

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

KIADJA
TOLDY FERENC.

... peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit. Claud.

TIZEDIK FOLYAM.

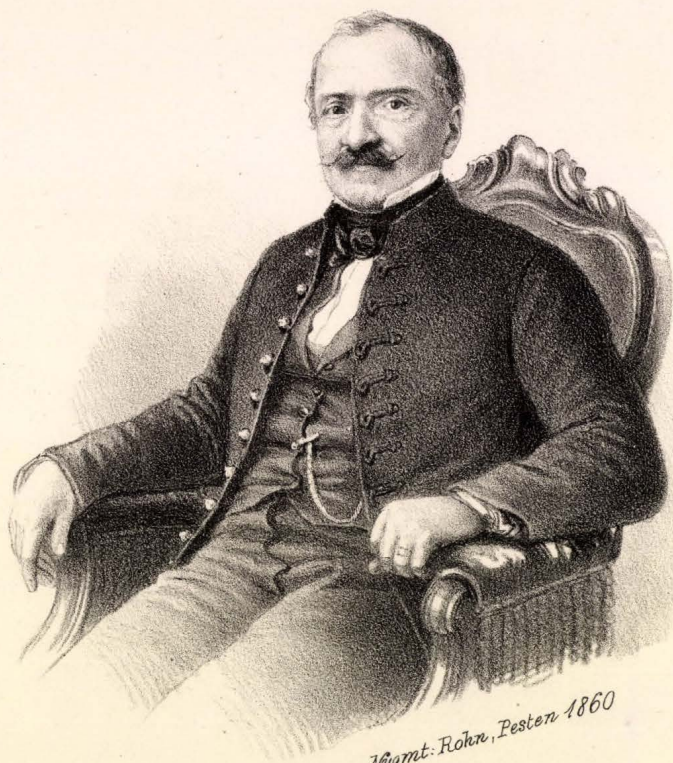
MÁSODIK KÖTET.

Gróf Mikó Imre arcképével.

PESTEN.

EMICH GUSZTÁV M. AKAD. NYOMDÁSZ TULAJDONA.

KECSKEMÉT TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA

Nyomt. Rohm, Pesten 1860

Mikó Imrey

KECSKEMÉT TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

Irodalom és nyelv.

	Lap.
Vázlatok az erdélyi magyar irodalom történetéből 1790-től maig	
II. III. <i>Szilágyi Sándor</i>	3, 150
Nagy Napok. II. — VII. <i>Toldy Ferenc</i>	361
Hídvégi gróf Mikó Imre. <i>Toldy Ferenc</i>	III
Berzsenyi Levéltárcájáról. <i>Toldy Ferenc</i>	73
Melotai Nyilas István emlékezete 1860-ból. <i>Gr. Kemény József</i>	52
Csúzi Cseh Jakab emlékezete 1682-ből. <i>Gr. Kemény József</i>	54
Lisznyai Kovács Pál emlékezete. <i>Gr. Kemény József</i>	56
Szatmárnémeti Mihály emlékezete 1686-ból. <i>Gr. Kemény József</i>	176
Egy adat szellemi állapotainkról a XVII. század végén. <i>Gr. Kemény József</i>	180
Pápai Páriz Ferenc életéhez. <i>Gr. Kemény József</i>	393
Irodalmi Ritkaságok. <i>Szilágyi Sándor</i>	125
A birtokos ragok alkatrészei a magyarban. <i>Machik J. és Toldy F.</i>	369

Régi és újabb irodalom.

A verseny. Az Íliász XXIII. éneke. <i>Zombory Lipót</i>	95
A „Nagyven vezér Könyvéből“ néhány mese. <i>Pudenz József</i>	137

Történelem s rokon.

A párthus és húnmagyar scythákról. <i>Ea tal György</i>	225
Szekely Tanulmányok. IV. Udvarhelyszék elsőbbsége a többi székely székek felett. <i>Balássy Ferenc</i>	322
Erdélyi honvédelem <i>Balássy Ferenc</i>	22
A belgrádi és magyarországi győzelmekről, Pecsevi után törökből. <i>Vámbery Armin</i>	418
A gyalúti vár krónikája. <i>Gr. Esterházy János</i>	384
Töredék napló a szécsényi gyűlésről. <i>Lugosy József</i>	46
Kornis Gáspár feljegyzései Erdély és eszterházi viszontagságairól 1678—83. <i>Szilágyi Sándor</i>	333
Berecsényi Miklós emlékezete 1685-ből. <i>Gr. Kemény Józseftől</i>	174
I. Apafi Mihály emlékezete 1690-ből. <i>Gr. Kemény Józseftől</i>	178
Apor István emlékezete 1695-ből. <i>Gr. Kemény Józseftől</i>	181
Szánoki Gergely Magyarországon, és Kallimachus történeti hítelessége. <i>Toldy Ferenc</i>	183
Egy új adat Mátyás kir. nemzeties gondolkozásáról <i>Toldy Ferenc</i>	193
Valami szent István királyról. <i>Toldy Ferenc</i>	397
Nyári Vörös Mátyás feljegyzései Mátyás királyról <i>Toldy F.</i>	401
Tubero Lajos forrásai. <i>P. dh. adcsky József</i>	30
Hont vármegye régi tisztviselőinek emlékezete. <i>Rakovszky István.</i>	32
— — Második közlés. <i>Csery József</i>	199

Családtani adalékok. <i>Botka Tivadar</i> I. A Lévai Cheh tősgyökere res főnemes családról	115
— — II. A Dobók vérsége	161
Adalék a Dobókhoz. <i>Nagy Iván</i>	352
Oklevelek kivonatban XXVI—LI. <i>Ifj. Kulinyi Ferenc</i>	403
<i>Historiai Forgácsok</i> . — LI. Mármaros vármegye békekötése a lengyel szélekkel 1616-ban. <i>Lugossy József</i>	424
— — LII. Bethlen Gábor a szárdobosi savanyúvízben. <i>Szilágyi Sándor</i>	424
— — LIII. Apafi Mihály két rendbeli utasítása Gyulafi László követe számára. <i>Gr. Eszterházy János</i>	424
— — LIV. Gyulafi László, az erdélyi hadak főkapitánya fizetéséről szóló egyezmény. <i>Gr. Eszterházy János</i>	429
— — LV. Rác dülások a Rákóci támadásban. <i>Szilágyi Sándor</i>	429

Philosophia és Mathematika.

Mit szükségel nálunk aesthetikailag a jelen? <i>Horváth Cyrill</i>	292
A körnek új általános törvényei és egyenletei. <i>Sasku Károly</i>	209

Tárca.

Magyar Akadémiai Szemle 1861. júl. — oct.	4
— <i>Gr. Desseloffy Emil</i> Elnök levele gr. Széchenyi István özvegyéhez	71
Egy adat a népszokások ismeretéhez. <i>Edvi Illés írá</i>	430

Irodalmi Napló.

Időszaki munkák	62, 223, 358, 431
Encyclopaediai munkák	62, 359, 430
Irodalom, irodalomtörténet	62, 359, 431, 432
Classica literaturá	64, 433
Szépirodalom	63, 223, 360, 433
Nyelvtudomány és nyelvkönyvek	64, 223, 433
Bölcsészet, nevelés, ifjusági iratok	64, 435
Történelem és rokon	64, 223, 435, 439
Törvény, jogtudomány, politika	66, 136, 440
Mathematikai tudományok	66, 136, 441
Természeti és Műtudományok	66, 136, 442
Hittudomány és Egély	67, 136, 443
Vegyések	69, 446
Kazinczy-irodalom	446
Széchenyi-irodalom	70, 224, 447
Szerkesztői zár- és bucsúszó	455

ÉLŐ MAGYAR TUDÓSOK PANTHEONJA.

II.

HIDVÉGI GRÓF MIKÓ IMRE.

Az arckép, mely e kötetet díszesíti, azon férfié, kinek nevével kapcsolatban áll minden, mi ez utolsó tíz év alatt Erdélyben, úgy a közélet szűkre szabott terén, mint az anyagi és szellemi haladás érdekében jó, szép és hasznos indítványoztatott, előkészített, kivitetett. Egy pillantás a testvér hazára gróf Mikó Imre alkotó fellépése e lőtt s arra mi ott most van, édes örömmel s még édesb reményekkel tölti el szíveinket a nagy lépés felett, s a nemes erőkből oly gazdag tartomány jövője iránt — ha a megindult csendes de mélyen ható fejlődést irígy hatalmak, mint annyiszor már, újra meg nem szakasztják.

Gróf Mikó életének első időszaka, külső folyamatát tekintve, semmiben nem különbözik a legtöbb erdélyi nagy úr s kormányok életétől. Gróf Mikó György és gróf Mikes Borbálának fia, 1805-ben Zabolán, Háromszéken születve, a nagyenyedi collegiumban tanulmányait végezvén, s 1825-ben a kir. tábla előtt az ügyvédi szigorlaton átesvén, 1826-ban a főkormányzéknel kezdte hivatalos pályáját: eleinte ugyan a segédosztályokban, 1827-től fogva a fogalmazatban mint gyakornok, 1831. mint tiszteletbeli fogalmazó s 1834 óta mint tisz. titkár; mire 1835 ugyanazon rangban az erdélyi királyi udvari cancellariához tétellett által. Innen 1837-ben országos választás tanácsosul hívta vissza a főkormányzékhez Kolosvárra, mely állásban tíz évig maradt, mialatt az enyedi ref. collegium főgondnokává (1838), az 1841 3-ki országgyűlésen pedig az erdélyi nemzeti színház elnökévé választatott. Húsz éve után a buzgósággal s kitünő talentommal folytatott pályának, 1847-ben végre az ország erdélyi királyi kincstárnokká választotta, mely állásban a főkormányzó — akkor gr. Teleki József — távollétében, mint az ország első méltósága egyszerűen a kormányzék elnöke, és titkos tanácsos. Ez állásában gr. Telekit az 1848-ki kolosvári országgyűlés s annak az unio szentesítése után Magyarországra jövetelétől fogva egész azon évi dec. 12-ig helyettesezte a kormányzék elnöklésében, vezette az agyagfalvi székely népgyűlést is, mely egy székely hadcsapatot állított; az év végével pedig Erdély ügyeiben Bécsbe küldetvén, onnan csak esztendő múlva bocsáttatott vissza. Ez időszak nehéz volt gr. Mikó Imrére nézve úgy, mint minden magas állású hazafira, de eljárása tiszta, s köz bizodalom

által támogatott múltjához, úgy mint jelenéhez, méltó: s kettősen szomorú, mert hazája elvesztett szabadságán kívül háza és szíve boldogtóját, gróf Rhédei Máriát, is akkor temette el.

Elzúgott a harc és támadás vihara Erdély felett is, pusztulást, levertséget, sőt a köz tájékozatlanságban zibbadtságot hagyva maga után. Itt kezdődik gróf Mikó Imre életének második, szebb, sőt ragyogó, szaka. Mindentől megfosztva a szolgaság idejében, csak becsületünk s a munkásság elidegeníthetlen jogától nem; aki amaz esüggedés nélkül érezte, ezt legtisztábban értette fel, Mikó Imre volt. Emelve ez érzés által, irányt ada a tanácstalan időnek, téreket teremt az anyagi és szellemi munkának. Új életre költötte az erdélyi *Gazdasági Egyesületet* s a *Jég- és tűzkármentő Egyletet* (1852—54), mindkettőt nem tágító ügyes közbenjárás s tetemes pénzbeli áldozatokkal; s ím amaz hathatósan fejtí a termelést, minden kultúra első alapját, ez egy pár milliónyi épület, és terményvagyonot biztosít. *Tereme* a minden karbeli értelmiség tüzhelye. Az erdélyi magyar érdekek védelmére állandó organumot alapít, a *Kolozvári Közlönyt*. Visszaveszi (1851) az erdélyi nemzeti színházat erőszakos foglalói kezéből, ezekre menő összegekkel segíti azt, s részvényes társaság alkotásával fennállását biztosítja. Az *enyedi collegiumot*, az állati düh-áldozatát, a jövendőnek meggyilkolt növeldejét, feltámasztja halottaiból. Az *irodalom* ügyét nem csak sürgeti, sőt költséggel támogatja, hanem maga is mint annak művelője sikeresen lép fel. Első tette e téren egy honfiától nem smerve elhunyt jeles költő nagy művének, Debreczeni Márton „Kióvi Csata” című, XVI énekből álló, hőskölteményének, a szerző rendezetlen papirosáiból összeszerkesztése és kiadása (1854). Ha Mikó Imre e rendező munkán túl mást nem ad, s e megható előszónál és életrajznál egyebet nem ír: a tiszteletre és szeretetre egyiránt méltó, fenkölt érzésű, a teendőket tisztán átlátó s nemzete szellemi vezérlésére hivatott, nemes szívű férfi magának abban is méltó s köz például szolgáló emléket állít a hazafiak szívében. De a hazai történelem buvárlásába merült figyelme már ekkor egy nevezetes irodalmi vállalatot vesz eszközésbe. Különösen gr. Kemény József, kihez őt épen e szak szeretete füzte, becses gyűjteménye készleteivel támogatván őt ez irányban, már 1855-ben indult meg „*Erdélyi Történelmi Adatok*” igénytelen címe alatt egy új, s vajmi becses kútfőgyűjteménye, melynek eddig negyedik kötete van sajtó alatt; ama háromban a Mátyás kir. halálától Bethlen Gábor koráig lefolyt időre számos kiadatlan krónika s fel-

jegyzések, okmányok, levelek, törvénycikkek stb. közöltetnek, Erdély történetei kiszámíthatatlan hasznára.

S Mikó nem csak kútfőkiadó, ki a szöveg kritikájában, bevezetései, jegyzései, a felvilágosító anyag előteremtése és értelmes csoportosításában teljes avatottságot s kitünő hivatást tanúsít: azon munkája után, melylyel a magyar akademiában mint ennek tiszteleti tagja 1859. nov. 1. személyesen beköszöntött, a történetírókat tanuljuk tisztelni. *Erdély Különválása Magyarországtól* (M. Tud. Akademia Évkönyvei IX. kötete V-d. darabjáu) oly mű, melyben nem csak a történet dolgok avatott ismerőjével s higgadt, nyugalmas előadóval, hanem a kor mélybe ható vizsgálójával, az okok nyomozása és ezek láncolatának kiderítésében a státusférfitú éles tekintetével találkozunk.

De egyenesen *politikai vezércikkek* által is (a Kol. Közönyben) igyekezett a teendők iránti tájékozást előmozdítani; sőt egy nagyobb politikai munkában „az ősi rokonszenyben, közös régi és új szenvedések tanulsága által végre törvényileg egyesült magyar korona-terület életkérdéseit fejtegette . . . célja levén: *a nemzeti öntudat, önbecsület és munkassági ösztön ébrentartása, erősítése és kifejtése által a nemzet önéletében való hitének és reményének megszilárdítására, s a kétségen kívül bekövetkezendő jobb jövőnek türelemmel s férfias bevéráására hatni.*“ Az időközben bekövetkezett szerencsés fordulat, úgy látszott a szerzőnek, nélkülözhetővé tette annak kibocsátását: hat fejezetét mindazáltal, melyek tartalma a változott állás folytán sem avúlt el, a Budapesti Szemle legújabb füzeteiben vettük, de külön is: *Irányszemek* cím alatt (Pest, 1861), a következő kérdéseket taglalót: *Nyelv és irodalom; Egyetértés, társadalmi egybeolvadás; A magyar ifjúság; Nőink hivatása; A történeti alapok megőrzése*; és: *A hazán kívül lakás*: mindannyi aranykönyv, melyből a tapasztalás embere mély belátással, a meggyőződés erejével s a forró honszerelem melegével eszméltet, tanít, meggyőz és edz.

Pestnek, 1860 october 12-dikén, volt szerencséje a nagy embert, az akademia közülésében, a *gróf Kemény József emlékezetét* be szédben megüllve színről színre látni, s hallani mely szerető gonddal festi ki, utolsó részleteikig e nemes közmunkás tetteit és érdemeit a hazai történet és irodalom körül, közbe szórva itt is azon eszmék sürgetését, melyektől önfenmaradásunk függ, s kifejezve azon reményt, hogy a nagyobb haza elszakadt drága testvére valamint ezzel érzésben egy, egy leszen ismét törvényben és életben is. A magyarok istene úgy akarta, hogy egy héttel utóbb e remény, egyelőre félig legalább,

valósággá váljék. Visszanyerte a hon szabadságát; csak az van hátra, hogy a szabadság visszavívja az egységet is.

Elég, valóban elég cím az elmondo takban, hogy gr. Mikó Imrét Erdély, s a magyar tudomány, halhatatlanai sorába számlálja, ha őt mindezek felül az akademia alapítói, az erdélyi honismertető társulat, a bukaresti magyar egyesület, a Kisfaludy-Társaság, s annyi más intézet pártfogói közt nem látnók is. De hátra van még egy érdeme, mely az *Erdély Széchenyie* neki közönségesen tulajdonított dísznévre egymaga méltóvá tenné: az *Erdélyi Nemzeti Múzeum* s a *Múzeum-Egylet* megteremtése.

Igen is: megteremtése. Hiába indítványozta és sürgette annak megalakítását az erdélyi országgyűlés 1841-ben, hiába áldozta fel erre az örök hálára érdemes két testvér, gr. Kemény Sámuel és gróf Kemény József, megbecsülhetetlen gyűjteményeit: magán kézen volna mind maig amazé, emezé hitbizományképen a magyar nemzeti múzeumban őriztetnék, hasznára kétségkívül a tudománynak, de azon átalakító hatás nélkül Erdélyre, mely e tartomány irodalmi életében fordulópontot képezni van hivatva.

Ismerik olvasóink az „*Erdélyi Múzeum-Egylet*“ keletkezése történetét, tudják hogy annak indítványozója, a haza legkedvezőtlenebb viszonyai közt létesítője, az országos öntudat és tetterő felköltője gr. Mikó Imre volt. Tudják, hogy azzal együtt a gyűjtemények átvételét és biztosítását vagyis a „Múzeum“ életbe hozását az ő hűsége, fáradozásai, nagyszerű áldozatai, és személyiségének inposáns hatása fel és le felé eszközölték. *) Tudják, hogy az Erdély kis akademiáját 1859 novemberében ő nyitotta meg; hogy általa gyűl oda a testvérország minden tudományos anyaga, irodalmi maradványa; hogy általa indult meg a társulat működése, mely semináriumává lett az erdélyi tudománynak, egy magyar új irodalomnak. Ezt és ennyit alkotta Mikó Imre azon szomorú időszak alatt, mely minden egyébben a fájdalom és keserűség időszaka volt: de mely ez egy férfiú által, az eszme, a munka s a tett terén magát megdicsőítvén, egyszersmind a jövő magvai elvetésével kezdete lön egy újabb fénynek. E fénynek sugarai pedig soha sem szűnnek meg a Mikó nevet körülragyogni.

*) L. Gróf Mikó Imre s az Erdélyi Múzeum (Új M. M. 1857. I. k. 1. füzet.)

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

1860.

MÁSODIK FÉLÉV.

MAGYAR MUSEUM

10

MAGYAR MUSEUM

1880

MAGYAR MUSEUM

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

X. ÉV.

JÚLIUS. 1860.

VII. FÜZ.

V Á Z L A T O K
AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOM

TÖRTÉNETÉBŐL 1790 től MAIG.

SZILÁGYI SÁNDORTÓL.

II.

1791-ben a nemzeti nyelv csinosításának eszméje Aranka lelkesítésére az országgyűlés által mintegy előtérbe tolatott, kapcsolatban azon mozgalmakkal, melyek a testvér hazában már mondhatni eredményeket arattak. Mintegy megelőzte e törekvéseket *Andrád Sámuelnek* A magyar írásmódról írt munkája (Bécs, 1791). Már láttuk *), mint eredményezte a Görög és Kerekes-féle pályázat a Gyarmathy nyelvтанát, s mint jutalmazá azt az országgyűlés 500 fittal. De a nyelvmivelő társaság hanyatlásával ez eszme is megszűnt országos lenni, s ezután inkább egyes munkák által művelteték. Ez időben hasonlóan Erdélyből indult ki a kérdés, mely napjainkban már jórészt az eldöntöttek sorába tartozik: a finn magyar rokonság kérdése. 1799-ben Göttingában kiadta Andrád kortársa

*) Budap. Szemle VII. 351. 352.

és barátja *Gyarmathy* a magyar nyelvnek a finn nyelvekkel rokonosságáról írt latin munkáját, az *Affinitását*¹⁾. Ő férfúi pályáját nevelősködéssel kezdte, majd Hunyad megyei rendes orvos s utóbb zilahi professor volt. Birunk tőle még egy *Vocabulariumot* is, melyet hasonlóan ez állítmányának bizonyítványául nyomtatott ki Bécsben. De ezzel e téren munkálkodásával felhagyott, s erejét egyebekben forgácsolta el²⁾.

Ez időn túl a nyelvészet egészen meddő térre, nyelvtanok készítésére, ment át, melyen egy pár, ha nem is épen jelentéktelen munkát tudunk felmutatni, de alig olyant, mely a tudományt vitte volna előbb, s nem csak a bibliographiák számát szaporította volna. Ilyenek a magyar nyelvírásnak és szólásnak tudománya (Maros-Vásárhely, 1804), *Kisded magyar Grammatika Herczeg Ferenc*től (1806) s a *Szentpáli István* munkája. Hosszabb szünet után *Szász Károly* lépett fel: *Parthenon*, tanítmányok tára magyar tanítók számára (Nagy-Enyed, 1839.). A két első kötet magyar nyelvtudományt tartalmaz, mely mint *Kemény* mondja „sajátságos felfogása s eredeti eszmékben gazdag mű, nyelvünk fejlődésére azonban aránylag csekély befolyást gyakorlott, mert nem vette elég figyelembe a létező szabályokat, s mert a többi nyelvtudósok is hasonló eljárást követtek irányában, s helyes különvéleményét is mellőzték a létező régi miatt.“ Újabb időben dr *Engel* dolgozik egy terjedelmes nyelvtudományi munkán, melyből a *Kolosvári Közlöny* töredéket közlött. Méltó figyelmet gerjesztett *Gyergyai Ferenc* munkája a magyar nyelv sajátosságairól (Kolosvár, 1856.), mely mintegy visszahatást képez azok ellen, kik nyelvmívelésben nem méltatják az élő

¹⁾ E munkáról *Hunfalvy Páltól* birunk egy igen jeles értekezést, melyben a *Gyarmathyt* magyar nyelvészetünkben illető hely ki van jelölve.

²⁾ Nem ismeretlen előttem az 1804. kitett jutalomtétel a magyar nyelv műveléséről, melyre a második jutalmat *Pánczel Pál* munkája nyerte el (Pest, 1806.), s melynek következtében láttak világot a *Teleki László* Buzgó Esdeklései. Az előbbi erdélyi fi volt ugyan s a köztiszteletű és nemes hazafi grófot is magáénak mondja a haza, de ez ügy mégis inkább a magyarországi irodalomtörténetbe tartozik. Különben a debreceni Magyar Grammatikában is volt Erdélynek része.

nyelvet kellő figyelemre, míg számos talpra esett észrevételei mellett, kár hogy a nyelv történetére nem fordít elegendő figyelmet.

Az idegen nyelvtudományok leginkább iskolai használatra készültek. *Cserey József* jezsuita s utóbb szebeni professor, kitől „Folyó és versbeli magyar beszédnek válogatott példái” cím alatt egy magyar anthológiát bírunk (Szeben, 1790.), latin nyelven készített görög nyelvtant adott ki. Hosszas időn át elterjedt s célszerűségéért az újabb időkig használtatott *Szilágyi Ferenc* deák grammatikája, melynek első kiadása Kolosvárt 1814. látott világot. 1838-ban Nagy Enyeden *Szász Károly* bocsátott közre latin nyelvtudományt, s egy munkát az igeidők formálódásainak szabályairól. Magyar nyelven Német Grammatikát *Kratzer János Ágoston* adott ki, még a múlt század végén; újabban Brassai Sámuel készített egyet az Ahn rendszerében, mely irodalmunkban e nemből a jelesbekhez sorozható. A nyelvészetben európai hírre emelkedett *Kőrösi Csoma Sándor*, ki szegény sorsú székely szülőktől származva 1819-b. elindult ázsiai útjára, s hosszas bolyongás után Kelet-Indiákon állapodott meg, hol tibeti nyelvtant s szótárt bocsátott közre (1834).

Íme a nyelvtudományi mozgalmak száraz képe igen kevés életrevaló termékeivel! Mintha Arankának, ki maga is középszerű nyelvtudós volt, buzdítása a pusztában hangzott volna el, mintegy cáfolatul azon törekvése, mely annyi előszeretettel, s oly fenszóval sürgeti a nyelvmívelést, s épen nem menten separatisticus utógondolatoktól. Magában Erdélyben a nyelv bír némely külön sajátságokkal, s ez bizonynyal méltó, hogy figyelembe vétessék, de az ő nyelve külön soha sem fog irodalmat teremteni, sem pedig túlsúlyra vergődni az irodalomban. S ezt nem kellene feledni.

Például szolgálhat a classicai irodalom, melyet egyetlen műfordítással sem szaporított. Mert *Kovácsnai Sándor* (Cicero az ember kötelességeiről, Kolosvár, 1795.), *Szabó Elek* (Praedrur Meséi), *Viski Pál* (rímes versekben fordított Ovidja), *Baricz György* (Tacitus 1822.), *Cserey Miklós* (Tacitus históriája Kolosvár, 1840.) oly időben, midőn Magyarországon a műfordításban már jeles kísérletek tétettek, sem müizlés,

sem nyelv, sem fordítási correctség által nem tüntették ki magokat.

De az irodalomnak egyetlen ága sem igazolja annyira azon állításunkat, hogy Erdély figyelemre méltót csak akkor mutathatott fel, természetesen nem egyes jeleneteket, hanem rendszeres egészset értve, midőn önmagától beleolvad az egyetemes magyar irodalomba, mint a szépliteratúra. Ki fogná tagadni, hogy ebben Erdélynek nem jutott fényes szerep, habár épen azok közt, kik csak annyiban tagjai az erdélyi irodalomnak, mert ott születtek, Jósika Miklós úttörő volt, s kezdeményezé mondhatni a regényirodalmat, Keményt az alkotás művészete s a lélektani mozzanatok visszaadása a legelsőek közé emelik, s Gyulait a kidolgozás correctsége s a stíl szépségében senki sem múlta felül. És mégis az a szépirodalom, mely túl a Királyhágón tengett legalább 1848-ig, vagy a középszerűség posványában süllyedt el, vagy oly kinövéseket mutat, melyek az aesthetika legelső fokán állanak, s még korukban is az irodalmi bűnök közé tartoztak.

Nem mondom, hogy ez mindig így volt, s hogy kivétel szavaim alól nem volna. De azon időre, melybe Magyarországon Kölcsey, ki hasonlólag Erdélyben Szödemeteren született, a Kisfaludyak s Vörösmarty fényes pályájok esik, hogy ez általánosságban igaz, azt meglátandjuk, habár itt 1790-ben különösen a színügyet illetőleg némi mozgalom keletkezett.

S itt újlag Aranka volt a fáradhatatlan mozgató, ki kezdeményezésével, buzdításával, az eredményeket előidézvén, melyek mint többi vállalatai az idő alatt szétmállottak, reményeket támasztott, melyek teljesítetlen maradtak. Már Rajzolataiban célzott egy nemzeti színháznak megalapítására, s 1792-ben az országgyűlés alkalmával keresztülvitte, hogy az egybegyűlt rendek az eszméhez tényleges pártolással járuljanak. Az első lökést a magyarországi színtársulatnak sikere adta, s Tordán a nemes Fejér családból származott négy lelkes testvér elhatározá életét e pályára szentelni. — Bánffy György főkormányzóhoz engedélyért folyamodtak, ki a kérvényt az 1792-ik év oct. 1-én tartott országos ülés elibe terjeszté, hol a kormányzéki kedvező ajánlat folytán, másnap kiadatott e válasz: megengedtetik, „hogy némely komé-

diások, mondja az országgyűlési határozat, az magyar nyelvnek és az ifjúságnak erkölcsé mívelésére játékokat csinálhassanak.“ S a jobbadán magyar nemesekből (Kocsi-Patkó, Jancsó, Sáska, Verestói, stb.), tudományos készüllettel bírós a pályához ügyszeretet és lelkesedésből ragaszkodó hazafiakból álló társulat még e hó 11-én „Titkos ellenkezés“ című szindarabbal megnyitá előadásait Fejér János igazgatása alatt. A haladás, melyet a megkezdett pályán tettek, minden reményt felülmúlt, s ezzel párhuzamban a hazafiak pártolása is naponként növekedett. Az 1795-iki országgyűlés elhatározá, hogy adakozás útján 30,000 ftot gyűjtsön színházépítésre, melyből pár év alatt 19,000 ft összegyűlt. S még e gyűlésen lön egy bizottmány kinevezve az ügy vezetésére, melynek élére gr. Teleki Lajos s b. Wesselényi Miklós állottak. Kivülök Bánffy a kormányzó, Teleki Ferenc, Toroczkay József külön-külön ezer frttal járultak egy telek megvásárlásához. De amint 1795-ön túl nem hívtak össze a rendek, a buzgalom lassanként szétmállott, a társulat előadásait különböző helyeken, Debrecenben, Kolosvárt, majd 1807 óta Pesten folytatta. Mindegy. A magyar színészet alapja meg volt vetve, oly emberek által, kik annak történetében feledhetetlen nevet vívtak ki.

1796-ban Kolosvárt egy tanulókból álló műkedvelő társaság előadta a színházban Kotzebue Embergnyűlölés és Megbánását. A szamosújvári születésű *Gorove László* (Budán, 1806—7) két színművel, *Feczid* és *Haba* s *Az érdemes Kalmár* cím alatt adott ki.

Kapcsolatban e színházzal rövid időre a színirodalom is lendületet nyert, s itt is Arankának nevével találkozunk, mint kezdeményezővel. 1791-ben Fenouillon után fordítva kiadta A fiú szerzetnek jeles példáját, mely már a Wesselényi Mária fordításában *Gályarab* cím alatt köz kézen forgott. Nem sokkal ezután másik fordítmánya, az *Újmódi Gonosztévő*, is világot látott. Ugyanez évben a márosvásárhelyi születésű Soos Márton színész és orvosnövendék „Magyar Penelope“ cím alatt vigjátékot bocsátott közre. A következő évben már elhagyta a színházat, de nem a színműírást, s *Megszomorított ártatlanság* cím alatt drámát adott ki Pesten

a pesti színészek használatára. Hasonló célból készült az erdélyi születésű Szalkay Antal Pikkó hercege is (Pest, 1793).

Kitartóbban munkált a drámairodalom megalapítása körül átdolgozott munkáival *Seelman Károly*. Első nyomtatványa e nemben Essex gróf szomorújáték, s nyomban utána Fanny és Mandeville (1792-ben) hagyta el a sajtót még a kolosvári társulat megalakulása előtt. Ezt követték több darabjai: Almanzi (Kolosvár, 1793.) A hassziai Kádi tiszt Amerikában, vígjáték (ugyanott és akkor), továbbá Aurelius szomorújáték; Valer és Aloysia, dráma; A minister, dráma; A Tettetett beteg kisasszony, vígjáték. 1794-ben Kolosvárt Wieland után Araspes és Panthea jelent meg ismeretlen fordítótól. Ezenkívül *Andrád Elek* színész volt munkás tagja a színműirodalomnak Zrinyi és az ő barátjai, Hóra és Kloska, Mátyás király és a kolosvári bíró című darabok szerzője. Ez alatt megindult az Erdélyi Játékos Gyűjtemény 4 kötetben (1793—4.), mely a *Barcsai László*, *Boér Sándor* fordítmányait, s egy pár eredeti darabot, mint Kún László, Az oberster, tartalmazza (A többi közt Schiller után a Tolvajokat is). S valóban e néhány év alatt Erdély és Magyarországon annyi eredeti és fordított darab készült, hogy e részben a repertoire nem látott szükségét. Az áttünetés pedig, minden gyarlóságok mellett is, több sikerrel lön megpróbálva, mint az utóbbi időkben.

A vándor társulat, melynek bölcsője Kolosvár volt, e városban találta fel legkedvencebb műlatóhelyét. Wesselényi Miklósnak nagy lelkű áldozatai, kinek magánszínházában történtek az előadások, s Kocsi-Patkónak műértő igazgatása áldást hozókká az által lettek, mert e kornak „komédiásai“ tudtak lelkesedni az ügyért, szenvedni a dicsőségért, s áldozatot hozni, ha a körülmények úgy kívánták. Csakhamar keményebb megpróbáltatás ideje érkezett el. Az 1808-ban visszavonult Kocsi helyét kipotóltá ugyan Vandza, de nagyobb csapás volt, midőn Wesselényinek 1809-b. meghalt özvegye a színházat csak haszonbér fizetése mellett adta át, s Rhédei László gróf Kolosvárt egy német társulat számára színpadot állíttatott, melyen annak előadásai 1820-ig tartottak.

Ily körülmények közt az 1811-iki országgyűlés felka-

rolta a színészet ügyét. Törekvése oda irányult, hogy a színészetet állandósítsa, s e célból a színház megkezdett, de 1804-b. abba maradt építésének folytatását elrendelé. Csakhamar tekintélyes összegek írtak alá. Mártonfi püspök ötezer, gróf Teleki József 2500, grf. Bánffy György, Mikes János, Cserey Miklós, gr. Kendeffi Ádám, s még hét hazafi, mint páholybérlők ezer-ezer ftot írtak alá, melyhez mások a törvény által kiszabott összeggel, vagy önkénytesen adakozás által járultak: úgy hogy 1815-ben az épület fedél alatt állt. A munkával itt újlag meg kelle állani pénzhiány miatt, mert a begyűlt összeggel nem állt arányban építési terv, s a társulat is Marosvásárhelyre vándorolt.

A hazafias szellem, mely 1819-ben újlag szebb kor beálltát engedé reményleni, hogy a reményt újabb csalódás kövesse, a társulatnak újlag megnyitá Kolosvárt; s itt a Rhédei László színpadán felváltva a németekkel folytatta előadásait. A színház épületének legalább ideiglenes betetőzéséhez hozzá fogtak, s midőn a munka úgy ahogy befejeztették, 1821-ben mart. 12-kén egy hazafiakból összeállott társaság megnyitá azt a Körner Zrinyijével*). E társaság az erdélyi aristokratia és nemesség kitünőbb tagjaiból (gr. Csáky, Inczedy, Rhédei, Teleki, Bánffy, Bethlen, Bornemisza, Barcsai, Lészai, Horváth) alakult, kik (mint jellemző tényt említem) még agg korukban is büszkén emlegették, hogy ama színpadon ők szóaltak meg először. Az előadás, melyet egy alkalmi kardal és prológ előzött meg, fényesen sikerült, s vele a magyar színügy ez nap ünneplé egyik legszebb diadalát. S most a színpad át lön adva a társulatnak, mely először is Liliomvölgyi Corvinus Mátyását adta elő.

A színház 1822-ben az országos bizottmány által haszonbérbe adatott. Nagy Lázár, egy tehetségdús ügybarát vette át, s az igazgatást kitünő sikerrel folytatá 1823-ig, midőn a Hollaki Antal kezei közt hanyatlásnak indult. E férfit azzal is próbált segíteni a dolgon, hogy német társulatot játszattatott felváltva a magyarral, sikeretlenül, s végre is a kormányzást visszabocsátá Nagy Lázár kezeibe, a ki is 1824-

*) A színpad egy példánya birtokomban.

ben megveté a magyar opera alapját. Karnagynak meghívta Ruzicskát, a Béla futása s Kemény Simon genialis szerzőjét, s a társulat drámai tagjai csakhamar kitűnő operistákká lettek: Pály és neje, Déryné, Udvarhelyi és neje, Szilágyi Pál a magy. dalszínművészet alapítóinak mondhatók. S ugyanez időben látjuk e társulatnál Lászlót és Szentpéteryt; s nem sokára Egressy és Megyeri is itt tűntek fel először. Az igazgatás 1826-ig változott a báró Naláczy József, gróf Wass Imre és Petrichevich Horváth Dániel kezei közt, s az előadások télen Kolosvárt, nyáron felváltva Erdély nagyobb városaiban folytak egész 1826-ig, midőn a társulat főként az operát küldé Magyarországra itt is bemutatni azt. S e körül bizonynyal Pály fáradozott legtöbbet. Nem csak fordította, hanem be is tanította az operákat, kinyomatta a szöveget, s úgy terjeszté.

Kolosvárt ez idő óta csak vándor társulatok működtek. 1841-ben a törvényhozás próbált segíteni a bajon, de a hozott törvény megerősítenlen maradt, s ami újabban az erdélyi nemzeti színészet ügyében történt, szorosán összefügg a gr. Mikó Imre nevével. Kísérletek ezek, hogy Kolosvárt lassanként állandó színészet alapíttassék még, mely e város magas művelődéséből folyó igényeinek megfelelően. Egy kitűnő hazafiakból álló választmány, még az országgyűlési megbízatás folytán, intézi a kormányzás ügyeit.

Magának a színműirodalomnak 1791 utáni termékenysége hihetetlen gyorsasággal leapadt. Még némi mozgalom nyomait is hiába keresünk 1814-ig, midőn az Erdélyi Muzeumban a színházi választmány drámai pályázatot hirdetett egy hétszáz s egy háromszáz frtból álló jutalommal. A beérkezett művek közül a jutalom egynek sem adatott ki, s még is e pályázat teremté meg az egyetlen shakespeare-i erővel írott magyar drámát Bánkbánt*), mely a pályabírálok által, kik 12 beérkezett darab közül ötöt emeltek ki, meg sem említettett. E pályahirdetésnek más darabok is köszönik létezésöket. 1817-ben *Bolyai Farkas* fellépett „Öt szomorú-

*) Maga is említi szerző a Bánkbán első kiadásában, de az 1815-diki kidolgozása lényegesen különbözött a későbbitől.

játékával*) (Nagy-Szeben) s Párisi peré-vel (Mvásárhely): művek, melyek azon időben meglepő irodalmi hatást gyakorlottak. De bármily geniális ember is e művek szerzője, bár mily gazdag phantáziával bírt is, s bár a drámai tárgyak megválasztásában az aesthetika szabályai ellen ritkán vétett s a lélektani mozzanatok feldolgozását sem mulasztja el: két fő kel-lék: nyelv és compositio drámaiságának hiánya miatt a szinpa-don egyik műve sem tarthatta fen magát. Az Erd. Muzeum nem minden hízélgés nélkül „füzetlen orientál gyöngyöknek nevezi, melyek minden időben nagybecsű drágakövek maradnak.“

Ezen túl még ilyeneket sem tudunk felmutatni. Petri-chevich Horváth Dániel fordítmányai, Zrínyi Miklós Körner, s Az özanya Grillpartzer után (1819.), József és testvérei (ope-raszöveg, Deáki fordítmánya 1822), *Pály Elek* opera és me-lodrámaszöveg-fordítmányai, (mint Kánut, Csörgő sipka stb), Balogh Páltól az Ezüst lakodalom Kotzebue után (1831) ma-gával a szinpadí élettel voltak összeköttetésben. De az ere-detiek, mint Fogarasi *Nagy Pál* Véres öröksége, (Mvásárhely), A Ramazán ünnep Vincefitől (1830. az Aglájában), A nevelők *Sófalvy Miklóstól* (1834.), *Eder József* színész Kigyósvitézei, Magyarosi *Szöke József* Iba és Selimája, *Zeyk János* és *Pataki Mihály* drámai szörnyetegjei oly időben, midőn Magyaror-szágon Kisfaludy és Vörösmarty drámai irodalmat teremtettek, tanulságúl szolgálhatnak, hogy mivé fajúl egy irodalmi ág a separatismus aegise alatt. Ha ez embereknél több tehet-séggel, de több hóborttal is, lépett fel *Bodor Lajos* Álmosával, melyet egy gazdag tanulmányokra mutató, de helytelen ala-pokra fektetett értekezése előzőtt meg a magyar mythológiá-ról, és amely Faustnak akart versenytársa lenni, továbbá *Duzsardja* és *Élet és Ábrándjával*; a magyarországi drámai irodalomban, nem számítva Horváth Lázár elfeledett Álmok-ját s kivéve Jósika Miklósnak kísérleteit, az egyetlen *Czakó Zsigmond* képviselte Erdélyt.

*) Ezek közül három darab pályázott s dicséretet is nyert. Szer-zők azalatt megúnván a várakozást, kinyomatta azokat névtelenül. A Jelentés az Erd. Muz. X. füz. lön közzétéve; a nyertes *Tokody János* volt, ki azonban vonakodván darabját a kívánat szerint átdolgozni, a jutalom egyáltaljában ki nem adatott.

A szépirodalom többi ágaiban is ugyane jelenséget látjuk megújulva. Új irány vagy új iskoláról sehol sem szólhatunk, s magában Erdélyben a létezők virágzásának is alig mutathatjuk ki nyomait. Csakhogy Czakónál mégis méltóbban van az egyetem és magyar irodalomban képviselve, mint amabban, mely egyetlen beteges irányra tért tehetséget mutathat fel. S kötelessége hogy csatlakozzék a nagyobb testvérehez, annak emelkedését mozdítsa elő: így osztozhatik dicsőségében, és meg lesz óva a botlásoktól, melyek költészeti irodalmát hosszas időn át kinövések tárházává vagy rossz irányok uszályhordozójává tették.

E szavak leginkább a lyrára illenek, hol a Gyöngyösi iskolája még akkor is mutat növendékeket, midőn Magyarországon ez már rég az irodalomtörténet tárgyává lett, s hol Barcsai és Szabó Dávid az erdélyiek közül az irodalmi ébredésnek buzgó előharcosai voltak épen a lyra terén is. Eleinte pedig az erdélyi Gyöngyösi leonínusai dacára is láthatók az ébredés nyomai. *Szalkai Antalnak* Travestált Aeneisén (Blumauer után Bécs 1792.) meglátszik, hogy az iskola törekvései nem kerülték el figyelmét, s folyékony verselése az átültetés sikerülését eszközlé. Mind a mellett csak az Erdélyi Múzeum létre jötte s Döbrentei Gábor buzdítása hozott nagyobb élénkséget létre. A korán elhalt Ilencfalvi *Szász József*nek (született Kolos megyében s a marosvásárhelyi könyvtár őre volt) versei közül az a néhány, melyet Döbrentei Gábor az Erdélyi Múzeumban közlött mutatja, hogy benne egy a korrallal haladni kívánó tehetséget vesztettünk, s költeményeitől a naivságot megtagadni nem lehet. *Bolyai* 1819-ben már az angol műremekekre figyelmezteté az olvasót, kiadván egy gyűjteményt, mely több költemény mellett Pope „Probatételét az emberről“ tartalmazza. De ez időből a legünnepelebb név a paszmosi gróf *Teleki Ferencé*, egy teljesen elgermanizálódott fiatalemberé, kit hazájának Döbrentei adott vissza, s első a Múzeumban (IX-ik f.) megjelent dolgozatával „a haza iránti vonzódásról“ s ugyanitt (X-dik f.) közlött verseivel figyelmet ébresztett. De teljes gyűjteményt csak 1834-ben a költő halála után vett a közönség, mely most meggyőződhetett, hogy e munkában erő pongyolással s a

gondolatoknak clykori mélysége a kidolgozásnak menthetetlen elhanyagoltságával párosúl. E gyűjteménynél később jelentek meg *Hegedűs Sámuel* Poetai Próbái (Kolosvár, 1837.). E férfit Kisfaludy Sándor tanítványai közé számíthatjuk, kit, ha nem sikerült is utólnie, de versei közt gondolatok és forma tekintetében néhány csinosra akadunk. Ez iskolához csatlakozik *Szabó Ferenc* is, kinek versei Nagy Enyed 1832. jelentek meg. De *Malom Luiz*, egy költői kedélylyel megáldott főrangú hölgy, inkább a Császár-féle m. lyra tanítványa.

Magok e Lyricusok is Szásztól Hegedűsig, ha a tehetség nyomaival léptek is fel, de kidolgozás és kivitel tekintetében messze maradtak a magyarországiaktól. De hát mit mondunk még azokról a nyomorúlt rímkovácsokról, kik még az irodalomnak legelhanyagoltabb korában is ennek botrányai lettek volna? Magyarosi *Szöke József* Versei Mvásárhely 1830. Lőcsei *Spilenberg* Királyválasztása Kolosvár, 1830. s Versei, *Zeyk János* versei s úgynevezett hőskölteményei: azok a példányok, melyekre fennebbi szavaim illenek, s melyek óhajtott körülménynyé tették a magyarországgal való csatlakozást.

S azóta hogy ez megtörtént, a lyra is lendületet nyert. A fiatalon elhalt *Szentiványi Mikó* (Munkái I. k. kiadta Kemény Zs. Kolosvár, 1843), *Kriza János*, kinek kora elhallgatása irodalmunknak bizonynyal rossz szolgálat volt, *Veres József*, ki összegyűjtött munkáit 1859-b. adta ki, *Szolga Miklós*, *Medgyes Lajos*, *Dózsa Dániel*, *Urházi György*, *Mentovich Ferenc*, *Gyulai Pál*, *Sükei Károly*, *Szász Károly* s ennek neje a széplelkű *Iduna* munkái immár a magyar irodalom színvonalán állanak, s az egyetemes magyar lyra történetéből épen nemkiszakaszthatók.

Fáy András példája többeket a meseírás megkísértésére bírt. E részben legtöbb reményre jogosítottak a *Szigethi Gyula Mózes* Meséi s egy beszélye, melyeket Kazinczy Ferenc Kassán 1824-ben adott ki. De e férfiú pályája kezdetéről hullott el, megfosztatván a sors által szemvilágától. Néhány évvel később *Décsey János* is közzé tette „Verseit és Meséit“: utolsó kiben még a tehetségnek nyomaival találkozunk, mert akik még utána léptek fel, mint Lőcsei *Spielenberg Sámuel* Erkölcsei Meséivel, s *Orbán József* (Nagy Enyed 1831.) Eredeti Meséivel, azok irodalmunknak nem nagy szolgálatot tettek,

Azon időben, midőn Magyarországon az eposírás Vörösmarty Zalán fatásával lendületet nyert, Erdélyben Debreczeni Márton kapott kedvet hősköltemény-készítésre. De megkezdett Kióvi Csatáját, mely az akkori példányok mellett bizonynyal megállhat, nem végezhetette be teljesen, s a becses munka csak a gróf Mikó Imre nagylelkűsége által Pest 1854. látott világot. Ha a tehetség némi nyomai láthatók is a korábban megjelentekben, de sokkal keveseb jó mondható azokról. Így gróf *Teleki Domokos*nak „Az emberi sorsnak változandóságáról“ még 1815-ben megjelent eposa s *Székely Sándornak* „A székelyek Erdélyben“ s „Mohácsi Ütközet“ című két hőskölteménye, az egykorú ilynemű munkálatoknak mögötte maradnak. Legújabbán *Dózsa Dániel* Zándirhámjával hasonlólag székely tárgyat választott epos-írásra.

A regényirodalomban 1790-en túl Dobay tett sikertelen próbákat, s 1794-ben *Böloni Sámuel* angolból fordított egyet: „Mária a nemes gondolkozású parasztleány“, s ellátta erkölcsi jegyzetekkel. Ettől fogva azon időig, midőn a Döbrentei Múzeuma a fiatal tehetségeket mozgásba hozta, s Igaz Sámuel Hébéje a fellépésre tért nyitott, alig látunk figyelemre méltót. De e füzetek ébresztőleg hatottak, s Erdély, mely addig a magyarországi törekvéseknek csak szemlélője volt, most maga is járult hozzá munkálatokkal, s a zsebkönyvek, folyóiratok, és tudományos füzetek nem egy becses adalékot kaptak a Királyhágón túli földről, sőt a magyar könyvészet is nyert ez által gyarapodást. Így adta ki Werther Gyötrelmeit Döbrentei Gábor, Kis-Sólymosi *Simó László* fordításában Pesten.

A választás, melyet Simó tett külföldi regények átültetésére jövőre nem szolgált irányadóul. Deáki Fülöp Sámuel 1830-ban megindította Pándoráját, mely Kotzebue és Lafontaine néhány regényének fordítását tartalmazza. Mit ér, hogy a Deáki nyelvéről csak dicséretet mondhatunk, midőn választása fölött, melylyel az összes regényirodalom legbetegesebb s hibásabb irányát próbálta átültetni, pálcát kell törnünk? Ugyanő (1833—44) az Ezer egy Naphól négy kötetet tett közzé. A következő tízedből báró de Manxnak egy fordítása nem egyéb könyvárusi speculációnál (Kolosvár, 1844.). Tilsch még korábban kezdette meg „Külföldi Regénytárát“, mely-

ből két kötet jelent meg : Bug Jargal, Hugo Victor, Frock Jonathán, Zschokke s az Oroszlánmátka Izidor után. 1842-b. *Récsi Emél* megindítá Francia Regénycsarnokát, mely Sand Lélia s Indiánáját és Sue Matildját foglalja magában. Általában a választás, melylyel e férfi a külföldi irodalom legjelesebb termékeit próbálta már ekkor s méginkább későbbi vállalataiban, melyek az újabb időben Pesten jelentek meg, átültetni, méltánylást érdemel. Társaságban övele még Kolosvárt *Bíró Miklós* megkezdte Sue Bolyongó Zsidójának kiadását, de a vállalat a 3-ik kötetel betiltatott. Ez időre esik a Boz után Nagy Péter által fordított Szilveszteréj is, mely munkát a nyelv correctségéért a sikerültebbek közé sorozhatunk.

Íme három tizeden át a regényirodalom Erdélyben csupa fordítmányokkal táplálkozott, kevés ha a lerótt adónak ez volna összege. S eredeti? Mi ez idő alatt ben történt, még kevesebb. Táncsics Pesten megkezdett Rényképeinek II-ik s III-ik kötetét Kolosvárt (1835.) adta ki. Itt jelent meg Petrichevich Horváth Lázár „Elbújdosott vagy egy tél a fővárosban“ című két kötetes regénye (1839.). A Figyelmező kimutatta a helyet, mely e keveset olvasott, s hamar elfeledett munkát illeti irodalmunkban. Újabban Szabó Richárd beszélyeiből három kötetet Kolosvárt bocsátott a világ elébe. Ezenkívül a belföldi folyóiratok és zsebkönyvekben jelentek meg novellák, beszélyek, többé vagy kevésbbé tehetséges kezdőtől, kik már a magyar iskolához csatlakoztak.

De nem csak ennyi az, melylyel Erdély a magyar regényirodalomhoz járult. Báró *Jósika Miklós* kezdetben mint katona próbált hírt szerezni magának, s a Mincio melletti ütközet bátorságáról tett tanuságot. A béke helyreállásával ennek útja is elzárulván, kilépett mint kapitány a szolgálatból, és hazájában tanuja volt a tespedés és ébredés korszakainak. Ez utóbbi magával ragadta, s az 1834-iki országgyűlés alkalmával néhány szónoklatával figyelmet ébresztett, mely még növekedett midőn „Irány“ cím alatt egy társodalmi-politikai röpiratot tett közzé. Ekkor még csak honfiai méltánylát bírta, s hogy ezzel az összes magyar irodalomra kevés hatást gyakorland, az tisztában állt előtte. Pedig ő egy legin-

kább elhanyagolt ágnak akart új életet adni : a regényirodalomnak. Mert látta hogy a szépirodalom más nemei többé kevésbé élénk művelésben részesülnek, a haladás némelyikben nem marad mögötte az európai nemzetekének : de ez pang teljes elhagyatottságban. Ő ennek is felfogta fontosságát, s otthonossága az európai irodalomban, katonai pályája alkalmával s azután a szalónokban, melyek mint mágnás előtt nyitva álltak előtte, szerzett tapasztalatai, reményt nyújtottak a sikerhez. Mert Scott Walter lebegett előtte mint példány, a történetet, különösen Erdélyét, tette tanulmányai tárgyává.

Így készült el Abafi és Zólyomi, s szerzőjük e munkákkal együtt Magyarországra ment tervét végrehajtani, mert amit ő kezdeményezni akart, az az egyetemesség érdekében történt. Az eredmény még talán várakozását is felülmúlta, a hatás, melyet velök tett, nem volt mindennapi. Így lőn a magyar regényirodalomnak alapja megvetve : bár azok szerzője sokáig versenytárs nélkül állott a pályán. De nem követjük e termékeny írók nyomról nyomra fejlődésében. Az messze vezetne tervünköt, s magát az egész magyar regényirodalmat kellene bemutatni, ha e fellépés következményeit akarnám vázolni. Elég ennyi irodalomtörténeti fontosságának kimutatására.

Ama két regény egyszersmind az írókat egy gazdag bányára figyelmeztette : Erdély történetére. De ezeket inkább az akkori, mozgalmas politikai élet foglalta el, s épen nem csoda, hogy a regényírás a társadalmi élet festését tűzte ki megoldandó feladatúl. Kevés idővel a Falu jegyzője s a Hazai Rejtelmek megjelenése előtt, az Athenaeumban „Izabella királyné és a remete“ című regényből közlött mutatványok közfigyelmet ébresztettek. Jellemfestéseit a történetíró épen oly igazaknak találta, mint életből merítetteknek a bölcsész. S valóban *Kemény Zsigmond*nak regényei ma is e kettőt elégitik ki leginkább. Midőn 1847-ben Gyulai Pálja megjelent, *Kazinczy Gábor* találólag mondá róla „ennek minden lapja többet ér, mint az egész.“ De ha ma valaki *Rajongóit* s *Az özvegy és leányát*, (mind e munkái tárgyát az erdélyi történetből vette) olvassa, nem fog így nyilatkozni. *Kemény* beéli magát a korba, melyről ír, annyira ismeri annak apróságát

gait is. E mellett mindig egy-egy lélektani feladatot old meg, s ma már a compositio és kidolgozás is egészen hatalmában lévén, többé sem leírásai sem motíválásai nem hosszadalmasak: két oly ismeretei gazdagságából folyó hiba, mit leginkább vetettek szemére.

Újabb időben több regényíró fordítá figyelmét az erdélyi történetre. Jókai és Pálffy Albert a magyarországiak, s Dózsa, Szathmári és Halmágyi az erdélyiek közül. De ezeknek munkái is Magyarországon jelentek meg, s a magyar irodalomtól oly kevéssé elszakaszthatók, mint Kemény vagy Jósikának regényei. Mindamellett e térnek sikeres művelését inkább várhatjuk erdélyiektől, kiknek a helyi szokások s erkölcsök ismerete, a népélet s történeti irodalom kútforrásai alkalmas segédeszközökül szolgálnak; valamint regényirodalmunknak aesthetikai szempontbóli megbíráását Gyulaiától remélhetjük, kinek ide vonatkozó cikkei kitartó studium s gazdag ismerettel párosult éles és bonczolni tudó ész szüleményei, de hasonlóan kívül esnek az erdélyi irodalomtörténet körén. E téren egy másik hazánkfia *Salamon Ferenc* is a magyarországi folyóiratokban megjelent ide vonatkozó cikkeivel szép nevet vívott ki magának. De e gondolkodó s alaposan elemező fő bírálati sem sorozhatók ismertetésem tárgyai közé.

Az erdélyi irodalmi életnek hívebb tükrét találjuk a különböző időkben megjelent folyóiratokban. A nagyenyedi tanulókból alakult társaság, munkálataiból egy kötetet: „Próbáit“ 1792-ben adta. Tartalmát versek s Molière két vígjátékának fordítása teszik. Ugyanekkor kezdte meg odaváló tanár *Benkő Ferenc* Parnasszusi Időtöltéseit, melyből 1800 ig hét füzet jelent meg. E közben tétetett közzé a Nyelv-mívelő Társaság Munkálatainak I-ső darabja, melylyel Döbrentei fölléptéig szünet állt be.

Midőn Döbrentei Kolosvárt egy irodalmi kört alakított, s 1814-ben annak munkálatait, az Erdélyi Muzeumot, közzé kezdte tenni, a szunnyadó erők megint felébresztettek, s a kis ország megint be volt vonva a magyar irodalmi életbe. E vegyes tartalmú folyóirathból tíz kötet jelent meg. Régi erők tért találtak a munkásságra, újak a föllépésre, hazafiak csat-

lakozása, pártfogók részvéte nem maradt el, s a szerkesztőnek végetlenül tetszett a buzdító, a lelkesítő szerep, mely ha nem volt is ment minden hiúságtól, ha nem üzetett is bizonyos arrogancia nélkül, de Erdélyre nézve jótékony volt, s végre is azt eredményezé, hogy Erdély ne izolálja magát a magyarországi mozgalmaktól. De irodalmi központnak Döbrentei nem volt eléggé kitartó, s ez az oka, hogy dicsőséggel kezdett pályája messze mögötte maradt a kassai Múzeum szerkesztőjeétől. Mindamellett az általa mozgásba hozott erők vállalata megszüntével tért találtak a Tudományos Gyűjteményben, mely huszonöt éven át haszonnal szolgálta az irodalmat, s a többi folyóiratokban, melyek e mellett keletkeztek. Erdélynek állandóbb ilyennemű organuma csak később támadt.

Ez volt a Nemzeti Társalkodó, az Erdélyi Híradó melléklapja, melynek szerkesztését 1831-ben *Pethe Ferenc*től *Méhes Sámuel* vette át s folytatta 1842-ig, midőn az egy időre meg lőn szüntetve, 1844-ben pedig *Kriza* és *Herepei* által újra föllelevenítve. Tudományos és mulattató tartalma köz kedvességüvé, Erdély legjelesebb íróinak közreműködése becstessé tette, míg Nagyajtai Kovács Istvánnak történetnyomozó, Nagy Ferencnek utazási, Kemény Zsigmondnak történeti cikkei a benne elszórt számos históriai adat olykor kútforrás fontosságot kölcsönözének neki. Egy más tudományos folyóirat volt a *Hon és Külföld* (1841—48.), a *Múlt és Jelen* melléklapja: túlnyomólag históriai vállalat, mely koronként nem csak a haza, hanem a világtörténet nevezetesebb mozzanatait, mennyiben a napi események megértésére szolgáltak, a statistica, ország és államisme nevezetesebb kérdéseit tárgyalta. 1846-ban *Takacs János* és *Berde Áron* *Természetbarát* cím alatt természettudományi hetilap kiadását kezdék meg, s miután az előbbi szerkesztő a vállalatától fél év múlva visszalépett; Berde 1848 közepéig folytató, nagy részint saját s bizonynyal alapos cikkeivel töltvén meg. Ugyane férfiú a forradalom után 1852-ben *Hetilap* cím alatt indított meg egy tudományos és gazdasági szaklapot, mely 1855. elejéig tartván, befolyt az erdélyi irodalmi élet élénkítésére. Ő szerkeszté az „Erdélyi Múzeumot“ is (1856.). 1858-ban *Mentovich Ferenc*

Marosvásárhelyi Füzetek cím alatt az erdélyi tudományosság-
nak új és életre való közlönyt nyitott.

Nélapja Erdélynek húsz évvel hamarabb volt mint Magyarországnak. A Brassai által 1834. aprilisban az Erdélyi Híradó mellett kiadni kezdett Vásárnapi Újságot értem, mely mind az ügyes szerkesztés által, mind alapos s még is teljesen népszerű cikkeivel későbbi versenytársait túlszárnyalja. 1846-tól 1848-ig maga a szerkesztő volt kiadója. Ennek versenytársa akart keletkezni 1844-ben a *Magyari Lajos* Kis Követjében, továbbá „Az életelvek képekben“jében (maga a szerkesztő volt írója, kiadója, s kihordója). Azon vállalatok közé sorolhatók ezek, melyek az irodalmi ferdeségek sorába tartoznak. A célnak megfelelő Hetilap volt az 1843-ban s 44-ben a Múlt és Jelen mellett kiadott „Gyermekbarát.“

A szépirodalmi folyóiratok sorát 1831-ben *Kelemen János* Aglájája nyitja meg, melyből, leginkább a tanuló ifjuság dolgozataiból állítva ki, négy kötet jelent meg. Ezt követte, pár évvel utóbb, s hasonlólag Kolosvárt az Estike három kötete s 1843-ban néhány jeles író közreműködésével a Kövári László Beszélytárának két kötete. Majd a folyóiratok helyét zsebkönyvek pótlák. Magos Füzérkéjéből csak egy kötet látott világot, s hasonlólag 1835-ben Nagy-Enyeden a *Vizi István* Virágoskosarából. 1839-ben megkezdé az egységihívó tanuló ifjuság Reményét, melynek szerkesztését 1841-ben Szentiványi Mikó vette át, s folytatta két éven keresztül. Ez az igényeknek inkább megfelelt, s első ilyenmű vállalat, mely a magyar irodalomban is helyet érdemel. A Bércvirágok, melyeket 1847-b. a kath. lyceumi ifjuság tett közzé, ifjui gyakorlatokat tartalmaz. 1848-ban az *Urházy György* Úniója a két ország irodalmi egységének eszméjét képviselvén, magyarországi írók, s köztök Petőfitől is, hoz dolgozatokat.

De Szentiványi és Urházy zsebkönyvei érdekességöket azon körülménynek köszönhetik, hogy csatlakoztak a magyar irodalomhoz. S ezen csatlakozás Erdélyre nézve bizonyynyal életkérdés. Hatvan év tapasztalása intheti erre. Új irányokat nem teremtett, új utakat nem tört ez idő alatt sem, írói közöl, akiben tehetség volt, túl vagy innen a Királyhágón

a separált erdélyi irodalomhoz nem járult egyébbel, mint nevével, mert munkái attól külön vannak válva.

Csak kevéssel alakultak kedvezőbben Erdély viszonyai a komolyabb tudományokban. Egyes kitünő tehetségeket, egyes jeles szakférjakat mutathat fel, de nem rendszeres egészet. Már a múlt század végén kitünő mineralogusa volt *Benkő Ferenc*. Az ásványok külső jegyeit Werner után Erdélyre alkalmazva, s jegyzetekkel ellátva (1781. Szeben) s nyomban utána 1786-ban Magyar Mineralogiáját adta. Hasonlag kitünő szakismerettel írt munka a *Nyulas Ferenc* károlyfejérvári orvosé „Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról“ három kötet (Kolosvár, 1800.). *Balog János* (Kolosvár, 1846) a honi házi állatokról iskolai kézikönyvet írt, egy más munkája az „Emberismertető e nembe sorozható. Újabb időben *Brassai Sámuel* Fűvészete, *Berde Áron* Légtüneménytana, továbbá Torda vármegye Flórája, érezhető hiányt pótoltak. Élénk mozgalom volt Erdélyben, midőn a természettudományi társulat nagy gyűlését (1844.) Kolosvárt tartá meg, s évkönyvei egy kötetét ott tette közzé.

A matematikai irodalom csak az iskolai szükségletre terjeszkedik ki. *Méhes Sámuel*, atyjának Györgynek Számтанát két kötetben kiadta (Kolosvár, 1817.), s *Bolyai Farkas* (Marosvásárhelyt, 1830.) Az Arithmetika elemeit tette közzé. Fontosabb e részben e férfiúnak latin munkája (két kötet Marosvásárhely, 1833.), melylyel az európai tudósok, különösen Gaussz barátságát s bámulását vívta ki. *Léder Edvárd* polgári s kereskedelmi Számolástanát s egy pár mértéktárt mellőzve, Brassainak kézikönyvei, különösen Kis Számítója s Számító Sokratese a növendékek számára írt munkák közt a magyar irodalomban bizonynyal az első helyet vívták ki. A két *Szász Károly* Számтana az újabb tudományos irodalomban kitünő helyet érdemel.

Gazdagabb az ifjúsági irodalom, habár rendszeres neveléstant egyet sem, s idevágó értekezéseket is elszórva folyóiratokban (például az idős Szilágyi Ferencét az Erdélyi Muzzeumban), csak keveset tudunk felmutatni. *Józsa János* Iskolai Vezére (Kolosvár, 1817.), *Vajna Antal* Útmutatója az olvasni tanításban (Kolosv. 1838.), *Farkas Dániel* Erénytana (Nagy-

Enyed, 1842.) s Nőképzője (1845). e nembe vágó dolgozatok. Magát az ifjúsági irodalmat Seelmann munkája kezdte meg 1794-ben: „Gyermekek barátja Weisse után.“ Ugyan ekkor *Gyarmathy* is kiadta az Ifjabbik Robinsont s Amerika föltalálását: mind három munka hosszas időn át a keresettebbek közé tartozott; 1832-ben a Rákkönyvecske (Salzmann után) a rossz gyermeknevelésre ad példákat. Újabban a *Gáspár János* Olvasókönyve, *Brassai* iratai s *Jancsó Lajostól* a Homerosz Iliásza oly munkák, melyek az e nemű európai irodalom színvonalán is megállanak.

A gazdaságzat helyi viszonyok és szükséglet szerint talált művelésre. Már a múlt század végén jelent meg egy munka a selyemeresztésről, Lange Márton Marhadögje s Vanier Jakab Paraszti majorja ugyanazon időben hagyták el a sajtót. A folyó század elején egy terjedelmes „Erdélyi Gazdaságbeli Tár“ indult meg. A Borgazda, *Benkő József* Középjaiti Dohánya, az Erdélyi Méhecske, dr *Kovács Antal* munkája a fák betegségeiről, gyógyításáról, Militai Ferenc Gazdasági Katekhesise (2k. 1833.) egy az erdélyi gazdaságzatot alaposan s célszerűen tárgyazó munka; A szőlőművelés (Kolosvárt, 1841.); *Weselényi Miklós* Lótenyésztése, mely szakavatott szózat az ezen Erdélyt oly közléről érdeklő kérdés ügyében; legújabban báró *Bánffy* munkája az erdélyi kisebb gazdaságokról, s *Vajda Dániel* Borászata ide vágó nevezetesebb szakmunkák. S hogy Erdély jövőre e részben még jobban lesz képviselve, azt a gazdasági egylettől várjuk, melynek élén hasonlólag gróf Mikót látjuk, s mely évkönyvei kiadását már is megkezdte.

Az orvostan irodalma is inkább a nép szükségeinek kielégítését tartá szem előtt. *Geödry János*: A leányoknak, anyáknak, gyermekeknek betegségeiről (Kolosvár, 1791.), *Vásárhelyi Sámuel* a hosszú élet fentartásáról (1792.), egy névtelen Hufelandról s egy más a skarlátról (1801.), Dr. *Nyulas* és dr. *Várady* a tehénhimlőről, *Bati János* a vereshimlőről, *Enyedi János* a falusi ember patikájáról (1801.), *Szoboszlai József* a farsangot követő nyavalyákról (1800.), *Várad* a szembetegségekről, dr. *Szotyori* a diaetetikáról (Mvásárhely 1832), *Fodor András* a szülészetről (1819.), s ugyane tárgyról *Pataki Dániel* egy kitünő és alapos munkával, egy névtelen a graefenbergi

vizgyógymódról stb tettek közzé dolgozatokat; míg Kolosvárt egy sebészeti kar tart előadásokat.

E vázlatos előadásból is, úgy hiszem, az olvasó rájön azon meggyőződésre, hogy Erdély különállólág épen oly kevéssé képes fentartani tudományos irodalmat, mint nem teremt szépirodalmat. És ismét legyen elmondva : neki csatlakozni kell Magyarországhoz : nem erejét szétforgácsolni. Ott, hol neki különálló teendői vannak, az a honismertetés : a múlt eseményeinek, a jelen mozzanatainak feltüntetése. Térjünk át arra.

ADALÉK A HONVÉDELMI RENDSZER

TÖRTÉNELMÉHEZ

BALÁSSY FERENC TŐL.

Valamint a székelyeknél, úgy a többi erdélyi magyaroknál is, a honvédelmi kötelezettség s azt meghatározó, vagy szabályozó törvény nagyobb szigorral hajtatott végre, s a megyei banderiumok vagy zászlóaljok létszáma, a hadkötelezettek, a táborban meg, vagy meg nem jelentek, vagy e kötelezettség alól fölmentetteknek névsora pontosabban regisztráltott, vagy jegyeztetett föl az azokról készült jegyzőkönyvekbe és kellőbb nyilvánosságban tartatott, mint Magyarországbán; vagy legalább Erdély története e tárgyban több adatot és részletet mutat fel, mint magyarországé. Ugyanis :

I. Valamint a székelységen, úgy a vármegyéken is bizonyos meghatározott időben hadi szemlék tartattak, s az ezekről készült jegyzőkönyvekbe az illető hadkötelezettek felirattak, amint ezt bizonyítja az erdélyi három nemzet által hoztatott, és Mátyás király által is megerősített „*Constitutio Exercitivalis*“ 5. és 6-dik pontja, mely így szól : „*Comites Parochiales obligati sint cum probis viris Nobilibus adminus quinque, illis ab Universitate Nobilium cujuslibet Comitatus ad hoc negotium ordinatis, tam ipsorum Nobilium, quam Rusticorum Nomina, et Numerum quolibet anno in Registrum consuetum conferre, et juxta illud Gentem Comitatus, cui praesunt, ad*

*exercituandum adsumere, ut requirente tempore, coram Univer-
sitate trium Nationum rationem reddere queant, quam recte
hoc officio suo defuncti fuerint. Dum hujusmodi Regestrum
conscribitur, debent iidem Comites, et delecti Nobiles perlustrare
equos, arcus, pharetras, hastas, clypeos, et reliquos apparatus
bellicos hominum regestrorum, ut si necessitate ingruente,
generalis Insurrectio, sive literis Domini Wajwodae Transyl-
vaniensis sive ense cruento, aut alio quolibet modo velociter
promulgaretur, ad locum denominandum protinus convenire, et
parati esse possint“ *). Az Approb. Const. III. r. 20-dik cí-
mének 1-ső cikke pedig e tárgyban így szól: „Igen szüksé-
ges dolog a békességnek idején provideálni a hadi állapotok-
ról; végeztetett annak okáért, hogy minden, hadra felülni tar-
tozó rendek mindenkor kész apparátussal legyenek, ez ha-
zának állapota úgy kívánván, kiki az ő ekkédiglen obser-
váltatott rendi szerént, többek között a nemesség is: úgy hogy
valamikor a fejedelmek akaratajokból a fő tisztek mustrát hir-
detnek, minden nemesember jó lóval, fegyverrel, és egyéb hadi
készülettel tartozzék compareálni a meghirdetett napra, és helyre.
Melyre ha ki nem compareálna, méltó mentsége nem lehetvén,
a tisztek köz nemesemberen, kinek egy portára telhető, úgymint
tiz ház jobbágya nincsen, fl. 12., egyházhelyi nemesemberen
fl. 8., tízház jobbágyon felül bíró nemesemberen fl. 20., ha
kapura telhető jószágú ember fl. 20 exequáltassanak rajta; de
ha méltó mentsége találatik, s annál inkább szolgálai is jelen
lesznek, semmit ne vegyenek rajta: ha pedig a jelenlévők is
értékek és állapotjokhoz illendő készülettel jelen nem lenné-
nek, elsőszöri mustrán meginttessenek, és szorgalmasan
observáltassanak; ha másodszöri mustrán is fogyatkozással
fognak mustrálni, eo facto a köz nemesember 12 forinttal,
főrendű nemesember 24 forinttal büntetődjék.“*

II. A fölkelés és hadi szolgálat kötelességének hűséges
teljesítését több régi törvény szigorúan parancsolja, annak
módját, és kellékét szorosán meghatározza, s az az ellen vétőkre
a büntetést kimondja. Az Approb. Const. III. r. 19 dik címé-

*) Kovachich Scriptor. Rer. Hung. Minor. Budae 1798. II. köt.
385. lap.

nek 1-ső és következő cikkei így szólnak ez érdemben : „A feljebb annak seriessében megírt módok szerént, amikor hadi expeditióknak szükségesképen meg kelletik lenni, akár generális, akár pedig partiális expeditio lévén, a dolognak mivolta és szükségnek kívánsága szerént, a fejedelmeknek parancsolatjára, nemesi praerogatívával élő minden rendek tartozzanak felülni. Ha kik fel nem ülnének, és a rendelt időben helyben jelen nem lennének, méltó és igaz mentségek nem találatván, a vármegyének tisztjei eo facto egyházi nemesemberen 12 forint poenát exigáltassanak ; más rendbéli nemesemberen, ki portionátus, és házhelyei, annál inkább ha jobbágai vannak, mindazonáltal fél kaput felül nem haladta annak mennyisége, fl 25. büntetessenek meg. A fél kapun felül való értékű nemesember 50 forinttal mulctáltassék ; ha pedig az egy kapun felül terjed jószágának quantitása, 100 forinttra. Ha pedig ugyan contumacia ductus tempestive promulgáltatva lévén, a szükségnek idején jelen nem lenne, minéműek generális mustrák, strázsállások, csatázások, várszállások, és több hadi exercitiumok ; avagy ha kik jelen lennének is, de a fejedelmek, avagy ha kikre a fejedelmektől az az auctoritas az állapotoknak mivoltához képest bizattatik, salvus conductusok avagy hiteles testimoniálisok nélkül a had leszállításának és zászlóknak szokott helyekbe vitettetéseknak ideje előtt magokat akármi szín alatt is abstráhalnák ; mindennemű ingó javokat örökösen, ingatlan javokat pedig redemptibiliter perennali aestimatione, de tulajdon csak a magok személyekre nézendőket, amittálják. Az olyan személyeket pedig a fiscális director, avagy donatárius evocáltatván a hadnak leszállítására után, akár octavális terminusra, akár gyűlések alatt lenni szokott táblára, és ott minden haladék nélkül való exceptiók, processusok és remediumok kívül végsőképen megítéltessék, és 15-töd nap múlva executióba is vétetessék, ha méltó igaz mentsége nem találatik.

Hogy e törvények megtartassanak, vagyis a hadkötelezettek a fejedelmek, vagy kapitányok parancsára fölkeljenek, és a táborban megjelenjenek, arra a megyék illető tisztsége tartozott felügyelni, s a fölett örködni, mely is midőn fölkelés parancsolatott, a megyét járasonkint megcirkálta, a

a táborban meg nem jelent nemeseket összeírta, azoknak állapotát, értékét és mentségét megvizsgálta, s aszerint aztán őket fölmentette, vagy a törvényben kimondott büntetést rajtok végrehajtotta.

Fejér vármegye tisztségének egy ily, 1655. october 8-dikán kelt, jegyzékét vagy registrumát közlöm itt Kazinczy Gábor úrnak szívességéből, mely ezen megye alsó processusának vagy járásának azon nemeseit foglalja magában, kik az említett évi hadi fölkelésről otthon maradtak *), mely is ekképen következik :

„Regestum Nlium Cottus Alben. Processus inferiōris in Anno Dni 1655 a bellica expeditione domi remansorum.

Gyula-Fejérváriak :

Bagosi György főudvarbíró maga személye helyett lovast expediált. Kocsis Márton viceudvarbíró, Sárközi István frumentárius, Sárvári Imre kendervári kapitán, Enyedi János éléshajtó, Szászsebesi Miklós majorbíró, Nagy Mihály tiz legények hadnagyja, Nagy János fejérvári porkoláb, Egyed Miklós remetei ispán, Logoffet Demeter vámos, Kádár György ecetes, Jarai Mihály exactor, Uzoni István portusi rationista, Fothy Márton, Békesi János, Eötvös György, Vizaknai György deák, Palugyai György, Sulyok István uram ő kglme szolgálójának mondja magát, Szántai János, Mészáros Mátyás, Farkas Szabó András, Fazokas András, Eötvös János, Buczardi Mihály harangozó, Szygyárto Márton, Csiszár Vince, Gombkötő Mihály, Nagy alias Mészáros György, ez nyomorúlt betegen maradt el Szebenben a zászló alól; lovast állatott.

Sárdiak :

Ipo Lőrinc jószágbeli ispán, Bolgár György, Macskási Mihály uram árvái mellett szolgál, Deák György. — Fentösi János, Ungyi Zsigmond, Sebesi Boldizsár uram szolgálói ezek.

*) Azonegy kéz írása az Új M. Muzeum febr. füzeté 156—64 lapjain álló töredékével egy székelységi hadi szemlének, mely, e szerint, ugyanezen oláh hadjárat előtt tartatott.

Borberekben :

Rác Balás. Ez elméjében megtibolodott ember, lovast állatott.

Alvinciek :

Szakács Márton lovast küldött, Illyei György, a belligeratione exemptióját mondják lenni.

Nagy-Enyediék :

Béla István öreg ember, lovassa volt helyette, Sárközi István dézmás, Nyerges János alias Debreceni, Hegyesi Pál világtalan nyomorúlt. Árkosi Benedek, sem pap, sem mester, nemes személy, annuentiája sincsen honmaradásáról.

Tövisiek :

Pap Péter nyomorúlt félszeg ember, az veit bocsátotta maga helyett, Thörök Ferenc. Egy kenyéren levén az veivel, azt expedálta maga helyett. Rác Radován, fogadott fiát küldötte, egy kenyéren lévőt magával.

Vajasdiak :

Szűcs Illyés, Nagy Ambrus. Igen erőtlen öreg ember, egy kenyéren levő mustohafiát hagyván az táborba, haza bocsáttatott. Kovaszi Mihály, Mikes Mihály uram ő kglme szolgálja. Nagylaki Tamás, igen erőtlen öreg ember. Csontos János, egyházfű.

Elekesen :

Tordai Mihály, Rákosi Ferencné szolgálja.

Magyar-Herepen :

Székely Jancsi scholában járó. Jenei Gergely, Pekri Ferenc uram szolgálja.

Magyar-Sillyében :

Buna János, ez nyomorúlt esztelen. Váradi Sámuel, igen nyomorúlt erőtlen vén ember. Horváth Istvánnak öt, vagy hat esztendősi fiacskája.

Ozdon :

Galai János, Kemény János uram ő nga régi szolgája.

Hariban :

Versendi Miklós.

Ezeket az vice-szolgabírák hűtök szerént lett felcirkálásokból írtam. 8. 8-bris in Enyed 1655. Michael Szent Georgy Völgyi alter supp. Judl. Cottus Alben. m. p.“

Azon expeditio, melyről az ezen jegyzékben foglalt fejevármegyei nemesek otthon maradtak, Havasalföldre indított az ottani vajda Konstantín segítségére, kit egy ellene támadt párt méltóságától megfosztott, és fogságba vetett vala; de kit Rákóci II. György, miután a pártosokat legyőzte, s az ellenvajdát kivégeztette volna, előbbi méltóságába vissza-helyeztetett *).

Az itt közlött jegyzék vagy registrum tartalmának s adatainak bővebb felvilágosíthatására meg kell még jegyezni a következőket, és pedig :

1) Bakosi György neve után ezen megjegyzés áll : „*főudvarbíró maga személye helyett lovast expediált.*“ Több nevek után pedig ezen megjegyzések vannak : „*vice-udvarbíró, frumentárius, majorbíró, ispán, exactor, rationista, vámos, dézmás, szolga.*“ Mert megjegyzendő, hogy amely hadi szolgálatra kötelezett nemesek a földesuraknak, mint gazdatisztek, vagy cselédek szolgáltak, az ő uraik engedelmével a hadi expeditióról otthon maradhattak, de ha megkívántató vagyoni értékkel bírtak, magok helyett a vármegye zászlója alá zsoldost állítani tartoztak; ha pedig birtoktalanok s a zsoldosállításra elégtelenek voltak, zsoldosállítással sem tartoztak. Erről az Approb. Const. III. r. 19-dik címének 8-dik cikke így szól : „Az uraknak, fő és nemes rendeknek *nemesemberekből álló szolgálói, ha oly állapotú és értékű emberek, kik egyébiránt jószágokból lovast állatni tartoztak volna, akár urok mellett legyenek jelen a hadban, akár uroktól hon való gondvi-*

*) Commentarii de Reb. Transsylv. Joannis Com. de Betlen, editio nova Viennae 1779. 37. l.

selésre hagyattassanak, de zsoldost állatni a vármegye zászlója alatt tartozzanak jó alkalmatos embert, és jó készülettel; ha pedig kevesebb értékűek, ne tartozzanak: úgy mindazonáltal, hogy a vármegyének tisztjei kötelességek szerént reá vigyázzanak e dologra, ha különben nem lehet, inquisitio által is. Elsőben hogy értékek nem terjed-e annyira, amennyi kapuról rendszerént lovast állatni szoktak. Másodsor, hogy nem csak névvel, és csak hozzá tartó, hanem ugyan valósággal fizetett és köteles szolgák legyenek. Harmadsor, hogy nem csak a hadi hírnek promulgáltatásakor, hanem annakelőtte kötelezték még magokat. Egyébiránt praetextusok és semmi fraus a dologban senkinek ne patrocínáljon. Ezek szerint tehát a nevek után álló említett megjegyzések mentségekül tekintettek az otthon maradhatásra.

2) Némely nevek után a következő megjegyzések állanak: *„ez nyomorúlt betegen maradt el a zászló alól, lovast állatott.”* *„ez elméjében megtibolodott ember, lovast állatott.”* *„öreg ember, lovassa volt helyette.”* Ezekre nézve meg kell jegyezni, hogy akik a fölkelés alkalmával súlyos betegek, vagy a hadi szolgálatra bármi tekintetben képtelenek voltak, azok személyök helyett, sőt jószágukról is, zsoldost állítani tartoztak, ha arra megkivántató értékkel bírtak. Ezekről az Approb. Const. említett részének és címének 9-dik cikke így szól: *„Tempore bellicae expeditionis, ha kik súlyos betegségben találkoznának, vagy egyébiránt is oly nyomorúlt, hadi állatra nem habilis emberek, a tisztektől hit szerént való testi-moniálist vévén, mind személyek helyett, s mind jószágokról elégséges zsoldosokat, jó alkalmatos embereket, és jó hadi apparátussal valókat állassanak.”* Így tehát az említett megjegyzések mentségekül tekintettek az otthon maradhatásra; mert amely beteg maga helyett zsoldost állított, az az expediőről hon maradhatott.

3) Némely nevek után ezen megjegyzések állanak: *„Fogadott fiát küldötte, egy kenyéren lévő magával.”* *„egy kenyéren lévő mustohafiát hagyván a táborban, haza bocsáttatott.”* *„egy kenyéren levén az veivel, azt expedálta maga helyett.”* Ezekre nézve, meg kell jegyezni, hogy amely apa fiával egy kenyéren volt, ha fiát elküldötte a hadba, maga otthon ma-

radhatott. Miről a már említett „*Constitutio exercitua*lis“ 7-dik pontja így szól : „... *ubi Pater cum filio uno pane vescitur, pariter si duo fratres indivisi fuerint, talium unus tantum ad exercitandum ire adiğatur.*“¹⁾

4) Némely nevek után ezen-megjegyzések állanak: „*deák, schólába járó, egyházi, harangozó.*“ Mert a tanulók, egyházi személyek, és egyházzolgák a rendszerinti fölkelés és katonáskodás terhe alól fel voltak mentve. Azért mondatik a jegyzékben Árkosi Benedekről, hogy „*sem pap, sem mester*“ nemes személy.“

5) Illyei György neve után ezen megjegyzés áll : „*a belligeratione exemptióját mondják lenni.*“ Mert voltak esetek, hogy a fejedelmek némelyeket a hadi szolgálat alól fölmentettek. Valamint a főtisztek is bizonyos okoknál fogva adhattak engedélyt a honmaradhatásra. Azért mondatik a már említett Árkosi Benedekről : „*Annuentiája sincsen honmaradásáról.*“

6) Akiknek nevei után pedig semmi megjegyzés sincs téve, azoknak nem levén mentségek, büntetés alá estek.

Én az ily jegyzékeket és részleteket igen érdekeseknek tartom; mert ezek azt mutatják, hogy mily szigorúan jártak el e tárgyban az erdélyiek, és mily pontos nyilvántságban tartattak ott a hadkötelezettek. A magyarországi vármegyék levéltáraiban a nádorok, országhkapitányok s főispánoknak számos rendeleteit és meghagyásait olvashatni, melyek által fölkelés hirdtetetik, s a megyék nemeseinek a táborbani megjelenés keményen megparancsoltatik; de a megyék illetén eljárásáról, s a táborban meg nem jelenteknek összeírásáról még semmi jegyzéket vagy adatot nem olvastam.

¹⁾ Idézett helyen.

²⁾ A jegyzékben említett „*élëshajtó*“ és „*ecetes*“ professiójáról nincs tudomásom *).

*) Vajon nem lieferánst és ecetfőzöt kelljen-e alattok érteni?

TUBERO LAJOS FORRÁSAI

PODHRADCZKY JÓZSEFTŐL.

Tubero Lajos (Ludovicus Cervarius Tubero) ragúzai patricius, és Melita dalmát földszigeten szent Benedek szerzetbeli apát élt a XV-dik század végén, és a XVI-dik elején. Írt deák nyelven többek közt a magyarok és ozmanok dolgairól is 1490-től kezdve 1522-ig egy munkát e cím alatt: *Commentarii de rebus, quae temporibus eius in illa Europae parte, quam Pannonii et Turcae, eorumque finitimi incolunt, gestae sunt, Libri XI.* — Bátor egykorú író, de mivel ő Dalmáciában lakott, érdekes tudni, minő forrásokot használt a magyar urak és dolgok leírásában? Azt ugyan tudjuk, hogy munkájának egyik példányát átnézés és megbírálás végett Frangepán Gergely kalocsai érsekkel közlé, aki 1503-dik évóta 1520-ig ült a nevezett érseki székbén; előbb 1499-dik óta veszprémi püspök, királyi titoknok, és udvari cancellár volt (Pray György, *Specimen Hierarchiae Hungaricae. P. I. Posonii et Cassoviae, 1776. 4r. 301. l.*), ezelőtt 1493-ban bácsi, vagy kalocsai olvasó kanonok; 1495-ben fehérvári prépost (Katoná István, *Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae, P. I. Colocae, 1800. 8r. 506 l.*); de azt kevesen tudják, hogy Tubero Magyarországon is megfordult, s hogy itt voltakor Frangepán Gergelyhez szokott vala betérni; tehát a magyar urakról, a kiket nem legkedvezőbb színekkel fest, tőle, Bezizlo Pétertől, aki azon időkbén szent Lőrincről nevezett háji prépost és kalocsai kanonok, utóbb veszprémi püspök lett, Bánffy Bernáttól bácsi főesperestől, értesült. Most még Engelenek: *Aktenmässige Skitzéjén* kívül, Schedius Lajosnál, *Zeitschrift 1, 299.* azt kellene tudnunk, minő viszonyban állottak Tubero értesítői az ország nagyjaival, s ezen körülményekből biztos ítéletet hozhatnánk Tubero Lajos hiteléről.

Azt, hogy őt valóban a megnevezett személyek avaták a magyar dolgokba, fölhozandó leveléből bizonyos, melyből nyilván kiderül, hogy ő történetleírását átnézés és kijavítás

végett, barátjaival szokta vala közleni. Ugyanis értekezik ő mondott könyvében szülöthelye eredetéről is, mire Banduri Anselmus Ragusinus, Presbyter et Monachus Benedictinus e Congregatione Melitensi, in Imperio Orientali, Tomo II. editione Veneta anni 1729. fol. in Animadversionibus in Librum Constantini Porphyrogeniti de administrando Imperio pag. 42—43. ily észrevételt tett: „Verum Ludovicus Tubero Abbas Melitensis, vir alias doctissimus, libro V. Commentariorum de temporibus suis, dum in conscribenda Urbis Ragusinae origine Diocleatem (élt 1152—1161-dik évtájban) authorem sequitur, nugas nugari videtur. Huius Scriptoris excerpta de origine Urbis Ragusinae habentur in uno ex Codicibus MSS. viri doctissimi Stephani Baluzii, cum epistola eiusdem Ludovici Tuberonis elegantér conscripta, qua Mario Bono rationem reddit, cur ea, quae ad Urbis Ragusinae originem spectant, ex libro V. Commentariorum de temporibus suis excerpserit, eaque eius censurae, ac Michaëlis Bucignolae submittit: quam quidem epistolam, cum non sit edita, hic exscribi curavimus. Excerpta vero illa de Urbe Ragusina eadem sunt, quae libro V. Commentariorum de temporibus suis in Editis leguntur; ideoque hic minime exscribenda. Caeterum epistola illa sic habet:

Ludovicus Cervarius Tubero

Mario Bono

Jupani Boni ex filio nepoti

S. D.

„Rogatu *Bernardi Bamphii* Baciensis Ecclesiae Archidiaconi exscripsi ex Commentariis temporum meorum originem et primordia Urbis Rhacusae. *Quom enim essem Bacie aliquot ante annis apud Gregorium Frangepanem Colocensium Antistitem*: et ille sese ferret a Rhacusa oriundum, saepius mecum egit, ut id negotii in eius gratiam subirem. Nempe ardebat non mediocri cupiditate homo, licet inter Hungaros satis honestus, ut maiores suos etiam inter Dalmatas claros extitisse ostenderet: malebat autem se Rhacusanum esse, quam quempiam alium eius regionis: quando illum non fugeret, Rhacusanos, inter ipsos Dalmatas, opibus longe eminere. Quare, quom tandem in animum induxissem ei morem gerere: nec

Turcaicis armis per Sirmium vagantibus, scripta ad illum mittere liceret, iussi Rhacusam nostram ad te divertere. Quam, ubi, severitate tibi insita paulo remissa, seu potius reiecta, comi hospitio susceperis: volo enim te esse interdum leniorem: quando ingenio longe propensiore sis ad benignitatem, quam ad blanditias: adhibito Michaële Bucignola nostro, legere non gravaberis: et si quid mutandum, aut addendum, seu demendum censueris, me admonebis: libenter enim, quom in caeteris rebus, tum in his, tua usurus sum censura. Vale.“

Csudálom, hogy a vas szorgalmú Katona István egy szóval sem érinti a kalocsai érsekek leírásában Tubero Lajos és Frangepán Gergely barátságos viszonyait.

HONT VÁRMEGYE RÉGI TISZTVISELŐINEK

EMLÉKEZETE

RAKOVSZKY ISTVÁNTÓL.

Megyéink régi időkben működő tisztviselői kik voltak, és mely családokból vették származásokat, oly kérdés, melynek megfejtésével eddig, Lehóczkyt kivéve, különösen senki sem foglalkodott. Ő e tekintetben sokat tett, s ha gátoló körülményekkel nem kell küzdenie, még többet tett volna. Stematographiájában többek közt, Hont megye régi tisztviselőit, fő és al ispánjait sorolja elő, 1263-ra nevezvén Lonsonci Samut és Andrást mint főispánokat; de ezen évtől, 1565-ig hézagot hágy. E hézagot oklevelek fonalán kipótolni ügyekezvén, az illetők neveit, a kezemnél lévő s rájuk vonatkozó oklevelekkel együtt közlöm.

1300. esztendőben *Pocon* volt honti főispán, [?] mi a következő, levéltáromban létező oklevélből kitetszik, mely így szól: *Nos Pocon curialis comes Huntensis et Judices nobilium de eadem, damus pro memoria, quod sabbatho proximo post Ascensionem domini magister Job, et comes Lyptó de Palast egerint in figura Judicii contra Bors Bonoz et petrum filios*

petri de eadem coram nobis quod quamdam particulam terram Hereditariam in Palasth iacentem potencialiter possiderent Bors et fratres sui antedicti, e contra antedicti Bors Bonoz et petrus taliter responderunt, et dixerunt quod possessionem magistri Job et Lypto potencialiter non possiderent, sed ipsi Job et Lypto sessiones eorum in terra antedictorum Bors Bonocs et petri habere dixerunt, et utraque partes assumpserunt et debeant metas in ipsa terra jacentes ostendere Judicibus nobilium coram testimonio conventus de Saag (egy sor olvashatatlan) — — debeant recitare sabbatho proximo post ascensionem domini. Datum sabbatho proximo — — domini anno ejusdem Mccc. (1300. Fasc. 1. N. 6. bõrhártyán; peccéte leesve).

1312. évben már egy bizonyos Péter ült a főispáni székben, amint ezt a következő okirat bizonyítja, mely annál érdekesb, mert majd valamennyi akkori előkelőbb Hont megyei családot megnevez, melyek ivadékai részszerint mai napig is virágoznak. Hártyára írva, így szól: Nos *petrus comes Huntensis* et *Judices nobilium de eodem comitatu*, damus pro memoria quod *comes Lypto*, *pasca* et *Stephanus* filij eiusdem, contra *Ivan* filium *leustachii de palast* produxerunt testes suos viros nobiles numero quadraginta et quinque personas, et personas Hospitum numero sexaginta et tres coram nobis, quorum nobilium nomina hec sunt, Item *Nicolaus filius Moroch*, It. *Stephanus filius laurencii de Borfeu*, It. *Nicolaus filius comitis Ders*, It. *Andreas filius Herbordi*, It. *Thomas de dolmod*, Item *lachk* (sic) et *Nicolaus de Boeri*, It. *Bagla filius Sauli*, *Saah* (sic) *de Egeg*, It. *Mathias* (?) *de Dans*, It. *Jacobus* et *Joachimus de Neek*, It. *Martinus*, *Jacobus* et *Gregorius de Terján*, It. *Petrus filius Farcasi*, It. *Paulus filius Bodo*, It. *Dominicus de Demian*, It. *Thomas de Wasyan*, Item *Petrus filius Batur*, It. *Petrus de Saag*, It. *Ladislauus* et *Stephanus de Borfeu*, It. *Mycocha* (sic) *de Ewrth*, It. *Joannes filius magistri Bonocz*, It. *Ivanka de pyr*, It. *comes Dyonisius filius Thathár*, It. *comes Jacobus de Ilsaa*, It. *Nicolaus filius Hrabur*, It. *Nicolaus de boik*, It. *Dominicus literatus* (?) *de pamogh*, It. *paznananus gener Dominici*, It. *Bena de Pyr*, It. *Cosma nobilis de Barakcha*, It. *Paulus frater Elek*, Item *Zadur de palasth*, It.

Tyba de pyr, It. *Thomas et Andreas filij Dyonisii de palast*, It. *Conradus filius Neue*, It. *Johannes et Nycolaus de Hebech*, It. *Thomas de Chatár*, It. *Nycolaus filius Bagane*, qui omnes personaliter coram nobis astantes testimonium contra Ivan in hec verba perhibuerunt, quod ante data presencium anno tercio sexta feria proxima post festum beati Mychaelis ante conspectum eorundem testium Ivan predictus equos lypto, pasce et Stephani predictorum more latrocinio abstuli fecisset, et dampnum in ablacione equorum ipsorum ad valorem decem marcarum eisdem intullisset, Ivan vero in die productionis testium non venit nec aliquem misit pro se testimonium exaudire. Datum quinta feria proxima post octavis beati Jacobi apostoli anno domini Mccc decimo secundo. — (A pecsét leesve. Capsa A. F. N. 7).

Ezen érdekes kis okiratban a helynevek is figyelembe veendőek, annál is inkább, mert oly helyek is vannak ott nevezve, melyek régen elenyésztek, p. o. *Dans*, *Gisaa*, *Pamogh*, *Pyr*, *Hebech*, mely utóbbinak helyét csak egy régi kápolnáska, mely Hébec név alatt ismeretes, jegyzi. A többi itt nevezett faluk Hontban hol lehettek, s mikor enyésztek el, a múlt századok homálya borítja. De általa bebizonyúl sok még létező helynek régisége is, p. o. *Borfeu*, a mai Borfő, *Dolmod*, a mai Dalmad, *Neek*, a mai Nyék, *Terjan* Terény, *Demian* Deményd stb.; melyek ősrégi neveiket, kevés változtatással mai napig föntartották.

1330-ban *Miklós* neveztetik a következő oklevélben mint honti főispán, ki egyszersmind Drégely vára kapitánya volt, „capitaneus de *Dragul*.” Ezen név „*Dragul*” megáfolja Bél Mátyás azon vélekedését, hogy e vár neve deréghely szótól venné eredetét. De lássuk az iratot: Nos magister *Nicolaus Comes Hontensis et Castellanus de Dragul* et quatuor Judices nobilium eiusdem Comitatus Significamus tenore presencium quibus expedit universis, quod cum secundum sentenciam et ordinem nostrum Judicarium, Causa que uertebatur inter dominas scilicet annich (sic) consortem chokori filii lomperthi de Iyfolu (Újfalu) ac Ilunch consortem Peregrini filij Stephani de Simig super possessione palasth ac Dieno (Drénó) scilicet que per magistrum Job patrem

ipsorum eisdem fuisset donata, ex una parte, quarum Causancium predictarum mariti ipsarum cum litteris procuratoris nostris fuissent presentes, nec non nicolaum filium Bogona de palasth ex parte altera super quo et inter partes liti-gantes in nostri presencia contraxissent tandem vero ex per-missione nostra et voluntate, nec non per compositionem et ordinacionem proborum virorum ac nobilium parcium simi-liter voluntate, taliter concordarunt, quod idem nicolaus filius Bagona predictis Dominabus quinque Marcas pro porcione que ipsas de predictis possessionibus patris ipsarum tangis-set plene et integre persolvat Coram nobis : Peregrinus vero ac Chokori ex parte ipsorum et predictarum dominarum ipsarum, ac suarum successorum ipsum nicolaum et suos posteros racione predictarum possessionum et Juribus ipsas pertinentes (sic) reddiderunt expeditos prout absolutum. (sic)

In Cujus Rei memoriam presentes concessimus litteras sigil-lis nostris communitas. Datum feria quarta proxima post octavas pasce domini Anno domini MCCCXXX-mo. (hártyán, a pecsétek nyomai láthatók Capsa A. F. 1. N. 10.) —

1340-ben „Magister Morouchuk“ volt e megye főispánja, mint ezt a következő, a sági conventtól kiadott okirattól látni : Nos Stephanus prepositus et Conventus fratrum ordinis premonstratensium Monasterii beate virginis marie de Saag Memorie commendantes — — — etc. quod paska et Ste-phanus filij lyptou nobiles de palásth ab una parte, Item pe-trus filius Hermanni ab altera coram nobis personaliter con-stituti sunt confessi oraculo et ministerio vive vocis, quod cum ydem petrus filius Hermanni in Generali congregacione ma-gistri Morouchuk Comitatus hontensis et quatuor Judicum nobi-lium ejusdem Comitatus litteris mediantibus domini nostri Regis celebrata predictos filios lyptou racione terre et posses-sionis Detrici in palasth habitae in Causam attrahere voluis-sent, super quo per compositionem et ordinacionem virorum proborum et nobilium se dixerunt taliter concordasse — etc. — coram nobis : Quod ydem paska et Stephanus filij lyptou il-lam terram seu possessionem Detrici in palasth quam usque huc possedissent — — etc. predicto petro filio hermanni

pleno jure, cum omnibus utilitatibus etc. — — reddiderunt restituerunt et relinquerunt coram nobis — — — etc. perpetuo possidendum etc. — — — — In Cujus rei memoriam et firmitatem perpetuam — — — — etc. literas nostras patentes ipsi petro duximus concedendas Datum in festo corporis xti anno eiusdem M. ccc quadragesimo. (hártján, a pecsét nyomai látszanak. C. A. F. 1. N. 13).

1425-ben. *Walkói János és Csabay Tamás* foglalták el az alispáni széket, mint ezt az utóbbi, Zsigmond királyhoz intézett tudósítványok mutatja : Serenissimo principi etc. — Domino Sigismundo D. G. Rom. Imp. ac Hungariae etc. Regi *Johannes de Walko et Thomas de Chaba vicecomites* et iudices nobilium Comitatus Hontensis obsequium cum perpetua fidelitate ; litteras vestras Inquisitorias metuentem accepimus in hec uerba : Sigismundus — — — etc. fidelibus eius Comiti vel vice Comiti — Comitatus Hontensis Salutem et gratiam. Dicitur nobis in personis Egidy de palasth ac Demetrii ac Joannis filiorum Simonis filij paska Nicolai filii Bagonya Stephani filij Georgii et Joannis filii Thome de eadem Quomodo — Mathias Irmolus dictus de dicta palasth, una cum dyonysio puzthavnich Martino Palle Benedicto fyllo luce michelo fyllo Thome Benzek et Dyonysio familiaribus suis his Diebus proxime preteritis unam pratam ipsis collimitaneam — — — etc. occulte depasci et anihilari fecissent. Insuper prelibatus Mathias unum equum sexaginta florenos nove nostre monete valentem jam dicti Egydii interfecisset potencia mediante — — — etc. super quo fidelitati vestre — — — etc. mandamus quatenus unum vel duos ex vobis mittatis qui ab omnibus quibus incumbit — — — etc. experiantur veritatem — — — etc. Datum Bude Sab. prox. post fest. ascens. virginis gloriose anno dom. M. CCCC XXV. Nos itaque mandato vestro obediens — — — — etc. unum ex nobis Judicem nobilium duximus transmittendum Qui demum ad nos — — — reversus — — — nobis retulit — — — — — etc. omnia premissa — — — ect. sic et eo modo facta — — — etc. fore existissent prout tenor litterarum vestre Majestatis continet predictarum — — — — etc. Datum in Hydwegh feria quinta prox. post fest. b. Michaelis Arch. Anno domini supradicto.

(papiroson, a pecsét hiányzik C. A. F. 1. N. 43.). Nevezetes hogy e levél Hídvégen kelt, tehát bizonyos, hogy a honti közgyűlések, melyeknek későbben majd Nyék, majd Nógrád megyével egyetemben Balassa-Gyarmat, a XVI. században pedig majd Korpona, majd Selmecebánya „qua locus de turcarum incursionibus securus“ szolgáltak székhelyül, a XIV. század elején ott tartattak.

1430-ban *Bernecei Weres Simon* mint alispán, *Horváthy Lukács* pedig mint szolgabíró jön elő, egy a sági conventtől kiadott okiratban, mely így szól: Nos Ladislaus prepositus et conventus ecclesie de Saag memorie comendamus Quod cum nos Juxta continenciam litterarum Serenissimi Regis Domini Sigismundi D. G. Rom. imperatoris — etc. ac Hungarie — — etc. regis suo Sigillo majori quo ut Rex Hungarie utitur consignatarum Comiti et Judicibus nobilium Comitatus Huntensis et per consequens nobis loquencium pro parte Egidii filij Simonis de palasth contra Joannem filium Jako de Zwaha exortarum nobisque presentatarum fratrem Jacobum ordinis nostri presbiterum — — — etc. una cum *Simone Weres de Berneche vicecomite* et *Luca de Horvath judice nobilium dicti Comitatus* ad execucionem earundem litterarum — — — — — etc. transmisimus, Qui exinde ad nos reversi nobis retulerunt quomodo ipsi — — — — etc. ad possessionem Scorna accessissent ibique — — — etc. universos nobiles commetaneos — — etc. in unum convocassent et presentibus prefato Egidio de palasth actore et Stephano de Nyek legitimo procuratore pretitulati Joannis Jako de Zwaha premissa regia litterarum mandata perficere voluissent, tunc ipse partes, adnotatis viris nobilibus componentibus ad talem infrascriptam devenissent unionem Quod prefatus Stephanus de Nyek — — — etc. in persona ipsius Domini sui pretitulatum Egidium de palasth in dominio dicte possessionis Scorna titulo pignoris sibi adinenti — — — — — etc. intromisisset, eandem veluti prius tamdiu jure et titulo pignoris possidere — — — — — etc. donec Joannes Jako de universis pecuniis pro quibus eadem esset impignorata — — — — — etc. satisfacere — — — — — etc. datum in octava die execucionis — — — — —

— etc predictarum Anno dom. Mille. quadring. Tricesimo (papiroson, a sági convent pecsétjével Fasc. II. N. 12).

A következő irat azonban ugyanezen évben (1430) Szersebethi Imrét nevezi alispánnak, mely így hangzik: Emericus de Zenthelizabeth Vicecomes et Judlium Comitatus Hontensis memorie commendamus quod Gregorius magnus in Mezvevelew alias in Rakoncha commorans personaliter nostri in presenciam constitutus Confessus est in hunc modum: Quomodo ipse Joannem filium Stephani de palásth a causis et accionibus, ac Rebus quas ab ipso abstulisset habita prius (5 szó olvashatatlan) reddidisset ac commisisset expeditum — — — — etc. coram nobis presencium testimonio mediante. Datum in Hydwegh A. D. M. quadring. tricesimo. (papiroson, pecsété hiányzik. F. V. N. 5).

1434-ban *Sipéki Orbonáz András* volt alispán. Ő ugyan is az említett évben Zsigmond királyt tudósítja az általa Tompafalvi Nagy Mihály és ennek felesége ellen végbe vitt vizsgálatról a Palásthyak ügyében, mely okirat így szól: Serenissimo principi — — — — etc. Sigismundo — — — — — etc. ac hungarie etc. regi *Andreas Orbonáz de Sypik vicecomes* et Judices nobilium Comitatus Hontensis obsequium cum perpetua fidelitate, Litteras vestras inquisitorias recepimus in hec verba: Sigismundus etc. — — — — Comiti vel Vice comiti Comitatus Huntensis salutem et gratiam Dicitur nobis in personis Egydii et Demetrii filiorum simonis fly paska de palasth quod *Thomas magnus de Thompafalva* et nobilis Domina Margaretha vocata consors ejusdem ipsos Egydium et Demetrium de dominio cujusdam possessionis eorundem lythwarth alio nomine alsopalasth vocate in Comitatu Hontensi existente post ejusdem possessionis legitimam statucionem non diu factam exclusissent eandem pro se occupando — — — — — etc. Super quo fidelitati vestre — — — — — etc. mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem — — — — — etc. Quo presente Symon de Felsow palasth vel Joannes frater ejusdem, aut Stephanus de Rakoncha neve Georgius de Pyr vel Leonardus filius Joannis de Chehi aliis absentibus homo noster, qui ab omnibus quibus incunbit — — — — etc. meram resciat veritatem, — — — — etc. presen-

tes autem sigillis nostris absentibus, sigillo reverendissimi in Xto patris Domini Georgii Archiepiscopi Strigoniensis fecimus consignari Dat. Budae feria quarta prox. ante festum b. Martini episcopi et confessor. An. d. MCCCCXXX quarto. Nos igitur mandatis vestris obedire cupientes ut tenemur unum ex nobis iudicem nobilium — — — — duximus destinandum qui demum exinde ad nos reversus nobis retulit — — — — — etc. omni sic perpetrata fore — — — — — prout tenor litterarum V. Majest. per omnia continet. (papiroson, a négy szolgabíró pecsétjeivel C. A. F. 1. N. 58 c).

1454-ben *Zsembery György* és *Szelényi Tamás* voltak Hont alispánjai, amint ezt, a következő, általok Palásthy Tamás részére kiadott, birsági levél (judicialis) mutatja. Nos *Gregorius de Zember* et *Thomas de Zelen Vicecomites et Judlium Comites Comitatus Hontensis* memorie commendamus quod Joannes filius Jako de Zuha quindecimo die datarum presencium Contra Thomam de palasth secundum commissionem nostram judiciariam et Continenciam litterarum nostrarum prorogatoriarum Super eo tredecimo (?) se, quod ipse Sylwam ipsius Thome intra metas possessionis Gardon non combusserit neque cremari fecerit Sacramentum prestare coram nobis teneatur testimonio presencium mediante. Datum in Hydwegh feria quarta proxima post festum beati Michaelis Archangeli A. D. M. quadring. quinquagesimo quarto (kis papiros szelvényen, 3 pecsét nyoma látható. F. V. N. 1).

1471. *Deméndi Péter*, a régi kihalt Deméndi családból, mint alispán és *Királyfiay Ferenc* mint szolgabíró, Palásthy György és László részökre vizsgálatot tartanak: *Petrus de Demend Vice Comes* et *Judlium C. Hont*: damus pro memoria quod cum ad instanciam et legitimam petitionem Georgii Paska de palasth et Ladislai de eadem unum ex nobis Judicibus videlicet Franciscum de Kiraljfy ad infrascriptam inquisitionem de Sede nostra Judiciaria duxissemus transmittendum Qui tandem exinde ad nos reversus — — — — — etc. talem de infrascriptis scivisset veritatem quod in estate proxime preterita Thomas de dicta palasth Nobiles dominas Afram prefati Georgii Paska pectore equi sui hincinde trucidasset Dominamque Advigam dicti Ladislai con-

sortes, in facie mactare voluisset eisdemque Dominabus non nulla verba illicita et vituperiosa intulisset potencia mediante — — — — — etc. Datum in Hydweg feria quarta proxima ante fest. B. Luce Evangeliste A. dom. M. quadring. septwagesimo primo (papiroson, 4 pecsét nyomával F. V. N. 3).

1475-ben *Nyéky Imre* és *Warsányi Benedek* alispánok Deméndi Zsigmond ellen vizsgálódtak Deméndi Péter részére, kiküldvén Dersenyi Peres Kelemen szolgabíró: Nos *Emericus de Nyek* nec non *Benedictus de Warsán* Vice-comites et iudices nobilium Comit. Hontensis damus pro memoria quatenus ad instanciam — — — — — etc. Petri de Demend unum ex nobis iudicem nobilium videlicet Clementem peres de dersenye ad premissam inquisitionem faciendam de Sede nostra Judiciaria duximus transmittendum qui demum — ad nos reversus — — — — — etc. talem de premissis scivisset — — — — — etc. veritatem Quomodo feria quarta die (1 szó olvashatatlan) dicte Sedis nostre Judiciarie proxima ante festum invencionis S. crucis prox. preteritum Sigismundus de dicta Demyend quemdam Sigismundum Meleg Jobbagionem et familiarem predicti exponentis in eadem Demyend commorantem — — — — — justis terragiis suis minime depositis, nec debitis persolutis cum omnibus Rebus et bonis suis clandestine ad se ad eandem demyend venire fecisset moraturum — — — — — Datum in Hydweg sexta die inquisitionis prenotate A. dom. Meccc septvagesimo quinto (papiroson. F. X. N. 12).

1479. ismét *Deméndi Péter* az alispán: Nos *Petrus de demyend* Vicecomes et Iudices nobilium Com. Hontensis memorie comm. quod secundum nostram Judiciariam commissio- nem — — — — — etc. Ladislaus de Palasth septuno se Nobilibus contra nobilem Dominam Dorotheam relictam quondam Pauli de Badócz filiam vero quondam Johannis de Theyen super eo ut ipse quasdam tres sessiones suas jobbagionales in possessione Drenow vocata in dicto Comitatu existentes de manibus prefati condam Joannis de dicta Theyen prius ipsius domine Dorothee in his proximis elapsis temporibus pro viginti florenis redimisset et super ipsa redemcione

littere sue quietanciales seu expeditoriales in propria domo sua per se vixissimos Bohemos Hungarie Regni Emulos cum aliis certis litteris suis privilegialibus combuste et exuste extitissent feria quarta proxima ante festum b. Egidy Abbatis et confessoris sacramentum prestare debuisset coram nobis, tandem ipsa feria quarta adveniente, prefatus Cachus contra annotatam Dom. Dorotheam septuno se nobilibus prescriptum suum juramentum rite — — — — etc deposuit coram nobis, unde ipsum — — — — etc super depositione juramenti expeditum commisimus — — — — Datum in Hidweg termino prenotato A. Dom. MCCCC LXX nono. (papiroson, a pecsétek hiányzanak. F. II. N. 20).

1494-ben Palásthy Péter, János és Tamás, *Csery Antal* és *Baloghy István* alispánok előtt ellentmondanak Syrak János erőszakoskodásainak: Nos *Anthוניus de Chery* et *Stephanus de Balogh Vice-comites* et *Judices nobilium C. Hontensis* damus pro memoria quod petrus de palasth in sua ac Joannis paska ac Thome de eadem palasth fratrum suorum in personis — — — — etc per modum protestacionis nobis significare curavit — — etc. Quomodo Joannes de Syrak ac inhabitatores possess: Zorna vocate et alii nonnulli forent qui super terras arabiles et prata ipsorum — — — — — et hinc inde deambulando, ipsis protestantibus damna infererunt, in facto hujus modi protestacionis — — — — etc. prefatos Joannem de Syrak et universos colonos antefatae possessionis Zkorna necnon alios quoslibet ab hujusmodi deambulacione super predictis terris arabilibus ipsorum — — — — — etc prohibuit protestando publice et manifeste coram nobis — — — — etc datum in Nyek fer. quarta prox. post festum undecim mille virginum A. dom. Mcccc nonages. quarto. (papiroson, F. II. N. 27).

1497-ben három alispánja volt Hont vármegyének, t. i. *Csery Antal*, *Baloghy István* és *Pyri Bertalan*; ezek az említett évben kiküldik Sárkányi Imre és Bory Benedek szolgabírákat, hogy a Palásthyak részére vizsgálatot tartsanak a magyarádi malom iránt: Nos *Anthוניus de Chery* ac *Bartholomeus de Pyr* et *Stephanus de Balog Vice Comites* nec non *Jud. nob. Com. Hontensis* damus pro memoria Quomodo nos

1499-ben *Kalonthay György* és *Teszéry Péter* voltak alispánok, kiküldvén *Szalatnyay Jakabot* mint szolgabíró-t a következő vizsgálat megtételére: *Nos Georgius de Kalontha et Petrus de Theser Vice Comites et Jud. nob. C. H. damus pro memoria, Quomodo ad legitimam petitionem Joannis paska de palasth unum ex nobis Jud. nob. videlicet Jacobum de Zalathna — duximus transmittendum qui exinde facta inquisicione ad nos reversus — — — — —*

— — — — — etc
talem scivisset veritatem Quomodo his proximis preteritis diebus nobilis petrus de palasth silvam prefati Joannis intra metas ejusdem possessionis — — — in maxima sui parte desseccari fecisset — — — et ipse petrus eosdem Joanni paska quinquaginta florenos auri vel citra dampnum intulisset — — — datum in Nyiek feria quarta prox. p. dom. Judica A. domini M cccc nonagesimo nono. (papiroson, a pecsétek lehullva F. II. N. 31).

1500. évben az *előbbieniek*, 1502-ben mindazáltal *Theszéry György* helyett *Baloghy István* jön elő mint alispán: *Nos Georgius de Kalanda et Stephanus de Balog Vice Comites necnon Judlium Comitatus honthiensis (sic) damus pro mem. Quod Causam quam Nobilis Nicolaus de Ivanch feria quarta prox. ante festum B. Kiliani martiris proxime preteritum pro Nobili Joanne Paska de palasth cum litteris procuratoriis nostris Contra Nobilem Thomam de eadem palasth qui similiter personaliter comparuit Juxta continenciam aliarum litterarum nostrarum prorogatoriarum propter persecucionem litis in facto dampni ac injuriarum et potencie movendam habebat Coram nobis, de parcium voluntate ad (egy olvashatatlan szó) datorum presencium duximus prorogandam. Datum in Niek Termino in predicto A. dom. M. D secundo. (papiros szelvényen F. II. N. 34).*

1500-ban *Ipolykeszi Horváth János* fordul elő mint szolgabíró, és 1505. még *Kalonthay* is viselte az alispáni hivaltalt; hol *Palojtai Zsigmond* (Sigismundus de Palojtha) mint szolgabíró nevezetik. Kiket díszesíté a honti alispáni hivatal egész 1534-ig, további kútforrások hiánya végett ki nem tudhattam, s erre nézve jóformán csak a megyei jegyzőkönyvek

és magánlevéltárak adhatnának felvilágosítást. 1534-ben ugyanis *Kovácsy Simon* mint alispán előtt, Bély János ellenmondást nyilvánít Lüleý Ferenc és János ellen, valamely deméndi birtokrész miatt. Az érintett okmányból azonban csak hat sor egészen olvasható, a többi le levén szakitva, s ezek így szólnak: Nos *Simeon de Govachy* (igy) *Vice comes et Jud. Nobil. Com. Honthensis memoriae Commendamus per presentes quod nobilis Joannes de Beel coram nobis personaliter constitutus per modum protestationis nobis significare curavit In Hunc Modum, Quomodo ipse Juxta quarundam Litterarum fassionalium Conventus Ecclesiae de Saag, per nobiles Franciscum et Joannem Lyley peractam, continentiam, eisdem Francisco et Joanni Lyley, In et ad totalem portionem ipsorum possessionariam, In possessione Deméndsitae, in hoc Com. Honthensi habitam pignoris titulo — — — — —. A kiadatás helye is hiányzik, de olvasható még a végén — — feria quarta post fest. B. Annae Matris — — Dom. 1534. (papiroson, és 4 pecsét helye látható. F. IV. N. 15. Caps. B.).*

Ismét hézag egészen 1547-ig, midőn *Berényi András*t leljük az alispáni székből, és *Sypély Ferenc Kökeszi Csonda Pállal* működtek a szolgabírói hivatalban. Az illető okmányt egészen közlöm, mivel az akkori igazságszolgáltatási módot némileg felvilágosítja: Nos *Andreas de Beren Vice Comes et Judium Comitatus Hontensis, Memoriae Commendamus per presentes, Quod cum Juxta Continentiam litterarum Spectabilis et Magnifici domini Comitatus Thomae de Nadasd perpetui Terre fogaras ac Comitatus Castriferrei Comitatus et Judicis curiae Serenissimi principis et domini domini ferdinandi divina favente Clementia Romanorum Hungariae Bohemiae etc. Regis, Semper Augusti, Infantis Hispaniarum Archiducis Austriae etc. adjudicatoriarum juramentalium, Nobilis Joannes Paska de palasth ut in Causam Attractus Contra Nobilem Andream de Chehy Veluti actorem Coram Conventu Ecclesiae de Saag, Tercio die festi Beatae Catharinae virginis et Martiris proxime preteriti Super Contentis In prescriptis litteris dicti domini Comitatus et Judicis Curiae Regiae etc. adjudicatoriis Specificatis Sacramentum Tercio se Nobilibus prestare habu-*

erat, ipsa itaque Juramentali depositione prehabita et per eum deposita, Tandem quintodecimo die hujusmodi Juramentalis depositionis Idem Joannes paska pro parte Jobbagionum suorum Ambrosii koczyk et Thomae Iwlyan in porcione eiusdem possessionaria in possessione palasth predicta commorantium Juxta Regni Consuetudinem Sabato videlicet post festum Conceptionis Sacratissimae Virginis Mariae Judicium fieri Curavisset ac administrary, Coram Nobilibus francisco de Sypyk et paulo Csonda de kewkezy Judicibus Nobilium istius Comitatus Honthensis, ac Juxta Requisitionem prefati Actoris, prefatis, Ambrosio koczyk Vigesimo, Thoma vero Iwlyan Quadragesimo sibi similibus, juxta Judicariam deliberationem ipsorum Quintodecimo die Ejusdem Judicii Impensionis eisdem deponendum deliberassent ac Adjudicassent. Adveniente itaque festo Nativitatis Domini dum videlicet depositionis Juramenti prefati Jobbagiones Egregii Joannis paska in ipsa possessione palasth Coram prescriptis Judicium Sacramentum ipsorum, prout debuissent deponere, fuissent parati, una cum ipsorum Commitatoribus prout iidem Judicium Coram Nobis asseruerunt, (egy szó nem olvasható) idem Actor — — — subterfugiis primus domum plebani, Expost Ecclesiam divi Georgii ibidem in palasth fundatam, pro Audiendo hujusmodi Juramentali depositione anillare postulasset, ac similiter ad Altare ejusdem Ecclesiae Superiorum, ubi ydem deponere parati fuissent, Nihilominus tamen Idem Actor dum per Franciscum de Sypyk Juxta judicariam deliberationem prefaty Joannis paska, ipso presente, per hujusmodi Judicariae deliberationis, Juramentum prefatorum Ambrosii koczyk et Thomae Iwlyan Audire habuisset (sic), eosdem Franciscus Sypyki ab Audiendo hujusmodi Juramentali depositione, Annotatos Ambrosium koczyk et Thomam Iwlyan ab depositione Juramentorum Inhibuisset, Prout idem Franciscus Sypyky Inhibuisse Coram Nobis retulit, Presentibus denique feria quarta proxima post nativitatis Domini Utriusque Partibus In facie Sedis, Idem Judicium de parciis Voluntate Omnem suam praemissam executionem suo modo declaravit. Nos itaque Assumpto superinde diligenti tractatu, Sepefatum Joannem paska ab omni Onere qualiter-

cunque Exinde Sequi debentibus (sic) Sepenominatos vero Ambrosium koczyk et Thomam Julian similiter absolutos Reddidimus et Commisimus, imo reddimus et Comittimus praesentium per Vigorem. Quos Nos eisdem Jurium suorum ad cautelam duximus Concedendas. Datum in oppido Zebelleb feria quarta prox. Ante fest. Divi Gregorii papae Anno Domini 1547. (papiroson, öt pecsét helye látszik F. II. N. 42).

Ennyit kútforrásaim. Bél Mátyás Not. Hung. novae című munkája III. k. 552. lapján az alispánok névsorát 1565 ik évtől közli, mondván „Hic de illis solliciti sumus, ut ab oblivione, bonorum virorum noverca, vindicentur ad posteros“ : mi engem is leginkább unszolt e kis közlésre, kívánván, hogy mások is, kik ily kútforrások birtokában vannak, azokat el ne zárják többé levéltáraik homályában, hanem bocsássák közre az édes haza díszére, emlékezvén e régi velősmondatról : Patriam prodere nefas, scelus contra, nolle, dum possis, illustrare !

TÖREDÉK NAPLÓ

A SZÉCSÉNYI GYŰLÉSÉRŐL.

SZALAY LÁSZLÓNAK AJÁNLVÁ

KÖZLI

LUGOSSY JÓZSEF.

Divina favente clementia méltóságos erdélyi választott Fejedelem Felsővadászi RÁKÓCZY FERENC kegyelmes Urunk elő Ngának Nyitra várából Szécsénybe és onnan az ns Ország gyűllésére, mely a szécsényi mezőn celebráltatott, pompás kiszállása es a ns Ország gyűllésének rend szerint való folyásának rövid seriese ao 1705. mens. 7br.

Die 6. 7br. Említett méltós. Fejedelem Kegyelmes Urunk elő Nga Nyitrából érkezvén szállott be Szécsényben szépek úri seregekkel s comitivákkal.

Die 8. — Az palotás és karabélyos két t. n. Regimentnek húsz selyem zászlók adattanak ki. A palotás Regimentnek zölddel, veressel és késsel egyelített fejér zászlók, melyeknek a közepin vagyon F. R; az négy szegletin D. G. P. T. — Az karabélyos Regimentnek az első tiszta fejér, az kilenc zöld, aranyos virágokkal nyomtatott zászlók, melyekre ilyen emblémák vagynak írva aranyos betűkkel, úgymint:

1. Az első fejér zászlón: IOVA IVVAT MARTEM.
2. POST ASPERA PROSPERA SPERA.
3. INVIA VIRTVTI NVLLA EST VIA.
4. LIBER AVT NIHIL VNVM EST.
5. OMNIBVS AEQVA SALVS.
6. IT QVO FATA VOCANT.
7. MARS VVLNERA VVLNERE SANAT.
8. CAVSA TRIVMPHAT.
9. MILLE NECES QVAM FERRE IVGVM.
10. TANDEM CONSTANTIA VINCIT.

Kegyelmes Urunk eő Nga maga udvari kornyétája tiszta fejér, aranyas, ilyen írással: PRESSA RESVRGO. Ezen zászlók az ns regimentbeli tisztektől s udvariaktól az szécsényi templomban bévitetvén, az méltós. egri püspök által consecrálattak és onnan kihozatván, a kívül vagy templom előtt rendben álló regimentbeli vitézlő Rendekek kiadatván.

— Ismét:

Die 9. — Az említett két Regiment ezen zászlókkal Szécsénybe, úgy az úri Rendekek bégyülvén: elől ör Compánia karabélyos, utána a palotás Regiment Kglmes Urunk eő Nga mellett kétfelől menvén, utána az udvariak a Cornétával, és azután az öt karabélyos zászló egymás után menvén, eő Nga nagy fejedelmi pompával a szécsényi várból a mezőre kikísértetett.

Die 11. — A t. n. evangelicus Státusnak a méltós. Gnrlis *Petróczi* úr sátorában conferentiája levén a vallás dolgában, hogy minden sérelmesek azon dologban megvigasztaltassanak, annak jobb móddal való végben vitelére méltós. Gnrlis *Petróczi István* úr praesesnek, két libellusnak csinálására, melynek egyike az univर्सális instantiákat repraesentálja, másikban a gravámenek compiláltassanak, — *Plathi*

Sándor uram az instantiáknak, az gravámenek compilációjára *Prileczki* és *Kraj Jakab* urmék rendeltettenek.

Die 12. — A t. n. Ország sátorában az t. négy Státusoknak gnralis Congregációja tartatván : elsőben a m. egri Püspök *Telekessi István* és m. Gnrlis *Petróczi István* urmék eő Ngok a t. Státusoktól kglmes Urunkhoz eő Nga köszöntésére expedialtattak, hivattatván egyszersmind általok a gyűlésbe. Holott midőn eő Nga fejedelmi méltósága szerint a gyűlésbe bėjött volna, maga élő nyelvével az ns Hazát köszöntvén nagy kegyesen, azután udvari secretárius t. *Rádai Pál* úr által a n. Haza előtt előadván a fegyverfogásnak igaz okait, aznak is rajtunk kegyetlen uralkodással való irtóztató gonosz cselekedeteit, és édes Nemzünknek teátromokon v. lanienákon ártatlan vérének kiontattatását, s maga személyének Hazájához való igaz magyarságát, azt maga vére kiomlásával is megpecsétlésére való nagy készségét.

Ugyanakkor minden fejedelmi Méltóságát és tisztit resignálta, és magát egy személyű ns embernek declarálván, a n. Haza javát és régen kivánt békeségének jó munkálódását a n. Haza tetszésére bizván, kezéből kibocsátotta.

Ugyanakkor az f. angliai királyné és hollandiai republica követjeinek 3. 7br. datált levelek olvastattak : hogy a ns Haza és ausztriai Ház között levő Guarantia . . . ezen gyűlésre cum bona securitate ide jőni készek ; aminthogy ugyanakkor a n. Haza jó szívvel vévén rescribált, hogy jó szívvel elvárja.

Die 14. — A n. evangelicus Státusnak m. Gnrlis *Petróczi István* úr eő Nga sátorában conferentiája levén, a n. Haza gyűlésének folyására ilyen modalitást talált : A mél. Clerus és Magnások külön Sessióban, a nemesi és városi Státusok pedig más Sessióban együtt consideáljanak.

Die eodem. A n. nemesi és városi Státusok részéről t. *Radvánczi János* úr Praesesnek, *Buleczki Dániel* és *Kruczaj István* urmék Secretáriusoknak declaráltattanak, kik által kglmes Urunknak megizenvén, eő Nga fejedelmi kegyelmesége szerint, posito, ha a ns Státusoknak úgy fog tetszeni, admittálni fogja.

Die eodem. A t. evangelicus Státusoknak mélt. *Petróczi István* úr eő Nga sátorában conferentiája levén, ilyen quaestio proponáltatott : Utrum libelli in negotio Religionis confecti et compilati ante vel post declarationem Principis vel alicujus Publicae Personae debeant Regno repraesentari? disputatur.

1. Debent repraesentari et complanari. Ratio : Quia Princeps seu Publica Persona debet habere confoederationem cum externis vicinis Provinciis. Sic ad illorum objectionem et difficultatem possit reponi : Non ego et tempore Principatus mei, sed jam antea Status et Ordines Regni impenderunt sibi satisfactionem. Ergo non sum causa. Példával erősítettik, mely vétetett a soproni diaetában adott felelettől, midőn in ao 1681. Leopoldus római Császárságra felkoronáztatott, és a Coronatio után az evangelicus Státus a Vallás dolgában satisfactiót impendálatni kívánt volna, ilyen feleletet tött a m. Cardinalis : Etiamsi Sua Mattas Ssma vellet, non posset et non fiet. Azért most is féllő, hogy most is ilyen vagy ehez hasonló felelet ne adattassék. Melyre így replicált : Mert Leopoldus igen félt az excommunicációtól mint egy fulmentől; de Kglmes Urunk attól nem annyira fél, a praemitált rátiókra nézve.

2. Respondetur : Publica Personának s Főnek declarációja után kell ezen dolognak complanáltatni, és az injuriátus feleknek satisfactiójoknak lenni; mert a ki Publica Persona és Fő léssen, a n. Országnak minden törvényeire megesküvén, kötelessége szerint tartozik just administrálni, és minden sérelmeseknek satisfactiót tenni, s kitkit igazságában manuteneálni.

Die 15. — A n. Ország sátorában a N. Hazának közönséges egyben való gyűlése miképen neveztessek? Diaetának-e azaz Ország gyűlésének? és megvagynak-e azok a requisitumok, melyek a Diaetára tartoznak? Vagy pedig más illendő névvel neveztessek? És minden dolgoknak szabados folyás engedtessek, a törvény szerint elvégeztetett dolgok úgy megerősítsessenek, úgy observáltassanak, mint a diaetaliter véghez vitt dolgok meg szoktak tartatni? Mely propositio mindenképen megdisputáltatván, suspendáltatott,

és tetszett, hogy minden n. Vármegyék magok tetszését írásban tévén, adja be, más reggeli órára transferáltatván.

Die 16. — A n. Hazának gnrlis gyűlése lévén, a prae-mittált Propositionokra nemz. *Kajali Pál* úr, n. Hont Vármegyének vice Ispánja, a n. Vármegyének voxát írás által ekképen adta ki : A n. Hazának mostani Gyűlése akármiképen neveztessek, Diaetának vagy más országgyűlésnek, meglehet ; csakhogy a propositionnak tenora szerint minden dolgoknak szabados folyása és a decidált dolgoknak olyan megtartása, állandósága és erőssége légyen, mintha diaetaliter decidáltatnának. Mely voxban az egész Státusok unanimi voto consentiáltak, és így a n. Státusok mostani gyűlése, midőn de integro corpore conficiendo discurráltak volna, elegendőképen neveztetett ily névvel : *Generalis Confoederatorum Regni Hungariae Statuum et Ordinum pro Patria et Libertate militantium Conventus.*

Mely gyűlésnek ily neve irattatván, annakutána Kglmes Urunknak eddig édes Hazánkhoz és Nemzetünkhöz való atyai dajkálkodása, életének tovább terjedő kívánásával egyben m. Egri Püspök úr által megköszöntetvén, hogy tovább is eő Nga azon terhet és atyai dajkálkodását viselni méltóztassék, kéretett. Mely n. Haza kívánságának eő Nga kegyelmesen obtemperálván, magát minden jóra, sőt vérének kiomlásával is a n. Hazának és édes Nemzetünknek régi szabadságát keresni, helyreállítani, oltalmazni, s a szomszéd Provinciákban jóakarókat szerezni, magát holtig kötelezte. Így lévén a dolog, kglmes Urunk eő Nga ugyanakkor mingyárt azon gyűlésben a t. Státusoktól így nevezteték s declaráltaték : *Princeps Franciscus II. Rákóczi, Confoederatorum Regni Hungariae Statuum et Ordinum pro Patria et Libertate militantium Constitutus.*

Sőt másoknak, az idegenek objectiójának tollálására ily rátiók tétettek : Mivel az ügy vagy causa, igaz, az miatt elnyomattatott, midőn sok törvény- és hitszeggéssel megbizonyított : azért ha Prágában, Rómában, Párisban vitetnék is ezen causa, méltán mondattatik hogy szabadsága mellett kötött kardot vagy fegyvert, nem oka a rebelliónak ; nem oka nélkül mondatott *male-contenti Hungari,*

és hogy szebb és illen döbb névvel neveztessek, úgy neveztetett *Confoederatum Regnum*.

Méltós. Gnralis gróf *Bercsényi Miklós* Urnk eő Ngának az n. Hazához igaz magyar jó szolgálatja ugyanott megköszöntetett, és az eő Nga magyar szolgálatja tovább is kívántatván, a t. Confoederátus Státusoktól a n. Haza Guberniumában Praesessé, — Consiliáriusokká pedig Pater *Doli* s *Pethes* urmék ex ordine Cleri; az Magnások részéről Méltós. gróf *Csáki István*, *Klubosóczky Ferenc*; Nemesség részéről *Vay Ádám*, *Kajali Pál*, *Jánoki Zsigmond*, *Radvánzi János*, *Rádai Pál*, *Kollér*, *Gerhárd György*, *Szirmai Péter* és *András*; Városok részéről *Roth Mihály*, *Kray Jakab* urmék denomináltak. *Szentiványi László* is denomináltatott, de az eperjesi laniénán felmészároltatott magyar uraknak posteritási és az Országnak nagy része az ártatlanul kiontatott vérek kiontójának s hóhéréának felkiáltotta, és ez gyűlésben való consiliáriusságra nem admittáltatott.

Die 17. — A Vallás dolgában, annak decisiójára, mivel erősen urgeáltatott, — három religiójú rendek közül hat hat Assessorok deputáltattak: A hely. Confessiön levök részéről udvari kapitány *Vay Ádám* uram, *Soós István*, *Szentpéteri Imreh*, *Pápay János*, *Péli András*, *Rádai Pál* uraimék. Az Augustána Confessiön levök részéről *Radvánzi János*, *Jánoki Zsigmond*, *Hellenpach*, *Gerhárd György* etc uraimék.

Die 18. — Két juramenti Formulák csináltatván, melylyel Kegyelmes Urunk eő Nga, szabadságáért egybenszövetkezett Magyarorságnak vezérlő Fejedelme részére és a szövetségnek fentartására s oltalmazására megesküsznek, cum circumstantiis az Confoederátus rendek előtt megolvastatott; ezt hozzáadván, ha kinek ez Confoederátio nem tetszik, most előtte vagyon, senki nem erőltetik, adnak neki passust fél mértföldig, menjen ki az Országból. Mely hittel való maga kötelezését Kegyelmes Urunk halasztotta pro die 20. 7bris, és ilyen neve irattatott: *Franciscus Rákóczi inclitorum Regni Hungariae Confoederatorum Statuum et Ordinum Dux*.

Die eodem. Az m. Clerus, Magnás, Úri, Nemesi Rendek részéről hárman négyen az Vármegyék vice Ispányi előállván, az egész Ország előtt homagiumot praestáltak; és n.

Vármegyék vice Ispányinak olyan hatalom s autoritás mint megannyi Commissáriusoknak adatott, hogy kiki a maga Vármegyéjét megesküsse, a vice Ispányok Vármegyék pecsétjével megpecsételjék s subscribálják, ut infra.

Die 19. — Az hit-letétel continuáltatt.

Die 20. — Kassai Praepost *Pethes András* úr eö Nga, vasárnap levén, az Ország sátorában misét celebrált, és Canonicus Papok ministrálván, egyike a püspöki palástját kezében háta megett tartotta a Praepostnak; azt elvégezvén Kegyelmes Urunknak eö Ngának a confirmált hitnek formáját fenszóval az n. Ország előtt feladta, eö Nga is felszóval elmondotta; — azután Méltós. Gnralis *Bercsényi* és *Forgács* uraimék által háromszor felemeltetett, háromszor kiáltatt: Vivat, vivat, vivat!

Ugyanakkor a méltós. egi Püspök uram az Ország előtt perorálván, aggratulált, s meg is áldotta.

Kegyelmes Urunk pedig a N. Ország jelen levő minden Rendeinek sok költségből álló ebédet, ahoz bort szép fejedelmi módon adott az Ország Sátorában, maga is jelen lévén. Az ö Nga asztalára ment nro 366 tál étek etc.

(Itt végződik a töredék-napló kézírata.)

TÖRTÉNELMI ADATOK.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

XXIX.

MELOTAI NYILAS ISTVÁN EMLEKEZETE 1680-ból.

Tudós hazánkfia *Melotai Nyilas István* ¹⁾ életrajzát, s papi hivataloskodásait érdeklő adatok találtaknak a következő című könyvnek előljáró beszédében :

*) Közli *Vass József*, tanár és m. akad. lt. úr. *A Szerk.*

¹⁾ Volt előbb debreceni ref. tanár, azután kassai, s későbbre szatmári pap, s az ottani iskola felállításának tanácslója, azután tiszamelléki püspök, végre fejedelem Bethlen Gábornak gyulafejérvári udvari papja. — Munkáit elősorozta *Bod Péter* „Magyar Athénás“ 174. lapon, és *Horányi Elek* : „Memor. Hung.“ II. 608. lapon.

„Agenda, az-az Az Anyaszentegyházbeli szolgálat szerint való Cselekedet: Mellyben az Új Testamentomi két Sacramentomoknak, és az Házassulandóknak egyben-adattásoknak Modja és Formája meg-irattatik, Illyen véggel: Hogy az Erdély országi Reformata Ekklésiákban, Egyenlőképpen szolgáltatassanak ezek ki, hogy ebben is Vallásunknak s Ritusinknak edgyező vóltok ki-tessék. Melly szedegettetett a b. e. *Melotai István* Agendajabol: és ki-bocsáttatott az Erdélyi Szent Generalis költségével. Colosvárt. Nyomtatta Vere-segyházi Szentyel Mihály. M.DC.LXXX.“ Nyolcadrétben három ív.

Az előljáró beszédnek érdekesebb szavai ezek:

„Eleitől fogva nagy kívánsággal óhajtották mind az egyházi szolgálak közül némelyek, s mind a külső renden levő értelmes emberek, hogy az ekkléziában lenne mind egy a keresztelésnek, úrvacsorájának kiszolgáltatásának, és a házassulandóknak egybenadattásoknak módja. Mert valamennyi gyülekezetbe bémegy, majd meg annyi formát látsz a megjegyzett szolgálatnak rendiben, annyira, hogy az egyházi emberrel együtt változik a keresztelésnek, és az úrvacsorájának módja is, mely miatt nem csak a keresztyén községnek, de még az értelmes embereknek is elméjük megtántorodik, és megháboríttatik, . . . holott nem szabad vala ilyen üdvesség, és méltóságos szent szolgálatnak rendiben senkinek újabb formát követni, mert egy az evangéliom, egy a hit, egy a közönséges ekklézia, egy a keresztség, egy az úrvacsora, tehát a kiszolgáltatásnak módjának is egynek kell lenni . . . Ím én, az én Christus Jézusomnak alázatos szegény szolgálja azt a szolgálatnak formáját, melyet *Debrecen-nek* keresztyén városában negyedfél esztendeig tanuló deák koromban, egy esztendeig s néhány hónapig skólamester koromban láttam, s hallottam, és ama boldog emlékezetű nagy apostoli emberektől *Hodászi Lukácstól*, és *Sárközi Jánostól* tanultam, és a *kállói* ekkléziában három esztendeig, a *Szatmár* városában tizennégy esztendeig, esperestségemben hétig, püspökségemben ötig, és itt a *Gyulafejevárvan* három esztendeig szolgáltattam, e könyvecskébe beírtam, hogy mind az együgyű atyámfiainak Christusban hivatalos szolgatársaim-

nak legyen példa előttök, melyre e szent szolgálatra nézzenek, s mind a keresztyén községnek legyen értésére az anya-szentegyházbeli szolgálatnak tudománya. Irám Gyulafejérvárban. 1621. esztendőben kisasszony havának 23-dik napján, a felséges Gábrriel királynak, Isten kegyelméből Magyarországnak, Dalmátiának etc. királyának, Erdélynek fejedelmének etc. prédikátora *Melotai Nyilas István.*“

XXX.

CSÚZI CSEH JAKAB EMLÉKEZETE 1682-ből.

1682-ben nyomtatott Debrecenben a következő című könyv:

„Edom ostroma. Avagy, Abdias Profeta Látásának, egynehány Elmélkedésekben foglaltatott világos Magyarazattya: Mellyet az *Losonczy* Helvetica Confession levő keresztyén Ekklesiában, élő nyelvel hirdetett; most pedig némely Istenessen buzgolkodóknac kívánságokra ki is bocsátott *Csuzi C. Jakab*. D. E. P. (Debreceni ekklesiának prédikátora) Debrecenben. Nyomt. Rosnyai János által. 1682.“
— Nyolcadrétben. 307 lap.

Ajánlotta Csúzi Cseh Jakab e munkáját: A *Losonczy* helvetica confession levő gyülekezetnek, és T. *Comáromi István* uramnak, *Acsi* lelki pástornak, és a Tatai districtusban érdemes seniornak, — T. *Alistali György* uramnak, *Szőnyi* lelki tanitónak, és a sz. collectáknak hűséges gondviselőjének, — T. *Marosi István* sogor uramnak, udvari prédicátornak, — T. *Kölykedi Imre* uramnak, a *Pebetei* ekklesiában Istennek hűséges szolgálójának.“ — Az ajánlólevélben pedig önmagáról ezeket írja a szerző:

„Kegyelmetek között (azaz: *Losoncon*) hat esztendőig való lakásomnak mind csendes, s mind pedig sok nyughatatlansággal terhes állapotjának bizonyos emlékezetű oszlopául akarom e fáradságomat kegyelmetek előtt felelni. Ugyan is jól tudja kegyelmetek, hogy letelepedvén kegyelmetek között 1673. esztendőben, csakhamar hozzá fogék az Abdiás magyarazatjához, de hamar félben is szakada az elkezdett munkának folyása; reám sok kegyes lelkekkel együtt,

nem mint gyilkosokra, avagy lopókra, avagy gonosztévőkre, avagy más ember dolgaiban álnokul praktikálókra, hanem mint keresztyénekre következett szomorú rabság, és hallatlan számkivetés által. Áldott légyen pedig az én Istenem, ki engemet nem csak megszabadított mint a madarat a madarásznak töréből, és az oroszlánnak szájából, hanem a sok félelem, rettegések, fegyverzörgések, pusztulások, vérontások között is erőt adott e szent szándékomnak végbevitelére Isten akaratjából távul esvén kegyelmetektől, ha egyébbel nem tudok, ezzel igyekezem kedveskedni, és jó híret nevével becsületesen terjeszteni kegyelmeteknek. Az Istennek nálam levő ajándékait, melyeket ő felsége minden érdemem kívül velem közlött, mindenkoron nagy becsülettel, örömmel, és buzgósággal említette kegyelmetek, látván, s olvasván legközelebb a „Lelki bölcseségre tanító iskola“⁴ nevű könyvemet, kívánta is kegyelmetek Istentől, hogy láthassa ezután is jó gyümölcsét fáradságomnak. Irtam Kocson, az én jómra engemet megalázó Istenemtől reám bocsátott keresztyeviselés alatt való nyögéseimkor, karácsony havának XII-dik napján, 1680 esztendőben, kegyelmeteknek a Christusban atyjafia *Csúzi C. Jakab*⁴¹).

Ezen ajánlólevél után következik az előjáró beszéd az olvasóhoz, azután pedig : „A tiszteletes tudós férfiúnak *Csúzi Jakab* uramnak, Sz. I. M. D. (szent írást magyarázó doctornak), és a *kocsi* ekklézsiának dicséretes és hasznos lelki pásztorának, mostan Hobadiás profétiáját fontos rövidségben sz. predikációkkal magyarázó munkájának megékesítésére írott magyar versei *debreceni* lelki pásztor s senior *Köleséri Sámuelnek*²⁾, és *kolosvári* lelki pásztor és senior *Németi Mihálynak*³⁾.

1) Ezen tudós hazánkfiának munkáit elősorozta Bod Péter : „Magyar Athénás“ 314. lapon, és Horányi Elek „Memor. Hung.“ I. 450. lapon. — Lásd róla Weszprémi Istvánt is : „Biogr. Medic. Cent. I.“ 26. lapon * jegy alatt.

2) Ezen idősb *Köleséri Sámuelnek* munkáit leírta Bod Péter e. h. 149. lapon, és Horányi e. h. II. 398. lapon. — Említett Bod Péternek a nagy-enyedi könyvtárban „Collectanea“ cím alatt megvolt kéziratában találtam a most említett idősb *Köleséri Sámuel* naplójából a

XXXI.

LISZNYAI KOVÁCS PÁL EMLÉKEZETE.

Erdélyi székely születésű tudós Liszniai Kovács Pál a külföldi akademiákról Magyarországra visszaérkezvén, 1683-ban közre bocsátotta ily című munkáját :

következendőket kiírva : „Én Köleséri Sámuel indultam el Belgiumba és Angliába húsz esztendőskoromban anno 1654. 22. May váradi házunkból, töltöttem el bújdosásomban negyedfél esztendőt, 3 holdnap hijján. Jutottam Eperjesre 2. Aug. 1657. — Anno 1659. die 24. Jan. jegyztettem el magamnak *Domján Annát* az én kedves életemnek társát Debrecenben, s haza is vittem Váradra 12. Febr. anno ejusdem (így!) — Anno 1663. die 18. Nov. vasárnap hat óraker reggel ajándékozott az Úr Isten egy kívánságunk szerént való fiat, kinek a szent kereszt-ségben adatott ily név : *Sámuel*. Legyen az Úrnak szentelve teljes életében. — Anno 1679. pünkösöd másod napján indult el a belgiomi akademiákba fiunk *iffju Köleséri Sámuel* anno aetatis 16. currente, kit Isten vezéreljen minden actáiban, s hozzan meg a mi örömünkre.“

„Anno 1685. 9. May Én *iffju Köleséri Sámuel* terhes és hossz-asz bújdosásimból érkeztem Debrecenbe, az én szerelmes Asz-szonyom Anyámhoz, s két árva hugaimhoz, *Sári* s *Zsuzsannához*.“

Az ezen érdekes jegyzésekben említett „iffju Köleséri Sámuel“ azon *Köleséri Sámuel*, aki mint nagy hírű s tudós orvos, és erdélyi tanácsos 1732. Szebenben elhalt, s akinek életét, és munkáit le-írták : Bod Péter „Magyar Athénás.“ 150. lapon, Horányi e. h. II. 406. lapon. — Weszprémi István e. h. I. 82. lapon, és Seivert János : „Nachrichten von den Siebenb. Gelehrten.“ 232. lapon.

³⁾ *Németi (Szatmár-) Mihálynak* munkáit említi Bod e. h. 190. I. és Horányi e. h. II. 681. lapon, de a fennebb említett magyar ver-seiről egyik sem térszen emlékezetet.

Ami pedig életét illeti, az, az 1689. történt halálakor a kolosvári ref. tanoda által sajtó alá bocsátott gyász-jelentésből hitelesen meríthető. — Mivel pedig ezen gyász-jelentés szerfelett ritka, azt itt másolatban közölni szükségesnek véltem.

„*Beati Manes Viri Dextrae Dei Clarissimi dum viveret, ac Doctissimi Domini Michaelis Szatmár Németi, operarii in colenda Messe, quae Claud. Christo colligitur, laboriosissimi, Dioecesium Colos et Kalataszeg Senioris gravissimi.*“

„Cujus quidem statim in ortu Fautorum liberalitas se explicuit, ac prorogatus eorundem favor animare illum, et toto labentis vitae tractu fovere non desinit. Ortum enim quod attinet, ex Pa-

„*Professionum Scholasticarum, opera et studio Pauli K. Lisznyai Transylvano-Siculi elaboratarum, et studiosae Juventuti Debrecinensi publice propositarum Pars prima. Debrecini in Hungaria, sumptibus Amplissimi Coetus Scholastici Debrecinensis. Apud viduam Johannis Rosnyai. M.DC.LXXXIII.*“ Negyedréiben, 476 lap, azután „*Index.*“

Szép betűkkel, csinosan, s jó papirosra nyomtatott e munkáját ajánlotta Lisznyai K. Pál :

rentibus pietatis Deo sacrae, et humanitatis Proximo debitae laudem ad hucdum ferentibus, traxit originem anno currentis Seculi 38, quorum sollicita obstetricatione et cura, in tenera adhuc et molli aetate (quae inpraegnantis virtutum seminibus aptissima est) Deo ac pietati colendae sacratus, studio literarum erudiri, castigatisque moribus excoli caepit. Sed priusquam Divina Eum in utero fabricaret manus, jam Vas Dei electum cum esset, mox Parentum vota sua vicit sedulitate, et industria; lactatus enim sapientiae Uberibus, primum quidem in Schola Szatmár-Németina, mox Szatmarina, dein cum aetate simul virtutibus adolesceret, Debreciniana; postremum solidioris doctrinae haustu perfici gesciens, in Alma nuper pietatis et virtutum omne genus officina S. Patakina eousque Studiis Theologicis partim, partim Philosophicis excultus est, ut jure dubitari possit, in quibus majores fecerit progressus. Excusso feliciter pulvere scholastico, oblatam sibi habuit provinciam, excultis virtutibus dignam, Rectoratum in Tokaj: quo munere decursu biennii cum laude functus, seque bonis omnibus ex voto probans, dignus est habitus, qui in exoticas promoveretur Academias, ut potius exemplum sapientiae aliis dare, quam aliunde capere sufficeret. Redux itaque omni eruditionis apparatu instructus anno 1667, et mox Scholae Göntzinae praepositus, sacro se applicuit Ministerio, anno hujus seculi 70 ministrans ibidem in sinceritate Christo, unde mox, urgente communi Ecclesiarum in Hungaria motu, respirii ergo Debrecinum se contulit, devoratis inibi spatio anni unius cum dimidio exilii molestiis. Toedio exilii relevatus, Minister vocatus est florentis Ecclesiae Reform. Claudio-politanae anno 1673, addito munere Senioratus districtum Kolos et Kalotaszeg anno 1681, ubi latiore exercendis virtutibus suis communitatem nactus, ac velut in specula constitutus, se totum extendendis latius Regni Christi pomeriis, radicandaeque in fide semel tradita doctrinae inter plebem Christianae mancipavit, praelucens illi tum eloquio gravi et diserto, tum inculcata morum sanctitate, tum Scriptis aetatem ferientibus; seque ardore pietatis, igne veritatis, zelo religionis, odio scelerum impune hodie grassantium macerans, in dies absummens, donec tot curarum et laborum ponderibus fractus,

„Amplissimo Illustris Scholae Debrecinae Coetui, eruditus Gymnasii hujus officialibus primariis, Cantoribus, et collegis, qui in impressione hujus operis desudastis. Primo absentibus, videlicet“

„D. *Samueli Váradi* Scholae Seniori, et pro nunc Academiaram Belgicarum cultori.“

„D. *Paulo Gönczi* Scholae Contrascribae, et pro nunc moderatori scholae *Liszcensis*.“

„D. *Johanni Rimaszombati* pro nunc rectori scholae *Mádiensis*.“

„D. *Michaeli Vaari* Scholae seniori, et pro nunc Academiaram Belgicarum cultori.“

„D. *Paulo Nógrádi*, pro nunc rectori scholae *Püspökiensis*.“

„D. *Georgio B. Jenei*, pro nunc rectori scholae *Tályaiensis*.“

„D. *Nicolao Csapai*, pro nunc rectori scholae *Zilahiensis*.“

„D. *Gregorio Bányai*, pro nunc rectori scholae *Körösiensis*.“

„D. *Andreae Solthi*, pro nunc rectori scholae *Csatáriensis*.“

„D. *Samueli Szkarosi*, pro nunc rectori scholae *Tokaiensis*.“

„D. *Blasio Öri*, pro nunc rectori scholae *Szikszoziensis*.“

„D. *Paulo Debreczeni*, pro nunc rectori scholae *Sárospatakiensis*.“

nec non recurrentium saepius infirmitatum sensu debilitatus, supervenientibus ad extremum incurabilibus hypogastrii doloribus, extrema sua praesagienti, et ad beatam sui dissolutionem ardentibus votis anhelanti placida in Domino mors obtigit die 25 May anno 1689, aetatis vero suae 57, sibi quidem praesenti animo expectata, conjugii autem, Liberis, Fratri unico, Cognatis, Collegis, bonisque omnibus inexpectata, et lamentabilis, ideoque justo dolore excepta.“

„A Collegis, Fratres, et Civibus Collegii Refor. *Claudiopolitani*. (Egyegészréti lapon.)

„Secundo praesentibus, videlicet :“

„D. *Michaeli P. Bogdányi*, scholae seniori.

„D. *Paulo Szökösi* scholae contrascribae.

„Piis, doctis, et providis scholae Officialibus :“

„D. *Matthaeo P. Somodi* eloquentiae praeceptori.“

„D. *Andreae Deseritsky*.“

„D. *Joanni Makodi* poëseos praeceptori.“

„D. *Joanni Viski* etymologiae praeceptori.“

„D. *Michaeli P. Rápoti* syntaxeos praeceptori.“

„Eximiis, et eruditis scholae Curatoribus :“

„D. *Stephano S. Pathai*.“

„D. *Stephano Gelei*.“

„D. *Johanni Szerencsi*.“

„D. *Johanni K. Décsi*.“

„D. *Stephano G. Mikolai*.“

„D. *Michaeli M. Pápai*.“

Az előljáró beszéd után következnek :

„*Cursus vitae Pauli K. Lisznyai*.“

„Post plures peregrinationis meae annos, quibus arti grammaticae, rhetoricae, et logicae studui, easdemque artes aliis docui, anno 1663 salutavi collegium celebre *Sárospatakiense*, ejusque professores celeberrimos : Clar. D. *Michaellem Buzinkai*, et Clar. D. *Johannem Posaházi* artium liberalium Magistrum, — Anno 1667. valedicendo illustri meae matri Collegio *Sárospatakiensi*, fui vocatus ad gubernium scholae reform. *Cassoviensis*, ubi nactus fui zelosissimum ecclesiae nostrae ministrum, et scholae praefatae patrem, certe patrem, Rever. ac Clar. D. *Stephanum Ceglédi*, collegam praeterea in schola praefata, humanissimum, ac doctissimum D. *Alexandrum Felvinczi*, et pro nunc in ecclesia *Debrecinensi* clar. verbi divini ministrum. — Anno 1671. valedicendo scholae reform. *Cassoviensi*, studiorum meorum promovendorum gratia academias Belgicas visitavi, ubi primum, et ante omnia celeberrimum *Samuelem Moresium* audivi. — Anno 1678. valedicendo academiis, et celeberrimis academiis Belgicarum professoribus, redii in Hungariam multis bellorum tumultibus jam pridem expositam, et quia nullam fixam sedem

habebam, quietis ergo appuli *Debrecinum* piam exulum et peregrinorum matrem. — Anno 1679. publica Magistratus Debrecinensis vocatione praemissa, die 22. februarii gubernium, et administrationem illustris scholae *Debrecinensis* suscepi eo fine, ut et mandato meorum superiorum primo mapas geographicas, ad cognitionem historiarum qua biblicarum, qua prophanarum apprime utiles, studiosam juventutem docerem, post Chronologiam sacram ex ipso codice sacro eruerem, et eidem juventuti literariae instillarem; post, si studiosa juvenus desideraret, et tempus suppeteret, principia mathematica quoque eidem juventuti propinarem. Post denique, demortuo p. m. Clar. D. *Georgio Mártonfalvi*, dum viveret S. Sanctae Theologiae Doctore, et scholae *Debrecinensis* per XXI. annos primario professore, communi itidem majorum meorum suffragio demandatae sunt mihi docendae controversiae theologicae, nec non docenda facultas logica. Quae omnia repeto, non ut multitudinem laborum meorum jactarem, sed ut ostenderem, me hunc qualemcunque „Professionum scholasticarum primam partem“ conscripsisse, et publice docuisse, imo et typis mandavisse, non levis ostentationis causa, sed ex officii mei imposita ratione, in lucem autem edidisse ad instantiam caetus scholastici *Debrecinensis*.“

Ugyanezen Lisznyai K. Pál közrebocsátotta volt 1693-b. ily című munkáját :

„Origo Gentium, et Regnorum postdiluvianorum, a Japheto, Semo, et Chamo, eorumque Posteris in Asia, in Africa, et in Europa originem suam trahentium; ex Phaleg Bocharti, et aliis authoribus opera, et studio *Pauli K. Lisznyai* Transylvano-Siculi elaborata. Debrecini in Hungaria, apud *Paulum Cassoviensem (Kassai)*. M. DC. XCIII.“ Negyedréthen, 156 lap.

Ajánlotta pedig Lisznyai e munkáját : „*Andreae Nagy* de Nagy Peel, incliti Comitatus *Barsiensis* substituto Vicecomiti, et ejusdem Comitatus Supremo Commissario.“ — Az ajánlólevélben munkáiról Lisznyai ezt írja :

„Decimus quartus currit annus Nobilissime Domine, ex quo majorum meorum placito in illustri schola *Debrecinensi* publico munere defungor, quorum annorum decursu,

inter plures meas occupationes, et professiones scholasticas, *tria volumina* Chronologiae sacrae, et insuper *Chronicam Hungaricam* *) conscripsi, typis mandavi, et publici juris feci, quae et Tibi Vir generose transmisi, quae quod Tua Nobilitas diligenter perlegerit, testatur Tuae Generositatis epistola ad me transmissa, observationibus singularibus plena. Jam prodit opus novum, hoc est: Volumen quintum: de Origine Gentium, et Regnorum etc conscriptum, cui accessit brevis Chronologia sacra ex sola S. Scriptura deprompta: quod quintum volumen dum patronum liberalem quaerit, dum prelo subjici, evulgari, et in publicum prodire contendit, ecce providentia Dei praenobilem ac generosum Dominum *Georgium Pázmándi* Jauriensis ecclesiae reformatae nobilissimum membrum stitit, et ut ad me sequentia perscriberet, stimulavit: „Perge Reverende Domine, quo cepisti, pede pergere perge, originem gentium, et Chronologiam sacram elaborare, et quo citius absolvere contende; ego benignum et liberalem patronum quaerere, et per illum impressionem, et evulgationem libri procurare non desinam.“ Et fecit, quia Generositatem Tuam Nobilissime Domine honorifice compellavit, et sic patronum liberalem hujus operis effecit. Prodit proinde in lucem ut quartum, sic et quintum volumeum liberalibus Tuis, Vir Generose, sumptibus.“

*) Címe e krónikának ez:

„Magyarok Chronicája. Melly be-foglal M.D.XCVI Esztendőket. Avagy. Christus születésének 268—1464 Esztendei alatt lett dolgoit a Magyaroknak: melyet chronologie, az az: Christus Urunk Esztendeinek folyása szerint illendő rövid formában tsinált, és kibocsátott *Lisznai K. Pál* *Debreceni* Schóla-Mester. *Debrecenben*. Nyomtatott *Kassai Pál* által. M.DC.XCII. Esztendőben.“ Nyolcadrétben, 338 lap. — Ajánlotta *Lisznai* e munkáját: „*Péli Nagy András* patronus uramnak, *Nemes Bars* vármegyének substitutus Vice Ispánnának, és azon *nemes vármegyének* Fő-Commissariusának, *Léca* városának *nemes lakosának*; ennek is a könyvecskének a kinyomtatásban liberalis patronusának.“ — *Lisznai Kovács Pál* tudós hazánkfíáról nem emlékszik *Horányi Elek*; amit pedig *Bod Péter*: „Magyar Athénás“ 162. lapon róla röviden szól, az a fennebbiek szerint kipótlendő.

IRODALMI NAPLÓ.

— Encyclopaediai tartalmú munkák. — *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*. Nyolcadik kötet. 1845—47. Kisfaludy Sándor arcképével. Budán, az egyetemi nyomd. 1860. N4r. Toldy Ferenc ügyelése alatt. I. oszt. 107 l. II. oszt. 644 l. (összesen 95 iv). Fűzve 7 ft.

Mintán az akadémia Évkönyveinek megindult kilencedik kötete 1848-tól 1859-ig terjed, a hézag mely fenmaradt, e nagy kiterjedésű kötet megjelenésével pótolva van. Az I. osztály a fen nevezett évek történeteit hozza, t. i. az 1845, 46, 47-ki munkálkodásait, az azon évek köz ülések elnöki és emlékbeszédeket; amazok *gr. Teleki József*, *gr. Széchenyi Istv.* és *Fáy András*tól vannak, ezek a következők: Marczibányi Istv. emlékezete, *Toldytól*; emlékbeszéd *gr. Teleki Ferenc* a költő felett *Döbrentéitől*, Vásárhelyi Pál felett *Győrytől*; tizenhét elhunyt tag rövid életrajzát *Toldytól*, s az akadémia személyes állapotját 1847-ben. A második osztályban a követk. értekezések adatnak: 1. Régi történetírásunk Erdélynek Magyarországhoz volt kapcsolata korszakára nézve, *Nagyajtai Kovács Istvántól*; 2. Az állodalom jogalapjáról, *Pauler Tivaltól*; 3. A körlég a növény és állatorszázhoz viszonyosaiban, *Nendtvich Károlytól*; 4. Egy pillantás földünk életébe, *Balogh Páltól*; 5) Az isteneszme eredete: II. Rationalismus, *Horváth Cyrilltől*; 6. Törvényeink története az ausztriai ház országlása alatt 1526-tól 1740-ig, *Szlemenics Páltól*. — A hazai tudományosság különösen a m. jogtörténet kedvelőit figyelmeztetjük e fontos publicatióra.

Budapesti Szemle. Szerkeszti és kiadja *Csengery Antal*. XXXI—XXXII. füzet (vagyis X-d. kötet 1. és 2. füzete). Pest, Emich nyomd. 1860. N8r. 1—260. l. A tízfüzetes folyam ára 10 ft.

E jeles tudományos közlöny jelen füzeteinek tartalma: 1. Nőink hivatása, *gr. Mikó Imre*. 2. Kemény János erdélyi fejedelemsége, *Szilágyi S.* 3. Humboldt és művei, III. közl. *Balogh Pál*; 4. Művészek csarnoka: Michel Angelo, Planche ut. Sz. K. 5. Az éjszaki sarkvidékek, bevezetés, *Hunfalvy János*; 6. Szerémi György emlékirata, *Zilahy K.* 7. Az emberi nem elfajzása okai és ellenszenvei, Maury ut. *Jánossy Ferenc*; 8. M. akad. működései jún. és júliusb. 9. Irodalmi Szemle.

— I r o d a l o m. — *A Magyar Nemzet Classicus Írói*. (Toldy Ferenc szerkesztése mellett kiadja Heckenast G.). Második folyam: *Kölcsey Ferenc Minden Munkái*, második bővített kiadás *Toldy Ferenc* által. III. IV. V. kötet. Pest, 1860. 8r. 208, 208 és 204 l. A tízkötetes folyam ára 5 ft.

Az elsőbbik két kötet a „Nyelv, Irodalom és Széptan“, az utóbbik a „Philosophia és Historia“ rovat alá tartozó értekezéseket, bírálatokat és töredékeket tartalmazza, újra az eredeti kiadásokkal összevetve, javítva, kiegészítve. — A többi hét kötet ezeket fogja hozni: *Kölcsey VI. és VII-dik kötetében* ennek megyei és országgyűlési beszédeit, országgyűlési naplóját és barátságos leveleit, nagyobb részt először; továbbá *Mikes Kelemen Törökországi Leveleit*, szorosan a szerző önkézű kézírata szerint, két kötetb., és *Bajza Összeszedett Munkái* I. II. III. köteteit. — Mely kedvelője irodalmunknak ne kívánna e kedvelt, e művelő, e tanulságos, ez örök becsű műveket olvasni, élvezni, bírni? s ily csekély áron?

Kármán és M. grófné Levelei. Két autographiával. Kiadja *Szekely József.* Pest, 1860. Hartleben K. A. sajátja. 8r. 147 l. s két hasonmásal (nem autographphal).

Kármán oly rangot foglal el irodalmunkban és irodalomtörténetünkben, hogy e, fájdalom nagyon töredékes, levelezés életrajzi tekintetben is elég érdeket bírna, ha szépségeinél fogva nem bírna is. A kiadót azon sejtelmére nézve, hogy „Fanni Hagyományai“ a gr. Markovicsnéval volt viszonyból keletkeztek, csak arra emlékeztetem, amit *Fanniról* a Kármán életében mondtam. Schedius tanutétele ellenében a IV. lapon említett s nálam is járt öregasszony nem tudása oly viszonyról, mely ennek alkalmasint születése előtt állt és soha dobra nem tettetett (s ki által fogott volna?), valóban még csak sejtelmet sem költöthet fel.

Pannonia. Redigirt und herausgegeben von *Karl Gross.* Pest, Druck von Herz. 1860. N8r. I. Heft 1—48. l., II. és III. 49—144. l. (A tízfuzetes kötet előf. ára 4 ft.)

Irodalmunkat kívánja ismertetni a németekkel, de csak a tegnapi és mai. Versek, novellák, könyvjelentések, egypár életrajz, egy néprajzi vázolat az, mit eddig hozott. Képviselők Arany és Petőfi mellett néhány nos-numero-sumus. Történeti tájékoztatás, s a fordítandók megválasztásában nem privát gustus hanem némi világirodalmi álláspont az, mit ajánlunk.

Gedichte von Koloman Lisznyai. Aus dem Ungrischen übersetzt von *K. M. Kertbeny.* München, Rieger, 1859. K16r. 40 l. 36 kr.

Zaubertraum von Alex. Petőfi. Aus dem Ungrischen im Metrum des Originals übers. von *K. M. Kertbeny.* Wien, Wallishausner, 1859. N8r. 12 l. 30 kr.

Märzveilchen auf ungrischem Boden gesammelt von *Stephan Gr. Ponjrács.* Pressb. 1860. Schreiber. 16r. 22 l. Kék papirosra nyomtatva.

Nyolc versecske Petőfi, Garay, Tinódi, s népdal után. Uhland „Beteg leányát“ is Bajzától visszafordítja németre, s valóban nem rosszul.

— Szépirodalom. — *A Lángész.* Teleki-díjat nyert vígjáték. Írta *Greguss Ágost.* Pest, Emich G. tulajdona. 1860. N16r. VI és 93 l.

Bánk bán. Dráma öt felvonásban írta *Katona József*. A szerző arcképe s életrajzával kiadta *Horváth Döme*. Negyedik kiadás. Kecskemét, Gallia Fülöp könyvtáros bizománya. 1860. N12r. XVI és 164 l. Füzve 1 ft 20 kr.

— *Nyelvtudomány.* — *Magyar Nyelvészet.* Szerkeszti *Hunfalvy Pál*. Ötödik évfolyam, IV. füzet, Pest, kiadja Osterlamm K. 1860. N8r. 289—368. l.

Tartalma: A magyar ígeidők, Hunfalvy P.; A regélés Szalában *Torkos Sándortól* (ismét nagy hálát érdemlő közlés a népi jelentekek e gondos és szerencsés megfigyelőjétől, ki, ha sok követőt találna a hazában, nem csak az ethno- és mythologia, de még a költészet is szerencsét kívánhatna magának); Székely beszéd *Budenz Józseftől* (igen fontos); Brassai értekezésének a magyar mondattanról megkezdett ismertetése.

Nyelvészeti Tanulmányok a Mondatkötésről. Írta *Körész Kelemen*. Pest, Pfeifer F. bizománya. 1860. K8r. 60 l. füzve 50 kr.

Ugyanazon szerzőnek éles logikával füzött vizsgálata, ki tavaly a „szakjelekről“ adta nyelvészeti tanulmányait.

— *Classica literatura.* — *ΚΕΒΗΤΟΣ ΠΙΝΑΣ.* *As Élet Képe Kebestől.* Görögben *Toldy István*. Pest, Emich Gusztáv kiadása. 1860. K8r. 77. l. füzve 40 újkr.

Literáriai rövid bevezetés után, ezen a paedagógoktól nagyra becsült kis műve a Sokrates tanítványának eredeti görögben és fordítva adatik, sőt hátul egy az eredetiben elveszett töredék is, arabból készült latin fordításból adatik.

— *Bölcsészet és Nevelés.* — *Az Eszméletiség védelme* tapasztalati s értelmi álláspontú bölcsészeink ellen. *Peti József* pesti prot. főiskolai tanártól. Pest, 1860. Lauffer és Stolp. N8r. 51 l. füzve 50 kr.

Tekintettel Danielik János, Brassai, Szalai István, Somogyi Károly legújabb philosophiai nyilatkozásaikra, hegeli álláspontból. A szerző éles dialektikája, higgadt vizsgáló módja s világos előadása ohajtatja velünk, hogy mielőbb nagyobb munkájával találkozassunk.

Néptanítók Könyve, protestáns nevelészeti közlöny. Szerk. és kiadják *Szeberényi Lajos* és *Vince Sándor*. Új folyam I. k. IV-dik füzet. Arad, Réthy sajtóján. 1860. 8r. 141—196. l.

Tartalma: Mit vár az iskola a zsinattól? *Παιδογίλος*; a házi nevelés befolyása a lányokra, *Vince S.*; Ütenyírás, *Kállay Istv.* Pár adalék a békesbanáti h. h. egyházmegyei népiskolai ügy múltjából és jelenéből, *R.*; Magy. tanférfiak csarnoka, III. *Douard J. K. G—y*; Az iskola három föltétele *M. N.* Marm.-szigeti egyháztörténet. Tárca.

— *Történelem s rokon.* — *Monumenta Hungariae Historica*, *Magyar Történelmi Emlékek*, kiadja a *Magyar Tudom. Akadémia* Történelmi Bizottmánya. Első osztály, Okmánytárak: VI-dik kötet, vagyis: *Árpád-kori Új Okmánytár*. A M. Tud. Akad. Tört. Bizottmánya

megbízásából közzé teszi *Wenzel Gusztáv*. Első kötet; 1001—1235. Pest, 1860. N8r. XLII és 405 l. (Az öszves gyűjtemény 12-d. száma; négy-négy ily kötet ára 10 ft 50 kr. újp.).

Az e kötetben megindított nagy fontosságú munka célja a Fejér Codex Diplomaticusában gyűjtött okmányi készletet Magyarország Árpád-kori történetére nézve bővíteni; és így adatnak abban először oly okmányok, melyek Fejérnél csak kivonva v. tökéletlen töredékekben fordulnak elő; ilyek nem nagy számmal, de történelmileg fontosak foglaltatnak e kötetben; másodszor *kiadatlanok*, s ilyen nem kevesebb közlöttetik diplomatikánk e meddő korszakából *száztizenöt*nél, még pedig 104 eredeti példányokból, a többi, régi hiteles átiratokból; harmadszor olyak melyek másutt vagy elszórva már láttak világot, de Fejérnél hiányzanak. Ezek közt van görög és ószláv okmány tizenhárom, az utóbbiak magyar fordításban is. A kötetet egy függelék értekezés fejezi be: Kritikai jegyzetek Fejér György Árpád-kori Okmánytáráról. — Valóban mind az akademia érdemi a tudomány háláját gondoskodásaiért, mind a szerkesztő buzgó és alapos eljárásaért, mind az egyes gyűjtők, kik segedelmére voltak, mint (a már elhunyt) *Csech, Csínár, Érdy, Ráth Kár., Knauz Nándor, Szabó Kár., Meléthei Barna Mih.* stb urak, kiknek neveik mint közlőké az illető oklevelek alatt híven ott állanak. — A Bevezetésbe *Érdy János* úrtól még egy tanulságos cikk van bele iktatva hazai levéltárainkról. — Az Árpád-kori Új Okmánytár második kötete is nem sokára elhagyja a sajtót.

Ős Emléke, vagy is: Szerette-e a magyar nemzeti történetét? voltak-e hajdan évkönyvei? Székfoglaló beszédben fejtegette a M. Tudom. Akademia gyűlésén nov. 7. 1859. *Pauler János* (székesfejérvári kanonok). Székesfejérv. özv. Számmer Pálné bet. 1860. Kir. 8r. 84 lap.

Ismert és kevesbbé ismert adatok kellemes összeállítása, virágos előadással.

Magyarország Családai címekkel és leszármazási táblákkal. Írta *Nagy Irán* 29. és 30. füzet (VI. kötet folytatása). Pest, 1860. Kiadja Ráth Mór. N8r. 321—480 l. Ára 1 ft 70 kr.

E füzetben szerző a *Kubinyi* családig haladt.

Vezérfonal a Világtörténet előadásában. Hely. hitv. népiskolák használatára kiadták a m. szigeti h. h. főelemi isk. tanítói. M. Sziget, a es. k. állami nyomdából, 1860. 8r. 38 l.

Keresztyén Egyház-Történet. Hely. h. népisk. haszn. kiadták stb. M. Sziget, a es. k. állami nyomd. 1860. 8r. 64 l.

Melanchton Fülöp Élete, a nagy reformátor három százados (1860. apr. 19.) emlékünnepeére, kegyelet oltárául írta *Boross Mihály*. Pest, kiadja Osterlamm. 1860. 16r. 92 l. Füzve 20 kr újp.

— *A Bakony*. Terményrajzi és régészeti vázlat. Írta Dr. *Rómer Flóris*, pannonhegyi bencés, győri főgymnásiumi tanár és muzeum-őr. Győr, 1860. Sauerwein Géza bet. N8r. (VIII és) 216 l. Füzve 1 ft 25 kr. újp.

Egyike a mintaszerű monographiáknak. Szerző, vizsgálatai tárgyát nem divatszerűen futtában, hanem nyomról nyomra bejárta, minden érdek által megilletett, sokoldalúlag tanult elméje és művelt lelke fogékonyságával, éles látásával, buzgó érdekeltségével felkutatott minden momentumot, mely a természet, a lakosság, a múlt emlékei ismeretéhez tartozik; s e vizsgálatai eredményét ritka könnyűséggel s érdeklő kellemmel kezelt levél-alakban terjeszti elő. Ily dolgozatok kiválólag képesek a bennünket-körülvevő saját világunk iránt érdeket gerjeszteni, s a kultúra minden adatkái, sőt ez adatok hordozója, a kedves hazai föld, iránt szeretet költeni és táplálni.

— **P o l i t i k a.** — *Felelet b. Kemény Gábor „Néhány Szavára.” B. Eötvös Józseftől.* Pest, 1860. Ráth Mór Kir. 8r. 41 l.

Még egynehány Szó báró Kemény Gábortól. Pest, Pfeifer, 1860. 8r. 31 l.

— **M a t h e m. és T e r m é s z e t t u d d.** — *A Természetes és Háromszögtani Számok Arányszámái*, a szegvények és érintők táblái. Összeállította *Dr. Lutter Ferdinánd*, a pesti kegyesrendi magyar nagygymnasium igazgatója s a M. Tudom. Akad. I. tagja. Pest, 1860. Hartleben K. A. sajátja. Kir. 8r. XI és 174 l. 2 ft.

E fontos s mind eddig nehezen nélkülözött munkának egy külön cikket kívánunk szánni.

A Magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei. Negyedik kötet, 1857—1859. Szerkeszti *Szabó József.* Pest, 1860. Trattner bet. Első füzet. N8r. 1—144. l.

Tartalma: Delejező gép, *Jedlik Ányostól*; A féambaromtererről, saját vizsgálatai nyomán, *Sztoczek Józ.*; A légnomati észleletek legközelebb és legpontosabb áttételéről, *Sztoczek József*; A lakok szellőztetésére vonatkozó újabb buvárlatok bírálatos megismertetése, *u. attól*; A Röküsvölgyi keserűvíz, *Molnár Jánostól*; A Lukácsfürdő Budán, természettudományi tekintetben, *u. attól.*

A Magyar Természettudományi Társulat Közlönye. 1860. Pest. (Folytatása az eddigi Évkönyveknek). Szerk. *Szabó József.* Első füzet. Pest. Trattner bet. N8r. 66 l. (Nem-tagok részére egy évi folyam, 16—20 íven, 4 újft).

Tartalma: A gyógyforrások Tarcán, Vas megyében, *Molnár Jánostól*; A paulovai ásványvízről, *u. attól*; Vegytani közlemények *Dr Thann Károlytól*: 1. A platínayánaethylről, 2. A zink hatása jódaethylére; Levél *Xanthus Jánostól*; A hypnotismus v. az ideges álom, *Szabó Józseftől*; Az új bujdosó a Nap és Merkúr közt, *u. attól*; Néhány új számelméleti tételek *Grossmann Ignáctól*; Kisebb közlések; Vegytani Jegyzetek *Károlyi Lajostól*: 1. A növénypergamén*), 2) Bunsen forraszcsovi kísérletei. Első évnegyedi szakgyűlések tárgyai.

*) A Közlöny minden példányához hozzá van mellékelve egy lap ezen, Károlyi Lajos úr által készített, növénypergaménből. Szerinte az

— *A budapesti Sebész és Orthopaediai Magánygyógyintézet* működésének eredménye 1859. máj. — 1860. májusig. Közli *Dr Batizfalvi Samu*, ez intézet igazg. tulajdonosa. Az intézet rajzával. Pest, 1860. Müller nyomd. N8r. 55 l.

Az intézetet nagyon ajánló számos kórtörténeteket megelőzi az intézet története és működésének statistikája, mely utóbbi szerint a nevezett évben bejáró beteg 133, benlakó 54 orvosoltatott, egészben kedvező sikerrel.

Parasztagazda. Kézikönyv, melyet a nép anyagi javára több jeles kútfők után írt és kiadott *Makai Imre* Félégyházán. Kecskemét, nyom. Szilády Károly. 1860. N12r. 172 l. Füzve 90 újkr.

Galambos Anna, vagy a falusi jó gazdasszony. Pest, nyom. Emich G. 1860. 8r. 87 l.

Az Eperfa- és a Selyemtenyésztésről. Népiskolák számára írta *Gönczy Pál*. Pest, nyom. Emich G. 1860. 8r. 32 l. egy pár fametszettel, (kijött külön németül és tótul is).

A Szőlőművelés és borkezelés újabb elvei. Írta *Gyurky Antal*, a Borászati Lapok szerk. Pest, nyomt. Emich G. 1869. 8r. 124 l. Füzve 1 ft 50 kr újp.

— *Hittudomány és Egély*. — *Codex Graecus Quatuor Evangeliorum*, e Bibliotheca Vniversitatis Pestinensis, cum Interpretatione Hungarica editus a *Samuele Markfi*, O. S. B. Pest, Emich bet. 1860. fol. XVII és 439 l. Füzve 10 újft.

Íme tehát az egyiránt nagyszerű és fényes mű, mely úgy alkotója mint pártfogója nevét halhatatlanná teszi, mely dísz hoz nevékre s a magyar névre az öszves tudományos világ előtt, s irodalmunkban első és egyetlen a maga nemében. Egy közel ezer éves kézirat szövegét veszi itt a bibliai tudomány a konstantinápolyi családból, számos, részben nevezetes váriánsokkal, milyeneket a tisztelt kiadó és fordító már „Bevezetésében az Új-Testamentomra“ közölt; s folytonos (kiadatlan) schólionokkal, a görög egyházatyák helyeiből szöve, melyek hol a szöveget magyarázzák, vagy annak

teljes biztossággal használható mindennemű törvényszéki okiratokra, biztosítási jegyekre, részvényekre; bankok főkönyveire, anyakönyvekre, végrendeletekre, keresztelési, házassági é halállajstromokra, végre papirpénzre, mérnöki rajzokra, levélborítékokra, befőtt gyümölcs bekötésére állati hóllyag helyett, végre diffusio és endosmosféle kísérletekre. — Ha a közlött minta szerint szabad e készítményt megítelnünk, úgy meg kell jegyeznünk 1. hogy az iszik, s így az írás nem szépen esik rajta, s a túlsó lapra egyáltalában nem írhatni; 2. *atlát*-szó, s így levélborítéknak nem használható; 3. kérdés, a kénsav mélélyen készül, nem hat-e másítólaga a befőtt gyümölcsre. Azt, mennyiben tartós a színe és szilárdsága, természetesen leginkább az idő fogja eldönteni.

mysticus értelmét fejtegetik, hol erkölcsi megjegyzéseket tartalmaznak; néha ellenkező helyeket egyeztetnek, sokszor a szöveget körülírják. Ezekhez hasábilag e szöveg magyar fordítása járul, mind az evangéliomoké, mind a schólionoké, mely tehát nem csak szentírásfordításaink számát nyereségesen neveli, hanem a szöveg kiterjedését tetemesen meghaladó magyarázatokat is nyújt: s így a bibliai stúdiumra nálunk új ösztönt és ingert költhet. — Azon férfi ki e roppant költséget követelő munkát kiadatta, caesaropoli püspök *Deáky Zsigmond* úr, ki az akadémia alapítói közt is díszes helyet foglal ¹⁾.

Munkálatok a pesti növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Iskolájától. Huszonegyedik folyam: *Szent Ágoston* hippói püspöknek *az Isten Városáról* írt XXII ²⁾ könyve. A Maurínusok és Strange J. kiadása nyomán³⁾ fordította a pesti Növ. M. Egyh. Iskolája. II. kötet (IX—XVI. könyv). Pest, 1860. Boldini nyomd. N8r. XI és 400 l. Ára 1 ft 5 kr.

Örömmel üdvözöljük az egyház lelkes növendékeit a patristica mezején. Egy külön nagyszerű classica világra ez, mely a tudomány, lángész, érzület, és előadás hatalmaival rendkívüli képző és nevelő erővel bír, bizonyos újabbkori, belsőleg valótlannak, mert bizony nagy részt színlett s nyavalyás, vallásos érzelmek felett. A választás ez ízben a legszerencsésebb, s ha a fiatal erők sz. Ágoston nagyszerűségét visszatükrözni nem bírják is, mindig marad e nagyságból annyi, hogy vele, ha egész szerencsével nem is, megbirkózni méltó volt.

A Kereszténység bölcsészeti tanulmányozása. Írta *Nicolas Ágost*, békebíró, hajdan ügyvéd a bordeauxi kir. törvényszéknél. Franciából a második kiadás után ford. *Májer Károly*. Két kötet. Pest, 1860. Lauffer és Stolp. N8r. XXVII, 411 és 473 l. Füzve 5 ft.

A híres szerző a hittudományt a bölcsészettel kibékítve mutatja fel a keresztyén religio igazságát és szépségét, mélységgel, szellemmel, történeti gazdag ismeretekkel és melegséggel. E két kötet az I. részt, a bölcsészeti bizonyítékokat — lélek, isten, természetreligio, kijelentés, Mózes és Krisztus —, s a II. részt — hittani bizonyítékok első nyolc fejezete — hozza. Hátra még ennek második része s a III-dik rész, a történeti bizonyítékok.

Imák s Énekek, melyek a rom. kath. elemi tanuló ifjuság lelki épülésére összeszed. *Révay György* és *Kovács Antal* fő elemi tanítók által. Pest, Emich nyomt. 1860. 16r. 68 l.

¹⁾ Ö Méltósága az öszves kiadást ajándékokra fordítván, s azokból kétszázat a m. akademiának juttatván, ez, hogy azt bárki által megszerezhetővé tehesse, e mennyiséget aránylag csekély áron könyvkereskedésbe bocsátotta. Ára a hazában 10 újft, külföldön 8 tallér.

²⁾ Azaz huszonekét könyve, nem, mint a címlapon olvassuk, huszonkettedik könyve; (t. i. XXII pont nélkül abszolút szám, de ponttal: XXII. sorszám).

³⁾ Csak nyomán? nem szerint?

Égi Lant, vagyis egyházi énekek a tanuló ifjuság számára. Szombathely, nyomt. Bertalanffy Imre, 1860. K8r. 66 l.

Ájtatos Énekek, Litániák és Könyörgések, melyek az aradi község számára kinyomtatattak. Arad, Goldscheider bet. 1860. K8r. 27 l.

A legméltóságosabb Oltári-Szentség imádása. Segur után ford. Pest, Emich nyomd. 1860. 16r. 123 l.

Egyházi beszéd, melyet tiszt. Kovács Miklós zirc-cisterci áldorzsenge áldozatának bemutatása alkalm. . . mondott *Magyar Ferenc*. Eger, érseki nyomd. 1860. 8r. 14 l.

— *Kecskeméti Protestáns Közlöny*. Füzetek az egyház és iskola körében. Szerkesztő *Fördös Lajos*. V. füzet (dec. 1859). Kecskeméten, Szilády bet. 1860. N8r. 124 l.

Pál apostolnak a Rómaiakhoz írott Levele. Röviden magyarázta *Boleman István*, pozsonyi ágost. hitv. főiskolai hittanár. Pozsony, 1860. nyom. Schreiber Alajosnál. 8r. 152 l.

Ruth. Ótestamentomi szent könyv. Eredeti héber szövegből magyarítá és kiadá *Kámori Sámuel*. Pozsony, nyomt. Wigand. 1860. 8r. 7 l.

A Magyarhoni ágostai és helv. hitvallású Evangélikusok szabad és nyilvános vallásgyakorlatát biztosító Törvények. Közre bocsátotta *Székács József*. Pest, 1860. kiadja *Osterlamm Károly*. N8r. 44 l.

Protestáns Egyházalkotmány, tekintettel történeti fejlődésére. Írta *Kerkapoly Károly*. Pápa, a ref. főtanoda bet. 1860. N8r. 128 l. Füzve 1 ft.

Protestáns Új Zsinati Törvények. A legközelebbi zsinatra megvitatási mintául készítette *Blázy Lajos*. Pest, 1860. kiadja *Osterlamm K.* 8r. VIII és 119 l. Füzve 1 ft.

Egyházi Könyvtár a magyar reform. vallású nép számára. Kiadja a tiszántuli ref. egyházkerület, szerk. *Révész Bálint*. Második évfolyam, II. füzet. Debrecen, a város nyomd. 1860. 8r. 128 l.

Édes Albert Egyházi Beszédei. 3 kötet. Pest, 1856, 57, 59. N8r. 95, 106, 81 l. Füzve 3 ft.

A Lelki Pásztor mint apostoli buzgóság, bátorság, állhatatosság példánya egy gyászbeszédben . . . főtiszt. Apostol Pál superint. . . felett *Édes Albert*. Miskolc, 1860. Rácz Ád. bet. 8r. 19 l.

Dávid Szent Lantja. Isten dicsőítésére és imáadására . . . szolgáló sz. imák, zsoltárok és énekek. . . Írta *Elefánt Mihály*. S. Patak, a főisk. bet. 1860. 16r. 165 l.

Szent Lant. Bibliai szavalmányok ker. gyermekek számára. Írta *Elefánt Mihály*, a nyíregyházi ág. hitv. ev. egyház egyik r. lelkipásztor. Első füzet. S. Patak, a főisk. bet. 1860. 16r. 33 l.

— *V e g y e s e k*. — *As Ütenyírás elméleti és gyakorlati tanmódja*, az általam nyilvános és magánoktatásnál követett eljárás szerint. Írta *Lövényi József*. A szöveg közé szőtt fametszetekkel és az „Ütenyírasi Minták“ két füzetével. Pest, 1860. Ráth Mór bizománya. N8r. 116 l. és 2 füzet 1 ft 40 kr.

Nem úgy van most, mint volt régen. Eredeti, sehol nem közlött ado-

mák és mondák gyűjteménye, egy vén diák naplójából közli *Garam*. Pest, Emich G. sajátja. 1860. Első kötet. 8r. 189 és IX l.

Úr és Domine. Kedélyes történeti adomák egy talpig magyar úr és hű szolgája életéből. A múltak emlékeül összeirogatá *Petres József* (a Domine). Székesfej. özv. Számmer Pálné bet. 1860. 8r. 71 l.

S z é c h e n y i - i r o d a l o m.

1. A dicsőült gr. *Széchenyi István Életrajza*. Eredeti kútfők után népszerűen előadja *Boross Mihály*. Gr. Sz. arcképével. Pest, kiadja Heckenast. 1860. N8r. 100 l.

Semmiség.

2. A legnagyobb magyar, gr. *Széchenyi István Életírása* XII énekben. Írta *Mészáros Károly*. Debrecen, kiadja Telegdi K. Lajos. 1860. 8r. 31 l.

3. *Gróf Széchenyi Istv. a döblingi magántéboldyában*. Írta D. *Guszmán Rudolf*, németből B. J. Pest, kiadta Heckenast. 1860. N8r. 40 l. 40 kr.

Becses adatok.

4. *Töredék gr. Széchenyi István kiadatlan irataiból*. Közre bocsátja *Török János*. Pesten, Werfer bet. 1860. N8r. 43 l.

A jelen Töredékben „az olvasó emlékezete azon válságos időkre vezetetik vissza, midőn a dicsőült az 1844-ki országgyűlések között reformmozgalmaink kimenetelére felett aggódott. Az üdvözültnék e kevés soraiiban is az államférfiu bölcsesége, a vezér ildomossága s példátlan forró hazaszeretete tükrözi magát vissza, s e sorok mindegyikében egy-egy arany szabály van a magyar faj számára fentartva.“

5. *Gróf Széchenyi István Végrendeletének fő pontjai*. Jegyzetekkel közrebocsátja *Török János*. Pest, 1860. Werfer müintézetéből. Kir. 8r. 8 l. Füzve 50 kr. (a tiszta jövedelem Széchenyi ércszobrára van szánva).

6. *Gr. Széchenyi István Verse anyjához*, gr. Festetics Juliánához. Megelőzi Széchenyi Nekrológja *Toldy Ferenc* által. Pest, Emich G. 1860. N8r. 15 l. 20 újkr.

Muzeumunk IV. füzetéből külön kiadva.

7. *Széchenyi Emlékezete*. *Szász Károly*. m. ak. l. tagtól. Olv. az akademiában apr. 30. 1860. Pest, Emich G. 1860. 15 l. Ára 40 újkr.

8. *Széchenyi Emlékezete*. Írta és a debreceni casino által apr. 26. rendezett Széchenyi-gyászünnepély alk. felolvasta *Illésy György*. Debr. Csáthy tul. 1860. 8r. 15 l. Ára 15 kr.

9. *Széchenyi-Gyász* Borsod vármegye szívében Miskolcon 1860. ápril hóban. Miskolc, 1860. Rác Ádám bet. 8r. 32 l.

Beszédek Kún Bertalan és Lévai Józseftől, s az ünnep leírása.

10. *Egyházi szent Beszéd*, melyet gr. *Széchenyi István úrnak tiszteletére* a nagy-geresdi evangélmiai szentegyházában . . május 20 . . tartott *Haubner Máté*, nagy-geresdi lelkész és a Dunán túli ág. egyházkerület superintendense. Sopron, 1860. Reichard Adolfnál.

11. *A keresztyén hazafi képe*. Beszéd, melyet néhai Sárvári-Felső-

Vidéki gr. Széchenyi István tiszteletére rendezett gyászünnepély alkalmával 1860. évi május 3. a pozsonyi ág. hitv. evang. egyházközség templomában elmondott *Geduly Lajos*, ugyanazon egyházközség lelkésze. Pozsony, nyomt. Wigand K. Fr. 1860. N8r. 14 l. fércelve 20 újkr.

12. *Mivel érdemelte meg gr. Széchenyi István „a legnagyobb magyar“ címet?* Szabolcs megye Buj községében május 20 . . . előadta *Tót Péter* ref. lelkész. S. Patak, a főisk. bet. 8r. Ára 30 kr. (a bejövendő összeg egy „Széchenyi-Ápolda“ alaptökéjéhez fog csatoltatni a Buj község számára).

13. *A könnyben, szóban, tettben nyilvánkozó Hazaszeretet . . .* Széchenyi István fölött. A kúnszentmiklósi h. h. egyh. május 12. tartotta *Szász Károly*, r. lelkész. Kecskemét, Szilády bet. 1860. 8r. 15 l. Ára 10 kr. (Jövedelme a Széchenyi-szoborra).

14. *Korunkban Hazánknak legnagyobb fia.* Emlékbeszéd, melyet gr. Széchenyi István végtisztességére a kolosvári ref. egyház által rendezett gyászünnepélyen . . . tartott *Nagy Péter*, tanár és lelkész . . . májusb. Kolosv. a ref. főtanoda bet. 1860. 8r. 24 l. Ára 40 kr.

15. *Gróf Széchenyi István, a nemzeti bölcs emléke* egy könyörgésben és egyházi beszédben, melyet az erdélyi unitáriusok kolosvári templomában ápríl 29. tartott gyász istentisztelet alk. mondott *Ferencz Józsi* helybeli pap és tanár. Kolosv. a ref. főtanoda bet. 1860. 8r. 24 l.

16. *Sámuel Prófeta és Széchenyi István* történelmi párhuzamban. Elmélkedés, melyet a szegedi zsinagógában . . . május 20. a Széchenyi-gyászünnep alkalmával tartott *Lőv Lipót*, főrabbi. Szeged, 1860. nyomt. Burger. N8r. 16 l. Ára 20 újkr. (az akad. javára kiadta a szegedi zsin. gyülekezet).

17. *Auf dem Grabe des um sein Vaterland viel verdienten Grafen Stephan Széchenyi.* Von *J. Grünberger*. Wien, 1860. Fridrich L. bet. Kir. 8r. 7 l.

Jó szándék rossz versekben.

MAGYAR AKADEMIA.

— *Gr Dessewffy Emil úrnak*, a m. akademia elnökének levele öze. gr. Széchenyi Istvánnéhoz. — Nagymélt. Grófné, kegyes Asszonyom! Az isteni akaratnak, a gyarló ember által megérthetlen útjain föltűnök és megrázók gyakran azon tények, melyek számosabb jelesek és kortársaik közül kiváló halálát, egy rövid és válságos üdöszakba halmozván össze az enyhülmi nem érkező köz fájdalom egyetemességének erejével, emlékeztetik az életben maradtakat, úgy egy mindent intéző Gondviselés hatalmára, valamint minden emberi és földi dolgok mulékonyságára és törekenységére. A gyöngye halandó, néma kegyelet és áhitattal ilyenkor csak fölfelé és oda tekinthet, hol a kegyelemnek és irgalomnak valódi forrása van, mikép ott merítsen erőt alázattal megnyugodni a keserű de elutasíthatlan csapásban. És Excellentiád bizonyosan oda fölfelé irányozza fohászait, oda re-

ményeit és így azok nem is fognak meghiusúlni. Vannak nagy fájdalmak, melyekre végre nincs vigasztalás, de az Isten kifogyhatlan jó-sága ezektől sem tagadja meg az enyhületet, s ezt Excellentiád mély és kegyeletes vallásosságú szívében fogja megtalálni. A másokkal megosztott fájdalom, veszteségünk érzésének nagyságát nem csök-kentheti ugyan, azonban annak tudása, hogy méltó keservűnket egy egész nemzet velünk együtt érzi, még drágábbá teheti a visszaemlé-kezést arra ki a Gondviselés akaratából tőlünk elszakított. S bár lehessen ezen bizonyosság is egyik támasza a gyászba merült öz-vegynek!

A hosszas búval terhelt hazát egy válságos percben lepte meg Gróf Széchenyi István halálának híre. Ő ez előtt 12 évvel csak a hazáért fáradozók sorából lépett ki, de ben maradt a haza emlékezetében, hálájában, utánna sovárgó vágyaiban, reá irány-zott reményeiben. A hazának annyi keservei között 12 éven át enyhí-tő érzés volt annak tudása, hogy él még Széchenyi István! És íme ettől is megfosztattunk, és megfosztattunk épen most! Azonban az ő szíve megszűnt dobogni hazájáért, de nem a magyar szívek azon nagy eszmékért, melyeket az ő nagy szelleme örökség gyanánt ha-gyott reánk. S valamint az egyes ember fájdalmának enyhületet egy földi léten túl nyúló fenmaradásba és életbe vetett hit és az egy-kori egyesülés reménye adhatnak csupán, úgy a köz fájdalomra csilla-pítólag csak azon bizonyosság hathat, hogy nagy szellemek nagy és nemes eszméinek hatása örökös, kimaradhatlan, és így tőlünk el sem is szakadható.

Úgy van, Kegyelmes Asszonyom, egy hálás nemzet együtt ke-sergi Excellentiáddal Széchenyi Istvánt. És a számtalan gyászba bo-rúltak között senki sem igazabban, mint azon magyar Akademia, mely-nek ő alkotója volt, s annak Igazgató Tanácsa, melynek ő oly sokáig egyik Elnöke, s egyik tagja, egyszersmind mindig bitszkesége volt.

Ezeknek megbízásából és nevében jelentem íme be Excellen-tiádnak a mi mély fájdalmunkat is. Nem azért jövök, Kegyelmes Asz-zonyom, hogy növeljem azon keservet, mely Excellentiádra nehezke-dik. Csak kérní jövök, hogy mély bánatja között vegye a mienket is tudomásúl, és legyen meggyőződve, miként számtalan tisztelői között senki melegebb buzgósággal nem kéri a Mindenség-Urát, mint mi, miszerint áldja meg Excellentiádat a minden jónak és kegyelemnek osztogatója, az annyira szükséges lelki erővel, és részeltesse ama leg-nagyobb és legedesebb anyai örömben, hogy az enyészhetlen érdemű Atyát hozzá méltó magzatok követik.

A legigazabb és kitünőbb tisztelettel maradok Pozsonyban
Apr. 26. 1860.

Excellentiádnak

alázatos szolgálja

Gr. Desseffy Emil,

A M. T. Akad. Elnöke.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

X. ÉV.

AUGUSTUS. 1860.

VIII. FÜZ.

BERZSENYI LEVÉLTÁRCÁJÁBÓL

TOLDY FERENC.

A nagy költő maradácai, s legközelebb fia Berzsenyi László úr, bizodalmának köszönöm azon szerencsét, hogy a dicsőült levéltárcájából olvasóimnak ez érdekes és tanulságos közleményt nyújthatom. Íme tehát tizenkét levél Berzsenyitől, s közben kettő *Horvát Istvántól*, s egy a még ifjú *Wesselényitől* (szül. 1796.) hozzá. Kazinczy szerint Berzsenyi egy-egy levele felér egy szép dallal; s valóban az ő levelei, úgy tartalomra mint nemes egyszerűségre, nem egyedül biographiai érdekekkel, hanem belső beccsel is bírnak.

Hanem e két tekinteten túl, az irodalom, sőt a történet barátja is, mennyi becces nyilatkozást lel, mely hol a kort, hol a művészetet érdekesen érinti. Egy-egy világsugár esik itt a nemzet állapotjaira egy valóban pirító korban (II. b. VIII. IX.); ott figyelemre méltó észrevételek szólnak a költészetről (III. IV. VII.), s ha másutt az újiskola és ennek költészete szeretetlenül illetetik (X. XI.), vagy hibás nézetre találunk is (VI.), vissza fogunk emlékezni a visszás hatások azon találkozására, mely B-nek egykor tiszta látását elhomályosította, s elfogulttá tevén azok iránt, kik magok értették őt

igazán s dicsőítették őszintén s teljes becse szerint, oly ember, karjaiba vetette, ki B. neve fényének sugáiraival csak a maga fényét kívánta nevelni.

Meg kell még jegyeznem, hogy a VI. levél kivételével, melyet e levél vevőjétől kaptam, B. többi itt közlött levelei tulajdonkép ennek sajátkezű *fogalmazatai*, s lehet hogy nem épen úgy mentek el az illetőkhöz. Az utóbbit látszik legalább tanusítani a X. és XII. levél. Azért említem pedig ezt, hogy közlésem hűségre kétségbe ne vétessék, ha egyik vagy másik e levelek közül idővel az *elküldött* példány szerint látna világot.

I. KIS JÁNOSHOZ.

Kedves komám uram! Erántam való bizodalomát, mely szerént engem azon dicséretes szándékhoz társnak méltózta tott hini kedves komám uram*), nagy becsületnek ismérem, és a meghívást szívesen megköszönve elfogadom; s hogyha kedves komám uram várakozását eléggé bé nem tölthetem, valóban nem az akarat hibája lészen. Verseim gyűjteményét is örömet a journálhoz adom azon feltételek mellett, melyek tudtára vagynak kedves komám uramnak, és azzal együtt más darabokat is fogok küldeni. Sokat nem ígérhetek, mert tudja kedves komám uram, hogy én is csak némely kevés órákat lophatok kötelességeimtől.

Javallani bátorkodom kedves komám uramnak, hogy ezen nagy című journálhoz elegendő segéd társokat szerezzen, mert ennek széles kerületét egy s kettő illendően bé nem töltheti. A társválasztásban nagy vigyázással legyen komám uram, mert itt valamint a becsületben, úgy a gyalázatban is némüképpen osztozunk egymással. Sajnálva látom kedves komám uram verseit a sopronyi deákok versei közé keverve. A semmi maradjon az ő semmiségében, és az érdem különböztesse meg magát. — Az a reflexióm is volna, hogy darabjaink együtt, nem pedig elszórva szaggatva, sem a versek

*) Egy encyclopaediai folyóiratot tervezett ekkor Kis, *Tárház* cím alatt. *Közlő.*

prózával keverve, ne lennének, mert így a munkák mintegy eltemetődnek. Ha komám uram versei együtt volnának, mindég a zsebembe hordoznám. — Különösen szeretném azt is, hogy a külső csínosság körül is semmit el ne múlatnánk, mert a szépet a philosophus is szereti, a közönséges ember pedig egyedül azt becsüli, mely, tudjok (így), hogy legnagyobb része a publicumnak, melynek mindenképpen tetszeni akarunk, sőt kötelességünk is.

A verseim nem sokára kezemhez jönnek; de mivel holmi toldásokat és foltozásokat kívánnak, újra le kell írnom, s azután fogom küldeni.

Mindenek felett pedig arra kérem kedves komám urat, hogy minden szándékait, plánumait véllem közölni ne legyen terhére, hogy magamat azokhoz tudjam szabni, úgy nem különben az én dilettánsi munkáimat maga ítélje meg kedves komám uram, hogy melyek lesznek méltók a kiadásra, melyek sem, és ne kényemnek hanem becsületemnek legyen barátja. A legnagyobb elme sem mindenben s nem mindenkor nagy, s valamint a világi, úgy a literatúrai barátságának is a közlésben és vezetésben áll legtöbb haszna, melyet ha elmúlatunk, szövetségünk erőtelen és gyümölcstelen léssen.

A politikai zaj rettenthet, de talán nem akadályoz. Friedrich Rossbachnál is verseket csinált; mi se némúljunk el igen hirtelen. — A jövőndő bizonytalan, de az én szeretetem s tiszteletem kedves komám uram eránt minden környülállások között bizonyos, melylyel is maradok kedves komám uramnak

szíves tisztelője

Berzsenyi Dániel.

Mikla, febr. 18. 1809.

U. i. Nem lenne-e szebb: *Mindenes Tár, Múzsatár* vagy *Almanach*? akármely mellékszóval, csak a ház maradjon el, mert az az én fületem sérti, ámbár világos okát nem látom.

II. BERZSENYI ÉS HORVÁT ISTVÁN.

1.

Kedves Barátom! Nagyra, igen nagyra becsülöm bizodalmatod, hogy Verseidet gondviselésem alá ajánlottad. Fő gondom léssen megfelelni, mihelest a Duna jege engedheti, várakozásodnak; s nem kétlem nem fogod egyszersmind balúl venni a mi sokáig útazott Szemere Pálunknak hallgatását is. Abaújban Széphalmon a mi köz barátunknál, Kazinczynál, múlatott, midőn írásaid Pestre küldettek, s érkeztek. Onnand nem rég tért vissza közünkbe, és miolta társaságunkban szemléljük, alig győzi elbeszélni abaujvári multságának számos kellemeit. Ez, és a mostani veszedelmes általjárás okozta, hogy ügyedet elő nem mozdította. Azonban helyre fogok én mindent állítani, amit ő talán elhalasztott, s úgy hiszem első alkalommal venni fogod környülállásos híradásomat minde-nekről, amiket, előttem igen becses leveledben, szívemre kötöttél.

Csomódat már szállásomra vettem, s végig meg végig olvastam öt vagy hat ízben is. Barátom! nem vagyok az, ki tömjénez a hízelkedésnek, s így pirulás nélkül mondhatom, hogy verseidben mindenkor a legnagyobb tökéletességre akadtam. Gyönyörűséggel, sőt elragadtatással olvastam azokat mind magam, mind más meghitt barátim társaságában, s elragadtatásom egykor annyira birt, hogy az országbírája asztalánál nyilván e szavakra fakadnék: „Heába nyomná már akárki nyelvünk terjedését, míg nekünk Berzsenyi Dánieleink lesznek, vagyon pedig már egy, nem félhetjük soha a megutáltatástól nyelvünket.“ — A Berzsenyi név figyelmet indított, és én ekkor gyűjteményedből néhány darabokat köz tapsolás mellett fölolvastam. — Megbocsáss ha munkáidból érzett örömöm kelleténél tovább ragadott. Szívesen botlom, ha botlásom által mennyei tulajdonú nyelvünk becsét szaporíthatom.

Utolsó daloddal, hol búcsút venni akarsz Múzsádtól, meg nem elégedhetem. Ha fölingerled verseid által szomju-

ságunkat, miért nem akarod oltani epedősünket? Neked elhallgatnod nem szabad, ha a közjovakát, mint eddig, ezután is oly forrón szereted. Azok dolgozzanak, kik sikerrel és a nemzet dicsőségére dolgozhatnak; s ne vond Te meg azt a Hazától, amivel a Haza diszeit sokasíthatod. Én legalább igen nagy nyereségnek tartanám ha p. o. néhány *Remetéd*hez hasonló darabot szerzenél a szépnem számára. Ezt köllene leginkább magyarosítani, mert így a magyar anyák nem idegen magzatokat szülnének.

Légy béketűrő, míg jelentésemet a napokban veheted, s addig is újabb pályát futva, a tégedet csókoló Szemerén és Vitkovicson kívül szeresd, kedves barátom,

igaz tisztelő barátodat

H o r v á t I s t v á n t.

Pesten, febr. 28. 1811.

2.

Mikla, 15. jún. 1811.

Kedves barátom! Örvendek új pályádnak, s kevélykedem, hogy barátom s literatúránk barátja megtiszteltetett*). Kívánom hogy a Szerencse, mely téged megölelt, és amelyre Te oly igen méltó vagy, jutalmazó híved legyen, s kívánom hogy te azt úgy használj, mint azt egy bölcsnek használni kell.

Költeménykéim dicséretét Tőled igen kedvesen vettem, s igen nagyra becsültem. Azokat oly igazán, oly helyesen, mint Te, még senki sem dicsérte. Te épen azon oldalról nézed az én poesisomat, amelyről én ezt nézetni kívánnám. Te nem kérgét, hanem lelkét tekintéd, s ha van valami érdeme, felfedezted.

De, édes barátom, az én hazafiúi énekeim nem egyebek, mint ifjú hevem öleményei, melyeket én már most gyermekségem gyengeségei közé — ámbár nemes gyengeségei közé — számlálok. Rómát, Athénát, Spartát álmodtam, a

*) 1810-ben lépett Horvát a történetnyomozás terére „Pest városának régi Ofen német nevérol“ írt, s nagy figyelmet gerjesztett értekezésével, melyért Pest városa őt jutalommal tisztelte meg. *Közlő.*

magyart nagyinak képzeltem mint kalpagja, s fényesnek mint ruhája; nemzetiséget kerestem, hol tán már nemzet sincs, polgári virtusokat kívántam gerjeszteni, melyek nekünk szükségtelenek s tán helyezetünkkel egészen ellenkezők. Nekünk már most egyéb nem kell, csak fabrika, manufactura, pénz, sőt még luxus is! Ezekről pedig én ódázni nem tudok, s következőképpen hallgatok. Bölcsen mondád, hogy legelőbben is a szépnemet kellene elkészíteni a nemzetiségre, s pallérozódásra. De, amint mondám, én a nemzetiség eránt már egészen kétségben estem; ami pedig a pallérozódást illeti, a mi románfordítóink is alkalmasint eszközölhetik. Csakhogy meg kell vallanunk, hogy még jóra való románfordítóink sincs, s amit fordítanak is, nem a javát, hanem a leghitványát fordítják, mintha ki volna csinálva, hogy a magyar ízlést a legízletlenebbek formálják.

Magyarázd meg azt nekem, nagy érdemű barátom, mi annak az oka, hogy én titeket több ízben is kérvén arra, hogy értekezzetek valamely typographussal, s tudjátok meg, mennyi pénz leszen szükséges gyűjteménykém kiadására, hogy azt nekem tudtomra adván, a pénzt jókor elkészíthessem, s Néktek megküldhessem, töletek mind ekkorig semmi tudósítást nem kaphattam? Nekem a nyomtatásról legkissebb ideám sincs, nem tudom százok kellene-e vagy ezerek, el kell-e magamnak szükségesképpen mennem, vagy a pénzt elküldhetem? Írjátok meg, kérlek, ezeket egy-két szóval, vagy ha tán kérésem olyan, melyet alkalmatlanság nélkül nem teljesíthettek, azt is írjátok meg.

Egyéberánt pedig magamat nagybecsű barátságodba zárván, a legszivesebb tisztelettel maradok

igaz becsülőd

Berzsenyi Dániel.

3.

Tekéntetes Tudós Berzsenyi Dániel Úrnak

Horvát István szíves üdvözlését!

Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás Védelmét írtam nemzeti nyelvünkre nézve a két nagy fejedelem gyalázója ellen,

s ezen munkámnak egy példányát Néked is megküldöm, tudván azt, hogy nemes hazafiúságod örömmel fogja venni kised ajándékomat. Illik is, kell is atyáinkat védeni, mert a szentelenség már oly nagy erőre kapott, hogy a publicum figyelmét elnyomni látszik, s még azt is kérdőre veszi, ha Magyarország Magyarország-é? Nevelheti gondoskodásunkat, hogy ilyek a pesti főiskola igen elhiresedett tanítójától mondatnak, ki magyar jószívűségből eszi mindennapi kenyérét. Mit tanulhat az eféle szabású embertől az ifiúság? Mit várhat a Haza? Mernünk kell, s azonnal meggyőzzük, és talpunk alá szegjük a Chimaerát.

Már három év folytában adtam ki Magyar Dáma-Kalendáriumot, hogy ez által a szép nemnél is terjeszthessem a hazafiúságot. De erre gyengék vállaim, mert a természettől költőnek fel nem kenettem, pedig akire Melpomene születésekor kegyes szemmel nem tekint, az nem futhat pályát a Haza költői között. Ebben munkáidra s fáradságodra számlok, s forróbbnak tartom benned a hazai nyelvnek és hazának szeretetét, mintsemhogy kérésemet végképen megvetetnéd. Küldj egy regét a régi magyar időkől, olyat, mint Lórád, és néhány szerelmes dalt, vagy éneket, hogy a szép-nem érzése fellobbanjon húrjaid hangjára, s tőled is becsülni és szeretni tanulja a hazát. Én úgy gondolkodom, hogy a becsületes hazafi maximája csak e kevésben foglalathatik: *Mindent a Hazáért!* — Élj boldogul, és szeress. Én Tégedet nem csak lángolva szeretlek, hanem tisztellek is. Csak a nemzeti nyelv géniusának nyegdellése ébreszthesse fel magányosságodban édes szendergéseidet. Élj újra boldogul. Pesten aprilis 18-dikán 1815.

Levelemet legbiztosabban veszem, ha engedsz kértemnek, ezen cím alatt: Spectabili ac Perillustri Dno Stephano Horvát, Excelsi officii Jud. Curiae Regiae Secretario Pestini.

Azt kell még jelentenem, hogy a Kalendáriom formátuma csak rövid rimes verseket szenved meg.

III. B. BARKÓCZY LÁSZLÓNAK ÉS TÁRSAINAK.

Báró Barkóczy Lászlónak¹⁾, Helmeeczy Mihálynak, Siskovics Józsefnek²⁾, Fejér Antalnak, Hering Ignácnak, Kotró Pálnak, Zombori Jánosnak, Fliszár Györgynek, Tatai Jánosnak³⁾, Fábri Ignácnak⁴⁾, Schwartz Józsefnek, Keller Gábornak, Szabó Jánosnak, Dér Engelbertnek, Guzmics Izidórnak⁵⁾, s Vojvodics Mihálynak⁶⁾, Berzsényi Dániel szíves tiszteletet és idévezletet.

Tiszteletre méltó Hazafiak! Le nem írhatom Néktek, mely érzéssel vettem azt a tudósítást Kazinczytól, hogy Ti az én gyűjteménykémmek kiadására s képemnek rézbe metszésére pénzt adtatok öszve. Barátim! örömmel s kevély önérzéssel fogadom el Tőletek ezen szép jutalmat s nagy dicsőséget; de engedjétek meg, hogy hálás tiszteletemet, melylyel Néktek tartozom, azzal a szíves együgyűséggel vigyem előtökbe, amilyent a Ti nemes gondolkozástok kíván. Az ily cselekedetnek legkissebb jutalma az én köszönetem, s akik az ily cselekedetre alkalmasak, azoknak az én köszönetemre szükségek nincs. Ti engem érdemem felett megtiszteltetek, de egyszersmind megmutattátok, hogy szent hivataltoknak egész nagy körét ismeritek, s bétölteni kívánjátok: mert ámbár azon én munkám igen csekély, s csak az ifjúi léleknek kiforró ömleménye, de mégis csakugyan egy kis része a hazai literatúrának, mely öszve vagyon kapcsolva azon népnek boldogságával, melynek vezetésére s boldogítására rendeltetve vagytok.

Megkértem Kazinczyt, hogy ezen szép újságot a hazának tudtára adja, Titeket pedig arra kérlek, hogy ezen kiadásnak örök emlékezetét gyűjteménykémmek homlokára tegyétek. Ezzel az én örömet és dicsőségemet tetézni fog-

¹⁾ Utóbb székesfejérvári püsp. ²⁾ Utóbb szerémi főispán. ³⁾ Most győri kanonok. ⁴⁾ Most kassai püspök. ⁵⁾ Megh. mint bakonybéli apátúr. ⁶⁾ Helmecezy és nevendéke Siskovicson kívül mind pesti kispok. *Közlő.*

játok. S minthogy képem Bécsben készül, melyet én Néktek minélelőbb meg fogok küldeni, s minthogy amely Pesten készült, igen hibás, fordítsátok azon pénzt, melyet a metszésre szántatok, a kiadásnak csinosítására.

Vegyétek ezen legújabb ódát, s vizsgáljátok meg, s hogyha egészen érdemetlennek nem találjátok, iktassátok rokonai közzé:

A Balatoni Nympha stb. (L. Berzsenyi Versei, kiadta Toldy F. a 257—9. ll.).

Félek hogy ez az óda a poesis korlátiból kihág, és igen hidegen s szárazon okoskodik. De valóban nincs is nehezebb, mint az ilyen komoly igazságot ünnepi köntösbe öltöztetni, mely mindenkor csak úgy szeret megjelenni, mint a meztlábos Cátó a világ thrónusán. A Nagy Pálhoz szóló ódának két első verseit méltóztatatok megváltoztatni ilyformán: (*A többi hibázik.*).

IV. DUKAI TAKÁCS JUDITHOZ.

Mékla, júl. 5. 1814.

Kedves Kisasszony Húgom! Két ízben valék már Vas vármegyébe, s mind a két ízben elmulasztám köteles tiszteletemet. De engedelmet kérek és reménylek. Így kerültem valaha szeretőmet, midőn látására nem valék eléggé elkészülve. Ezerféle bajaim kedvetlenné és komorrá tettek, s nem akartam tímoni homlokommal azt a szent helyet megzavarni, hol csak az ártatlan Vidámság és a nyájas Múzsák múlatnak.

Gyönyörködve látám kedves Kisasszony Húgom leveleiből s verseiből, hogy a szépen kezdett pályán naponként előbbre halad. Valóban az a könnyűség, melylyel K. A. Húgom gondolatit, érzéseit előadja, s az a szorgalmas tanulás, melylyel tudományát tökéletesíteni igyekszik, minden jót ígér; csak arra kérem kedves barátnémat, hogy se hizelkedés, se gúnyolás, se más nehézségek által iparkodását megcsüggedni ne engedje.

Hogy levelem üres complimentekből ne álljon, s hogy mint rokon és barát kötelességemnek eleget tegyek, vegye

kedves barátném ezen csekély, de szíves tanácsaimat szeretetemnek s tiszteletemnek csálhatatlan jeléül.

Valamint már szóval is kértem, úgy most is újra kérem kedves barátnémat, hogy verseinek nagyobb, magasabb tárgyakat válaszszon. A szép és nagy tárgy önkényt emeli lelünköt, s a legszebb ideákat, gondolatokat észrevétlenül segíti kifejteni s előhozni. Az oly kicsinységek, mint a *Csarmasz vára*, névnapi s lakodalmi versek, csak kicsinységek maradnak, ha maga Homér éneklí is azokat. Mi szépet, mi nagyot mondjon az ember ezekről? Pedig a poetának szépnél, nagynál egyebet mondani nem szabad.

A poesis nem egyéb, mint lelki muzsika. A szép muzsika gyönyörködtet, a rossz pedig bosszont. Így a vers is. A muzsikának a dorombtól fogva a Haydn concertjéig számtalan nemei vagynak; így a poesisnak is a konyhadaloktól fogva Pindarus hymnusáig. Az a kérdés tehát, hogy dorombolni akar-e a poeta vagy lantolni? Ha lantolni akar, oly tárgyakat válaszszon, melyek a lanthoz illenek. Egyébiránt Pindarus lantján is csak konyhadalokat fog pengetni.

Nem kívánok ugyan kedves **K. A.** Húgom ifjúságától schilleri mélységet, sem horátiusi magasságot és harsogást, de méltán kívánhatok gessneri festegetést és enyelgést, matthissoni phantásiát és andalgást. A poesisnek ezen alsóbb nemeire igen szép példákat láthat kedves **K. A.** Húgom azon könyvekben, melyeket azzal a kéréssel küldtem, hogy ízlését és poesisát azokhoz szabja, és alkalmaztassa. S ezen kéresemet ismét és ismét megújítom. Kisfaludyt, Csokonait sohasem ajánlottam, s nem is ajánlom. Kisfaludy nagy poeta, kivált a **Kesergő Szerelmében** nagy szépségek vagynak, de az utóbbi munkáiban egészen leszállítá húrjait, s általában az ő virágai közé szemetjeit is felszedte, s következésképpen ötle csak az tanulhat bátran, aki a gyöngyöt a gaztól tökéletesen meg tudja különböztetni. Csokonai pedig, ámbár szép eredeti gondolatai vagynak, de az ízlésre nézve nagy Rontó Pál. Mindenek felett tehát arra kérem kedves barátnémat, hogy a Himfy követését hagyja el, mert az a sok himfys dal és ének nem szülhet egyebet, mint szószaporitást és üres hangicsálást, mely a poetának legszenvedhetlenebb hibája.

Ki tudna minden csekélysegről annyi énekeket és dalokat írni, mint Kisfaludy a szerelemről, mely a poesisnak leggazdagabb, legtermékenyebb matériája? A versben egy süktelen szónak sem szabad lenni, annyival inkább süktelen daloknak és énekeknek. Nem azon kell igyekezni a poetának, hogy a kicsiny és sükt matériáról sokat ír hasson, hanem hogy a legnagyobb s legmesszebb terjedő tárgyakat és gondolatokat minden lehetséges rövidséggel s tömörséggel adja ki, mint a trombita az összeszorított hangot; mert csak így hat szívre, és ez a poesis. Az én csekély ítéletem szerint tehát mindezek felett leghasznosabban olvashatná kedves K. A. Húgom Péteri Takács Józsefet. Nem repül ez ugyan magasan, de soha sem is száll porba, s az ő ártatlan nemes érzése, az ő együgyü tiszta ízlése, kivált egy szép nem-beli versszerzőnek, nagy díszére válnának.

Engem elhagynak lassanként a Helikonnak minden nyájasabb szüzei, s forróbb kebelbe sietnek, mint a szerelemnek tündér istenei. Íme csak alig csikarhattam ki tőlek ezen kis verset, melyet azzal az alázatos kéréssel küldök kedves K. A. Húgomnak, hogy hamár a Múzsák elpártolnak tőlem, s malasztjokat egészen megtagadják is, kedves K. A. Húgom ne kövesse őket, hanem maradjon barátném, s tiszteljen meg ezután is tapasztalt szíves hajlandóságával, valamint én is a legszívesb szeretettel és tisztelettel maradok kedves K. A. Húgomnak

igazszívü barátja s atyjafia
Berzsenyi Dániel.

A bonyhai grotta.

(L. Berzsenyi Verseiben, az én kiadásom 263. l.)

Gr. Bethlen Ádámné a bonyhai kertjének grottájában vágatta márványra *Melancholia* címü dalomat.

V. BERZSENYI ÉS BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS.

(1814).

1.

Nagyfényü hazafi, tisztelt barátom! Megengedted hogy barátomnak nevezzelek, s szívem szerint szólítsalak. Élek

ezen szép szabadsággal, s esküszöm, tapasztalni fogod, hogy ezzel nyelvemet feloldottad, szívemet pedig lekötötted. Légy tehát barátom, nemeslelkő ifju! légy segítöm és segítője mindazoknak, kik velem az elnyomatott emberi értelem felszabadításán s terjesztésén munkálkodnak; segéld pályánkat ritka talentomiddal, tekéntetteddel, gazdagsággal, s hidd hogy, ha az egyik pólustól a másikig terjedne birodalmad, ennél lelkedhez illőbb s méltóbb tárgyat nem választhatnál magadnak.

Üldözd a gonoszt mint atyád, hintsd a jónak magvait csendesen s titkosan, mint a természet a munkáját.

Hogy én téged nem csak láttalak, hanem által is láttalak, engedd meg hogy ezen kevés sorokkal ¹⁾ megbizonyítsam, s erántad való tiszteletemet, csodálkozásomat kinyilatkoztassam.

Minap véletlen összetalálkozván gróf Festetics Györggyel Keszthelyen, nagy tisztelettel emlékezett rólad, s igen örült hogy téged láthatott, de igen sajnálta hogy az ifjú gróf látásodtól megfosztatott. Hozzám is nagy leereszkedést mutatott, magához hívott ebédre, de nem mentem, kertjéből megajándékozott némely különös oltványokkal, s invitált a georgikoni exámenre, de minthogy azt veté hozzá hogy ekkor egypár schweizer tehenekkel fog udvarolni, nehezen vehetem magamat az elmenetelre, mert ámbár én kevély nem vagyok, de a szemtelenségtől irtózom. A jó gróf ezen ígéretével azt cselekedte, hogy már most vagy gorombának kell lennem, vagy szemtelennek. Azt is értém, hogy az ifjú gróf a tavasszal hozzád szándékozik monyasokért. Mely szerencse, édes barátom, Zsibóra szándékozhatni s mehetni, s mely rabság szándékozni s nem mehetni! De hagyján! Elég hogy láttalak, elég hogy reménységet adtál, hogy még láthatlak!

A bonyhai grottában az *enyhítő* árnyék helyett tégy *szent árnyékot* ²⁾. (A többi hiányzik).

¹⁾ A levél mellé vala téve: „B. Wesselényi Miklós képe“, 1. az én kiadásom 262. lapján.

²⁾ V. ö. Berzsenyi Versei Variánsait (az én kiadásom 36. l.).

2.

Sibón, jan. 2. 1815.

Szeretett barátom! Kimondhatatlan örömmel vettem s olvastam igen kedves leveledet. Mind azon boldog óráknak szelid örömei, melyeket lelkes társaságodba töltöttem, felújultak elmémbe; s kettőztetve érzetem barátságod nagy becsét. — Szép, felséges dolog, midőn két lelkek a jónak, nagynak, és szépnek érzésében, az egyet-ézés útján egybe találkoznak, s egymást isteni rokonsággal egyesítvén, a szép s szelid érzések kimeríthetetlen Édenét szülik. El vagyok telve azon boldogság s örömök előérzésével, melyek a mi barátságunkból származni fognak.

Azt írod leveledben, hogy a barátságnak egyik legszebb actussa az, midőn barátunkat hibáira figyelmetessé teszszük. Ez nagy igazság, bocsásd meg azért nyíltszívűségemet. Te az én *megítélésembe elragadtatásból* szólasz, ez pedig indulatinknak lévén fellobbantságával egybeköttetve, az helyes nem lehet. „Képem“ *) olvasásában a vers s a gondolatok szépsége elragadt; de meggondolván hogy az róllam van írva, elpirúlok, s ámbár annak meg érdemlésére ösztönöz, de annak mostan való meg-nem-érdemlését megfontolván, elérhetéséről is elcsüggedek.

Hogy én verseidet jobbitsam, barátom, az nem lehet; én azokat csak csudálhatom. Hogyha újra ki fognak jönni ódáid, azoknak nagyobb csinnal s több pompával való megjelenését óhajtánám.

A beállott új esztendő, mivel a mi barátságunk se helynek se időnek nincs alája vettette, egyébbel nem idvezlem, hanem amit néked örökké kívánok, s amely érzéssel most is öllelek

igaz barátod
Wesselényi.

*) A fent említett költemény.

VI. TAKÁCSI HORVÁTH JÁNOSHOZ ¹⁾.

Nikla, Nov. 10. 1816.

Kedves Úr, barátom! Igen köszönöm erántunk való szíves megemlékezését, s követem egyszersmind a késő válaszáért. A tavaszban hat hétig, most pedig három egész hónapig az ágyat nyomtam, s csak most kezdek lábbadozni. Csaknem egész háznépem a nyárnak s ősznek legnagyobb részét betegen töltötte. Úgy tetszik az Úrral együtt minden istenek elhagyták házamat. Farscit ²⁾ is tovább lelte három hónapnál a mindennapi hideg, úgy hogy az egész nyáron nem tanulhatott. Ez a hideglelés oly közönséges volt nálunk s tán az egész Dunán túl való kerületben, hogy azt ezer közül alig kerülhetne egy el. Én úgy gondolom, hogy ezt a szörnyű forró nyár és ősz okozták, melyek itt oly melegek voltak, hogy Afrikába is beillettek volna. Csak most novemberben kezd az idő nem hidegülni, hanem csak hívesülni.

Irigylem az Úrnak azon sok szép örömeit, melyeket útazásában Bécsben, Prágában, Drezdában, Lipsiában, Halleben, Jénában, Weimárban, Gótában, Schnepfenthálban, Göttingában talált és érzett. Valóban, ha nevendék gyermekeim nem volnának, mindjárt utánna mennék az Úrnak, és együtt hallgatnánk a németeket. Két vetélkedő ifju baráti, Petz ³⁾ és Wohlmuth, Kis János Superintendens által is ismereteselek előttem, dicsérték. Könyvemnek második kiadásából csak octoberben kaptam Helmeczytől néhány exemplárokat. Hírem s tudtom nélkül Helmeczy egy hosszú *kalauz értekezést* ragasztott elejbe *az ügynevezett újításokról a nyelvben*. Homértől fogva mindent mozgásba hoz annak megmutatására, hogy a nyelvet újítani kell. A munka szörnyű tudós

¹⁾ A jénai egyetemen tanuló, most vadosfai ev. lelkész, kinek e levél közléseért szíves köszönetet mond T. F.

²⁾ Berzsényi fia, Farkas.

³⁾ Petz Lipót több jeles német munkán kívül, Fáy Meséi, Kisfaludy Károly Tollagija stb fordítója, s tudós értekező a Tud. Gy-ben.

és szörnyű bolond. Gondolhatja az Úr, mint bosszonkodom, hogy engem ezen ostoba grammatikasteri perbe kevert. Mert ki fogja azt gondolni, hogy ő azt tudtom nélkül írta? Lesznek olyanok is, kik azt hiszik, hogy én magam írtam. Az első kiadásban tett corrigátióit most kérésemre ugyan vissza-corrigálta. De az ő neologusi dühe csakugyan most sem engedte meg, hogy munkám mocsok nélkül jelenne meg. Így p. o. ezen szavakat: ferdik, fereszt, lebeg, így corrigálta: fürdik, füreszt, lebelg. Úgy-e gyönyörű újdonszók? A herókat, a bajnokokat mind kiirtotta, és azok helyett hőseket rakott be. Így a herók leányát változtatta hősek leányává. És ezen energiás soromat: *Míg herói biborsüveg* — így rontotta el: *Míglén hősi* stb. Aki tudja, mi különbség van a *míg* és *míglén* között, nem fogja csudálni, hogy én ezt elrontásnak nevezem. De Helmeczy kétség kívül soha sem fogja az ódának stílusát megtanulni.

Igen köszönöm, hogy az Úr, recensensemét (Petzet) tudtomra adta ¹⁾. Írja meg neki, hogy azon két gáncsolt verseket: *Már keleten* stb és: *Szenelöje mellett* stb megigazítottam, mert azokat én is helyteleneknek éreztem. S a többieket is megigazítanám, ha gáncsait helyeseknek látnám. Írja meg neki, hogy Horázt, Matthissont, Schillert követni nem hiba, hanem dicsőség, s aki ezeket nem követi, az későn jár, s hogy én azért nem írtam rimes verseimet mértékkal, mert tudtam, mi a szükséges, és mi a szükségtelen törvény a versben. Mert kell ugyan ezekben is a szavak illő gördületére vigyázni, de azokat szoros mértékre szedni, szükségtelen nyűgnek tartom. Csudálom a németeket, kiknek csak képzel mértékjek van, hogy ezzel vesződnek.

Azt is írja az Úr, hogy egy német barátja, Wimmer ²⁾, verseimet németre kezdi fordítani. Örülök, hogy a németek is szeretnek. De mondja meg ezen érdemes barátjának, hogy csak a jobbakat fordítsa. Mert sok gyermekkori darabjaim vannak, melyekkel a kényes németek előtt kevés becületet

¹⁾ Jenai Literatur-Zeitung, 1816.

²⁾ Az utóbbi nagy hírű geographus, több Magyarországot illető becses dolgozatnak is szerzője stb. *Közlő.*

szerez magának és nekem. S hogy tekintse meg az új kiadást, mely az idegen foltokból ki van tisztítva, s néhány új darabokkal megszorodott.

Én már fél esztendeje, hogy semmit sem dolgoztam. A múlt télen kezdtem ugyan egy theatrális darabot koholni. Nem tudom, lesz-e elég béketűrésem a télen elvégezni. Még a tavasszal kért Döbrentei hogy írjak egy drámát számokra, mert keveset bízott mindazokhoz, melyeket kapott. De mint-hogy én levelére nem feleltem, ő sem írt azóta, s következőképp én sem tudok semmit az egész dologról.

Hazánkban fölötte szűk termés volt az idén. A búzának kilája már Pesten is 70 fl. volt, de most kezd szállani. Bor is igen kevés lett, de jó.

Ajánlom magamat becses szívességébe. Éljen szerencsésen, használja életének ezen szép epocháját, fejtse ki szép tehetségeit, írjon nekem még többször is. Mindnyájan idvezeljük.

Barátja

Berzsenyi Dániel.

VII. BÁRÁNY BOLDIZSÁRHOZ.

Kedves Uram Ecsém! A vélem közlött ódát kívánsága szerint megvizsgáltam, s némely csekély észrevételekkel megküldöm. Azt nem szükség mondanom, hogy az én javallatim nem parancsolatok, hanem szabadságában áll Uram Ecsémnek azokat tetszése szerint elfogadni vagy elvetni. Én csak ízlésemet mondom ki. Az ízlésnek pedig oly homályosok törvényei, hogy azokat többnyire csak az értheti, aki azokat szabja.

Az első sor jobb lesz így : *Nézd mily új nap ez! a nyugoti durva döllyf.*

Görnyedező, e helyett helyesebb s nehezebb lesz ez : *Megtörtetett.*

Leviáthán. Ez itt megmaradhat, de utóbbi útasításért mondom, hogy poetai képeket Milton balgatagságaiból kölcsönözni nem kell: eleget találunk a régieknél, kik a poesis-

nak örökös mesterei maradnak. Kivált a régi mythológiát Miltonéval keverni éppen nem szabad.

E Parthenon ölen, Itt hol két Balaton, Gazdag búzakalász: ezen három versek egészen homályosok és zavartak mind külső, mind belső alkotásokra nézve, úgy hogy ezek helyett egészen mást szeretnék.

Ez György. Jobb lesz így: Ez lett a mi időnk stb.

Nős, polgár, atya s ember Ez. Hogy az a szükségtelen folt *Ez* elmaradjon, tegyük így: *Bölcs polgár, atya, ember, hős.*

Remekébb — remekelt — Édenén s ismét *Édenén*. Az óda oly kényes, hogy az ily nevezetes szavaknak csak egyszer szabad egy ódában előjönni. A poetának gazdagnak kell lenni mind szavakban, mind képekben, ez pedig szegénységet mutat.

Ninonok, Aspásiák. Ezek szép maitresszek voltak, de itt nincsenek helyeken.

Fonolja meg mindezeket kedves Uram Ecsém, s ha mi jót talál benne, használja. Jó verset írni nagy munkát, nagy erőlködést kíván. Aki egy ódán hétszámra dolgozni nem tud, az poeta soha sem lesz. Amely vers hamar készül, rövid életű az, mint a Varga Péter bocskora. Nonum prematur in annum, azt mondja Horátz, ha jó akar lenni a vers, mert aki *stans pede in uno* önti a verseket, az nevetségessé teszi magát az okos előtt. Uram Ecsém munkájából igen szép tudomány és szerencsés talentom látszik ki; csak a törlést ne restelje: bizonyosan eléri azt a szép célt, melyet csak a szebb lelkek érhetnek el. Éljen szerencsésen Kedves Uram Ecsém, fedezzék a Helikon istenei! — Mikla Febr. 1. 1817.

Berzsenyi Dániel.

VIII. GRÓF FESTETICS GYÖRGYHÖZ.

Mikla, Mart. 16. 1817.

Nagyfényű Gróf! Kegyelmes Uram! Íme én ismét jövendőlköttem: alig teljesedett bé a Helikon, már Weimárt álmodozok. Mosolyogjon Excellentiád! Nem tehetek róla. Én Excellentiádnak falukat nem jövendőlkötök, mert elég van, hanem dicsőséget, nagyságot, melyek nélkül a faluk nem

sokat érnek. Dicsőséget is eleget szerzett már ugyan Excellentiád, mert a legszebb hazafi virtusokban minden egykorú-jit felmúlta. De itt még nincs határ : haladja meg Excellentiád a maradékot is , mert mi fény azok között tündökleni, kik az anyai nyelvet cigánynyelvnek nevezik , és a poetát jocularornak nézik ? Jön miutánunk egy szebb világ , mely Excellentiád érdemeit csudálni s áldani fogja, de ez még nem elég : Festetics lelkének élni, munkálni, alkotni kell még azon szebb világban is. Mely csak úgy leszen , ha Excellentiád intézeteit tartósakká, örökösökké teszi ; mert ha azok Excellentiád becses életével elenyésznek, úgy azok csak gyenge virágok , melyek már Excellentiád koporsóján elhervadnak, s azzal együtt szemeink elöl eltűnnek. A mi életünk az örök-kévalóságban csak egy pillantat ; mi nagyot teszünk, ha virtusainknak ily szűk határt szabunk ? *(a többi nincs meg).*

IX. ÚRHOZ.

Tekintetes Táblabíró Úr, különösen tisztelt nagy jó Uram ! Azon igen szíves tisztelet , melylyel én a T. Úr nagy érdemei eránt viseltetem, kötelességemmé teszi, hogy e következő alázatos jelentésemet a T. Úr elejbe terjeszszem :

A T. Vármegyének azon végzése, mely engem a tudvalévő könyvek följelelésére rendelt kiküldöttséghez kinevezett, ámbár oly későn jött tudtomra, hogy már e részben alig tehettem volna valamit, mégis azonnal irtam Bodonyi Úrnak, s kértem hogy adja tudtomra a dolognak mibenlétét, s az exmissus uraknak egész szándékát, hogy velek együtt én is kötelességem szerint munkálkodhassam : de mivel levelemre Bodonyi Úr még felelni sem méltóztatott, s a többi exmissus uraktól is semmi tudósítást nem kaptam, meg nem engedte szemérmességem, hogy én többé magamat obrudáljam ; s ugyanazért ezen igen igen szép kötelességemben semmit nem tehetvén, reménylem a T. Úr előtt e részben mentve fogok lenni.

Egyéberánt pedig, mivel én Gr. Festeticsnek ezen igen nagy és messzeható gondolatját úgy nézem , mint egy cultú-

ránkat illető országos kérdésnek geniális megfejtését, bátorodom a T. Urat a szent Múzsák nevében arra alázatosan megkérni, ha netalán még önnön szíve arra meg nem kérte, hogy ezen fontos dolgot bölcs hazafiságához illő figyelemmel tekinteni méltóztasson. S méltóztasson a T. Vármegyét arra bírni hogy a könyvtárnak fentartására, gazdagítására, s az ily olvasóintézethez igen illő folyóírásokra megkivántató fundus állíttassék. Mert csak így jelenhetik meg a nagy gondolat a világ előtt a maga méltóságában, s így várhatjuk azt, hogy Somogy példája több vármegyét is azon megfoghatatlan álomból, mely kultúránkat nyomta, s hazánkat a legszegényebb amerikai colóniáknál e részben szegényebbé tette, valahára fölébreszt, s kimutatja mint kell a pusztákban elszórt s a kultúrának minden orgánjaitól megfosztatott magyar nemességen segíteni, hogy azon kezdetet, melyet az oskolákon nyer, tökéletességre vihesse, s kimutatja hogy a könyvtárokat, ezeket a férfiaknak oskoláit s a nemzeti kultúrának legfőbb kincseit hol kelljen lerakni. *(Több nincs meg).*

X. DÖBRENTAI GÁBORHOZ.

Mikla, júl. 8. 1828.

Kedves barátom! Nem tudom köszönettel kezdjem-e levelemet, avagy panaszszal? Egy hosszú tized múlva térsz bé hanyatló barátodhoz, s akkor sem önként, hanem egy jámbor angol vezet!*) No de mégis hozott Isten édes barátom! Feledjük el az aesthetikai pórhad hagymázait, s legyünk a régiek. Én egyéberánt is úgy látom, hogy nem barátságunk, hanem csak barátkozásunk szakada félbe. Mert ki nem látja azt, hogy Te engem a sonettisták durva csapkodásai között oly szeretettel fedeztél, amelyennel csak a szíves barát szokta

*) John Bowring, a „Poetry of the Magyars“ írója, magyar népdalokat kért Döbrenteitől, s ez Berzsenyitől somogyiakat. — Döbren-
tei „Berzsenyi Összes Művei“ negyedrétkiadásában július 15-kéről közöl egy levelét Berzsenyinek, mely úgy látszik az itt közölt helyett ment el. Különbön látszik, hogy a D. által közölt levél csak kivonatosan van adva. — *Közlő.*

barátját fedezni? Ezen jóságodért már jelentém szíves köszönetemet Stettner György ecsém által, s hogy ezt mindeddig levélben meg nem köszöntem, tulajdonítsd annak, hogy egy régi levelemre nem feleltél; mert én minden inkább tudnék lenni, mint alkalmatlankodó. Nagy örömmel láttam, hogy aesthetikai principiumaid az enyimekkel igen rokonok, s úgy hiszem hogy, ha még azon értekezésemet is megolvasod, melyben a középszer ideáját most bővebben fejtegetem, egészen egy hiten fogunk lenni. Én az aesthetikust, édes barátom, nem csak floristának nézem, mint Kazinczy, hanem minden tekintetben a kultúra egyik legfőbb intézőjének. Innét van hogy én a szépet a hasznostól megválasztani nem tudom s nem akarom; innét van hogy poesiánkat az ártalmas floristai piperéktől, affectáltságtól, mesterkéléstől s muzsikába fulladástól védeni öregségem tisztvé tette. Igen siralmas, igen hálátlan tiszt, gondolod magadban, édes barátom, s igen jól gondolod. De mit tehetek róla hogy én a görög egyszerű legfőbbnek látván, poesiánkat a görögökével meggörgettetni s a sípoló Marsias hetedik bőrében, mint Hercules a Centaurus ruhájában, megégni többre teszem mint azt, hogy a létániás világnak az ódai stílt megmutattam. Engedd meg ezen hiúságomat, édes barátom! Miolta én a sonettisták tompa nyilait láttam, s miolta Te oly szép, oly igen genialis lélekkel a tévedést megisméred, s a sonettezésről nyilván lemondál, azolta engedek magamnak egy kis hiúságot. De örülj te is barátom, mert minden bizonynyal épen oly szép lelket *(a többi hiányzik)*.

XI. UGYANAHOZ.

*(Kelet nélkül *)*.

Kedves barátom! Nagyon bölcsen mondá, hogy az élet nem egyéb mint valami tüneményes babonaszág. Íme én ezen őszben úgy meg valék babonázva, hogy hétről hétre, napról napra készültem Pestre, s mégis itthon maradtam! Ez a

*) A tartalom részleteiből úgy látszik, e levél 1829 vége felé költ. — *Közlő*.

gonosz babonaság okozta, hogy leveledre személyesen akarván válaszolni, mindeddig sem Néked, sem Helmezczyknak nem írtam. De mivel már most a fürgeteg és rheuma azon szép reményemet, hogy Titeket láthassalak, egészen a jövő új kakukszóig üz, vedd barátod helyett annak levelét, s késedelmének engedj meg!

A transsummált pörnek taxáját fő-adószedőnknek Thulmon Pál Úrnak kezére adtam, ki mostanában Pestre fog menni, és a pénzt megviszi. Hozzád útasítottam, s kérlek úgy fogadd őtet, mint kedves onokaöcsémét és derék embert.

Hogy hosszú és vidám utazásod szerencsésen végzéd, annak igen örvendek, s ha ígéreted szerint jövendőben úgy fogod útatad intézni, hogy nékem is több ideig lehet Hozzád szerencsém, annak még inkább fogok örvendeni. Hozzon isten, édes barátom! Szívet és együgyű természetet mindenkor fogználam lelteni, s reményem Néked egyéb nem kell.

Én a Muzáron IV. kötetét most olvasom. Nyerénk szép címerleteket! No de tudja az új iskola, mily ok-erők hatnak az ő publicumára! Mink pedig örülhetünk, édes barátom, hogy olyanok szidalmaznak bennünket, kik a józanságot sem pirúlnak szidalmazni, s kik a nyelv és ész-zavaró Sallustius Cátón, Cicerón és Tacituson fellül emelik.

Én e nyáron csak néhány Kritikai Levelet írek, melyekben a legmagasztaltabb sonettekről jól lekapám a keresztvizet. Próbáltam a stilistikát is, de megvallom e pályát Néked és Szontagnak fogom engedni, mert nyilván látom azt, hogy Ti e részben többet tudtok, mint én.

Nagyon örültem hogy Te azon rövid idő alatt is, míg Somogyban voltál, már mozdítani akarál! Valóban te nagy mozgató vagy, s ohajtanálak a mi nagy gazdagságú somogyi uraink közé! Én e részben nem érek egy dobófát, reményem sincs hogy valamit tehetnék. Hát a mi nagy mozgatónk megjött-e már Pestre, s mozgató-e valamit? s készül-e a magyar kritika szomorú históriája? Bé-ne fejezd addig, míg kritikámat nem látod. Azon nálam említett versedről, mely gr. Mailáth neve alatt jelent meg, ohajtom hogy ne szólj, mert azzal a széplelkű grófot minden bizonynyal megsérted, pedig

ezen sértésre korántsem szorúlsz, holott ezenkívül is untig
lelsz mosni valót Kazinczyn.

Tisztelő barátod
B. D.

XII. UGYANAHOZ *).

(Kelet nélkül).

Kedves barátom! Nem a szokott örömmel, hanem fáj-
dalommal nyitám leveled, mindazért, mivel tudtam azt, hogy
veszélyek közt lebegsz, mindazért mivel leveled mélyen érez-
teté velem legszebb reményemnek, s talán utolsó reményem-
nek, enyészetét. Egészen el valék már készülve, hogy háza-
mat végképen elhagyjam, s hazám szép lelkei között új éle-
tet s hozzám illőbb életet kezdjek kóstolni; s íme már most
Révaival csak azt kell énekelnem:

Mindenfelül borúl az ég,
Nincsen többé már reménység
Boldogabb jövődörül.

Berekben lakom, s egyaránt kell félnem mind a chole-
rától mind a vad néptől. Most takarúlok, s mihelyt végzem
takarulásomat, azonnal Füredre megyek, onnét pedig, mihelyt
e veszély megszűnik Budán, Hozzád, s adja a jó isten, édes
barátom, hogy Hozzád!

Munkáimat Pesten akarám letisztázni, hogy ott még
holmi könyveket megtekintsek, de midőn látám hogy nem
mehetek, méhházamba vonulék tisztázgatni, s már két részt
elvégeztem, s ha a harmadikat el nem végezhetem is, vedd
által firkálásaimat gyermekeimtől, s *invenies disiecta membra
poetae*. Ezen munkám címe: *Poetai Harmonistika*, azaz, a
poetai szép fő létszereinek és ezen létszerek szerközetének
ösmerete. (*Nincs több*).

*) Fogalmazata azon levélnek, mely aug. 8. 1831. alatt Döbren-
teinél (Berzsenyi Összes Művei, 4r. 287. l.) áll. Az olvasó az összeha-
sonlítás után tudni fogja, miért közlöttem azt. T. F.

CLASSICA LITERATURA.

A VERSENY.

AZ ÍLIÁSZ XXIII. ÉNEKE

ZOMBORY LIPÓTTÓL.

- Ők ugyan így keseregtének a várban, s az achájok
 Amint a tenger szorosát s a hajókat elérik,
 Elszéledtek ugyan mindnyájan a barna hajókon,
 Csak maga hős Achyles nem hagyta a mürmidonoknak
 Eltávozni, vitéz bajtársaihoz pedig így szólt : 5
- „Mürmidonok, ti vitéz lovasok, kedves feleim most,
 A kocsiból a szilárd léptű lovakat ki se fogjuk,
 Úgy menjünk kocsival lóval mind, megsiratandók
 Patrokloszt, a halottakat illetvén ez utolsó
 Tisztelet ; és miután a gyász kéjét megeléglők, 10
 Végre, kifogva a mént, majd estve megüljük a tort is.“
- Gyászba borúlt a had erre, s elül menvén Achilevsz, ők
 Megkerülék a halottat rá délceg lovaikkal
 Háromszor, szomorún ; Thetisz ösztönözé pedig őket
 Gyászra ; miért a homok s a vitéz had fegyvere ázott 15
 A könnytől, az üző nagy hőst sajnálva a társak.
 S kezdve a gyászt Pélevszfi sűrűn sóhajtva közöttök,
 Társának mellére tevé gyilkos tenyerét, s szólt :
- „Légy üdvez nekem, óh Patroklosz, túlhonban is, im, be-
 Váltottam szavamát mindenben, amit megígértem . . . 20
 Hogy Hektort ide voncolván, nyersen kuvaszokkal
 Tépetem el, s a máglya előtt hozzája tizenkét
 Legkitünőbb fiatal trósznak vágom le nyakát itt,
 Bosszúmban, hogy eloltották neked éltedet ők is.“
- Szólt ; és Hektorral méltatlanokat követett el, 25
- Őt végig nyújtóztatván Patroklosz terítőjén
 A porban, lefelé arccal ; míg fegyvereikből
 Vetkezvén amazok, kifogák a tátosokat, s le-
 Ültek nagy számmal rohamos Pélevszfi hajóján,
 Aki nekik nagy tort ada. Volt is dolga az ércnek, 30
 Amint a bőgő tulkot metszé s a temérdek
 Sok bárányt s kecskét, amik ott bégettek, azonban
 Ártány is sok lón, (s rajtok viritott a kövérség),

Héfeosztos lángjára kinyújtva, körültek a vér is
 Ott folyván, amint perzselték rólok a sertét ; 35
 S hős Achilest Agamemnonhoz vitték az acháji
 Fejedelmek, (nehezen bírták rá, forrva szívében
 Társáért a harag ;) közel érkezvén Agamemnon
 Sátrához, harsány hangon küldötte cselédjét
 Vizforralni, ha rá bírnák Pélevszfit a vérbüzt 40
 Hogy mosná le ; de ő nagyban vonakodva, megesküdt :
 „Zevszre, ki is legfőbb s legjobb a mennybeliek közt,
 Nem szabad enyhet-adó víznek közelíteni fejemhez,
 Míg nem tűzre teszem Patrokloszt, sírdombot emelve
 Földhantból neki, megnyírván hajamat, mivel a kín 45
 Így többé sohasem fog hatni szívemre, míg élek.
 Most pedig engedjünk e keserves gyászlakomának ;
 Csak rendeld meg a fát reggelre, király Agamemnon !
 Hadd hordják s rakják meg, (amint illő a halotthoz,
 Aki setét árnyhónba leszáll), hogy a tűz felemészsze 50
 Őt szem elől mielőbb, s térjen dolgára a tábor.“
 Szólt. S meghallgatták és engedtek neki nagyban.
 S mind a vendégség körül ott sürgött, s lakomáztak,
 Hogy több sem kellett a szívnek az élvezetekből.
 És mire étel-ital vágyát mindenki eléglé, 55
 Mind elment, részint ugyan a táborba, aludni.
 Csak Pélevszfi feküdt sóhajtvá a műrmidonok közt
 A morajos tenger partján, csapkodva a hullám
 Fel hozzá, egy tisztáson ; s hogy az álom elére
 S kéjeivel körülárasztá, felmentve a gondtól, 60
 Mert el volt fáradva nagyon deli teste, hogy Ílosz
 Ősviharos bástyái körül Hektort agyon üzte.
 Ime, szegény Patroklosz bús lelke jelent meg előtte
 Mindenben mint ő maga, nagyságára, szavára,
 Öltözetére, szemére a szépre ; s megállva fejénél, 65
 Őt megszólítván, hozzá majd bánatosan szólt :
 „Alszol Achilles, avagy feledél engem ? kit is, élvén
 Nem, de halottamban tudsz elhanyagolni. Temess el
 Mentülelébb engem, hogy már Árnyhon kapuján át-
 Lépjek ; mert a halottak alakjai messzire üznek 70
 Engemet, és a folyón túl öszvevegyülni magokkal
 Nem hagynak ; s én itt Árnyhon roppant kapujánál
 Bolygok vaktában ; nyújtsd hát kezedet siratásra
 Most nekem. Én úgy sem fogok Arnyhonból soha többé
 Visszakerülni, ha majd egyszer feltesztek a tűzre 75
 Engemet is. Mi ez életben többé tanakodni
 Úgy se fogunk soha egymással, kedves feleinktől
 Félrevonulva ; az ádáz sors mert elnye engem,

- Mely születésemhez vala kötve ; s felőled is el van,
Isteni hős Achilles, végezve, elesni a harcoss
70
Trójaiak bástyái alatt ; mást mondok azonban
Most neked én. Kérlek, ha szavamra ügyelni akarsz, hogy
Csontjaimat külön el ne temesd, Achilevsz, magadétól ;
Hagyd te együtt azokat ; valamint mi együtt nevekedtünk
Szinte, mióta Menótiosz elvive engem Opuszból
85
Hozzátok, mikor Amfidamosz szültjét megölém rút
Gyilkosságomban nagyon oktanul s akaratlan,
Amint kockázás közben rá megharagudtam.
S ott a lovag Pélevsz, az öreg, nagy gonddal apolt fel
Házánál magamat, s apródodnak fogadott be ;
90
Úgy csontunkat is egy hely rejtse magába, aranyból,
Füllel két oldalt, amit édes anyád ada hajdan.“
Erre pedig neki szóla az isteni bajnok Achilles :
„Mért jöttél ide most, testvéri alak, nekem ilymit
Mondani ? Aki neked mindezt szorgalmatosan meg-
95
Tenni fogom, cselekedve, amint mondod ; de te hozzám
Jer közelebb, hogy még egymást egyszer megölelvén,
Jól lakjunk egymás siratásával te is én is.“
Szóla. S kitért két karjaival kapkodta, s nem éré,
Föld gyomrába alá szállót, mint füst ; csikorogva
100
Lelke. Achilles ezen maga megdöbbenve felugrott,
Őszvecsapá kezeit, s azután bús hangon imígy szólt :
„Lelkeim, hát csukagyan van az Árnyhonban valamely kép
És szellem szintén, érzék nélkül ? Nekem, ím, most
Itt közel álla szegény Patroklosz bús lelke ez éjjel,
105
És engem siratott, s hozzám, mint őmaga, úgy szólt.“
Úgy mond. Gerjesztvén gyászos vágyat vele bennök.
Míg siratás közben majd rózsás ujjaival fel-
Tetszett, a nyomorúlt elhúnyt körül, a kora Hajnal.
S felhajtott embert s öszvért a király Agamemnon,
110
Hordani fát minden részről, valamennyi tanyákról.
Míg maga is nemes Ídomenevsz apródja, erélyes
Mérionesz vállalkozván, mind útnak eredtek.
Éles fejszékkel s jól font kötelekkel, előttök
Lépve az öszvérek ; s ádáz utakon haladának
115
Majd fel majd lefelé és több ily ferde irányban.
Míg nem a csermelyes Ída hegyén a vadonba elértek,
S a lombos cserfát vágták sietősen a hosszú
Baltákkal, míg azok recsegés közt dőltek a földre,
S a danaok felhasgatták, öszvérek után úgy
120
Kötvén majd azokat, míg ezek kapkodva a földet
Lábokkal, törekedtek a vér mezejére elérni
A sürü eserjésen, hozván mindenki magával

- Tuskókat. (Nemes Ídomenevsz apródja hagyá meg,
Mérionevsz, nekik ezt). S mind sorra a partra lelökték, 125
Hol Patroklosznak a nagy temetőt kijelelte s magának
Hős Achilevsz ; s felhalmozván a szörnyű rakásfát,
Helybe maradvá leült kiki ott sorban, míg Achilles
Fegyverkezni hagyá meg a harcos műrmüdonoknak,
Rögtön, s fogni be a lovakat kocsijokba ; s legott mind 130
Felkelvén, fegyverkeztek, szökvén a szekérre,
A küzdők s kocsizók, s a kocsikban előre nyomúltak ;
Hátúlról pedig a gyalogok felhője követte
Őket mint tenger ; s Patrokloszt bajtársai vitték
Ott köztök, beborítva magát hajaikkal egészen 135
Amint rá hányák nyírván magokat. Szomorúan
Vitte, fejét fogván neki, hős Achilevsz is, utolsó
Tiszteletét adván, Árnyhonba bocsátva dicsőült
Bajtársát fényes díszszel ; s hogy a helyre jövének,
Mit kijelelt Achilevsz nekik, öt letevék ; neki rögtön 140
Halmozván fel a fát ; míg mást gondolva Achilles,
Szőke haját, külön állva a máglyától, lenyírá, mit
Sperchéjosz számára nevelt gyönyörűn ; s hogy a tenger
Barna vizére tekinté, nagyot sóhajtvá imígy szólt :
- „Vajmi hiába ígérte apám Pélevsz neked egykor, 145
Sperchéjosz, hogy majd oda visszakerülni fogok még
Újra megint kedves szülőföldemre, neked le-
Vágandó, hajamat meg ház-tulok áldozatot, meg
Ötven kost, a forrásnál, ahol teneked szent
Berked s illatos oltárod van. Imígy fogadá fel 150
Ezt az öreg, de te meghiúsítottad fogadását.
S én így nem lévén soha drága honomba jutandó,
Hős Patroklosznak adom hajamat, vigye szinte magával.“
Szóla. S haját kedves bajtársa kezébe tevé, gyász
Érzést gerjesztvén vele mindenikében ugyan, s le- 155
Szállandó vala rajtok a nap tüze is, siralom közt,
Hogyha nem áll Achilevsz Agamemnonhoz, s neki így szól :
„Argosz népe ugyan rád hallgat, Atrevszfi, leginkább.
Sírjon hát kiki kedve szermt, de ereszd el a népet
Majd a máglyától s estvéli ebédre vezényeld. 160
Míg mi a hullával majd elbánunk, kiket inkább
Érdekel ; a vezetők pedig itt legyenek mivelünk mind.“
Ezt a király Agamemnon amint hallá, elereszté
A népet mindjárt az egyenlő gályahajóknál.
A temetési sereg pedig ott maradt, kiki a fát 165
Halmozván ; s köbmértékben máglyát emelének
Száz lábnyt, melynek tetejére tevék fel a testet
Fájdalmas szívvel ; vonván le a bőrt is előtte

- A hajlós lábú sok barna tulok s a kövér juh-
Nyájokról, úgy készültek. S vón mindenikéből 170
Hős Achilevsz hájat s azzal boritá be tetőtől
Talpig hulláját; felhalmozván körülötte
A marhák hiledékeit is; míg mézzel, olajjal
Tön tele két kannát terítőjéhez neki, s délceg
Négy lovait fellökte sietve a máglyatetőre, 175
Mélyen sóhajtván; úgy szinte kilenc ebe is volt
Még a királynak az asztalnál; elpusztita kettőt
Ebből is; máglyára dobá; úgy szinte tizenkét
Trói legényt, miután érceel megölé maga őket,
Vészt forralva magában, a láng erejének adá át, 180
A győzhetlennel mind, hogy megemészsze; míg ő is
Feljajdult s kedves bajtársát hívta nevének most:
„Üdvez légy Árnyhonban is, ó, Patroklosz nekem, im lásd,
Teljesitek mindent számodra, amit megígértem.
Trója tizenkét hős ifját veled itt megemészti 185
A tűz; míg Hektort a kutyáknak adom, nem a tűznek.“
Szólt fenyegetve, körülte ebek vesztég heverészvén;
Küpris azonban üzé a kuvaszt mindúntalan, éjjel
És nappal, megkenvén isteni rózsaoalajjal
A hullát, hogy hurcolván azt, meg ne repeszse. 190
Míglen a tért égtől földig borította Apollon
Vastag felhővel, hol a hullá feküdt, hogy a nap ne
Sütne reá, s ki ne szárazsátná tetemét idegestől.
Sőt a halott Patroklosz máglyája sem ége; miért is
Mást gondolt most újra az isteni bajnok Achilles, 195
Félre vonúlva a máglyától, ott ő fogadást tön
Két istenségnek, Föl s Alsószélnek, megígérve
A sok szép szent áldozatot, könnyörögve sokat, míg
Fogva arany kelyhét, majd áldozza is, hogy a kettős
Szélisten jöjön, s hamar elhamvaszsza a tetet, 200
Felgerjesztve a fát. Míg a gyors Írisz, fogadását
Meghallá, s a szelekhez ugyan követül sietett el.
Hol, nehezen lehelő Zephürosz lakjában igen sok
Nép lakmározván, Írisz csak a kőküszöbön meg-
Álla; akit látván, mindenki sietve felállott, 205
S hívta belebb; hanem ő vonakodva leülni, imígy szólt:
„Nincs leülésre időm; mert Ókeanosz folyamán kell
Mennem az aethiopák közzé, hol a mennybelieknek
Százast áldoznak, hogy hát már részt vegyek én is
Szinte belőle; de hős Achilevsz Boreászt Zephüroszszal 210
Kéreti, s íme, ígér sok szép szent áldozatot, csak
A máglyát meggyújtátok, fekvén Patroklosz hős
Rajta, akit sirat Argoszhoz fiatalja öregje.“

- Szólt s elment ; míg a két szélvész harsány morajok közt
 Elsietett szintén, a komor felhőket előre 215
 Űzve, míg a habokat felverte fuvalma csikorgva
 És a rögös Tróját érvén, neki estek a tűznek,
 Mely ropogott nagyban, csapkodva a lángot egész éjt
 A két szél, a máglya tűzében tüvöltve Achilles
 Hős, meg arany kelyhét forgatva, locsolta a földre 220
 Szinte egész éj hosszát, amint üritette a bort, hős
 Patroklosz lelkét szólítva örökre, az árvát . . .
 Mint mátkás fia hulláját mikor égeti édes-
 Apja, siránkozván mély gyászba borúlva a háznép,
 Úgy voncolta magát, gyakran sóhajtvá, Achilles 225
 Szinte a máglya körül, hamvasztva barátja porát hő
 Könnyek közt , s mire feltetszett a hajnali csillag,
 Hírmondója a földön a napfénynek, míg utánna
 Sáfrányszín mezben széledt el a Hajnal, a roppant
 Tengeren, akkor aludt el a máglya, s a láng dühe megszűnt. 230
 S hontérvén a két szélvész, felverte dühödten
 Thrákia tengereit, nyögven is alattok a hullám.
 Míg lefeküdt, a máglyától távozva Achilles
 Fáradtan s édesdeden ére reája az álom.
 Majd amazok nagy számmal Atrészfi körül begyülnének, 235
 És hozzája robaj s nesz közt járúlva, felébredt
 Rája, s felült egyenest, s megnyitván ajkait így szólt :
 „Hős Atrészfi, s Achája egyéb fejedelmei, most már
 A máglyát oltásatok előbb el, borral egészen
 Barnával, míg a tűz dühe éré ; annakutánna 240
 Patroklosz csontját szedegetvén öszve, igen jól
 Megválasztva, (felösmervén könnyen kiki azt, mert
 Ő a máglyának közepén fekvék, míg a többi
 Legszéltől hamvad, ló és ember vegyesen) ; s úgy
 Rejtsük edénybe ugyan háj közzé, míg magamat majd 245
 Elvisznek szintén Arnyhonba. S magam neki nem nagy
 Sírdombot, de középszerűt építvén, ti nagyobbá
 S bővebbé teszitek majd, argosziak, kik utánam
 Fogtok a bő evezőjü hajón, élven, haza menni . . .“
 Szólt. S azok engedvén a hős Pélevszfi szavának, 250
 Oltották borral legelőbb, feketével, a máglyát,
 Meddig a láng terjedt s a tűz hamvadva lehullott
 Mélyen alá ; s felszedve fehér csontját, siratás közt,
 Szende barátjoknak, háj s drága edénybe, letették
 Új patyolat szövetekbe takarva tanyájokon, és rá 255
 Megjelelék sírját körrel, s a máglya körül majd
 Úgy ásták neki ott a mély alapot, s a poronddal
 Feltölték ; s hogy a sírdomb megkészült, haza mentek.

- S feltartotta, leültetvén, a népet Achilles
 A nézőkkel együtt ; s kihozá a díjt a hajóról : 260
 Űstöt, bográcsot, lovat, öszvért, tulkokat, és szép
 Öltönyű némbereket, s fényes vasat ; a kocsizóknak
 Nagyszerű díjt tűzvéni ki : először is egy gyönyörű nőt,
 Müértöt, elvinni valót, s egy kétfülvű üstöt,
 Húsz mérőnyit ; utóbb kancát hozván ki hat évest, 265
 Győzhetlent, nagyban vemhest ; harmadszor, a tűznél
 Még nem volt szép bográcsot, mint a leesett hó
 Tiszta fehér, négy mérőnyit ; tűzvéni ki negyedszer,
 Nagyszerű két aranyat ; végtére, ötödször, a tűzhöz
 Még nem tett kettős vas edényt ; s rá felkerekedvén 270
 Szónoklott, így tartva beszédet az argosziak közt :
 „Hős Atreuszfiak, és ti sarus danaok valamennyin,
 Itt e pályadijak várják a gyors kocsizókat.
 S hogyha mi egymással futtatnánk, argosziak, most,
 Úgy a jutalmakat én nyerném s vinném bizonyára 275
 Mind sátramba ; mivel jól tudjátok, lovaim mint
 Túl tesznek délcegségben valamennyin, aminthogy
 Ők halhatlanok is ; de apámnak adá Poszeidon,
 Pélevsznek, hanem ő nekem átengedte ; azonban
 Én vesztég maradok délceg lovaimmal, elesvén 280
 A kitűnő kedves kocsizó roppant erejétől
 Ők is ugyan, ki serényeiket kenegette olajjal,
 És kristályvízzel mosogatta ; miért is azok most
 Ott állván, őt gyászolják, leeresztve serényök'
 A földig ; most ott állnak, fájván szivök érte. 285
 Most pedig, aki vitéz , bizván kocszába lovába
 A danaok hadsergében, szálljon ki a síkra.“
 Szólt Pélevszfi ; a hős kocsizók pedig öszvegyülének,
 Felkerekedve ugyan legelőbb a király Eümélosz,
 Admétoz kedves fia, legkitűnőbb kocsizó ; míg 290
 Felkele hős Tüdevszfi, erős Diomédesz utána . . .
 Szinte . . . vezetve igába a trósz lovakat, miket elvön
 Hős Aenászról, akit megmente Apollon,
 A vészből kiragadvá magát ; s azután maga is fel-
 Kelt a sárga vitéz Menelaosz Atreoszfi, nemes hős 295
 Szinte, vezetve igába a gyors lovakat, s egyik Éthe
 Volt, Agamemnonféle jeles szép kanca, s Podargosz,
 Önnevelése, dicső ménló ; Echepólosz adá, dús
 Anchészeszfi, amaszt Agamemnonnak, maga mint díjt,
 Hogy hát Ilion ős viharos várába magával 300
 Őt ne vezesse, de hagyja meg őt gyönyörűlveiben hon
 A széles Szikütonban, ahol neki Zeusz ada bőven
 Kincseket ; ezt vezeté ki, befogni, a futni kívánót . . .

Majd Nesztor Nélevszfi dicső fia, Antilochosz lón	
A negyedik, s befogá maga szinte a játszi serényű	305
Szép lovakat, s lévén nevelése Püloszban azoknak,	
Szélgyorsan repiték a kocsit, s Nesztor nekik így szólt :	
„Antilochosz, téged Zevsz megszeretett s Poszeidon	
Már fiatalágodban ugyan, magadat kitanítván	
A kocsizás minden csinjára : azért tanításra	310
Nincs is szükséged ; mert tudsz ügyesen kanyarogni	
A cövekek közt is, de lovad valamennyi között itt	
Leglassúbb lévén, e miatt háttérbe szorúlsz majd,	
Úgy tartom ; míg azok lova mind gyorsabb, noha többet	
Náladnál ügyesen soha felhasználni a csinból	315
Egy sem tud, kedves, te azért a sok oldalú intést	
Rejtsd lelkedbe, hogy a díjt majd valahogy ne szalajtsd el ;	
Észszel tüntetvén ki magát, nem erővel, az ács is ;	
Észszel igazgatván szélvész-forgatta hajóját	
A kormányos is, a tenger hullámai közt ; úgy	320
Észszel győzi le a kocsizót az okos kocsizó is . . .	
Míg más, aki bizik kocszába, lovába, letérvén	
Messzire, esztelenül hajt mindenféle irányban ;	
Más meg, fáradtabb lovait hajtván eszesen, néz	
Mindig a cél fele, és közelébe nyomúl, s oda első	325
Mint járúlhasson gyeplőivel, érti ; de öszve	
Tartja lovát, az előtte menőre ügyelve örökké.	
Megjelelendem a pályavonalt is, hogy ne hibázd el.	
Könnyű felösmérned ; mert egy száraz cövek áll ki	
Mint könyök a földből, fenyű avvagy cserfa, mit el nem	330
Rothaszt a zápor ; mellette fehérlik a két kő	
Mindkét oldalról, keskeny réssel ; s a lovaknak	
Egy futtatni való térség, ugyan avvagy egyes, rég	
Elhúnyt hős emléke köröskörül, avvagy egyéb hely	
A hajdankorból, mit a hős Achilevsz kijelelt most	335
Pályának : te ezekre szorítkozván, lovaiddal	
És kocsival közelébe nyomúlj, hogy a cifra ülésen	
Kissé balra hajolj magad is, s megeresztve a gyeplőt	
Jobbra, riaszd a rudast, s balról oda tartva a nyergest	
A cövekek mellé, hogy küllőjét is elérni	340
Látszassék a cövek remekül készült kerekednek . . .	
Csakhogy a kőbe, vigyázz, ne akaszsz, s lovadon sebet ejts, sőt,	
A kocsit is törd öszve, sokak vigaszára, s magadnak	
Szégyenül. Úgy fiam, édes ! Hogyha okólni akarsz, légy	
Óvatos ; akkor ugyan, ha te egyszer előre nyomúltál	345
A pályán ügyekezve, nem érhet utól soha más, sem	
Meg nem előz magadat, kergesse utánad Aréjont	
Bár, amaz isteni fajt, Adrasztosz fürge lovát, vagy	

Láomedon tátos csikait, kiket itt nevelének.
 Szólt Nesztor Nélevszfi, leülve előbbi helyére, 350
 A dolgok velejét mire így elmondta fiának.
 Mérionesz lévén ötödik, ki befogta lovát ; s most
 Mind kocsin ült készen. S felrázta Achilles a kockát,
 S Antilochosz, Nesztor fia, sorsa szökött ki ; utána
 Jött a király Eümélosz ; utóbb Meneláosz Atreszfi 355
 Rá, a dicső láncsás. Ezután hős Mérionesz jött ;
 És a vitéz Tüdevszfi a lóversenyre utolsó
 Sorsat nyerve, előálltak mind sorba ; s Achilles
 Megmutatá a mező síkságán messze a pályát ;
 Apjának fegyvernöke lévén isteni Phönix, 360
 Két rendelt hogy a pályafutást bírálja, s jelentse
 Úgy, ahogyan történt, igazán a valót neki ; ők meg,
 Ostorhoz nyúlván, mindenki dühöngve riasztá
 Harsányan lovait ; s ezek is gyorsan befutották,
 Messze hajóiktól, a mezőt, felverve a port is 365
 Nagyban mint felhőt vagy fergeteget szügy-irányban,
 Fent repkedve a szélfulalomra serényeik is, míg
 Olykor az áldott földet is érinté kocsijok, de
 Olykor felszökent magasán, fellökve ülésén
 A kocsizót, hogy szinte felállottak, s diadalmi 370
 Vágy bujtván őket, dobogott szíve mindenikének,
 És biztatva lovát mindenki, futottak azok, fel-
 Verve a port a mezőn ; s mire visszakerültek a tenger
 Ős partjára, ki lévén délcegsége a lónak
 Már vehető, kiki mindinkább szoritotta lovát most 375
 A szaladásra ; előre nyomúlva király Eümélosz
 Gyors kancái hamar köztök ; míg erős Diomédesz
 Két trósz ménje nyomúlt nem messze utána, s közel járt
 Mindkettő hozzá, mint kik felkapni akarnak
 A koci hátulján, fúvták a király Eümélosz 380
 Hátát is, vele két széles vállát melegítvén :
 Mert fejüket rá nyújtva repültek ugyan bizonyára
 Őt megelőzendők, avvagy kétségbe vonandók,
 Hogyha haragjában Phöbosz, Tüdevszfi kezéből
 Hirtelen a suhogót nem sujtja ki, két szeme könnyel 385
 Eltelvén bosszúságában, miután sebesebben
 Szemlélé kancáit előre nyomúlni imént már,
 S felmerül istentől a baj, halkítván a futókat
 Most ösztön nélkül ; de nem is rejlett el Apollon
 Ily sértő csele Pallasz előtt, s Tüdevszfit elére 390
 Gyorsan, a népvezetőt, s oda adta kezébe az ostort,
 Öntve lovába erőt, s maga Admétoszfi lovához
 Ment el az istennő bosszusán, s eltörte igáját,

- És a pályavonalt oda hagyva szaladtak a kancák,
 S a kocsi rúdja a földre gurúlt, s maga ő az ülésről 399
 Rá a kerék mellé fordúlt le, s lenyúzta egészen
 Két könyökét, orrát, száját; szem héja felett is
 Homloka megsérült, szeme is tele futva könnyükkel,
 Úgy, hogy elállt szava is, Tüdevszfi pedig megelőzte
 Délceg méneivel, mindenki fölött ragyogólag 400
 Öntve lovába erőt Pallasz, s neki adva magának
 Szinte dicsőséget; Meneláosz Atrevszfi utána
 Hajtott, Antilochosz szólítván apja lovát így:
 „Arra felé iramodjatok, ám, száguldva ti is, bár
 Hős Tüdevszfi lovával ugyan pályázni ez úttal 405
 Én veletek nem is óhajtok, Pallasz nekik adván
 Nagy rohamot ma, s dicsőséget neki szinte magának.
 Csak ti Atrevszfi lovát érétek utól szilajon mint
 Forgó szél, s ne maradjatok el, nehogy, Éthe, utóbb is
 Még szégyent hozzon, néember létére, reátok! 410
 Mért ernyedtek ugyan ti dicsők? Én, íme, kimondom,
 És bizonyára be fog telyesedni: reátok ugyan nem
 Fog többé a népvezető Nesztor soha többé
 Oly gyengéd gondot fordítani jövőre, de éles
 Vassal eloltja legott maga élteteket, ha silányabb 415
 Díjt kivivunk gyáván. Csak utána hamar, rohanólag!
 Megkísértem a csint magam is, haugyan megelőzném
 Csellel e keskeny uton, s meg nem csal előbb maga engem.“
 Szólt. S azok is félvén az ijesztéstől, mit urok tőn,
 Mindinkább iramodtak ugyan kis időre, s legott hős 420
 Antilochosz meglátta a keskeny utat, süllyedés volt
 A földben, hol a téli vizek mind özszvedődtek,
 S egy részét kimosák, elmélyesztvén az egész helyt.
 Ennek eredt, kikerülni akarva az özszveakasztást
 Sárga Atrevszfi. Míg Antilochosz lekerülve az utról, 425
 Futtata egy kissé vele, s ez megijedve imígy szólt:
 „Antilochosz, kockáztatod a lovakat s magadat; mert
 Keskeny az út; halkítsd a lovat; majd ott kikerülhetsz
 A téren, nehogy itt egymás kociába akasszunk.“
 Szólt. Hanem Antilochosz hajtotta riasztva azért is 430
 Még inkább lovait mint a süket, annyira járván
 Tőle, miként erejét kísértve tekét ha dob a hős.
 Míg kancáival elmaradott Atrevszfi, s megállt szánt-
 Szándékkal, nehogy özszveakaszzanak e lovak, és fel-
 Fordítsák remekül gyártott kociát, magok is le- 435
 Esve a porba a győzelemért futtatva merészen.
 Őt korholva ezért, a sárga Atreoszfi imígy szólt:
 „Antilochosz, nincs földi tenáladnál veszedelmesb

- Több! Isten hozzád! Hazudánk danaok, hogy eszed van,
Még se fogod megkapni a díjt kikerülve az esküt.“ 440
- Így szólván, inté lovait, s mondotta nekik: „ne
Álljatok itt szivetek fájdalemében leveretve.
Úgy is azoknak ugyan, térdök lábok hamarább fog
Ellankadni, hiányozván nekik a fiatalság.“
- Szólt. S azok is félvén intő urokat, nagy erővel 445
Vágtattak, s nyomon ott termettek azok közelében.
A danaok pedig a lovakat nézték, körül-ülvén,
Amint száguldtak felverve a port a mezőn. Míg
Ídomenevsz a krétaiak vezetője legelső
- Látta meg a lovakat, s fel is ösméré, mivel ott tilt 450
Félre a pályától fent a nézőhelyen; és őt,
Amint meghallotta riasztását, noha távol
Volt is tőle, megösméré, hogy látta a tátost
Arra rohanni, világos pejt, míg homloka feltja
Gömbölyü, mint a hold, és tiszta fehér. Mire felkelt, 455
S tartva beszédet az argosziak közt ő is, imígy szólt:
- „Argosziak fejedelmei és vezetői, barátim!
Csak magam én ösmérhetném fel azon lovakat, vagy
Szinte ti is? Nekem úgy látszik, hogy mások az elsők.
És más mint sejdítve hiszem, maga a kocsizó is. 460
Meglévén a mezőn valahol sérülve a kancák,
Istenileg. Mert eddigelé a legkitünőbbek
Ők voltak, s legelőbb is azok kerülék meg a pályát,
Úgy láttam, s most nem látom, bár merre tekintsek
Szerte a trói mezőn; avagy a kocsizó kiszalasztá 465
A gyeplőt; féken jól tartani a cövekek közt
Nem bírván őket, s ferdén kanyarodva kibukkant;
Gondolom, öszvetöré kocsiát, s repkedtek a kancák
Félre a pályától, miután neki bokrosodának!
Nézzétek csak, ugyan, felkelve ti is; nekem ott egy 470
Aetol faj látszik; vezetője az argosziaknak
Ménfékző Tüdevsz magzatja, vitéz Diomédesz.“
- S megtorlá Ölevszfi, serény Ajasz, őt hevesen most:
„Ídomenevsz, mit szólsz botorúl? száguldnak a kancák,
Ott a mező nagy térségén repkedve. Achája 475
Szültjeinek te ugyan nem a legzsengőbbje lehetsz, de
Nem néznek ki legélesben szemeid kaponyádból,
Szószátyárkodván mindig; s hozzád nem is illő,
Szólni idétleneket; lévén itt más kitünőbbek.
Eümélosz kancái elül vannak ma is úgy, mint 480
Bár mikor is mindig; s kocsizik, maga tartva a gyeplőt.“
- S megharagudva a krétaiak vezetője, imígy szólt:
„Óh, te betyár Ajasz, vásott nyelvpritty, te Achája

Legcudarabbja, kificamodott elméddel, ugyan hát
 A háromlábot vagy az üstöt tedd ki, fogadjunk ; 485
 Kettőnk közt a bíró Agamemnon Atrévszfi legyen, mely
 Kanca leend első ? Érezd az árát. "

Szólt. S felugorva reá Ölevszfi, serény Ajasz, egyben,
 Még hevesebben akart neki szólni, s továbbra sikamlott
 Volna a szóváltás kettőjük közt, ha Achillesz 490
 Fel nem kél maga és oda mondogatólag ímígy szól :
 „Ídomenevsz, Ájasz, se so torzsonkodjatok itt most
 Ily rutul egymással ; lévén illetlen is ez ; sőt
 Másra ti is haragudnátok, hahogy ezt cselekedné.
 Itt ülvé, inkább a lovat nézzétek a pályán. 495
 Itt fognak magok ők egyszerre teremni, sietvén
 Győzni s a díjt elnyerni. Az argosziak lovait mind
 Megláthatjátok majd, hogy ki előbb, ki utóbb jött ? "

Szólt. S közelökre nyomúlt azalatt Tüdevszfi, az ostort
 Hátkozhoz csapkodva amúgy igazán ; s a lovak fel- 500
 Szökve magasra rugaszkodtak, hamar érve a pályát,
 A kocsizót is a porgomolyak verdesve erősen,
 Sarkában futván a lovaknak, az érecel aranynyal
 Gyártott szép kocsis is ; s a keréktalpak nyoma a lágy
 Porban alig látszott. De halálba rohontak is, ám, s meg- 505
 Álva a pályavonal közepén, facsaró veríték folyt
 Rólok a földre alá, nyakokon, szügyökön ; s maga most le-
 Szállt viszfényű üléséről a földre ; s az ostort
 Rá oda támasztá lova jármához, míg a hős Szthenelosz sem
 Volt hanyag, ám, de mohón elkapva a díjt, odaadta 510
 Nagylelkű bajtársainak, haza vinni a hölgyet,
 S a háromlábot szintűgy a kétfülűt ; ő meg,
 A lovakat kifogá. Míg utána beére lovával
 Antilochosz Nélevsz fia is csínnal, Meneláosz
 Meg nem előzve serénységgel. Meneláosz azonban 515
 Így is igen közelbe nyomúlt a fürge lovakkal,
 Mint a ló, ha repíti urát kocsisán, a keréktől
 Amily távol jár, vágatva erőfeszítéssel,
 Érintvén a keréktalpot farkszőre is, a rés
 Közte kicsiny lévén nagyon is, futván a mező nagy 520
 Térségén : Meneláosz is, a hős, Antilochosztól
 Annaira volt már csak ; noha tőle tekényi lökésre
 Elmaradott vala is ; de utóléré hamar őt, mert
 Nőttön nőtt az erő Agamemnon játszi serényű
 Gyors kancájában, melynek neve volt vala Éihe. 525
 S hogyha tovább nyúlt volna e két hős pályafutása,
 Úgy megelőzendő vala őt bizonyára, s nem is lett
 Volna a győzelem kétes. Meneláosz után egy

- Lánca-lökésnyire-volt csak Mérionesz hős,
Ídomenevsz fegyvernöke is, lévén lova köztök 530
Leglassúbb szép játszi serényeivel, maga ő sem
Értvén a kocsizást legjobban a versenyezésben.
Admétoz fia meg valamennyi között legutólsó
Vontatván fényes kocsját, lovait maga hajtá,
Űlve elül; Achilevsz látá, megszánta, s imígy szólt: 535
„Tátosait legutólsó hajtja a legkitünőbb hős!
Adjuk azonban, amint illő, neki a nyeremények
Másodikát oda, kapja pedig Tüdevszfi az elsőt.“
Szólt. És mindnyájan jóvá hagyták akaratját.
S a kancát neki már oda adja, (javalva Achája,) 540
Hogy ha belé nem vág lelkes Nesztor fia, joggal
Kelve fel, Antilochosz, s a dicső Achillesnek imígy szól:
„Óh, Achilevsz, haragudni fogok, szavadat ha beváltod,
Rád nagyban, minthogy nyereményemtől magamat fogsz
Így megfosztani majd, őt megsajnálva, mivelhogy 545
Istenileg neki megsérült kocsijával együtt gyors
Két kancája, ügyes kocsizó létére; azonban
Egy vagy más istent fogadásokkal neki is meg
Kellett nyernie, ám, úgy nem lett volna utólsó
Most köztünk, sürgése dacára; hanem, ha te rajta 550
Mekkönyörtülni akarsz, s neked úgy tetszik, van arany s érc
Sátradbán bőven; marhád is nőd is elég van,
És délceg lovaidd; mikből neki többet is adhatsz
Most mindjárt, hogy az argoszi nép érette dicsérjen.
Én pedig a kancát nem adom; hanem, aki akar meg- 555
Vívni a hősök közül velem érte, szavad neki, tessék.“
Így szólt, elmosolyodva reá a lelkes Achilles; s
S Antilochosz bajtárs tetszvének neki nagyban, imígy szólt:
„Antilochosz, ha te engemet arra utalsz, hogy a háztól
Mást adnék Eümélosznak, hát megteszem ezt is. 560
Én amaz ércpáncélt, melytől magam Aszteropájoszt
Megfosztám, neki adni fogom, mely szegve van érczel
Fényesen; ezt maga is fogván ő nagyra becsülni.“
Szólt. És elhozatá, küldvén sátrába utána
Kedves bajtársát hős Avtomedont, ki is elment 565
És elhozta s adá Eümélosznak, ki örömmel
Vette; hanem sajtó szívvel felkelt Meneláosz,
Antilochoszra nagyon haragudva, s kezébe adá most
A hírnök, jogarát, s inté maga csendre a népet.
Ő pedig elkezdvén köztök, mint isten, imígy szólt: 570
„Antilochosz, te különben okos, most mit cselekedtél?
Megesufolád az erényt bennem, gúnyt üzve lovamból,
Csökönösebb lovaiddal előzve meg őket; azért most,

- Argosziak fejedelmei és vezetői, közöttünk
 Egynek sem kedvezve, ítéljetek itt; nehogy egykor 575
 Mondja az ércszerelésű achájokból vagy egy azt, hogy
 Antilochoszt elnyomva hazugsággal, vezetém el
 A kancát, mert csökönösebb lova volt neki sokkal,
 Ő maga jobb lévén fegyverre, erőre. Itélek
 Én magam, és nem fog megszólni az argosziakból 580
 Senki; mivelhogy igaz fog lenni. Azért ide jössz te,
 Antilochosz, Zeusz kedvese, ló s kocsihoz, suhogóddal
 Kézben, amint lovadat vele érintéd, mikor üztéd,
 S földszajtó Poszeidon előtt rá tedd le az esküt,
 Hogy kocsimat csellel gátolni ugyan nem akartad.“ 585
 Antilochosz pedig erre viszont okosan neki így szólt:
 „Nézd el, náladnál lévén ifjabb magam úgy is
 Sokkal, Atrészfi király Meneláosz, idősb, de különb is
 Nálamnál te magad, botlásait a fiatalnak
 Ösméred. Szeles elme, kevés köszönet. Türelemmel 590
 Forduljon szíved hát hozzám, s neked át fogom adni
 A kancát amint kaptam, sőt, hogyha kivánnád,
 Többet is adhatnék inkább nyomon önmagaméból,
 Mint sem lelkedből, Zeusz kedvese, minden időkre
 Hogy számúzve legyek, s bűnnel megbántsam az istent!“ 595
 Szólt ugyan, és vezeté lelkes Nesztor fia, immár,
 És Meneláosznak maga adta kezéhez a kancát.
 S annak most az öröm lelkébe szivárga, miként, ha
 Harmat hull a kalászra, midőn a mezők sanyarogtak,
 És a vetés kezd nőni; csak úgy telt el Meneláosz, 600
 Lelked örömmel ugyan neked is; s mondád neki most rá:
 „Antilochosz, most már le fogok magam is haragomról
 Tenni irányodban, mert félszeg eszű, se könnyelmű
 Eddig sem voltál, s rajtad most sem vön erőt más,
 Mint fiatalságod; megcsalni az érdemesebbet 605
 Óvni magát illőbb; nem is oly könnyen vala engem
 Meghajlítandó, hadainkból más; de te túrtél
 És tettél sokat érettem, meg apád is, az áldott,
 S testvéred. Kérelmednek hát engedek én is.
 Sőt, a kancát is neked adni fogom, magamé bár: 610
 Hogy kiki értsé, miként bennem sem gőg, se' negéd nincs.“
 Szólt; küldvén nyomon Antilochosz esatlósa Noéon
 Által ugyan neki a kancát, s maga fogta a lábast,
 A visztündöklőt. Negyedik lőn Mérionesz hős,
 Aki jövése szerint nyere nagyszerű két aranyat; míg 615
 Senki se' volt ötödik díj nyertese, s ott maradt az
 Most üresen, kettős vas edény, ezt vitte Achilles
 Végig a táboron, és Nesztornak adá, s neki így szólt:

- „Vedd, öreg, itt ez ajándékot, s elrejtve magadnál,
Tartsd örök emléktül Patroklosz temetése köréből, 620
Kit többé nem fogsz soha látni az argosziak közt ;
E díjt ingyen adom ; mert öklözködni te nem fogsz,
Sem külekedni, s ijászokkal harcolni, se versenyt
Futni gyalog, nehezedve reád is a gyászos öregség.“
Szólt. S oda adta. S vevé örömet Nesztor, s felelé rá : 625
- „Mindent jól mondtál bizonyára, fiam, tetemim sem,
Vállaimon kezeim, sem lábaim annyira többé
Nem lévén ügyesek, mint annak előtte, barátom !
Vajha, virúlhatnék s bírnék ma is annyi erővel,
Mint mikor eltemeték az epéji királyt Amarynkevszt, 630
Szültjei Buprasion földjén, nem volt ugyan ott oly
Hős mint én, se Pülosz honból, sem epéji, sem aetol
Nemzetből. Leverém Énopszfit is hős Klütomédeszt
Öklömmel, de vívásban is Ankéjoszt, ki velem meg-
Küzdött, Plevronból, s híres Iphikloszt, vele versenyt 635
Futván, elhagytam szintén, s Phüleoszt, s Polüdóroszt
Meggyőztem szintúgy a láncsalökésben is ; a két
Aktorfaj győzött csak rajtam a pályafutásban,
Mert ketten voltak, s túlhajtottak kocsimon, nagy
Lévén a jutalom ; nagyon ösztönözé az irígység 640
Őket ; igazgatván egyik a lovat egyre, a másik
Meg mindig dolgozva az ostorral ; mivel ikrek
Voltak. Im, ily voltam hajdan. Most már ezeket mind
Ifjabbakra bízom. Magamat megadom ma a vénség
Nyúgének ; hajdan pedig hősökkel vala dolgom ! 645
Csak menj hát bajtársadnak megtenni utolsó
Tiszteletét a versenynyel. Szívesen veszem ezt is ;
Örvendvén, hogy hát neked így jut eszedbe örökké
Jóságom. Tudod is becsemet kiemelni a népnél.
Áldjanak isteneink, bajtárs, érette busásan !“ 650
- Szólt. S Pélesvzfí az argosziak roppant seregén el-
Ment ; miután hallá Nélevszfi dícséreteit, s tön
Öklözködni való két díjt, a nehéz tusa árát ;
Egy munkát győző öszvért kivezetve, hat évest,
Mely nem horda igát s szoktatni reája nehéz is ; 655
S a pályán kiköté ; s egy gömbölyü billikomot tön
A meggyőzöttnek ; s felkelt maga, s köztök imígy szólt :
„Hős Atrevszfiak és ti sarús danaok valamennyin !
Oly két hőst akarok most felléptetni a pályán,
Kik magasan felemelt öklökkel a legdühösebben 660
Sujtanak. Akinek a diadalmat adandja Apollon,
S a danaok jóvá hagyják, haza fogja ez öszvért
Vinni, s a vesztes e gömbölyü billikomot vigye hon majd.“

Szólla. S felállá legott egy hős, ki nagy is, de erős is
Volt, s jól öklözködni tudott, Panopevszfi Epéjosz, 665
S rá tévén a munkatűrő öszvérre kezét, szólt :

„Álljon elő, ki e gömbölyü billikomot haza vinni
Vágy ; hanem úgy tartom, más el nem fogja ez öszvért
Hajtani nálamnál, más senki ököllel
Rajtam erőt vévén, miután a legkitünőbbnek 670
Én magamat tartom. Vagy ugyan, nem elég, hogy a harcban
Csökönösebb vagyok ? Aminthogy mindenben az ember
Nem lehet értelmes. S ime, megmondom, szavaim' be
Váltandó, hogy csontjait öszvetöröm, tetemét is
Széttépem neki. S ott legyenek bőven körülötte 675
Majd apolói, hogy őt kivigyék, ha leöklözöm egyszer.“

Szólt. S elnémultak valamennyin azok ; s nem is állt fel
Csak hős Evrüalosz maga, mint isten, vele szem közt,
Mékiszthevsz talajóni király fia, aki elesvén
Ödiposz a harcban hajdan, Thébába utolsó 680
Tiszteletére utazva, a pályázók seregében
Fellépett, s Kadmosz fiain valamennyin erőt vön.

Ezt a dicső lándzsás Tüdevszfi ugyan feleszelte
Biztatván szóval ; mivel öneki a diadalmat
Óhajtá nagyon ; és legelőbb a tüszőt keritette 685
Rajta körül, ráadva utóbb a parlagi tulkok
Bőreiből ügyesen gyártott szijakat maga szintén.
S mindketten felövezkedvén, a középre kiálltak ;

S egyre viaskodván felemelt vaskos kezeikkel,
Mindkettő álcsontjában megeredt a csikorgás,
S a veriték csorgott az egész testről, míg Epéjosz
Megrohaná, s mire környülnézte magát, megittötte
Arcáját neki, hogy többé helyt állani nem bírt,
Roskadván szép tagjai mind ; csak mint mikor a hal 690
A tenger hullámozó színvonalára merül fel

Künt a fagyos partnál a szélvészben, neki sujtván
Ott a szilaj hullám, ép úgy lépett fel az is most.
Míg felemelte, kezén fogván őt lelkes Epéjosz
S ott állván körülötte a bajtársak, vezeték, s ő
Húzta hiábavaló lábát, vért köpve sűrűt, s csak 700
Hánytorgatva fejét a más oldalra örökké,

S eszméletlenül ott hagyták vezetői között, míg
Ők magok elmenvén a gömbölyü billikomért, ezt
Elhozták számára. Hanem Pélevszfi legott más
Díjt vön elő külekedni valót, s ime, felmutatá most 705
A roppant háromlábát tűzhelyre, tizenkét
Tulkot (amint becsülé Argosz hadserge) megérőt,
A diadalmasnak ; némbert állítva középre

- A meggyőzöttnek, sok munkatudót, ki fel-ére
Négy tulok árával ; s felkelt maga, s köztök imígy szólt : 710
„Álljon fel, ki e versenyhez járúlni merészel.“
Így szólt. S fölkele a roppant Telamonfi Ajász, s föl-
Kelt a csintalan elméjü tervdús Odüszevsz is,
És felövezkedvén, a középre kiállva, keresztül-
Kulcsolták egymást vaskos kezeikkel erősen, 715
Mint mikor öszveereszti az ács a két szarufát, ház
Héján, szélvészszel dacolót ; s hátok ropogott is
Egymás markában, bánván nagyon izmosan, és hullt
A veríték rólok, foltok vérhólyaga kelvén
Testeiken sűrűn. A háromlábot, gyönyörű szép 720
Gyártásút, nagyon óhajták elnyerni ; de gáncsot
Egymásnak nem bírván vetni, a földhöz Odüsszevsz
Sem vághatta Ajászt, Odüszevsz erejével Ajász sem
Bírhaván ; mig unák a sarús danaok, s Ajasz így szólt :
„Láerteszfi, vitéz Odüszevsz, avagy te emelj fel 725
Engem, avagy pedig én téged ; Zevsz gondja a többi.“
Szólt. S felemelte ; de nem feledé Odüszevsz is a cselet most ;
Térdhajlásban üté, gáncsot vetvén neki hátúl,
Hogy lerogyott felbukva hanyatt, s mellére esett le
Ő maga is neki ; míg nézvén, bámulta a nép is. 730
Másodszor pedig őt a vitéz Odüszevsz emelinté,
S egy kicsit a földtől megmozdítván, neki ismét
Térdét fonta körül, s mindketten a földre terültek
Rá közel egymáshoz, magokat porral bekevervén.
S felkelvén, bizonyára megint harmadszor is öszve- 735
Kaptak volna, ha fel nem kél Achilevsz, s nekik így szól :
„Már sose' vívjatok egymással, se tusát se pedig bajt
Küzdvé ne törjétek többé egymást, diadalmas
Lévén mindkettő egyiránt, a díjt is egyenlőn
Oszszátok fel ; oszoljaatok. Hadd lépjen fel egyéb is.“ 740
Szólt. S ők rá nagyon is hallgatva szavát fogadák mind-
Ketten ; és a port letörölve, felöltöztek ; mig Achillesz
A versenyre való jutalom-dijakat kitüzé most
Szinte tovább ismét, s az ezüst kancsót kitevé, hat
Mértékűt, remekül gyártvát ; szépsége a földön 745
Meghaladott mindent ; mert, mondva, Szidon kebelében
Nagy művészektol készült, és Phönikiából
A tenger hullámain elhozták a hajósok,
S a révben vele ott ácsorgva Thoásznak adák át
Végre, ajándékban, mig utóbb Evnéosz Iázon 750
Gyermeke, hős Patroklosznak adá, Priamoszi Lükáon
Váltság díjául ; kitüzé pedig ezt is Achillesz
Versenydíjra, barátja utolsó tiszteletére :

- Aki serény lábbal leggyorsabban befutandja
A pályát; másod jutalomra tüzött ki kövér nagy 755
Tulkot; félmérték aranyat tüzvéni ki utólsó
Díjra. S felállt, s így kezdé beszélni az argosziak közt :
„Álljon elő, ki e versenyben fellépni akar, mind.“
Szóla. S felállt Ölevszfi serény Ajasz, és maga a bő
Tervezetű Ödüsszevsz szintén, s Nesztorfi utána, 760
Antilochosz; (mivel a fiatalságot kifutá ez
Lábaival.) S hogy sorra kiálltak, Achilles a pályát
Felmutatá. S a sorompóktól szaladásnak eredtek,
Feltünvén Ölevszfi hamar, s követé iramodva
Nyomban utána vitéz Odüsszevsz, csak mint mikor a hölgy 765
Fel lévén esinosen piperézve, a szátva előtt til,
S tartja vetélőjét; fonalat göngyölve beléje,
Melléhez közel; úgy vala sarkában neki mindig
Hős Odüsszevsz, mielőtt a por is felszállva körülte,
Egyre lehelve reá; oly gyorsan utána nyomult. Míg 770
Biztatták magok a danaok szintén, kiabálva
Harsányan, neki óhajtván kiki a diadalmat;
Serkentvén kiki őt a száguldót nagy iparral;
És a futás végén Pallaszt így kérte Odüsszevsz :
„Most pillants lábamra hatalmasan egyszer Athéne!“ 775
Monda fohászt. S Pallasz pillantva reája, legottan
Könnyebb lón keze lába egész testével együtt; s hogy
Mármár a díjnak neki volnának repülendők,
Akkor esett el Ajász, szaladás közben neki Pallasz
Gáncsot vetve, ahol bögő marháit Achillesz 780
Ölte, azok trágyájába; s tele lón szeme szája
Trágyával; míg a hős Odüsszevsz elkapta a kancsót,
Őt megelőzni iparkodván; míg Ajász meg a tulkot
Fogta, s amint tartá a parlagi tulkot a szarván,
Köpködvén a ganajt, így szóla az argosziak közt : 785
„Ez sem tiszta dolog, csak az istennő vete gáncsot
Lábamnak, védvén anyaként régóta Odüsszevszt.“
Így szólt. S ők édesdeden elneveték magokat rá.
Antilochosz meg' a díjt legutólsó kapva el, ő is
Elmosolyogva magát, így szóla az argosziak közt : 790
„Úgy is tudjátok, s a valót megvallva, barátim!
Isteneink ma is a koros embereket becsülik még;
Mínthogy nálamnál Ajasz egy keveset korosabb, míg
Másik a múlt századba való, a hajdani korból!
Még is azért nyers vénségnek tartják, s vele versenyt 795
Futni akárkinek is nem könnyű, kivéve Achillest...“
Szóla. S kezébe adá, ő meg szívesen fogadá, míg
Egy roppant hosszú lándzsát hozván ki Achillesz,

- A pályára tevé le paizszsal együtt s a sisakkal,
Szarpédon harcvédveivel, miket is Patroklosz vón 800
Tőle el, és felkelt, így szólva az argosziak közt :
„Most akarom, hogy a két legerősb hős öltse magára
Ércvédvét, és a testmarcongló vasat is fel-
Fogva kezébe, kísértse meg a töm előtt a szerencsét
Egymással ; s ugyan aki előbb megsujtja a másik 805
Szép tetemét, érintve keresztül az érc szerelésen,
Bent, testét sürü véreig, neki át fogom adni,
Itt ez ezüst szeggel kirakott szép kardot, a thrákit,
Mit magam Aszteropájosztól elvettem. Egyenlőn
Oszsza fel a szerelést a két hős, s én a tanyán még 810
Hozzá bőséges vendégséget fogok adni.“
Szólt. Mire a roppant Telamonfi Ajász kele fel, rá
Szinte felállva nyomon Tüdevszfi vitéz Diomédesz.
És mire felfegyverkezvén, felléptek, a harcért 815
Égve, dühös rémként, bámultak az argosziak mind.
S hogy közel érkezhén, egymást már megrohanandók,
És meg is ütköztek, háromszor csapva közelről
Egymáshoz, rá sujta kerek paizsára Ajász, de
Testéhez nem fért, mellvértje megóvta belül, míg 820
Hős Tüdevszfi a szörnyü paizs karimája fölött tört
Hatni, nyakig fényes lándzsájával neki, csak hogy
Hellász népe Ajászt félté, s a jutalmat egyenlőn
Megszavazá, s a nagy kardot Tüdevszfinek adta,
Elhozván hüvelyével együtt a szablyakötőt is.
Majd Pélevszfi tekét tüzvén ki, amint vala öntve, 825
Még azon otrombán, mit előbb roppant erejével
Étion hengergete, csakhogy a gyors Achilevsz meg-
Ölte ; míg ezt is, a többi között, elhozta hajóján ;
S most már felkelvén, így szóla az argosziak közt :
„Álljon elő, ki e versenyben részt venni kíván ; bár 830
Messzire terjednek dülői kövér mezején, ezt
Használhatja öt esztendőn túl is, miután vas
Dolgában soha szükségét szántója s cselédje
Nem látand, hogy járjon utána a métbe ; jut ebből,“
Szóla. S felállá az állandó harcos Polüpötesz ; 835
S felkelt rája Leontéosz, mint isten, erős hős
Felkerekedve Ajász Telamonfi s a lelkes Epéosz,
Szinte, s kiállottak mind sorra, s fogá a tekét ez ;
S hogy kilöké görgetve a hős, mind elkacagák rá
A danaok magokat ; másodsor utána, Areszfaj 840
Dobva Leontéosz, hosszú Telamonfi Ajász meg
Elhajítá vás karjával valamennyi köven túl.
Végre, fogá a tekét a kitartó hős Polüpötesz ;

- Mint mikor a csordás a botot kirepíti kezéből,
 S az végig görgvén a tulkok hátain, elszáll : 845
 Annyira túlszárnyalta lökésével valamennyi
 Verseny társait ő, tetszést kiabálva a nép is,
 S felszedvén magokat, vitték a vitéz Polüpoesz
 Társai most a király díját a fürge hajókra . . .
 Míg tön nyilvesszőre való vasat a nyilasoknak 850
 S tíz bárdot meg tíz baltát nyereményül, Achilles.
 S egy két orru hajón távol kitűzött a fővenyben
 Árbocot is, melyről egy szende galamb vala kötve
 Vékony madzaggal, lábbal lefelé, nyilazásra.
 „Aki magát meg fogja találni a szende galambot, 855
 Az fogván, vigye sátrába a bárdokat, és ki
 A madarat tévesztve a madzagot éri (silányabb
 Lévéen amannál), a baltákat nyeri el csak.“
 Szólt. S a királyt Tevkroszt léptette fel ingere elsőbb ;
 S Ídomenevsz fegyvernöke Mérionesz kele föl rá. 860
 S most fogván, rázták a sorsot az érc sisak alján.
 S Tevkrosz sorsa jövéen ki előbb, kilövelte nyilát ez
 Rája mohón mindjárt, (S nem tön fogadást a királynak,
 Hogy fel fogja a száz bárányt áldozni az első
 Ellésből), s a madár el lön tévesztve. (Apollon 865
 Ezt megirigyelvén), csak a madzagot érte, amelyre
 Lábánál a madár vala kötve, a madzagot a nyíl
 Elmetszvén, a keserves, egészen ; a szende galamb meg
 Felszállván, az egekbe repült ; csak a madzag esett le
 Róla a földre, kitörve a tapsvihar a danaok közt. 870
 Mérionesz meg' előfogván tegzét sietősen,
 Amint már a nyilvesszőt régtől igazítva
 Tartá, s Phöbosznak fogadást tön, a messze lövőnek,
 Hogy fel fogja a száz bárányt áldozni az első
 Ellésből neki tiszteletére dicsően, a felhők 875
 Közt kémlelte a szende galambot, amint ott
 Fent kanyarogva repült, s közepébe talált neki szépen
 Szárnya alá, s átjárta egészen a nyíl, míg a földben
 Állt meg Mérionesz hős lábánál, s a madár még
 A két orru hajó árboczfájára leült, két 880
 Szárnya kinyúlt, és gyors párája kimúlva belőle
 Messze bukott onnan le, s a nép csak nézte s csudálta.
 Mérionesz meg a tíz bárdot fogván, haza vitte ;
 Tevkrosz a baltákat szállítva a barna hajókra.
 Egy roppant hosszú lándzsát is tön ki Achilles 885
 Majd, s egy cifra, virágokkal kirakott, soha tüznél
 Még nem volt lábast letön a pályán, tulok árát
 Ért. És a dicső lándzsás hősök fel is álltak :

A széles birodalmu király Agamemnon Atrévszfi,
S Ídomenevsz fegyvernöke Mérionesz. S Achilevsz szolt: 89C

„Tudjuk, Atrévszfi, miként megelőzöd a többit erőben,
S lándzsa-vívásodban valamennyit. Azért te e díjt bírd,
És menj fürgé hajóidhoz vele; Mérionesz hős
Hadd vigye a lándzsát, ha neked tetszik, de javaslom.“

Szolt, S nem lön a király Agamemnon szófogatatlan; 895
S Mérionesznek az érc lándzsát nyújtá, hanem a hős,
Talthübiosznak adá oda szinte a pályajutalmat.

CSALÁDTANI ADALÉKOK

BOTKA TIVADARTÓL.

Non omnia possumus omnes.

A magyarországi nemes nemzetségek családtana nem régen hagyta el bölcső korát. A lelkes Horvát István volt első, ki e tudománynak, vagy inkább történelmi szaknak, magasb és biztosb irányt mutatott. Azóta negyven év áll mögöttünk, s a haladás csak csekélynek mondható. Még az Árpádoktól fi ágon követelt leszármazás kérdése sincs megoldva, és a 108 eredeti magyar nemzetségek ősi sarjait, vagy a Királyhágón túl a hún-székely nemek elágazását is csak alig ismerjük. E megmérhetetlen téren egyes erőnek nagy foglaltságokat tenni lehetetlen. Utánzást érdemlő vállalatnak mondhatjuk tehát, midőn Némethonban az avatottak egyesülnek, hogy egy most megindított nagy családtani gyűjteményben a német nemzetségeket örökítsék. E módszer a legbiztosabb, sokat és alaposat kiállítani. Hason céllal és figyelemgerjesztésül kívánok én is a magyar családtan terjesztéséhez néhány érdekesb adatokkal járúlni.

I.

A Lévai Cheh tősgyökeres magyar főnemes családról.

Már a szorgalmas Wagner atyát a „cheh“ név azon tévedésbe hozta, hogy a Zsigmond királyunk atatt virágzásnak

indúlt Cheh nevű nemzetséget cseh eredetűnek állítsa. Ezen hibás vélemény átment a most élőkre is. És én nem törődtem volna vele, ha Lévai Cheh Péter, kire ezen elnevezés tapadt, historiai személy nem volna, kit a történelem hűségének rovására idegen sarjadéknak hibásan tettek. Meg akarom tehát ötöt és családját ezen álarc ellen védeni, és a magyar tősgyökeres nemzetségek sorába, hová joggal tartozik, visszahelyezni; mihez annyival több közöm van, mert mint Bars megyei fajnak, ezen megyei nemzetségekről, milyen a Lévai Cheheké is, másoknál lehet is kell is többet tudnom.

Oly családokról, melyeknek létét még a tatárfutás előtti időre felvihetjük, ha ősi birtokkal és számos sarjadékkal ellátvák, alaposan feltehető a magyar tősgyökeresség. A volt királyi cúria is ily családok birtokáról azt tartotta, hogy e haza első elosztásának időszakából valók, és a gyökeres jog minden királyi adomány nélkül megvagyon bennök. Ilyen nemzetségből származnak a Lévai Chehek. Nem származási táblák után, melyek rendesen mit sem bizonyítanak, nem címert, hivatalt, vagy mágnási rangot adományozó oklevelek után, melyek gyakran koholt ősoket a családba becsempésznek, hanem hiteles és összevágó okmányos érvek alapján fogom az imént bejelentett leszármazást előadni. Mi ily kútfők mellett is sokkal nehezebb, mint egyelőre gondolnók, néha a birtok joggyökössége bemutatásánál is, mint egyik későbbi adalékban egész unalomig fogjuk látni.

A tatárpusztítás által nagy veszteség és bonyolodás érte a törzsökös családokat. Elszóródtak, ősi fészkeiktől elszakadt kevés irományikat, de annál több hagyomány és emlékeiket veszítették, számos egyesek és ágak kiirtása folytán újdun örökségi és osztályos ügyekbe keveredtek, szóval az eredeti családi szerkezetet zavar és homály lepte meg. Ezen szerencsésen áthatni és a tisztásra kijutni, nem soknak volt adva. E kevesek közé azonban a kérdésbe vett Lévai Cheh család sorolandó.

Négy évvel a gonosz ellenség eltakaro dása után, úgymint 1245-ki martius 19. a nagy katastrophát túlélte egy számos tagú nemzetségnek három rokon ága, úgymint neven-

ként Guge Péternek fia, László Adrián fia, és Egyed Rugaasnak fia, a váci káptalan előtt megjelenvén, Bars és Hont megyében fekvő közös ősi jószágaikban ily rendet és atyafiságos osztályt tettek magok között: hogy Sárót és Bálvánt (mindkettő Barsban) Guge és László két ága, Ságot pedig (Hontban) Egyed ága veszi osztályrészébe. És mivel ezen osztozó három ág a közös törzsszel nem kötötte egymást össze, való, hogy régen szakadtak el a törzstől, a honfoglalás első századaiban. Számos egyvérű sarjak maradtak fel minden ágon a tatár öldöklés után is, mit nem csak világosan bizonyít az, hogy Rugaasnak fia Egyed 1254-ben és 1258-ban, tehát csaknem nyomban az iménti új osztály keltével, a sági, máskép Saagysidow nevű birtokot több rokonokkal osztotta meg, hanem az is, hogy a más két ágnak jutott Sáróban, az 1300. év közeltáján, fölös egyjogú birtokosokat találunk. Már a Béla király-kori osztozkodások alkalmával, Egyed vagyonosabb és kifizetőbb volt a többinél, mert 63 hold földet engedett hadi szolgálat fejében elszegényedett atyjafainak, és arról is említés történt, hogy atyjának Rugaasnak Deodatus kanonok 55 hold földet külön hagyományozott. Mind ezekről bő világosságot nyújtanak az illető okiratok, melyek Fejér Códexében Tom. IV. vol. 1. 376, vol. 2. 259, 473. l. l. olvashatók.

Az iménti Rugaas teszi a Lévai Cheh családnak II. András király korabeli bizonyos törzsét, kitől negyedfél század folytán szakadatlan lépcsőzetben jönnek le az utódok, a magbanszakadt Lévai Jánosig.

Rugaasnak fia Egyed, Egyednek fia Bede és onokája I. Péter az ősi osztályos birtok és lakás után Ságiaknak írtak. Később Bede az osztályos sárai atyafiságnak birtokrészeit megszerezvén, fia Péter pedig lakását is oda általtévén, ez a Sárai előnevet is kezdé használni. Széltében éltek azzal a jövő utódok is, I. Péternek fia László, és ezen Lászlónak fia II. Péter, még a Lévavár adományozása után is egy darabig, mert a szokott ősi lakástól egyhamar nem váltak meg, és név meg lakás rendszerint együtt járt azon időben. Az adományozott Lászlónak fia, az iménti II. Péter, Léva várába költözvén, a Sárai előnevet időfolytán elhagyá, és a Lévai

nevet állandóan vette fel. Ezen állítások nem pusztá szavak, hanem hiteles oklevelekből merítvék, melyek a derék gróf Forgács József, a Lévaiak nőágú ivadéka szíves közléséből jutottak Fejér György Códexébe, és csak sajnálni lehet, hogy a Családok újabb Könyvének tudós és szorgalmas szerzője figyelmét kikerülték, mert azok alapján mind Wagner atya hibáját könnyen helyrehozta, mind pedig kiegészített származási tábla jött volna az olvasó közönség kezébe. Egyébiránt akinek kedve telnék abban, e család nemzékrendét Rugaastól kezdve Léva vára adományos szerzője Sárjai Lászlóig összeállítani, vagy a család viszontagságait s gazdagodását nyomozni, mi a családok történelmének hivatása, olvassa meg figyelemmel Fejér Códexében a következő helyeket: Tom. VIII. vol. 1. 175, 178, 234.; vol. 2. 286. vol. 3. 495, 514.; vol. 4. 393. Tom. IX. vol. 1. 153. ll.

Bede (Bedew, Bedey, máskép „dictus ruffus“ azaz Vörös Bede) még rabló lovag volt. Tamás esztergami érsekkel bizodalmas viszonyban állott, pénzt és paripákat adott római útjához, de azért ott volt Trencsényi Chák Máté kalandjainál is, Bogdánt az érseki falut Barsban úgy elpusztította, hogy még neve is elveszett, és mégis a király, Róbert Károly Hrussó vára hadnagyává (főparancsnok) tevő. Nagy Lajos királyunk korában, ki oly méltán megérdemli a nagy nevet, mert boldoggá, elégedetté, nagygyá tette a nemzetet, a lovagiasság jelleme tisztulni, erkölcsileg fejlődni indulván, a birtokszerzés kútfejévé nem a rabló lovagiasság, hanem a haza és király szolgálatában tanúsított érdem lett. Ily úton jutott Bedének onokája Sárjai László vagyon és hivatalok során főnemesi rangra. A királyi udvarba lépve, királyi főajtónállóságig, és temesi főispánságig hágott. Zsigmond Léva, Revistye és Újvár várakat tartományostúl (most urodalomnak mondjuk) adományozta neki és családjának. Így lett, hogy a Sárjai név helyett néha már ő is Lévainak: „de Léva“ íratott, és e két váltva használt nevezet alatt csak egy és nem két személy érthető. Ki az imént mondottakat bővebben regisztrálni akarja, meg kell olvasnia Fejér Códexének következő helyeit: Tom. IX. vol. 4. 320., vol. 5. 276, 430., Tom. X. vol. 1. 299, 468., vol. 2. 44. 96. 99. 735., Tom. X. vol. 8. 339, 343, 373. ll.

Átmegeyek a vaskaru II. Péterre, kire a Cheh cím először tapadt. Ki az eddigi idézeteket megolvassa, meg fog győződni azonnal, hogy Rugaastól kezdve Lászlóig, két század lefolyta alatt, egymásra következő öt nemzedék közül, egyik sem használta a Cheh nevet, sőt maga II. Péter is egyideig csak a Sárjai és Lévai névvel váltva élt. Az idézettek fölül bővebb bizonytságot adnak erről a nálam eredetiben levő több okmányok. Szabadjon hármat közlenem. Az első kelt 1395-ben a Garam-Szent-Benedeki kolostorban s így szól: „quod Nicolaus de Belagh in personis dominarum Katherine consortis sue et alterius Katherine relicte . . . ad nostram veniendo presenciam nobis per modum protestacionis significavit, prout ydem auditu percepissent, *Petrus filius Ladislai filii Petri de Leua* quasdam possessiones eorum videlicet Zeche predictam Item Kys Zeche Wy Warad et Perlep vocatas in Comitatu Borsyensi habitas indebite fraudulentem et clandestine sibi statuere seque in dominium earumdem introducere per regium et alicuius capituli seu conventus homines fecisset.“ A másikat, mivel úgyis rövid, egészen átirom ide: „Nos Conventus Monasterii S. Benedicti de juxta Gron memorie comendamus quod Simon filius Benedicti de Warad in persona Francisci filii . . . di de eadem ad nostram veniendo presenciam Magistrum *Petrum filium quondam dni* (igy) *Ladislai de Leua* a vendicione in pignoratione donacione et qualicunque alienacione possessionis Wy Warad vocate in Comitatu Borsyensi habite alios vero quoslibet ab empcione recepcione occupacione detencione sibi ipsis perpetui faccione ejusdem seque ab intromissione in eandem quoquo modo facta vel fienda vice et nomine prenotati Francisci inhibuit contradicendo et contradixit inhibendo coram nobis lege regni requirente. Datum in festo beati Augustini confessoris. Anno dni Mo ^{mo} CCC nonagesimo septimo.“ A harmadik oklevél, mely az elsőre vonatkozik, kelt 1401-ben ugyanazon monostorban, és kívülről ily címet tartalmaz: „Dno Dno Regi (ki csak néhány nap előtt tért vissza a siklósi fogságból) Pro Nobilibus dnabus Katherine filia Dominici de Zeche et altera Katherine consorte Nicolai de Belagh contra

Magistrum *Petrum filium Ladislai filii Petri de Lewa* Inquisitorie.“ Bévül pedig mondatik : „quod *Petrus filius Ladislai filii Petri de Lewa* quasdam possessiones ipsarum Zeche predictam et aliam Zeche Perlep et Warad vocatas a multis retroactis temporibus pro se occupasset.“ De míg a káptalanok és konventek, melyek Lévai Péterhez közelebb állottak, a maga valódi nevén hiták és írták őtet, az alatt a királyi irodában a Cheh név kezdett alkalmaztatni reá. Így Zsigmond királynak 1399-ben Sz. Simon és Júdás apostolok előtti vásárnapon az esztergami érsekhez adott iratában háromszor olvasható már a Cheh epitheton ekkép : „*Magister Petrus Cheh dictus filius Ladislai filii Petri de Saaro*“ Lásd Hevenesinél Tom. VI. BB. 135. l. az egész oklevelet, melyet egykor gyűjteményem számára egészen leírtam, mert Fejér Códexéből kifelejtetett*). Így jegyezett fel neve az 1402-ki azon diplomában is, melylyel Albert trónöröklését a Zsigmond-párti nagyok elfogadták; 1403. pedig a királyi cancelláriában fogalmazott iratokban rendszerint „*Petrus Cheh de Lewa*“ elnevezés jött gyakorlatba. Okot és alkalmat ezen címadásra könnyű volt találni, mert Lévai Péter még 1399-ben a Csehországba küldött királyi sereghez csatlakozott. Cod. Dipl. Tom. X. vol. 2. p. 735. és mert a királyi vagyis cseh pártnak mindenkor egyik fő támasza volt. Cod. Tom. X. vol. 4. 137. etc. Azonban sem első sem egyedül nem volt Lévai Cheh Péter a magyarok közül az, kire a Cheh cím ragadott. A gondom alatt álló levéltárnak 1351-ki eredetiében említetik, hogy Trencsényi Chak Máté nádor idejében Bars megyei Nagy-Ugróc helységet „*Stephanus dictus Cheh*“ birta légyen. Azon Bars megyei más család is, mely Marosfalván lakott, szinte e névben osztozott. Egyik tagja István, ki Borbára királynét a Bars megyei Sáskő várába igtatandó vala, az 1424-ki igtatási parancsban így van írva : „*sin Stephanus dictus Cheh de Marosfalva*.“ Még egy nemzedékkal később, ugyanitt 1464-ben a Váradi nemzetség emberei közt is volt

*) Azóta ki van adva Telekinél Huny. Kora XII. k. 370. némely hibákkal. Ez is említi, hogy nem II. Péter, hanem atyja László kapta Lévat.

egy Lőrinc, Cheh melléknévvel. És ezek mind magyar eredetű családok ivadékai voltak, a Lévai Cheh Péterrel együtt. Más részt azonban tagadni nem lehet, hogy a cseh nevet és cseh nemzetiséget Magyarországon már korán tették ismeretessé a számosan ide be-bejáró csehek. Ők voltak a XIV. és XV. századi svajciak, szerencselovagok, s kalandorok. A szabad királyválasztásért vívó Csák Máténak Rozgonynál megtört serege nagy részben csehekből állott. Róbert Károly királyunk alatt is bizonyos Chenig nevű cseh kalandorral számosan jöttek be hadi szolgálatra, kiknek a király földet kivált pedig nevezett vezéröknek nagy uradalmakat juttatott. Ki ne tudna a Zsigmond királylyal ideköltözött csehek ármányairól, Erzsébet özvegy királyné Giskrájáról, és Mátyás király csehekből szaporított fekete seregéről emlékezni? Mind megannyi alkalmak a Cseh nevezetnek nálunk való használatára, és a családi nevek közé becsempészésére.

Viszontagságai és politikai élete Lévai Cheh Péternek, ki egyiránt mint bátor harci a török ellen az ország alsó részeit, különösen a macsói bánságot, a Marótiak, Újlakiak, Hederváriakkal vállvetve, az ország felső táját pedig, a Mátyusföldét, mint Stibor társa, a csehek ellen hősiesen védelmezte, ki cseh-párti bűnét Ulászló pártjához átmentével szépen lemosta, igen érdekesek, de ide nem tartoznak. Amit azonban a következőkben megemlítenek, az, úgy hiszem, a Családtani Adalékok címe alá meglehetősen elférhet.

A családokat Magyarországon is a férfiak tette. A nők eltűntek ugyan, mint a délibáb az alföld síkjain, de sokszor tartós nyomokat hagytak hátra. Általok fény, vagyon, gazdagság egy családból a másikba költözött. Ily nyomokra a Lévaiak családjában is akadunk. Lévai Cheh Péter nem csak a királyi udvar közelében keresett fényt és vagyont, hanem házassági összeköttetések által is. A magbanszakadás szélén álló dúsgazdag és tekintélyes Nevnai Trötöl (Treteul, Treutul) nemzetség sarját Katalint szemelte ki nőül. Ipja Miklós, a pénzszomjas Zsigmond király kedves tárnokmestere, sok jószágot bírt az ország déli széléin, kivált a mostani Slavóniában, melyeket utána leánya és a Lévaiak öröklöttek. Lévai Péter leányát Margitot a Dalmátiából ideszakadt Thal-

lóci Matkó bán, Belgrád főkapitánya és Keve vármegye főispánja, kiről a magyar történelem oly sokat és szépet tud mondani, vette nőül. Matkó bán egyike volt azon keveseknek, kiknek tanácsára Zsigmond, midőn kormányzása jobb irányt vett, kiválólag hallgatott. Lásd a Vaticáni Codexben életírását, a Magy. Tud. Társ. Évkönyv. III. köt. §. XX. 187. l. Két olyan erős oszlop, mint ipja és veje, erős állást biztosíthattak Lévai Péternek a király udvarában. Hivatalai utolsóját erdélyi vajdasággal zárta be, hova kevéssel halála előtt emeltetett. 1439-ben eltűnt az élők sorából.

A Wagner-adta családfa felmutatja ugyan a Lévai családba beszótt másik emlékezetes nőt is, Petrovics Annát, Lévai Zsigmond második nejét; de ki volt ezen Petrovics Anna? Ezen nő nagy tevékenységű embernek, Szapolyai János király fia gyámjának, Suraklini Petrovics Péternek leánytestvére volt; kinek másik nővére is Katalin szinte Bars megyében élt, Kálnay Ferenczel házasságban. Ezen két nőnek két férje a mohácsi vész idejében Bars vármegye élén állott; amaz mint főispán, ez pedig mint tekintélyes vagyonos családnak befolyásos tagja, ki a szerencsétlen Lajos király udvarában titkárságot viselvén, miután két testvére István és János a királylyal elvérzett, rendvei magányába visszavonult, és egykori collegája, a tudós érsek Oláh Miklóssal folytonos irodalmi összeköttetésben élte le napjait. Ezen két nő befolyása megfejtí azt, miért állott Bars megye János király részére az első sorában. Ámde a Tokajban élvezett szép napok hamar elborúltak, Szapolyai nem volt Hunyadi Mátyás, és a nővérek meg sógorok az árva királyfi gyámjának gyöngye viszhangjai maradtak. Lévai Zsigmondné férje halála után Péter fivére közelében keresett menedéket. A királyfi földén Arad vármegyében települt le és vele Zsigmondtól nemzett három vagy négy leánya, kik közül Katalin Patócsi Miklóssal, a jeles Czibak hű rokonával, Dorottya pedig az erdélyi hadak fővezére Hagymási Kristóffal lépett házasságra. Lásd Fábrián Arad vármegye leírását I. R. 206, 215. l.

Ezek után a Lévai nemzetség családfája így lenne kiegészítve:

I. tábla.

Rugaas

Egyed

1245—1258.

Vörös Béde hrussói várnagy
Sági előnévvel
1302—1343.

I. Péter

hol Sági, hol Sárjai előnévvel
1343—1359.

I. László temesi főispán.

I. János.

hol Sárjai, és miután Lévát adományúl kapta
hol Lévai előnévvel
1370—1396.

II. Péter erdélyi vajda.

Sárjai vagy Lévai előnévvel
1399-től Lévai Cheh névvel is
1395—1439.

(neje Nevnai Trötöl Katalin).

II. László Bars megye főispánja.

Lévai Cheh
vagy Vajdafi névvel
1439.

Margit

Thallóczy Matkó
bán és belgrádi főkapitány
neje 1440.

II. János. 1476—1489.

(1-ső neje Hedvig Kompolti Miklós özvegye
2-dik „ Ország Magdolna.
3-dik „ Paksi Anna, ki aztán Haraszti Ferenc bánhoz házasult).
ettől

Zsigmond 1506—1530.

Bars megye főispánja

(1-ső neje Haraszti Katalin, mostoha apjának első feleségétől Dóczy
Zsófiától született.

2-dik neje Suraklini Petrovics Anna, erdélyi kormányzó és a királyfi
gyámjának Petrovics Péternek testvére).

II. tábla.

Lévai Zsigmond

1-ső nejtől		2-dik nejtől	
Haraszti Katalintól ¹⁾		Petrovics Annától ²⁾ .	
Zsófia és (Gimesi Forgács Ferencné) 1531.	Gábor Barsi főispán (Thurzó An- nától) † 1542. Pestnél.	Frusina Katalin Russói Pathocsi Jánosné Miklósne 1539. 1539.	Dorottya Anna Hagymási Kristófné 1539. 1560.
Forgács János 1574.	Lévai János † 1553. Bécsben.		
György, Balás, Sebestyén, László, Krisztina Géczy Istvánné.			

¹⁾ Azon egyességlevélben, mely 1574-ben Forgács János felperes és Zeleméri László alperes közt Pozsonyban a Lévai örökség iránt keletkezett, így áll: „Joannes Forgacs de Gymes filius quondam Francisci Forgacs de eadem Gymes ex generosa olim dom. Sophia consorte sua, filia vero magnifici quondam Sigismundi de Leva, ex generosa olim domina Catharina consorte ejusdem, filia vero Francisci Haraszti progenitus.“

²⁾ Petrovics Péter Erdély kormányzója és János-Zsigmond királyfinak gyámja, a csályai uradalmat Arad vármegyében 1539. nőtestvéreinek, Annának Lévai Zsigmond özvegyének és Katalinnak Kálnay Ferenc özvegyének, és mindketteje gyermekeinek örökösen felvallván, így nevezi ezeket: „generosis dominabus Annae relictæ quondam egregii Sigismundi de Leva, ac Frusinae egr. Joannis de Russo, et Catharinae magnifici Nicolai Pathoczy de Eperjes consortibus, nec non Annae Catharinae puellis, filiabus videlicet annotatae dominae Annae relictæ prænominati Egregii Sigismundi Lévai, ac Catharinae relictæ Egregii quondam Francisci Kalvay de eadem Kalva (hibásan Kálnay de eadem Kálna helyett) ac Alberto filio eiusdem.“ Lásd Fábrián Arad vármegye Leírását I. R. 215. l. Lévai Dorottya pedig beregszói Hagymási Kristóf neje lett. Ugyanott 206. l.

IRODALMI RITKASÁGOK

SZILÁGYI SÁNDORTÓL.

I.

Azon időben, midőn a tudományos pályára készülő magyar ifjak képzésök betetőzése végett a külföldi egyetemeket látogatták meg, s ezeken rendszeren több éveken át tartózkodtak, tudományos irodalmunknak nem megvetendő részét képezték azon vitatkozások, értekezések, melyeket magyar ifjaink az egyetemeken tartva, ott ki is nyomattak. Habár ezek közül többek irodalomtörténetiróink által ismertette vannak is, de bizonynyal igen sok van még, melyekről egyiknél sincs említés téve. Én ezúttal csak két oly gyűjteményt ismertetek, melyek közül egyik a kolosvári reform. főiskola, másik pedig a sárospataki reform. főiskola birtokában van, és csak e két középvastagságú kötetben is mennyi új ismeretlen adat.

Posaházi János egyike Patak leghíresebb tanárainak, Utrechtben végzé tanulmányait, s midőn a philosophiában magisterré lett, következő disputációt bocsátott ki: *Disputatio philosophica inauguralis de legibus, igne culinari, ac supposito quam Deo favente publice sine praeside defendere conabitur Johannes Posaházi ungarus ad diem 19. junii horis locoque solitis. Ultrajecti M. DC. LV.* Ajánlva van e munka Lórántfi Zsuzsánnának, a pataki iskolának mint tanulmányai anyjának, s atyjának Posaházi Mihálynak mint kászoni papnak. A munkának négy része van: Theses politicae de legibus; Th. physicae de igne culinari; Th. metaphysicae de supposito. Ezután következnek: Corollaria ex universa philosophia.

Nem sokkal azután láthatott világot ugyane férfiúnak tanári beköszöntő beszéde: *De vera eruditionis comparandae ratione* (teljes címét nem közölhetem, mert a címlap s két első levél hiányzanak). E 40 lapnyi, elegáns latinsággal

írott beszéd különös súlyt fektet a philosophiai s theologiai tudományok mellett a jogtanítására „cum igitur, mondja, viros nobiles iudicare oportet, gnari ut sint iustitiae necessitas cogit, illam autem nosse non poterunt, nisi artem juris et aequi teneant“ stb. Ajánlja e célra a római jog epitoméjét vagy legalább a Tripartitumnak félévi tanulását.

Egy másik tanári beköszöntő beszéd De Studio Sapientiae Apáczai Cseri (és nem Csere) Jánostól, mely Kolosvárt 1653-ban hagyta el a sajtót. Ezen külön 4-edréses kolosvári kiadása egyetlen irodalomtörténetíró által sem volt megemlítve.

Debreczeni Kalocsa János. Ennek életéről s egy pár munkájáról emlékszik Bod Péter. Ismeretlen volt előtte Disputationes Theologicae antisociniana de existentia Christi aeterna quam publicae disquisitioni subjicit Joannes K. Debreczeni ung. Ad diem 6. apr. l. h. s. Franekerae Anno CIO. IOC. L. V. Ugyanakkor s ugyanott jött ki a második rész is.

Poots Szántai István Bod előtt ismeretlen. Munkája Disputatio Theologica Anti-trinitariorum blasphemiis opposita de Adorando Sacro-Sanctae Trinitatis mysterio, quam publicae disquisitioni subjiciet St. P. Sz. ungarus Ad diem 4 Julii, qui est Veneris hora decima. Ultrajecti CIO. IOC. L. VI. Ajánlva van Rákóci György fejedelemnek, mint pártfogójának s tanulmányai előmozdítójának. A terjedelmes értekezés három részre oszlik, el van látva előszóval, melyben szerző a fejedelemnek hizeleg, s a végén versekkel, melyeket Heerebord Adrián philos. prof. s Püspöki János, Losonczy F. János, Mártonfalvi György erdélyi fi (ez zsidó), s Görgei P. Pál irtak hozzá.

P. Sz. Mihályi Gergely. Disputatio Theologica de Bis mortuis, quam juvante Deo optimo maximo, praeside excellentissimo ac doctissimo viro D. Georgio C. Comarino (Komáromi Csipkés György) SS. Theologiae doctore ejusdemque facultatis in illustri Schola Debrecina professore publice defendit Gr. P. Sz. M. Die . . Febr. hora locoque solitis. Varadini apud Abrahamum Kertész Szenciensem. Anno M. DC. LVI. Ajánlva van e munka Zólyomi Miklósnak, több papoknak s

Csipkésnek és Budai Istvánnak a debreceni iskolában rector-nak (rector azon időben nem igazgatót jelentett, hanem a felsőbb osztályok tanítóit. Az iskolákban akkor első volt a professor, ritkán több egynél, aztán a rector kettőtől 4-ig, s az alsóbb osztályokban a collaborator).

Técsi J. Miklós. Disputatio scholastica de libertate humanae voluntatis quam publicae dissertationi subjicit Nic. J. T. pannonio-hungarus ad diem 27 Martii hora octava loco solito Trajecti ad Rhenum M. DC. LVIII. Ajánlva van e munka a váradi közönségnek, az odavaló iskolának Tarpai S. András váradi rector s utóbb pataki lelkész és Enyedi Sámuel orvosdoctor s váradi iskolai moderatornak (= rector). Ellátva ajánló íráttal s dicsérő versekkel, köztök egy görög, Mártonfalvi Györgytől.

Mártonfalvi T. György. Disputatio theologica inauguralis de Foedere Dei quam pro laurea doctorali summisque ss. theologiae honoribus consequendis publice defendere conabitur G. T. M. Transylvano-Ung. Ad diem 23 junii hora locoque solitis. Franekerae 1659. Mártonfalvi élete s más munkáiról emlékezik Bod Péter, de ez ismeretlen volt előtte.

Debreczeni Gele János Disputatio Theologica de Cognitione Dei naturali quam publice dat ventillandam J. G. D. Franekerae 1659. Ajánlva van Nagybánya községének, mint tanulmányai előmozdítójának, továbbá Nagyári Benedek s Kovásznai Péter nagyváradi és Selyei Pál s Belényesi János nagybányai papoknak, ezenkívül más 3 papnak és hat tanuló társának. Végül dicsérő versek.

E gyűjtemények mellett csaknem ily számos jogtudományi értekezésekre is találunk :

Enyedi Gáspárnak három jogtani értekezését : 1) Disputatio juridica de justitia et jure septima. Utrecht 1657. mart. 20. Ajánlva van : Nadányi Miklós aranygyapjas vitéz és nógrádi főkapitánynak, Pinneyi János personálisnak, és protonotáriusnak Nadányi Istvánnak, Stepán Ferencnek s Szigeti Márton székelyhídi kapitánynak. A terjedelmes előszó különösen Nadányi harci érdemeit s számos sebeit emeli ki. 2) Disputationum juridicarum XCV et XCVI. desumptae

et Titulis XXXIX. XL. XLI. XLII. XLIII. XLIV, de haereditate vel actione vendita; quae res vendi non possunt; quae res exportari non debeant; de Eunuchis; de patribus qui fil. distrax., de rescind. vend. L. IV. Cod. Justin. Franekera 1659. Ajánlva Enyedi Sámuel orvos és váradi professornak. 3) Disputatio juridica inauguralis de Lege Falcidia. Utrecht 1660. mart. 30. Enyedi Gáspár erdélyi fi volt.

Nadányi János. A Florus Hungaricus szerzője. Életéről s munkáiról lásd Bod Athenását. Értékezései 1) Disp. Jur. de Justitia et Jure nona, quae est de principum Constitutionibus. Utrecht 1658. 2) De Jure Belli, melyről Bod is emlékezik, és 3) De Jure Pacis, Leyda 1660. 17. Januar. Ajánlva Hugenius Konstantinnak és Apáczai Jánosnak.

Püspöki Szilveszter János. 1) Disputatio historico-politica de origine incrementis et variis rerum publicarum mutationibus. Leyda 1655. Mart. 20. Ajánlva Püspöki Balogh Péternek pártfogójának. 2) Disputationes juridicae XXXVII et XXXVIII, desumptae ex titulis 47—53, ubi et apud quem cognitio in integrum restitutionis agitanda sit, de reputationibus, etiam per procuratorem causam in integrum restitutionis agi posse etc. Lib. II. Cod. Iustin. Franekera 1657. Ajánlva Balog Péternek ecsedi kapitánynak mint nagybátyjának stb.

Debreczeni P. János. Disputatio politica de majestatica superioritate, sive de maiestate in genere. Utrecht 1658. febr. 20.

Décsi Márton, kinek életéről Bod Péter terjedelmesben emlékezik s ki Posaházinak hatalmas versenytársa volt, mint Coccejus követője, Leydában tanulása alatt adta ki értékezését: Disputatio Philosophica de visu, pars prima et secunda. Leyda 1666. nov. 27. Ajánlva van e munka Kapi Györgynek, mint kinek ő alumna volt.

Köpeczi János erdélyi fi; Disputatio philosophica de Cometis. 1666. Leyda jun. 22. és 23. A munkának 3 része van, s ajánlotta Apafi Mihálynak mint pártfogójának.

Karczag-Újszállási Karcvai Márton; Disputatio Chymico; medica de acido praecipue microcosmi. Leyda 1670. martius.

Szoboszlai Mihály; Disputatio theologica de quinque falsis pontificiorum sacramentis. Leida 1669. Mart. 23. Ajánlva Jászberényi Pálnak, ki azon időben Londonban a fiatalság

tanításával foglalkodott, s kiről Bethlen Miklósban tüzetesen olvashatni.

Úgy szólva két nem vastag kötetet tevő gyűjtemény, és mennyi újat ismeretlent tartalmaz!

De lássuk e gyűjteményeknek más egyéb nemű fontosságait.

II.

A szépreményű Rákóci Zsigmondnak az öreg Rákóci György kisebbik fiának halálára következő költemény jelent meg:

Metamorphosis illustrissimi quondam Herois felicis memoriae Sigismundi Rákóci, id est ejus eruditae vitae heroicaeque virtutis cum simili morte vitae termino poetica descriptio Latino et Ungarico idiomate composita a Francisco Borsati papensi, in illustri varadiensi gymnasio Sacrae Poeseos p. t. Collaboratore. Varadini apud Abrahamum Kertész Sencinum. Anno M. DC. LVI.

Ajánlva Lórántfi Zsuzsánnának Enyedi Sámuel és Tarpai Szili András által.

Ezzel együtt van a magyar is:

Változása az néhai tekintetes és nagyságos boldog emlékezetű Rákóci Zsigmondnak; azaz: az ő kegyes és különbözőnkülönféle jóságos cselekedetekkel tündöklő életének és boldogul e világból való kimúlásának poetica inventióval való leírása deákul és magyarul; melyet Borsati P. Ferenc a váradi gymnasiumban poetica classisnak ideig való collaborátora szerzett. Váradon nyomtatott Szenczi Kertész Ábrahám által M. DC. L. VI.

Mind a latin, mind a magyar példány címdalán a fejedelemléhez intézett versek.

III.

Radecz Bálint az erdélyi unitáriusoknak egyik leghíresebb püspöke. Életét leírták Székely Mózsas az Unitária Vallás Történeteiben, s Seivert Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten című munkájában. De következő nyomtatványáról egyik sem emlékszik:

De Matrimonio tractatus. Authore Valentino Radecio. Claudiopoli Typis Heltanis excudebat Joannes R. Makai. M. DC. XXI.

Negyedrétben 54 lap. Oly céllal írva, hogy házassági frigykötések alkalmával a lelkészek belőle kivonatokat készíthessenek.

IV.

Göllyei Tolnay Ferenc irodalmunkban eddig nem volt, tudomra, ismertetve. Munkája :

Hungaria cujus antiquitates et statum proponit et examinandum subjecti Franciscus Tolnay de Geollye Nob. Hungarus. Ad diem . . . sept. in aud. phil. h. l. q. s. Heidelbergae 1675. Ajánlva van Károly Lajos rajnai választó és bajor hercegnek.

A munka sűrű nyomtatással 204-edr. l. Fel van osztva 42 fejezetre, tárgyalja hazánk történeteit a legrégebb időktől, áttekintve a különböző uralmakat és bevándorlott népeket s futólagosan politikai szervezetét. Szerző sokat olvasott s röviden szól mindenféléről, compendiumnak elég ügyes, de azt fog legkevesebbet találni benne az olvasó, amit leginkább várna, adatokat, melyek szerző korát illusztrálnák.

V.

Az egész XVII. századon át, különösen kath. iskolákban, a nevelésnek lényeges részét képezte erkölcsi színművek előadása. Sőt ez, mint Gunesch följegyzé évkönyveiben (Trausch Croniconjai II. 167.), előbbkelő családoknál is valamely nagyobb családi ünnepély alkalmával szokásban volt. Ezek többnyire politikai vagy polemicus természetűek voltak, míg az előbbieik erkölcsi irányuknál fogva tűntek ki.

A sárospataki gyűjtemény két ily színműnek programját s tartalmát tartá fen, mindkettőt az előadás alkalmára készült nyomtatásban. Lássuk őket :

Theatrum fortitudinis, in quo septem fratres Machabaei una cum matre et fortissimo Eleazaro constantissime pro Deo ac patriis Legibus vitam prius gloriosa per vulnera quam Cultum veri Numinis, sibi olim eripi passi. Anno Mundi 3887.

Sextae aetatis 371. Imperii Graecorum 145. Antiochi Epiphani 9. Menelai Pseudopontificis 6. Ptolomei Philometoris 13. Olympiadis 153-ae. Anno Urbis Conditae 586. Consulibus Romanis Q. Aelio Poeto et M. Junio Pennio. Anno Ante Christum natum 166. nunc vero Anno nati Salvatoris Jesu 1641. Virginis gloriosissime in Coelos assumptae 1591. Sub Auspiciis Spectabilis ac Magnifici Dni Dni Francisci Kornis de Ruzka etc in Scenam admissi, a nobili et studiosa Monostoriensis Gymnasii juventute. Eidemque Spectabili ac Magnifico Dno, ut Supremo Comitatus Colosvariensis Comiti dicati Sacratique.

Eddig a terjedelmes cím és első oldal. Ezt követi a 2-dik oldalon az alapeszme, az argumentum, mely Salianus Egyház történeteiből véve röviden előadja a Maccabaeusok esetét.

Az ajánló levél két oldalt foglal el telve az ilyeneknek közönséges és mindennapi hizelgéseivel, s egy pár ismerős históriai adatra való célzással. Az előadó személyek 4 sűrűn nyomott oldalt foglalnak el, s részint fogalmakat, részint személyeket képviselnek. Mors, Majestas, Fortuna — rei, melancholici, mind találunk személyesítőre. Rustici, famuli, fabri, populus hebraeus, Sycarii, 7 filii (t. i. Maccabaeusok), Sacerdotes, cives, aulici, Duces, Aegyptii stb stb személyesítői mellett. A színdarabban 124 különböző szerep fordul elő, melyet körülbelül 35—40 ifju személyesített: kitéve névszerint sőt mindenütt a nemzetiség és nemesség is felemlítve. Így találkozunk három Torma, Domokos, Peres (Eleazar), Lugosi (Antiochus), Székely Gotthárd, Simon Herceg stb kath. családok tagjaival a szereplők közt.

Ezután következik a darab meséjének jelenetenkénti kivonata. Állt egy prologusból (ennek tartalma: Mors Regina (Peres) mortalium summos ac infimos, probos ac improbos suis exaequat lignonibus; atque inter cadaverum stragem triumphatrix tragoediae seriem interpretatur) s öt felvonásból.

Ha a kivonatból következtethetünk, a darab nem volt egyéb, mint a históriának száraz scenirozása s párbeszéd-ekbe szedése, melyben földfeletti lények is szerepelnek, de

korántsem cselekvőleg, hanem a történelmi tények erkölcsi tanulságait szavalva el. Ugyan e szerepe van a felvonások végén előforduló chorusoknak is.

A másik darab címe: *Ex Rege Taurus sive Tragodia de Fastu Nabuchodonosoris humiliato, a magnifica generosa, nobili ac ingenua juventute Gymnasii Monostoriensis in scenam data; cum ejusdem juventutis literarium profectum munificentissima liberalitas, Spectabilis ac Magnifici dni dni Stephani Haller de Hallerkő, illustrissimi ac celsissimi Transylvaniae Principis intimi Consilarii, Comitatus Küküllő Supremi Comitit, Maecenatis optimi praemiaret, die qua Triumphabunda Humilitas humilem Virginem Dei Matrem in Coelitum Reginam coronavit. M. DC. L. IV.*

A dedicatio telve a szokásos magasztalásokkal, s az argumentum a tragoedia tárgyát adja elő. A Prologus tartalma „Genius Nabuchodonosoris suasu Felicitatis ac Superbiae in altum se levat, sed haec in monstrum, illa in Miseriam conversa, ab alto genius superna vi decutitur; cujus loco Genius Hallerius erigitur et per Gentilitiam suae gloriae laurum transmittitur.“

Követi a darab tartalma: jelenetenkénti scenírozása a bibliai előadásnak, a felvonások végén intő karokkal.

Íme csak két kötetben is mennyi érdekes irodalomtörténeti adat! Valóban fáradságra méltó volna a hazai iskolák könyvtárainak katalógusát közzé tenni.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

IRODALMI NAPLÓ.

— Encyclopaediai munkák. — *Magyar Akadémiai Értesítő.* A Nyelv- és Széptudományi Osztály Közlönye, szerk. *Toldy Ferenc.* 1860. II. szám. Pest, Emich bet. N8r. 67—193. 1. (Egy 30 íves kötet ára 3 ft).

Tartalma: Az igeszó módalakai a magyar és rokon nyelvekben, *Riedl Szende*; Hangsúly, vagyis nyomaték a m. nyelvben, *Fogarasi János*; Az óclassica irodalom előnyeiről a gymnásiumokban, *Szepesi Imre*; Emlékezés Ferenczy István felett, *Fáy András.*

Magyar Akadémiai Értesítő. A Matematikai és Természettudományi Osztások Közlönye, szerk. *Győry Sándor*. 1860. I. sz. Pest, Emich bet. N8r. 1—44. l. 4 rajztáblával (Egy 25 íves, számos rajzoktól kísért kötet ára 3 ft).

Tartalma: A gabona-, különösen víz- és gőzmalmokról, *Tomori Anasztás*; A göröső történelmének s alkalmazásának vázlata, *Dorner József*; A gyomoralkati különbségekről a madaraknál, négy tábla rajzzal, *Dr Nagy József*.

Sárospataki Füzetek. Protestáns és tudományos folyóirat, egyház és nevelés, tudomány és irodalom körében. Kiadják Erdélyi János, Hegedűs László, szerkesztik *Antalfi János*, *Árva József*. Negyedik évfolyam, IV—IX. füzet, vagyis május—sept. S. Patak, 1860. — N8r. 289—364. l. A tíz füzetes folyam ára 5 ft, postán 6 ft.

Bő tartalmának érdekesb részei: Közlemények a vallásbölcsezszer mezejéről, *Peti József*; A szatmári és németi ref. egyházak és iskolák történetei, *Partók Gábor*; Kecskeméti anyakönyvi följegyzések, *Szilágyi Sándor*; Egy m. protestáns egyetem mint életszükség, *Homokalföldi*; Az ungvári helv. h. egyház történetének töredéke, *Makay Dániel*; Uniovitály a hazai katolikusok és protestánsok közt 1822—7. *Viló Lajos*; Milton Macaulay után, *Könyves Tóth Kálmán*; Vay József életrajza, arcképpel; A b. keresztúri h. h. egyház levéltárából *Barna József*; Egyházi képviselet, *Simon József*; Vermigli Mátyr Péter, utolsó közl. *Pápai Imre*; és számos apróbb becses történelmi, statistikai adatok, okmányok, kerkérdések tárgyalásai, ismertetések stb.

Ismertettár. Nélkülözhetlen segédkönyv, mely a történelem, természet s egyéb tud. és (a) művészet köréből lehetőleg minél több érdekes tárgyat és egyéniséget betűsorozatos rendben megismertet. IV. kötet: Drina — Feretrius. Pest, 1861. kiadja Heckenast G. 8r. 736 hasáb. Füzve csak 1 ft.

— *Szigeti Album M. DCCC. LX.* Kiadták *Szilágyi István* és *P. Szathmáry Károly*. Pest, Ráth Mór bizománya. 1860. Magas 4r. 324 l.

Egyik legbecsesb albumainknak. Jeles és érdekes historiai cikkek: Az erdélyi nemzeti fejedelmek beigtatása *gr. Mikó Imrétől*; Az utolsó tatárjárás (1717) *Szilágyi István*; Gr. Bethlen Kata, *Szilágyi Sándor*; Erdély fegyveres erejének történelmi vázlata, *gr. Teleki Domokos*; Sziget ismertetése, *Várady Gábor*. Az elbeszélő költészet b. *Jósika Miklós*, b. *Jósika Júlia*, *Fáy András*, *Jókai Mór*, *P. Szathmáry Károly*, *Kazinczy Gábor* (szamojéd mese) stb —, a verses költészet *Arany*, *Tompa*, *Erdélyi Szász*, *Mentovich*, *Tóth Kálmán* stb által van derekasan képviselve.

— Szépirodalom. — *Vészhangok.* Írta *Vajda János*. A szerző sajátja. Pest, Hartleben K. A. bizománya. 1860. N16r. 144 l.

Borúra Derű. Költemények. Írta *Zalár*. Pesten, Emich G. m. akad. nyomdász tulajdona. N16r. Ára füzve 1 ft.

Beranger Dalai. Magyarítják *Szász Károly*, *Illésy György* és mások.

Első füzet. Debrecen, Csáthy Lajos és Társa bizománya. 1860. K16r. 117 lap.

Egy Fácsk a első gyümölcse a szépirodalom kertéből. Írta és kiadta *Ferenczy Sándor*. Arad, 1860. Réthy Lipót bet. 8r. 141 l. Ára 60 kr.

— *Új Somlyóvár.* Regé a jelen századból. Kisfaludy Sándor lantja után. Írta *Magyar Ferenc* Sümeghen. Pest, Emich G. bet 16r. 214 lap.

— *A Róssaünnep.* Népjellemrajz egy felvonásban. A Pest-budai zenede szavalati osztálya használatául a dallamokkal együtt szerzé *Jakab István*. Pesten, 1860. Trattner K. bet. 8r.

— *Jósika Miklós Újabb Regényei.* A két barát, regény négy kötetben. Pest, 1860. Kiadja Heckenast Gusztáv. N16r. 179, 162, 175, 196 l. Füzve 4 ft.

Az utolsó Szapolyai. Történeti Regény négy köt. Írta *Ábrai Károly*. Pesten, Emich G. tulajd 1860. N16r. 185, 207, 212, 200 l. Ára 4 ft.

Szegény Gazdagok. Regény, írta *Jókai Mór*. III. köt. Pest, Emich G. tulajd. N16r. 140 l. Ára 1 ft.

Kenderessi Po-dorja Boldizsár Utazása a hatodik világrészben. Írta *Ördög Endre*. Aradon, Bettelheim testvérek bizománya. 1860. N16r. 139 l. Ára 1 ft.

Egy szerelmi Kaland. Írta *id. Dumas Sándor*. Fordította *Beniczky Emil*. Pest 1861. Lauffer és Stolp bizománya. 16r. 166 l. Ára 1 ft.

Régi Képek a Krónikákból. Történeti elbeszélések, írta *Papp Miklós*. Első kötet. Kolosv. Demjén László bizománya. 1860. 16r. 172 l. füzve 1 ft. (a tiszta jövedelem a tordai Széchenyi-szoborra van szentelve).

— *Nyelvkönyvek.* — *Elemi Hellen Nyelvtan*, gyakorlatilag előadva *Szepesi Imre* kegyesrendi tanár által. Szótan. Ötödik javított kiadás. Lampel R. bizománya. A m. kir. pesti egyetemi nyomda bet. Budán, 1860. VIII és 381 l. 8r. Kötve 1 f. 36 kr.

A Magyar Nyelv gyakorlati tanfolyama. Kellner Lajos után. Első kötet : írta *Kempelen Győző*. II. kötet : *Pressner János*, gimnásiumi tanár. Szeged, Burger Zsigmond tulajd. 1860. X és 86, X és 138 l. K8r.

Gyakorlati Francia Nyelvtan. Útmutatás a francia nyelv rövid idő alatti könnyű és alapos megtanulására. Írta *Typray János*. I. II. tanfolyam. Pest, 1860. Heckenast G. tulajd. 8r. 128 és 120 l.

Ahn F. gyakorlati Tanmenete a francia nyelv gyors és könnyű megtanulására, melyet (a) magyar nyelvhez alkalmazott, jegyzetekkel és a francia nyelv alaktanának táblázatos átnézetével ellátott. *Mutschbacher Lajos*. Második jav. kiad. II. folyam. Pest, Emich G. tulajd. 1860. K8r. 192 l. Füzve 60 kr.

— *Philosophia.* — *Deáky-Értekezések.* Kiadja a dunántúli reform. főisk. igazgatóság. 4. füzet. *A philosophia szükséges alkatrésze a theológiának.* Írta *Molnár Aladár* ref. papnövendék. A Deáky-alapít-

vány értelmében koszorúzott pályamű. Pápan, a ref. főisk. bet. Magda L. által. 1860. 8r. 49 l. Ára 30 kr.

— *Ifjúsági iratok.* — *Erkölcsei Olvasókönyv.* A népiskolák második osztályának. Sárospatak a ref. főisk. bet. 1860. 100 l. K8r.

Hervadt Bokréta. Volt növendékeinek emlékül *Lukács Pál.* Pest, 1861. kiadja Osterlamm Károly. 176 l. K16r.

— *Történet- és életírás.* — *Hazánk.* Közlemények a nemzeti történet és honismeret köréből. Szerkeszti *Török János.* Második évfolyam, VII—VIII. füzet. Pest, 1860. kiadja Heckenast G. N8r. 381—512. l. A 8 füzetes folyam ára 5 ft, postán 6 ft.

Tartalma: A Sz.-István-Társulat Egyetemes M. Encyclopaediája; az akadémia 1859. évi köz üléséből az elnöki megnyitó, b. Kemény Zsigmond emlékbeszéde id. Szász K. felett, az akad. vagyona, új tagjai s jutalomtételei; Kisfaludy K. tetemei áttétele az új sírkertbe; Archaeologiai visszapillantások *Páur Ivántól*, különösen a királyeskü keresztje; Historiái tanulmányok Boszniáról a m. történet szempontjából *Wenzel G.*; A két Serédy, báró *Balassa Antaltól*; Pázmány Péter és I. Rákóczi György kiadatlan levelei, *Dr Ötvös Ágoston*; Adalék II. Rákóczi György lengyel hadjáratához, *Szalay László*; — Gr. Széchenyi István halála (a lapok szózatai); Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, s a pataki collegium ünnepei.

Dr. Horváth Mihály: Magyarország Történelme. Ujjonnan átdolgozta *Dr Hatvani Mihály.* Második kiadás. Második kötet. Az Árpád-ház kihaltától a mohácsi ütközetig. Pest, 1860. Heckenast G. tulajdona. 8r. 736 l. füzve csak 2 ft.

Az adatok kritikai megrostálása, az események világos csoportozása, gondos okfejtés, józan és részrehajlatlan méltatása a történetek és jellemeknek, egyszerű tiszta előadás jelzik e szorgalmas történetírónkat, ki e második kiadásban szinte új munkát nyújt. A ma már szokatlanul gazdaságos kiállítást csak a szinte szokatlanul csekély ár mentheti (egy garasra sincs téve íve). Így melyik módta-
lanabb hazafi is ne szerezne meg e népszerű magyar históriát?

A sárospataki ref. főisk. három százados ünnepe júl. 8. 1860. Emlékkönyvbe foglalta *Erdélyi János.* Sárospatak, a ref. főisk. bet. nyom. Jäger Károly. 1860. N8r. 143 l.

Szent István, Magyarország első királya. Mindkét nembeli kath. ifjúság számára írta *Remellay Gusztáv.* Szeged, kiadta és nyomtatta Burger Zsigmond. 1860. 16r. V és 151 l.

Vay József rövid Életrajza, magyarázatul arcképéhez. Sárospatak. Nyomt. Jäger K. a ref. főisk. bet. 1860. 8r. 8. l. Ára 40 kr.

Emléklapok a gr. Teleki családtörténetéből. . . . több kútfő után írta *Körösi Sándor.* Komárom, Szigler testvérek bet. 1860. 8r. 27 l. Ára 20 kr.

Az óbudai Fejéregyház mint Árpád temetkezési helye. Írták ifj. gr. *Nádasdy Ferenc és Thaly Kálmán.* Pest, kiadja Pfeifer Ferdinánd. 1860. K16r. 24 l. Ára 30 kr.

— *Utazási emlékek.* Írta *Ormós Zsigmond.* Első köt. Pest, Pfeifer F. bizom. 1860. K8r. XX és 313 l.

Úti Képek. Sept.-nov. 1859. Írta *gróf Wass Adámné.* Kolosv. Demjén L. bizományosa. 1860. 8r. 263 l. Füzve 2 ft.

(Florenc — Páris — Drezda — Bécs).

A Szentföld, különösen Jeruzsálem képe földrajzi és történeti tekintetből. *Plitt Theodor* után írta *Fábián Mihály,* ref. segédlelkész. Pest, 1860. Engel, Mandello és Walzel tulajd. 8r. 182 l. abroszszal 80 újkr.

— *Jogtudomány.* — *Jegyzetek a büntettek, vétségek és kihágások* közti általános viszonylatról, s különösen ez utóbbiaknak büntetéseiről s elenyésztéről. Írta *Marjalaky Károly.* Aradon, 1860. Réthy Lipót bet. 8r. 79 l.

— *Mathem. és Természettud.* — *Számítástan.* Írta az algymnásiumok számára *Dr. Mocnik Ferenc.* A hetedik kiadás után fordítá *Szász Károly.* I, II. rész. Harmadik kiadás. Pest, 1860. Heckenast G. tulajd. 8r. 185 és 128 l.

Mennyiségtan a közélettanodák felsőbb osztályainak számára. Készítette *Dr Lutter Ferdinánd,* a pesti kegyesrendi magyar nagygymn. igazgatója s a M. Tud. Akademia lev. tagja. Első rész : Számítástan. Pest, 1860. Hartleben sajátja. 8r. VI és 258 l.

Mértékek és pénzdarabok tabellái. Egybeszedte *Csink János.* Kasán, Werfer Károlynál 1860. 16r.

— *A tűzimádó böles az Ősilágok Emlékeiről.* Pest, Kilián Gy. egyetemi könyvtárus tulajdona. 1860. 8r. 180 l. 61 kőrajzzal 14 táblán.

Egy a geologiai tudomány jelen magasságán álló szellemes írónak kosmo- és geogniája, egy a régi parz valláshoz hű orvosbölcsnek álláspontjáról előadva.

Természettan algymnásiumok számára. *Pisko F. J.* után magyaráta *Kühn Rajmund Lajos.* Pest, 1860. kiadta Heckenast G. 8r. 248 l. Füzve 1 ft 20 kr.

A szobranci fürdő gyógy- és természettani tekintetben. Írta *Turner Ferenc.* Sárospatak, a ref. főiskola bet. 1860. K8r. V és 119, 35 lap. Füzve 1 ft.

Pabst Kalauza a Szarvasmarha tenyésztésére. Németből *Császár Ferenc.* A fordítást az 1859-ben megjelent 3. kiadáshoz idomította, s Magyarországot érdeklő jegyzetekkel ellátta *Galgóczy Károly.* 10 kőnyomatú csinos ábrával s a szövegbe illesztett 54 fametszvénynyel. Pest, Emich G. tulajd. N8r. 274 l. Füzve 5 ft. Angolvászonba kötve 5 ft 80 kr.

— *Eg é l y.* — *A hétfájdalmú bold. Szűz Mária* nyomait követőknek mennybe vezető *Aranykoronája . . .* melyet . . . szerzett *Áts Benjamin,* Pest, 1860. Bucsánszky. 4r. 426. l.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

X. ÉV.

SEPTEMBER. 1860.

IX. FÜZ.

A „NEGYVEN VEZÍR KÖNYVÉBŐL“

NÉHÁNY MESE.

EGY KOLOSVÁRI KÉZIRATBÓL

közi

BUDENZ JÓZSEF.

„*Kitáb-i Szendbád: kirk vezirin kirk hikájeti ve bir khatinün kirk hikájeti dir*“, vagyis: „*Szendbád Könyve, azaz negyven vezírnek negyven históriája, meg egy asszonymak negyven históriája*“ mulattató, de e mellett erkölcsi irányú török mesegyűjtemény, melyet II. Murád alatt (1421—51) bizonyos *Ahmed Miszri*, azaz *Egyiptomi Ahmed* írta meg török nyelven. Az e könyvbeli mesék eredetét — noha nyilván való, hogy nagyobb részök szintén csak azon mesefolyamból származik, mely Indiából többféle úton módon csaknem minden európai nép mesetárát termékenyítette és gazdagította — mégsem vihetjük egyelőre biztossággal tovább vissza, mint azon arab könyvre, melyet maga török szerzőnk mint közvetetlen kúforrását főlemlít: a „*Negyven reggel és estve históriái*“-ra. Maga török szerzőnk erről így szól bevezetésében: „Ezokáért Ahmed Miszri a „*Negyven reggel és estve históriái*“ nevű köny-

vet arab nyelvből török nyelvre áttolmácsolván, azt szépen leírá, hogy a sáh (II. Murád) azt olvasván, a múlt időkbeli királyok és vezírek históriáinak hogyvoltát meghallaná, és abból lelkének örömet és gyönyörűséget szerezne, úgy szintén azokról kegyelettel megemlékeznek stb.“ Nem szükség mondanunk, hogy az áttolmácsolást nem fordításnak, hanem szabad újradolgozásnak kell érteni, melynek a közölt tárgy csak mint anyag kell, hogy azt egészen új formába öntse. Ezt bizonyítja az egész könyv nyelvbéli jelleme, és több tárgybeli ok is hozható föl e mellett.

Mi e könyvet — „*A negyven vezír könyvének*“ nevezhetjük röviden és megjelelően — kéziratban bírjuk, mely a kolosvári ref. collegium könyvtárában őriztetik, melyből nekem az, a legszívesb közlékenységgel, használatra átengedték. Egy 268 lapnyi (134 levélnyi) 4-rét kötet ez, elég tiszta, ha nem épen mindenütt a legcsinosabb írással készült is. Csak kevés helyen vannak íráshibái, a pontozások többnyire gondosan fel vannak téve. Csak vége felé íratott kissé hanyagabbúl. A negyven vezír könyvének még egy másik szerkezete is létezik egy *drezdai* kéziratban, melyet bizonyos *Seikhzáde* tulajdonít magának. Emebből Behrnauer Valter úr készíté német fordítását (*Die vierzig Veziere oder waisen Meister*. Lipszében, 1851.). Amennyiben e fordításból a *drezdai* kézirat-, vagyis *Seikhzáde*-féle szerkezetről ítélnünk, ez a miénktől nagyon eltérő, legfelebb felében vele egyező. Mert nem csak hogy a 80 mesecikk közül 31 helyett a miénk más mesét ad, hanem az is, ami közös, nincs ugyanazon rendben elhelyezve, és a részletes előadásban sok különbözőség van. Amennyire egyes közös mesékből észre vehettem, a miénk legtöbb helytt bővebben és teljesebben van előadva. Behrnauer még egy *lipcsei* kéziratról is értesít, mely Ahmed-féle szerkezetet ad, s főlemlíti egynéhány mesének címét, melyek a miénkben megvannak. Azonban részletesebben nem írja le, s így annak a kolosvári kézirattal mennyire meg egyeztéről nem ítélnünk.

Most a „*Negyven vezír Könyvéből*“ előleges mutatványúl egynéhány mesét közlök, főleg azon végre, hogy az egyszerű népies török irály jellemét a tisztelt közönségnek

beutassam. E céloom okvetetlenül fordításomnak a törökhez való hű és következetes ragaszkodását kívánta, és félszóval mondom csak, hogy legtöbb helytt még a török szórend is meg van tartva, s egyáltalában csak annyi eltérés engedve, amennyit a magyar nyelv szokás elengedhetetlenül követelt. Ha tehát fordításomnak nyelve mai köznyelvünktől kissé elüt, ezt a törökség visszatükrözésének tessék venni, s úgy hiszem, hogy ez is annyival kevésbé ellenkezik a magyar nyelv eredeti szellemével, amennyivel inkább közeledik a régibb magyarság színezetéhez. Azonban erre nézve egyes pontokról részletes igazolásokat, és egyebekről, amennyire csekélységemtől telik, némi értesítést lesz talán szerencsém adni, midőn ezen nem egy tekintetben érdekes török könyvnek nagyobb részét fogom közölhetni.

Az itt felmutatandó mesékről még csak néhány jegyzést.

1) *A bagdádi bűvészmester és tanítványa.* (A 13 dik éjjel *) az asszony mondja. Kolosv. kézír. 92—94. ll.). Érdekes hogy e mese szakasztott mása azon magyar mesének, mely ily cím alatt: „Az írástudó szegény fiú“ Gaal György Népmese-gyűjteményében (kiadták Kazinczy G. és Toldy F. III. köt. 180. stb. ll.) áll. Török mesénk egybevetéséből egyszersmind azt tanuljuk, hogy a keleti bűvészmesternek a magyar és más európai mesékben a pokolbeli nagy mester, az ördög, felel meg. Figyelmet érdemel talán az is, hogy a magyar mese a végén összeházasítást akar eszközölni, mit a török mese nem teszen. Hogy azonban a török mese eredetibb alakot tartott fen, ez ha egyébből nem is, már azon okadatolásból tűnhetné ki, melylyel a magyar mese az ördögöt a fiú ellen föllépteti: „Az ördög, akinél tanulta a mesterséget, megtudta,

*) A befoglaló alapmese által az egyes mesék úgy vannak összekötve, hogy 40 napig minden reggel egy-egy vezír mond egy mesét az ártatlan királyfi védelmére, kit mostoha anyja, mert nem akara vétkes kívánatára rá állani, hasonló bűnnel vádolt; viszont minden éjjel meg a királyasszony maga mond egy ellenmesét, melylyel a királyfi veszedelmes törekvését és a vezírek álnok bűjtogatását akarja a királyllyal elhíttetni. B. J. (Ugyanazon alapmese vagy mese-keret, melyet *Ponciánusunkban* találunk, Bécs, 1573. V. ö. A Magyar Költészet Története I. köt. 145—147. Toldy F.)

hogy oly igen megtanulta, az is elment a vásárra.“ Sokkal természetszerűbb az, hogy a bűvészmester saját tanítványának ugyan az ő lakóvárosában föllépését meghallja. Kár hogy csak egy mese van még a „Negyven vezír Könyvében“, mely oly tökéletesen felel meg egy magyar mesének. Egy harmadik is volna, de az nincs meg az Ahmedféle szerkesztményben, sem a kolosvári kéziratban.

2) *Az ördög fiacskája.* (20-ik vezír, Kolosv. K. 123—25. ll.). Bibliai mese, vagy talán helyesen iszlámi legenda. Ilyen több van a „40 vezír Könyvében,“ mely többet-kevesebbet megtart a bibliai hagyományból, p. o. Dávid és Úria, Ibrahim (Ábrahám) áldozata, Samszun és a philistaeusok stb. Az elferdítésben többnyire sok naívság van.

3) *A király és csalfa vezírje.* (38. éjjel, Kolosv. K. I. 244. stb. ll.). Ennek tökéletes hasonmása egy ind mese. (Lásd Benfey. Pamsatantra II, 124.). A csalfa vezír szerepét ott egy púpos bohó viszi, a király pedig egy holt brahmán alakjába tér be. Csak a végén a kajdácznak jut azon szerep, mely a mi mesénkben a lúdnak.

4) *A királyné és szeretője.* (5-dik vezír, Kolosv. K. 41. l.). Ilynemű szerelemmese szintén több van könyvünkben, jobbadán azon céllal szerkesztve, hogy az asszonyok elmés ravaszságát kimutassák.

5) *A bárányáért búsuló juh.* (35-dik vezír, Kolosv. K. 224. l.). Állatmese, aesópusi modorban. Ilyen még csak három van, köztök a szamár, fiú és atyáról is. Azonban ugyancsak könyvünk egyenlő irályával vannak előadva.

6) *A világ szép asszonya után induló ifjú legény.* (37-dik vezír, Kol. K. 234—36. ll.). Szép allegoria, melyet azonban iszlámi költeménynek kell tartanunk.

I. A bagdádi bűvészmester és tanítványa.

Bagdád városában egy asszony vala, és annak egy fia vala, ki, bár mely mesterségre adja vala is, tőle elszökik vala. Egy napon az anyja mondá neki: „Ó fiam! Mégis egy mesterséget kell vala tanulnod.“ A fiú monda: „Csak a vásárra vezess: amely mesterség nekem megtetszenék, arra

adj, megtanulnám.“ Azonnal az asszony fiával a vásárra mene; de akármely mesterséghez elvezeté is, neki nem tetszék, mígnem végre egy bűvészmestert láta. A fiú monda: „Anyám, engem e mesterségre adj, megtanulnám.“ Az anyja tehát fiát a bűvészmesternek adá által.

Amint a fiú már némi ideig mesterénél tanulásban vala, egy napon a mester monda: „Fiú, holnap én szép kos leszek; aztán fogj meg, a vásárra vezess, és ott adj el. De vigyázz, hogy tartókötelemet együtt el ne add!“ Reggelre kelvén a fiú látá, hogy mestere szép kossá lett; megfogá, a vásárra vezeté. Ott a mely kossal összeöklekedteték, mind legyőzé; az ára főlhága, ezer aksán adá el. És tartókötelét elvevén, haza vivé.

Egy kis idő múlván mestere megjöve, monda: „Hé fiu! holnap reggel kevély paripa leszek; a vásáron adj el, de vigyázz, hogy fékemet együtt el ne add!“ Reggelre kelvén a fiú látá, hogy amaz egy szép arab faju ló lett; vásárra vezeté, ezer aranyon adá el, és fékét elvevén, megint haza jöve. Az ember pedig, ki a lovat megvette vala, egy folyóvíznél vödörből akarván itattatni, a ló egyszerre fölágaskodék, a vízbe belé ugrék, eltünék.

A mester megint visszatére tanítványához. A mesternek pedig valamennyi ezekhez hasonló tudománya vala, mind azt a fiu csakhamar megtanulá. Egy napon anyjához jöve, monda: „Anyám, holnap reggel én itt a városban nagy fürdő leszek; adj el, de vigyázz hogy kulcsomat együtt oda ne add!“ Reggelre kelvén, az anyja látá, hogy egy megmondott helyen egy nagy fürdő lett; benne folyóvizek, és gyönyörű szökővizek valának, úgy hogy benne semmi hiány nem vala. Az asszony mindjárt árverésre adá, és valamennyi pénzes ember oda gyülvén, az ára egyszerre fölszökkene, roppant summára hága. Csakhamar e hír a mesternek is füléhez juta; oda erede, és alig hogy látá, megismeré, hogy a fiú az. Monda: „Ejnye te akasztófára való; nem mondám-neked, hogy, míg én életben leszek, ilyesmi dolgot ne mivelj? Szavamat nem fogadod, de megállj; — majd megmutatnám neked!“ Azonnal ő is a vevők közé álla, és rövid szerrel a fürdőt megvevé. Az asszonytól a kulcsot kéré, de

az asszony nem adá. A bűvészmester neki álla, és bármennyire vonakodék is, nem meheti semmire; amaz erőszakos kezde lenni és a kulcsot elvenni. — Mihelyt azt úgy látá, a fiú galambbá válván, föl-elröpüle. A mester is egy sólyommá lön, utána erede. A galamb sietetes röptében egy tér mezőre érkezék; látá, hogy egy király ott udvarnépével mulatságot tart. A galamb tehát, hogy arra jára, egy rózsává lévén, a királynak eleibe leesék. A király látá, hogy ősz-szakában is égből eleibe egy rózsa esék; kezébe vevén, megszagolá, úristennek hálát ada, monda: „Ez nekem istentől egy ajándék.“ Bégjei is rajta mind elcsodálkoznak

Azonközben a sólyom is egy lantos emberré lön. Oda jöve a királyhoz; egy nótát játszék, hogy a király annak gyönyörűségétől fölgerjedvén, így szóla a lantosnak: „kérdelem amit csak akarsz, megadom.“ A lantos monda: ó királyom, kezedben lévő ama rózsát add nekem.“ A király monda: „Ez nekem istentől egy ajándék; egyéb valamit kérj.“ A lantos még egy ideig játszék; másodszor megint a rózsát kéré. A király tehát, nem tudván mit tennie, a rózsát átengedé neki. A lantos fölkele, oda járula, hogy a rózsát elvénne. De egyszerre a rózsa a királynak kezében kölessé válván, leömlék. Azonnal a lantos kakassá lön, a kölest föl kezdé szedni. Azonban egy kölesszem a király térde alá hintődék; ez emberré lön, és a kakast megfogván, meghúzá, nyakát töré, elhányá. A király és bégjei, hogy azt látták, elcsodálkozá, a fiút megkérdeék, hog mi dolog ez? A fiú tehát ott egész históriáját elejétől végig nekik elbeszélé.

II. Az ördög fiacskája.

Mikoron az ördög Ádám miatt elkárhozék, erősen azon vala, hogy rajta bosszút állana. Az ördögnek pedig egy Hansasz nevű fia vala. Azt tehát fölvevé, Éva (Hava) anyánkhoz vivé, monda: „Íme fiacskám maradjon nálad; mindjárt megjönék, elvéném.“ Éva anyánk monda: „Temiattad mi a paradicsomot elvesztők: most tehát minek jövé?“ Az ördög felele: „A múltat felejteni kell; ha ti a paradicsomot elvesztétek, hát én is elkárhozám.“ Evvel fiát ott hagyá, elmene.

Nem sokára Ádám jöve; látá, hogy az ördög fia Éva mellett ül. Monda: „Amaz elátkozottnak fia itt mit akar?“ Éva felele: „Az ördög azt mondá, hogy megjő mindjárt; itt hagyá, elmene.“ Erre Ádám megharagván, az ördög fiát megfogá, megöle; és darabokra honcolván, a mezőre kiszéthányá, oda hagyá, megint dolgához mene. — Annakutána az ördög eljöve; Évától kérdi: „Fiacskám hol van?“ Éva felele: „Azimént Ádám jöve, engem megdorgála, és fiadat megöle, a mezőre kiszéthányá.“ Az ördög monda: „Jaj Éva, mit tevétek!“ és kezde kiáltani: „Hannasz, Hannasz!“ Amint így kiálta, amaz elszórt darabok kezdének egybeszedődni, és a fiu megint föléléde, és ezt mondván, hogy: „Tessék parancsolni“, jelentkezék atyjánál. Az ördög monda: „Ó Éva, hadd maradjon még itt. Majd ugyan még mielőtt Ádám megjönne, eljövök, elveszem.“ Éva bármennyit ellent állá, nem teheté; az ördög fiacskáját megint ott hagyá, elmene.

Amint Ádám ismét jöve, Hannaszt látá Éva mellett ülve. Ádám csakhamar Évát jól megdorgálván, a fiút megfogá, földarabolá mint a vagdalékhúst, és a mezőre kiszéthányá. Alighogy Ádám elmene, az ördög megjöve, Évától kérdé: „Fiacskám hol van?“ Éva felele: „Azimént Ádám jöve, egészen földarabolá mint a vagdalékhúst, s a mezőre kiszéthányá.“ Erre az ördög csak egyszer Hannaszt kiálta, és ama darabok összeszedődvén, megint föléléde és e szóval: „Tessék parancsolni“, jelentkezék. Az ördög ismét Évára bízván ott hagyá, elmene. Bármennyire meg akará gátolni, dehiszen az ördög vala, mit tegyen hát? nem meheti semmire.

Amint az ördög elmene, Ádám jöve; látá: hát megint Éva mellett az ördögnek fia ül. Azonnal Évát ugyan megdorgálván, megfogá, megveré, és amaz időtől fogva szokás maradott, hogy a férj feleségét megveri. Azután a fiút Ádám leölvén, vagdalékhússá tevé, megfőzé, és megevék. Ez meglevén, Ádám monda: „Ugyan meglátnám, most hogyan éled föl?“ s így elmene dolgához. Az ördög pedig ismét eljövén, Évától kérdé: „hol van fiam?“ Éva felele: „Istenemre, Ádám vagdalékhússá tevé, megfőzé, és megevök. Akkor az ördög csak egyszer kiálta: Hannasz! és ez Éva anyáknak gyom-

rában jelentkezék : „Tessék parancsolni.“ Akkor az ördög monda neki : „jól van fiam , jó helyet találál ; nekem is szándékom csak ez vala. Hogy te oda betérel, te, kedves fiam, maradj ott belül, míg én kívül leszek. Így egész a föltámadásiglan az ő nemzetöket elcsábítván , pokolbeliekké tegyük.“

III. A király és csalfa vezirje.

A világ palotájában egy nagy király vala. Egy napon hozzá egy dervis jöve, monda : „Ó király, én egy varázsmondókát tudok : mihelyt elmondom, akármely alakba betéretetek.“ Azonnal a király egy nagy ludat hozata, monda : „Most hát e lúd alakjába térj be, meglátnám.“ A dervis tehát egy varázsmondókát monda el, és azon lúd alakjába betére ; a lúd indula, körüljára, a dervis teste pedig lélektelen marada. A király hogy azt a dolgot látá, elálmélkodék rajta. Aztán a dervis megint mondá el a varázsigéket ; a lélek megjöve, megint testébe tére. Azután a király a varázsmondókát a dervistől eltanulá.

Egy napon a király vezirjével vadászni mene, és egy szarvast ejte el. A király vezirje mellett a varázsmondókát elmondá, azon szarvas alakjába átmené. A szarvas fölkele, körüljárkála ; a király teste pedig lélektelen marada. Aztán a király megint a mondókát elmondá, és a maga testébe visszatére. A vezir e dolgot nagyon is csodálá ; a királytól kérdé : „Ezt hol tanulád?“ A király felele : „Egy dervistől tanulám.“ Azután a vezir nagyon kéré a királyt, hogy ötet is tanítsa reá, míg végre a király vezirjét meg is tanítá a mondókára.

Egy napon a király és vezirje sétálgatnak vala. Láták, hogy egy fa alatt egy kajdács holtan fekszik. A vezir monda : „Ó király,“ most is e kajdácsnak alakjába be tudsz-e térni? A király mindjárt a varázsmondókát mondá el, a kajdácsnak alakjába betére ; felrepüle, egy fára szálla. A vezir is azonnal a mondókát elmondá, és a király alakjába betére ; és egy szolgáljával ugyanazt a varázsmondókát elmondatván, azt a maga alakjába tevé át. A király azalatt kajdácsmadár alakjában a fán marada ; de mihelyt vezirjét úgy látá, megbáná, hogy ötet a mondókára megtanítá. De módja nem vala, csen-

des megadással kelle lennie. Azonban ott a királynak egy kertje vala; azon kerthez elrepüle, és szomorúan egy fa ágára üle.

Amint a vezír a király alakjában a királyi palotához ére, bemene a királyasszonyhoz. Éjjel lön, az asszonynyal kedvét tölté; mindkét részről kívánságuknak eleget tőnek. Ismét reggel a trónra üle és ítéleteket hozza; aztán megint a szerájba jöve. De a királyasszony bármennyit nézi őtet, a királynak előbbi mozdulatjait nem látja vala. E fölött nagy csodálkozásban vala. Amaz pedig az asszonynyal kedvét tölteni meg nem szűnik vala.

Immáran visszatérénk a kajdács történetéhez. Egy napon a kajdács a kertészhez járúla, tiszta nyelvvvel monda: „Eredj, engem a városban adj el; áram neked törvényes sajtóod legyen.“ Azonnal a kertész a kajdácsot egy kalitkába tevé, a városba vivé, és ott a kereskedő urakat vele megkínálá. Mindenki aki a kajdácsnak szavát hallá, elcsodálkozáék rajta. Oda jövé, ővele tréfát üznek vala; kérdéseket is tesznek vala, és ő mindeniknek kérdésére feleletet ad vala.

Ugyanott a városban egy asszony vala, kinek, ha valakivel egy éjtszakát együtt tölt és mulatkozik vala, ezer aranya jár vala. Ez egy éjjel álmában egy kereskedőt láta, hogy egész virradatig vele kedvét töltvén elmúlat. Amint reggel lön, az asszony fölkele, azon kereskedőhez járúla, kit álmában láta, és monda neki: „Ez éjjel egész reggelig teveled elmúlaték. Minden éjtszakára társaságomnak ezer arany az ára, hozd elő az ezer aranyat.“ E követelésen csakhamar összeveszének; a kajdács a vetekedést meghallá, monda: „Gyertek, én a ti bajotokat eldönténém.“ A kajdácshoz menének, és az egész cselédség és egyéb sok ember oda gyüle. A kajdács szavára, hogy: „Eredj, ezer aranyat egy erszénybe tégy, és vele együtt egy tükröt hozz elé“ — a kereskedő eredvén az erszényt meg egy tükröt hozza. A kajdács az erszényt a tükörnek átellenébe hozatá, úgy hogy az erszénynek képmása a tükörbe esék, s még egy erszény is meglátszék. A jelenlevők mind nem tudván, hogy a kajdács mit mível, csak nézék. Azután a kajdács az asszonynak monda: „A kereskedőtől mit kívánsz?“ — „Ezer arany jog szerint való illetékem, kö-

vetelésem. Őtöle azt kívánom.“ Erre a kajdác monda : „Gyere, ime ni a tükörben látszó erszényben az ezer arany a te jog szerint való illetéked; vedd el, a tied legyen.“ Az asszony monda : „Ez csak kiterő beszéd, úgy hiszem. Minek az?“ De a kajdác : „Én jól mondtam, azt felelé, az olyanféle együtt mulatásért ilyenféle arannyal kell fizetni. Díjaddal ha megelegszel, vedd el; másképen több jogod nincsen.“ A körülálló emberek mind a kajdác szavát megdicsérik, mondának : „Valóban a kajdác szava igazán igéző vala.“ Az asszony pedig elszégyenedvén, fölkele, el haza mene.

Azután a kertész a kajdácot megint árulja vala. A kereskedő urak ajánlásokban vetélkedének. A madár tehát a kertésznek monda : „Ugyan csak azt mondd, hogy kajdác-somat csak testével fölérő aranyért adom.“ — Végre e hír a királyasszonyhoz is elérkezék, hogy ilyenféle kajdácot árulgatnak. Azonnal egy nagy somma aranyat küldvén, a madarat megvevé. Kalitkáját a királyasszony szerájában magának átellenében felfüggeszté; aztán néha-néha hozzá járván, vele beszélget vala. Esténként a vezír is jö vala; ő és az asszony együtt kedvöket töltik, mindkét részről kívánságuknak eleget tesznek vala. A király pedig kajdác alakjában fölülről nézi és fohászkodik vala : „Ó vezír, bárcsak isten nekem egy alkalmat adna!“ így sohajtozik vala.

Egy napon a vezír az asszonyval együtt ülven, monda : „Én egy oly varázsmondókát tudok, hogy amely holttestbe kedvem tartja, abba betérhetek.“ Történet szerint a királyasszony előtt egy leölt lúd fekszik vala. Az asszony monda : „Ha igaz, hát e lúd testébe térj be, hadd lássuk.“ Azonnal a vezír a jól tudta varázsmondókát elmondá, a lúd alakjába betére és gágogván körül kezdé jární. A király hogy azt látá, azonnal ő is azon varázsmondókát elmondá, megint a maga alakjába betére. Egyszeriben a lúdat torkán ragadá, és falról falra csapván elveszté.

Az asszony igedten marada, míg a király el nem kezdé és az ő történetét elejétől végig asszonyának megbeszélé.

IV. A királyné és szeretője.

A világ palotájában egy nagy király vala, kinek oly szép felesége vala, hogy arcának tündöklése hajfürteinek sötéttségét fényleti vala. Ez egy ifjúval titkon szerelmeskedik vala, és azon ifjút néha egy ládában elrejti, és házában tartja vala. Egy napon az ifjú monda: „Ha a király a mi dolgunkat észre veszi, mindkettőnket elveszejt.“ Az asszony felele: „Hadd el! Megtehetem azt, hogy téged a ládába fektetnélek, elrejténélek, és a király hallatára azt mondanám: „Szeretőm van a ládában“ és aztán midőn meg akarna ölni, megint csak egy szóval megbánatnám vele szándékát. Az ifjú között és öközte e beszéd folyván, egyszerre láták, hogy a király jő. Azonnal az asszony az ifjút a ládába tevée, és kulccsal elzárá. A király monda: „Asszonyom, mi fontosat zársz el? a ládában mi van?“ Az asszony felele: „Istenemre, az én szeretőm van benne. Látám, hogy te jövé, a ládába tevém, elzárám.“ A király haragra indulván, kardját rántá, hogy a ládát feltörné, az ifjút megölné. Ekkor az asszony monda: „Királyom, gyermek vagy-e, vagy mi vagy? eszed hova lön? És én bolond vagyok-e, hogy a te ágyadra más valakit méltónak tartanék, és aztán azt mondanám: „Ni a ládában van? Pedig gondolom, hogy irántam való hited, hogy erős-e, nem erős-e, arról nincs is kérdés; azonban mégis csak rossz hited volt irántam.“ A király e szavaktól megilletődve csendesesen egy szögletben leüle; és heveskedését megbánván, erede, az asszonynak kedvét szép szóval megengesztelée, és múlatni kezdé vele.

V. A bárányáért búsuló juh.

Valahol a parasztok között egy juhos ember vala; annak egy juha vala, amely valamennyi juh közül mindenkor legelső ellik vala. A paraszt tehát annak a bárányát minden évben a szubasinak *) viszi vala ajándékul. Egy évben

*) Eredetileg a. m. *vízfeje*, azaz vízvezetések, kutak s egyéb közhasználatú tárgyak fölött való felügyelő, rendőrségi tiszt. Itt azonban tágabb értelemben valami „nagybíró“-félének vehetjük.

megint báránya lön; az ember bárányát elvevé. A juh látá, hogy megint elvevék bárányát, bégetve báránya után erede. Bármennyire is vissza akarák hajtani, nem mehetének semmire, bárányától semmiképen el nem válék. Megfogák azért, megkötözék, bárányát pedig bevágák; a juhot aztán megint elereszték. A juh ugyancsak erede, egy magas kőszikláról leveté magát a mélységbe, úgy hogy kés már csak alig ér-hete hozzá. Amint beleit kivevék, láták hogy veséje egészen átylukasztva volt. Mindegyik báránya leöltével egy lyuk is leszen volt.

VI. A világ szép asszonya után induló ifjúlegény.

Valahol egy ifjú legény vala. Egy napon annak mon-dának: „Ebben meg ebben a városban egy csoda szép asszony vagyon; seholt a világon öhozzá hasonló nincsen.“ A legény még mielőtt látá, abba az asszonyba szerelmes lön; fölkele, azon város felé indulá, hol az asszony lakik vala.

Menvén mendegélvén útközben látá, hogy ott néhány ember állott; búzát vetnek, és a vetés egy rövid óra alatt meg-érik, egészen aratható leszen. Aztán visszatérvén, a vetésbe tüzet vetvén, koromfeketévé égetik. Szünet nélkül dolguk így vagyon. Az ifjú legény az ő dolgukon elcsodálkozik, és onnét elmenvén, tovább jára.

Ismét látá: egy ember egy nagy követ minden erőlkö-désével föl nem emelhet; ered, még egy követ is hozván, rá teszi, s már most egy keveset fölemelheti, megint ered, még egy követ hoz, és könnyen fölemeli, elviszi. A legény azt nagyon csodálá. Onnét is elmenvén tovább jára.

Ismét látá, hogy egy ember rá ült egy juhra, arra me-gint egy másik ember is rá ült, és egynéhányan még rá akar-nak ülni, de nem tehetik. A legény azokat is csodálván, el-mene. Azon városhoz érkezék, hol az asszony lakik vala. Látá, hogy a város kapujában egy öreg ember ül; neki köszönte. Az öreg monda: „Honnét jösz?“ A legény felele: „Ebből meg ebből a városból.“ Ismét kérdé: „Mire jövel?“ Felele: „Itt egy gyönyörű szép asszony vagyon, azt látni jövék ide.“ Az öreg monda: „Ide jövet csodát mit látál?“ A legény fe-

lele : „Csodát már sokfélét láték ; hanem ez egyszer egynéhány csodát láték , amelyen fölötte igen csodálkozám.“ Az öreg monda : „En is hallanám“ — és a legény egyenként neki elbeszélé. Az öreg : „Azoknak mivoltát megismeréd-e?“ A legény : „Nem én“, monda. Az öreg tehát kezdé magyarázni : „Azok, a kiket látál hogy gabonát vetnek, és mihelyt egészen megérik, szenessé égetik, azok olyanok, kik egy jététeményt egészen megtesznek ugyan; de megfordulván hitvány fitogtatást kevernek belé, és szemrevetések tesznek, és így nyelvökkel a jót semmivé teszik, amint azok a vetést elégetvén, azt semmivé tevék.

És az, hogy egy ember egy követ föl nem emelhetvén, még egyet kettőt rá tevén, fölemelheté, ahhoz hasonlít, hogy az ember, ha egy bünt követ el, ez eleinte fölötte nehezére esik; amint még egyet teszen, egészen megtanulja, semmi bánatja nem leszen; könnyen elviszi amerre kell. És amit látál, hogy egy ember rá ült egy juhra, és arra megint egy másik rá ült, és egynéhány ember minden erőlködés mellett rá nem ülhet vala : lám, ama juh a világ, a juh hátán ülő, a gazdag emberek; és aki megint arra is rá ült, a fejedelmek; azok pedig, kik csak erőlködnek, hogy rá ülnének, a szegény emberek, kik mindétig csak el nem hálnak.“

Amint a legény az öregtől e beszédet hallá, fölötte szépnak találta, és monda : „Ó öreg, minthogy ezeket ily jól ismeréd, mi volna tehát az asszony is akiért ide jövék? Talán tudomra adhatnád.“ Erre az öreg monda : „Ennyi tanácsot és példát hogy látál, még föl nem ébredél? Még az asszonyra is fordul szemed?“ Ugyanazon percben egy arcúlcspás csatana a legény orcáján. Amint a legény szemét megnyitá, magát a pokolban látá.

VÁZOLATOK
 AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOM

TÖRTÉNETÉBŐL 1790-TÓL MAIG.

SZILÁGYI SÁNDORTÓL.

III*).

A *honismeret* előmozdítására vajmi kevés történt Erdélyben. A tervbe vett tudós társaságok ígérektek ugyan e bajon is segíteni; de azokkal együtt e szándék is füstbe ment. Nem mintha alkalmas férfiak hiányzottak volna, nem mintha szakavatott tudós nem lett volna: volt tudós fő, volt bűvár elég; csak az nem volt, ki az irodalommal való foglalkodás szükségét érezte volna.

E férfiak gyűjtöttek és tanultak *magoknak*. Hiúságok abból állt, hogy amit magok tudtak, másokkal ne közöljék. Ha soknak ezek közül gyűjteménye nem bizonyítaná ismeretei gazdagságát, egyiket nemzedék múlva azt sem tudnók, hogy éltek. 1790 után tapasztalható ugyan némi mozgalom; de az agonia, mely a bécsi congressust követte, egyaránt ellepte a politikai életet, a társadalmi köröket és az irodalmat. Így lön, hogy még a XVIII. századnak is aránylag élénkebb irodalma volt, mint az 1815-öt követő egypár évtizednek.

Távol legyen, hogy ezért kedvünk volna mást vádolni, mint épen magokat a körülményeket. A hazafiság nem halt ki a keblekből, csak szűnyadott, csak lelkesedni nem tudott: hiányzott az ki fölrázását magára vállalja.

Benkő, a minden irányban működő, a fáradhatatlan munkásságú, az ernyedetlen buzgalmú Benkő követőkre nem talált, és sok tekintetben meghasonlásba is jött korával. *Aranka* egyebeken törte fejét, s annyit akart, amennyit keresztülvinni

*) Az I. közlést l. az idei folyam I. kötete 204—228., a II-dikat a II. kötet 3—22. lapjain. — *Szerk.*

nem tudott volna, s e részben Döbrentei, minden buzgalma mellett is, követője volt. Még az sem használt, hogy egy száz iskola az erdélyi történet rovására a legképtelenebb állításokkal lépett föl, falsificált amennyit falsificálhatott, tudományos burokba öltöztette és az alaposság köpenyével takarta el mesterséges koholmányait. S míg ezek Erdély múltját és a magyarság történetét a külföld előtt szakadatlanul szégyenszékre állogatták, senki sem akadt annyi tudós és jó hazafi között, ki tüzetes cáfolatokat feladatává tett volna: minden ellenmondásuk egyikét hírlapi polemiára szorítkozott.

Próbálta ugyan Aranka cáfolni Schlötzernek elfogúlt és hamis nézetekkel teljes munkáját: „A németek történetét Erdélyben“ (Göttinga 1795), de bár többször hozzá fogott, a kezdetnél tovább nem mehetett s ez is annyira gyarló, hogy a cáfolat elmaradását nincs okunk sajnálni.

Ily körülmények közt a *történet* s ezzel rokon irodalmi ágak tudományos szempontból mivelve kevesek által lőnek, s a művészi előadásra törekvés nyomaival még kevesebb szer találkozzunk. S ami megjelent, az sem volt valamely rendszeres irodalmi kör munkálódása, mely elveket akar diadalra juttatni, nézeteknek érvényt szerezni, mely vágyik az olvasók szellemi szükségét kielégíteni; szóval az utolsó időkig nem voltak egyebek, mint tudományt kedvellő férfiak magán kedvtöltései, vagy olykoron égető napi szükségek.

Így az egyetemes földleírás mondhatni csak kézikönyvekből állt. *Benkő Ferenc* nagyenyedi ref. pap (Kolosvárt 1801 és 1802) kiadta „Magyar Geographiáját“, mely bár korában jó munka volt is, de még akkor sem állt egészen a tudomány színvonalán. Nyomosabb belső-szolnoki megyei orvos *Soos Márton* munkája: „A természeti és polgári közönséges Geographia az újabb természeti tapasztalásokhoz és a polgári legújabbban esett változásokhoz intézve“ (Kolosvárt 1803). Tervezve a szerző által három kötet volt, de csak az első, a physika geographia jelenhetett meg, mely bár szárazan, de helyes elvek szerint s gazdag ismerettel van dolgozva. Épen így előkelő helyet foglal el irodalmunkban, sőt azt kidolgozás tekintetében fölül is múlja, a *Brassai Sámuel* „Általános Földleírása“, míg *Eder Józseftől* „Erdélyország ismer-

tetésének zsengeje“ (Kolosvárt 1796), *Papp Józseftől* Erdélyország földleirása (Kolosvárt 1846), s *Matusiktól* Erdély földrajza, csak mint iskolai könyvek jöhetnek szóba.

Nem nagy, de nyomosabb ágát képezik az irodalomnak az *útazási leírások*. Gróf *Teleki Domokos*, a fiatal Erdély egyik legnemesb növendéke, Magyar és Erdély földén tett útazásait Bécsben 1796-ban adta ki „Egynehány hazai útazások leirása Tót és Horvát országoknak rövid ismertetésével együtt cím alatt.“ Az utazó figyelmet ébresztett alapos észrevételeivel, históriai jegyzeteivel, egyes szemlélőnek mutatta magát, kit éles felfogása még inkább ajánl, habár a gyorsaság melylyel a szemlélt dolgokon végig halad, olykor az alaposág rovására történt is. Ez időtől fogva hosszabb időn át nem jelent meg ilyenmü dolgozat, míg a csendet 1834-ben Bölöni *Farkas Sándor* szakasztá félbe.

Épen azon időben, midőn Erdélyben a politikai ébredés a megelőző tizedek mulasztásai helyrehozásán fáradozott, tett e férfiú gróf Béli Ferenc társaságában útazást Európa és Éjszak-Amerika némely részeiben. Mialatt honn az alkotmányos eszmék megmentéséért egy hosszú és erélyes küzdés kezdődött, 1832. körül e figyelmes szemlélőnknek alkalma volt, saját szemeivel bámúlni a tiszteletre méltó Ó-Anglia régi alkotmányát, s az új világnak még alig megszilárdult szabad intézményeit. Ha amaz bámulását érdemelte ki, amerikai élményei rajongó lelkesedéssel tölték el. Soha nem volt utazó, ki tisztább és nemesebb szabadságszeretetet hozott volna magával hazájába.

Midőn a küzdés Erdélyben a kitörés pontján már csak nehezen volt fékezhető, jelent meg Kolosvárt ez „Útazás Éjszak-Amerikában.“ Bölöni fő figyelmét az egyesült államok alkotmányára függeszté, s ezzel kapcsolatba hozza a nép jólétét, boldogságát, nyílt és rendületlen természetét. S mind ezt oly egyszerűen, oly nemesen, s annyi melegséggel mondja el, s olykor túlzásig menő magasztalásait oly korszerűkké tudja tenni, hogy az olvasó figyelmét a munka ma is megragadja, nem csak akkor, midőn a nemzet a mármár enyészetnek indúlt alkotmányos élet becsét érezni kezdte, és annak visszaszerzésén fáradozott. Hatása természetesen nem

maradt ki, csakhamar két kiadása fogyott el, az akademia 200 arannyal jutalmazta, s az író tagjává választotta. Kevesebb hatást tudtak előidézni a *Szöüllösy Ferenc* „Napkeleti Képei“, melyeket egy a török étellel ismerős, és a török nyelvben jártas férfi írt ugyan, de történeti és másnemű adatai annyira hiányosak, és előadása oly kevéssé megragadó, hogy a közönség iránta tanusított részvétlenségét igazoltnak tarthatjuk. *Wesselényi Polyxéna* „Olaszhoni és Schweizi Utazása“ (Kolosvárt 1843) eléggé kellemes olvasmány. Több irodalmi beccsel bírnak *Méhes Sámuel* „Úti jegyzetei Német-hon, Schweiz, Holland, Belgium, Tyrolban, (Kolosvárt 1837).

Még e helyt két derék munkáról kell említést tennem, egyik „Az ifjú Anacharsis útazása“, melyet Barthelemy után francziából *Deáki Fülöp Sámuel* fordított (7 köt. Kolosvárt 1820) s Méhes Sámuel adott ki, oly munka, melynek átülte-tése irodalmunknak lényeges szolgálatot tett; s „Antenor uta-zása“ *id. Farkas Sándortól* (1831).

Az *egyetemes história* sem sok mivelőre talált. Ami meg-jelent is, oly rövid compendium, oly száraz és unalmas dol-gozat, hogy alig nevezhető egyébnek mint többé vagy ke-vésbbé sikerült iskolai kézikönyvnek; míg egy dolgozat, mely e nemben, korában bizonynyal a legjelesebb dolgozat lett volna, *id. Szilágyi Ferenc* Világhistóriája, kéziratban ma-radt. A nyomtatványok sorát *Bolla Mártonnak* latin Világtör-ténete, száraz egyoldalú munka, kezdi meg (Kolosvárt 1798), mely több kiadást ért. A következő 1799-ben hagyta el a sajtót bálványosváraljai ref. pap *Réti Szabó Mártonnak* még öt év előtt készült munkája: „A világnak közönséges histó-riája, melyben a nevezetesebb történetek és változások az időrendi szerint világ teremtésétől fogva a jelenvaló időig eléadatnak.“ A munkának csak első kötete jelent meg, mely 1438-ig terjedő rövid és vázolatoss compilatio. *Laskay* Kolos-várt 1807. bocsátá közre: Pragmaticai közönséges históriá-ját az ótestamentomi időre. Ettől fogva *Török István* és *Csorja Ferenc* rövid és gyermekek számára készült hason-tárgyú munkáin kívül nem jelent meg e nemhez tartozó dol-gozat 1844-ig. Ez évben hagyta el a sajtót: „Nevezetes ese-mények a világtörténeteiből. Elemi oktatásul a népiskolák

számára“ Bredow hasoncímű munkája 22-dik kiadása után, napjainkig lehozva s hazánk viszonyaihoz alkalmazva. Ezzel csaknem egy időben jelent meg „Világtörténetek tanulók és olvasók számára, Dittmár szerint írta *Aranyosrákosi Székely Sándor* két kötetben, melyek közül egyik a Krisztus előtti, másik a Krisztus utáni dolgokat tárgyalja.

A világtörténeti irodalom ily pangása mellett megfogható, hogy egyes korszakoknak vagy eseményeknek is ritkán akadt feldolgozójok. 1790-ben, az akkori napieseményekre tekintettel hagyta el a sajtót: „A Török birodalomról“ [Nagy Szebenben]. A színműíró *Seelmann Károly* kiadta 1793-b. Kolosvárt „Minden Európában, Ázsiában, Afrikában volt és mostan virágzó vitéz rendeknek és ordóknak Tükörét,“ egy korábban sokat olvasott munkát. 1808-ban Kolosvárt kibocsátá fordításban *Gyarmathy Gábor* a Nagy-Péter életét. Többé-kevésbé hatást ébresztett II. Fridrik hadi oktatásai, Hazafiak Tüköre, és Zimmerman munkája a nemzeti büszkeségről. Az újabb időben *Szász Károlynak* már említett munkáján, az 1831. év történetén, kívül e nembe tartozó dolgozat „Klio, históriai zsebkönyv“ *Szilágyi Ferenctől*, mely vállalat 1832-ben indult meg, s oly nagy figyelmet ébresztett, hogy a mellett, hogy az első kötet két kiadást ért, szerzője akadémiai taggá választatott. A vállalatból 1833-b. és 36-ban újabb kötetek jelentek meg, s egyes világtörténeti és hazai tárgyú dolgozatokat tartalmaznak. *Nagy Péter*, Kolosvár egyik nagy tehetségű lelkésze, kiadta magyarul a Lamé Henry Mythológiáját, e francia író modorában dolgozott Szent Történeteket.

E könyveken kívül a különböző időkben megjelent folyóiratok és lapok képviselték ugyan hasábjaikon a históriai irodalmat, s a Nemzeti Társalkodó, Hon és Külföld, Hetilap stb, becses, e nembe tartozó cikkeket hoznak, de mind ez nem elég kárpótlás a históriai irodalom meddőségéért. Használhatóbbak e részben és maradandóbb becsűek e folyóiratoknak a hazai történethez és honismerethez adalékokat nyújtó cikkeik, melyeknek közlésére azokat mondhatni az irodalomnak hiányosságáa hívta fel.

De míg *Kazinczy* Erdélyi Leveleivel, e kis hazában 1816-ban tett útazása eredményével, mely különösen a szá-

szok részéről éles polemiát vont magára [I. Kazinczy levelét a Tud. Gyűjtemény 1818. VII, s a választ rá Provinzialblaetter V. kötet II. füzet]; *Tanárky Sándor* Erdélynek hivatalos megbízásból készült Hadi Földleírásával, mely azonban soha meg nem jelent; *Szatmáry Károly* „Erdély Képekben“ című, füzetekben kiadni kezdett [Bécs és Kolosvár] s ékes kiállítású munkájával; s *Nagy Ferenc* a Nemzeti Társalkodóban kiadott megragadó szépségű Útiképeivel a honismeret előmozdításához becses adatokkal járultak; míg *Lenknek* Bécsben 1839 németül kiadott Földrajzi Lexikonja (4 kötetben) egyaránt kimerítő, becses, tudományos és alapos munka: addig csak egyetlen munka próbálta Erdély szépségeit s eseményi gazdag életét a külföld előtt ismertetni.

„La Transylvanie et ses habitans“ című munka ez, melyet *Gérando Ágost* francia nemes, s neje után a magyar aristokráciával is rokonult férfi, Párisban 1845-ben két kötetben kiadott. Nem kevesbbé bámuljuk ebben a szemes touristát, mint a viszonyok éles eszü felismerőjét, s ha eleven, tárgyhu leírásaival meglep tudományának alapossága, ismereteinek mélyelműsége tiszteletünket vívja ki. Erdélyt, mondhatni, felfedezte a külföld előtt, mely eddigelé kevésbé ismerte kincseit, sajtáságos alkotmányáról mit sem hallott, s történelmi fejlődéséről tudomással nem bírt.

A *honismét* Erdélyben bizonynyal leginkább az egyetemes leírások, statistikai munkák, s egyes megyéknek ismertetése mozdíthatnák elő. Benkő, Specialis Transilvaniájával figyelemre méltó kezdeményezést tett, de e munka sajtó alá sem került, s egy másik, melyet *Kövári László* a Székelyhonról írt, inkább a politikai röpiratok közzé tartozik. Különbben e férfiú figyelmet érdemlő munkássággal illusztrálta több oldalról szeretett hazáját. Statisticájából [Kolosvárt 1847.] csak egy kötet jelent meg, s egyes adatait ennek megtámadhatták ugyan, de a kezdeményezés érdemét, s az előadás élénkségét tőle meg nem tagadhatni. Azóta gyorsan követék ezt többi munkái, Erdély Régiségei [Pest, 1852.], Erdély Földje Ritkaságai [Kolosvár, 1853.], apróbb történelmi munkái [Kolosvár, 1857.], melyeket az Erdélyt ismerni szerető olvasó nem forgathat élvezet nélkül. Erdély család-

jainak ismertetésére követendő példát mutatott az alapos tudományú *gróf Lázár Miklós* a gróf Lázár családnak leírásával, mely munka nagyrészen a családi levéltár adataiból lévén összeállítva, s okmányokat is szép számmal közölvén, egyike a legbecsesebb történelmi kútfőknek.

A megyék leírása körül is figyelemre méltó kezdeményezések történtek, s bizonyynyal ilyen készítése a honismeret előmozdításának legbiztosabb módja. Ez által anyag és részlet bőven jutna azon irónak, ki az egyetemesnek feldolgozását vállalná el. *Hodor Károly* 1837-ben Kolosvárt kiadta Doboka vármegye természeti és polgári ismertetését. E terjedelmes és alapos munka számos történelmi adatot tartalmaz, jobbadán egyes-helységenként előadva, s ezeknek száma annyira túlnyomó, hogy a polgári ismertetést mondhatni hátérbe szorítja. Rövidebb a *Kozma Pál* munkája „Zarándvár-megye földirati, statistikai és történelmi leírása“, melyet a szerző, a megyének közönségesen becsült és ünnepelt főispánja akadémiai pályahirdetés következtében 1846-ban készített (megjelent 1848.). Leírását, habár sajnálva nélkülözzük is az egyes helységek ismertetését, kimerítőnek s alaposnak mondhatjuk, főleg a történelmi rész nyújt becses részleteket, milyen egy 1561-iki regestrum, a Hóravilág stb. Újabb időben *Benkő Károly* adta ki (Kolosvárt 1853.) „Csik, Gyergyó és Kászon Leírások, két, t. i. általános és részletes osztályokban.“ Nem tévedünk, ha e munkának is legfőbb becsét a történelmi részre helyezzük, melyben az eddig ismeretlen okmányoknak egész halmazával találkozunk. Mindamelllett a geographiai és statistikai rész is a legnagyobb gonddal van összeállítva, s a szerző az irodalomnak e részben is hasznos szolgálásokat tett.

Azalatt, míg a megyék leírásai lényeges szolgálásokat tettek a történelemnek, épen ez utolsó tizedekben emelkedett a történelmi kútfők kutatása, mely korában nem a sajtó, csak egyes tudománykedvelők által üzetett. A *philohistorok társaságának* eszméje, melyet Aranka pendített meg, fel lön ugyan Bánffy György a kormányzó és más főurak által karolva, azonban, az eszme létesítését egy százsz tudós, Eder József, hajtá végre Schesaeus és Simigianus munkáik kibocsátásá-

val. Maga a főtársulat a Nyelvmívelő Társaság munkálatainak csak első darabját adta ki, mely a történelmi kútfőknek egy lajstromát, s ezenkívül egyes honismertető geographiai és históriai cikkeket tartalmaz.

E társulat munkáinak megkezdése előtt Benkő mélyen érzte a történelmi kútfők kiadásának szükségét, s a históriai kútfőkről készített is egy tudósítást (Új M. Muzeum 1853. I.), de ez irányú törekvése sikertelen maradt. Utána a nemes buzgalmú *Kerekes Ábel* tervezte egy ilyenmű gyűjteménynek kiadását, de őt ebben kora halála gátolta meg. *Szász Károly* Syllogéjáról már fentebb szoltunk, s ha ezen inkább politikai célokból kiadott gyűjteményt mellőzzük, az eszme, úgy látszik, kialudt.

Végre *gróf Kemény József* új életre ébresztte azt. Még ifjú volt, midőn a magyar históriai irodalom hiányait belátta. Egy munkás élet fáradtságát szentelte annak pótlására. Lehetetlennek állítá a históriairást az összes történelmi kútfők napfényre hozatala előtt, s e célból atyja gyűjteményének, mely magában is azon időben páratlan volt, szaporításához fogott. Megsokszorozta azt, s egy érdekes muzeummá alakította, alapjává a mostani erdélyi országos muzeumnak. Mert egy ily intézet felállítását Kemény életcéljává tette, attól várt ő sokat, mindent. S hogy ez elérhetővé legyen, a történeti kutatást irodalmilag karolta fel, kedvet ébresztendő másokban, s megjelelendő az irányt, melyen haladást remélt. A Tud. Gyűjteménytől az Új Magyar Muzeumig majd minden tudományos folyóirat, melynek keretébe a honismertetés szép eszméje beillett, hoz tőle némi cikkeket, sőt egyes vállalatok, mint Kovacsóczy Árpádiája s a Kurz Magazinja, pártfogót is találtak benne. S itt nem állott meg a férfiú, ki a hazai levéltárakat vas szorgalommal áttanulmányozta, rá mutatandó a kincsekre, melyek ezekben rejlenek, 1836-ban a leggazdagabb hazai levéltár ismertetését bocsátotta közre két kötetben, következő cím alatt: „Notitia Historico-Diplomatica Archivi et Literalium Capituli Albensis Transilvaniae.“ A következő évben (1837) szövetkezve az alapos tudományoságú *Nagy Ajtai-Kovács István*nal, kedvenc tervét, a kútfők napfényre hozását, megkezdé vállalatával: „Erdélyország

Történetei Tára, egykorú s magyar nyelven készítettett történetiratok, levelek, országgyűlési végzések, és törvénycikelyekből.“ E gyűjteményből csak két kötet jelenhetett meg 1540—1613. évekről; adja a kisebb magyar naplókat ellátva történelmi bevezetéssel, s az okmányokat, mint a történelmi följegyzések illusztrációit ezek végéhez csatolva. De már ennyivel is a kiadók sok homályos kérdésre világot derítettek, míg a munka belrendezése, s a kiadás correctnessége annak ilyenmű gyűjtemények közt kiváló rangot szereztek.

Két év múlva gróf Kemény egy más vállalattal lepté meg a világot: „Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens.“ E gyűjtemény többnyire szász írók följegyzéseit tartalmazza, s belőle is csak két kötet látott világot. Nem tárgyihiány miatt szakadtak meg: a közönség nem volt még azokra eléggé érett, s a nemes gróf nevével ezek megszünte után csak folyóiratokban és országgyűléseken találkozunk. Ez utóbbi helyen gróf Kemény Sámuellel, az áldozatra kész és hazafias lelkű tudóssal, alapját vetette meg az erdélyi muzeumnak, melyet József gróf halála után benső barátja, *gróf Mikó Imre*, létre is hozott. E tiszteletre méltó férfiú, ki nek nevét Erdély minden hazafias vállalat élén szemléljük, a kútfők kiadása körül is folytatta Kemény munkásságát. „Erdélyi Történelmi Adataiból“ már három kötet jelent meg, correct és gondos kiadásban (Kolosv. 1855—8). Az erdélyi kútfők létrehozása körül még két férfiú szerzett érdemeket, az egyik *Mike Sándor*, ki, habár a sajtót maga nem veszi is igénybe, de gazdag gyűjteményét a bűvár előtt nyitva tartja; a másik *Dr Ötvös Ágoston*, e fáradhatatlan és alapos ismeretű bűvár, ki „I. Rákóci György Rejtelmes Leveleit“ fejté meg és bocsátá közre Kolosvárt, 1848-ban, s lapok és folyóiratokban gyakran közöl becses, kútfőszerű hist. emlékeket.

Utolsó időben a magyarországi sajtó is kiváló érdekekkel foglalkodott erdélyi emlékiratok közrebocsátásával. Így adták ki a Nemzeti Könyvtárban Csereyt *Kazinczy Gábor*, Szalárdyt *báró Kemény Zsigmond*; így tette közzé *Szalay László* saját gyűjteményében Kemény János munkáját, melyet korábban Rummy György hibákkal tetézve adott ki, s Bethlen Miklós Önéletírását; így a „Történelmi Emlékek a magyar

nép községi és magán életéből“ című gyűjtemény második kötete is erdélyi naplókat hoz.

A történeti kútfők ilyszerű elhanyagolása mellett, hogy maga a feldolgozás is nagyobb szerű eredményeket alig idézhetett elő, gondolható. Az első tizedekben inkább fordítással foglalkodtak. Csak *Husztly András Ó* és Új Dáciáját fordította le *Dienes Sámuel*, s adta ki Bécsben 1791-ben, míg Kolosvárt 1804-ben Bethlen Miklós költött emlékiratait egy hazafi kiadta következő cím alatt: „Gróf Bethlen Miklós ifjúkori Életének, úgy Erdélyország akkori történeteinek, tulajdon magától francia nyelven való leírása. Magyarra fordított és kiadatott a magyar nemzeti játszószín hasznára.“ Ettől fogva hosszas időn át nem találkozunk e nembe vágó dolgozattal, csak kivételkép említhetjük meg a *Benkő József* életrajzát, melyet *Benkő Ferenc* Kolosvárt 1822-ben bocsátott világ elibe.

Az irodalmi ébredéssel a munkasság e téren is nagyobb lett. 1829-ben Nagy-Enyeden *Kállay Ferenc* egy munkát adott ki, mely az akkori tudós világot váratlanul lepte meg, következő cím alatt: „Historiai Értekezés a nemes Székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben.“ A munka mély alaposságot, gazdag ismereteket és erős ítéletet árul el, mely a magyar tudományossághoz annyival becsesb adalékkal járult, mert egy még addig kevésbé ismertetett nemzet sajátosságos és érdekes múltjához nyújt adalékokat — mintha szerző egy nagyszerű terra incognitát választott volna ismertetése tárgyául. Ugyanez évben Nagy-Enyeden egy más munka is jelent meg: „II. Rákóci György ideje. Írta *id. gróf Bethlen Imre*.“ E munka, ha nem felelt is meg a magasabb történetírás igényeinek, de először napfényre hozott adataiért becsét sokáig fentartandja.

Ugyanazon időben magyar főurak a német sajtót is igénybe vették. *Gróf Bethlen Imrétől* még 1818-b. megjelent: „Ansichten von Siebenbürgen“, *gr. Bethlen Elektől* 1831-ben: „Geshichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen.“ Az első sok jó akarattal tárgyalja az erdélyi ügyeket történelmi szempontból, az utóbbi érdekesen fejtegetett és oklevéli toldalékkal ellátott monographia. 1836-ban Sze-

benben *Héne Ferenc* dulciniai püspök s károlyfehérvári nagy-prépost kiadta : „Beyträge zur dacischen Geschichte“, mely munka az erdélyi régiségtan történeteire sok ismerettel összeállított adalékokat tartalmaz. Mint régiségbúvár működött *Lugosi Fodor András* Hunyad vármegyei főorvos, kitől „Mehádia ismertetését“ birjuk, s ki 1844-ben a magyar természetvizsgálók és orvosoknak Kolosvárt tartott gyűlésének felajánlá következő, érdekes rajzokkal ellátott, munkáját : „Gyűjteménye némely marosnémeti és veceli határokon kiásott római sír és emlékköveknek, melyek jelenleg a marosnémeti kertben felállítvák.“ 1841-ben Kolosvárt *Zeyk Lajos* kiadta a Fessler Pannóniáját, s 1844-ben *Űrmössy Sándor* egy népismertetési tekintetben érdekes munkát az Oláhországba bűjdosott magyarokról (Kolosvárt 1844.). Aranyasrákosi *Székelly Sándor* 1845-ben Erdély Történeteiről egy tankönyvet adott ki, miután már korábban, 1840-ben, az Unitária Vallás Történeteivel az érdekesebb monographiák számát szaporítá.

Az 1845-iki országgyűlés alkalmával a szászok által elnyomott oláhok érdekében ezeknek püspökei a rendek elébe egy kérvényt nyújtottak be. Szász tudósok sorompóba léptek nemzetök érdekében, míg a magyarok részéről ezek ellenében következő munka jelent meg : „Vizsgálódás az erdélyi kenézsegekről; egyszersmind az erdélyi két oláh püspök igazolásául, felelet Trausch és főkép Schuller cáfolataira. Írta egy igazságkedvelő magyar hazafi, kiadták többen. Nyomatott Nagy-Enyeden, a ref. collegium sajtóintézetében, 1846.“ E munkára a Kurz Magazinjében gróf Kemény József adott ki egy feleletet, melyben a kérdés lényegét illetőleg neki van igaza, mert hisz' a kenézek nem voltak egyebek falusi bíráknál; de humanitási szempontból aligha lehetne a pálmát a magyar felszólalótól megtagadni. Ugyanezen alkalommal, s épen e vita folytán a kenézek írója következő munkát is adott: „Értekezés, az erdélyi nemes szász nemzet eredetéről és némely törzsökös polgári jogairól,“ mely hasonlóan éles polemiát vont maga után a szászok részéről.

Épen ez évben *Czech József* kezdőknek használható kézikönyvül kiadta Erdély történeteire rövid rajzát. Legújabbban a

fáradhatatlan szorgalmú *Kövári László* dolgozik Erdély történelmén, mely munkából már három kötet hagyta el a sajtót (Kolosv. 1859, 60.).

Elszórtan a folyóiratokban nagy fontosságú adalékokat találunk. *Kemény József* cikkei a történetnyomozást lényegesen előmozdították. *Kemény Zsigmond* vizsgálódásai a mohácsi veszedelem okairól, egy éles eszű ifjunak philosophiai lélekkel írott munkálata. *Nagy-Ajtai Kovács István* „Vándorlásai Kolosvár várfalai körül“ e dicső romok emlékét fentartá a tudós világ számára. *Zsombory József* a székely nemzet áldozó poharáról értekezett. A gazdag ismeretű *Torma Károly* diadallal állotta ki tudományos vitatkozását a zonki főispánokról. Újabb időben a kath. iskolák programjaiban találunk ilyenmő dolgozatokat, (kolosvári, fejevári, udvarhelyi), melyek közül bizonynyal legbecsesbek azok, melyek az illető iskolák történeteit adják elő.

Íme Erdély irodalomtörténetének rövid és — bizonynyal hiányos — vázlata! De bármi kevés is az, mi a honismertetés előmozdítására történt, nem vádolhatjuk az egyebekkel elfoglalt múltat. A magyar tudományosság újra ébredése korában szebb jövőt várhatunk, s az erdélyi országos muzeum bizonynyal fényes eredményeket fog felmutathatni.

CSALÁDTANI ADALÉKOK

BOTKA TIVADARTÓL.

II. A DOBÓK VÉRSÉGE.

„Fortes creantur fortibus.“

Nem csak a halhatatlan egrí hős Dobó István iránti hazafiúi kegyelet, nem csak ezen nemzetségből egyenes női ágon leszármazott Rákóciak bús emlékezete, hanem a történelmi valóság sem engedi szó nélkül hagynom azon sokszori részint tévedéseket, részint hézagokat, mik a Dobók vérsége körül közel múlt és legújabb időben elkövetetnek *). Tiszta s hü kútfők állottak előttem. Ily cáfok a fonáksággal szem-

közt maradandó nyomokat hagynak, és irányt adnak az igaz út felé, más hason esetekben is.

A Dobók Ung megyei főnemes faj, régi mint a szerednyei**) várromnak kőfaragványai, melyekből ősi fészkek alakult. Anyák után Palóczy, Upory, Czekey nagy családok sarjai, kik után nagyon és tekintetben kiválón emelkedtek.

Az eredeti 108 magyar nemzetség egyikétől Ákustól származó Upory Lászlónak, ki Hunyadi Mátyás nagy királyunk alatt az osztrák hadban kitünő vitézséget mutatott, és Bécsset kevesed magával utolsó lehetőségig védte, Borbára leánya volt, annak kit oly méltán egri hősnek nevezünk, Dobó Istvánnak, nagyanyja. Ott áll az 1468-ki királyi könyvben megnevezve az atya és leány, és az elsőnek fivérei, kiknek a bőkezű király nagyszámú, Zemplény és más megyei jószágokat adományozott. Borbára férje Czekey János, Szirmay szerint, a 108 közül a Kaplon nemből való, épen mint a dicső Károlyiak és Sztárayak. Czeke várának ura volt. E házasság gyümölcse Márton és Zsófia. Amaz magbanszakadt és vele a Czekey fiág; emez ruszka Dobó Domokosnak adá kezét, és vele az Upory meg Czekey gazdag örökség jogát; melynek bűnös vágya Tarczay Miklóst, a sárosi hírneves úri családnak ivadékát, Dobó Domokos gyilkosává tevő. Zsófia már 1511-ben özvegy, gyermekei pedig Ferenc, László, István, Domokos, Anna és Katalin árván maradtak. Ily elárvult családnak nagy gyámola volt a tekintélyes atyafiság; apai ágon a hatalmas s gazdag Palóczy testvérek, anyain a Czekey vérségben közös Losonczi-Bánfyak, Geréndyek, Kátayak, kiknek segédkezére annál nagyobb szükségök volt, mert a kapzsi nádor Perényi Imre, az árvák ellenségei a Tarczayékkal, az Upory és Czekey örökség iránt már ekkor nagyban címborált. Ő oltotta fiai és unokái keblébe azon

*) Szirmay Not. Com. Zempl. Polit. Topogr. 270, 271, 257. I. Tudománytár 1839. aprili füzet 224. I. Magyarország Családai III. k. 328. I. Vasárnapi Újság 1860. 30, 31. sz.

**) Nem szeredi, mint Istváni után sokan hibáztak. Szerednye volt laka és temetője is az egri hősnek. Pray Epist. Proc. III. 129.

halálos gyűlöletet, mely a derék Dobókat annyi érdemetlen bajokba sodorta.

Az iménti hat Dobó testvér legöregebbike I. Ferenc, Szapolyai János királyhoz csatlakozott, a bányászat és pénzverés felügyelésével volt általa megbízva, de neve Erdély történelmében rossz hangzatú, mert az aljas jellemű Grittit mind végig követé. Szerémi meseszerűleg mondja róla, hogy mikor Nagy-Bányáról elfutott, két huszár csákovával aranyat merítvén útravalóul gazdaggá és nagyságos úrrá lett. Két fia maradt, János és Miklós, mindketten az 1560-ki, Léva váráról szóló adományba foglalvák, mi fényes cáfolata Forgács Ferencnek, ki kora emberei közül senkit bántatlanul nem hagyván, Dobó Istvánt bűnös fősvénységgel vádolja, holott Lévát személyes érdemeiért, melyeket Eger dicső megvédésében és Erdélyben aratott, kapván a királytól, csak tiszta atyafi szeretetből terjeszté ki unokáira a gazdag jutalmat. De ezen unokái nem éltek túl ötöt, s utódok nélkül haltak el, mint alább láthatjuk. Másik fia Dobó Domokosnak és Czékey Zsófiának László, szinte maradék nélkül eltűnt. Utána a sorban harmadik, a mi történeti nagy emberünk István, kinek Leksei Sulyok Sárától ifj. Ferenc fia és Krisztina leánya maradt. Ez Balassa Bálint a költő nejevé és Balassa János anyjává lön, és ha ifj. Ferencet 1602. túl élék, az egész roppant nagyságú Dobó örökség Sárospatakkal nekik volt szánva. De a szülék előbb, gyermekök János pedig néhány hóval anyai nagybátyja, nevelője és jóltévője előtt élni megszűnven, Dobó vagyona iránt halála esetére más rendeltést tett, mely minden olygarchiai szellemtől mentes igazságszeretetének, melylyel sok alkalommal tündöklött, kitűnő bizonyítványa mind máig, és megérdemli, hogy egész terjedelmében közzé tétessék, mert tanulságos, mert vérségi viszonyait teljes világosságba hozza, és mert magyar nyelven kelt, szóval egy telivér magyarnak műve. Oka is volt Dobó Ferencnek vele sietni, mert csak négy hóval élte túl ezen második végintézetét, és dús vagyona után a kajának már lesekedtek. Tartalma hűn a szavak szerint, de könnyebb olvashatás végett a mostani orthographiával írva, következő:

„Én Ruzskai Dobó Ferenc Bars vármegyének főispánja, és Római Császárnak, Magyarország Királyának ö Felségének, az mi kegyelmes fejedelmünknek tanácsa, adom mindeneknek tudtára az kiknek illik, jelenvaló levelem által, hogy noha én ennekelötte, úgymint jelenvaló ezer hat száz és két esztendőben, Januáriusnak 28-dik napján tettem bizonyos és állandó testamentomot, hallgatóimmal is megpecsételtetem nagyobb erősségnek okáért, és azkik írnia tudtak, kezek írásokkal subscribáltattam. De mivelhogy Balassi János szegény hűgomnak Dobó Krisztina asszonynak fia ki vala, ez idő alatt Istenben elnyugott, kit fő és holtom és defectusom után legelső haeresemnek azon testamentomomban neveztem és rendeltem volt, az miatt hogy az dologban változás lett, az én dispositiómnak is változni kell. Azért azon előbbi tött testamentomnak ereje szerint, melyiken specifice denotáltam, hogy ha mi változásnak kelletendik lenni, megcselekedhessem, és kezem írásával és pecsétemnek erőssége alatt és egyéb bizonyos okokra is (néz)vén azhol és amely jószágokban Istenben elnyugott Balassi Jánost fő haeresemnek, és holtom és defectusom után elsőnek substituáltam vala, és utána successive egymásután az jószágban succedáljanak elrendeltem vala, azt megváltoztattam és következőképen akarom hogy legyen, tudniillik: mivelhogy Istenben elnyugott Dobó Domonkosnak posteritása, úgymint az Nagyságos Priny Zsófia asszony, ennekelötte az nagys. Ormosdi Szekelly Györgyné de Kemend, mostam penig az nagys. Gimesi Forgács Jánosnak meghagyott özvegye és az ő kigyelme maradéki; Dobó Anna asszony Zeleméri Kamorás Jánosné ágáról való maradéki énhozzám egyenlő et in eodem gradu consanguinitatis vadnak, mely Dobó Domonkos és Dobó Anna idvezült atyámmal Dobó Istvánnal egyek voltak, az okon mind azok az jószágok és várak, melyekről szabad dispositióm vagyon, mind östül és atyámtúl maradtak, mind azkiket én magam szerzettem volna, vagy azután szerzenék, akár örök áron akár örökképen, statim post mortem és mindkét ágon való defectusom után, Prini Zsófia asszonyra, Gimesi Forgács János uramra és maradékira, és Zeleméri Kamorás Jánosné Dobó Anna asszonytól valókra

in utrumque sexum szálljanak, mely jószágok és várak öközöttök kétfelé osztottassanak, fele Prini Zsófiáé és maradékié, fele az Zelemeri familiáé in utrumque sexum legyenek eo jure mint az jószágok akkor lesznek, és ha egyik familiának in utroque sexu (kit Isten ne adjon) defectusa történnék, az másikára szálljon.

Ha pedig mind Dobó Domonkos mind Dobó Anna ágokról familiáknak és egyik közül is semmi posteritás nem maradna, úgy mind azok az jószágok és várak, melyeket én magam szerzettem, tudniillik Sárospatakot és Lednicét tartományostúl, és Bodrog-Keresztúrt, maradjanak üdösebbik Balassi János gyermekire Sulok Anna asszontúl feleségétül valókra és posteritássokra in utrumque sexum, mely Sulok Anna asszony üdvözült anyámmal egy volt, kik iuxta ramum genealogiae ipsorum osztozzanak vele, és ha mind ezekből az familiákból csak egy személyére jutna az dolog, (kit Isten ne adjon) ki ad defectum seminis proximálna, annak szabadsága legyen mind ezekről az jószágokról, melyekre ő fölségétől erre való kegyelmes annuenciája vagyon, és kikre jövendőben lenne, avagy ha azok megváltatnának, azoknak somajárúl legálni azkiknek akarja, ennekelőtte is megírt testamentomnak continentíája szerint.

Azonképen váraimban, majorimban, udvarházaimban valaminemű ingó marháim vadnak, Item mindféle aranymívem drágakövekkel, gyöngyökkel és egyéb drága marhákkal ékesített, akár mívben, akár miven azok kívül legyenek, mindenféle ezüst mívemmel, szőnyegekkel, kárpitokkal, ágyöltözetekkel, minden réz, ón mívekkel, kész pénzzel, arannyal, tallérral, és apró pénzzel, kik felül megjelentett testamentomomban nyilvánban való emlékezet vagyon és reistromok is vadnak mindenekről, az két familia úgymint Prini Zsófia asszony maradékival és Zelemeri familia osztozzék, mindeneknek fele Prini Zsófia asszoné és maradékié, fele az Zelemeri familiáé in utrumque sexum legyen.

Az mi pedig Balassi Jánosnak Balassi Bálint fiának Dobó Krisztina asszontul valónak atyja és anyja ezüst és arany és egyéb ingó marháját illeti, en kezemhez jutott, kik mind külön ládákban vadnak és registrom vagyon róla, az atyjátul marad-

tat az idősebbik Balassi János gyermekinek és posteritássoknak hagyom, az anyjátul maradtnak is két részét, harmadik részeit pedig Kis-Mariai Bocskay György gyermekinek és maradékjoknak Sulok Krisztina asszonytul valóknak, hogy mind osztozzanak vele, iuxta ramum genealogiae ipsorum in utrumque sexum.

Továbbá szegény üdvözült feleségemnek az minémű szoknyái, kis subái, hosszú subái, hacokái, spanyor köntössi béllettek és bélletlenek, azok valami ékességgel vadnak, mind azokat hagyom az Kerecseny familiának, kitudván Kerecseni Katát, kinek az ő részire, ha mi illette volna is, fölösebb ki vagyon adva, hogy mind osztozzanak vele iuxta ramum genealogiae ipsorum, fejér ruhának is úgymint abroszoknak, kendőknek, lepedőknek, párnahajaknak, és aféléknek harmadát nekik hagyom, harmad részét Prini Zsófia asszonynak és haeressinek, és harmadát az Zeleméri familiának, kivel iuxta ramum genealogiae ipsorum osztozzanak.

Az többiben megjelentetett napon és esztendőben tött testamentomomat in omnibus suis punctis et clausulis et in omni sui parte a maiori usque ad minimum et a minimo usque ad maximum jelenvaló levéllel is exnunc prout extunc et extunc prout exnunc roborálok, approbálok és ratificálok. Kinek nagyobb erősségére és utolsó akaratomnak jövendő és örök emlékeztire jelen való levelemet kezem irássával és pecsétemmel megerősítettem. Sárospatakon 22. aprilisnek napján ezer hatszáz második esztendőben. Dobó Ferenc.“

Ebből világosan látható : a) hogy a végrendelezőnek nem csak nagybátyja, az 1511-ben élő Dobó László és nagynénje Dobó Katalin, hanem idősb Ferencnek még az 1560-i adománylevelbe foglalt fiai is János és Miklós magbanszakadtak ; b) hogy más nagynénje Dobó Anna Zeleméri Kamorás János nejétől az örökösökül rendelt Zeleméri ág származott ; c) hogy nagybátyja ifjabb Dobó Domonkos egyetlen leányától szinte Annától, Perényi István nejétől csak egyedül Perényi vagy Prini Zsófia élte túl szüleit. d) Anyai atyafiságáról is akkép emlékezik, hogy anyjának egyik nővére Sulyok Anna Balassa Jánoshoz, az öregbikhez, a nővérek harmadika Sulyok Krisztina pedig Kis Marjai Bocskay Györgyhez férjheztek, és mindkettő több gyermek anyjává lön.

Príny Zsófiának első férje Ormosdi (Fridau Stajerhonban) Székely Györgytöli Jakab fia, anyja után nem sokára magtalanul múlt ki, második férjétől Forgácstól, és harmadiktól Kollonics Szigfridtől semmi gyermekei. Már 1608-ban ezen ág tisztára kihalt, és így a mellékes ágon élő Zelemérikre nézett az örökség.

Zeleméri Kamorás Jánosnak Dobó Annától két fia volt, Miklós és László. Ez nagybátyját Dobó Istvánt a dunánineni tájakra követvén, tőle kapta ajándokul a sárfői jószágokat, hol le is telepedett; az esztergami érseki jószágok adminisztrátorává lett, sőt Esztergam megye főispánjának is írva találtam, mily értelemben az érsekek örökös főispánsága mellett, meghatározni nem bírom. Ezen Zeleméri Lászlónak három fia, István, ifjabb László és János, ez utóbbik esztergomi kanonok, magtalanul elenyésztek, két leánya azonban Katalin és Anna fentartották ez ágat késő utódokban is. Amannak elébb Bossányi Jánostól, azután Szentlászló Gábor két férjétől fölös gyermekei maradtak, Anna pedig több gimesi Forgács anyjává lőn. De Zeleméri Kamorás János másik fiának Miklósnak, ki a tiszamelléki részen maradt, csak egyetlen leánya volt, Borbára, kiben a már elenyészett Dobók dicsősége újra lesz feltámadandó. Serkei Lórántfy Mihály vette el feleségül, és nemzett tőle két leányt, egyiket, a minap Sárospatakon országos fénynyel dicsőített Zsuzsánnát, másikat Máriát, két Rákóci testvér két nejét.

Ámbár a Dobó örökség története szorososan véve nem e helyre való, de mivel általa az öröklő atyafiság származási rende teljesen igazoltatik, és mivel egyike a legnevezetesebbeknek, melyek valaha a magyar törvényszékek előtt megfordultak, ez okon bátorságot vettem magamnak azt e helyen, vázlatban adni.

Az Upory jószágok, melyekhez Mátyás király 1468-ki adománya és tiszta beigtatása szerint, Upori Borbárának a fiúággal egyenlő joga volt, ennek gyermekeit Czékey Mártont és Zsófiát Dobó Domokosnét egyaránt illették. De a rosszszívű fi, Márton, ki akarván nővérét az örökségből játszani, minden javai iránt, az Uporyakat is idevéve, 1510-ben Tar-

czay Miklóssal kölcsönös örökségi és úgynevezett testvériségi szerződésre lépett. Az úr, mint a jó közmondás tartja, megrövidítette ezen bűnért Mártonnak napjait, és egy év leforgása alatt, 1511-ben, magtalanul kimúlt. Ekkor tehát Zsófia férje Dobó Domokos az Upory örökségre annál inkább tehette kezeit, és Tarczayt a birtoktól távol tartotta. Véres harcra került a dolog köztök, és Dobó Tarczaynak gyilka alatt elesett. De nehogy a bosszuló igazság azonnal utólerje, ott állt már háta mögött a kapzsi nádor Perényi Imre. Tarczay rögtön kezibe játszotta neki csere cím alatt az ártatlan vérel áztatott Upory jószágokat. Szirmay egész tartalmát közli ezen 1512-ben kelt galád cserelevélnek. Not. Topogr. C. Zempl. 180. l. Ily hatalmas nagy úr ellen az időben, mikor Ulászló és II. Lajos gyávasága székelt a trónon, gyászoló özvegyek és serdületlen árvák hiában kerestek igazságot. Tűrni kellett, és óvással, melyet a leleszi convent előtt közbevetettek, megelégedni. De amint 1519. az igaz bíró maga eléidézte a köszvényes nádort, azonnal siettek a felserdült Dobók a nádorfiúk ellen jogukat perrel érvényesíteni. A rögtön megújított óvást, 1524-ben a per megindítása követte mindnyájok ellen, kiknek kezihez Upory jószágok időközben kerültek, és az oly erélyesen folytattatott, hogy már a következő 1525-ben Zepesy János egyik alperes Mike-Pércs és köteles birtokosa ellen valóságos végrehajtást és restatutiót vívtak ki. De az apai roppant kincsek, jószágok, és hatalom örökösivel a nádorfiakkal nem ment ily hamar a dolog. Két év rövid volt ara, hogy a már szétzilált és veszte szélére jutott kormány alatt ily pert első olygarchák ellen végezhessenek. Aközben a nemzet öldöklő angyala és a forradalom daemonai megszülték az 1526-ki augustus 29-két, és a két éves per nem csak azonnal megrekedt, hanem a Dobókat a Perényiek irányában még tetemesebb vesteség érte, mert a királylyal a gyászos csatatéren elesett utólsó Palóczy kezín levő Sárospatakra is, mi oldalörökségkép ősanynok után őket illette, Perényi Péter ráveté rabló kezit, sőt a férje gyászában elmerült özvegyet Raskay Magdolnát lovagiatlan cudasággal a birtokból kiűzte nem csak, hanem Újhelyben fogva is tartotta. Mással is így tett, ki apjának egy kézre dolgozó

barátja volt, Tarczay Miklóssal, és szinte Mohácsnál elhalt. Gyámoló kötelesség helyett özvegyét és árváit Céke várából és jószágokból kizavarta és azokat magának foglalá, ezzel közvetve a Dobókat is, kik Céke iránt perben állottak Tarczayékkal, rontván. Ekkép Perényi Péter igen rövid idő alatt három gazdag örökség, az Upory, Czékey és Palóczy-féléből ököljoggal kiütvén a Dobókat, végső elkeseredésig hozta, mert az ország leghatalmasabb olygarchája ellen, ki mintegy tizenöt hadilag felszerelt várnak és egész sereg fegyveresnek kenyéradó ura volt, és még a vetekedő királyoktól is egyenként kicsikart adománynyal rablásának nyomatékot tudott adni, ezen időben az igazság diadalának sikerére számot nem tarthattak. Évek évek után folytak tehát, és az örökségi per sok félbeszakasztás és akadályok közt ment, de nem haladott. Forgács Ferenc püspök, kortársa ezen pernek, ki kancellári állásában, folyama viszontagságait hitelesen tudhatta, érdekes botrányokat jegyzett fel felőle. Mondja, hogy Perényi Gábor, apja halála után, e per veszélyes kimenetelétől tartván, egy nemes özvegyétől, kinek férjét a Dobó testvérek fogva tartották, mi az akkori törvények szerint nagyobb hatalmaskodási büntetést, fej és jószágvesztést vont magával, ezen bosszuló jogot magára ruháztatta, miszerint ezzel a Dobók perének sakkot adhasson. De a Dobók ezen tett iránt az özvegygyel kiegyezkedtek, a szerződés megkötöttet, és csak Perényi bujtogatására vonakodott az özvegy a Dobók által híven teljesített feltételt elfogadni. E közben Perényi meghalt, és Sárospatakot a királyi fiskus elfoglalta, vele a Dobók pere is ötöt illetvén. A királyi fiskus védelme is a mondott hatalmaskodási jogigény volt, mert azt Perényi Gábornéval magának engedte. Az ítélet a Dobók részére mondatott ki. Ámde Bécsben, hova az ügy a kincstár sürgetésére felment, a Dobók és az özvegy közti egyesség semmisnek és a marasztaló hatalmaskodási ítélet érvényesnek határoztatott. A királyi fiskus tehát és a kamara tisztviselői a bécsi ítéletet sikeresítendő, Dobó Istvánt, Pozsonyban ügyeiben eljárót, elfogatták és a marasztalást nem csak Sárospatakra, hanem Léva, Végles, Gönc, Telki-Bánya, Szerednye stb jószágaira, meg azon hatvanezer arany forintra

is, mit Eger dicső védelméért és erdélyi fogságáért kapott, kiterjeszteni iparkodtak. Ámbátor pedig régi szokás szerint ily hatalmaskodási ítéletek rendszerint pénzzel vagy jószág-részszel váltattak meg, és teljesedésök a legnagyobb ritkaságok közé tartozott, Forgács Ferenc mindazáltal megrögzött epés elfogultságában annyira fősvénynek festi Dobót, hogy készebb volt szabadságát sőt életét veszélyeztetni, mint pénzzel megváltani; fortélyhoz fogott tehát, és a városból korán reggel, midőn a pásztorok a csordát legelőre hajtánák, szűrűhába öltözve kiszökött. Mily aljas eljárás volt ez az ellen ki az ország becsületét Eger örök emlékü védelmével és Erdélyi vas kitartásával megmentette, vitatni nem szükséges. De ez nem volt elég. Ki a kamaratisztek ezen korbeli fortélyait a kiürült pénztár zavarán segíteni figyelemmel olvasta, nem fogja csodálni azon koholmányokat is, melyekkel Dobót másodszer is, s ekkor már felségsértési bűn ürügye alatt roppant jószágaitól és takarékossgal felhalmozott kincseitől megfosztani törekedtek, olyanformán mint zultánok a basákat. De ki százötvenezer fegyveres töröknek bátran mert szemébe nézni, ki az erdélyi láncoktól meg nem félemllett, ezen viharoknak is jelleme egész szilárdságával ellentmondott. Egészsége ugyan a tartós fogságban megtörött, de nem jelleme, és az ármányoknak, bármily magasról jöttek, meg kelle bukniok. És történetíróink az egri hős szent porrainak nagy és régi adóssággal még mindig tartoznak, mert mit Forgács és Istvánffy, ezen ármányok kortársai, azok felderítésére röviden megjegyeztek, okadatolt kiegészítésre mostanáig vár. De hinni akarjuk, hinni kell, hogy akad Dobónak is Hatvanija, mint Martinuzzinak akadott.

Dobó István halála után a királyi fiskus, örökösi irányában engeztelöbben járt el. 1578-b. özvegyének Sulyok Sárának és fiának ifjabb Ferencnek Sárospatakot uradalmastól száz nyolcvan ezer forintért átengedte, mi habár a szigorú igazság szerint nem történt ugyan, de tekintve ezen nagy uradalomnak ekkor is nyolc száz ezer arany forintnyi értékét, (ennyire volt becsülve), meglehetősen kiegyenlítésnek tarthatjuk.

Ifj. Dobó Ferenc apja nyomán menve, nem csak megörizte ennek nagy jószágszerzeményeit, hanem Sárospatakon

kivül, még Lednice vár birtokával is szaporította, mi által már hét várnak és vártartománynak birtokosa lett, ládáknak elrakogatott pénze és drágasága pedig annyi volt, hogy a német sereget, mely Erdélyből kiéhezve és régi zsoldhátralékával a Tiszához érkezhén, menthetlenül veszve lett volna, Dobó pénzládái és tárháza kétszer tartották meg. Általában az volt a múlt századok főnemesi családjainak egyik szilárd jó tulajdona, hogy apáról fiúra, és ízről izre a késő unokákig a jószágokat és ékszereket nem csak híven megőrizték, hanem szaporítani is iparkodtak. Ki ezt nem tette, korcsnak, elfajultnak tartatott. A legnagyobb ritkaságok közé számíthatók azon egyes példák, hogy a meggazdagodott fajnak közelvélő nemzedékeimegfogytak volna; aminek most ó fájdalom! ellenkezőjét kénytelenek vagyunk mindennap tapasztalni, bukás bukást követ, és maholnap tíz ujjainkon össze fogjuk számlálhatni azon főnemes magyar családokat, melyeket kivételkép a bukás hullámai el nem sodornak.

Ifj. Dobó Ferenc Lednicéről Eperjesre érkezhén, 1602-ki szeptember 15. meghalálozott, és az akkori szokáshoz képest csak a következő 1603-ki január 8. Sárospatakon temettetett el. Oly időben történt ez, mikor Basta et consortes minden isteni és világi törvényeket tapodva, a hazafiak személye és vagyonával kénykedvők szerint zsarnokoskodtak. Dobó vagyona sem kerülte ki a csapást. Kétszer fizették ki ládáiból a német zsoldosok régi hátralékait; a kamara pedig a jószágokra vetette magát és elfoglalá jogtalanul, mert Dobó Ferencnek, mikor Lednicét száz és négyezer forintért a kamarától megvette, a király mind erről, mind más vagyonáról szabad rendelkezési engedelmet adott. „Annuentes insuper, ezek a királyi adomány szavai, eidem Francisco Dobó ex specialí gratia nostra regia, ut inter praescriptos suos haeredes (megneveztetnek Balassa János, Bálintnak és Dobó Krisztinának fia, Prényi Zsófia, Perényi István és Dobó Annának szülöttje, Zeleméri Kamorás János, és más Dobó Annától származottak, végtére Sulyok Annától és Balassa Jánostól született Mária és Anna leányok) vita sua comite quando-cunque, qualitercunque et in quantacunque portione relinquere voluerit, liberum disponendi juxta beneplacitum suum,

imo etiam quemcunque ex eisdem haeredibuset ex eisdem bonis seu juribus possessionariis voluerit, exhaereditandi plenariam habeat facultatis potestatem.“ Mind ez semmi tekintetbe nem jött. Prényi Zsófia csak oly feltétel alatt, ha a komáromi várparancsnok, az elnémetesedett Kollonics Szigfridnek adja kezét, és ha újra fizet, lesz a Dobó birtokba eresztendő, a Zelemérik részeltetéséről pedig még csak szó sem volt. 1605-ki január 15. kelt Zsófia és a kamara közt oly szerződés, hogy Sárospatakért még 273,000 forintot tartozik a kincstárba fizetni, és azonkívül a többi követelőkkel is végezni. Nem soká reá Kollonicsné meghalt, meghalt első férjétől maradt fia Kemendi Székelly Jakab is. Ha a bécsi béke és Bocskay nincs, soha sem jutnak a Zelemérik a hagyományozott Dobó örökséghez. Bocskay Istvánt, ki akkor szerencséje és nagysága tetőpontján állott, s Dobó Ferenczel anyúl unokatestvér, tehát a Zelemérikkel is közel rokon volt, igen érdekelte az, hogy Sárospatak ne maradjon a kamara vagy Kollonicsék kezeiben, s ezért a Zelemérik részére hatalmasan dolgozott. Sikerült. — 1608-ki november 10. a szeptesi kamarával kötött egyesség, Zeleméri Borbálát Lórántfy Mihály nejét juttatta Sárospatak és Lednice birtokába. Lórántfyné férje fősvény és dúsgazdag úr volt, ki nem válogatta nagyon a pénz és vagyonszaporítás eszközeit. Zeleméri Lászlónak ága, mely Mátjusföldén lakott, örökségi igényeivel peres úton kénytelen volt fellépni Lórántfyék ellen, kik száz aranynál többet az egész örökség fejében adni nem akartak. Nagy elkeseredéssel üzték a perpatvart. A bosszús felperesek azzal is vádolták Lórántfy Mihályt, hogy nem Basta zsoldosai, hanem ő kegyelme szedte ki Dobó ládáiból a pénzt és kincset. Folyt a per, és a fősvény nem kétszer, hanem számtalanszor fizetett, mert Sárospatakot minden áron meg akará egyedül tartani. Száz arany helyett többszörre ötven két ezer forintot és a lednicei uradalomból száz telket adának a mátyusföldi atyafiaknak. Még ez sem volt elég. 1629-ben még egyszer neki estek perrel a pénzdús rokonnak, és ismét tizenhat ezer forintot rántottak rajta. Ekkor lett aztán Esterházy Miklós nádor közbenjártára örök béke köztök. Ezen egyességben így áll a vérségi összeköttetés: „Susanna Lórántfi

de Serke filia Generosi quondam Michaelis Lórántfy de eadem Serke ex Generosa olim domina Barbara filia Egregii condam Nicolai Zeleméry procreata ;“ a felperesi ágon lévő atyafiak pedig így neveztetnek : „Petrus filius Andreae Forgács de Gimes ex Generosa domina Anna filia Egr. olim Ladislai Zeleméry senioris procreatus, et Ladislaus filius alterius Ladislai filii dicti Andreae Forgács ex prænominata domina Anna progeniti, nec non Egr. Gabriel Szentlászlóy et domina Catharina Zeleméry filia antelati quondam Ladislai Zeleméry senioris, primum Egr. quondam Joannis Bossányi junioris relicta, nunc vero consors eiusdem Gabrielis Szentlászlóy, item Michael et Joannes Bossányi de Nagy-Bossány, filii praefati olim alterius Joannis Bossányi junioris ex antelata domina Catharina Zeleméry procreati, ac Gaspar Baranyay naturalis videlicet et legitimus tutor Sigismundi filii, Catharinae, Julianae et Ursulae filiarum suarum ex Generosa olim domina Helena filia praecursori Joannis Bossányi.“

A Dobók férfiága, mint láttuk, tisztára kihalt, de él a név halhatatlanúl, míg a magyarnak történelme lesz.

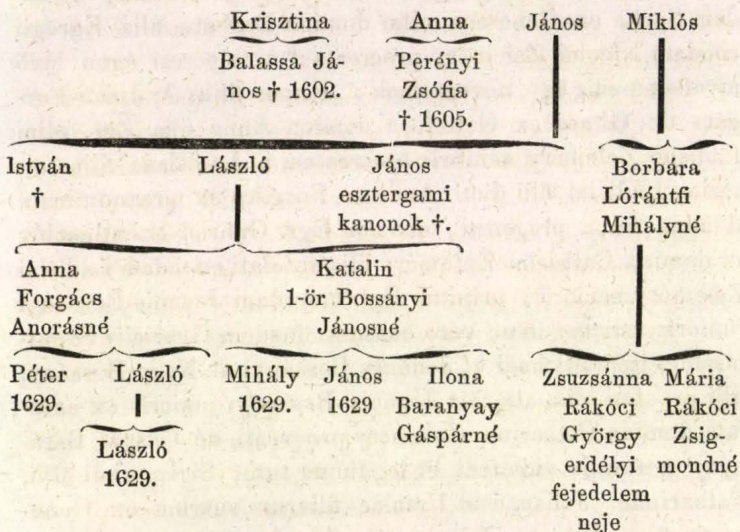
Ezek alapján a kiegészített és kiigazított családfa ez :

Upory László
Ákus nemzetségből
1448.

Upory Borbára
Kaplan nemből való, Czékey János neje
1498.

Czékey Márton	Zsófia	Petronella	Gertrud	Katay
† 1511-ben	Dobó Domokosné	Losonci Bánfy Péterné	Gerendi Lászlóné	Mihályné

Dobó Ferenc,		László,	István,	Domokos,	Katalin,	Anna
		†.	1511—1572		†.	Zeleméri
János		Sulyok Sárától		Jánosné		Kamorás
1560.	1560	Ferenc	Krisztina	Anna	János Miklós	
†	†	1572—	Balasa Bálintné	Perényi Istvánné		
		1602. †				

TÖRTÉNELMI ADATOK.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

XXXII.

BERCSÉNYI MIKLÓS EMLÉKEZETE 1685-BŐL.

Tekintetes es Nagysagos *Bercsenyi Miklosnak* ¹⁾ de Szekes, Magyar Ország Dunántúl-valo Reszeinek, es a Bannya-varosok, Innen-valo veghelyeinek Vice Generalissanak, Csa-

*) Közli Vass József tanár és m. akad. lt. úr.

¹⁾ Ezen idősb *Bercsenyi Miklós* apja azon ifjabb *gróf Bercsenyi Miklós*nak, aki mint II. Rákóci Ferencnek pártosa 1725-ben halt meg (Lásd „Tud. Gyűjt. 1825.“ VII. füzet. 127. lap) és aki nemzetségéről tudós Hevenesi Gáborral a következőket közölte: „Circa finem seculi XVI. *Ladislav Bercsenyi junior* Banus Sevriensis in Káránsebes Jesuitas advocavit, ibidem collegium, ut dicitur, fundavit redux Hierosolymis. — Filius ejus *Emericus* pro Caesare contra Gabrielem Bethlen pugnavit, deinde a Ferdinando Imperatore contra Bohemos missus,

szar es koronas Kiralyunk ö Felsege Kamarassanak, Tanatsanak, es szentelt Viteznek“ ajánlotta 1685-ben *Tarnóczy István* következő című munkáját:

„Jó Akarat, mely által az ember Istennel egy értelmöve valik. Mellyet keresztyén embernek, de leg-főkeppen a' mostani időre nézve a' meg-nyomorodott Haza fiainak üdvösseges vigasztalására igen hasznosnak itélt lenni a' Jesus zaszloja alatt vitezkedő Tisztelendő P. *Tarnóczy István* *). 1685. Nyomtatott Bécsben, Cosmerovius János Christoff, ö Fősége könyv nyomtatoja által.“ — Nyolcadrétben, 256 l.

Az ajánlólevélben ezeket írja *Tarnóczy Bercsényiről* :

„Nagyságodhoz való háláadásom magával hozza, hogy Nagyságoddal egyakarató legyek tudván azt, hogy Nagyságod mást nem kíván, hanem csak amit az isten. Mert mindennapi imádságában arra kéri az istent, hogy legyen az ö szent akaratja Amely üdvességes regula mellől sok rendbéli veszedelmekben és kárvallásokban igaz tökéletes szokásból el nem állott, fülem hallotára azokat a szokat gyakorolván : Légyen úgy, amint isten akarja. Megtett ez Nagyságodban az elmúlt háborúban is, amidőn mint egyfelől szakadástól erővel elragadtatott, mindazonáltal ko-

qua Generalis militiae Hungaricae lethali accepto vulnere est exstinctus. — Filius hujus *Nicolaus*, Generalis partium Ante-Montanarum multis annis, in expeditione Budensi morbo correptus occubuit. — Hujus filius est *Nicolaus Bercsényi* superstes.“ — (Lásd Hevenesí Gábor kéziratának E jegy alatti kötetét, a 445-dik lapon.)

Hozzá teszem itt még azt, hogy *Bercsényi Lászlónak* nejétől *Barátfi Borbárától* született, és 1626-ban életben lévő négy leányai maradtak, melyeknek férjei valának : *Káli Kun János*, — *Jármosi Giezi György*, — *Gyalakutai László János*, — és *Ákosfalvi Ficsor Péter* — egy 1626-beli okmány szerint, amely fejedelem Bethlen Gábornak a károlyfejevári káptalan levéltárában meglévő adományos könyvében (Liber Regius) a 611. lapon olvasható.

*) Nyitrai születésű jesuita *Tarnóczy Istvánt* (szül. 1626. aug. 10. † 1689.) nem említi Bod Péter „Magyar Athénás“-ában. — Amit pedig Horányi Elek „Memor. Hung.“ III. 382 róla írt, az hiányos, de kipótolható Szörényi Sándornak ily című könyvéből : „Propylaeum Bibliothecae Universitatis Graecensis. 1703“ 71, és 72-diki lapok szerint.

ronás királyához való hitét soha meg nem szegte, hanem okos és bölcs discretióval s dexteritással úgy alkalmaztatta a dolgot, isten gondviselésébe s akaratjába vetvén magát, hogy ő felségétől el nem távozott, midőn se az ő felsége ellen való tanácsban nem ült, se az ellen való expeditiókban nem forgott, hanem necessitatis telo confixus ita in aequilibrio haesit, donec annuente supremo Numine, dextram vela dare licuerit. Mivelhogy mindenben isten rendelkezésétől függedt, s nem különben maradt meg, mint a tengerben való felháborodott hajjai között való köszikla, akit dühös hajjaival beboríthatja ugyan egy kis ideig, de el nem ronthatja, s meg sem emésztheti, akár mint ostromolja háborgató kegyetlenségével. Ugyanis csak hiába fárasztja önönmagát emésztő irigység, és a hitszegő pártütés, mert az erős szív csak egy nyommá sem indul ki helyből, úgy hogy méltán viselheti a fejül iratott dicséretes titulust: *Semper idem.*“

XXXIII.

SZATMÁRNÉMETI MIHÁLY EMLÉKEZETE 1686-BÓL.

Munkáit maga Szatmár-Németi Mihály (akiről már feljebb a XXX. számhoz függesztett 3-dik jegyzésemben bővebb említést tettem) számlálja elő a következő című könyvének előjáróbeszédében:

„Dominicalis Praedikaciok Toldalikia, mellyben az Evangeliumi Leckékből el-maradt, Ur Jesus Aegyptumban való futása: onnét való visszatérése: Betlehembeli approgyermekeknek levágattatása: Ur Jesus szine változása: Terméketlen fiege fa: Tékozló fiu példa beszéde: Ur Jesus születésének helye etc. Több Dominicalis Tudományok L. Praedikatiokban, megmagyaráztatnak. Mellyeket irt, 's praedikállott *Szat. Nemethi Mihály* a kolosv. Orth. Eccles. edgyik m. Praedikatora, s a' Christus üldöztetésének társa, az A. S. *Kolosvaratt.* Nyomtatott *Nemethi Mihály* által. 1686.“ — Nyolcadrétben, 464 lap.

Ájánlotta e munkáját a szerző: „Nemes és Nemzetes *Köbölkúti Szántó György* Uramnak, Nemes Kolosvári reformata sz. ecclesiának egyik hűséges Curátorának, nékem

kedves sogor Uramnak.⁴ Az előjáróbeszédnek ide tartozó szavai pedig ezek :

„Az Istenemnek nékem adatott talentumom szerint, az ő felsége velem lévő lelkének kegyelme által, irtam, s már világra is bocsátottam apró könyvecskéket úgymint : 1. Reformata ekklésiában lévő üdvességről. 2. Zsidó grammatikát. 3. Igazság próbakövét. — 4. Azon igazság próbakövének nyert perét. 5. Az egy isteni természetbe lévő három isteni személyeknek Tükörét. 6. Evangeliumnak világos Tükörét. 7. Zsoltárok magyarázatját. 8. Mennyei tárház kulcsát. 9. Evangeliumi Dominikát. 10. Catechetica dominicát. 11. Halotti Centuriát. 12. Predikátori erősséget, és 13. e Dominika toldalékját. — Ezeken kívül irtam : az apostoli cselekedetekre, a sz. Pál minden leveleire (a zsidókhöz írt levelen kívül) exegetico-pragmatica analysist. Két Miscellanea Centuriát. Egy ünnepi centuriát. Profétai és apostoli reformáta vallást oltalmazó paisocskát. A Jesus Christus örök Istenségét tagadó *Enyedi* könyvének predikációkban való megcáfolását. Evangeliumi igazság sajtóját, melyben egy Sodoma hegyén termett szőlőgerezd megsajtoltatott. Magyar Cateheticát. A Nabukodonozor nagy álló képét, és többeket, kik is többire mind készek, csak typus alá való írást kívánának némelyek, melyeket hogy én bocsáthassak világra, arra magamat nem ígérhetem, 1. mert az isten dicsőségéhez, s annak eszközeinek előmozdításához buzgó patronusok igen kevesek, 2. mert az én hosszas betegeskedéseim engemet naponként koporsómhoz közelítenek. Ha isten ő felsége az *én nevémet viselő fiacskámat* (megtartja) talám ő világ eleibe adhat benne. Ha pedig ebben megfogyatkozom, és őáltala holtom után írásimban meg nem elevedhetem, *vagyon nékem egy fogadott fiam*, kiben elhiszem, meg nem fogyatkozom, melyre is fiúi engedelmességgel magát kötelezte. Lehet is az én írásaimnak kinyomtatásában mód, ha isten ez 70 esztendőtlől fogva tartó nemzetséges hadakozásokat leszállítja, mert ha isten élteti nemzetes, és becsületes *Brewer Sámuel uramat*, *Löcse városának tudós typographusát*, és azon királyi városnak főbíróságát viselt jó uramat, az én munkáimban kész leszen kinyomtatni, mint az ő

kegyelme nékem becsülettel írt leveléből kitetszik, melyet hogy senki kérédségemnek ne magyarázzon, íme szóról szóra annak a főembernek levelét kinyomtatom: Admodum Reverende, atque clarissime Domine, mihi observandissime. Salutem cum servitiorum meorum promptitudine praemissa. Praeclara Tua, Vir admodum Rev. in ecclesia Dei merita me alliciunt Te salutandum, simulque ad officia mea erga eundem declarandum, praesertim cum abs Te per D. *Paulum Molnár* honorificam acceperim salutationem. Et cum praeterea ab eo bono viro intellexissem Vestram Admodum Rev. Claritatem habere quaedam ex laboribus suis publico praelo committenda, Conciones scilicet dominicales, vel alia opera. Quodsi itaque visum fuerit Vestrae Rev. eadem meo praelo subministrare, ergo velit me earundem participem facere, conabor alia quaque occasione servitiis meis demereri. In reliquo V. Rev. Claritatem Domino Deo commendo, me vero ejus favori. Eperjesini raptissime, die 29. Jan. 1683. Admodum R. V. Claritat. servus observandissimus *Samuel Brewer Typogr. Leucs* ¹⁾. Ezeket így értvén az apostoli cseledekre írott exegetico-pragmatica analysisomat kell vala már kibocsátanom, melyet az elmúlt 1685-ben martiusban el is kezdettem vala typus alá ilyen titulus alatt: Ecclesiae apostolicae Oeconomia írni, de az én istenemnek tetszéséből kólikába esvén, melyben még ma is nagy gyengeséggel, s erőtlenséggel nyomorgok, abbéli munkám félben marada. Melyhez isten segítségével ily nagy gyengeségemben is már ujobban hozzá fogtam, s nyomtatás alá készítem.“

XXXIV.

I. APAFI MIHÁLY EMLÉKEZETE 1690-BÓL.

Fejedelem idősb Apafi Mihálynak, mint a debreceni collegium, és az odavaló tanulók nagy gyámolítójának ajánlotta Vécsei István ily című munkáját:

¹⁾ *Brewer Sámuelnek* († 1698) hajdanában híres löcsei könyvnyomdájának vég sorsát lásd: „Melzer Biographien berühmter Zipser. 1833.“ 33-dik lapon.

„Sam. Bocharti Hierozoici, seu de animalibus S. Scripturae compendium, duas in partes divisum. A *Stephano M. Vécsei* *) Ungaro, in emolumentum Reipublicae Literariae adornatum. Franequerae. M. DC. XC.“ Negyedréiben, 332 és 468 lap.

Az ajánlólevélben Vécsei István e szavakkal említi a fejedelem érdemeit :

„Monumentum certe eximiarum Tuarum virtutum valde eminens, et ubique conspicuum erexisti, dum nutantium, et jam pridem animas agentium regnorum Hungariae et Transilvaniae, imprimis vero ecclesiarum sanguine Jesu Christi assertarum vindicem, tutorem, et parentem, Deo sanctissimis tuis votis clementer annuente, diu satis, et gloriosissime Te praestitisti. Cumque probe scires, talem fore rempublicam, qualis foret juvenus, in id serio et laudabiliter incubuisti, ut ea in spem patriae, maxime ecclesiae, a teneris, sacris initiaretur, quem in finem non solum Transilvaniae scholas, virtutum pariter ac eruditionis seminaria, tanto principe digna fovisti cura, sed et furore malignantium sedibus suis ejectas, et palantes Hungariae Musas in Tuum Heliconem excivisti, iisque fixum domicilium cum omnibus commoditatibus, stupenda sane, et nunquam satis decelebranda liberalitate asseruisti. Nondum tamen heic substitit inexhaustus Tuus in Christum, ejusque propagandam haereditatem zelus, quominus insigne illud gloriosissimorum Tuorum decessorum cura construi ceptum *Debrecinensis Collegii*, tanquam equi cujusdam Trojani aedificium ulterius strueres, instrueres, et eo usque apparares, ut ex eo subinde novos milites armatos ad subigendam in obedientiam Christi hominum mentem egredi integrum foret. Quin adhuc sublimius curas Tuas erexisti, eorumque Tuorum alumnorum, et filiorum rationem haudquaquam negligendam esse censuisti, quorum pectoribus illapsus, et infixus ulterioris profectus ardor, adeo acute internas eorum ussit medullas, ut eum nonnisi copiosiores, et

*) *Vécsei M. István* életét és munkáit említi Bod Péter „Magyar Athénás“ 324. lapján, és Horányi Elek : „Memor. Hungar.“ III. 559. lapon.

abundantiores apud remotiores scaturientes veritatis latices restingvere potuerint. Ut non immerito quotquot felicibus Tui principatus annis laudato ex *Debrecinensi Collegio* prodii-
mus, Tuos nos alumnos, et filios esse gloriari non solum pos-
sumus, sed et debeamus. Et quidem id agamus, cum anniver-
saria Tua in laudatum Collegium liberalitas non solum uni-
versis ejus membris praeceptores suppeditet, sed et ad ulte-
riora aspirantibus, nervos et alas peregrinationis addat?“

Ajánlotta egyébiránt Vécsei István e munkáját az em-
litett fejedelmen kívül, még a következő tudós férfiak-
nak is :

„D. *Joanni Vander Waeyen*, SS. theologiae doctori, et
in illustri Frisiorum academia professori ordinario etc. — D.
Thomae Veresegyházi, D. *Martino Szilágyi*, D. *Johanni Szondi*,
illi SS. theologiae doctori, atque fidelissimo J. Christi h. t.
in ecclesia *Debrecinensi* ministro, isti SS. theologiae, linguae
hebraeae, et philosophiae in illustri schola *debrecinensi* pro-
fessori dignissimo, moderatori septennalis scholasticae suae
militiae felicissimo, huic facundissimo mysteriorum Dei h. t.
in ecclesia *Miskolciensi* dispensatori. — D. *Johanni Kalocsa*,
D. *Stephano Dobozi*, isti communitatis *Aegopolitanae* consuli
gravissimo, et plus semel judici primario, huic celeberrimae
urbis *Debrecen* consuli, consilio magis, quam aetate gravis-
simo, difficillima ad praesentium tempora negotia nato. — D.
Stephano Kalocsa, D. *Ambrozio Kalocsa*, D. *Michaeli Erd.*
Kőrösi, D. *Johanni Erd. Kőrösi*, discipulis suis patrios inter
lares svavissimis.“

XXXV.

EGY ADAT SZELLEMI ÁLLAPOTAINKRÓL

A XVII. SZÁZAD VÉGÉN.

Magyarországnak 1690-beli sajnos körülményeit em-
lítve leljük egy akkori névtelen magyar írónak következő
című könyvében :

„Catholicus Válasz az Esaviták (jesuiták) eretnek kér-
désére : Hol volt Lutherus előtt az igaz vallás, avagy anya-
szentegyház? az Pápasták között szorongatásban lévő min-

den Evangelicus keresztényeknek Ao 1627 ki-adott *Meisner Boldizsár* ¹⁾ a Sz. Irás Doctora, és Wittenbergai Professor által. Mostan pedig az Ecclesia nyomoruságin keserves könyveket hullató egy nevezetlen személy Nemzetének hasznára, s az veszedelemben tántorgó lelkek javára Magyar nyelvre Németből fordítván, nyomtatásban ki-adott A. C. 1690.“ Nyolcadrétben, 56 lap. ²⁾).

A névtelen magyar fordító 1690-beli előljáróbeszédének ide tartozó s kesergő szavai így következnek :

„Tanítók nélkül bújdosnak (magyarjaink), nem lévén senki, aki az isten igéjének kis szikrájából lelkek ösméretét erősítő eszközökkel éltethetné, senki nincsen, aki hasznos könyveket adna ki, oly boldogtalan állapotra jutottunk, hogy méltán mondhatjuk Jeremiás profétával : Megszűnt a mi szívünk öröme, siralomra fordúlt a mi örömünk, elesett a mi fejünknek koronája, jaj nekünk, mert vétkeztünk. Jerem. Siral. c. 5. v. 15. 16. Melyre nézve nem régen jutván kezemhez e kis könyvecske német nyelven, hasznosnak itéltem nemzetem hasznára, s a híveknek javára magyar nyelvre fordítván kiadni.“

XXXVI.

APOR ISTVÁN EMLÉKEZETE 1695-BŐL.

Pápai Páriz Ferenc következő című, s jelenleg már csaknem a fejr hollónál is ritkább nyomtatott munkáját :

„Ars Heraldica, seu Consuetudinum Heraldicarum, quarum crebrior passim est usus, et in Historiis, praecipue Europaeis mentio, Synopsis. Collecta, et in hunc pugillum, in gratiam imprimis Nobilitatis Transilvanicae contracta. Opere, et veritate *Francisci Pariz-Papai*, Med. D. et in alma *Enyedina* PP. Claudiopoli. Ex off. *Nicolai Kis. M. Tótfalu*. Anno M. DC. XCV.“ — Nyolcadrétben, 206 lap. közreboesátván,

¹⁾ Életéről († 1626.) és munkáiról lásd : „Beck und Buxtorff Allgemeines Lexicon. V. Theil. Basel. 1744.“ 20. lapon.

²⁾ Ritka könyv, mert nem említi azt Sándor István „Magyar Könyvesházában.“

ajánlotta vala azt : *Stephano Apor*, Libero Baroni de Alsó Torja, S. C. Rque Majestatis incliti Gubernii Transilvanici actuali Consiliario intimo, declarato Thesaurario, Sedium Siculicalium Csik utriusque, Gyergyó, et Kászon Supremo Capitaneo,“ — ajánlólevelében pedig ugyan ezen Apor Istvánról ezeket írja :

„Novum sub Caesare non tantum vultum, quem unum esse convenit, quam cultum inclita Transilvania induere parat, idque eo facit alacrius, quanto minus metuit, cautione tempestiva, per irrevocabile verbum Augustum, publico diplomate facta, vim conscientiae, vel libertatis Reipublicae suae, non tam in provinciam redactae, quam ex propensa devotione dedititiae Tu illustrissime Baro, qui stricturam Caesareae clementiae his temporibus sensisti non levem, dum virtutum Tuarum praemia albis, quod ajunt, quadrigis ab Augusta Aula ad Te magno itinere properantibus adeptus es : quae familiae Tuae antiquae novum, quem meruit, intulere cum dignitate titulum, jure merito hunc de titulis librum, in patrocinium suscipies Tua enim solius liberalitate, et pietate, post trium annorum longa in latebris fastidia, lucem videre potuit. Tibi hanc lucem, Tibi valetudinem, Tibi vitam debet, triumphusque hic, si quis est, Tuus est. Nobis abunde satis est, armillis, aut hasta donatis, sequi candidum famae Tuae currum.“ — Kár, hogy ezen Apor Istvánnak († 1704), aki a XVII. század végétől kezdve Erdélynek jövő sorsa iránt oly nagy befolyással bírt, és hazájának akkori történeteiben oly lényegesen szerepelt, apologistája mind eddig nem létezik !

MAGYAR TÖRTÉNELMI ADALÉKOK

TOLDY FERENC TŐL.

IV*)

SZÁNOKI GERGELY MAGYARORSZÁGON, ÉS KALLIMACHUS
TÖRTÉNETÍRÓI HITELESSÉGE.

Egy férfiúról szólok, ki, noha történetiróink által, ha nem hibázok az egy Telekit kivéve, sehol nem említetik, mégis azon nagy befolyásnál fogva, melyet egyik jeles királyunkra I. Ulászlóra mind ennek zsenge korában gyakorlott, mind utóbb, midőn ez a magyar trónon rövid ideig, de nem dicsőség nélkül ült, őt folyton kísérte és tanácsával támogatott; s ki tiszteletre méltó jelleménél fogva a kor legjeles magyarjai által becsültetett, sőt, mit eddig nem tudtunk, Hunyadi fiainak egy ideig, nevelőjük is volt: magyar történeti szempontból teljes figyelmünket érdemli. Ez a lengyel Szánoki Gergely (*Gregorius de Sanok*), élte vég szakában, huszonöt évig, leopoli érsek ¹⁾.

Eddig őt csak Kallimachus nagyobb munkájából ismerjük, mely Ulászló kir. dolgait tárgyalja III könyvben.

E munkában mindenek előtt azon lengyel tanácsosok közt találjuk őt, kik, midőn az ifju Ulászló a magyar urak küldöttsége által a magyar koronával megkínáltaték, a kétkedőt buzdították, még pedig nem csak a lengyel nemzet dicsősége, hanem a keresztyén ügy érdekében is, melyet, két ily hatalmas nemzet egyesüléséből, a terjedő török hatalom vég megtöretése által, szerencsésen és maradandóan megmentetni reményltek ²⁾.

Ismét midőn az ifju király anyja Zsófia királyné, a len-

*) L. az I. sz. e kötet 38. sk., a II. sz. a 45. stb, a III. sz. a 113. stb ll.

¹⁾ *Phil. Callimachi de Rebus a Vladislao Polon. atque Hungarorum Rege gestis, Schwandternél, nálam a bécsi 4rét kiad. II. köt. 53. l.*

²⁾ *Call. u. ott. 48. l.*

gyel országnagyok s a litván küldöttség méhben hagyott László születése után az elfogadást elleneznék: nehogy egyfelül egy kétségkívül támadandó polgári háború által szétszaggatott országban veszélyes viszontagságoknak legyen kitéve, másfelül Litvánia tőle elessék: főleg Szánoki Gergely volt az, ki az elébbi okoknál fogva állandóan és erélyesen javasolta az elfogadást, miután egyfelül a magyar követek kijelenték, hogy ily időkben a női kormány elégtelen, másfelül Litvánia a király öccse Kázmér által csekély erővel hűségben megtartható ¹⁾.

S így lön, *secundum Gregorii sententiam* ²⁾.

Ulászló jött, s kíséretében Szánoki Gergely, mint akire az övéi által a király feletti gond leginkább vala bízva ³⁾.

Sőt harmad ízben is, midőn Ulászló már Magyarországon vala úton, s itt mind az Erzsébet pártjának ellenzése, mind egy második, a király után jött litván küldöttség sürgetései folytán sokan a király lengyel kísérői közül a visszatérést javasolák: Jaroslói János és Szánoki Gergely voltak az ifjú király elhatározásának fő indítói ⁴⁾.

S így nagy részben ő volt annak kivivője, hogy Ulászló a magyar trónt elfoglalta.

Midőn 1441-ben az Erzsébet pártja nagy hadi készüléssel lépett fel Ulászló ellen, ez Szánokit küldte Lengyelországba segédhadakért, ki Corcinában a lengyel nagyok gyülekezetében ékesszólásával sereget, zsoldajánlást, s önkénytesek szedésére engedelmet eszközölt ⁵⁾.

Ő használtatott fel az Erzsébet-párti urak megnyerésére is ⁶⁾.

Szegeden, a török frigykötést nem tanácsolta, s midőn a török a kötés megerősítésére azt kívánta, hogy Ulászló a szent óstyára tegye le az esküt, Cesarini Julián bíbornok

¹⁾ Call. 52. 1.

²⁾ Call. 53. 1.

³⁾ Call. 53. 1.

⁴⁾ Call. 54, 55. II.

⁵⁾ Call. 74. 1. és *Teleki, Hunyadiak Kora*, I. k. 242. 1.

⁶⁾ Call. 83. 1.

sürgetései ellenében is bátor volt, vallási szempontból e szer-
tartást ellenezni, s végre a király mellett maradását is ellen-
tanácsa elfogadásához kötni: ami Ulászlót csakugyan rá-
bírta, hogy e kívánságot elvesse ¹⁾. Ellenben midőn a viszo-
nyok változtával Julián a béke megszegését javasolta, s
mindenek előtt Szánokit kívánta részére megnyerni, kinek
nagy hatását a kedélyekre ismerte, *ez az ellenére kötött béke
megtartása mellett küzdött* — hiába ²⁾.

Mégis elkísérte szeretett urát Várna alá, s ő szólt még
végsőszer a haldokló Juliánnal ³⁾.

Ennyit tudunk e jeles emberről eddig, s nem is egye-
nesen a magyar történetirókból, hanem, mint láttuk, Kalli-
machusból. A mieink közül, mint mondám, az egy Teleki
nevezi meg két helyt: ott ahol lengyel követségét említi (Sá-
noczkynak nevezve őt I. 242. l.), s hol a királyt az óstyára
esküvésről lebeszéli. („Sanok György“ név alatt hibásan,
397. l.).

Több évvel ezelőtt az én tisztelt barátom Kazinczy Gá-
bor úr teve figyelmesse, egy lengyel barátja tudósításából,
hogy Szánoki Gergelynek egy külön életrajza létezik a kra-
kai egyetemi könyvtár egyik codexében, mely több, bennün-
ket érdeklő, becses adatot tartalmaz.

Én azon könyvtár igazgatójához, Muckowski József
úrhoz folyamodva, kívül különben is levelezésben állottam,
részletesb tudósítást kértem, szándékom levén, ha szükséges,
a codexet Pestre is lekérni.

Muckowski úr 1855. maj. 25. költ válaszában írta, hogy
igen is, az életrajz megvan, szerzője Kallimachus Fülöp,
hogy az ki van már adva Wisniewski Mihály által, de hibák-
tól hemzsegve (a „Pomnikih storyi i literatury polskiej, Krak.
1835. IV.), hogy kár volna a codexet meghozatnom, miután
kétség kívül csak a Magyarországot illető helyek bírnak

¹⁾ Call. 121/3 l.

²⁾ Call. 125. l.

³⁾ Call. 142. l.

rám nézve érdekel; amiért ezeket magából a codexből velem hű másolatban közli.

Én mindamellett kértem a codexet. Kitérő válaszok után végre az hozatott elé, hogy az egy német tanárnál vagyon, ki Kallimachus minden munkáit szándékozik kiadni.

1857-ben magam mentem Krakóba, csak azért hogy ott magam leírjam az egészet, oly férfiúnak ismervén a Muckowski közleményéből is Szánokit, kit méltó leszen *egészen* ismernünk. A könyvtárnok urat azonban nem találtam Krakóban, és segédje, ki történetesen annak egyszersmind veje, s levelezésünkről tudni látszott, azt állította, hogy a codex M. úr fiókjában van, zár alatt. A kéziratárt láthattam, az nem volt elzárva.

Látván hogy ez úton nem boldogúlok, megnyertem valakit arra, hogy mihelyt M. úr visszajő, a codexet kikérje, s nekem a biographiát lemásolja. —

Írtam utóbb is ez ügyben, a szükséges pénzt egy könyv-árusnál leteven; a pénz visszajött, és sem codex, sem másolat.

Muckowski úr azóta meghalt, s másik levelezőm kiszakadt Varsóba. Csak azon töredéket bírom, melyet amaz közlött. Hadd álljon legalább az itt, míg talán az egésznek birtokába jöhetünk.

. „Interea Vladislaus, qui jam post patrem apud polonos regnabat, ad regnum Ungaris accitur, qui tum memor consuetudinis, quae dum puer erudiebatur, Gregorio apud se fuisset, tum percitus fama, quae de virtute atque integritate hominis circumferebatur, eum dignissimum iudicavit, quem non solum in humanis rebus consiliorum participem haberet, sed in iis etiam, quae ad religionem et pietatem attinerent, conscientiae suae arbitrum deligeret, cuique placandi conciliandique sibi Deum immortalem per sacrificia caeremoniasque alias maxime curam crederet. Id munus Gregorius, qui secundum Deum regibus, illius nutu imperantibus sciret obtemperandum, recepit. Atque inter initia suscipiendi pannonicus Regni gubernacula, cum pars optimatum ad Reginam viduam descivisset, ex magna parte consilio et prudentia sua, quibus modis intestinae simultates sopirentur,

invenit. Duxit deinde Rex bis expeditionem contra Turcas, et in prima quidem, cum jam in inferiori Mysia, ultra Cyambrium amnem, ad radices Haemi montis castra haberet, postulantis Turcis, conditiones ac pacem decennalem dedit. In qua pacificatione, cum Turci peterent, et Julianus Cardinalis suaderet, quod in solenni sacrificio Rex tacta Eucharistia jurejurando affirmaret, se cum suis foedus servaturum: ne id fieret, Gregorius se opposuit, impiissimum facinus esse asseverans, si sacrosanctum religionis nostrae arcanum, profanorum oculis subiiceretur, nihil nefarius committi posse, quam adhibere Deum non modo testem, sed intermedium etiam foederis, quod cum inimicis suis iniretur. Regiam fidem, regio verbo stare debere, multumque majestatis integritati regiae detrahi, si suis juramentis ei non credatur. Alias privatorum esse cautiones, alias principum; et tamen id juramenti genus a privatis non exigi. Ad extremum abiturum se, et prophanata castra relicturum, si Rex eo modo jurare perseveraret. Pervicit itaque, ut aliter caveretur de fide foederis, quamvis repugnante Juliano, qui magis, ne temere suasisse videretur, in sententia persistebat, quum non intelligeret vera esse, quae a Gregorio dicebantur. Caeterum Cardinalis qui majus scelus putabat, inventum esse aliquem, qui opinioni suae adversari auderet, quam jusjurandum, quod ipse obeundum Regi impie suadebat, implacabilem adversus Gregorium iram concepit animo, quam emovendi mox fortuna materiam suggestit. Nam cum de secunda expeditione ducenda ambitiosissime apud Regem ageret, videreturque Rex iterum arma sumpturus, si religione promissae fidei solveretur, in qua re Gregorius inexorabilem potius . . . se praebebat, et Regi aliorum facilitas suspecta erat, non dissimulavit ulterius Julianus iracundiam adversus Gregorium, sed palam superstiosum hominem, rerumque divinarum imprudentem ac rudem dicere incepit, ad extremum religionis inimicum, quasi esset impedimento, quominus impii deleantur. Nec defuere minae vinculorum et carceris, si diutius in difficultate perseveraret. Sed neque auctoritati ipsius, neque minis Gregorius cedebat. Sed ut non obligandam fidem Barbaris, ita, ubi obligata esset, servandam dicere. Sanctitatem foederum non

verbis, sed accipientium intentione constare. Ad civilia negotia verborum cautionem pertinere, non ad religionem; non qualiter datum, sed qua mente acceptum foedus attendendum. Nullum dolum Deum probare, affuturumque illis qui fidem coluissent. Sed cum videret pene omnes in sententiam Cardinalis ire, nullamque fidem esse posse inter pios et prophanos passim asseverare, et jam Regis quoque animus inclinaretur, e medio se surripuit. Tum Cardinalis, ut ajebat, sedis apostolicae auctoritate, Regem non tam jusjurandi religione solvit, quam perjurio implicavit. Caeterum Gregorius jubente Rege amicisque id impensius efflagitantibus, coactus est ad officium suum redire, Rex vero ad poenam pollutae religionis veluti quodam fato accelerans, congregato exercitu quam maxime potuit numeroso, adjunctisque sibi collectitiis copiis, quae sub cruce gratis militabant, non procul ab eo loco, ubi foedus prius percusserat, Haemum superavit, et per mediam Thraciam ad dextram inclinans, ubi ad Rhodopem pervenit, inter Nessum Hebrumque amnes, magnis itineribus ad mare properabat. Erat ei animus conjungendi copias terrestres cum maritimis, quae in Hellesponto cum classe ipsum praestolabantur. Sed rapientibus in diversum fatis, obmisso ad sinistram Hellesponto, ad Aegeum exercitum circumagebat. Interea Turci freti occasione, ingenti mercede conduxere genuenses naves ad reportandas in Europam copias, quas, ut littora tutarentur a Christiana classe, quae illuc appulerat, in Asiam transmiserant. Nec mora nihil tale suspicanti Regi prope Bistoniam paludem sese objecere. Ibi commissum infaustum illud praelium, in quo alieno fortasse scelere, sed suo suorumque damno, Rex interiit. Gregorius cum reliquis sacerdotibus, quibus nefas esset pugnae interesse, et mandato Regis in proximum collem a principio se receperat, ibique pro suorum victoria suppliciter ad Deum agebat. Cum vero nonnullos circa Regem foedam moliri fugam, ipsumque in periculo destituere videret, frustra saepe inermes et bellorum artis rudes sacerdotes animare conatus est, ut sua corpora pro Regis salute opposituri descenderent. Accursurusque erat solus, non ut opem ferret, quid enim unus et inermis inter tot armatos poterat, sed ut cum illo quam ho-

nestissime occumberet. Verum repente undique coepta fuga, Regem quoque ipsum e conspectu abstulit. Itaque cum et reliqui sacerdotes fugam molirentur, Gregorius quoque, magis crudelitatem mortis et membrorum cruciatus vitans, quam de vita sollicitus, ut fit in re trepida, fortuitum iter intravit. Nec procul a loco pugnae, nudum vulneribusque ac tabo deformatum Cardinalem invenit in palustri coeno animam exhalantem, cui obequitando ait: merito tu quidem, sed solus sic perire debuisti, ausus sedem Apostolicam perfidiae patronam dicere et facere. Sed jam malo tuo expertus es, non verba, sed voluntates haminum Deo cordi esse. Forte vir aetatis suae impigerrimus atque omni honore verborum a posteris memorandus Joannes de Hunyad se ad Danubium eodem itinere recipiebat, quem, utpote regni gubernatorem, proffigati exercitus naufragia quaedam sequebantur. Is Gregorio plurimum afficiebatur, tum ob alias virtutes, tum ob animi magnitudinem et constantiam, qua ipsum pejeraturo Regi Cardinalique, ac caeteris id suadentibus, viderat adversatum. Nam et ipse pro fide servanda multe et graviter dixerat, eamque ob causam cum propter multitudinem temere confluentium et, ut in re desperata tumultuantium vix tertia aut quarta die Gregorio navigii copiam futuram appareret, in sua scapha ipsum recepit et in altera fluminis ripa deposuit. Caeterum ne fama acceptae cladis Regni quietem turbaret, relictis caeteris, inter quos Gregorius, non sine incredibili celeritate cum paucis expeditis, nuntium primum et male gestae rei rumorem praevenire instituit. Gregorius vero, qui tam miserabili suorum cladi, nefas quodammodo se superesse putaret, primo quidem in patriam redire constituerat. Deinde considerans quemadmodum sine suarum calamitatum memoria, polonorum oculis obversari non poterat, praesertim Reginae, quae sibi maxime in dimittendo a se filio ejus salutem commendasset; instituit aliquamdiu abesse, ut medio tempore recens dolor emolliretur, vulneribusque tunc intractabilibus et cruentis, aut ratio, aut humanarum rerum aliqua vicissitudo succurreret. Itaque in Ungariam rursus se recepit, cujus quidem illuc reditus multis charus fuit, sed imprimis Gubernatori, apud quem omnium rerum summa remansit ex-

extincto Vladislao. Itaque *statim curae ac disciplinae Gregorii, filios suos Ladislaum et Mathiam commisit, inter primas ipsorum felicitates ducens, quod eis ab illo viro erudiri contingeret, qui regis mores ac vitam temperare consuevisset.* Id negotium propter amplitudinem patris Gregorius libenter suscepit, et *mira quadam dexteritate ac diligentia pueros illos ita erudiebat, ut tam de moribus, quam de doctrina eorum jam tum optime sperari posset.* Praeerat tunc in Varadiensi Ecclesia omnium episcoporum laudes transgressus doctrina et vitae ac morum elegantia Johannes Gara (Vitéz), qui postea merito translatus est ad Metropolim Strigoniensem. Is omnibus modis allucere ad se Gregorium studebat. Sed non prius id assequi potuit, quam Gubernatori persuasisset *commodius filios erudiri posse per hominem patriae linguae, quam a peregrino.* Factus itaque Gregorii potens, praeter alia munera, quibus propemodum ipsum ditavit, offerente se occasione illico in Collegium Canonicorum suorum admisit, ut non solum commode, sed cum aliqua etiam dignitate apud se esset. Exinde semper Consiliorum participem, studiorumque socium et adiutorem habuit; adeoque hominis ingenio et moribus delectabatur, quod non solum mensam, sed cubiculum quoque fecerit esse commune. Gregorius ipse statim omnium collegarum favores solita ingenii dexteritate promeruit. Quorum nonnullos, prout vita excessissent, oratione aut Epitaphio exornavit. Episcopo vero ita obtemperabat, ut inter res maxime adversas numeraverit postea Gregorii ab se separationem. Erant ibi eodem tempore, duo viri eruditissimi Paulus Vergerius et Philippus Podachatherus (?), quorum ob diversam necessitatem, ille Italia, iste Cypro relicta, contulerant se ad eundem Episcopum, veluti ad confugium bonorum omnium ac literatorum asylum, quotiens calamitas aliqua ingruisset. His studia et morum similitudo facile Gregorium conjunxit, valuitque ad conciliandam amicitiam in tanta nationum diversitate, idem erga bonas disciplinas affectus. Sed quamvis in eis par doctrina esset, non eadem scribendi ratio erat: nam Paulus quidem oratione plurimum valebat, Philippus pangendo carmini erat accomodator. Itaque Gregorium, qui utrique generi scribendi se conformare studebat, prout cujusque ferebat

ingenium, alter versiculis alter oratione provocabat. Exercitationum vero ipsorum Iudex accedebat Episcopus sed et plerumque ipse alicujus partes suscipiebat, eodemque genere exercitationis ingenium excolebat. Nullus locus, nulla mensa, nulla vigilia, nullum tempus sine honesta confabulatione transigebatur, in quocumque sermone prima erat de doctrina ratio. Itaque eo contubernio nihil dignius, nihil sanctius esse poterat; omnes sermones aut de utilitate aut ad utilitatem instituebantur. Procaces et impurae fabellae dicacitatesque obscenae, quibus plerique alii velut animum relaxaturi dant operam, illic pro nefario crimine habebantur, tanquam praeludium aditusque aliquis ad facinora; nec pntabant fieri posse, ut mens illius pura maneret, cujus lingua et verba essent impurissima. Erat itaque operae pretium intueri Episcopum, cum tam probis viris de omni virtutum genere certare, illos etiam accuratius elaborare, ut doctiores melioresque in dies fierent, ad quod etsi bona eos natura et institutio ducebat, tamen eo impensius seipsos stimulabant, quo manifestius intelligebant nonnisi per virtutem posse, quem nacti erant, honeste vivendi locum obtinere. Assiduae inter eos disputationes erant, variaequae interrogationes, prout res aut locus aut tempus efflagitaret.

Íme kevés szavakban, egyik legbecsesb emléke a Hunyadiak és Vitéz János magán történetének. Ugyanis újabb világot vet Hunyadi jellemére azon méltánylás, melylyel ez Szánoki Gergely rendíthetetlen jelleme, valamint magas míveltsége irányában viseltetett; azon gond, melylyel fiai, László és Mátyás, nevelésök iránt volt, midőn őket Szánoki kezeire bízta; végre azon ok, melynek hódolva, őt Vitéz Jánosnak átengedte, mely ok bizonyítja, mely győző volt reá, Hunyadi, nézve a nemzeti nevelés tekintete. Mert csak akkor vált meg a tisztelt és szeretett lengyel nevelőtől, midőn Vitéz arra emlékezteté őt, hogy *sikeresen taníttathatnak fiai hazai nyelvül férfi, semmint idegen, által*. Hogy pedig itt a tanács szavai ellenére, nem annyira a nagyobb siker, mint a nemzeti tekintet hatott, s az emlékeztetés beburkolva oda is célozott, a Szánoki tanításának sikere is mutatja, mert forrásunk szavai szerint „csodálatos ügyességgel és szorgalom-

mal oda vitte a fiúkat, *hogy erkölcsaik és tanultságok a legjobb reményt gerjeszték.*

Meddig működött Szánoki a kis Hunyadiak körül, az éveket ritkán feljegyző, classicaí modorú, történetirótól nem tudjuk meg. Kallimach szerint *mindjárt* a várnai ütközet után kezdődött nevelői tiszte, mikor László 11, Mátyás csak 2 éves volt; ki azonban akkor még nem lehetvén tanítás tárgya, s még is ő szinte tanítványa levén Szánokinak, azt kell hinnünk, hogy ennek lelépése nem sokkal történhetett Hunyadi János halála (1456) előtt, s így 10—11 évig lehetett Szánoki Hunyadi házánál, mialatt Mátyás is felse rdült, kinek tanultság tekintetében is jeles haladásait az életiró szinte említi.

Vitézt egyéb kútfőkből is tudós és a tudományos férfiakat kedvelő férfinak ismerjük. Ezt a Szánoki életrajza még részletesben állítja eléánkbe. Tudósok gyűlhelye vala e szerint a váradi püspök udvara, egy kis akademia, melyben prózai és költői darabok készültek s olvastattak a püspök elnöklete és birálata mellett, s a társalgás kirekesztő tárgyai tudományos dolgok voltak.

Ilyennek tudva Szánokit, s *benne ismervén fel Kallimach előadásainak kétség kívül legfőbb forrását*, e történetiró hitelessége a legkétségtelenebbé válik előttünk. T. i. Tiraboschi beszéli (Storia della Lett. Ital. nálam Velence 1795. VI. köt. II. r. a 710. lapon), hogy II. Pál pápa haragja elől Olaszországot elhagyván (hol 1437-ben született), s Görögországot, Egyiptomot, Thráciát, Macedoniát (ekkor Magyarországot is *) megjárván, Lengyelországban mindenek előtt Szánoki Gergelynél lelt menedéket, kinek ajánlására jutott Kázmér király udvarába, s ennek titoknoka, s Dlugoss Jánossal a híres történetiróval együtt, Albert fiának tanítója lett (megh. Krakóban 1496). Tudományosságáról, classicaí műveltségéről munkái ¹⁾, az általa megírt XV. századbeli dolgokra, külö-

*) Tiraboschi legalább, hihetőleg Ap. Zeno után, írja: „Il soggiorno da Callimaco fatto nell' Ungheria determinollo a illustrarne la storia“ : id. h. 711. l.

¹⁾ Ezek nagyobb része a magyar történetre tartozik. A legfőbb közölők a már említett: *Libri tres de Rebus gestis a Vladislao Polon. atque Hungarorum Rege ad Casimirum Regem*, mely azonban Ulászlónak

nösen pedig az Ulászló kir. történetére nézve való hitelességről a lengyel királyi udvarban mulatása, Dlugoss ismeretése, de főleg a Szánokié kezeskedik, ki mind annak, mi Ulászló uralkodására tartozik, maga szemtanúja, sőt mint láttuk, részese is volt.

V.

EGY ÚJ ADAT MÁTYÁS KIR. NEMZETIES GONDOLKOZÁSÁRÓL.

Oly szegények vagyunk még fejedelmeinknek is személyes és magán életök, udvartartások, erkölcsaik, s azon számos kisszerűeknek látszó vonásaik feljegyzéseiben, melyek élő képből állítanak szem elibe őket: nem a harcmezőn s az országos történet színpadán csupán, de társas életökben is! Oly szegények vagyunk, hogy egy-egy adomának, egy-egy mellékesen elejtett szónak, mely ama tekintetekben fest, úgy kell hogy örvendjünk, mint más nemzet egész munkának örvend, ha t. i. az tartalomdús! Mert a *magyar* történetírás *rendszerint* csak száraz vázlatokban, országos eseményeket mutat fel, s hiányzik nálunk az emlékiratok azon tanulságos forrása, mely másutt, különösen a régi Franciaországban is már, oly bőven áradoz; hiányzik a regények,

csak mint magyar királynak adja elő történeteit; először Ágostában 1519, aztán Clauser Chalkokondylása mellett Bazel 1556, Lonicer török krónikái közt Ffurt 1578, Brutus Mih. által kiadva Krakó 1582, végre Bongars magyar Scriptorai közt 1600 és Schwandtnernél. A többi: 2) *Attila*, először Hagenau 1531., az *Opus Historiarum*-ban Bazel 1541., és Bonfini —, névszerint az 1568-ki bázeli, s a Bél kiadása mellett 1771.; 3) *Epistola de clade Varnensi* („della qual battaglia ei fece ancora in una sua lettera una narrazion piú distinta“ Tir. id. h.); 4) *Historia de iis, quae a Venetis tentata sunt*: így nevezi Jöcher, Gelehrtenlex. I. 1571. 1.; — teljesben jeleli meg Tiraboschi: „un opusculo intorno alle cose tentate da' Veneziani per muovere i Tartari e i Persiani contro de' Turchi“ id. h.; kiadta Gerbelius Hanauban 1533. 5) *Oratio ad Innocentium VIII.* (ugyanazon tárgyról, Tir. szerint) kiadva az elébbi mellett. 6) *Oratio de bello Turcis inferendo* (Jöcher); 7) *Oratio de contributione cleri* (u. az); 8) *Epistola ad Innocentium VIII. de Polonorum Regum laudibus* (Brutus szerint); 9) *De Tartarorum moribus* (szinte) és Jöcher szerint: 10) *Historia peregrinationum suarum*, 11)

a csacska, s azért annyit kibeszéllő mindenféle népkönyvek — ide tudva bizonyos nemét a népies predikációknak is — s a satírák megbecsülhetetlen irodalma, melyből más nemzetek gazdag tartalmú erkölcstörténelmet birtak megalkotni! Mert a magyar nem volt írni szerető nemzet — hiszen ma sem az, úgy érve, hogy épen azok, kik legtöbbet mondhatnának a jövő kornak, minden lelkeségök mellett is a gyakorlati téren, elég lelketlenek nem gondolni a jövővel. Más mivel népei Európának többet tudnak az élet történetéből a középkor homályos századaiban is, mint utódaink a mi XIX. századunk köz és magán történetéről foghatnak!

Ily körülmények közt nem csoda ha régi királyainkról is, személyes viszonyaikat illetőleg lehető keveset tudunk, s azt is legtöbbnyire külföldiek feljegyzéseiből. Volt idő, midőn tán inkább a köz felfogás, mint a nagy érdemű és hazafiúi lelkű Schwartner észrevételei által ingerelve — melyeket ez lelke fájdmában írt le nemzeti nyelvünkkel valóban *nem sokat* gondoló két nagy királyunkról — egy más nagy érdemű történetvizsgálónk, Horvát István, ifju lelke hazafias felindulásában, igazságtalan, de dús tartalmú iratban a két nagy király védelmére költ *). Schwartner panaszos állításai ez által nem megcáfolva, hanem inkább újra indokolva lőnek — mert *kevesebbet* csakugyan nem lehet várni I. Lajostól, mint hogy arról gondoskodjék miszerint veje és utódja, s a j á t é r d e k é b e n, *magyarúl tudjon*; és Mátyás királytól sem, mint amit róla be birt bizonyítani. Előttünk ugyan az, hogy ma-

Poema de Regibus Pannoniae; 12) *Amorum LL. V. 13) Disputatio de Eloquentia*; 14) *Liber Elegiarum*; 15) *Liber Epigrammatum*; 16) *Orationes et Epistolae*: mind ezek kiadatlanok, azokon kívül, melyeket Bandini, ki a bibl. Laurentiánában kéziratilag meglevő 157 költemény közül mutatványokat közlött in Catal. Codd. lat. Bibl. Laur. III. 811 sk. II. Egyik költeményére maga hivatkozik az Ulászló I. könyvében (Schwandt. 4rétk. II. 53. l.) hol ezt írja: „Fuit autem Lesco, avus Divae Fanniae, *carminibus nostris celebris*: si qua tamen ex illis gloria esse potest.“ S végre 17) *Vita Gregorii de Sanok*, melyről felebb emlékeztem.

*) Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetések a nemzeti nyelv ügyében. T. t. Schwartner Márton úr vádjai és költeményei ellen. Pest 1815.

gyar dalnokai voltak, nem tekinthető érdemnek: lehetett-e neki azokat mellőznie, holott a dalnoki kar tartása a király s főurak udvaraiban a nemzeti szokások egyike volt? Valóban, nyelvünk külső történetére nézve nem keveset tanulunk e védiratból, de hogy két nagy királyunk azt pártfogása alá vette volna, abból ugyan semmi sincs.

Nem annak megmutatására közlök tehát itt egypár adatot, hogy Mátyás király pártolta a nemzeti nyelvet — nála a „magyarság“ politikai fogalom volt inkább, mint nemzeti; de annyit fog bizonyítani az egyik, hogy Mátyás *respectálta* a nemzetet, a másik pedig, hogy híres könyvtárából — ha bele nem gyűjtötte is az akkori magyar irodalmat, azt legalább — *ki nem zárta*.

A győri főtiszt. káptalan könyvtárának becses régiségei közt *Bergamói Jakab Fülöpnek*, egy olasz ágostoni barátnak ¹⁾, őriztetik egy ritka ugyan, mégis a könyvészek előtt ismeretes, de hazai íróink által nem ismert, vagy legalább általok eddig meg nem ismertetett, következő munkája: *De plurimis claris sceletisque* (így *selectisque* helyett) *Mulieribus. Opus prope diuinuz nouissime congestum*. Kolophonja: *Opus de claris selectisque plurimis mulieribus a fratre Jo. philippo Bergomense editum explicit, maxima cum diligentia reuisum et castigatum per Reuerendum sacre theologie doctorem Magistrum Albertum de placentia et fratrem Augustinum de Casali maiori eiusdem facultatis Baccalaurium ordinis minorum Ferrarie impressum Opera et impensa Magistri Laurentii de rubeis de Valentia tertio Kal. maias anno salutis nostrae M. cccclxxxvij Religioso Inuictissimoque principe Diuo Hercule Duce secundo Ferrariensibus legiptime Imperante.* ²⁾ Ívrétben.

¹⁾ Ismeretesb az itt előhozandónál fő munkája, melynek címe: *Supplementum Chronicarum*; első kiadása (Velence, 1483) ritka (*De Bure, Brunet, Ebert*); a pesti egyetemi könyvtárban a velencei 1492-ki van meg, szinte ritka (*Pray, Clement*). Még ritkább az ugyanitt meglevő *Supplementum Supplementi Chronicorum* (Velence, 1513); *Maittaire*nél hiányzik, úgy a legtöbb könyvészeknél, sőt már a *Gesner Konrad* „Bibliothecájá“ban is.

²⁾ *Gesner* nem jegyzi fel évét, *Jöcher*, címét adja rosszul, hihetőleg nem látván a könyvet; *Vogt* szerint *Freytagra* hivatkozva: „inter rarissimos libros omnino locum obtinet“; *Brunet* szerint 31, 50 frankért, de már 3 font 13 sh. és 6 denárért is, költ; *Ebert* szerint ezelőtt a *Johanna nópapa* életrajzáért, most fametszeteiért, kapós.

A címlap után a Prologus négy lapon, a tartalom két lapon, a dologmutató egy lapon, melynek hátán fametszetben nyole képecs a bold. Szűz életéből, ezek után a munka következik I — CLXX. levélszámozással. A címlap hátán azon jelenet adatik elő, jó rajzban és jó fametszetben, midőn a szerző a trónon ülő Beatrix királynénak, Mátyás király özvegyének, munkáját, egy szerzetestársa kíséretében, bényújtja; az architektúrai karimázat oslopkockáin ez év:

M. CC	XXX
CCL	XIII

 hihetőleg az *ajánlás* éve.

Mert a munka e királynénknak ajánlatott, ily felirattal:

Prologus fratris Jacobi philippi Bergomensis ordinis Heremitarum diui Augustini *ad sacratissimam Beatricem Aragoniam Ungarorum et Boemorum Reginam* in librum de claris sceletisque (itt is így) Mulieribus nouissime congestus.

A többi dicséreték közt itt e hely is olvasható:

„Inest vero Eidem Tuae Maiestati promptum et versatile ingenium, *ut illico intelligat* quicquid ab oratoribus, seu priuatis, coram pröponatur: *respondeatque oportune* et latino sermone, aut IDYOMATE VNGARO SEV PANONIO, aut Theutonico, *prompte et expedite* ac semper comiter et *perurbane*. In colligendis vero hominibus comiterque apud te suscipiendis, tuo illo cum coniuge Mathya Rege prope diuino, par certe est humanitas atque munificentia: per quam tibi in omni regno illo gloriam non modicam, cum maxima omnium ciuium benivolentia comparasti. . . . Ismét: Neque parum Tuae excellentissimae dignitati conduxisti, quod ungaros Boemosque antea semibarbaros ad quemdam vrbanum viuendi modum tuis mirificis auspiciis conducere licuerit“ stb.

E szerint Beatrix királyné nem csak deák és német, hanem magyar beszédeiket is értette a követeknek és magányos tisztelgőknek, sőt *alkalmasan felelt is e nyelveken nekik*, még pedig *könnyűséggel, folyvást*, nyájasan és *igen udvariassan*. Ismerjük az olasz tudósoknak jutalomvágytól vezetett tolluk hízelgéseit; s azért elengedhetünk valamit e dicséretből a királyné könnyű és folyó magyarságára nézve, ámbár azon hosszú idő alatt, melyet Mátyás oldala mellett töltött, ebben is volt módja — de a *tényt* magában, melyet Bergomas, a királynéval s az egész mívelt világgal szemben, állít, ingadozás

nélkül valónak kell elfogadnunk. S már ebből bizton következtethetjük, miszerint a király volt annyi tekintettel az udvarhoz bejáró főurak és úrnők, sőt a nemzet irányában, hogy ifju hitvesénél a magyar nyelv megtanulását lelkesen, és sikeresen is, sürgette — saját érdekében is. S így ebben is nem annyira érdemet látok a király részéről, mint okosságot. Sőt minden simulása mellett is az akkori művelt nyelvekhez, származása, nevelése- s eleven magyar öntudatánál fogva bátran elhithetjük, hogy az udvari gyülekezetben, valamint egyéb megszokásait, úgy a magyar társalgást, s ilyenkor nem egyedül a nagyokkal hanem hitvesével is, folytatta. Ezt azok kedvéért, kik azt hiszik, hogy Mátyás udvarában csak deák és olasz szó hallatott (!). Ez adat birtokában Horvát István, e helyén: „asztalánál (a király), nem ügyelvén a magyar nyelvet nem értő idegen tudósokra, nem saját feleségére is, magyar verseket énekeltetett“ (id. h. 35. l.) Beatrixot nem említette volna.

A másik pont, melynél Horvát István Mátyás védelmére kél, ennek könyvtára. Középkori magyar irodalmunk szegénységét említvén Schwartner (Statist. II. 442. sk. ki még akkor csak kicsi részét ismerhette fenmaradt irodalmi emlékeinknek), oda veti Galeotus egy ismeretes helyéből (28. fejj.) következtetve: „hatte doch die so sehr berühmte Corvinische Bibliothek weder ein gedrucktes noch ungedrucktes ungrisches Buch aufzuweisen“. E helyet Horvát két adattal véli megcáfolhatni: Ursinus Velius tanutételével, mely szerint a Corvinában „MINDEN nyelven íratott könyvek vagynak“; és Pflugkéval, mely szerint az 1686-ban, Buda visszavétele után Budán talált könyvmaradványok közt egy „magyar biblia találatott, nyomtatva in folio, esztendőszám nélkül“ (Horv. id. h. 51. és 59. l.) Kell-e e két ok komoly megcáfolásába bocsátkoznunk? Ama „MINDEN nyelv“ kifejezést lehet-e, szabad-e szó szerint vennünk? nem áll-e erre nézve, hogy ami sokat bizonyít, semmitsem bizonyít? S az utóbbit, a magyar nyomtatott folio-bibliát 1490 előtt lesz-e ma irodalomtörténész ki elhinné, ha erős okaink nem volnának is meggyőződé lennünk, hogy azon silány s részben Mátyás koránál újabb könyvmaradványok, miket a budai törökök — színre! —

oly babonásan rejtegettek Mátyás király könyvtáráként — mely már akkor rég Konstantinápolyban volt a szerályban felállítva, valamint van e mai napig — a Mátyás alatt is a Corvinától folyton külön tartott, régi, s hihetőleg János kir. halálaig szaporitgatott *királyi könyvtár* maradványai voltak, de melyhez utóbbi időkben is járúlhatott holmi, Budán lakott magyaroktól? — Nem volt hihetetlen, sőt hihető, de mind eddig csakugyan bebizonyítatlan állítás, hogy Mátyás kir. magyar munkáknak is adott helyt könyvtárában; s minden esetre korai vala nagy buzgalmú és tudományú történetvizsgálónk öröme, midőn felkiálta: „Adok tehát még a Mátyás híres könyvesháza maradákaiból is Schwartner úrnak egy magyar könyvet. És evvel elégedjek meg, míg többet adhatok.“ (id h. 59, 60. l.).

Ha kész nyereményében csalatkozott is a szent tüzi férfiú, *reményében* mindazáltal nem csalódott. Egy, úgy hiszem minden kétség felett álló, egykorú, tanutétellel van szerencsém szolgálni. A magyar kir. egyetemi könyvtár sok kincse közt találtatik Gyöngyösi Gergely, 1528—30-ig pálosfőnök, pálos évkönyveinek, *barátságokkal* írt eredeti példánya, melynek 159. lapján ezt olvassuk:

„Claruerunt his temporibus (1487 körül): Frater Thomas Angelus cognominatus stb. *Ladislaus bathori* de quo supra habitum est, *qui Bibliam in nostro vulgari exposuit*, et REX MATHIAS IN SVA LIBRARIA REPONI MAN-DAVIT.“

Már ennek *nyúgodt szívvel* örvend bizonyosan a más világon is a jeles férfiú, Schwartnerrel és velünk együtt: bár ebből, mint mondám, csak annyi következik, hogy magyar könyv sem volt kizárva a kir. könyvtárból, de hogy akár a Corvina olasz könyvtárnokai, akár a király maga a hősi énekek összeszedéséről s a klastromi magyar irodalom begyűjtéséről — e kettőből állt akkor a magyar irodalom — gondoskodott volna, arra legalább tanutételünk nincs. Az első bizonyosan elbeszélte volna Galeoti ott, hol a királynál énekelteni szokott hősi és egyéb versekről szól; az utóbbinak nem volt a király előtt tudományos értéke.

Igazsága volt tehát Horvát Istvánnak, hogy *volt magyar könyv* Mátyás könyvtárában; de igaza Schwartnernek is, mi-

dön nagy Károlyra, a német hősi énekek összegyűjtetjére emlékezve, nem minden neheztelés nélkül érinti Mátyást — és szinte hazafi érzésből.

HONT VÁRMEGYE RÉGI TISZTVEISELŐINEK EMLÉKEZETE.

MÁSODIK KÖZLÉS

CSERY JÓZSEFTŐL.

Rakovszky István úr e folyóirat idei I. kötete 32. lapján, a Lehoczky Stemmatographiájában Hontmegye régi tisztviselői közt talált házastulajdonos tizenöt évre esővel pótolja, s azok neveit a kezénél lévő s rájuk vonatkozó oklevelekkel együtt közli, kívánván, hogy mások is, kik ily kútforrások birtokában vannak, azokat közre bocsássák az édes haza díszére. E felhívástól indítva tizenhat évre vonatkozó pótlékokat közlök, melyek által a fentemlített Stemmatographiában bizonyos helyek részint pótoltatnak, részint megigazítatnak, részint felvilágosítatnak.

1001. *Hunt*. Stephanus superna providente Clemencia, Ungrorum Rex. — — Tanta tactus verecundia, astantibus ducibus: videlicet Poznano, *Cuntio*, Orhio, dono quoque Dominico Archi-Episcopo, votum voti Sancto Martino, etc. Anno Dominicæ Incarnacionis MI. — — hoc privilegium scriptum et traditum est. (Fejér: Cod. Dipl. Tom. I. pag. 280). *Hunt* et Paznan — — generacio, ab istis nominibus, distare non videtur. — — Quos quidem *comites*, tam dux Geycha, quam filius suus, latis et amplis hereditatibus pro ipsorum serviciis, ditauere etc. (M. Joh. de Thwroc Chron. Hung. apud Schwandtner SS. Rer. Hung. Tom. I. pag. 87.). *Hunt* és Posnan vagy Páznán testvér atyafiai, kiktől a *Hont* és Pozsony várak neveiket nyerték s. t. (Horvát István Magyarország gyökere régi Nemzetségeiről 72. lap.). Bela Dei gratia Hungarie — — rex. Notum sit cunctis Christi fidelibus. — — Qualiter Comes Lampertus cum uxore sua Sophia, et filio suo Nicolao, — — in honorem sancti regis Stephani, in

predio suo, quod vocatur Bozouk, glorioso rege Stephano secundo regnante, — — coenobium construxerunt. Haec sunt igitur nomina prediorum, quibus dotata est Ecclesia eadem. — — Septimum predium iuxta Danubium, quod sanctus rex Stephanus condam *Comiti Hunt* dedit ad pascendum animalia, pastoribus autem terram ad arandum, in villa Chenska, usurae viginti aratrorum sufficien. Octavum, quod predictus rex Stephanus Byn dedit filio *Hunt* iuxta fluvium Gron ad decem aratra, cum foeno et nemore Byn nominatum. (Fejér Cod. Dipl. Tom. VII. vol. 5. pag. 100. Tom. II. pag. 84.).

1156. évben *Germanus* honti főispán jön elő e következő oklevélben: In nomine — — Anno ab Incarnacione Domini Millesimo centesimo quinquagesimo sexto. — — Regnante gloriosissimo Rege Geysa secundo. — — Ego Martirius Dei gracia sancte Strigoniensis Ecclesie qualiscunque minister, — — in prefata ecclesia in honorem Beate et gloriose Dei Genitricis, semperque Virginis Marie altare construxi, constructumque consecravi, ad cuius seruicium constitui chorum fratrum quotidie convenire debere, et ibi Matutinas et Vespertinas eiusdem Matris Domini debita veneratione celebrare. — — Considerans confratres meos, Ecclesie supradicte Canonicos, usque ad mea tempora cena caruisse, — — in beneficium cene septuaginta villarum decimas — — eis contuli. — — Earum autem villarum nomina infrascripta continentur. — — In Parochia Hunt, ubi Foukol decimat; quatuor meliores sunt he: Nyék, Plast, Kemencee, Badin; meliores sunt: Tur, Icebechleb, Gyrky; inferiores sunt: Nevelem, Pritskon, Soobuk, etc. Testes sunt: *Germanus Huntiensis Comes* etc. (Fejér Cod. Dipl. Tom. II. pag. 143.).

1275-ben *Demeter* honti főispán, Hunth főispán fia, Hunth-Paznan nemzetségből; mi e három okiratból világlíki: Ladislaus Dei gracia Hungarie — — Rex. Ad universorum noticiam horum serie volumus pervenire: quod cum Nicolaus filius Martini, — — nobis — — ex conspicuis actibus meruisset multipliciter complacere, — — quamdam terram Castri nostri Hunthensis vacuam et habitatoribus destitutam, videlicet Bwwry vocatam ipsi — — contulimus,

— — et praedictum Nicolaum in corporalem possessionem prefate terre per *Demetrium, Comitem Hunthensem* — — fecimus introduci. — — Datum A. D. MCCLXXV. quinto kal. Octobris (Ugyanott Tom. V. vol. 2. pag. 269.). — — Ladislaus Hungarie Rex. — — Ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire, quod Herbordus villicus de Korpona cum fratre Plebano de monte Pestiensi, et aliis concivibus suis ad nostram accedens presenciam suis querimoniis suppliciter explanavit, quod *Comes Demetrius, filius Comitis de genere Hunt-Paznan*, exhibitis quibusdam litteris nostris tacita voluntate impetratis, ipsos hospites nostros de Corpona, ac nostram seu villam Corpona intenderet, seu niteretur sue iurisdictioni pessime applicare, in preiudicium libertatis sue magnum et grauamen. — — Datum Anno Domini MCC Septuagesimo Octavo. In Temesvar, in quindenis beati Georgii Martyris. (U. o. pag. 442.) — — Ladislaus, Dei gracia Ungarie — — Rex. — — Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire: quod *Comes Demetrius, filius Comitis Hunth* — — quamdam terram Udvarnicorum nostrorum, minor Teszer vocatam, a nobis petiuerat sibi dari. — — Nos consideratis meritoriiis seruiciis, dicti Comitis Demetrii, que nobis in diuersis regni nostri expedicionibus, se nostro adiungendo lateri, et specialiter in exercitu nostro, quem contra Regem Boemorum habebamus, in quo eodem Rege Boemorum interempto, felicem sumus victoriam, Domino concedente, consecuti, fideliter impendit; prefatam terram, — — dicto Comiti Demetrio — — donavimus. — — Datum — — Anno Domini MCC septuagesimo nono. — — (U. o. pag. 555.). — — Demeter 1290-ben már nem élt, mert akkor neje Kata Gyarmati Péternek leánya már özvegynek említették: Capitulum Ecclesie Strigoniensis. — — Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire; quod honesta matrona, Domina Elisabeth, relicta Comitis Petri, filii Mikou, filia Andree Comitis de Wigmand, una cum Domina Catha, relicta nobilis viri, *Comitis Demetrii, filii Hunth*, scilicet filia sua maiore — — ad nostram presenciam personaliter accedentes etc. Datum MCCXC. pridie kalendas Julii. (U. o. Tom. V. 3 pag. 500.).

1295. Comes *Pazmán és fivére Chalamiai Miklós* mint bírák jönnek elő. Nos Capitulum Ecclesie Strigoniensis, damus pro memoria: quod exhibuit nobis Comes Bugud filius Eustachii de Mórocz, de Comitatu Honthensi ab una parte, et Gregorius Heberk, ac Stephanus, filii Louth, nec non Adam filius Czakan, de eodem Comitatu, de villa Kezeo ab altera, ad nostram presenciam accedendo, dixerunt: ut in causa, — — mediante arbitrio — — *Comitis Pazmani, et Nicolai, fratris sui de Chalomia*, de amicabili pace et concordia extitisset taliter ordinatum etc. Datum Anno Domini MCCXCV. quarta die Beate Virginis Catharine. (U. o. Tom. VII. vol. 2. p. 185.).

1323. és 1324-ben *Balázs* honti főispán. *Blasio* Magistro Agazonum nostrorum, *Comite Hunthensi* et aliis quam pluribus regni nostri Comitatus tenentibus et honores. Így olvasuk Károly király által MCCCXXIII. tertio Calendas Maii, és quarto decimo kalendas Augusti; — MCCCXXIV. nono Calen. Marcii, quinto kalendas Maii, quinto calend. Junii és decimo kalendas Julii kiadott oklevelekben. (U. o. Tom. VIII. vol. 2. pag. 414 434. 531. 545. 558. 565.).

1338-ban *Miklós* honti főispán, és *Ghtel, János, Joachim* és *Gergely* szolgabírák. Nos Magister *Nicholaus Comes Hunthen. Ghtel* filius Lipto, *Johannes* filius Michaelis, *Johachimus*, et *Gregorius* Judices quatuor Nobilium eiusdem Comitatus tenore presencium, quibus expedit universis significamus, memorie commendantes, quod cum furum, latronum et quorumlibet malefactorum in predicto Comitatu Hunthensi, sicut et in aliis Comitatus, iudicatus, suspensiones, et quelibet alie peremciones sedi iudicarie ipsius Comitatus pertinere dignoscantur; discretos viros Capitulum Ecclesie Strigon. nec non hospites de Scebleb, et de Nempti, iobbagiones eiusdem eisdem ad statuendum committendo, prout iuris est, et regni consuetudo, pro eo videlicet: quod iidem Hospites de Schebleb et de Nemti, Thomam filium Thet latronem registratum detinuerant, secundum formam iuris ipsorum detinuerant, quod quidem factum dicte sedi preiudicare videbatur, citari fecissemus, et contra eosdem iuris ordine procedere voluissemus, tandem iidem discreti viri, Capitulum Ec-

clesie Strigon. quoddam privilegium regis Ladislai, felicis recordacionis, nobis exhibuerunt, quo viso reperto eodem Dominos de dicto Capitulo Strigon. nec non eorum Jobbagyones supradictos super repremissa, eo quod propter efficaciam dicti privilegii pro huiusmodi facto ius procedendi contra ipsos non habebamus, liberos reddimus, et expeditos, dicte actioni nostre penitus renunciando. Datum in Hidweg feria quarta, in festo videlicet Apostolorum Simonis et Jude Anno Domini MCCCXXXVIII. (U. o. Tom. VIII. vol. 4. pag. 268.).

1342. *Karancszuk* honti főispán. Nos Magister *Karancszuk*, Comes *Honthensis*, et quatuor Judices Nobilium de eodem: memorie commendantes, tenore presencium significamus, quibus expedit universis: Quod cum nos de regio precepto universas possessiones ad Dragul pertinentes requirere, et ad castrum ipsum applicare debuissimus; — — possessionem *Olwar* vocatam, in Comitatu *Honthensi* existentem, monasterio de *Sagh*, — — secundum formam et tenorem instrumentorum, ac litterarum ipsius monasterii permisimus pacifice et quiete perpetuo possidere. — — Datum in *Visegrad*, in quindenis predictis Pasche Domini. Anno eiusdem millesimo, trecentesimo, quadragesimo secundo. (U. o. Tom. VIII. vol. 4. pag. 627.).

1346-ban *Merencsuk* honti főispán. Nos Magister *Merencsuk*, Comes *Hunthensis*, et quatuor Judices de eodem, memorie commendamus tenore presencium, quibus expedit universis: Quod cum nos — — in villa *Hedvegh* congregationem celebrassemus generalem, in ipsa congregatione quandam possessionem monasterii beate Virginis de *Saagh*. *Olwar* vocatam, in dicto comitatu *Hunthensi* prope villam *Saagh* existentem, — — predicto monasterio Virginis gloriose — — reliquimus — — perpetuo possidendam. Datum — — Anno Domini Millesimo, trecentesimo, quadragesimo sexto. (U. o. Tom. IX. vol. 1. pag. 451.). — Így is iratik. *Morouch*, *Moronchuk*, Castellanus de *Dragul*, *Maronchuk*. (U. o. Tom. IX. vol. 3. pag. 106. 107. 108.).

1351-ben *Demeter* alispán, *Lewkes* meg *János* szolgabírák. Conventus FF. Ord. Premonstratensis monasterii B. V. M.

de Saagh — — Frater Venceslaus — — Sabb. proximo ante Dominicam invocavit presentibus vicinis et Cometaneis specialiter autem Magistro *Demetrio V. Comite item Leokes et Joanne* *Judicibus nobilium de Comit. Honthens.* possessionem Nyék que aliter Korláth földé nominatur, per veras metas reambulando, nouas iuxta veteres erigendo, Ladislao filio Michaelis de Varbou, nullo contradictorum penitus existente, eo iure, quo ad ipsum pertinere dinoscitur, reliquisset perpetuo possidendas etc. Datum Anno MCCCLI. (U. o. Tom. IX. vol. 2. pag. 113.).

1358. *Domokos* honti főispán. Nos Nicolaus Konth, regni Hungariae Palatinus et Judex Cumanorum, memorie commendantes tenore presencium significamus, quibus expedit, universis: Quod in congregatione nostra generali universitati Nobilium Neogradien. et Hunten. Comitatum feria secunda proxima post festum Beati Luce Euangeliste, in anno proxime transacto preterita, prope villam Gyarmath celebrata, Magister *Dominicus*, Comes Hunthensis, de medio aliorum exurgendo, prout ex serie litterarum, in eadem congregatione nostra emanatarum, informabamur, proposuerat eo modo; quod populi Domini regis de Hidwegh, quandam terram, Olwar-telek vocatam, in comitatu Hontensi existentem, a tempore Mathei Palatini tenuissent usque tunc et possidissent, quam religiosus vir Dominus frater et Prepositus Ecclesie de Saagh occupasset, occupatamque detineret; etc. Datum in Wissegrad duodecimo die octauarum festi Epiphaniarum Domini predictarum. Anno eiusdem Millesimo, CCCL. (U. o. Tom. IX. vol. 3. pag. 104.).

1361-ben *Kürthi Anchenius* honti alispán, és *János*, Terjéni Péter fia, szolgabíró. Nos *Anchenius de Kyurth*, *Vice-Comes*, *Judices Nobilium de Comitatu Huntensi*, *Damus* pro memoria, quod *Johannes*, filius Petri de Terjen, *Judex Nobilium* ad nostram personaliter accedens presenciam, dixit tali modo, quod ipse ad petitionem Petri, filii Bede de Sarou, in octauis festi beati Michaelis Archangeli, ad faciem possessionis Thezer nominate, eundem Petrum accessit, et illam particulam terre, quam Peteu, pater ipsius, Petro, filio Bede, prius — — — ostendisset, seminatam indi-

casset, et Blasium filium Ponith, de eadem ad petitionem eiusdem Petri, filii Bede, a predicta terra prohibuisset. Datum in villa Hydweg in quindenis festi beati Michaelis Archangeli. Anno Domini Millesimo trecentesimo sexagesimo primo, (U. o. Tom. IX. vol. 3. pag. 286.).

1367-ben *Pál* honti alispán. Nos Magister *Paulus*, Vice Comes Hontensis, et quatuor Judices Nobilium de eodem, memorie commendantes, tenore presencium significamus, quibus expedit, universis: Quod cum nos — — in villa Hydwegh congregacionem celebrassemus generalem, — — possessionem Olwar, et tributum Monasterio Beate Virginis de Sagh — — reliquimus — — perpetuo possidendam. — — Datum in Hydwegh — — Anno Domini Millesimo trec. sexagesimo seetimo. (U. o. Tom. IX. vol. 4. pag. 103.).

1495-ben *Palásthi Paska János és Csery Antal* alispánok, *kelenyeni Pandy Antal* szolgabíró. Serenissimo Principi et Domino Domino Wladislao Dei gracia Regi Hungarie Bohemie etc. Domino ipsorum graciousissimo *Johannes Paska de Palasth* ac *Anthonius de Chery* Vice Comites et Judlium Cottus Hontensis obsequium perpetuum fidelitat. Vestra noverit Serenitas Nos litteras eiusdem Vestre Serenitatis inquisitorias nobis preceptorie loquentes sumpma — obediencia recepisse in hec verba: Wladislaus D. G. Rex Hungarie Boh. etc. fidelibus nostris Comiti vel Vice Comiti et Judlium Cottus Hontensis salutem et gratiam. Exponit nobis in personis fidelium nostrorum nobilium Ladislai et Pauli de Kowar, quomodo Ambrosius Wijdfij de Mohora praedicta eorundem exponentium in dicto Hontensi ab antiquo in fluvio Ipol nuncupato ibidem decurrente edificatum in facie possessionis sue Ryba vocate in Neogradiens Cottibus. existen. eundem fluvium Ipol de aluio sew. meatu suo proprio et antiquo ad quoddam nouum fossatum excipere et in eodem fossato propius sc. versus molendinum ipsor exponentium quam antiquum molendinum dicti Ambrosii Wydfy alias constructum erat in nouo loco quoddam nouum molendinum contra legitimas prohibitiones eorundem exponencium edificar. sicque per tumeffaccionem seu inundacionem aquarum predictum molendinum annotatorum exponencium in tantum anni

chilatum fuisset, quod rothe molendini eiusdem involubiles existerent, a festoque omnium Sanctorum proxime preterito molendino eodem fruges molare minime valuissent, nec valerent molare eciam de presenti; et insuper per huiusmodi inundacionem aquarum fere universa prata eorundem exponencium sed et jobagionum ipsorum intra metas prefate possessionis Kowar existencia occupari et vadum eorundem per quod ad dicta prata subtus molendinum ipsorum transire solebant, penitus et omnino annihilat procurasset potencia sua mediante in praeiudicium et dampnum praefatorum exponencium valde magnum. Super quo fidelitati Vre firmiter praecipien mondamus, quatenus unum vel duos ex vobis transmittatis, ab omnibus quibus in cumbit meram de praemissis experiatis certitudinis veritatem, quam tandem nostre personali praesencie fideliter rescribatis. Datum Bude f. tertia p. p. dominicam Ramispalmarum A. D. millesimo quadringentesimo nonagesimo quinto. Vnde nos praedictis mandatis eiusdem Vre Serenitatis in omnibus obedire cupientes, ut tenemur, et juxta earundem ipsius Vre Seritatis litterarum continenciam unum ex nobis Judlium *Antonium Pandy de Kelenyen* ad praemissam inquisitionem faciendam de Sede nra Judiciaria duximus transmittendum; qui tandem exinde ad nos reversus nobis retulit tali modo: Quomodo ipse f. quarta p. a. f. beatorum Philipi et Jacobi Apostolorum proxime praeteritum die se. dicte Sedis nostre Judiciarie hic in Nyek proceden ab omnibus quibus decens et opportunum fuisset palam et occulte de praemissis diligenter inquiren. omnia praemissa et queuis praemissorum singula sic et suo modo acta facta et perpetrata fuisse rescuisset, prout eidem Vre Serenitati dictum et querulatum extitisset et quemadmodum tenor litterarum eiusdem Vre Serenitatis per omnia contineret praescriptarum. Datum in praefata Nyek sexte die inquisitionis praedictae anno dni supradicto. (papiroson öt pecséttel Szentkirályi Lászlónál; eredetiből leirta Wenzel Gusztáv).

1591-ben Poltari Soos János alispán, Ruttkai János jegyző. Nos Joannes Soos de Polthar Vice Comes, Judlium et Jurati Assessores Sedis Judriae Comitatus Honthensis.

Damus pro memoria, quod Nobis feria quarta in die videlicet beatae Sophiae Virginis proxime praeterita hic in Civitate Selmeczványa loco Sedis nostrae Judriae solito pro faciendis Judiciis causantium constitutis et pro Tribunali consedentibus cum Causa Nobilis Dominae Christinae Werboky Actricis contra Egregium Sebastianum Nagy Incamatum mota Infrascripta in serie similium Causarum per Nos in Judicio levata fuisset, Nobilis Petrus Jakoffy pro Generosa Domina Anna Chery filia eiusdem quondam Dominae Christinae Werboky consorte vero Nobilis Joannis Syraký cum literis procuratoriis nostris Nostram personaliter exurgens in presentiam causam eandem ex demortua praememorata Dna Christina Werboky Actrice in eandem Dnam Annam Chery filiam eiusdem condescendit legitime, quo facta condescensione causa in eadem contra praememoratum Sebastianum Nagy sibi Judicium et Justitiam petiit elargiri. etc. Datum — — Anno Domini Millesimo Quingentesimo Nonagesimo Primo. *Joannes Ruttkay* Notar. (papiroson, megyei peccséttel, ellátva, eredetie Mátyus Jánosnál).

1607-ben Kisfaludi *Liptay Imre* alispán, *Csery László* és *Bory Lőrinc* szolgabírák. Nos Universitas Dominorum, et Nobilium Comitatus Hontensis. Damus pro memoria, quod cum nos feria secunda proxima post Dominicam reminiscere proxime praeterita hic in oppido Zebekleb, loco videlicet congregationis nostrae, una cum Egregio Domino *Emerico Liphay* de Kis-fálud Vice Comite, Judicibus Nobilium, et juratis Assessoribus nostris pro arduis quibusdam negotiis huius Comitatus nostri incumbentibus Congregati, et Constituti fuisset. Idem Dominus *Emericus Liphay* vice Comes noster, suo ac egregiorum *Francisci Jákóffy*, *Stephani Neveri*, aliorumque Fratrum, Sororum et Consanguineorum nominibus, e nostri medio, nostram exurgens in praesentiam ab una; parte vero ab altera *Agilis Benedictus Gregorovick* Judex possessionis *Darasy* in hoc ipso comitatu Hontensi habita una cum nonnullis Juratis eiusdem possessionis *Darasy*, sibi ad latus adstantibus, similiter in suorum, et omnium incolarum praefatae Possessionis nominibus, exhibuerunt nobis quamdam Signaturam ungarica lingua Conscriptam, super

concordia inter ipsos et Praefatum Dominum Vice Comitem nostrum ratione cuiusdam molae intra metas saepe fatae possessionis Darasy, in diminutionem proventuum ipsius domini Emerici Liphay, et consangvineorum suorum superius denotatorum, noviter erectae; petentes nos debita cum instantia, ut eandem signaturam seu fassionem, iurium suorum ad cautelam in formam redigeremus, ac sub sigillo huius Comitatus nostri eisdem extradaremus etc. Datum anno Domini millesimo Sexcentesimo Septimo Josephus Palásthy, *Ladislaus Chery* Judlium Cottus Hontensis. Laurentius Bory V. Judlium Cottus Hontensis. Lásd Liptay család Nemzékrende és Oklevelei, Nagy Iván által).

Midőn Fejér György, okmánytára kiadásában 1829-től kezdve tizenhat év lefolyta alatt fáradozott, a Hont megyeiek nem igen iparkodtak azt saját okleveleikkel gazdagítani. E tartózkodás okát puhatolván, azon reményt kezdém földieim felől táplálni, hogy azokat, minthogy keblökben nem kevés számúak találtak, talán egy *Codex Diplomaticus Comitatus Honthensis*-ben egyesítve fogják kiadni. Miután pedig e napig táplált reményemben csalatkoztam, óhajtom, hogy azokat, a múlt hősies kornak felderítésére, ezentúl a magyar akademiának juttassák kezéhez, mely azokat a Wenzel Gusztáv úr gondjaira bízott okmánytárban a nemzetnek átadni bizonyosan el nem mulasztaná.

A KÖRNEK ÚJ ÁTALÁNOS TÖRVÉNYEI ÉS EGYENLETEI.

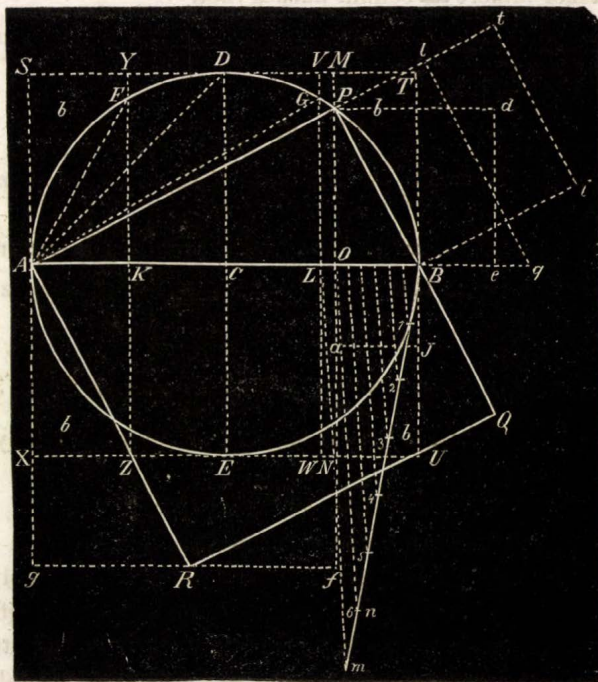
írta

SASKU KÁROLY.

I. Tétel.

A körben minden húr középarányú a vele egy pontból kiinduló átmérő megfelelő metszvénye és az átmérő közt; egyszersmind a húr négyzete annyi, mint a metszvénynek az átmérővel szorzománya.

Megmutatás. Ha akármely körben (például az ide mel-
lékelt képen $ADBEA$), valamely átmérőnek (például AB)

valamelyik végéből akármely hűrt vonunk (például AP): ennek másik végéből (P) azon átmérőre függővonal (PO) húz-

ván, lesz AO az AB átmérőnek azon metszvénye, mely e húrnak megfelel.

Ha már a P pontból az átmérő másik (B) végére PB segédvonalat húzunk, lesz a derékszögű háromszögök tana folytán $AOP_{\Delta} \sim APB_{\Delta}$; s annál fogva áll e következő arány

$$AO : AP = AP : AB.$$

Ebből e következő egyenlet lesz :

$$AO \cdot AB = AP^2$$

S ezt kelle megmutatni.

E tanelv és egyenlet általános a körre nézve, mert az alapjául szolgáló háromszögök hasonló volta általánosan igaz a derékszögű háromszögök tana szerint. S annál fogva illik is ez minden esetre. Így

1) A pontnál semmi húr és semmi metszvény nem lévén, az egyenlet mindegyik oldalán semmi a szorozmány; t. i. : semmiszer átmérő = semmi húr négyzet.

2) Ha $AF = 60^\circ$ ív húrja = körsugár = r , akkor a metszvény lesz $AK = \frac{r}{2}$, s innen

$$AK \cdot AB = AF^2 \text{ vagyis } \frac{r}{2} \cdot 2r = r^2$$

3) Ha $AD = 90^\circ$ ív húrja = $r\sqrt{2}$, akkor a metszvény lesz $AC = r$, s innen

$$AC \cdot AB = AD^2 \text{ vagyis } r \cdot 2r = (r\sqrt{2})^2 = 2r^2$$

4) Ha $AG = 120^\circ$ ív húrja = $r\sqrt{3}$, akkor a metszvény lesz $AL = \frac{3r}{2}$, s innen

$$AL \cdot AB = AG^2 \text{ vagyis } \frac{3r}{2} \cdot 2r = (r\sqrt{3})^2 = 3r^2$$

5) Ha $AB = 180^\circ$ ív húrja = $2r$, akkor a metszvény lesz $AB = 2r$, s innen

$$AB \cdot AB = AB^2 \text{ vagyis } 2r \cdot 2r = 4r^2$$

S ugyanez áll az alsó félkörben is.

Ha tehát általánosan, az átmérő valamelyik végéből vont bármely húr h betűvel jelöljük, az átmérőn neki megfelelő metszvényt pedig a közönséges szokás szerint x betűvel, végre az átmérőt $2r$ által fejezzük ki; az egyenlet általános alakja e következő lesz :

$$2r \cdot x = h^2$$

melyből, az r körsugár rendesen ismeretes levén, a metszvényből a húr, a húrból pedig a metszvényt meg lehet tudni.

Jegyzet. Ezen egyenlet abban különböz az ugyanazon alapon, tudniillik a derékszögű háromszögök tanán alakult közönségesen ismert másik általános egyenletétől a körnek, mely ez: $y^2 = (2r - x)x$, hogy egyikben a metszvény húrjával, másikban a függőjével van a körnek egy-egy általános törvénye, a többi egyenlő adatok mellett, kifejezve, s a metszvényből egyikben a húrnak, másikban a függővonalnak hosszát lehet megtudni, s viszont a metszvény hosszát egyikben a húrból, másikban a függővonaléből.

II. Tanelv.

A körben minden húrnak négyzete (vagyis a reá mint alapvonalra alkotott rendes-négyszög) annyi körsugár négyzetet vagyis négyszög-körsugárt foglal magában, a hány félkörsugár van a vele egy pontból kiinduló átmérő megfelelő metszvényében.

1-ső megmutatás. Az I. alatti tanelv szerint $2r \cdot x = h^2$. Ha tehát azt akarjuk megtudni, hány r^2 van a h^2 mennyiségben, úgy az x metszvényt r körsugárral kell kifejezni, vagy, hogy az egyenlet a 2 szorzónak kimaradásával még egyszerűbb legyen, még alkalmasabb az x metszvényt $\frac{r}{2}$ vagyis félkörsugár által kifejezni. Azon számot tehát, mely azt jelenti, hányszor van meg a félkörsugár a metszvényben, általánosan m betűvel jelölvén, lesz a metszvény vagyis $x = m \cdot \frac{r}{2}$, s az I. alatti egyenletből lesz:

$$2r \cdot m \frac{r}{2} = h^2 \text{ vagy rövidítve, } m \cdot r^2 = h^2, \text{ s innen } m = \frac{h^2}{r^2}$$

mely egyenlet azt teszi, hogy a h^2 -ban az r^2 épen m -szer van meg, azaz, a húr négyzetében a körsugárnégyzet annyszor van meg, a hányszor a metszvényben a fél-körsugár megvan. *S ezt kelle megmutatni.*

Hogy ezen egyenlet igaz, világos az iménti megmutatásból, mely nem egyéb egyszerű helyettesítésnél. Annálfogva, ha megpróbáljuk, ebből is ki jő az I. alatti arány. Tudniillik: a rövidítetlen

$$2r \cdot \frac{mr}{2} = h^2 \text{ egyenletből ezen arány áll elé :}$$

$$\frac{mr}{2} : h = h : 2r, \text{ azaz}$$

metszvény : húr = húr : átmérő

mely az I. alattival ugyanaz, csak hogy itt a metszvény más-ként van kifejezve.

Hogy pedig ez egyenlet általános is, onnan látnivaló, mert benne az m akármely számot jelenthet.

S illik is ez annál fogva minden esetre. Így például:

1) A ponton semmi metszvény, és így semmi fél-kör-sugár nem levén, tehát

$$h^2 = 0. \quad r^2 = 0.$$

2) 60° ív húrja AF alatt a metszvény $AK = 1. \frac{r}{2}$ levén, tehát

$$AF^2 = 1. r^2.$$

3) 90° ív húrja AD alatt a metszvény $AC = 2. \frac{r}{2} = 2. AK$ levén, tehát

$$AD^2 = 2. r^2$$

4) 120° ív húrja AG alatt a metszvény $AL = 3. \frac{r}{2} = 3. AK$ levén, tehát

$$AG^2 = 3. r^2$$

5) 180° ív húrja AB alatt a metszvény $AB = 4. \frac{r}{2} = 4. AK$ levén, tehát

$$AB^2 = 4. r^2$$

S ez áll a kör alsó felében is.

2-dik megmutatás. E tanelvet tisztán mértanilag is meg lehet mutatni, így:

$ACDS \square = AC^2 = r^2$ vagyis körsugárnégyzet. Épen úgy $DCBT \square = CBUE \square = ACEX \square = r^2$; és az ezekből álló külnégyszög úgymint $STUX \square = ACDS \square + DCBT \square + CBUE \square + ACEX \square = 4r^2$.

De $AK = \frac{r}{2}$ levén, ennél fogva $AKYS = \frac{ACDS}{2} = \frac{r^2}{2}$, és

$AKZX = \frac{ACEX}{2} = \frac{r^2}{2}$, tehát

$SYZX = AKYS + AKZX = r^2 = ACDS$. Épen úgy $YZED = DEWV = VWUT = r^2$, mi onnan is világos, mivel

közös talpuk $SX = AB = 2r$, magasságuk pedig fél-körsugár, tudniillik az SX vonalra függőleg álló AB átmérő darbjai : $AK = KC = CL = LB = r$.

Tehát az SX közös talphoz egyközűleg és így függőleg a különégyszögben s általában az ST és XU irányok közt kiszelt területek úgy növekednek, mint magasságaik.

E magasságok pedig itt az AB átmérőnek metszvényei a körben, mely metszvényeket az AB átmérőnek A végéből vont húrok határoznak meg.

És így SX szorozva a húroknak megfelelő metszvényekkel, adja a területek nagyságát.

S ha mind az SX talpot, mind a metszvényt körsugarokkal mérjük, a terület körsugárnégyszetekben jő ki.

SX pedig, mint különégyszög oldala, két-körsugárnyi vagyis az átmérővel egyenlő hosszúságú levén, ennél fogva, mivel minden átmérő általában két-körsugárnyi, tehát általában :

Az átmérő hossza szorozva a metszvény hosszával, adja a területet.

S ha a metszvény is körsugárakkal van mérve, akkor :

Az átmérő szorozva a metszvénynyel, a területet körsugárnégyszetekben adja.

Úgyde az I. tanelvben mértanilag általában meg van mutatva, hogy :

Az átmérő szorozva a metszvénynyel, a metszvénynek megfelelő húr négyszetét adja.

Tehát $SX = 2r$ szorozva akármely húr metszvényével, a metszvénynek megfelelő húr négyszetét adja.

S minthogy a húrok s metszvényeik végeit meghatározó vonalok az AB átmérőre szintúgy függők mint az SX , s annál fogva SX vonallal egyközűek (mint YZ , DE , VW , TU) : ennél fogva mindenik húr is a metszvényéhez tartozó területnek két egyenközű oldala által van meghatározva ; és így mind a metszvényt mind a húr mind a területet ugyanazon függővonal vágja ki.

Lesznek tehát, az átmérővel egyenlő SX hosszát $2r$ által, a metszvényeket pedig azért félkörsugarokkal $= r$ fejezve ki, mivel az SX talphoz mindenik félkörsugárnyi magas-

ság a föntebbiek szerint egy négyszög-körsugárnyi területet vág ki:

A kezdő ponton semmi metszvény nem levén, semmi húrnégyszet sem, vagyis:

$$\text{SX. } 0 = h^2 \cdot 0 = 0$$

$$\text{SX. } AK = AB. AK = 2r. \frac{r}{2} = \text{SYZX} = r^2 = AF^2$$

$$\text{SX. } AC = AB. AC = \text{SX. } 2 AK = 2r. \frac{2r}{2} = \text{SDE}X = 2r^2 = AD^2$$

$$\text{SX. } AL = AB. AL = \text{SX. } 3AK = AB. 3AK = 2r. \frac{3r}{2} = \text{SVWX} = 3r^2 = AG^2$$

$$\text{SX. } AB = AB. AB = \text{SX. } 4AK = AB. 4AK = 2r. \frac{4r}{2} = \text{STUX} = 4r^2 = AB^2$$

vagyis: a hány félkörsugár van a metszvényben, annyi négyszög-körsugár van a megfelelő húr négyzetében, vagy □ húrban.

S ezt kelle megmutatni.

S minthogy, a mily arány van egymáshoz az egészek, ugyanazon arány van megfelelő részeik közt is, ennél fogva a különégyszögből az AB átmérőre függőleg álló vonal mindig annyi rész SYZX = r^2 területet, vagyis annyi rész négyszög-körsugárt szel ki, a mennyi rész félkörsugárt ez átmérőn A-tól kezdve kimetsz.

Például: LB = $\frac{r}{2}$ vonalt 7 egyenlő részre osztva (Bm osztó segédvonal segítségével), lesz AO = AL + LO = $3 \frac{r}{2} + \frac{1}{7} \frac{r}{2} = (3 + \frac{1}{7}) \frac{r}{2}$; tehát SX. AO vagyis SMNX = $(3 + \frac{1}{7})$ SYZX = $(3 + \frac{1}{7}) r^2$; de a megmutatás szerint az átmérő a metszvényvel szorozva, a metszvénynek megfelelő húr négyzetét adja, tehát

$$\text{SX. } AO = AB. AO = \text{SX. } (3 + \frac{1}{7}) AK = AB. (3 + \frac{1}{7}) AK = 2r. (3 + \frac{1}{7}) \frac{r}{2} = \text{SMNX} = (3 + \frac{1}{7}) r^2 = AP^2$$

E megmutatás tehát nem csak az egészekre, hanem a részekre nézve is általános.

Következmény. Ily módon akárhányad rész négyszög-körsugárnak gyökvonalt húr alakban egyszerre ki lehet vágni négyig, ha az AB átmérőn annyi rész fél-körsugárt elmetszvény az egyik végéről, ehhez megfelelő húr vonunk.

III. Tanelv.

A körterülettel egyenlő négyzetű húrnak megfelelő metszvény egyenlő hosszúságú a körívnek negyedrésszével.

1-ső megmutatás. A kör-területnek mértani általános kifejezése $p\frac{r}{2}$ levén, (hol p a körívet jelenti), ez esetben tartozik lenni $h^2 = p\frac{r}{2}$, és h^2 helyett ezen értékét téve az I. alatti egyenletbe, lesz : $p\frac{r}{2} = 2r \cdot x$, ebből pedig $x = \frac{p\frac{r}{2}}{2 \cdot 2r} = \frac{p}{4} = AD$ ív.

S ezt kelle megmutatni.

2-dik megmutatás. A körterület másik általános kifejezése πr^2 , (hol π azt a számot jelenti, a hányszor a körsugár-négyzet megvan a körterületben); ez esetben tartozik lenni az I. alatti egyenletben $h^2 = \pi r^2$, s a h^2 helyett ezen értékét téve az egyenletbe, lesz :

$$\pi r^2 = 2r \cdot x, \text{ ebből pedig } x = \frac{\pi r^2}{2r} = \frac{\pi r}{2}$$

De $2\pi r = p$, vagyis $\pi = \frac{p}{2r}$; tehát π helyett ezen értékét téve az előbbi egyenletbe, lesz :

$$x = \frac{p}{2r} \cdot \frac{r}{2} = \frac{p}{4} = AD \text{ ív.}$$

S ezt kelle megmutatni.

3-dik megmutatás. Minthogy a keresett húr négyzete a körterülettel ezen esetben egyenlő vagyis π -szer r^2 tartozik lenni, tehát a II. alatti tanelv szerint a húrnak megfelelő metszvény π -szer $\frac{r}{2}$ hosszúságú tartozik lenni, vagyis :

$$x = \pi \cdot \frac{r}{2} = \pi \cdot AK.$$

De $2\pi r = p$, vagyis $\pi = \frac{p}{2r}$; tehát π helyett ezen értékét téve az előbbi egyenletbe, lesz :

$$x = \frac{p}{2r} \cdot \frac{r}{2} = \frac{p}{4} = AD \text{ ív.}$$

S ezt kelle megmutatni.

A mellékelt képen az AO metszvény e III. tanelv s nevezetesen a 3-dik megmutatás szerint van kimetszve az

átmérőn, a rajzolás könnyítése végett az Archimedesi arány után, mely szerint $p = \frac{22}{7} AB = (3 + \frac{1}{7}) AB$, vagyis $\pi = \frac{22}{7} = 3 + \frac{1}{7}$.

Tudniillik, $AK = \frac{r}{2}$, és $AL = 3 AK = \frac{3r}{2} = \frac{21}{7} \cdot \frac{r}{2}$ lévén, tehát AL vonalhoz az LB = $\frac{r}{2}$ vonalnak $\frac{1}{7}$ része $LO = \frac{1}{7} LB = \frac{1}{7} AK = \frac{1}{7} \cdot \frac{r}{2}$ van még hozzátoldva, Bm osztó-segédvonal segítségével; s így $AO = \frac{22}{7} AK = \frac{22}{7} \cdot \frac{r}{2} = (3 + \frac{1}{7}) \frac{r}{2}$, az Archimedesi arány szerint $= \pi \cdot \frac{r}{2} = p$.

Más arányok szerinti kivágását a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában kéziratban meglevő, következő című munkácskában adtam elő: *A kör-területtel egyenlő térnagyságú négyszög előállítás, egyszersmind körívvel egyenlő függöny (sinus) és pótfüggöny (cosinus kimutatása).*

Az AO metszvénynek tehát megfelelő AP húr négyszete AP^2 vagyis $APQR \square$ egyenlő az ADBEA körnek területével $= \pi r^2$.

Ugyanezzel egyenlő térnagyságú területet vág ki az MN vonal is az STUX külnégyszögből, tudniillik SMNX hosszadnégyszög = SX. $AO = AB$. $AO = 2r$. $\pi \frac{r}{2} = \pi r^2$.

Így tehát e tanelv szerint két különböző alakú négyszögben is ki lehet mutatni a kör területével egyenlő térnagyságú területet.

IV. Tanelv.

A körterülettel egyenlő négyszeti húrnak megfelelő metszvény négyszete annyi, mint a kiegyenesített körívből alakítható rendes-négyszög területe, melyet körív-négyszögnek nevezhetünk.

Megmutatás. Ezen metszvény AO, a reá alakított rendes-négyszög AOfg. Itt $AO = \frac{p}{4} = AD$ iv lévén a III. tanelv szerint, AO pedig = Of = fg = gA a rendes-négyszögek tana szerint, tehát e négy oldal együttvéve = $4 \cdot \frac{p}{4} = p$ vagyis az egész ADBEA körív = 4 AD. Tehát a körív-négyszög lesz AOfg.

S ezt kelle megmutatni.

V. Tanelv.

A körív-négyszög területe $= \frac{\pi^2}{4} r^2$.

Megmutatás. A III. tanelv szerint $AO = p$; s $p = 2\pi r$
 és $p = \frac{2\pi r}{4} = \frac{\pi r}{2}$, s annál fogva $AO = \frac{\pi r}{2}$ levén, lesz AO fgg
 vagyis $AO^2 = \left(\frac{\pi r}{2}\right)^2 = \frac{\pi^2 r^2}{4}$.

S ezt kelle megmutatni.

A körív-négyszög területének kiszámítása :

A közönséges számítás szerint

$\pi = 3, 14159265\dots$

innen $\pi^2 = 9, 8696042(7\dots$

$\frac{\pi^2}{4} = 2, 4674010\dots$

körív-négyszög $= \frac{\pi^2 r^2}{4} = (2, 4674010\dots)r^2$

Az Archimedesi arány szerint pedig $\pi = \frac{22}{7}$ levén,

a körív-négyszög $\frac{\pi^2 r^2}{4} = \frac{1}{4} \cdot \left(\frac{22}{7}\right)^2 r^2 = \frac{484}{196} r^2 = \frac{121}{49} r^2 =$
 $\left(2 + \frac{23}{49}\right) r^2$, a körterületnek $\frac{121}{49} : \frac{22}{7} = \frac{121}{49} \cdot \frac{7}{22} = \frac{121}{7 \cdot 22} =$
 $\frac{121}{154} = \frac{11}{14}$ része, a külnégyszögnek pedig $\frac{121}{49} : 4 = \frac{121}{196} =$ része.

VI. Tanelv.

A körterülettel egyenlő négyzetű hárnak az átmérőn megfelelő vagyis negyed-körívvel egyenlő hosszúságú metszvény végéből a körívig emelt függővonal négyzete annyi, mint a körterület és körív-négyszög térkülönbsége.

Megmutatás. A Pythagoras tana szerint $AP^2 = AO^2 + OP^2$, innen $OP^2 = AP^2 - AO^2$.

S mivel a III. tanelv szerint $AP^2 =$ körterület $= \pi r^2$, a IV. tanelv szerint pedig $AO^2 =$ körív-négyszög, mely az V. tanelv szerint $= \frac{\pi^2 r^2}{4}$, tehát

OP^2 vagyis $OedP \square = \pi r^2 - \frac{\pi^2 r^2}{4} = APQR \square -$

$AOfg \square = \left(\pi - \frac{\pi^2}{4}\right) r^2$.

S ezt kelle megmutatni.

Kiszámítás. A közönséges számítás szerint

$$\text{a körterület} = \pi r^2 = (3,14159265\dots)r^2$$

$$\text{a körív-négyszög} = \frac{\pi^2 r^2}{4} = \underline{(2,4674010\dots)}r^2$$

tehát a különbség köztök $= (0,674191\dots)r^2 = OP^2 =$
OedP \square .

Az Archimedesi arány szerint pedig $\pi = \frac{22}{7}$ és $\frac{\pi^2}{4} =$
 $\frac{484}{4 \cdot 49} = \frac{121}{49}$ levén, lenne a különbség $= \frac{22}{7} - \frac{121}{49} = \frac{22 \cdot 7}{49} -$
 $\frac{121}{49} = \frac{154 - 121}{49} = \frac{33}{49}$, és OedP $\square = \frac{33}{49} r^2$, a körterületnek
pedig $\frac{33}{49} : \frac{22}{7} = \frac{33}{49} \cdot \frac{7}{22} = \frac{33}{7 \cdot 22} = \frac{3}{7 \cdot 2} = \frac{3}{14}$ része.

VII. Tanelv.

A körterülettel egyenlő négyzetű húr póthúrjának négyzete annyi, mint a külnégyszög és körterület közti térkülönbség, vagyis mint a körön kívül a külnégyszögig levő négy hasonegyenlő terület együttvéve.

Megmutatás. A Pythagoras tana szerint $AB^2 = AP^2 +$
 PB^2 , s innen

$$PB^2 = AB^2 - AP^2.$$

De $AB = 2r$, és $AB^2 = 4r^2 = STUX$ külnégyszög,

AP^2 pedig a III. tanelv szerint $= \pi r^2$, vagyis $= ADBEA$
körterület $= APQR \square$; tehát

$PB^2 = 4r^2 - \pi r^2 = STUX - ADBEA$ körterület $=$
 $STUX - APQR \square$

S ha a külnégyszög és kör közt levő 4 hasonegyenlő te-
rületek egyikét külön-külön b betűvel jelöljük, lesz:

$$PB^2 \text{ vagyis } PBit \square = 4b.$$

S ezt kelle megmutatni.

Ugyane különbséget terjeszti elő az MNUT hosszad-
négyszög is.

Mert a III. tanelv szerint SMNX hosszadnégyszög is az
ADBEA körterülettel egyenlő levén, tehát ha azt az STUX

kültségyszögből kihagyjuk, a különbség köztök MNUT hoszszadnégyszög lesz.

Kiszámítás. A közönséges számítás szerint

$$\text{a kültségyszög} = (4,00000000)r^2$$

$$\text{a körterület} = \pi r^2 = (3,14159265\dots)r^2$$

$$\text{tehát a különbség köztök} = (0,85840735\dots)r^2 = PB^2 = PBit_{\square}.$$

Az Archimedesi arány szerint pedig $\pi = \frac{22}{7}$ levén,

$$\text{lenne a különbség} \left(4 - \frac{22}{7}\right)r^2 = \left(\frac{28-22}{7}\right)r^2 = \frac{6}{7}r^2 = PBit_{\square}.$$

S mivel a körterület ezen arány szerint $= \frac{22}{7}r^2$, tehát

$$PBit_{\square} = \frac{6}{7} : \frac{22}{7} = \frac{6}{22} = \frac{3}{11} \text{ része a körterületnek.}$$

VIII. Tanelv.

A kültségyszög s körterület, és a körterület s körív-négyszög közötti különbségek különbsége annyi, mint az átmérő és körív-negyed közti különbség négyzete.

1. *Mértani megmutatás.* Ezen vonal OB. Már pedig POB derékszögű háromszögben $PB^2 = OP^2 + OB^2$, s innen

$$OB^2 = PB^2 - OP^2 \text{ vagyis}$$

$$OB_{\text{ja } \square} = PBit_{\square} - OedP_{\square} \text{ vagyis a VI. és VII. szerint}$$

$$Obja = 4r^2 - \pi r^2 - \left(\pi r^2 - \frac{\pi^2 r^2}{4}\right).$$

S ezt kelle megmutatni.

2. *Számítási megmut.* Általános kifejezéssel $OP (= AB - AO) = 2r - \frac{p}{4} = 2r - \frac{\pi r}{2}$ levén, lesz $OB^2 = \left(2r - \frac{\pi r}{2}\right)^2$

$$= \left(2r - \frac{\pi r}{2}\right) \left(2r - \frac{\pi r}{2}\right) = 4r^2 - \pi r^2 - \pi r^2 + \frac{\pi^2 r^2}{4} \text{ mely kifejezés két különbség által kifejezve} = (4r^2 - \pi r^2) -$$

$$\left(\pi r^2 - \frac{\pi^2 r^2}{4}\right).$$

Jegyzet. Rövidebb kifejezéssel lesz $OB^2 = \left(2r - \frac{\pi r}{2}\right)^2 =$

$$4r^2 - 2\pi r^2 + \frac{\pi^2 r^2}{4} = 4r^2 + \frac{\pi^2 r^2}{4} - 2\pi r^2,$$

azaz: $OB^2 = \text{külnégyszög} + \text{körívnégyszög} - 2. \text{ körterület.}$

Kiszámítás. A közönséges számítás szerint a VI. és VII. tanelv nyomám

$$PB^2 = PBit = (0,858407\dots)r^2$$

$$OP^2 = OedP = (0,674191\dots)r^2$$

különbség $OB^2 = OBja = (0,184216\dots)r^2$

Az Archimedesi arány szerint pedig a VI. és VII. alattiak nyomán, $PBit = \frac{6}{7}r^2$, $OedP = \frac{33}{49}r^2$ levén, tehát $OBja$

$$\begin{aligned} (= PBit - OedP) &= \left(\frac{6}{7} - \frac{33}{49}\right)r^2 = \left(\frac{6.7}{7.7} - \frac{33}{49}\right)r^2 = \\ &= \left(\frac{42-33}{49}\right)r^2 = \frac{9r^2}{49}. \end{aligned}$$

IX. Tanelv.

A körterülettel egyenlő négyzetű húr középarányú a körívnegyed és átmérő közt, s annál fogva ezekkel sort alkot; egyszersmind a körterület középarányú a körívnégyszög és külnégyszög közt, s annál fogva ezekkel sort alkot.

Megmutatás. Az I. tanelv szerint a derékszögű háromszögek tanánál fogva $AOP_{\Delta} \sim APB_{\Delta}$ levén, áll ezen arány:

$AO : AP = AP : AB$, vagyis, mivel a III. tanelv szerint

$$AO = \frac{\pi r}{2} = \frac{p}{4}, \text{ és } AP^2 = \pi r^2 \text{ s innen } AP = r\sqrt{\pi},$$

$\frac{\pi r}{2} : r\sqrt{\pi} = r\sqrt{\pi} : 2r$, melyből $\frac{\pi r}{2} \cdot 2r = r\sqrt{\pi} \cdot r\sqrt{\pi} = \pi r^2$ az aránytan szerint, vagyis

$$\frac{p}{4} : r\sqrt{\pi} = r\sqrt{\pi} : 2r, \text{ melyből } 2r \cdot \frac{p}{4} = r\sqrt{\pi} \cdot r\sqrt{\pi} = \pi r^2$$

az I. és III. tanelv szerint.

Úgy szintén áll a tagoknak második fokra emelése által ezen arány is:

$AO^2 : AP^2 = AP^2 : AB^2$ vagyis a föntebbi értékek szerint

$$\frac{\pi^2 r^2}{4} : \pi r^2 = \pi r^2 : 4r^2, \text{ melyből } \frac{\pi^2 r^2}{4} \cdot 4r^2 = \pi r^2 \cdot \pi r^2 = \pi^2 r^4$$

az aránytan szerint, vagyis

$$AOfg_{\square} : APQR_{\square} = APQR_{\square} : STUX_{\square}.$$

Ezekből tehát következő sorok alakúlnak a sorok tana szerint:

$$AO : AP : AB$$

$$\frac{\pi r}{2} : r\sqrt{\pi} : 2r$$

vagyis $\frac{p}{4} : r\sqrt{\pi} : 2r$

$$AO^2 : AP^2 : AB^2$$

$$\frac{\pi^2 r^2}{4} : \pi r^2 : 4r^2$$

$$AOfg \square : APQR \square : STUX \square$$

S ezt kelle megmutatni.

X. Tanelv.

A körívnégyszög, körterület és külnégyszög, $\frac{\pi}{4}$ -szerte nagyobbak egyenként a sorban előttök állónál, vagyis mindenik úgy áll következőjéhez, mint $\pi : 4$, vagyis mint akármely kör a maga külnégyszögéhez.

Megmutatás. Ezen sor a IX. tanelv szerint a következő:

$\frac{\pi^2 r^2}{4} : \pi r^2 : 4r^2$. Minden szorzási sorban pedig a sor szorzóját két egymásután következő tagból meg lehet találni. Itt tehát úgy állanak a sor tagjai egymáshoz, mint

$$\pi r^2 : 4r^2 \text{ vagy}$$

$$\pi : 4 \text{ vagyis egyik az előtte állónál } \frac{4}{\pi} \text{ szerte nagyobb,}$$

az utána állónál pedig $\frac{\pi}{4}$ szerte kisebb.

A minthogy valóban, $\frac{\pi^2 r^2}{4} \cdot \frac{4}{\pi} = \pi r^2$; és $\pi r^2 \cdot \frac{4}{\pi} = 4r^2$.

Ez pedig épen azon arány, mely a körterület és külnégyszög közt van.

S ezt kelle megmutatni.

Így tehát a körívnégyszög és körterület közötti arányt akármely kör a maga külnégyszögével láthatóan és *mértani határozottsággal* előterjeszti. Tudniillik annyiszorta nagyobb valamely körnek területe, azon körnek körívnégyszögénél, a hányiszorta akármely körnél nagyobb a maga külnégyszöge.

XI. Tanelv.

A körterülettel egyenlő négyzetű hár, az átmérő másik végén emelt függővonalig nyújtva, körsugárul véve oly kört ír, melynek területe $= 16r^2$.

Megmutatás. E vonal Al. All pedig ABl derékszögű háromszögben ezen arány :

AP : AB = AB : Al, vagy általános értékeiket téve, mivel a III. tanelv szerint $AP^2 = \pi r^2$ és innen $AP = r\sqrt{\pi}$,

$r\sqrt{\pi} : 2r = 2r : Al$. Úgy szinte áll, mindegyik tagot második fokra emelve :

$\pi r^2 : 4r^2 = 4r^2 : Al^2$. Innen $Al^2 = \frac{16r^4}{\pi r^2} = \frac{16r^2}{\pi}$, mely egyenletből lesz $\pi Al^2 = 16r^2$.

S ezt kelle megmutatni.

XII. Tanelv.

A körterülettel egyenlő négyzetű hár az átmérő másik végéről emelt függővonalig nyújtatván, a végéről vont függővonal az átmérő irányát úgy vágja, hogy az elvágott vonal π -szer véve = 8 körsugár = 8r.

Megmutatás. E vonal Aq. Áll pedig ABl \oslash Alq derékszögű háromszögökben ezen arány :

Aq : Al : Al : AB, vagy, a XI. alatti értékek szerint, $Al^2 = \frac{16r^2}{\pi}$, s innen $Al = \frac{4r}{\sqrt{\pi}}$ levén, $Aq : \frac{4r}{\sqrt{\pi}} = \frac{4r}{\sqrt{\pi}} : 2r$, s innen $Aq = \frac{16r^2}{\pi \cdot 2r} = \frac{8r}{\pi}$, melyből $\pi Aq = 8r$.

S ezt kelle megmutatni.

XIII. Tanelv.

Fél-körívnyi sugárral írt körnél, a körterülettel egyenlő négyzetű hár az átmérő másik végéről emelt függővonalig nyújtatván, a végéről vont függővonal az átmérő irányán 8 körsugárt vág ki.

Megmutatás. E vonal a XII. szerint Aq. Minthogy itt az átmérő = körív = $2\pi r$, tehát, a hasonló rendes többszögök tana szerint, az Aq is π -szer $\frac{8r}{\pi} = 8r$ lesz.

S ezt kelle megmutatni.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

IRODALMI NAPLÓ.

— *Encycl. folyóirat.* — *Budapesti Szemle.* Szerk. és kiadja *Csengery Antal* XXXIII. és XXXIV. Pest, Emich bet. 1860. N8. 261—496. (X. d. kötet vége).

Tartalma: 1. Irányeszmék *gr. Mikó Imrétől*: A történeti alapok megőrzése. 2. János kir. és a diplomacia, *Szalay L.* 3. Művészek csarnoka: Leonardo da Vinci Planche és Clement után. 4. Az éjszaki sarkvidékek, *Hunfalvy János.* 5. A nemzetgazdasági eszmék és elméletek története, *Kautz Gyula.* 6. Új természetrajzi elmélet: a nemek eredete Darwintól, *Jánosi Ferenc.* 7—9. az ideai akad. közületek tárgyai, és Irod. szemle.

— *Szépirodalom.* — *Trencsényi Csák.* A m. akad. által Nádasdy-díjból 100 arannyal koszorúzott történeti költői beszély tíz énekben. Írta *Szász Károly.* Pest, 1861. Engel és Mandello tulajd. 16-r. VII és 239 l. a szerző arcképével. Füzve 2 ft.

Kemenes Költeményei. Pest. nyom. Werfer K. 1860 N12-r. 409 l.

Magyar Népdalok és Románcok. (Gyémántkiadás). I. k. Népdalok, Petőfi arcképével. II. Románcok, Vörösmarty arck. Pest, 1860. Heckenast. 192, 232 l. díszkötésben mindenik darab 1 ft.

Mintegy tíz évvel ezelőtt. Regény. Írta *Rózságyi Antal.* Három kötet. Pest. Emich bet. 1860. 16r. 154, 160 és 139 l. Füzve 3 ft.

A Magyar Nemzet Története, regényes rajzokban. Írta *Jókai Mór.* Második javított és bővített kiadás. 17 Geigerféle képpel fában. Pest, 1860. Heckenast. N8r. 292 l. füzve 2 ft. 50 kr.

— *Nyelv.* — *Magyar Nyelvészet.* Szerk. *Hunfalvy Pál.* Ötödik folyam V. füzet. Pest, kiadja Osterlamm K. 1860. N8r. 369—448. l.

Tartalma: Még néhány szó a regélésről, és Zalai helynevek *Torkos Sándor.* Molnár Lukács levele, Adalék a m. bűvészi mondkörhöz, Hogyan leveleztek a m. országnagyok 1706-ban a kurucvilágban, *Agricola.* A m. nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú e; Riedl Szende magyar hangtana, *Budenz Jozsef.* Tanodai Értesítések, *Hunfalvy P.* Finkei Sophoklese; *Horváth Zsigmond.* A gy eredetéről néhány adat Erdősi Jánosból, *Budenz Józ.*

— *Történelem.* — *M. Történelmi. Tár,* kiadja a *M. Tudom. Akadémia* Történelmi Bizottmánya. Hetedik kötet. Pest, 1860. N8r. 266 l. füzve 1 ft. 60 kr.

Tartalma: 1. A Győr vármegyei hódoltságról, *Ráth K.* 2. Kemeny János kora és fejedelemsége, *Szilágyi Sándor.* 3. A szatmári békepontok szövegének egybeazonlító vizsgálata, *Szilágyi István.* 4.

Okmányos közlések *Hatvani Mih.* és *Ráth K.* 5. Kisebb közlések (12) *Podhradczky Józ.*

Damiani Fuzhoffer Monasteriologiae Regni Hungariae LL. duo. Recognovit, ad fidem fontium revocavit et auxit *Maurus Czinár.* Tomus II. Pest, 1860, a Sz. Istv. társulat költs. N4r. 240 l. A két kötet ára 5 ft.

S z é c h e n y i - i r o d a l o m.

18. Töredékek *gr. Széchenyi István fenmaradt Kézirataiból.* Közli *Török János.* Első kötet: *Hunnia* (1835). Pest, kiadja Heckenast. Gusz-táv. 1858. N8r. XIV és 246 l. Füzve 2 ft.

Bírjuk tehát végre e munkát, mely sem 1835-ben, sem 1858-ban admittiturt nem kapott. A mi fő tárgyát teszi, a magyar nyelv, ki van víva; de a lángelme mélysége és lendülete, a számos általános igazság és való tény, melyet maholnap csak ebből a könyvből fogunk tanulni, s a szerző nagy egyénisége iránti érdek gyönyörű élvezetet nyújt e könyvben.

19. Emlékbeszéd *gr. Széchenyi István felett.* Írta és elmondotta *gr. Teleki Domokos* a kolosvári casinó 1860. jul. 29. tartott Széchenyi-ünnepélyén. Kiadta a kolosvári casinó. Kolosv. 1860. a ref. coll. bet. 8r. 15 l.

20. *Gróf Széchenyi István.* Emlékbeszéd *Dr. Ballagi Mórtól.* Pes 1860. Engel és Mandello nyomt. N8r. 16 l. füzve 20 kr.

21. *Széchenyi István, a legnagyobb magyar,* gyászünnepélye a főiskolai tanuló ifjuságnál Sárospatakon, a főiskola imateremében május 17. 1860. S. Patak, a ref. főisk. bet. NSr. 28 l. füzve 10 kr.

Könyörgés; énekek; életrajz *Dráskóczy Gábortól.*

22. *Egyházi beszéd,* melyet üdv. *gr. Széchenyi István* tiszteletére a pápai evang. egyházban 1860. május 6. rendezett gyászünnep alkalmával tartott *Karsay Sándor,* téti ev. lelkész. Pápa, a ref. főtanoda bet. 1860. 8r. 13 l.

23. *Egyházi Emlékbeszéd* melyet a nagy hazafi *gr. Széchenyi István* vég tiszteletére a pápai ev. ref. szentegyházban 1860. máj. 6. tartott gyászünnep alkalmával elmondott *Széki Béla,* pápai ref. lelkész. Pápa, a ref. főtanoda bet. 1860. 8r. 16 l.

24. *Das Bild des christlichen Patrioten.* Rede bei der zu Ehren des Gr. Stefan Széchenyi veranstalteten Trauerfeierlichkeit, am 3. Mai 1860. in der Kirche der pressburger ev. Gemeinde gehalten, und auf vielseitiges Verlangen aus dem Ungrischen ins Deutsche übers. v. *Ludwig Geduly.* Pressb. 1860. C. Fr. Wigand. N8r. 14 l.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

X. ÉV. OCT. NOVEMBER, 1860. X. XI. FÜZ.

A PÁRTHUS ÉS HÚNMAGYAR SCYTHÁKRÓL

BARTAL GYÖRGY.

„Parthis nondum adultis.“ A pártusok még nem serdültek fel. Tac. Hist. V. k.

„Quippe cum P. R. Etruscos, Latinos, Sabinosque miscuerit, et unum ab omnibus sanguinem ductat, corpus fecit ex membris, et ex omnibus unus est.“ Mert minekutána a római nép az etruszok, latíno, s szabínokat összevegyítette, és mindazoknak egyesült véréből származik: test vált e tagokból, és mindannyiokból lett egygyé. Florus Rer. rom. III. k. 18. fej.

I.

Szenczy Imre praemontrei szerzetes kanonok, utóbb csornai prépost, és m. t. akadémiai tag, *Orelli C. Corn.* Tacitusának Évkönyveit magyarra fordította. Ennyi szavat ily fokoncént növekedő örömmel rég nem írtam le egy folytában. Midőn egyebütt nem kevesen vannak, kik a keresztyénség érdekéhez tartozandónak vitatják a régi görög és római classicus íróknak háttérbe szorítását; az alatt nálunk egy magyar áldozár magyarul szólaltatja meg *Tacitust* a leghíresb kiadás nyomán, melynek példányával őt ismét egy, a nemzetisége iránti sze-

retetéről, sz. István napján a birodalmi fővárosban tartott beszédjéért már első ifjúságában méltán elhírhedt, mostani magyar főpap ajándékozta meg. Így tisztelik ők ugyanazonegy tettel Tacitusnak Évkönyveit, és az első magyar király és apostolnak jól felfogott tanját is, ki midőn monarchiáját mind azon tudománynak, melylyel nemzetének múltja felől bírt, mind bölcseségének örök emlékéül az akkori legdicőségesebb példához, a frankok Nagy Károlya kormányrendszeréhez képest alakította, e tettel is, és a fiához szóló intése szavaival is¹⁾, eléggé kifejezte, hogy mennyei küldetésének gyakorlati összes feladatát abban látá vala, miszerint a keresztényiség elveihez alkalmazván ősi intézvényeinket, országot hagyjon maga után, úgy szerveztet, úgy neveltet, mely erényének, tudományának, miveltségének fényére nézve a legjelesebbnél alább való fokon ne álljon; „tuum quotidianie auge regnum, ut tua corona ab omnibus habeatur augusta.“

II.

A római nagy, s ha egyéni meggyőződésemet bévallanom szabad, minden korok legnagyobb, mert legigazabb, legmélyebb, legnemesb írójának, én ugyan személyemre nézve parányi, de őszinte és régi tisztelője vagyok²⁾. S már e merő

¹⁾ Ezekről lásd, ha úgy tetszik, amit *Commentarius*aim I. k. 317. lapján írtam; mihez ma csak azt teszem, hogy ezeknek, úgy mint *Endlichernél* in *Monum. Árpád.* adva vannak, teljes hitelessége ma már nem csak Hartvik rendíthetetlen tanuságán alapszik, hanem azon hazai ősrégiségünknek, melyet tudós *Érdy* a sz. István első magyar király életiratának 41. lapján méltán magasztal, mi pedig e jegyzeteinkben többször emlegetni fogunk, e szavaiból is a napfénynél világosb: „*Minemew zent eeletben eelt leegyen kedeegh dychóseeges zent Istlucan kiral, mynd holtyk hyyelenthety ygheeról ygheere kyve.* U. o. 47. l.

²⁾ *Boeticherrel* — a *Lexicon Taciteum* jeles szerzőjével — tartok, s vele együtt örömet kiírnám én is ide amit ő előszavában *Majer Ottó* után Tacitusról mint írótól hosszasan mond; de nékem szokásom szerint elég ezt itt is csak érintenem; mert bizonyosságának magasztos szelleme már e szavaiból is eléggé kitűnik: mentem rectam, honestam, a mollitie remotam is significare videtur, cui Tacitus non dico ob argutias, non ob ingeniosam brevitatem, sed ob iudicium rectum, rigidum, nonnunquam forsan severum, placet;“ mihez gyönyörűen

tisztelet is maga magának lett legszebb jutalma; mert életem vidorabb pillanatira visszatekintvén édesb örömrre nem emlékszem, mint amelyet élveztem, midőn jelesül a XVI. század országgyűlési iratait forgatván, egy-egy magyar főpapot, majd az ország színe előtt, majd a fényesb országos kiküldöttségek élén annyiban is megérteni képes lettem, mennyiben az szólásának kitűnő gyöngyeit Tacitus rövid, s még is kimerítő bölcs kerekmondataiból füzte. Ezeket itt rövidség okáért elhallgathatom, de a magyar tudományosság komoly történetének azon kiváló dicsőségét nem: hogy az 1715-iki törvényeink VIII. cikke, midőn az adó szükségét elismerte, ennek okát e törvény 2-ik §-ban majdnem szóról szóra e nagy író s államférfiúnak e szavaival adta (Hist. IV. 74): „nam neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt“*).

III.

Mi eddig csak a germánokat szerencséltettük, hogy ős elődeiknek szokásait egy Cornelius Tacitus írta meg; noha vannak mások, kik őt munkáinak e részében nem mint történést, hanem mint államférfiút tekintik, ki a korabeli elkorcsosodott Rómának gyávaságát egy telivér, erélyes, derék nemzet ellentétében mint eleven tükörben kívánta felmutatni. Nekünk azonban e kérdésnél tartózkodni annál kevésbbé van okunk, minél méltányosabb, hogy a magyar jogtörténetnek jelen állásán mielőbb kívánkozzunk megismérkedni ugyane halhatatlan írónak reánk scythia maradékokra nézve sokkal kitűnőbb s feltétlenebb érdemével, s jelesül az Évkönyveiben

illenek *Cantu Cacsárnak* e szavai: „Tacite a toujours été cher à qui-conque — dans les calamités publiques, à besoin d'affermir et de fortifier sa conscience contre les terreurs ou la seduction.“ *Hist. des Italiens T. III. p. 67.*

*) Az 1715: 8. t. c. viszont így szól: „quia tamen validior et regulata militia pro omni eventu intenterenda veniret, quam sine stipendiis subsistere, haec vero sine contributione comparari non posse indubitatum esset, hinc subsidiorum et contributionum eatenus necessariorum materia diaetaliter, quo aliunde spectare dignoscitur, cum statibus deliberanda esset.“

rejlő kincsekkel. Ugyan is olykép adja ő előnkbe a párthus-scytháknak egykori birodalmuk legvirágzóbb korában viselt több dolgaikat, hogy egyúttal az ezekkel viszonyban álló legérdekesb, legjellemzőbb szokásaikat is feltünteti; feltüntet pedig azokból már maga e nagy író és nevezetes államférfiú annyit és oly horderővel bírkat, hogy más csak ezeknél fogva is a párthus és húnmagyar scythák legszorosb rokonságáról, melyről a Tudományos Akademiának egyik rendes tagja, és maradandó dísze, *Jerney*, egykor e dicső címeihez méltó szorgalommal értekezett ¹⁾, kételkedni immár nem lehet. Én pedig, ki már 13 évvel ezelőtt a húnmagyar jogtörténetről írt *Commentárim* első sorát „a Scythák és Párthusokról“ kezdettem, azt tartom, hogy következetesen teszek, ha azokkal is fejezem be egykori hivatalos életem szűk enyhóráinak, és agg öregségemnek igénytelen tanulmányozásait. Mely szerény bevallásomból, ha nem mondom is, önkényt értetődik, hogy valamint eddig, úgy jelen jegyzeteimben is, még pedig épen Tacitus, a nagy író és államférfiú tekintélyénél (IV. 33) fogva, csak a fajunk mindenkori saját jelleméből folyt, elvitázhatatlan tények merő, és ha szabad e szóval élnem, székes, nem pedig az ezektől elvált politikai eszméknek már általa is ingoványosnak tartott terén, de a király és haza iránti ősrégi legszentebb hűséggel járok.

IV.

Szenczynek fordításának próbakövétül Tacitus *Évkönyvei* VI. k. 42. fejezetének e szavait választám: „Sed ubi diem ex die prolatabant, multis coram et approbantibus ²⁾ Surena patrio more Tiridatem insigni regio evinxit;“ e szavakat ő

¹⁾ *Jerney János* Keleti Útazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett II. k. — Ismerem a közte és *Repicky* közti több szók származása és értelme iránt volt surlódásokat is, melyekből e jegyzetemet, leginkább *Repicky* Surena, Urustugája, Megestanest, közvetlenül érdeklí, Quintilián e figyelmeztetése (II. 1.) értelmében: „et grammaticae, quam in latinum transferentes literaturam vocaverunt.“

²⁾ Csak röviden kívánom megjegyezni hogy Tacitus „multis coram et approbantibus“ szavai nem „ujjongó néptömeget“ hanem: „sokaknak jelenlétét és azoknak helyeslését“ jelenti.

ekkép adja: De midőn azok napról napra kimaradtak, ujjongó néptömeg jelenlétében Tiridatest a nádor honi szokás szerint királyi díszjellel felékítette; " mi pedig mondjunk áldást Szenczynk hamvaira, kit már e kifejezéséért is örömeztőbb éljeneznénk. Teljes joggal áll önála Surena képében a *Nádor*, valamint viszont Orellijának a török Szultánoktól kölcsönzött későbbi „Gross-vezierje“ a régi szabad párthusoknál nem áll helyén. Mert Surena ezeknél a király utáni ama legfőbb államtiszt vala, kit a húnoknál Attila idejében az „*Onogeses*“ nevezet, a várhúnoknál a „*Jogúr*“, a magyaroknál a „*Nagy úr Bíró*“ címe alatt ismerünk ¹⁾; de erről alább bővebben.

V.

Ily Surenájok, anyanyelvökön „*Grand-Juge*“ jök volt egykor a frankoknak is, és pedig épen azon jogkörrel, melylyel az a párthusok és hűnmagyaroknál birt. Világszerte tudva van az is, mire fejlődött ez intézvény a frankoknál; de ki lesz az ²⁾, ki azon kétségtelen viszonynak első kezdetét, idő és térre nézve is teljesen meghatározni foghatja, mely a párthus névben egyesült hűnmagyar eldődink, jelesül a közönséges szólásmód szerint Attila húnjai, és a csakhamar ezek után feltűnt hasonló híru frankok között annyira létezett, hogy ezeknek Capituláréikban az Árpáddal visszajött hűnmagyarok hajdani saját szokásaikra nézve nem új törvényeket, hanem ősrégi szokásaiknak más, a keresztyénséghez idomított, rendszerét találták. Mily kegyelettel szól Montesquieu? milylyennel *Thierry* Attiláról és húnjairól? A nagy nevű *Guizot* pedig, egyik remek munkájában ³⁾, a vonagló Róma s az azt

¹⁾ Álljon itt előlegesen a „Bíró“ szót illetőleg, hogy *Strábo* XI-ik k. 3-ik fejr. 6-ik §-a szerint az iberi scytháknál a királyi családból az elébbi királynak legidősb rokona szokott királylyá választatni, a legifjabb pedig a törvényt szolgáltatatta ki; bíró volt tehát, és az ibereknél egyszersmind hadvezér: de a hadvezérségnek a bírói hivatallal volt szoros összeköttetését a szomszéd párthusoknál jogosan kérdésbe veszi St. Croix.

²⁾ Nem új eszme ez, *Commentárium* I. k. 50. 51. 42. 201. 202. 204. 212. 259. 265. 328. 365. 366. 369. 382. §-ai bizonyítják e teljes meggyőződésemet.

³⁾ *Histoire de la Civilisation en France*. Tom. III. 21—66. p.

legyőzött népek legelevenebb rajzképét kívánván adni, *Priscus*nak Attiláról írt tudósítására nem csupán hivatkozik, hanem azt a legtanulságosabb francia fordításban közli is. A párthusokról *St. Croix*, nem tudom, ha nem egyedül barátjának, Oberlinnek, 1801-ben kiadott *Tacitusa* számára-e? egy rövidke commentárt írt, alig néhány lapra, jegyzetekkel; de amelynél e nagy tudományú férfi, a francia akadémia által rég azelőtt megkoszorúzott „*Examen critique des historiens d' Alexandre*“ című remekmunkának atyja, a párthusok képének a római legnagyobb író lelke szerinti kiegészítésére kívánatosb, becsesb adalékot nem készíthetett; hadd mondjam ki egészen amit gondolok: Ó egy világszerte magasztalt literáriai kincsre, a párthusokat illetőleg, saját tanulmányozásai tárából egy másik kincset tetézett, hogy a párthus név alatt értett scythák emléke iránti kegyeletét tanúsítsa. Lássuk tehát mi magyarok is — egy *Strabo*, (kit pedig *St. Croix* épen oly mely tudományosság, mint szerencsés tapintattal a párthusok történetírójának nevez), egy *Tacitus*, *Dio Cassius*, egy *St. Croix*, egy *Freinshem* s mások világítanak előnkbe — mivel tartozunk mi épen ezen irányban a párthusok emlékezetének? Hiszen a hűnnyelvi jogtörténet jelen állásáról nyíló tágasb láthatáron már ma saját fegyvertelen szemekkel is nem látnunk nem lehet, hogy az egykori párthus különnev más szinte szittyia eredetű rokon nemzetségek gyűlnevévé vált, és hogy jelesül hűnnyelvi őseink nem csak egykét párthus szokást, hanem egyáltalában mindazt, mi a párthus népet kiválólag jellemzi: az imént érintett *Nagy úr Bíró*t, a *vérszerződést*, a *királyi fényes kíséretet*, az *országos főembereket*, a *meggyének* és *ispánjának* eszméivel, ősi *hadtanuk*, *vallásuk* és *nyelvökkel* együtt párthus eldödeiktől öröklött nemzeti erekllye gyanánt hozták magokkal Európába. „*Longa est injuria, longae ambages*“ — mondja *Virgil*. Mi pedig, hogy ezt fajunk történetére nézve annál világosabban kimutathassuk, haladjunk lassú, de biztos lépésekkel kitűzött célunk felé.

VI.

Amit más nemzetbeli íróknál csupán a méltányosság, azt nálunk magyaroknál a tartozó hálás érzet hozza magával; hogy itt legelsőbbben *Trogus Pompejus*ról emlékezzünk tiszte-

lettel; mert abban, amit a *párthus* szó tösgyökeres magyarságáról, jelesül ennek és a *számüzött* szónak legszorosb, s az *el-*, *megvált*, *elszegült*, *elpártult* szónak rokon fogalmáról nekünk magyaroknak mintegy saját ügyünkben követelőképen kivivnunk kellene, önkényt megelőzött, midőn világosan mondja, hogy: „a párthusok tulajdon szittyai nyelvökön számüzötteket jelentenek.“ A tájt, melyet még akkor foglaltak el, midőn a napkelet birodalma az assyrok-nál volt, Hyrkánia s a dáhák, úgy az áriai és margi népek közzé tévén, a foglalás szó értelmét is azzal magyarázza, hogy határaikat, melyeket magok szabtak magoknak, e szomszéd nemzetségek közül egyik sem ellenezte. Ezeknek előrebocsájtása után következnek nála e döntő jeles szavak: „Administratio gentis post defectionem macedonici imperii sub regibus fuit. A macedoniai birodalom felbomlása után“ (Krisztus szül. előtt körülbelül 200 esztendővel) „e népet királyok kormányozták“¹⁾.

VII.

Magának az itteni királyság kezdetének pedig e regényes történetét olvassuk Justinusnál²⁾: „Arsaces bizonytalan származású de híres erélyű ember egy csapat rablókkal rajta ütött a párthusok főnökén (praefectusán) Andragúzon; ezt megölte, s a párthusok birodalmát, és hozzá még Hyrkániát elfoglalta; későbben Dara városát is ő építette, szóval: nevét nagy és diadalmas tettei által a párthusokkal úgy megked-

¹⁾ Justinus XLI. 2.

²⁾ Justinus XLI. 3 fejt. de amely már magában is tele van zavarral; a XII. 4. fejezetével összevetve pedig még azon nyilvános ellenmondást is foglalja magában, hogy itt Justinus már macedoniai Nagy Sándor által Andragoras *perzsiai* főembert nézi a párthusok királyának, hozzá tévén „unde postea originem Parthorum reges habuere: kivel azután a párthus királyok sora kezdődik;“ — holott a főnebbi VI. §-unkban idézett helyén e királyságnak kezdetét Trogussal együtt csak is a macedoniai birodalom felbomlása utáni időre helyezi. E tény egymaga is eléggé bizonyítja, mennyit rontott az epitomátor Justinus a korabeliek által oly igen dicsért Trogus Pompejus munkáján, és mily igaza van tovább St. Croixnak abban, hogy a Nagy Sándor életéről írt görög munkáknak csak óvakodva lehet hinni.

veltette, hogy e nép az utána következett királyokat egytől egyig Arszak névvel nevezte legyen.“ Komolyabban szól e tárgyról *Dio Cassius* ¹⁾; szerinte a párthusok e nevéket és határait annakutána is megtartották, midőn napkelet uralma a perzsákra szállt; amidőn pedig macedoniai Nagy Sándor által a perzsák fönsége lerontatott, és kik Nagy Sándor után következtek, egymás között megegyezni nem tudván, magoknak erőszakkal is külön királyságokat alkottak: a párthusok is valami Arszak alatt a történelem színterére léptek, mely főnökök után a következett királyok is Arszakoknak, és Arsacidáknak (országosoknak) „neveztetek; ezeknek idejében tették ők magokévá Mesopotámiát.“ Értsük jól: Ázsiának az ó világ culturájával már is ismerősb részét. Strabo pedig mindezeknél sokkal előbb egy nálánál is sokkal régiebb hagyomány szerint azt írja ²⁾, hogy „valami szittyia Arszak a Maeotison fölül lakott daáktól megvált párnidaák feje, ezekkel együtt betört a párthusok földére; azt elfoglalta“ (vagy talán csak a macedoniai Sándor által reájok tolt főnök vagy praefectustól Andraguztól vagy Phrataphernes-től ³⁾ megmenteni segítette) s részint maga, részint maradéki a párthusok nevét a rómaival vetekedő hatalom fokára emelték ⁴⁾.”

¹⁾ Hist. Rom. XL.

²⁾ XI. k. 9. fejj. 2. §. §.

³⁾ Nem pusztá gyanú ez nálam; mert *Curtius* IX. k. 10. fejezete a legvilágosabb bizonyosságul szolgál, hogy Andragoras előtt Phrataphernes volt macedoniai Sándornak legbizodalmasabb satrapája a párthusoknál; *Diodorus Siculus* pedig historiai Bibliothekájának XVIII. könyvében azt bizonyítja, hogy Perdiccas Nagy Sándor holta után Parthiát Hyrkániával együtt Phrataphernesnek, Persist pedig Peucesnesnek szánta.

⁴⁾ Orelli *Tacitus* XI. k. 8. fejezetére a Daharum szóra e jegyzést teszi: „quibuscum prisca intercedebat Parthorum necessitudo, propter communem, ut verosimile est, originem;“ teljesen egyetért vele; annyi bizonyos *Tacitus* II. k. 3. 1. fejezetéből, hogy az első Arszaknak (országos úrnak) századokkal későbbi, mert csak is a keresztyén számítás 2-ik tizedében országlásra jutott, maradéka, a viszontagságairól híres III-ik Artabán is a dáha szittyáknál nevelkedett, s onnét hivatott a királyságra; valamint bizonyos *Tacitus* XI. k. 8-ik fejezetéből az is, hogy Gotarzes, királyi székéből elűzetvén, a ke-

VIII.

Ime három legrégeb, legnevezetesebb író t idéztünk ¹⁾, kik a párthus királyság kezdetéről, nevezetesen az *Arszak*, *Arsaces* szóról beszélnek, melynek regés magyarázata csak ornét ered, hogy e névben mindnyájan családnevet keresvén, annak saját párthus-szittya jelentésére nem ügyeltek. Trogus Pompejus ugyan kétszer is említi, hogy az *Arszak*, *Arsaces* nevet a királyok a *néptől*: azon néptől tehát, mely magát saját nyelvén *pártosnak* hívta, kapták légyen; azt azonban, hogy az *Arszak*, *Arsaces* — ország, országos — szó a „pártos“ szóval egy eredetű, nyilván ki nem mondja. Mondjuk ki tehát helyette mi egész vidám bátorsággal: mi, kiknek eldödeik az „országos úr“ nevezetét ismerték nem csak, hanem az ázsiai népeknek Funke és több más régeb tudósok által kétségtelen tény gyanánt elfogadott azon szokásával megegyezőleg: hogy első főemberöket, tisztöket, urokat nem saját neve, hanem főtiszttségéről nevezni szerették — első szent királyaitak voltaképen „természetes országos uraiknak“, fő-udvarbírájokat országbírájának, és hogy az „országos tanács“ és más ilyekről ²⁾ ne szóljak, azon első pillanattól kezdve, melyben az úr imádságával megismérkedtek, ennek mennyei lakát is az ő „országdnak“ neveztek.

IX.

E szónak további értelmezésében én *Jerneyvel* ²⁾ annál örömebtebb megegyezek, mert van *Strábónál* is egy kitűnő

resztyén számítás 47-ik évében e jogát szinte a dáhák és hyrkánok segedelmével védte.

¹⁾ A későbbieknek, legalább azoknak, kik a nagy tudományú Graefe, diákosan *Graeviusnak*, *Justinusánál* a párthus királyok eredetéről értekeznek — dolgozataik nem annyira érdemlik figyelmünket, mint a párthus királyok mellékneveinek ugyanott az 589. lapon előforduló kiegészített lajstroma, és ez is csak annyiban, amennyiben ott több királyoknak magyarosan hangzó nevei jönnek elő.

²⁾ Az I. §-unk után tett jegyzékben érintett régi magyar íróknál e szólásmódok fordulnak elő: „*egyeb kyaloknak es orzaag' byro feyedelmeknek*“, „*ez orzaag'ly neep közöl*“, „*orzag' Cronikaja*“ „*orzaag' gongyawal*“, „*orzag'bely nemes zentók*“, „*nynd orzag'bely wakat*“, „*mostany orzaglo es egyház byro feyedelmekkel*“ s. a. t.

³⁾ l. az idézett munkának 167. l.

hely, mely az Arszak, Arsaces szónak a párthusok által lett hasonló alkalmazásáról tesz bizonyosságot ¹⁾, úgymint ahol mondja: „hogy amely várost Nikátor Európumnak, azt a párthusok Arsaciának“ (Országosnak) „nevezték.“ E város ad „Rhagas“ nevezetű szirtnek mellett feküdt, s a szerint, mint Strabo e „Rhagas“ nevet magyarázza, valószínű, miszerint ez is csak egy elferdített párthus azaz hűnmagyar szó. Visszatérünk még e helyre is, és vele együtt még több párthus szókra, vagy Tacitus szavajárása szerint „*parthicum*“okra; mert valaminthogy a szóeröltetésnek s az etymológiából sodrott következtetéseknek barátjok nem vagyok, úgy viszont nem utasíthatom el tőlünk jelesül azon szókat, melyeket a régi görög, perzsa, vagy latin írók és ezeknek újabb commentátorai megfejtani nem tudnak; magok a szók pedig hangzat, tárgy és jelentőségöknél fogva önkényt kezem alá simúlnak.

X.

Ezen Arszak, Arsaces szó, és ennek is csak családnevi jelentősége azon egyedüli eltérő pont, melyben St. Croixtól különbözök; mert többnyire, s nevezetesen abban vele tartok, hogy macedoniai Nagy Sándor birodalmának széljelomlása után nem az ő tábornokainak, vagy kedvenceinek valamelyike, nem is valaki más idegen, hanem ismét szittyá vér, a parni-dáhák hőse ²⁾, főembere vagy vezére

¹⁾ XI. k. 12. f. 6. §. E szólásmódnak példája fenmaradt Homonai Drugeth Bálint Naplójának (Tudománytár, 1839. 364. l.) e szavaiban: *Bement volt Bécsországba rablani; 365. l.: Menthogy Bécsországot igen égeti és rabolja.*

²⁾ Lásd ezekről *Strabó* XI. k. 7. f. 1. §-át, és a 8. fej. 2-ik §-át: „*plerique Scytharum, qui a Caspio mari incipiunt, Daae appellantur, Orienti viciniore, Massagetarum et Sacarum; reliquos communi nomine Scythas dicunt, quamquam singuli populi etiam sua nomina habent.*“ Épen így vagyunk mi magyarok a jász, kún, székely, palóc s többi nevezetek által mai napig is megkülönböztetett ősrégi szittyá feleink s rokóninkkal. Az 1741: 61-ik l. cikknek bizonyosságánál fogva a tót, horvát, dalmát országbeliek is *magyarok*; a nagy királynak Kálmánnak országgyűlési végzése szerint pedig mindazok *magyarok*, kik Magyarország kebelében születnek.

jutott a párthusok élére; és hogy a rokon szittyia felek ilymód a közös párthus nevezetben öszinte egyesültek. Nem is sajnállok semmit inkább, mint az egyet, hogy, hamár *Justus Lipsius*, a *Gronóvok* és *Oberlin* nem is, de *St. Croix* legalább *Tacitus*-nak imént érdekelt „parthicum“-át, azaz: a hűnmagyar nyelvet nem értette; mert akkor szinte következetesen a hűnmagyar államtörténetbe is ereszkedett, és jelen jegyzetimet bizonyosan fölöslegessé tette volna. Bátran mondom ezt *St. Croix*ról, a személyesen épen nem, fennérintett commentációjából pedig csak nem rég, mióta t. i. *Tacitust* *Oberlin* kiadásában is bírom, ismert nagy tudományférfiről, ki csaknem épen akkor, midőn én *Commentárim* első könyvének 89. lapján a 26-ik §-ra azon szokásról, mely szerint a hűnmagyarok diadalmaikat használták, *Gibbon* és *Montesquieu* után jegyzeteket írogattam, a második könyv 215. lapján pedig az *Árpádok* sírjánál ezeknek, a legyőzött vagy önkényt hozzájuk szövetkezett népek iránti kegyeletéről, más szavakkal: a sz. *László* által *Horvátország*, *Kálmán*, a nagy *Kálmán* király által *Dalmátország* és több tengeri városok-, a többi *Árpádok* által pedig egyéb országok szerzésében, s az anyaországhoz szorosb vagy tágasb kötelékek által lett kapcsolásában megtartott ősrégi mérsék és bölcseségről a 12. §. szerkesztém; ő viszont a párthusokról *pragmaticus* tanulmányai bőségéhez képest épen ugyanazon értelemben írt; halljuk őt magát: „*Gentes ad Euphratem usque subactas libertate haud privarunt Parthorum Reges, qui Graecorum colonias sibi submissas suis uti legibus et institutis patiebantur: a párthus királyok az általok egész az Euphratig meghódított népeket nem foszták meg szabadságoktól, úgymint akik a hatalmuk alá jutott görög telepeket saját törvényeikkel és intézményeikkel tovább is élni engedék;*“ ismét kevésse alább: „*Parthi reliquos etiam populos per orientem sibi subiectos legibus suis moribusque uti sinebant, nec reges deturbabant solio; submisisse et in obsequio laxiori, strictiorique tenere contenti: A párthusok a nékiek alávetett egyéb napeleti népeket is meghagyták saját törvényeik és szokásaik mellett, királyaikat nem mozdították el; az ő meghódításukkal, tágasb vagy szorosb függésökkel beelégedtek*“ 1). Amit *St.*

Croix imént idézett szavainak béfejezése és mintegy fénypontja gyanánt ezek után felemlít: „cum scythis, a quibus descenderant, ez aequo degebat: a szittyákkal, akiktől származtak, mint egyenjogúakkal éltek“²⁾ —, ez állítását ő egyenesen *Plinius*tól vette át, ki azt (VI. k. 19. és 29. fej.) kétszer is ismétli. Teljes döntő erőt látok az itt fenforgó kérdésre nézve *Plinius*nak imént idézett tanuságában; mert hogy lehető legrövidebben kimondjam amit érzek: magát a történeti tény az eredeti legszorosb értelemben vett párthusoknak más velök egy törzsbeli de különféle nevezetű rokon scythákkal lett későbbi elegyedését tagadni nem lehet; azon összeköttetést pedig, amelyben a halhatatlan *Montesquieu* a párthusokat és húnokat egymás irányában látja³⁾, és amelynél fogva ő a legrégebbi ékiratok világát szinte megelőzve amazokat a húnoktól származtatja, mintegy fensőbb ihlet gyanánt csak tisztelve csodálhatjuk.

XI.

A párthusok imént említett *nemes, lovagias önzetlenségének*⁴⁾ fényes példái, összevetve e magasztos erénynek ké-

1) Vesd össze ezekkel, mik az *Új M. Múzeum* 1858-ik évi 8-ik füzetében az osztrogótoknak Attilától volt gyakorlati függéséről a gót *Jornandes* szavaival vannak általam elmondva.

2) *Id Plinius Hist. Nat.* VI. k. 19. fej.: „Ultra sunt Scytharum populi. Multitudo populorum innumera, et quae cum Parthis ex aequo degat.“ Amiket *Jerney*, *Plinius* e helye, és jelesen *Plinius* 20-ik fejezetének magyarázatául fenidézett munkájának 179. lapján előad, csak azt bizonyítják, hogy a tizenegy párthus tartományban lakók igen is scythák, mint a húnmagyarok ősei, de nem azt, hogy ezek is legelső eredetökre nézve már is párthusok, azaz: az első elszakadt párthus nép egyenes ivadéki volnának. Így vette egykor *Florus* is itt a címlapon idézett szavait, s ugyan azon könyve 3. fejezetében előforduló hason értelmű állítását: „prorsus ut consanguinea civitas non periisse, sed in suum corpus rediisse videretur.“

3) *Consid. sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence ch. XIX.*

4) Igazán mondja *Trogus Pompejus* *Justinus*nál II. k. 3. f.: „nihil victores praeter gloriam concupiscunt,“ és kevéssel alább: „Scythas ab Aegypto paludes prohibuere, inde reversi Asiam perdomitam vectigalem fecere, modico tributo, magis in titulum imperii, quam in

söbben a húnmagyarok részéről feltüntetett egyenlő nagy-szerű példáival, nem lehetnek legalább azon régi és újabb írók előtt érdektelenek, kik már anélkül, hogy fajunk e sa-játságos fő erényének ó és új példáira visszatekintettek vol-na, a húnmagyarokat közvetlen csupán a *pártos első telepe-dők* ivadékának tartják; mi azonban magát e kifejezést is csak az ősrégi scytha rokonoknak a párthus névben lett egyítése alapján, és annak főnebbi magyarozásával fogad-hatjuk el; mert egyébiránt ezen egyesülésnek eredményeire, a köz államtörvényekre, s egyéb nemzeti szokásokra nézve nincs köztünk és ezen írók közt semmi különbség. Így, s csak így történhetett, hogy maga az imént említett önzet-lenségi fő erény is, melynek fénykora a párthus név alatt értett szittyia elődinkre nézve a keresztyén számitáson sokkal túlvan esik, e párthusoknak a ker. számitás után a 226-ik, mások magyarozása szerint pedig a 229-ik évben lett legyö-zetésével, a húnmagyarok részéről Ázsiának más tájain ugyan, de mindig azonegy vezérsillag kisúgárzása gyanánt, végre pedig és leginkább magában Európában lön újra feltüntetve. Amidön tehát Commentárimnak fenidézett lapjain az Árpádoknak e velök született s hozott nemzeti erényéről szóltam, csak merő hasonlítás kedvéért említhettem a rómaiak-nak ezzel egészen ellenkezett hajdani adóztatási szigorát; ma azonban, midőn a rómaiakkal egykor határos párthusok szokásairól írom jegyzeteimet, a legelső, mit szükségképen mondanom kell, az: hogy a már felserdült párthus és a ró-mai birodalom közt Euphrates volt a határ ¹⁾, de egyszersmind azon közös vonal is, mely a római adó alá vetett, és az *ettől menten*, ősrégi saját törvényeik szerint élt szabad nemzeteket választotta egymástól.

XII.

Így állt Euphrates egyik s másik partján a népek sorsa. Mily szigorral bánt legyen Róma a magáéival, érdemes Szen-

victoriae praemium imposito," a mely tehát inkább a legmérsékeltebb hódolati díj gyanánt, mintsem az adózásbeli kötelezettség kezdetéül tekintetett.

¹⁾ Tacitus II. k. 58. f. „Ab rege Artabano legati venere“ (ad Ger-manicum) „daturumque honori Germanici, ut ripam Euphratis acce-deret, adferentes.“

czynk Tacitusától hallanunk (VI. k. 41. f.) „A cappadox Archelaus alatti Clyták néptörzse“ (ciliciai nép volt) „mivel a mi módunk szerint kényszerítettet bevallani a birtokot és türni az adót — deferre census et pati tributa adigebantur — elvonult a Taurus hegynek bércére; míg M. Trebellius legatus négy ezer legionáriussal és válogatott segédseregbeliekkel küldetvén, a barbaroktól megszállt két dombot ostromművekkel körülfogta, s a kitörni merőket fegyverrel, a többieket szomjjal megadásra szorította.“ Róma a tőle függő népeknek e szolgaságára is a szabadság nevét bitorolni, s azon népeket, kik az ily szabadságtóli mentességökben helyezék jöllétök alapját, szolgálknak, barbaroknak nevezni: amazoknak a nőttön növä adóztatás elleni türelmetlenségét csupán az ezen népekkel való családi összeköttetésök színével nem annyira fedezni, mint mázozni, szerette. E szemfényvesztő hiúságtól annak legkiválóbb államférfiai sem valának teljesen mentek. Tacitus (II. k. 56. fej.) az armeniusoknak a rómaiak elleni gyűlölséges, a párthusok irányában pedig irigyes indulatjáról szólván, e nyilatkozatát (XIII. k. 34. f.) ekképen értelmezi: „hogy ök a párthusokhoz földfekvés és erkölchasonlatosságok által vegyülve, s a szabadságot nem ismerve, a szolgaságot inkább — *illuc magis ad servitium inclinantes* — azokkal viselni hajlandók ¹⁾).

¹⁾ Amit Tacitus előtt *Strabo*, a párthusok irányában oly méltányos Strábó (VI. k. 4. fej.) Róma nagyságáról szólván a 2-ik §-ban így mond: „*Armenii porro praesentiam dumtaxat requirunt ducum romanorum ut cohibeantur*“ nyilvánságosan szinte csak a római hiúság iránti hízkeledésnek bélyegét viseli; de Strábón és Tacituson a római hiúság e nemében túltesz az egyébiránt derék Suetonius, midőn Octáviuszának 21-ik fejezetét így végzi: „*Parthi quoque et Armeniam vindicanti, facile cesserunt, et signa militaria, quae M. Crasso et M. Antonio ademerunt, reposcenti reddiderunt; denique pluribus quondam de regno concertantibus non nisi ab ipso electum comprobaverunt*“; miről alább tüzetesen fogunk szólni. Ritkaságnak látszhatik tehát Vellejus Paterculusnak azon férfias egyenessége, melylyel (II. 82.) a párthusok győzedelme méltánylásául azt írja: „*hanc tamen Antonius fugam suam, quia vivus exie:at, victoriam vocavit: ezen futását azonban Antonius, mivel életét megmenté, győzelemnek nevezte.*“

XIII.

Szomszéd népek közt nem épen ritkán léteznek ilyen-
mű viszonyok, de az armeniusokat a párthusokhoz emezek-
nek kormánybölcsesége, s a szabadság eszméjének mind-
kettőjöknel megegyező fogalma csatolta legszorosabban ¹⁾.
S ez az, aminek hiányát a rómaiak uralma alatt egész Sy-
ria nehezeltte. De *Dio Cassius* magát ezen elég világosan in-
dokolt neheztelést is Róma szokott stílusa szerint ama híres
szavaival (XL. k.) „et populi Romanorum dominationem mo-
leste ferentes ad Parthos, tamquam vicinos, cognatosque suos
inclinabant,“ merő szomszédi és atyafiságos vonszódásbeli
gyengédségnek magyarázza, még pedig Syriának legtávo-
labb részei és lakosaira nézve is.

XIV.

Igaza van tehát *Strábónak*, az imént említett két állam-
férfiúnál jóval előbb élt, tapasztalása után írt nagy történész-
nek, midőn *Xylander* és *Sibenkees* ajakán (XI. k. 9. f. 2. §.) a
párthusokról mondja: „et hodie tot terras gentesque imperio
tenent, ut ob imperii magnitudinem Romanorum potentiae
quodammodo sint pares, in causa est vitae ratio et mores, in
quibus multum est barbaricum et scythicum, plus tamen ad im-
perium conducens et rem bello recte gerendam: a párthusok
nagyságának oka életmódjokban és erkölceikben fekszik,
melyekben, habár sok barbár és szittyta találtatik is, még is
több olyan létezik, mi a kormány ügyes kezelésére, és a haderő-
nek helyes alkalmazására szolgál.“ *Strábó* e szavaihoz ²⁾ én
egy szót sem teszek, mert mindenki, hacsak a tudatlanság

¹⁾ „Il n'y a rien au monde de si contradictoire, que le plan des Romains et celui des Barbares, — dans l'un la sujétion étoit extrême, dans l'autre l'indépendance“ *Montesquieu* az idézett helyen.

²⁾ *Strábó* ahol csak a párthusokról szól, pedig fenmaradt geographiceumaiban is hányszor elő nem hozza őket? mindenkor kedvezőleg szól rólok; itt pedig jelesül a XI. k. 9. f. 3. §-ában említi, hogy egy másik történeti munkájában azoknak törvényei és intézményeiről még többet ír. E munkája elveszett; s elvesztével mely nemzet vallhatott nagyobb kárt nálunknál, kiket már csak geographicumjai is ily elevenen és mélyen érdekelnek?

vagy irigység lázában nem szenved, önkényt látja, hogy *szittyá fajunk józan értelmességének* magasztalásául szebbet, nagyobbát Strabónál senki nem mondhatott; úgymint aki párthus eldődinknek szomszédja, mert születésére nézve cappadóciai, és ami még több, mindazon parancsolatoknak, melyekkel Augustus császár az állandó legiókat s ezeknek tartására az *accisa* folytonos fizetését octroyirozta, nem csak egykorú tanúja, hanem a provinciák ezekből eredett nyomórának, s a nagy Gibbon által is érintett köz panasznak társa volt; annál méltányosabban dicsérte tehát a párthus kormány mértékletessége magas erényét, mennél keservesebben viselte maga a rómainak határtalan önkényét.

XV.

Az *országglás joga* a párthusoknál magához az első király nemzedékéhez (az úgy nevezett Arsacidákhoz) volt örökösen kötve, de az örökösödés sem a születés rendére, sem a nemre nem szorítkozott. A főhatalom a királyt illette, de a melyet, mint St. Croix mélyen átgondolva kifejezi magát ¹⁾, az előkelőknek tekintélye s a birodalom tiszteinek hatósága mérsékelte; úgymint akik a királynak, ha az nem az ősi törvény és szokás szerint kormányzott, ellenállhattak, s letehettek ugyan, de helyette nem választhattak mást, mint aki szinte az Arsacidák véréből volt. „Proximus“ — mondják Trogus Pompejus és Justinus XLI. k. 5. f. 2. §. — „majestati Regum populorum *Optimatum* ordo est; ex hoc duces in bello, ex hoc rectores in pace habent: e népek királyainak felségéhez legközelebb áll a *jobbágy urak* ²⁾ rende; ebből kerülnek ki vezéreik a hadban, ugyanebből kormányzóik a

¹⁾ Az idézett commentációban „patet ex his summum fuisse Parthorum imperium, temperatum tamen fuit nobilium auctoritate potestateque primorum imperii praefectorum.“

²⁾ *Hartvik* is sz. István élete leírásának VI-ik §-ában e szavakkal él: „Stephanus adhuc adolescens favore *principum* et *plebis* in patris solium proventus“; ugyanott: „*plebs* gentilis cum *principibus suis*“; a X-ik §-ban: „Praesulibus cum clero, *Comitibus* cum *populo*“; a XVI-ik §-ban: „*principes* et *milités*“; és végre a XIX-ben: „regnum cum *primatibus* et *populo*.“

békében.“ Tacitus pedig általjában szólván a párthusokról (XII. k. 10. f.) „nobilitati plebique : nemesség és köznépnek“ Ammianus Marcellinus (XXIII k. 6. f.) „summatum et vulgi : főberek s a nép“ szavakkal élnek.

XVI.

A párthusok *államtörvényét* látjuk itt a maga teljes alapvonalaiban. *Vérszerződésöket* pedig Tacitus ekképen írja le (XII. k. 47. f.): „szokás a“ — párthus — „királyoknál, ha szövetségre lépnek, jobbjait egymásba kulcsolni, hüvelykeiket összekötni s a csomót erősen meghúzni; mikor a vér a végső részekbe tolúl, azt onnan gyenge metszéssel kibocsájtják, és mindketten nyelvökkel érintik; az ekképen szőtt frigyét, mint kölcsönös vérrel pecsételtet, szentnek tartják ¹⁾.

XVII.

S most más e világszerte tisztelt s a párthus birodalom virágzásával egyidős nagy állam és tudományférfiak bizony ságának paizsa s aegisze alatt, a tények legvilágosabb terén úgy hiszem, egész lovagias komolysággal felhívhatom mind azokat, kik hiúságok mellett elég merészek, Béla király halhatatlan jegyzőjének, a későbbi esztergami érseknek Mátyásnak ²⁾, hitelességét ócsárolni — akár külföldiek azok,

¹⁾ Szentebbnek még mint a kézadást, mely a párthusoknál is szintúgy divatozott mint más helyütt a húnmagyarokról, nevezetesen Attiláról, mondtuk; Tacitus pedig (XI. k. 8. 9. f.) a párthusok egyik legnevezetesebb királyának Várdánnak példájában mutatja.

²⁾ Én egyébiránt folytonosan csak *Béla király jegyzőjének* nevezem, s ekkép fogom nevezni e dicső hazafit, míg élek; de névszerint ismervén őt, Anonymusnak anélkül, hogy személye s ehhez kötött hazafiúi tiszteletem ellen ne vétsek, nem mondhatom, nem is fogom mondani soha. Itt azonban még későbbi érsekségét és keresztnevét is kitettem, nehogy akárki a „Béla király jegyzője“ szerény s e rövidsége mellett is a pusztá idézésre elégséges paraphrasisomat bármi okból arra magyarázza, mintha a Bélák iránti kérdésben magam sem volnék magammal tisztában. Igen is, tisztában vagyok ebben szintúgy, mint Buffon ama híres állításának igazságában is: „hogy a stílus maga az ember,“ azaz: kinekinek belső jelleme. A többit lásd hatetszik a magyar Encyclopaediában az Anonymus cíkek alatt.

akár honiak — vessék össze az *országglás jogáról*, a párthusok és magyaroknál egyenlőkép alkotott *azon törvényt*, mely e jogot itt is, ott is egy házhoz köti, de az örökösödést sem a születés rendjéhez, sem a nem különbségéhez nem szorítja; meg meg azt a másikat, mely az ország főembereit az ország dolgai feletti tanácsból nem csak ki nem zárja, hanem itt is, ott is a törvények érvényét az ő hozzájárulásoktól feltételezi; végtére azt, melyet a magyar vérszerződés V. pontjában a *nemzeti átokról* ¹⁾ olvasunk, a párthusoknál pedig Tacitus bizonyossága szerint talán igen is sokszor gyakorolva látunk. És ha eddig e királyi jegyzőt olyannak tekintették vagy mondták ²⁾, ki „korának nézeteit és intézményeit a múltba helytelenül visszaviszi“; ha példátlanok tartották a magyar vérszerződést: tagadják ezentúl a párthusoknak a történeten íme halhatatlan hősei által híven rajzolt államtörvényét, mely amazt nem a légalkotmányokban repdeső bölcsészeti észnek merész szárnyain, hanem annyi századokkal korábban, a gyakorlati téren megelőzte: hogy a nemzeti hagyomány, jelesül a párthus név alatt értett elődinknek ősi szabadságuk és szokásaikhoz volt jellemző szoros ragaszkodása által fentartva, egykoron vezérszinórúl szolgáljon a magyar birodalom alapkövének letételéhez.

XVIII.

E-szent, és ha Tacitusnak a párthus névben egyesült szittya elődinkre alkalmazott egy másik hasonló felséges kifejezésével élnem szabad, az istenek oltárai előtt kötött szerződésről én több esztendőkkal ezelőtt Commentáiraiban, azután pedig a csiki székely krónika irányában az Új M. Múzeum lapjain terjedelmesen szóltam, s megvallom, örömmel fogtam volna e tárgynak újabbi vitás megemléstől

¹⁾ „Si eris pacificus, tum diceris rex et regis filius, atque amaberis a cunctis militibus; si iracundus, superbus, invidus, incapificus, super comites et principes cervicem erexeris, sine dubio fortitudo militum haebetudo erit regalium dignitatum, et ali enis traditur regnum tuum.“ Sz. Istvánnak fiához intézett szavai 4. f.

²⁾ Lásd ha tetszik Szabó Károly székfoglaló beszédének e részét a M. Akademia Értesítőjében, 1860. Phil. Tört. Oszt. I. 158. l.

tartózkodai, ha *Szabó Károly* úrnak időközben tartott akadémiai székfoglaló beszédében előforduló íme szavaiból: „Kivéven a névtelen jegyzőnek a szigorú bírálatot ki nem állható egypár adatait“ azt nem látnám világosan, hogy ő itt e nem csak nem névtelen, de nevével együtt halhatatlan királyi jegyző hitelességének újabb megtámadásában csak kiindulásának alapját változtatja, midőn Bibor Kosztára támaszkodva ellene az akadémia előtt új rovással lép fel.

XIX.

Nem csak *Dümmler* nem, de soha senki a nagyobb tekintélyű világírók közül is *Bibor Kosztát* oly mértékben, mint *Szabó Károly* úr, nem magasztalta. Szorgalmát, melylyel a legapróbb részletekig kutatja: vajjon az e vagy ama hamis vagy ferde adatát szlávoktól kaphatta-e, vagy besenyők, avvagy kozároktól? nem csak hogy elismerem, de csodálom is; egyedül arra vagyok bátor öt figyelmeztetni, hogy midőn császári írója a magyarokhoz szövetkezett kis Kóbor csapatot a magyar hét nemzetségek nyolcadikának, s kiváló derékségére nézve mindezek fölött legelsőnek, legvitézebbnek nevezi: e szavakkal egyszersmind Álmos, Eleud, Kund, Ond, Tas, Huba, Tuhutumnak összes dicső népeit nem alacsonyítja-e le a végső fokig? annyira t. i. hogy még *Cassel*, e külföldi író is, Bibor Kosztának őseink iránti *megvető* hangját férfiasan megrója. Tisztelt társunk megvallja már maga is, hogy Bibor Kosztának azon tana, miszerint a Kóborok nemzetsége tette volna őseinknek legkülönb néposztályát, alaptalan“; sőt még ennél is többet mondat véle komolyabb ítési szelleme — beszédének 164. 165-ik lapján —: „hogy t. i. a besenyők általi kétszeri kiveretést, valamint Árpád vezérré választásának részleteit a császár nem-magyaroktól vette; mert a magyar tudósító az etelközi vereséget lehetetlen hogy oly csaknem teljes megsemmisítés színében rajzolta volna, mint ő rajzolja; miután az valósággal nem is volt oly döntő csapás, mely a nemzet erejét megtörte volna; és Árpád választását elbeszélve a túlságos fontossággal emlegetett khazar befolyásról nem így nyilatkozott, a vérszerződésről kétségtelenül megemlékezett volna.“ Saját ily szép, ily ala-

pos szavairól feledkezett meg tehát tisztelt társunk, midőn beszéde folyamában vitatja: hogy a királyi jegyzőnek azon állítása, miszerint Álmos még az ősi honban az összes nemzet fővezére volt volna, a szigorú bírálat előtt meg nem állhat“; miért? mert Bibor Koszta mást mond, s jegyzőnkön kívül a világon semmi más forrás nincs, mely Álmos fővezérségéről szólna.“ Innét származik azután a 128-ik és következő lapon feltűnő ama kifakadás, hogy „költőink a királyi jegyző Álmosát a zsidók Mózséséhez hasonlítva igen szépen felhasználhatnák ugyan a költészetben, de nekünk a történet-tudományban ez eszmét minden szépsége mellett is mint nem igazat határozottan vissza kell vetnünk“ !! Fellengző szavak, a melyekre az igaz ügy nem szorúl! Mi ezek ellenébe csak Kézait állítjuk, kinék a hűnnyagor régiségekben volt különös jártassága tiszteletéül jelen jegyzeteinkben is több helyt fogunk hálás, habár csak csalóközű földi mogyoróvirág, ne-felejtés és lilomokból koszorúkat fűzni. Kézai Álmosnak e régi, azaz még az ősi honban volt fővezérségéről a megegyező leghajdanibb hűn szokás nyomán is ¹⁾, épen azt mondja, mit a királyi jegyző: Árpád in fluvio Ung castra fixit, eo quod prosapia eius ista pre ceteris, úgy mond ő „scythie tribubus prerogativa insignitur dignitate, ut exercitum precedat eundo, retrogradiatur redeuntem ²⁾: Árpád az Ung folyó mellett úté fel sátraít, minthogy az ő nemzetsége a többi szittya törzsek felett azon kiváló méltósággal bírna, hogy az előre nyomuló hadsereget megelőzze, a visszatérőt pedig fedezze.“ A magyar államnak e sarkkövét, melyről Commentárim I. k. 143. lapján (de praecipuo Magni Principis officio) az ott idézett alkotmányos törvényeinkre támaszkodva szóltam, *Turóci* Krónikájában is (II. R. 3. f.) láthatni: azt pedig soha

¹⁾ *Procopius* VI. századbéli jeles író Byzancnak a vandallokkal volt háborújáról írt munkája 2. fejezetében ezt mondja: „Inter Masagetas“ — kikről kevéssel az előtt így szólt: „sive ut jam vocant Hunnos“ — „quidam erat parvi agminis dux, magno vir animo et robore praeditus, qui paterno, adeoque avito, jure privilegium hoc habebat, ut in quovis Hunnorum exercitu primus hostem aggrederetur.“

²⁾ Lásd, ha úgy tetszik, krónikáját *Endlicher* Monum. Árpád. közt a 103. l.

semmi komoly magyar történész, s mint hiszem a tisztelt szónok sem, mint ítész, akár Bibor Koszta, akár holmi görög monachus és grammatikusoknak szedett vedett gyártatlan regéinek alárendelni, vagy bármely más tudósnak boncoló kése alá bocsájtani nem fogja. Bibor Kosztának ezen csalódásai között épen az a legbotrányosabb, hogy Álmosnak teljes elmellőzésével, egyenesen annak fiát választatja fővezérül, kinek, hacsak atyja nem ad, önmagának még semmi saját népe nem volt, melylyel most érintett fő kötelességét teljesíthette volna. Csak is Byzanczból jöhetne ily kalandos állameszme, melynek fonákságát be nem látni előttünk ép oly nehéz dolognak tetszik, amint részünkről lehetetlennek tartjuk azon pragmaticus történészeinktől megválni, kik híven megmaradván a bölcsek Elődnek Bibor Koszta által is érintett voksa szelleménél, s az ajánlott feudális függés ellenében a nemzeti önállás szabadsága fenségéről sem felejtkezvén meg, a vérszerződés történetéről úgy szólnak, hogy a választást Álmos személyén kezdik, s ennek bármely, de nemes és őszinte nagy lelkű nyilatkozata s beleegyezése folytán Árpádon végzik.

XX.

Mi pedig e rövid kitérés után folytassuk jelen jegyzetünknek kitűzött rendes vonalát; mert hiszen csak ezekből is, miket imént érintettünk, könnyen látható, vajon a császári író bir-e azon történeti tudomány- és írói alapos hitellel, melyre támaszkodva tisztelt társunk beszédének 130. lapján mondja: hogy amit a királyi jegyző őseinknek Kióvon, Lodoméron, Halicson át mai hazánkba vett útjáról előad, azt Bibor Koszta ellenében lehetetlen történeti valóságul elfogadnunk; — és mennyire állhatnak ugyanazon beszédének 132. lapján előforduló e szavak: „hogy mindezek után az elfogulatlan vizsgáló nem találhat elegendő okot hogy e pontra nézve a csaknem egykorú Konstantin császár tudósítását a névtelen jegyzőnél fentartott *magyar hagyomány*nál alaposabbnak s pontosabbnak ne ítélje.“ Nagyon csalódik, ki azt hinné, hogy az utóbbit egyedül e királyi jegyző tartotta fen; mert mellözve

az európai tekintélyű, és hitelességben Bíbor Kosztát minden esetre felülhaladó orosz Nestort, Kézai is ugyanazt bizonyítja, még pedig nevezetesen Edumen derék húnjairól, kik szerinte a magyarok visszaköltözése közben — „cum Hungari in Pannoniam sunt reversi“ és ismét „Hunni sive Hungari de-
nuo ingressi in Pannoniam, transierant s. a. t. — ezekkel ú-
jokban egyesülnek nem csak, sőt később az így egyesült hűnmagyar nemzetnek Abában nádorisánt, és nem sokára királyt adnak ¹⁾). Rövideden érintem ezeket, mert teljesen reménylem, hogy tisztelt társunk velem együtt továbbá is méltányolni fogja ugyan a külföldi írókat, mennyiben azok a szigorú bírálatot kiállják, de a magyar hagyományok megítélésében magát ez itthoni íróink bizonyosságának kettős zászlójához tartandja, mely minden kül- és beföldi elleneik dacára diadalmi dicsőségének teljes fényében lobog tiszteletre méltó régiségeink ormain. Van, igenis, Bíborban született Konstantinnál egy, jelesül a párthus és hűnmagyar történetre, a magyaroknak ázsiai feleikkel a legkésőbbi századokig volt közlekedésekre nézve, valóságos históriai kincs gyanánt becsülendő adat az általa nem egyszer, hanem kétszer is ismételt *szabartói aszphalói* nevezetben, mely iránt a Budapesti Szemle XV. füzetében egyik legjelesb, és a görögben legjáratsh nyelvészünk oda nyilatkozik, miszerint némely hűnök *szabairok*, s a magyarok annakelőtte *szabartói aszphalok* néven nevezettek. Mi annál nagyobb figyelemre méltó, minthogy a némelyek által nem eléggé méltányolt magyar hagyományok fényes igazolásául szolgál; melyeknek egyik fő fentartója, Kézai, krónikájának (Endlicher péld. 86. lapján) „az ő idejebeli Persiáról“ („quae regio Persidis isto tempore appellatur“) — mert e szó örvényébe lönek párthus eleink legyőzetésök után sodorva — a „Perside patriá“ról egyenesen bizonyítja, miszerint a hűnmagyaroknak egy része még az ő idejében is ott lakott.

XXI.

Attila felségének fejedelmi méltósága főképen azon környezet és kiséret fényében tükrözé magát, melyben a

¹⁾ Endlicher Monum. Árpád. 101. 102 l.

magyarok visszaérkezése után *Hartviknál* az első király nagy és nemes kísérete ragyog ¹⁾. Tacitus pedig a nagy állam- és tudomány-férfit nem csak külsőkép ismérte a hajdani párthus királyoknak e népszerű kíséretét, hanem ennek belső becsét is oly mélyen felfogá, hogy e szokásnak a királyi testőrségen kívül volt még más államérdekű okát leginkább ö-tőle tanuljuk; ki (XV. k. 2. f.) előadván, mikép tette legyen Volgez, a párthusok királya, öcscsét Tiridatest a párthus birodalomhoz tartozó Arméniának ²⁾ királyává ³⁾, e szavakat teszi utána: „et promptam equitum manum, quae regem

¹⁾ Lásd, ha ú. t., Commentárim I. k. 224 l. „Magnus et nobilis apud Hartvicum d. Stephani comitatus.“ Ennél sokkal fényesebb kísérete van Xenophonnál Cyrusnak saját költségén merő médus öltözetekkel ellátott híveiben, kivált midőn népétől egészen megvált királyi magányából az isteneknek teendő áldozat végett fényes kocsián kiindulván, ezzel néhanéha ön fenségének teljes pompájában láttatta magát, csakhogy e kíséretnek magyarázatát az a körül és előtte járt 10,000 királyi bérenc perzsák serege teszi.

²⁾ A párthusok országa az anyaország; Arménia és Média ké-sőbbben szerzett országok. Volgez pedig s Pacor és Tiridat fivérek voltak, kiknek viszonyait Volgez e szavaiból látjuk: „hunc“ (Tiridatem) „ego eodem mecum patre genitum, cum mihi per aetatem summo nomine concessisset, in possessionem Armeniae deduxi, qui tertius potentiae gradus habetur; nam Medos Pacorus ante ceperat.“ A mit Orelli megfelejtkézve Tacitusnak Arméniára nézve általam épen elébb — a XII. §-ban — idézett szavairól, a párthusok és arménusok közötti kapcsolatról Viscontival (a 145-ik lapon) csak mint lázadásos szemből eredetről mond, az ellen magát Orellit hívom bizony-ságul, ki midőn (az 537-ik lapon) Tacitusnak e kifejezését „mihi summo nomine“ magyarázza önkényt azt vallja: „Regis Parthorum, a quo pendebant reges Medorum et Armeniorum.“ Megvallom egy úttal azt is, hogy az Orelli által itt dicséért Ichnographiában sem az, mit Tacitus (XII. k. 51. f.) Volgezzal, sem az, mit ugyan ő (XV. k. 14. f.) Vasaces-sel mondat, sem pedig a római tanácsnak itt (XII. k. 48. f.) érintett ítélete nem jött tekintetbe, pedig ez így szól: „plures tuta disserunt omne scelus externum cum laetitia habendum: semina etiam odiorum, jacienda, ut saepe principes romani eandem Armeniam specie largitionis, turbandis barbarorum animis praebuerint;“ — így állott Ró-mának joga Arméniára.

³⁾ Az arméniai királyságra nézve Tiridatnak legnagyobb el-lene Rhadamistus volt, ki Arméniából hirtelen megszökni kénytele-nítettvén, mind maga, mind már is nagyon viselő s neje csak lóháton menekülhettek; a nő nem bírván ily útazásnak kínjait kiállni, kérte

ex more sectatur, Monesi nobili viro credit: és az önkénytes lovas sereget, mely a királyt szokás szerint kíséri, Monez nemes férfiúra bizta.“ Nem csak Orelli, hanem Tacitusnak egyéb commentátorai is e fölötté fontos szavakon, úgymint amelyek egy előttök egészen ismeretlen, mert minden, a pártusok virágzó kora utáni ázsiai népek és fejedelmeknél általában példátlan, *önkénytes, királyi, szabad, lovas kíséretéről* szólnak, a legkisebb megjegyzés vagy magyarázás nélkül áthadtak; és, ami még feltűnőbb, ugyanannak e helyével legszorosban egybe függő másik hasonló nyilatkozatát is (VI. k. 36. f.), ahol a nép kedve és őszinte tiszteletéből kiesett III-ik Artabán királyról ezeket írja: „nec iam aliud Artabano reliquum, quam si qui externorum corpori custodes aderant, suis quisque sedibus extorres, quis neque boni intellectus, neque mali cura, sed mercede aluntur, his assumtis stb.: nem is volt már Artabánnak más hátra, mint hogy azokat, kiket teste örjeiül az idegenek közül maga mellett tartott, sehonnaiakat, kik sem jóval sem rosszal nem törődnek, s csak bérben tartatnak, ezeket oldala mellé vévén stb.“ — semmi figyelemre nem méltatják; pedig Tacitus kedves antithesiseinek egyik legfenségesb példáját adja itt, midőn az országos és önkénytes kíséretet amazzal, mely bérencekből áll, összehasonlítja; mert igenis: honi, országbeli, birtokos, a közjót felfogó, és így legjobban is tanácsló, független, nem fogadott, nem fizetett férfiak serege volt az a „prompta equitum manus,“ mely mind a pártusok, mind pedig Hartviknak teljesen synonym „chorus comitum“ - a alatt ¹⁾, a húnmagyaroknál őszinte kíséré a királyt, s nem csak külső batorságára, hanem az országot vagy egyeseket illető kérdésekben leghívebb, mert teljesen független, nemzeti tanácsául is szolgált. Mi tehát annál hálásb figyelemmel tartozunk Ta-

férjét, hogy mielőtt fogságra juttatná, ölné meg őt. E történetet, annak bonyodalmait, végtére a nőnek Tiridat által lett legkegyelesebb fogadását Tacitus (XII. k. 51. f.) remekül írja le; mi pedig itt Tiridat kiváló humanitása, egyszersmind pedig a rajzoló mesterkéz méltó magasztalásául érintjük.

¹⁾ *Hartvik* (Érdy kiad. 19. fej.) „cum clero paternitas Episcoporum, cum manu ministrorum principatus chorus comitum.“

citus e fényes bizonyosága irányában, minthogy ennek szinte szavaihoz kötvén magát a Nagy Kálmán királyunkkal egy korbéli *Ganfréd* annak menyekzőjéről is így ír: „et cum semper frequens et numerosa manus *ex more* cum Rege sit, innumerabilem turbam plus solito rumor nuptiarum conflaverat;“ ilyest mond egyebek közt még a freisingi Ottó is; s én nem tudom, ha nem épen a párthus elődinkéhez hasonló okból, azaz a IV. Béla király iránt meghűlt nemzeti tiszteletből következett-e nálunk is e királyi kíséretnek megszűnése, mi fölött *Roger* siralmas énekében majdnem zokogva panaszkodik.

XXII.

Tacitus a *párthusok gazdag*, és az iberek szegény *külsejű hadseregét* remek ecsettel festi le azon beszédben, melyet (VI. k. 34. f.) az egyik s másik félen álló vezénylőknek ajakára tűz. A párthus a keleti birodalomról, mely fölötti uralkodásukat saját ősi vitézségök s erényökkel szereztek; ellenben az iberusnak bérenc katonájáról, ennek hitvány voltáról szól; — a másik félen Pharasmenes előre bocsájtván, hogy az ibereknek a párthus soha nem parancsolt, a győzelem tisztességéről, a futás gyalázatáról szónokol általában, de egyszersmind feleinek borzadályos csatasorára mutat, s a mediai aranytól fénylő párthus seregekre és várható gazdag zsákmányokra. Ismét könnyen elgondolhatni, mily fényes volt a párthusoknak királyi kísérő serege is ¹⁾. Vannak kik a párthust a maga öltözetében, s lovát szokása szerint felszerelve látván a régi érmek és más emlékeken, mind e készületet a perzsáktól kölcsönzöttnek tartják; de ezeket régen megcáfolta *Strábó*, ki XI. k. 12. f. 9. §-ában határozottan állítja, hogy „minden ilyen küldisz, mely már az ő idejében perzsiainak mondatott, magokra a perzsákra is csak a médu-

¹⁾ „Auri ardentique nullus, nisi iu armis, usus“ mondja *Trogus Pompejus* a párthusokról XLI. k. 2. f. *Florus* III. k. 11. f. „tum undique praefecti Regis“ — Parthorum — „ostendere signa auro sericisque vexillis vibrantia.“

sokról szállott“¹⁾. Halljuk már most, mit mond a mi annyiszor dicsért Kézaink Attiláról s húnjairól? Épen ezeket: „Indumentorum vero modus et forma sibi et genti modum Medorum continebat: a ruházásnak szabása és alakja nála úgy mint népénél a médusok módjára volt“²⁾. Ennyit a párthus név alatt egyesült scytha elődink öltözetéről³⁾.

XXIII.

Strábónak most idézett felette jelentékeny szavai folytában én ugyan teljesen meg vagyok győződve, hogy mindazon királyi fényes kíséret, melyről imént szoltunk, mind azon szokás, melynél fogva, hogy St. Croixnak (nem tudom honnan, de classicus helyről vett) kifejezését megtartsam, a pár-

¹⁾ *Strábónak*, e kiváltképen fontos és e tervemre nézve határozólag tájékozó szavai ezek: Nam qui nunc dicitur persicus vestitus, et sagittandi ac rei equestris summum studium, Regumque cultus et honores quasi divini, Regibus, ab ipsorum imperio subiectis qui habentur, a medis sunt profecta: mert ami most *persiai* öltözetnek, nyilazási és lovaglási legfőbb ügyességnek mondatik, mind ez, mind pedig azon majdnem isteni tisztelet és kitüntetés, melyben a királyok alattvalóik által tatnak, a médusoktól eredtek. Mily érdekes reánk nézve, s mily igaz mind ez: *Xenophon* Cyrusának VII. VIII. könyveiből tanulmányozzuk. Ó mikor derül fel a magyar Kliónak az a várva várt napja, midőn hű tisztelői az e jegyzetekben annyiszor emlegetett *Xenophont* és *Strábót* is szint oly kényelmesen olvashatjuk magyarul, mint *Cornelius Nepost* Czuczor és Toldy koszorús fáradozásai után már is hálásan bírjuk!

²⁾ 2. fej. 6. §. *Podhradcskynál*.

³⁾ Aki az első magyar királyoknak koronáztatásával kezdődött egyházi s ugyanazoknak és az országbeli nagyoknak ősrégi ruházatjokról s általában a magyar öltözetéről részletesen, de alaposan is kíván értekezni, annak mind a jámbor Tertullianussal, ki mintegy szemökre hányja párthus elődinknek, hogy még topánjaikban („corrigia parthica“) is drága gyöngyöket szoknak varratni, megismérkednie; mind pedig a *parthicae pelles* szavak alatt isméretes régi római phrasisnak; ennek az első római császároknál már divatba jött, a byzanciaknál pedig nem csak a lábbeliek, hanem (*Comment. I. k. 85. l.*) az öltözet egyéb részeire is terjedt fogalmáról; és a *persicae pelles* szavaknak különböző értelméről magával tisztában lenni kell; mert amazok párthus elődink által a legdrágább világos piros és lábbeliekre használt, emezek pedig olcsóbb, s leginkább asztalterítőül szolgált tarka bőröket jelentenek. l. *Ducange-Henschel Glossar. Med.*

thus királyhoz senki ajándék nélkül nem járúlhatott ¹⁾: egyenesen azokhoz a királyok iránti különös tiszteletmódokhoz tartoztak, melyeket itt Strábó majdnem istenieknek, és közvetlenül a médusoktól eredetteknek mond ²⁾. Miattam azonban az ajándék-adás e vagy ama formája s idejéről vélhet ki, amint tetszik; de arról, mi a dolognak lényeges részét teszi, hogy t. i. ezen ősrégi ázsiai szokás szerint valamint a párthus, úgy a magyar első királyok jövedelmeinek egyik leggazdagabb ágát az ajándékok tették, senki nem kételkedhetik, a ki III. Bélának 1184. kelt felette tanulmányos oklevelét, s amik ennek folytában Comment. I. k. 371—386. l. l. foglaltatnak, olvasta. Ezek részszerint kész ajándékokból, ingyenszállás-adásokból, s más ilyekből állnak, melyek valaha a király iránti általános tisztelet neve alatt értve, a szokás és későbbi törvények által részszerint megszüntek, részszerint eredeti címöktől elűtette az adó nevezete alatt maradtak fen.

XXIV.

Mi magyarok tehát saját őseink gyakorlati szokása után is ítélhetünk a *párthusoknak királyuk iránti tiszteletéről*. E tiszteletet Justinus (mert ily elfogultságot magáról *Trogus Pompejus*ról nem csak feltenni, de gondolni is botorságnak

et inf. latinitatis és *Valesius*nak Amm. Marcellinhez adott tudománycímű jegyzeteit a 300, 301, 384. ll. *Funke*, midőn Real-Schullexikonában a *médus öltözetet* kívánja megismertetni, azt *egyenesen a magyarhoz hasonlítja*: ha mit látok, Xenophon szavai után is alaposan; mert valamint ennél a médus, úgy a magyar öltözet is a jól termett testállás kellemeit tünteti ki.

¹⁾ Az odafen érintett Commentációjában: „Reges Parthorum nisi oblato munere salutare non licebat.“

²⁾ Épen ezt mondja a tudós *Funke* az imént idézett Real-Schullexikonában, jelesül az általa kitűnő szorgalommal szerkesztett „*Persis*“ cikk alatt, hol előszámlálván az ázsiai többi királyi jövedelmeket (regálékát) ezt teszi hozzá: „Vielleicht mehr als Alles dieses betrug die freiwilligen Geschenke, — keiner kann im Orient vor einem Höheren, noch weniger vor dem Könige ohne diesen erscheinen.“ Funkének ezen egész cikke különösen azokra nézve, kik a királyi jövedelmeknek a magyar előidőkben mikép volt ázsiai kezeléséről alaposb ismeretet szerezni kívánnak, felette érdekes.

tartanánk) alighogy csaknem épen a korlátlan uralkodás féktelenségeig s a rettegésig nem viszi a párthusoknál ¹⁾). Ő sem állami alaptörvényökre, sem azon eredménydús tényre, mely a királyok tekintélyére nézve az ő felfogásától oly messze elütött, következéseket szült, nem emlékezik. Crassusnak serege ugyanis a párthusok által teljesen tönkre tettét, s Róma fenállásának 718-ik évében M. Antonius is általok legyőzetvén, 16 esztendővel ezután IV. Phraates király mind az elfoglalt összes zászlókat visszaküldötte Augustusnak, mind pedig a párthusoknak a rómaiak iránti barátsága legbiztosabb zálogául saját királyi véréből túszoikat is küldött, mint önkényt kitetszik, de amint ezt Tacitus (II. k. 1. f.) a legnemesb őszinteséggel ki is mondja: „nem annyira tőlünk“ — rómaiaktól — „féltében, mint mivel a maga népeiben nem bízott.“ Mi ekképen kötlevébe szerkesztve, a párthusok s rómaiak közt szokássá vált; de mint a következő csakhamar megmutatta, nem a párthus királyok tekintélyének nagyobb biztosítása, sőt inkább folytonos veszélyeztetésére, mert ezen időtől kezdődött egyszersmind azon szokás is, hogy akik otthon a királynak ellene szegültek, azon túszoiból kértek más királyt; Róma sohasem tagadta meg kérésöket ²⁾); kaptak volt királyokat eleinte az Arsacidákból, (fi vagy leányágbeliekből — az a párthus alaptörvényekhez képest mindegy vala), kik ott túszo gyanánt tartattak; később — mert így mennek az emberi dolgok — nem Arsacidák, sőt nem párthusokból is ³⁾); csak-

¹⁾ XLI. k. 3. f. „Principibus metu, non pudore, parent“ az 5. fej. ben pedig: „relictis duobus filiis, Mithridate et Phraate, quorum maior Phraates more gentis haeres regni“, és még is ezután: multis filiis relictis, quibus praeteritis potissimum Mithridati reliquit imperium“: ezeket írja Justinus, kinek arra, ha vajon egy párthus királynak ezt magától tenni hatalma volt-e? semmi gondja nem vala.

²⁾ L. a párthus követeknek a római senatusban tartott beszédjét, kik a most érintett kötés magyarázata mellett Gotarz király helyett Meherdatest kérték királyuknak. Tacit. XII. 10. Ezt Gotarz, minnekutána elfogtván eleibe vitetett, mint nem rokont, sem Arsacida ivadékot, hanem külföldit és rómat, ugyanott lehordá, és fülleit lemetesztevé életben hagyá.

³⁾ Strabó e kötéstről (VI. k. 4. f. 2. §.) így nyilatkozik: „Parthi autem, tametsi et ditionem Romanis habent conterminam, et maxima

hogy kapni és el is fogadni valakit királyúl a párthusok eszmejárása szerint, mint alább látni fogjuk, magának a hatalmas Rómának irányában is két külön fogalmak voltak.

XXV.

Ilyféle esetek, mint mondók, gyakran fordulnak elő a párthusok történetében; mert amit *Ammianus Marcellinus* és *Priscus* a húnokról, és hogy másokat ne említsek ¹⁾, Kézaink a magyarokról ²⁾, és ezeknek könnyen minden látszó ok nélküli *hirtelen fellobbanásáról*, és meg önmagoknak magokkali kibéküléséről megjegyeznek: ezen jellemvonás melyet — mint másutt érintettük — Cicero a legjobb természetjelzőjének tart: úgy tetszik, sehol inkább és oly kiterjedésben, mint a párthus név alatt egyesült scytha elődeinknél nem mutatkozott ³⁾. Jól ismérte ezt az annyi viszontagságok után sem csüggeteg, elüzött párthus király Artabán, s Tacitus (VI. k. 36. f.) szerint abban lelte balsorsa feletti vizsgáztatását: hogy „a párthusok is, kik a távollévőkhez méltányosak, a közellévők iránt pedig ingatagok, még talán megbánásra gerjedhetnek“; aminthogy úgy is történt ugyan azon k. 43. 44. f. szerint.

pollent potentia, tamen Romanorum, nostraeque aetatis principum majestati ita concesserunt, ut non spolia modo, quae de Romanis aliquando retulerant, Romam miserint, sed et filios Phraates Augusto Caesari, nepotesque crediderit, amicitiamque datis obsidibus emereri officiose voluerit; et nostra aetate saepenumero hinc Regem petunt, ac iam prope est, ut omnem potestatem Romanis subiciant.“ Örömmel idézem *Strábónak* párthus elődeink önállása és függetlensége fenmaradásáról ily nemesen aggódó szavait; *Montesquieu* többször idézett munkájának 6. fejelet szerint is következetesen szólott *Strábó* akármely más népre, csak a párthus nevezetűre nem: mint alább látni fogjuk.

¹⁾ Comment. I. 87. l.

²⁾ „Post hunc (Andream I.) regnavit Benyn Béla, quo regnante Hungari fidem dereliquerunt et baptismum; anno in fide oberrantes, ut nec pagani, nec catholici viderentur; postea tamen motu proprio fidei adhaeserunt.“ *Endlicher Monum. Árpád.* 117. l.

³⁾ Ezt legrövidebb úton *Gotarznak* szakaszonkénti királysága történetéből láthatni *Tacitus* XI. k. 8. 9. 10. f.

XXVI.

De ismérte a párthusoknak a húnmagyarok több mint ezredéves történeteinek keresztül egész a mostani ivadékgig fennmaradt ezen jellemét Cassius is, Syriának akkori nagy nevének kormányzója, s Róma legtanultabb, legtudományosabb fiainak egyike. Erre bízott vala *Tacitus* (X. k. 12. f.) szerint a párthus felekezet részéről Gotarz ellenében királyul kikért, már is említett, Meherdatesnek szokás szerint Euphratesig terjedt kísérése. Ő kiszállott Zeugmánál, s azokat, kik Meherdatest kívánák királyul, oda hívta magához. Az ahhoz szító nagyok, s az arab király Acbar el is érkeztek; Cassius pedig általadván nekik Meherdatest, ezt arra figyelmeztetvé hogy: „a barbárok szalmalángja halogatás által meghül, vagy változólag hűségtrösbe csap át; lásson tehát a vállalathoz.“ „E tanácsnak“ — így folytatja Tacitus — „Acbar hamiskodása miatt nem lett sikere, ki e tapasztalatlan, s a fő szerencsét tobzódásban helyezett fiatal embert sok napokig Edessa városában tartóztatá, s midön Caren“ (parthicum név, a veletartó párthus felekezet fővezérének neve) „felhivá őket, s ha íziben jönének, jó eredményre kilátást nyújta“, ő inkább Acbart követte másfele, s nem is lett királya a párthus név alatt egyesült szittya elődinknek, mert mint Tacitus ismételve magasztalt nemes egyenességgel (XII. k. 14. f.) megvallja: „a párthusok inkább szeretnek a rómaiaktól királyt kérni, mint királyt bírni.“

XXVII.

Kedves dolgot teszek, gondolom, a szerves rend szigorúbb barátinak, ha itt nyomban Tacitusnak egy másik hasonló nagylelkű bevallását is említem, t. i. azt: „hogy a rómaiak inkább szeretnek a párthusokkal hadban lenni, hogysen hadat viselni“ ¹⁾. Én pedig annál örömebb teszem ezt

¹⁾ Azért is helyén áll itt Tacitusnak e két szinte tájékoztató phrásisa egymás mellett, hogy Orelli és vetélytársai, kik ez utóbbit nem tudom mily bonyolodott kifejezésnek tekintik, egyiket a másikka egybevetve, és így közvetlenül, megismérkedve Tacitusnak ebbeli szólásmódjával, meggyőződve lehessenek, miszerint *Burnouf* semmi

mert így látjuk legvilágosabban, hogy Tacitus nem csak mint nagy író egyenlőn tanulmányozta a római és párthus történetet, hanem mint mély eszű államférfiú teljesen felfogta ennek is amannak is valóságos szellemét. Tacitus fenebbi állításának valóságát leginkább azon háború bizonyította, melyet Arménia visszaszerzésére indítottak s akkép viseltek a rómaiak, hogy Arménia, melynek birtokába Tiridat fen a 21. §. alatt Vologez a párthusok királya által vezetettet, ugyanez, továbbá is, a jogkérdés épen hagyatván, megmaradt. A rómaiak előtt legkevesebb az volt, ha a párthusok otthon magok között felekezetekre szakadtak, s az egyik vagy másik párt a túszok közül kért magának királyt. Ezt mint csak imént mondánk, rendesen a syriai főnök kíséré a római és párthus birodalom határáig, hogy ott a meghasonlottak felekezetének általadja, s ennek személyes jellemétől sok függött a nemzet kebelében fellobbant viszálykodás további fejlődése, azaz arra nézve, hogy a meghasonlott felek által vévén tőle a kívánt királyt, többnyire elleneikkel magok végezék bajokat. Voltak ezek között, kiket nem lehet tisztelve nem említeni: egy Cassius, egy Corbulo; voltak azonban számos Vitelliusok, kik az alig feltűnt szikrát magok igyekeztek legnagyobb lángra gyulasztani. De ezeknek s ilyféléknek elbeszélése tervemhez nem tartozik; lássuk inkább mi van Tacitusnál, a legnagyobb író s általunk soha eléggé nem magasztalható államférfiúnál a *párthusok hadi miltánára* nézve olyas, mit, ha én még oly szigorú hűséggel adnék is elő, még is attól tarthatnék, nehogy a nem eléggé avatott olvasó által *bölcs Leon* azon századokkal későbbi munkájának, melyet ő jelesül a magyarok hadtanáról írt, plagiátora, és így a legnyilvánosb anachronista gyanánt tekintssem. Bánjunk a római Tacitussal a párthusok által Róma irányá-

merészséget nem követett el, midőn Orelli Tacitusának 537. l. e phrásist így értelmezte: „il aimait avoir la guerre, que la faire“; hát az a híres hely (XII. 49.) ahol még felében sem végezte a római legátus a reá bízott nagyszerű dolgot, s „redire in Syriam jubetur, ne initium belli adversus Parthos existeret“: mire mutat egyébre, mint hogy a romaiak igen is inkább szerettek a párthusokkal viszálykodni, mintsem vélők hadat viselni.

nyában követett udvariasság és loyaltás szabályaihoz képest a szerint, hogy valamint ők „a hatalomban versenyezvén, a tiszteletben a rómaiaknak adták az elsőbbséget;” szintűgy mi is hagyjuk őt a megbecsülhetetlen nagy író előbb szólani. Ezeket mondja ő (XII. 46.) „Semmiiben sem járatlanabbak a barbárok mint abban, hogy kell gépekkel bálni s ostromoknál fogásokat használni; holott mi rómaiak tökéletesen értünk a hadtudomány e szakaszához.” Nincs amiért ezt tagadnánk; mert annál nagyobb a párthusok dicsősége, kik mindemellett saját magának Tacitusnak bizonyosága szerint Pae-tius consulnak „mindennel gondosan ellátott táborát” beveték, s megtudván, hogy Corbulo Euphrates partján erődöket épít, viszont ők is csakhamar a magok partján oly sáncokat állítottak, melyeket azután, ahogy békére fordult a dolog, lerontatni épen oly igen érdekében volt a rómaiaknak, mint a párthusokéban, hogy a római erődök az Euphratesen túl ledöntessenek.

XXVIII.

Tacitusnál (XV. k. 1. f.) „tüzesen rajtok mennek a párthusok az ostromlottakon; majd a legiók sánczgerébit támadják meg, majd a várat, közelebb nyomulván hogysem szokás, hatán e vakmerőséggel harcra csalhatnák az ellenséget.” Az ő hadi erejüket a lovasság tette; egészséges és gazdag legelőre volt tehát szükségök (XI. k. 5. f.), s e tekintetben egy sáska-raj, mely füvet, galyat megemészt, jobban megakaszthatta hadjáratokat mint bármely más edzett hadsereg. Ennek irányában „üzni hátrálni szabály szerint megszokván, tágítanak” — úgy mond Tacitus — „soraikon hogy nyilvetésre tért csináljanak, vagy színlett futással kelepcét vessenek.” Mindezeket (a Commentárok I. k. 86, 101. ll.) tudjuk a *húnokról*, és hasonlókép bizonyítja Bölcs Leon császár is a magyarokról. De aki Tacitusnál a római fővezérről, Corbulórol, azt olvassa: „hogy már a párthusokkal volt első elenséges találkozásával legióinak legfőképen óvatosságot parancsolt, s jelesül meghagyta” (XIII. k. 10. f.) „hogy a rajtok ütőkkel mérközzenek, de a futamodókat ne kergessék”; olvasta tovább, hogy egy csapat, mely a parancsolt óvatos-

ság határán túllépett, vakmerőségéért lakolt; s megmeg hogy Corbulo még azon pillanatban is, midőn Syriába visszaköltözött, a maga után maradandott két legio tisztjeinek végparancsolatúl is azt hagyta „hogy inkább óvakodással működjenek, mint hamarkodva“; — mindezeket tudva (Comment. I. 86—101. l.) a húnokról is, önkényt látjuk azt is, hogy amely tanácsot bölcs Leon a magyarokra nézve adott fiának, abban őt a ker. számítás VII. tizedében a párthusokra nézve nem csak szóval, hanem gyakorlatilag is a következő római hadvezérek okulásául Corbulo megelőzte.

XXIX.

Mit mond még a római nagy író, ami nékie a párthus név alatt egyesült szittya eldődink hadi szokásaiban feltűnt? nekünk pedig azért tűnik fel, hogy e szokás, melyet eddig csak a húnmagyarokénak véltünk, az ő bizonyossága szerint már párthus eleinknél is megvolt. Szerinte (XI. k. 10. f.) a párthusok vitéz Várdán királyuk ¹⁾ diadalmainak közepette bár győztek, hosszas háborúskodásról egyszerre tetettek. „Parthi quamquam victores, longinquam militiam aspernantur.“ Emlékezzünk itten arra, mi a Comment. I. k. 369 l. mondatott: nemzetünk legrégibb szokásához képest a hadjárat csak 15 napig tarthatott. Nézzünk továbbá, ha úgy tetszik, a Commentárok ugyanazon könyve 120. lapjára: ott, s nevezetesen Turóci krónikájának II. R. 63. fejezetében II. István királyunknál magát párthus elődink Várdán nevű királyának történetét látjuk szinte csak egy újabb kiadásban; mert a *párthus és húnmagyaroknak ugyanazon egy alkotmányi alaptörvénye, ugyanazon egy erkölce, kedélye mellett* a párthusok is csak azt mondhatták szóval e királyuknak, amit a krónikás szerint a magyarok mondtak a magokénak: „király, ha tovább akarsz hadakozni, harcolj magad; mi pedig haza megyünk, s más királyt választunk magunk-

¹⁾ *Baïter J. G.* és barátjái Orellié azon érdem hogy a Bardanes régi hibás olvasást Tacitus XI. k. 8. és következő fejezeteiben a régi leghitelesb medicei codex után Vardanesre igazítva idézhetjük.

nak.“ Ím a jellem, a szokások, a történet mint egyeznek párthus és húnmagyar eldődinknél.

XXX.

Ezeket Tacitustól tudjuk, a nagy író s államférfitől, mi pedig ily ritka nagy becsű figyelemért, melylyel eldődinknek szokásait, jellemét nem csak megismertette, hanem a legelevenebb rajzban adta át a legkésőbbi nemzedékeknek, mondjunk neki annyi köszönetet, amennyit csak azon elődök egyes utódjainak hálás keble bírhat meg. Emlékezzünk egyszer smind tiszteletteljesen már itten Plutarchusról, ki az e képen fentartott párthusi hadtan emlékeihez a boltozati éket azzal a tannal adja, hogy valamint (Comment. I. k. 77. l.) a húnmagyaroknak, úgy már ezek őseinek a párthusoknak is csatarendje a legrégiebb időktől kezdve mindenkor félholdalakú volt: *παρημειβετο τῶν βαρβάρων τὴν ταξιν οὖσαν μνηροισθῆ*. S most már halljuk, mit ír Tacitusnál későbben ismét egy római consul, *Dio Cassius* a párthusokról? még pedig önkényt bevallva előre, hogy reá nézve a párthusok egyéb szokásai felett az bír legnagyobb érdekekkel, ami hadjárataikra vonatkozik ¹⁾. Az ő szavai ezek: „haddal bizonyosan erélyesek a párthusok; nem hogy a rómaiak földjéből vettek volna el valamit — mert a magokéból is engedtek ezeknek —, *hanem mivel még szolgaság alá nem kerültek*, és mivel még ma is, ha

¹⁾ *Dio Cassius*, ki Gibbonban találta legjelesebb, legilletékesebb dicsérőjét, a párthusok történetének egész súlyát abban helyezi, hogy már első Arszakjaik, országglóik, alatt (174—154. Kr. el.) Mezopotámiát — „ita omnis quae Tigrim et Euphratem fluvios inter jacet regio adpellatur“ írja — magukévá tették; mert „amit“ — úgymond (XL. k.) — „azelőtt párthus nevezet alatt bírtak, nem sokból állott.“ Következtesen mondja tehát *Dio Cassius* fenebbi szavai után: „habitant autem Parthi trans Tigrim fluvium in acibus et castellis, adeoque urbibus etiam cum aliis tum Ctesiphonte, quae regia eorum est.“ Lásd, ha úgy tetszik, azt is, mit Brockhaus Conv. Lexikona 10-ik kiadásában Mezopotámia régi classicus területéről érint. Amit tehát St. Croix *Dio Cassius*nak történettudományáról és írói szorgalmáról mond: „ce qui nous reste“ (de son ouvrage) „offre une quantité de faits, qui sans cet écrivain nous auroient été absolument inconnus. Que de choses n'y trouve-t-on pas pour éclaircir et justifier les

a mieinkkel“ (a rómaiakkal) „megütözköznek, győzni szoknak. A paizsra mitsem hajtanak ; magok lovasok ; nyállal és hajító szerekkel és testöknek nagyobb részére nézve fegyveres öltözettel élnek : gyalogok köztök kevesen vannak ; s ezek nem oly erősek , mint amazok ; de ök is nyilasok , amire gyermekségöktől fogva taníttatnak ; egök és tájok mindkettőre nézve kedvező ; mert a táj legnagyobb része téres , sík és mind a lótenyésztésre , mind a lovaglásra igen alkalmas. És azért egész méneseket visznek magokkal hadba , hogy ha kell , felválthassák lovaikat , és egyszerre messziről is helyben teremhessenek , s meg megint rögtön távol tűnhessenek fel ¹⁾. A lég nálók száraz , és semmi nedvet nem tart magában ; ismét a folytonos nyilazási gyakorlat ²⁾, kivéven a derék telet s akkor hadba nem is mennek. Az esztendő egyéb részeiben ha vagy magok körül , vagy az övékéhez hasonló földön hadakoznak , ütözközésben aligha meggyőzhetők ³⁾, mert hozzá vannak a nap legnagyobb hőségéhez szokva. A szomjúság ellen több módokat találtak fel ; a *kancák önálók e szükség enyhítésére szolgáló állatok*“ ⁴⁾.

Annales et les histoires de Tacite ? Si nous en étions privés , il y aurait de grandes lacunes dans l'histoire — — — du second siècle ; un des plus heureux , dont les annales du monde nous aient conservé la mémoire“ ; azt mi magyarok is mondhatjuk arról , amit a párthusok történetére nézve ezen írántok legméltányosabb államférfi írótól , Dio Cassiustól , tanultunk.

¹⁾ Úgy tetszik épen ezt mondja *Storch A. M.* Huszárdala :

Jetzt hier und jetzt dort
Streiche um Streiche ,
Und Leiche um Leiche ;
Und nun schon sind sie fort.

Pedig mennyi függ a hadmozdulatok sebességétől , Macedoniai Sándor és *Caesar* mutatják , s *Vegetius* azon oráculuma : „quia in rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse , quam virtus.“

²⁾ Más egykorbeli írók a párthusok és sarmaták nyilazását összehasonlítván bizonyítják , hogy a párthusoknak ívök is hosszabb , és ezeknek hordereje sokkal nagyobb volt , messzebbre hatott , mint a sarmatáké.

³⁾ Lásd a rómaiak *Crassus* vezénylete alatt a párthusokkal volt ütözközését elevenen lefestve *Dio Cassius* XL. könyvében.

⁴⁾ Ujjal mutatva van itt a *lófejő* , *lófő* nevezetnek ősrégi eredete.

XXXI.

Trogus Pompejus, előre bocsájtván hogy a M. Antonius legióival szembe szállott párthusok ötven ezeren voltak, utána teszi, hogy ezeknek legnagyobb része szolgálkból állott. Különös, és aligha Justinus kezétől nem szenvedett hely ez is: mert így még a nemesnél is nemesebb szolgaság lehetett az, mely az óperzsa birodalom virágzásakor még csak az első foglalás szük, sovány és a szomszédok vagy is az előbbi tulajdonosok által sem irigylett térre szorúlt párthus nevet ¹⁾, annyira emelte, hogy az Arsacidák alatt hatalomra nézve sok századokon keresztül Rómával vetélkedett. Ámde a szolga név tisztességes oldalára nézve én már Commentárimban akkép igyekeztem értekezni, hogy, amit ott a *szabadok, szolgálk*, s a *hadakozók* nevezeteinek ősrégi értelmezéséről írtam, azt itt a párthusokról — mert ezeket illeti a húnmagyar jog minden részeiben az előpéldának dicsősége — csak mintegy visszaemlékeztetőleg kellett érintenem. Már maga Trogus is úgy magyarázza az itt említett *szolgálk* fogalmát, hogy e néposztálynak jóllétére az országbeli urak úgymint saját gyermekeikére²⁾ ügyeltek, azokat a lovaglás és nyilazásban nagy gonddal tanították, és sorsuk felett általában a szerint örködtek, hogy számuk nem csak nem fogyott, hanem folyton vígan gyarapodott. Mit sejtünk Trogusnak már csak e szavából is mást, mint azt, amit e jegyzetek végén teljes világosságban látni fogunk; hogy valamint magyar elődünk a vérszerződésben a párthus államtörvények főpontjai mellett állhatatosan megmaradtak, hasonlóképp azoknak első és legbölcsebb királyok a kormány gépezetének általában, különösen pedig a megyéknek szervezésében magát szorosan a párthus elődök nyomdokihoz tartotta. Meghiszem hogy e „szolgálknak” nevezett népség nem élt jelesül a birtoka feletti független rendelkezhetés szabadságával: hogy ne hin-

¹⁾ *Dio Cassius*sal teljesen megegyezőleg mondja *Curtius* (VI. 2.): „hinc in Parthienem perventum est, tunc ignobilem gentem, nunc caput omnium, qui post Euphratem et Tigrim omnes siti, rubro mari terminantur.” Melyekből, gondolom, önkényt látszik, hogy amely írók már a párthusok első letelepedésében ezeknek Sesostris aegyptusi király által lett gazdag s téjjel mézzel folyó adományoztatását hirdetik, csupa idő-előtt született idomtalanságot regélnek.

ném, hiszen a magyar joggal és a párthusok történetével teljesen ismeretlennek kell lenni, ki be nem látja, hogy az első magyar király (Endlichernél I. T. k. 7. és a II. T. k. 2. fej.) azon szorosb függési viszonyt, melyhez a *várnépek* és *udvarnokok* korabeli sokaságát kötötte ¹⁾, örök időkre számította, és jelesül a vármegyék banderiumának azon kiváló részét, mely a királyt, s nem csak ezt, hanem azon ország zászlósát is, kit ez a maga helyetteséül nevezett, az ország határain túl is, követni tartozott ²⁾, e néposztályokból szerkeszté. A második szent király s jelesül a napról napra dicsőbb Kálmán után következett királyok megszegték sz. Istvánnak a párthus elődök szellemében alkotott eme törvényét ³⁾, de a Trogus által említett második párthus törvény, mely szerint: „*amint kiki közlök gazdagabb vala, annál több lovasokat tartozott a hadba küldeni*“ ahhoz képest, amint ezt nálunk Tubero és Tamás esperes, Trogust mintegy kiírva, hasonló és határozottabb szavakkal bizonyítják ⁴⁾, Magyarország kezdetétől fogva majd csaknem mai napig tartott.

XXXII.

És itt van már helye, hogy amit Kézai, Commentárim I. k. 24. lapján már előre kiválólag dicsért és még eddig sem eléggé dicsért Kézai, Attiláról mond, a húnmagyar történetekben volt mélyebb avatottságának további fényes bizonyoságául felemlitem: „*thalamus ejus*“ — így ír ő — „*ex auro purissimo, laboratu mirifico, in exercitu secum ferebatur*“; nincs kétség róla; az *volt a párthus királyoknak előnyök, hogy arany ágyon feküdtek*, és épen ez okból Artabánnak azon engedménye, hogy Izát, az Adiabénoknak véle szövetséges királya ¹⁾ szinte arany ágyat használhasson, különös hálája s

¹⁾ Commentárim I. k. 139, 218, 219, és 270. ll.

²⁾ U. o. 364. l.

³⁾ U. o. 218, 219, 272, s. t. ll.

⁴⁾ U. o. a 228. l. 40. §. és 361—2. lapon a 167. és 168. §§. alatt.

⁵⁾ Ennek atyja a Tacitus XV. k. 1. fej.-ben szóló Monobáz volt.

Magáról Izátról és annak a judaismusra lett téréséről lásd, ha úgy tetszik, Josephust. Izát példáját azután a kozárok követték, s mint

kegyeletének legfőbb jele gyanánt hírhedett el egész Ázsiában ¹⁾).

XXXIII.

A párthus királyok Róma Caesarjaival nem csak követei, hanem írt levelek által is értekeztek. E leveleknek egyike, az t. i. melyről Suetonius ²⁾ különösen emlékezik, világ-hírű is lett; mert úgy szerkeszté azt Artabán Tiberiushoz, hogy tartalma egészen megfelelt azon Rhetor szavainak, ki egykor e tudományban Tiberiusnak praeceptora lévén, őt már akkor, „vérből gyúrt sárnak“ nevezte. A párthus országos főuraknak Tiridathoz írt leveleiről pedig annak helyén fogunk emlékezni; és még is, ki gondolná, hogy a párthus királyok által viselt dolgok felett sem az ő titoknokaiaktól — kikkel a fenebbiek szerint birniok kellett — sem bármely más benszülött írástudóktól semminemű jegyzetek fen nem maradtak; mindent, mit felölök tudunk, merő idegenektől s a velök ellenséges vagy vetekedő nemzetekhez tartozó íróktól tudjuk. Abban még is úgy látszik kedvezett az ő emléköknek a sors, hogy ezen idegen írók, majd mindnyájan egyszersmind államférfiak lévén, alaposb tudományuk, tapasztalásuk s tekintélyöknél fogva, hitelességökre nézve is a közönséges író seregnél mindenesetre fenebb állanak. Diadalaik nagyobb kisebb dicsőségének mérfoka irányában is csak ezekre kénytelenítettünk magunkat bízni. Így tudjuk Orod királyról, hogy Crassust megverte, de mily nagy, mily igen szégyenére vált legyen Rómának e megveretés, azt egyebek közt Vellejus Paterculus, ismét római hős és államférfiútól tanulhatjuk; mert kevéssel a párthus révben egyesült szittya elődinknek e diadalma után Maraboud a morvák és cseheknek, s ezután Arminius, a germánoknak méltán elfelejthetetlen hőseik, vívták ki magoknak nevök halhatatlanságát ugyancsak a ró-

én tartom ezeknek egykori ideiglenes szövetséges társai, a mai székely atyafiaknak ősei, mint már másutt érintettem.

¹⁾ Florusnál — III. k. 5. f. — az albániai király Pompeiusnak küld a többi ajándékok közt arany ágyat is.

²⁾ Suetonius Tiberiusban az 57. és 66. fej.

maiak ellen. Ez utóbbi csaták következését úgy írja ő le, hogy egyszermind a párthusok győzedelméről Rómára háramlott veszteség bizonyosságát is megérthetjük, midőn mondja: „Ordinem atrocissimae calamitatis, qua nulla, post Crassi in Parthis damnum, in externis gentibus gravior Romanis fuit, justis voluminibus . . . conabimur exponere; nunc summa defenda est“¹⁾. M. Antonius, minden ok, minden előzetlen nélkül tizenhat legióval támadta meg őket, de Florus szerint azon kimenetellel, hogy „csak az istenek irgalmából térhetett roppant seregének harmada vissza“²⁾, mert a többiek vagy a csatamezőn elvéreztek, vagy térdre esve s paizsukat fejök hegyébe tartva hódoltak a megbántott nemeslelkű nemzetnek. Ily diadalmak egy részét a szerencse követeli magának. Julius Caesar önmagáról legjobban tudta ezt, s e hű segéd-társában bízva merész volt; csak azon háborúra nézve, melylyel a párthusokat megtámadni, s a római sasoknak általok ismételve lett meggyaláztatását visszatorolni szándékozott, maradt minden nagy roppant előkészületei mellett, határozatlan; pedig még ez esetben sem akarta őket közvetlen maga megtámadni, hanem a kis arméniaiak által megtámadtatni³⁾. Halála után Phraates párthus király, mint már odafen mondtuk, örökös barátságot kötött Rómával, melyből az egész világ veszedelmet és szolgaságot jövendőlt a párthusokra. Ezeknek azonban mind magoknak, mind következett királyi-
 iknak az abból eredett viszonyok és többszöri válságos helyzetek csak a *haza és a nemzeti becsület* szeretetének folytonos edzéséül, és haderélyök ébrentartásául szolgáltak. Nagy királyok! nemes nemzet! egyike azon nemzeteknek, kik az *ellenállás szabadságával éltek*, de talán csak egymaga, mely azzal, az országló család öröklési szent jogának hű kimélése mellett, józanul s üdvös sikerrel, annyi századokon által élni tudott⁴⁾. Fentartották ők önállásuk és függetlenségüket a

¹⁾ *Vellejus Paterculius* idézett munkájának II. k. 108. 118. 119. fejj.

²⁾ *Florus* Epitoméja IV. k. 10. 11. f.

³⁾ *Suetonius* J. Caesárról a 44. és 79. fejj. *Florus* II. k. 2. fejj.

⁴⁾ Mikor állottak legyen el a magyarok azon ellenállás elvétől, melyet ők a vérszerződés nyilvános tartalma és a párthusoknak sok-

hatalmas Róma irányában teljesen ¹⁾, s messzünnen sem kötelességből tehát, hanem nemeslelkűségök ösztönéből ajánlották Vespasiánnak is azon negyvenezer lovast segítségül, kikről Tacitus ismét a helylyel-közzel nála is kicsillámló kevély rómainak módjára emlékezik ²⁾, mert maga Vespasián csakhamar elfeledte e nemeslelkűséget, vagy tán épen ez gyulasztotta még nagyobb lángra azt az clódeivel közös, de az ő keblében sokkal elevenebb vágyat, hogy egy ily hős, nemes és hatalmas nemzetet leigázzván, ennek nevét vívhassa ki a magáéhoz legfényesebb diadalmi címül. S e vágyát követve hadat izent a párthusoknak, melyről azután *Arriánus Flávius* 17 könyvet tudott írni, míg annak kimenetelét *Dio Cassius*, Római Története 78. könyve végén csak azon néhány szóval is eléggé kifejezte, hogy hasztalan volt mind ezen törekedés; mert a párthusok az általa királyokul nevezett Parthamaspatest megvetvén, önmagok választottak magoknak királyt.

XXXIV.

Strábó a taurusi népekről szólván ³⁾, a párthusokról ezt mondja: „in tanta latitudine montis comprehenduntur

szor érintett példája után ösrégi hazájokból hoztak magokkal? és, hogy ezen elállás az 1687: 4. t. cikk. szavai szerint „ut indemnes conserventur“ az országnak kárára ne válják: minő feltételekhez mint ugyanannyi alaptörvényekhez kötötték legyen azt? ma már kiki tudja; én pedig dicsőült I. Ferenc királyunk jelszavának: „justitia est regnorum fundamentum“ legfényeseb következéséül tekintem annak 1804-ben, midőn az austriai császár címét felvette, aug. 15. Magyarország megyéihez küldött azon l. f. leiratát, hogy Magyarországra, és jelesül utódainak mint magyar királyoknak koronázására nézve a fenálló törvények továbbá is épen és változatlanul megtartandók.

¹⁾ *Vellejus Patercul* (II. 60.): „oppressus auspiciis Pompeji Mithridates, Rex Ponti, ultimus omnium sui juris regum, praeter parthicos.“

²⁾ *Tacitus* (Hist. IV. 51): „Jelen voltak Vologez, párthus király követei is negyvenezer lovast ajánlván; nagy s örvendetes dolog ennyi társnépek segítségével környezetni, s arra nem szorúlni.“

³⁾ Nem lesz felesleges itt *Funke* után megjegyezni, hogy *Herodot* szerint az assyriusok korában Taurus hegyet egészen a Sácák bírták; e birtokuk azonban az assyriusok által megszorított; to

quaedam gentes; aliae obscuriores, aliae *admodum notae, ut: Parthorum* —: e nagy kiterjedésű hegységet több népek lakják, kik közül némelyek ismeretlenebbek, mások felette ismeretesek, úgymint: a párthusok — “és csak ezután teszi hozzá: „a médusok, arménusok, cappadóciaiak s mások, valamint a ciliciaiak és a Pisidák.” Strábó, következetes magával, mint mindenha, úgy itt is azon szavaival, melyeket már odafen a XIV. §-ban mondott. Ennek *a nemzeti elsőségnek hivatásos őrei a királyok*. A római írók általában elismerik, hogy Sulla volt Rómának azon első képviselője, kit midőn Cilicia királyának Ariobarzanesnek visszahelyeztetése végett Euphrates szomszédságában múltatna, egy követnek küldésére méltatott a párthus király. Orobáz volt a követnek neve. Sulla három széket tétetett, egyet Ariobarzanesnek, másikat Orobáznak, magának pedig közepett a harmadikat; és így kettejük közt ülő helyzetben fogadta a párthusok követjét. E méltatlanságot a párthus király oly bántalomnak vette, hogy az abban lett beleegyezéséért Orobázt fejével lakoltatta ¹⁾. A nép helyeselte a nemzeti becsület fentartása körüli eme fegyelemnek szigorát, s Florus a párthus király és nemzetről is elmondhatta volna: „et facinus intra gloriam fuit: és a cselekvéy a dicsőségesek közzé számított ²⁾); mert valamint általában elismert igazság az, hogy kérkedők, dicsekvők a párthus név alatt értett szittyá elődünk nem voltak, úgy *aligha volt más nemzet, mely saját becsületére többet tartott volna*. A szívnek e legnemesb, legmagasb és az emberiség fenséges eszméjéhez leginkább illő érzéséről gyönyörűen szólott Lukács Móríc úr De - Gerando Ágost felett tartott emlékbeszédében ³⁾, úgyszinte Tacitus is azon szónoklatban, melyet e jegyzeteim XXII. §-ában a párthus seregek fővezérének ajakára tűz; valamint hogy ezen időn túl és innen azon

vábbá hogy a Herodot által érintett, de eléggé ki nem fejtett királyi scytháknak eszméje Mezopotámiára is kiterjedt.

¹⁾ . *Liviust* LXX. k., s Plutarchus után Marselaert de legationibus I. II.

²⁾ *Rer. rom. L. I. c. 3.*

³⁾ *L. M. Akad. Értesítő 1860. Philos. Törv. és Történettud. oszt. I. k. 343. s köv. II.*

királyaink kormányoztak legdicsőségesebben, kik néppel egyetemben a nemzeti becsületre legtöbbet tartottak.

XXXV.

Ismerte e nemzetnek becsületérvését Augustus, és a párthus királytól érkezett első tüzszakat akkép fogadta, hogy kedvökért a római népnek viadallátványt adván, ennek színében ő maga vezette azokat a küzdohomokon keresztül, s a magához legközelebbi második subselliumra helyeztette ¹⁾. Különös megkülönböztetés, melyet *Suetonius* jegyzett fel számunkra, hasonló ahhoz, mely Nagy Lajos királyunk korában nemzetünk dicsőségére ismét megújult, midőn az ő követei voltak a többiek sorában a legelsők.

XXXVI.

Sz. István, midőn (Commentárain I. k. 204. l. szerint) az idegeneknek nálunk *menhelyet* nyitott, túltett a nálánál előbb élt legnevezetesebb európai fejedelmeken. Menhelye lett pedig Magyarország nem csak azoknak, kik vele egy valláson voltak, mert e véleményt már „Csallóköz Történeti Vázlatában” megigazítottam, hanem más üldözötteknek is. Ő, ki fiához írt intéseiben ez arany szavakat ír: „melyik latin kormányozná a görögöket latin, melyik görög a latinokat görög módra?” kormányrendszerének e fő irányeszméje nyomán, valamint mindenben, úgy e tárgyban is szorosán követte a párthus nériben egyesült szittyá elődök szokásait. Ezeknél ugyan is már előbb, de kivált azután hogy a gögös Sullának a száműzésről szóló embertelen törvénye lábra kapott, napról napra nőtt azon rómaiaknak száma, kik az őket fenyegető szám-

¹⁾ *Suetonius* Octaviánusa 33. feje. Érdemes itt azt is említeni, amit *Vellejus Paterculus* Caius Caesárnak a párthusok királyával Euphrates egyik szigetén volt barátságos összejöveteléről így mond: „Quod spectaculum (aequato utriusque partis numero), stantis ex diverso, hinc Romani, illinc Parthorum exercitus, cum duo inter se eminentissima imperiorum et hominum coirent capita, perquam clarum et memorabile, sub initio stipendiorum meorum, tribuno militum mihi visere contigit.”

üzetést a párthusokhoz ²⁾ lett önkénytes költözésökkel előzték meg. *Ily nagy volt* a különben barbároknek címzett *párthus eleink humanitása és becsületérzése által nyitott*, és szilárdul fentartott *menhely iránti bizodalom*, melyről elég lesz csak azt az egyet említenem, hogy azon római hős főemberek, kik Pompejusnak a pharsaliai csata elvesztése után a legbátrabb menhelyet kívánták szerezni, a párthusok országát javallották, *Plutarch* szerint önmaga is csak ezekben bízott; de Pompejust saját sorsa üldözte. Ott kereste élete bátorságát, ahol oda érkezésének első percében gyilkosát találta ³⁾. Hát azt említsem-e, hogy Nero galád életét a reá közelgő veszélytől megmentendő minő menhelyről gondolkozék? Suetoniusból tudva van; nem említem.

XXXVII.

A *párthusok királya után első államtiszt volt a nádor*, ki mint odafen láttuk, a párthusok megalégedetlen felekezete által Rómából ellenkirályul hozott Tiridatest megkoronázta. De mielőtt erről bővebben szólnánk, nem szabad elfelednem, hogy vannak még ma is nem épen közönséges írók, kik a perzsákat és a párthusokat ugyanazonegy népfajnak, s a perzsákat e népfaj jelesbik, s a párthusokat másodrendű részének tartják. Tudom ezt, de arról is emlékezem, hogy Freinshem — ki *Curtius*nak Macedoniai Sándorról írt, de egy részben elveszett, munkáját neve s alapos tudományossága örök emlékéül kiegészítette, Freinshem — ezen ábrándozóknak *Curtius*ra készített saját indexének e szavaival már is megfelelt: „ex plerisque locorum istorum apertissime perspicitur, contra quam nonnullis persuaderi potest, Parthos et Persas diversissimas gentes fuisse; quamvis interdum ista

¹⁾ *Vellejus Patercul*us II. k. 53. *Florus* IV. k. 2. f. Hasonló nagylelkűségnek példáját nyújtotta a csehek és morvák egykori hőse Maraboud is, kiről az imént érintett *Vellejus* II. k. 108. f. ezeket írja: „Gentibus hominibusque a nobis desciscensibus erat apud eum per fugium.“

²⁾ Fia *Sextus Pompejus* — mint *Cantu Caesar* is említi — Róma szabadsága ügyében a párthusok segítségét keresendő, ez utjában lön megölve *Antonius*nak parancsolatjára, vagy elhészésével.

vocabula confundantur, ob commixtionem imperii, quod Persis etiam Medisque et diu post Romanis atque Graecis accidit; scriptores enim non tam gentem quae imperaret, quam locum cui imperabatur, intuiti sunt. Evidenter autem distinguunt eos Strabo, Herodianus, Philo in libro „quod Deus sit immutabilis“ sub finem: „nunc—ajens—Persae penes quos paullo ante fuerat imperium, sunt Parthorum provincia“ et libro de Joseph: „nonne Persae Parthis imperaverunt? nunc subduntur eis.“ Sed quid in re tam clara de testimoniis laboramus? Ez idézmények nagyobb részéből legvilágosabban láthatni, habár némelyekkel nem lehet is elhitetni, hogy a párthusok és perzsák legkülönbözőbb népek voltak, noha e nevezetek némelykor összezavartatnak a birodalmi határok bonyolodása miatt, mi a perzsák és médusok, és későbbben a romaiak és görögök közt is megtörtént; mert az írók nem annyira a népre tekintettek, amely uralkodott, mint csak is a helyre, amely egy vagy más uralkodás alatt volt. Nyilván megkülönböztetik azonban őket Strabo, Herodián, és „az Isten változhatatlanságáról“ írt könyve végén Philo: „most-úgy mond, a perzsák, kik kevéssel ezelőtt uralkodtak, a párthusok tartományát teszik“, és a Józsefről írt könyvében: „nemde a perzsák parancsoltak a párthusoknak, most pedig alattok vannak“¹⁾. De mit keresgélünk bizonyságok után ily világos dologban? A párthusok és a perzsák tehát e legilletékesb ítész szerint is két legkülönbözőbb népfajhoz tartoztak: s mi lehet ennél csakugyan világosabb? A párthusok a keresztyén számítás előtt 250 esztendővel léptek fel a világtörténet színpadára, mint hadra termett vitéz nép; s e saját jellemöket oly szilárdsággal tartották fen saját karjaikkal, hogy, amint csakimént Tacitus ajakáról hallottuk, béres, zsoldos hadakozókra szorúlni gyalázatnak vélték. Még *Florus* is saját fegyvereiben bizó leleményes eszű népnek nevezi őket. Győzödelmeik legfőbb jutalma a dicsőség, és azon ne-

¹⁾ A *Freinshem* által idézett tanúkkal teljesen öszvehangzának *Plinius* VI. k. 16. §.-ának e szavai: „Namque Persarum regna, quae nunc Parthorum intelligimus“, és amit ott a 28. §. végén így mond: „ipsa Persis, etiam in luxum dives, in Parthorum jam pridem translata nomen.“

mes önérzet volt, hogy meghagyván a legyőzött népnek ősi szokásait, vallását, és így őket a szellemi élet legnagyobb kincseinek birtokában még biztosabbá tévén, mint annakelőtte volt, benne nem szolgálakat, hanem hív fegyvertársakat szerettek magoknak. A perzsák a párthusoknak most érintett fellépése korában Xenophon bizonyossága szerint előbbi hadi erélyöktől már messze elfajúltak, úgymint akiknél a fogadott katonának szüksége Cyrus uralkodása után csakhamar beállott, s Xerxes alatt már magát a derékhadat is majdnem egészen bérencek, s ezeknek legkedvesb részét a görögök, és mint Agesilaus Plutarch Artaxerxesében mondja: „csak a pénzeiken látszó perzsa ijászok“ — tették, amit az annál alaposabban mondott, mivel Xenophon szerint már magának Cyrusnak az volt az alapeszméje, hogy a hadtudományt és hadi gyakorlatot azokkal közleni nem kell, kiktől azt kívánjuk, hogy közönséges munkákkal szolgáljanak bennünket. A perzsák hadjáratának célja Cyrustól kezdve folyton csak az az egy volt, hogy uroknak több szolgálakat, több adózókat szerezzenek, kiket azok kényők szerint, ahová nekik tetszett, átszállíthattak, jobban mondva: szülőföldükről száműzhettek. Az udvari főhivatalokra, a királyi jövedelmek kezelésére nézve Strábónak nyilvános bizonyossága szerint mind a perzsák, mind a párthusok az ő uralmokat megelőzőtt médusoknak példáját követték; volt ugyan köztök, s a többi ázsiai királyságok közt némi hasonlatosság, de abban ismét szerfölött különböztek a párthusok a perzsáktól, hogy a *perzsáknak*, míg önállóak voltak, s a párthusokhoz tartománykép nem tartoztak, valamint Xenophon Cyrusa idejében, *Surenájok egyáltalában nem volt*; úgy útána is a bírói hatalom egészen a mágusok papi rendére bízva gyakoroltatott; a párthusoknál pedig a surena mint bíró volt a király után a legelső államtitst folyton folyva, nem csak Ázsiában, de hűnmagyar maradékaiknál Európában is. Lesznek kik előtt ezen állításom újnak, s talán igen is bátornak, mások, kiknek — minthogy a párthusok és hűnmagyarok legszorosb rokonságát mint eddig csak merő dicsekedő regének tartották — mind ezek után is nem eléggé indokoltnak fog látszani; szabadjon tehát nekem mind ezeket, mind pedig mindnyájokat, kiknek kezeik-

be e jegyzetim jöhetnek, Plinius és Plutarchnak, egyik latin, másik görög, egykorbeli classicus nagy írónak, történetünk ügyében az örök gondviselésnek tartozott hálával tisztá forrásúl fenmaradt bizonyítmányára itt különösen is figyelemzetnem. Mindkettejük szerint Cyrusnak a perzsa birodalom alkotójának koporsója Passagarda nevű várban volt letéve, melyet e koporsónak ősrégi őrei, a mágusok, bírtak. A mágusok által ugyanitt koronáztattak az utána következett perzsa királyok is, míg a keleti birodalomnak ők voltak uraik. De minekutána ez a párthusokra szállt, ezek a már is előttünk eléggé ismeretes kormány-elvek szerint meghagyták a legyőzött perzsákat egélyök és szertartásaikban, s magokat a mágusokat is Passagarda várnak s az ahoz tartozó környéknek birtokában ¹⁾, magok pedig saját nemzeti szokásaik mellett, maradtak meg, mint ezt maga épen e tény is mutatja, különösen pedig a mellett hogy valamint az előtt, úgy azon túl is, a párthusok királyát a Surena iktatta országló székébe, híven s rendületlenül megmaradtak ²⁾. Mit is, nehogy valaki pusztá elmélkedésem eredményének vegyen, Plutarch szavai-
val meg kell jegyezmem, hogy „Orod királyt is, ki számúzve volt, a Surena helyezte ismét vissza királyi székébe.“ Ezeket előre bocsájtván, ami e nevezetet illeti: St. Croix azt tartja, hogy ez a legelső ilyen családnevű nagy bíró nevéből válhatott legyen hivatalnévvé. Ugyanezt tartja Zozym is, a kérkedő *Choréni Mózsés* ellenében; előttem azonban a mandzsu-mongol *szőr* s ennek tudós *Podhradczkynk* s magyar Heerenünk *Horváth Mihály* által adott magyarázatja, mely szerint azoknál a *szőr* a majestás eszméjét fejezi ki, s egyszersmind ezt is: „a rettenetesség“, „hűsiség“ — már így is nagy figyelmet érdemel, de még nagyobb, ha Kresznerics szótára szerint a *szörnyű* szó régenten *szőrönyű*nek mondatott; mert akkor ez a megrontott *Surenához* még közelebb állott. Ezt azonban lássák philológjaink; mi pedig térjünk vissza a deréktárgyra. St. Croix ez államfőtisztról még azon megjegyzést teszi: „ne-

¹⁾ L. Plinius VI. 29. fejez. és Plutarchus Artaxerxesről írt cikkét.

²⁾ Plutarch M. Licinius Crassusában le van írva a Surena fő-tisztje.

que tamen illud imperium bellicum“ (mert Surena volt az is, ki mint fővezér Crassust legyőzte) „officii eius vel pars, vel praerogativa fuisse videtur: mindazonáltal e hadvezérség az ő hivatalának sem részét sem előjogát nem képezte“; s ebben én övéle teljesen egyet értek. Legközelebbi őseinknek az 1439-ik évi magyar törvényének a nádorról szóló 2-d. cikke „az országnak ősrégi szokására“ hivatkozván, e szavaival a magyar jogtörténetnek a *Nagyúr-Bíróra* vonatkozó tanja felforgathatatlan alapját erősíti egy részről, más részről pedig, midőn okadatképen világosan mondja, hogy a *Nádor az országbeliek és a fejedelem közt támadható viszályokra* nézve e hatalmánál fogva *igazságot tenni* tartozik — a párthus név alatt értett elődinknek azon már is általam többször érintett első államtisztének képét láttatja velünk, ki ugyanezen hatalmánál fogva III. Artabán király s a korabeli párthusok közt támadt viszályt elítélte; jól vagy rosszúl-e? az nem ide tartozik. Egy van immár csak hátra, aminek én fajunk ősrégi történetére vonatkozó eme jegyzeteimben nem tehetem hogy helyet ne adjak; mert azután úgy is, ön középszerűségemet magam ismervén legjobban, az akademiának, s jelesül azon kitűnő tagjainak, kik saját családi őseiknek köztiszteletben lévő képein is ön szemeikkel látván az édes haza történetének fő vonalait, jelenben a magyar államtudomány irodalmi terén ragyognak, bölcs megítélése alá bocsájtom: ha azon tényeszme, melyet én üdvözült Szenczynek magyar Tacitusa megítélésében próbaköül vettem, bír-e valami horderővel a párthus és hűnmagyar nevek közös érdekét illető kérdésekre nézve is? Dio Cassius (XL. k.) bizonyosága szerint Crassusnak serege beütvén Mezopotámiába, a párthusok királya, Orod hozzá egy országos követséget küldött Syriába, mely erőszakoskodása ellen panaszkodván, tőle ennek okát kívánta adatni; ezen követségen kívül pedig elküldé a Surenát fegyveres sereggel, hogy vegye tőle át mindazt, amit annak népe elrablott, s azokat akik hozzá szöktek. A Surenának e külön küldetése tehát egyenesen az igazság kiszolgáltatására volt irányozva. Miről azonban Crassus hallani sem akart; sőt az országos követségnek is csak azt felette: „majd Szolokon“ (Seleucia, a párthusoknak fővárosa Mezopotámiában) „meg fo-

gom mondani a háború „okait“; mire a párthus követek egyike jobb kezének ujjait baltenyeréhez ütve, e szavakkal válaszol: „előbb fog tenyeremen szőr nőni, hogy sem Te valaha Szolokra juss“ és szétoszlottak. A párthusok e szavuknak csakugyan urai lönek.

XXXVIII.

A párthus királyok *egyéb udvari főembereiket* a húnoknál, jelesül Attila udvarában *Priscus*, a húnmagyarok visszaérkezése után pedig Árpád oldala mellett *Béla király jegyzőjénél* látjuk. Időközben a frank királyok monarchiája alakult, s Nagy Károly volt nevezetesen, aki a párthusok Surenája (a frankok „Grand Juge-je) mellett a többi udvari főhivatalnokokat is rendezte. Miből, gondolom, önkényt következik, hogy a magyarok első nagy királya semmit bölcsebbet, az ősrégi elődök szokásaival, s ön keresztyén kormányelveivel egyszersem mind megegyezőbbet nem tehetett, mint hogy ezen udvari főembereknek már Árpád alatt fenálló rendét ¹⁾ a frankokéhoz képest idomította; de erről én már Commentárimban ²⁾ akképen igyekeztem szólni, hogy ma e tárgyban csak is azon kérdés látszik legérdekesbnek, ha vajon Tacitusnál is találunk-e ezen országos főembereknek nyomaira? ennek megoldása végett azonban Tacitussal együtt a párthusoknak híres III. Artabán királyukról terjedelmesebben kell szólnom.

XXXIX.

Ez a dáha-scytháknál nevelkedvén, a párthusok által onnét választatott királyuknak. A szomszéd nemzetek ellen

¹⁾ *Strabó* szerint valamennyi ázsiai királyoknál léteztek ily udvari főemberek; a perzsa királyok *Funke* tanúsága nyomán azoknak egész seregével bírtak; a *Herodot* által úgy nevezett „királyi scythák“ fejedelmeinek pedig ugyan *Herodot* előadása szerint mind pohárnokaik, mind lovásznokaik, mind szakácsnokaik s más ily főember szolgálók és hírnökeik is voltak. Hát a *Toldy* által e napokban megismertetett magyar Firdúszinak fő udvaronca mit jelent? Még visszajövtünk e reánk nézve igen érdekes költőre.

²⁾ *Comment.* I. k. 250—272. ll.

viselt háborúiban szerencsés volt, de a szolokiak, kikre nézve a tanács és a nép jogai iránt támadt kérdést az előkelők kívánságához képest határozta vala el, bosszút forraltak ellene. Az országbeli nagyok közül pedig Tacitus leginkább Sinacest (Sinakot) nevezi, ki mind családjának fényére, mind birtokainak kiterjedésére nézve egyike volt a legkitünőbb párthusoknak, de Artabánnak soha barátja nem vala. Azon ármányszövésben ugyan is, melynek folytában Tiberius császár Artabán ellenében Phrahátés fiát, szinte Phrahátést, s ennek még Syriában közbenjött halála után IV. Phrahátés fiát Tiridatot küldé vala a párthusokhoz királyúl, ezen Sinak, Abdus (valószínűleg Abda) szinte gazdag barátjával együtt elejétől fogva legtevékenyebb részt vett; atyjával pedig Abdagezzel, mindezt csak azután tudatta, midőn Artabán királynak fia Orodes (Orod vagy inkább Arad), kit ez — maga a hyrkániai háborúval lévén elfoglalva — a Tiridat ügye mellé állott, s már is Arméniába beütött iberek ellen küldött, az ezekkel volt csatában megsebesült, és holtak hirdetésén, az elrémült párthusok a győzelmet az ibereknek engedték vala. Ekkor bírta Sinak az atyját Abdagezt, és más vele egyetértőket az elpártolásra, melyre — minekutána e most említett viszontagsághoz a hyrkániai szerencsétlen hadviselés is hozzá járult — a hajlandóság is nagyobbodhatott. E közben kíséré Tiridatot Vitellius, Syria főnöke, Tiberius parancsolatjából a párthusokhoz, szokás szerint az Euphratesig.

XL.

Tiridat fogadásáról Tacitus (VI. k. 37. f.) ezt mondja: hogy „Ornospad“, Mezopotámia főnöke, ki e méltóságot Artabántól nyerte, és ennek kitünő vonzalmát folyvást élvezte, de aki viszont Tiberius császárnak is a dalmátiai háborúban részére tett vitéz szolgálatokért különös kedvében állott, „sok ezer lovassal jelent meg, és nem sokára ezután Sinak jött új seregekkel.“ E szavak folytában Tacitus az én Oberlinféle példányomban következőleg szól: „et columen patrium Abdageses gazam et paratus regio adjicit.“ Kedves emlékezetű Szenczynk Orelli után, kinél a columen patrium helyett „columen partium“ olvastatik, e helyet magyarul így adja: „s a

felekezet fő támasza Abdageses még kincset és királyi ékiteményeket hozott.“ Tudnivaló azonban, hogy a *columen patrium* Tacitusnak szoros következetessége szerint azon kiváló országos főemberek egyikét jelenti itt, kiket alább XLII. k. 42. f. „*viros praepollentes*“eknek nevez; de a „*patrium*“ szó elmellőzése mellett is a „*partium*“ közönségesen nem felekezetet, hanem felekezeteket, itt tehát egyenesen e meghasonlott országot, jelenti. Melyekből önkényt látható, hogy Abdagez nem mint magán személy s ezen lázadásnak szerzője vagy szítója — mert ily vélemény homlokegyenest ellenkezőnek e lázadás fenérintett történetével — hanem az által adott ennek legnagyobb nyomatékot, hogy mint oly kiváló *országos főember* állott hozzá, ki magas hivatalánál fogva a királyi kincstre, és a királyi felavatáshoz megkivántató drága szerekre ügyelt.

XLI.

Volt tehát a párthusoknak a nádoron kívül *Tárnokjok* s Tacitusnál, ki épen úgy, mint később a húnmagyaroknál az ország kincseire, nem pedig a királynak tulajdon magán pénzeire is ügyelt ¹⁾. Voltak továbbá ezeken kívül Tacitusnak imént érintett, és minden egyéb rendbelieket felülhaladó „*viri praepollentes*“ nevezete, és St. Croixnak újabb, de Tacitus eszméjének tökéletesen megfelelő „*primorum imperii praefectorum*“ címe alatt *több más ily országos főembereik* is. Tacitus szerint ugyan is (VI. 42) Tiridates tanácskozáván: mikor foglalná el ünnepélyesen helyét? levelet vesz Phraates és Hierótól, a legtekintélyesebb helytartóságok főnökeitől, melyben csekély várakozásra kéretik. Határozattá lőn, bévárni e főhatalmú férfiakat „*viros praepollentes*“, azokat t. i. kiket Magyarország előidejében Hartvik (19. fej.): *Primi palatii*, *Primates* (*Principes*), *manus ministrorum principatus*nak, Érdy codexében pedig a bold. Sz. István király ünneperől írt régi magyar értekezés szerzője egészen az aranybulla szavaival „*jobbágy urak*“nak neveznek. De a hazának

¹⁾ Ím itt is Abdagéz a Tárnok, Artabán pedig, mint e könyv 43. fej. ben látni, saját pénzét és ágyasait egy várdába szállította.

e legjobb és leglelkesebb fiai, mint addig, úgy azontúl is elmaradtak a párthus lázadók ama gyűlésétől. Miből már magából is a párthusok legnevezetesebb többségének mély és a körülményeket bölcsen megfontoló észjárása, nemzeti függetlenségök s becsületök szeretete, amelyen sem honfitársaik cselei, sem Vitelliushnak a hűtelen párt szaporítására célzó fondorkodásai kifogni nem tudtak, eléggé kitetszik. De ugyancsak maga Tacitus is, megemlítvén még, hogy ezek után kevés ideig Tiridat neve alatt Sinak és Abdagez bitorolták a királyságot, könyvét e nevezetes szavakkal fejezi be: „Tiridates kevesed magával. Syriába visszamenvén, az áru-lás gyalázatától mindnyájokat felmenté.“

XLII.

Tacitus az állambölcs sehol sem mutatja ki jobban a historiai igaz iránti hűségét, mint *Évkönyveinek* azon részeiben, melyekben a párthusokról szólván, olyan miről ír, ami az *egélyhez* tartozik. Ő, ki a nemzetek saját vallásos szokásait oly gondosan tanulmányozta, munkájának imént említett VI. k. 37. fej. ben Vitelliussal Euphratesnél sertvést, juhot, bikát áldoztat, Tiridattal pedig, a Rómában nevelttel, e folyam megkérlelésére lovat díszített fel. Azalatt Euphrates feldagad, és a nagy író nem késik megjegyezni, miszerint ezt az odavalók jó jelnek vették, de mások — mint mondja — elméssben ismét azt következtették, hogy a vállalat sikerrel fog kezdődni, de nem sokáig tartani „mert a földe-ről vagy égről vett jövedelmékre inkább támaszkodhatni; ellenben a folyók állhatatlan volta, amit sejtet, azt egyszersmind el is emészti“¹⁾. A XII. k. 13. fej. ben Gotharz király a „zsámbo-lyos“ hegynél a hely isteneinek tesz fogadásokat; a XV. k. 24. és 31. fej. ben pedig Tiridat a római úttól azon ürügy alatt vonakodik, hogy ő egyszersmind pap is, ámbár nem sokára ez útát nejevel együtt megteszi. Mindezeket azonban

¹⁾ Napimádók voltak a párthusok, valamint *Herodiánánál*, úgy egyebek közt *Ammiánus Marcellinusnál* is, aki átalok első királyokat Arsacest is a csillagok közzé számíttatja: „astris, ut ipsi existimant, ritus sui consecratione permistus est omnium primus.“

ügy említi fel a tanulmány és önbírálatnak szigorú nagy embere, hogy az általa mondottakból oly országban, melyben minden vallások egyenlően türettek, még csak sejteni sem lehet, melyik valláshoz tartoztak légyen különösen e szertartások? Így tehát épen ő tőle? — épen az előtte oly honos téren mitsem tanulhatnánk? Sőt de inkább: ki lehetne kivüle más, aki az oly találóan sikerült „egély“ kifejezést teljesebben igazolná? úgymint akinél a párthusok az emberi sors folyamának jövendölésére nézve — annyit tartottak az égre, csillagokra, mint önmaga — mert hiszen Babylon (Mezopotámiában volt *Plinius* szerint is VI. 30. a csillagászok istenének legrégebb helye temploma — ¹⁾); ki akkor is, midőn a párthusokról szól, az *Istent, Istenséget* Rómának legtudományosabb fia által használt szólásmóddal: „az istenek oltárai“ val fejezi ki ²⁾. Tudjuk tehát, mit tartsunk a Tacitus idejében ősrégi önállásukban virágzott párthusok vallásáról: épen azt, amit Theophilaktus Symokatta mond a magyarokéről. Úgyde mások, kivált akik a párthus és perzsa nevezeteket idejekorán vegyítik egybe, azt tartják, hogy a párthusoknak vallása is perzsiái volt. Aligha indokolható állítás! mert *Strábó*, kit pedig St. Croix és mások egyenesen a párthusok historiograph-ja nevével tisztelnek meg, midőn nyilván azt mondja: hogy „a perzsáknak imabeli szokásaikat szorosán megtartják a médusok és arménusok,“ gondolom elég érthetőleg megfelelt ezeknek azzal, hogy a párthusokról, kiket egyébiránt oly gondosan, oly szívesen emleget, e helyen hallgat; míg viszont az apróbb szittyá népségeknek külön vallásaira is oly kiváló gondja volt. S hogyan is említhette volna őket e komoly s maga magával oly következetes író, midőn ma már a véle együtt halhatatlan Gibbontól mi magunk is tudjuk, hogy Zoroasternek *Xenophon* VIII. k. bizonyítása szerint Cyrus idejében elfogadott, azután pedig a párthusokat legyőzte Artaxerxes által új erőre kapott — mert minden egyéb vallásoknak szigorú eltiltása mellett minden népeire általános hitképen erőszakolt — tanja a *legridegebb türelmetlenséggel, üldözéssel, ámításra célzó fortélylyal* („prodigio-

¹⁾ Olvasd, ha úgy tetszik, VI. 20, 21, 22. ff.

²⁾ U. o. a XI. k. 9. f.

sa moris“ — mondja Plinius) és a nem egykét egyénből állott, hanem rendszeren szervezett mágusok osztályának fentartására szolgáló *adóztatással* járt. Ily szellemű vallást pedig sohasem fog senki akár Strábó fennebbi bizonyosága, akár a párthusok ősi tiszta egélyének s a húnmagyarokénak azonosságával, jelesül pedig: a húnmagyar eskünek minden elkésett bölcselkedéseket túlszárnyaló „*coelum et ignis Deus, qui in coelo est: az ég- és a tűz — isten, ki az égben van*“ szavai ellenében ¹⁾ — azon több-kevesebb perzsa szók által, melyek reánk maradtak —, a párthusok sajtósága jellemével, önzetlenségök, nemes türelmök ²⁾ és minden adózástóli mentességben helyezett szabadság fogalmával meg-egyeztethetni.

XLIII.

Hivatkozom tehát sz. *Ápostonnak* Commentárait I. k. 167. lapján idézett szavaira, melyeket, ha ott szóról szóra ki nem írtam volna, most írnék ide, azon jeles értekezés megemlékezésével, melylyel a Guizot által oly annyira méltányolt Gratry az olvasó világot Plátó és sz. Ágoston philosophiájának eredményeiről megajándékozta; jelenleg azonban elég legyen mondanom: hogy ha van nemzet, melyre sz. Ágostonnak ezen szavai illenek, úgy az legbizonyosabban csak is azon népfaj lehet, melynél nem ugyan kötéblákra vésve, de hogy soha el ne törlődjék, kinekkinek szívébe írva s így a vérrel együtt reánk átörökítve van az ily értelmű párthus fő törvény: *ha hadaid szerencsések, hadd meg a legyőzött nemzetségnek szokásait, törvényeit; s a szövetség kötelékére, nem pedig a szolgaság igájára legyen gondod!* Gyönyörű és a húnmagyarok története által is oly annyira igazolt törvény ez, hogy midőn én mai publicistáinknak a kosmopolitismus

¹⁾ Comment. I. k. 102. l.

²⁾ Amit itt a párthusok neve alatt értett elődinknek a vallás körüli türelméről mondtunk, vedd azokat, ha úgy tetszik, azzal össze amit kiváltképen tisztelt Paulerünk a törököknek, St. Croix pedig e szavaival: „*semblables au torrent embrasé du métal, qui s'échappe de la fournaise*“ az araboknak, a mahometismus melletti túlbuzgóságaról mondanak.

szükségéről szóló gyakor intéseiket olvasom, azokat értem ugyan és egy bizonyos pontig alá is írom; mindannyiszor azonban ellenállhatatlan ösztönt érzek magamban őket arra figyelmeztetni, hogy fajunknál a legnemesebb kosmopolitismus ugyan soha, de vendég népeinknél, ha az I. András alatt az egri egyházmegyében letelepedett lüttichi frankokat kivesszük ¹⁾, a hála legnagyobb részt hiányzott. Van azonban egy, amiben az egélyre nézve mind ezen különbségek mellett a perzsák és párthusok, még pedig, amint látszik, Sokrates egyik legjelesb tanítványának Xenophonnak tekintélynél fogva megegyeztek. Xenophon, és vele együtt a perzsák Jupitert és Vestát *πατριος*, azaz ősi, atyai, hazai, nemzeti isteneiknek mondják, amint azokat Curtiusnál (IV. 10.) Darius is a haza isteneinek (Deos patriae) mondja; így nevezték a párthus nemzeti név alatt értett szittya elődeink is egyetlen istenöket még akkor is, midőn a párthusokat felváltván a húnok neve tette a nemzeti gyűlnevet; de mióta ennek dicsősége reánk magyarokra maradt, mi ötet örök gondviselése iránti hálából a *Magyarok Istenének* nevezük e mai napig. Többire a perzsa királyok, kiknek mágusaik voltak, Xenophonnál semminemű oly tárgyban, melyben saját érdekek forgott fen, sem mágusok, sem mások által nem jósoltattak magoknak, tartván attól, nehogy megesalattassanak. Ki tehát, s mely fényes kül és bel, tudori címekkel gazdag író lehetne az, ki elhítené velünk, hogy a párthus név alatt ismeretes eldődeink királyai, kiknek mágusaik nem voltak, akár ezek, akár holmi tátosok által az elváló pillanatokban jósoltattok volna magoknak.

XLIV.

A *párthusok országgyűléseire* nézve világosan mondja Ammiánus Marcellinus (XXII. 6.), hogy a király és a párthus nép között ily értekezések gyakoriak voltak: „in qualibet

¹⁾ Lásd, ha úgy tetszik a Comment. II. k. 14. lapját; ahol e hálás gyarmatosok már I. András királyunk idejében magok közt azt végezték, hogy a férfiak mindnyájan megtanulják a magyar nyelvet, az asszonyok, minthogy foglalatosságok köre csak a ház volt, születési nyelvökön beszéljenek.

civili concertatione, quae assidue apud eos eveniunt.“ De ezt a Commentárokban s itt mondottak után gondolom nem kell bővebben vitatnom; van más, amit itt nem említenem nem lehet. Elsőben ugyan is az, hogy aki Strábó XI. k. 9. fejj. 3. §-ában e szavakat olvassa: „id unum dicamus Possidonio teste: duplex esse concilium Parthorum; unum cognatorum, alterum sapientum et magorum; Reges ex utroque eligi“, annak vissza kell emlékezni Strábónak egy sokkal előbbi helyére (XI. k. 1. f. 5, 6. §.), hol Possidonius hitelességét általában erősen megróvja. Keveset vagy semmit sem ad tehát St. Croix is Possidoniusra, midőn annak e bizonyítmányát ő is csak ilyformán idézi: „conjicit Possidonius“ stb. Strábónál tehát a „Possidonio teste“ szavak csak arra mennek ki, mintha mondaná: én már előre megmondtam, mily keveset adok Possidonius hitelére; itt annak saját szavait adom, de nem kezeskedem értök. Mi magyarok, kiknek első legbölcsebb királya a keresztyén papokra nézve is a legrégebb keresztyén királyok példája szerint rendezte monarchiáját, nem szorúlnak Possidonius e kétes helyére. Trogus Pompejus nem csak egyes mágusok rendéről, hanem egyes mágusokról sem tesz a párthusoknál említést, s ugyancsak azon előpéldány sem, melyből én (Comment. I. k. 74. l.) e szavakat így idéztem: „alterum sapientum et magorum“; sőt az sem, amelyből Jerney ugyane szavakat a maga Parthiai Kutatásaiban szintígy idézte. De a „senatus parthicus“ról Trogus igen is emlékszik (XLII. k. 4. f.), hol Justinus ellenében odafen tett jegyzetemnek mintegy igazolásául azt mondja: „Mithridates Rex Parthorum propter crudelitatem a senatu parthico regno pellitur.“ A második, amit e helyen, Commentárim I. k. 146. lapján idézett, Aristoteles és Tullius tanai folytában említenem kellek azt, hogy nemzetünk, sőt fajunk nádori gyűléseiben nem csak, de derék vagy országos gyűléseiben is *nem a szám, hanem az értelmesség* határozott. A magyar fajnak e kérdés körül századokon keresztül tanított józan politikai nézeteinek helyességét a legközelebbi múlt is dicsően igazolta; kell-e azt bővebben támogatnunk?

XLV.

A nyelvészeti tudomány körében hálásan veszi az egész magyar haza azon tisztá nyereséget, mely az e téreni koszorús bajnokok tudós surlódásaiból háramlott édes anyai nyelvünkre. Én pedig, ki a párthusoknak azon korát, melyben valamint birodalmuk úgy nyelvök is szabadon virágzott, megkülönböztettem azoknak a perzsák által lett legyőzése, jelesül azon időszakról, melyben a Sassanidák a görögöt egészen kiküszöbölván, a perzsa nyelvet és szokásokat tölték minden alattvalóik nyakába — némely *ösrégi párthus szók* iránt itt előadott nézeteimet egész bizodalommal terjesztem a tudományos nyelvészet ítélete alá. Tacitus a párthus városokat egyenesen „*parthicum*“ nevezettel különbözteti meg (VI. 41.) másoktól, melyek — mint tüzetesen mondja — „*graeca nomina usurpant*;“ s amazok közt: *Halum*-o (Halom?) említi határozottan. A párthus királyoknak az *Arszak*, *Arsaces* (*országos*) tisztí nevökön kívül volt külön saját nevök is, de amely nagy részt más a görögben, és más — hogy Tacitus szavát megtartsam — a *parthicumban*. Az utóbbi illetőleg a párthus királyoknak odafen a VIII. §. alatt érintett érdekes lajstromában oly gyakran látható *Bélus*, *Hormóz*, *Andován*, *Beri*, *Barchi* nevekről, és a már csak Tacitus által érintett, s szinte ismerősöknek látszó *Várdán*, *Abda*, *Sinak* s egyéb számos családnevekről mit tartunk? ítéljék el philologjaink; mert a mi Dio Cassiusnak *Augurus Osrenus*-át illeti, kiről ez (XL. k.) azt írja: hogy „szemre Crassusnak leghívebb, és azért ennek legmeghittebb barátja s tanácsadója volt, valósággal pedig csupán a párthusok kezére dolgozott“, — légyen bár ezen előadásban, mint hiszem, nagyítás is — annyi magamtól is kitelik, hogy az *Augurus* névben az olvasás hibáját felismérvén, azt itt is, valamint Dio Cassius LXXVII. könyvében is, Tacitus XII. k. 2. fejezete szerint *Acbár*-ra igazítsam; mert az *Osrenek* („*Oraeus*oknak nevezi őket Plinius VI. k. 30. és 31. f.“) szinte Mezopotámiában, jelesül annak éjszaki szélén laktak. A népnek e nevezete a keresztyén számítás előtt 137 évvel kezdődik, *arab* fejedelmeiknek *Acbar* nevezetével együtt. Örömet emlékszünk rólok, úgymint a kiket a

történet, valamint Tacitus és Dio Cassiusnál, úgy Gibbonnál is, mint a párthusoknak szilárd, hű szomszédjait, barátjait tünteti fel ¹⁾. A magyar Firdúszinak *Káren*-ját, hírneves hőseit már odafen a XXVI. §. alatt Tacitus mint párthus fővezért, és így a magunkét ismértette meg velünk. Tudta-e Acbar a parthicumot? ez a kérdés feleslegesnek látszhatik, de Plutarchus idejétől fogva alaptalannak nem. E jeles író szinte maga is megbájlolva beszéllé, mily gyöngyörűség volt akár csak hangját is hallani a szóló Kleopatrának, s hogy nyelve mint valami sok húrúzeneszer könnyeden peregve beszélt akármely nyelven, úgy hogy általában csak kevés *’degen* nemzetével szóla tolmács által, legtöbbjének pedig maga ada választ kinekkinék az ő nyelvén. Szépek ezek, de mi lehet a magyar olvasónak érdekesb, mint midőn a Plutarchus által előszámlált e szerencsésb nemzetek közt a hébereket, arabokat, syrokat, médokat s ezekkel együtt hajdani eldődeit a párthusokat, olvassa? Nekem azonban nem tudnám megmondani ha Plutarchusnak egy másik bizonyítványa látszik-e kevésbbé érdekesnek, ahol Moneses előttünk már is ismeretes nevű nagy párthus úrnak egyik rokona egyenesen megvallja, hogy ő csak a parthicumot, azaz anyai és a syriai nyelvet tudja; mert így, midőn a parthicum nyelvet a régi nyelvek sorában az újabb grammatikusoknál hasztalan keresem, a párthusokat nem csak, hanem egy külső fejedelemszonyt is párthusúl beszélni hallok. Van-e hát még más nyelv minden egyéb nyelvek teljes méltánylása mellett, kérdem, van-e még más nyelv, mely a *nemzeti nyelv* nevezetének dicsőségét jogosabban bírja, mint a mienk, mely a szerint hogy eleinte a párthus névben egyesült szittya eleinknek *nemzeti gyíllneve*, a párthus volt, őmaga is a párthusok nyelvének, későbbben pedig, midőn fajunk nemzeti nevének dicsőségére nézve a párthusokat a húnok, ezeket pedig a magyarok váltották fel, ez fokonként a húnok és magyarok nyelvének neveztetett, s így saját maga történetében foglalja fajunk nemzeti nevezete történetét is.

¹⁾ Vessd ö. ezekkel Brockhaus Conv. Lex. 10. kiadásában az Abgar és Edessa cikkeket.

XLVI.

Toldy, édes anyai nyelvünkről szólva, hazafiúi őszinteséggel oda nyilatkozik, hogy: „azon népnek, mely magának ily nyelvet teremtett, bármily név alatt, jelentős múltat, nem közönséges szellemi szükségeket, sőt egy rég elsüllyedt műveltségi időszakot kell hogy tulajdonítsunk.“ Teljesen osztom irodalmunk ezen egyik legjelesebb bajnokának és történetésének nézetét, és az általa mintegy ujjal mutatott dicső múltat, már az eddig mondottak után is, határozottan a pártusokba, és a húnmagyaroknak azokkal volt legszorosabb rokonsági összeköttetésébe helyezem.

XLVII.

Csak is ezen összeköttetés által ismérkedünk meg a *Dandár* és *Siráki* szittyá népekkel, és máig is fenálló számtalan helyneveink eredetével. A *Geli* és *Legi* szittyáknak Albánia szélén ép oly szoros szomszédságával, a milyenben Árpád idejétől fogva *Gelle* és *Légh* csallóközi derék helységek léteznek — Strábó lepett meg bennünket ¹⁾. Hát *Plinius*nak V. 23. említett Homonna városáról: „quorum intus oppidum Homona“; s a Homonnai nemzetségről: „ignorata est contermina illi gens Homonadum“ mit szóljak? minekutána *Comment. I. 238.* Homonnai *Drugeth Bálint* *Naplójáról* s az abban előforduló *ösrégi szolgám*, *főember szolgám* nevezetekről szóltam — mert *Karcháról* már *Jerney* szólott. Így vagyunk az ugyanott, ugyanakkor, a pártusok virágzása legragyogóbb korában már ismeretes „*nemet és turc*“ ázsiai apróbb népségek e nevezeteikkel is, melyeket nekem elég csak érintenem, másokra hagyva azt itélni meg, ha mi magyarok e nevezeteket nem úgy, mint én tartom, egyenesen pártus eldődinktől örököltük-e, s mikor, s mikép lett az hogy a németeket már *Kézai weznemutjából* gyakorlatilag ismerjük s mindezeket, mind a törököket azután is, hogy amazoknak

¹⁾ Lásd mind a két ösrégi csallóközi helyekről a *Csallóköz Történeti Vázlata* 33, 34. II. előadott igen jeles okiratot; a *Géla*, *Gele* és *Galának* is írt e helységről és terjedelmes vidékéről pedig *Comment. II. k.* függelékében a *XLV—LI. sz.* jelölt okmányokat.

deutsch v. *teutsch*, ezeknek *ozman* neveik világszerte elterjedtek, folyton folyva a már párthus elődink e nevezetével egyidős néven nevezzük. Én pedig reménylen, hogy Kézainknak a pusztá grammatikusok által kétségbe vett „*ispán*“ szavát is, mint parthicumot és hűnmagyart fogom igazolni, de előbb a *megye*, s a nagy Kálmán király törvénykönyve 37. Fejezetében látható „*Mega*“ „*judices Megales*“ fogalmáról kell néme-lyeket előre bocsájtanom.

XLVIII.

A párthusok nagy országa (Plinius VI. 29.) 18 megyére és 3 nagy kerületre volt osztva, melyeknek főnökeit Augustus ancyrai monumentumában: „*Principes*“-ek és „*Reges*“-eknek nevezi. Ezt St. Croixtól tudjuk; Strábó pedig, ki nemzetségére nézve cappadóciai, anyjáról pedig, Moarphanesnek, — a colchisi szittyák országa egyik megye- (Sceptuchia) főnökének, úgymint anyai öregatyja fivérének — öcse volt: ahol e rokonságáról, ott a *megye* eszméjének eredet ázsiai első fogalmáról is szól; midőn (XI. k. 2. f. 18. §-ában) ezeket mondja: „*post ea tempora successerunt Reges, qui in provincias (id enim sunt Sceptuchiae) divisam ditionem tenuerunt; tandem Mithridates Eupator istis potitus est regionibus; ab eo subinde aliquis amicorum missus est praefectus et administrator provinciae, de quibus fuit etiam Moarphanes, matris meae patruus.*“ Ily megyékre volt osztva Arménia is, melyek Plinius szerint (VI. 10) mind annyi Strategiaáknak, praefectúraáknak nevezettek, mert Aegyptusnak hasonló értelmű nómusai e görög etymológiája szerint is ily osztályrészeket jelentenek. Világosak ezek; ó ne is nekünk magyaroknak, elleneinknek legyen az ősrégi államrendszerünk történetére nézve elmondva, mit Seneca egy helyt ír: „*Veniet tempus, quo posterii nostri tam aperta nos nescisse mirentur.*“

XLIX.

Szint ekkép megyékre osztva volt *Iberia*, melynek egy része már akkor *Hispaniának* is neveztetett. Strábó XI. k. 2.

f. 19. §-ának szavai ezek : nisi forte Iberos occiduis Iberibus, qui Hispani sunt, cognomines vocant.“ De hagyjuk ezeket, s a halhatatlan nevű Humboldt teljesen hasonló bizonyítása folytán bizvást hagyhatjuk is. Idézzük inkább már Kézainak, az itt fenforgott ősrégi kérdésekre nézve megbecsülhetetlen kalaúzúl szolgáló dicső krónikásunknak szavait : „ex his etiam Hunnis plures fuerunt in exercitu capitanei constituti, qui Hunnorum lingua *Spani*“ — nem *Stani* — „vocabantur, ex quorum nominibus tota *Ispania* postmodum est vocata.“ Színaranyval van teli Kézainknak ezen nyilván csak ismét Ázsiából hordott mosófövenye ¹⁾. A *Spán*, *Ispán* név nem csak nálunk magyaroknál divatozott mindenha ; mert az Érdy-Codexben befoglalt, Sz. István királynak innepéről írt ősrégi értekezésnek szerzője is világosan „*hytellen Somogy hyspan*“ -nak nevezi Kupát ; de virágzott az a húnoknál is ; és ítélje meg a tudós világ : ha igaz, ha önmagammal, Commentárimmal s későbbi írataim és jegyzetimmal eléggé következetes vagyok-e ? midőn előre bocsájtván még azt is , hogy Plinius VI. k. 29. fej.-ben , hol a pártusok megyéiről szól , azoknak földén határ gyanánt szolgáló ama hegyszorost , mely az egykori Persepolishoz , és a médusokhoz vezetett : „*Climax megale*“ -nak nevezi , — immár nem véleményemnek , hanem teljes meggyőződéssemnek nyilvánítom : hogy a sem perzsának , sem görögnek , vagy macedóniainak tudtomra senki által nem követelt , hanem csak a *p* betűnek *t* betűvel lett felcserélése által „*megistán*“ -ra ferdített ősrégi , tősgyökeres pártus - magyar szó , édes anyanyelvünknek hajdani dicsősége fényébe visszaadva — „*Megye-ispánt*“ , rövidítve „*Megyispánt*“ jelent.

L.

Szabad : mert Dio Cassius szerint soha szolgaságot nem ismert ²⁾ ; *nagy* : mert a maga korát a világtörténelben di-

¹⁾ Strábó az odafen idézett helyen : „ajunt apud hos etiam aurum deferri a torrentibus, idque barbaros excipere alveolis perforatis et velleribus lanosis.“ Így mossák mai napig is a Duna fővenyének aranyát a csallóközi aranyászok.

²⁾ Fajunk szabadsága s becsületének e magasztos bizonyossága nem csak Rómának korára terjed , hanem , mint ugyanezen nagy író

csön jellemezte nép az, melyről ezeket jegyezgettem. Úgy áll az itt a maga egyediségében, mint a szittya eredetű népek sa-
játságos *szövetkezési eszméjének*, mondhatni: ösztönszerű örökös
rendszerének ugyanazon egy rokon szív és lélekkel nem any-
nyira alkotott, mint egybeolvadt *első eredeti példánya!* Altaji
nép volt, igen is, de nem a Steinthal által e névezet alatt ösz-
vecsoportosított sok más, nálánál későbbi, nagyobbbrészt
jelentéktelen népekre illő jellegzés értelmében, úgy mint a-
melyet a történet színpadán így egyesülve lett első megjelené-
sétől fogva a classicus írók „natione non ratione”: születése,
nem észére nézve neveztek barbárnak; Plinius pedig egye-
nesen oly népnek ismer, melynek észlelése (observatio) fel-
ért a korabeli legmiveltebb népek esze élével. Igaza van
Pliniusnak. Ő csak azt ismétli, mit már Strábótól tudunk.
Ezektől és Trogus Pompejustól pedig ma már, St. Croixval
együtt, azt is tudjuk, hogy a párthusoknak első Arsakjok
volt az első s legbölcsebb törvényhozójok is, és hogy az ő
idejében alkotott törvényeket az Arsacidák egész korszaka
oly hív szilárdsággal tisztelte, mint azután az Árpádokkal
egyidős őseink tisztelték azon törvényeket, melyeket első
szent királyunk önmaga arany szavai szerint nem mind első
alkotott, hanem mint már rég előtte alkotottakat saját maga
s nemzetének imént érintett józan böles észlelete szerint ido-
mitott. — A párthus gyűnév alatt értett szittya nép altaji nép
volt igen is, de amely az áriai Rómának majdnem öt szá-
zadon keresztül — egyik is, másik is virágzó korában lévén
— akképen tartott ellensúlyt, hogy vitézsége, kormányböl-
csesége, önzetlensége s vallási türelmének magasztalásában
a világtörténetekkel foglalkozott egykorú legnevezetesebb
áriai írók egymással vetekedtek. E kiváló erényeiket nem az
én elfogultságom nevezi e szavakkal; magoknak az imént

már odafen a 7. szakaszban érintette, *Diodorus Siculus* Historiai Biblio-
thekájának Ázsiáról írt II. könyve szerint, jelesül az Astibares mé-
dus király idején túl terjedt, ki alatt a médusok egy részről, más
részről pedig a párthusok és Sácák közt ezeknek előbbi birtoka iránt
vérengző háború volt, s azzal végződött, hogy mind a két nép meg-
tartja előbbi birtokát, s örökös barátja s frigyese marad a médu-
soknak.

érintett nagy írók és épen oly nagy államférfiaknak szavai ezek, elannyira hogy ma már az Akademia ítélje meg, ha az ősrégi ékíratok és nyelvemlékekből-e, avagy Trogus Pompejusnak azon summás kifejezéséből háramlik-e szerény fajunkra nagyobb fény, ahol Dáriusnak a párthusok földén, de övéi által lett elfogatásáról szólván, egész lelkesedéssel mondja: „Credo ita Diis immortalibus iudicantibus, ut in terra eorum, qui successuri imperio erant, persicum regnum finiretur“? Livius maga is, midőn így szól: Repertos ex graecis, qui Parthorum contra nomen romanum gloriae faverent“, nem a párthus név dicsőségét veszi kétségbe, hanem azt veszi zokon, hogy szerinte ugyancsak görög, de mint mi a mondatokból látjuk, nevezetes latin írók is vannak, kik a római név dicsőségének a párthusokét eleibe teszik. Ezen áriai íróktól messze elütöttek, kivált legújabb német utódaik, kiknél ma már szinte szerves tudományosságnak tartatik, jelesen a párthusokról nem is emlékezni ¹⁾; a húnmagyarok hajdani társas életéről, és főképen a fajunkkal együtt született azon becsületézésről, mely ennek minden nevezetein, a szittyán úgy, mint a párthuson, a húnon úgy, mint a magyaron, a régi és hozzánk aránylag közelebb fekvő időknek különbsége nélkül, egyenlőn és oly fényesen átragyog — lehető legkevesebb ismerettel bírni; azokról pedig, kik nemzeti irodalmunk e terén feltűntek: egy Otokocsi, egy Cornides, és másokról úgy szólni, mintha ők, ha ezeknek korában élnek vala, rajtok mesze kitettek volna! Szabad legyen erről kétel-

¹⁾ Béla király halhatatlan jegyzőjénél és Kézainknál egészen másképp áll a dolog. Az első úgy látszik készakarva hagyta ki a húnok nevezetét. Az ok elég közel fekszik; mert az ő idejében oly népek is bitorolták a hún nevezetét, kik húnmagyar őseinknek nem csak nem rokon, baráti, desőt írgeyi voltak. Kézai e részről tágabb keblű volt, de sem ez, sem amaz a világért sem említette volna a párthus nevet, úgy mint amelyet az időközbeli szokás kizárólag csak a törvény s törvényes rend dűlői jelentésére foglalt el; s ha mit látok, innét következett az is, hogy, habár mindketten, s jelesen Kézai, a nyilvánosságos régi párthus szokásokról s ezeknek a húnmagyarok közti szakadatlan divatjáról írnak is, az előttök ominosus *Parthus* név helyett, a *Scythák* általános nevezetét használják, mely mind a párthusok, mind a húnmagyarok s ezeknek rokonikhoz a székelek, jász és kúnokhoz illik ugyan, de a történetírást nehezíti

kednünk! Lássák ők, mit tartanak jelen mesterkéletlen jegyzetim nemzeti érdekéről is; mert hazafitársaimról, kik Etelben és Árpádban, és a hűnmagyar valódi országos ész, értelem és bölcseségnek ama két szemében: I. István ¹⁾ és Kálmán ²⁾ királyainkban, fajunk eredeti szellemének: az ön-

¹⁾ Istvánt, az első magyar királyt, Hartwiknál mint a keresztényen tökéletességnek példáját szentnek, mindnyájan pedig, kik annak állambölcsességét e jámbor életíró utasítása után, annak törvényei s fiához szóló Intéseiből s ezeknek tiszta forrásaiból tanulmányozzuk, ötet egyszersmind a *legnagyobb*, *legbölcsebb*, tegyük hozzá, a *legszelesb* *legmélyebb tanultságú királynak*, a törvények *általuttetés legdicsőbb mesterének egy Magyarországot alkotó: ára született ritka magas észnek* látjuk. Ő kétség kívül ismerte a magyar állodalmi vérszerződést, s úgy tisztelte, mint senki más nem jobban; mert ő tudta leghitelesebben, hogy ennek pontjai a párthus név alatt értett hűnmagyar elődjeink alapítványának mindannyi cikkei, melyekhez az Attila fia alatt romlásnak indult nemzet hosszas viszontagságai által okúlva visszatért. Sem ő, sem népének java, melyről már Strábó megírta, hogy a kormányféle dolgokban ügyes tapintattal bír, semmit nem kívánt inkább, mint hogy az, ami még az ősi állam kiegészítésére hátra volna, nem idegen, hanem a nemzetnek ősi szokásai szerint szerkesztessék. Mi lett az egymással találkozott köz óhajtnak eredménye? mi más, mint hogy amely állam s kormányrendszer abban az időben, midőn szittyá elcink nemzeti nevezetének dicsőségét párthus rokonink neve hordozta, Euphrates és Tigris vize mellett századokon át divatozott, ugyanaz már első királyunk alatt a négy folyó és három bére honában új életre támasztva virágzásnak indult. Hogy e nagy király Aristotelest ismerte is, követte is, azt már a Commentárookban s e jegyzetekben is odafen említettük; dehát még kit mást? és pedig épen a *vallásos* Sokrates és Plátó korából? Xenophon is, és az első magyar király is a királyokhoz leginkább illő erényekről: az imáról, ennek szolgáiról, ezeknek megkülönböztetéséről, a velők való társalgás hasznosságáról, a türelem, a józanság, az adakozás és más ilyenről írnak. Aki e munkákat egybe veti, az, ha én nem mondom is, önkényt látja, hogy a magyar első nagy királynak e tárgyról szóló könyve Xenophon Cyrusának majd csaknem szakasztott mása.

²⁾ Nagyok, de mint már odafen érintettem, egytől egyig ugyanazok voltak a párthus, hűnmagyar néven egymást felváltva nevezett királyoknak jövedelmei. Arányos viszonyban álltak ezek azon ismét mindnyájoknál egyenlő felséges feladattal, melynél fogva ezen országos urak a nemzeti lét, önállás, függetlenség, hatalom s dicsőségnek legfőbb őrei voltak, s itt is ott is ernyedetlenül ügyeltek arra, hogy

zetlen vitézség és embertárs-szeretetének leghívebb öreit, valódi nemtőit tisztelik — erősen hiszem, vélem együtt elfogják ismérni, hogy a mely szellem általában a párthusokat, épen az lelkesítette tagadhatatlan utódaikat, a húnmagyarokat is; többet mondok: hogy csak is e szellem tartotta fen annyi századok viszontagságain keresztül fajunknak általunk képviselt törzsét, és annak főbb vonalaiban híven megőrzött államszerkezetét! Ha valamely más nemzetnek, úgy a miénknek történetében bizonyosan megvan a következetesség, kivált ha a jövő nemzedék azt nem elfogúlva, nem az írók kedvenc irányai szerint választott nézpontokból magyarázva, hanem szellemi egységében felfogva, az ahhoz egyedül illő magasabb szempontból tekinteni, tisztelve tovább fejleszteni fogja.

LI.

Ha valamely más nemzetnek történetében, a mienkben bizonyosan megvan az időknek ily hosszú során folyton folyó és semmi mesterséges árkokra nem szoruló következetesség. A párthusok *Arsakjaik, Arsaceseiknek*, mind jogaik, mind jövedelmeik, mind felséges tekintélyökre nézve teljes hasonmásaik a mi természetes országos uraink, és ha nekem e rég elfeledett szólásmódunkat felélesztem szabad, előtünk járóink. A párthusoknál szintúgy mint a húnmagyaroknál, a király és a nemzet közt létezett nagyúr *Bíró*, fajunk több mint két ezred évi nemzedékeinek szakadatlan tiszteletét, szeretetét, egyik legfőbb vágyát, egész ragaszkodását, a néppel együtt osztott jobb és bal sors által, ezen első államtisztekhez mintegy természetesen tapadva úgy bírta, mint

a rendes hadi erő és harcoló népség mindenkor készen álljon. E viszonyt kívánta az első nagy király első törvénykönyvének (Endlicher-nél) 7. cikke által örökíteni. Midőn tehát *Kalmán* ezt az alig megújított, már is megrongált ősrégi államrendszert erős kézzel fentartotta, akkor közvetlenül ugyan *Istvánt*, de ezzel együtt az egykor a párthus név alatt értett elődinknek törvényei lékét követte, melyekből ő különösen, a királyi hírnököknek adandó lovakról hozott törvénye eszméjét is vette, vagy, ami nekem valószínűbbnek látszik, a már első magyar királyunk alatt divatozott szokást a szükséghez alkalmazva írott törvénynyel is megerősítette.

ezt a minapában egyik elfelejthetetlen nádorunknak a halhatatlan Hédervári Lőrincnek fényes példájában kimutattuk ¹⁾. S ez az, amit itten, hogy magam magamat újra ne ismételjem, azon barátim kedvéért említek, kik „a törvényhozás és az erkölcsöknek kölcsönös hatására nézve a keleti népeknél” mint e koráig leginkább csak Ampère, az általam is tisztelt Ampère, nyájas ajakitól függtek. Ezek meg fogják nekem engedni, hogy az általok kitüntetett keleti népek közé a párthusok nevében egyesült szittya elődeinket is számítom²⁾; azon rokon hazafi társaim pedig, kik különböző nevezetök mellett ma a magyar gyűnév dicső fogalmában úgy értetnek, mint mindnyájunknak elődei a vendég gyarmatokkal együtt, a párthus és hún, világszerthe híres nevezetek alatt értettek, azt gondolom szívesen is fogják tölem hallani, hogy a *korona tagjainak* nevezete s e nevezethez kötött magyar birtok-képesség, mint ezt már az iskola irányában máskor kimutattuk, ²⁾ csak Károly Róbert királyunktól vette kezdetét; a nem privilegiált személyes nemes nép-osztályainknak tehát a birtok képességétől lett elzárását a historiai igazság elferdítésének vétke nélkül nem szabad az Árpádokra; azokra az Árpádokra róni, kik, hogy a párthus húnmagyar elődekkel s önmagokkal szorosan következetesek legyenek, ámbár a sz. korona iránti tisztelet már az ő korokban is jól előre haladt, mindemellett, az ennél is régiebb e szólásmódot: „a királyra szálljon” írott törvényeinkben „koronára szálljonnal” felcseréltetni nem engedték ³⁾. Az Árpádokat őseink hajdani párthus elődeik nyomán nem csak országos uraiknak, hanem egy másik legfőbb tisztök s küldetésök nevéen, mint csakimént mondottuk, egyszersmind *előttök járóiknak* neveztek, s így

¹⁾ Csallóköz Történeti Vázlata 104—114. l.

²⁾ Lásd, ha úgy tetszik, a B. P. Szemle XVI. és XVII. füzeté 315—317. l.

³⁾ Ezek után gondolom könnyebben értjük sz. Lászlókirálynak legendájában (Magyar szentek Legendái, kiadta Toldy, 50—60. l.) e szavakat: „Hallván mind egész országbeli szegény, boldog, nemes nemtelen az nagy kegyes keresztyén jámbor Géyza királynak esetét, kelének fel egyetembe és menének László — elejbe és mind kegyes kéressel, mind szükséges kényszerítéssel választák előttök járóvá és királylyá.”

különböztették őket meg a perzsa királyoktól is, kik a néptől egészen elszigetelték magokat. — Mi pedig történetünknek Árpádkori népies szakát többi közt az által különböztetjük meg legvilágosabban, hogy ezeknek elhúnyta után Károly Róbert megváltoztatván a régiebb egyszerű címeket is, a maga felségét, mint már másutt érintettük, egészen a perzsa királyok szokása szerint a néptől elszigetelte. Barátim! ősrégi alkotmányunk első boltozati sokkal szélesbek voltak; a későbbi műveltség keskenyebbre vette azokat; legkeskenyebbre pedig a Jagellóknak már a renaissance-szal találkozó kora: ennek dacára-e, vagy csak azért hogy a XIX. századbeli magyar nemzedék törvényei az ő szűkkeblűségével összevetve, annál nagyobb fényben tűnjenek fel a jelen és jövő hálás ivadék előtt?!

LII.

Ennyit én e szervetlen, és ha úgy tetszik e sok idézések miatt tarka, de Commentáram I. k. 51. lapján bévallott elvemhez hív jegyzeteimben a párthus és húnmagyar szittyákról általában; de amelyekből legközelebbi őseinkről, a magyarokról, azonfelül amit már másutt kimutattunk, hogy a keresztyén tannak általok lett elfogadása egy oly király s apostolnak vezénylete alatt, ki mértékletességének s törvényhozói bölcseségének örök emlékeül, a *magyar keresztyén eskünek* világszerte híres mintáját alkotta, semmi tetemesb nehézséggel nem járt, ma már az is teljesen világos mind azok előtt, kik az itt mondottakat habár csak sz. Istvánnak a fiához szóló Intései, és II. András arany bullájával gondosan egybevetik, hogy az ő alkotmányok s államrendszerök a maga lényegében a párthus név alatt értett húnmagyar eldödeink alkotmánya s államrendszerének tovább-folytatása, s így, ha szabad ide tennem, azon lángeszű irónak, *ki a X. században már eléggé ismert Ungariusokat széltében párthusoknak nevezi*, nem csak költői ihletése, de teljes historiai igazsága is van.

LIII.

A párthusok nem ugyan egy csatában, mint hajdan Dáriusnak töménytelen hada Arbelánál, de a harmadikában, minekutána királyuk elesett, Artaxerxes által legyőzettek; amint az időnek összevetéséből kitetszik, majdnem épen akkor, midőn Dio Cassius fen indézett bizonyágtételeit a párthusok haderejéről, legyőzhetetlenségéről saját tapasztalatai után leírá. Látunk mi a húnmagyarok történetében több ily gyászeseteket; de amelyeknek fő oka — valljuk meg egész őszinteséggel — a mi fajunknál leginkább az egyenletlenség és visszavonás volt. Nem csak igazán, de bölcsen is mondja tehát St. Croix: „Sic post quadringentos sex et septuaginta, ex quo ceperat, annos eversum est Parthorum imperium, quod Romanorum potentiae tam diu restiterat; suisque potius dissidiis, quam continuis bellis debilitatum fuit.“ Értsük őt jól: szerinte ezek is — „megfogyva bár, de törve nem.“ Így írt ő a párthusok birodalma végéről, talán ismét épen akkorban, midőn én (Comment. I. k. 89. l.) e szavakat írtam: „Sed res hunnicas ab obitu Attilae discordia filiorum perdidit; quae itidem non Hunnorum tantum exitus hujus, sed commune omnium generis nostri malorum caput fuit.“ Oh! ez a párthusok, a húnok és részben a magyarok saját történetének *legdrágább*, és a jelen időkben — *gróf Mikó Imrével*, az erdélyi Muzzeum halhatatlan alkotójával ¹⁾, és a jövő nemzedéknél is méltán főtisztelendő *Danielik Jánossal*, a Sz. István társulat lelkes vezetőjével s a „Történet szelleme“ szellemdús írójával ²⁾; úgy a prot. feleink részére hozott magyar törvények szellemét oly jelesen fejtegette *Ballagi Mór*ic tanárral (³⁾ mondom — *legszükségesebb* tanulmánya, melyet azok emlegetnek leggyakrabban, kik e nemzetet legerősebben szeretik!

¹⁾ Lásd e nagy tudomány- és államférfiúnak a *Budapesti Szemle* XXVI. és követk. füzeteiben közlött Irányeszméit.

²⁾ Lásd ennek azon levelét, melyet a Pesti Naplónak f. évi Sept. 1. megjelent számában b. Kemény Zsigmondhoz intézett.

³⁾ L. nyilatkozatát a f. é. Sept. 7. megjelent Pesti Naplóban.

MIT SZÜKSÉGEL NÁLUNK AESTHETIKAILAG

A JELEN?

HORVÁTH CYRILLTŐL *).

Azon egyéneket, kik nálunk a széppel és annak majd külső majd belső viszonyaival foglalkodnak, háromféle osztályban lehet fölmutatnunk. Az elsőben találjuk a művészetet, a másodikban a műkedvelőket, a harmadikban a műbölcsészeket. Tagjaik számát illetőleg különböznek ugyan egymástól ezen osztályok; úgy látszik még is, mintha e külsőség legkevesebbet sem vonna le belső állapotuk becséről. Arra nézve legalább mindnyájan megegyeznek: hogy mindenik oly egyénekből álló egész, kiknél, a műmozgásaikon kisebb vagy nagyobb mértékben átsugárzó természeti megadományozottság miatt, soha sincs, nem is lehet valódi érdek nélkül a rájuk és hatásköreikre vonatkozó tanulmányozás.

És még is fölötte ritkák napjainkban az ilyféle tanulmányozásnak jelenségei! Honnan e visszahökkenítő tényállás? Talán nincs is már nálunk helyiség az aesthetikai téren, hol az eddig előhozottaknál valami tökélyesebb és valami hatályosabb is elkelhetne. Ha van, mi akadályoz minket a csorbának kifenésében? Ha nincs, miért nem vagyunk legalább azon, hogy a fölmutatható jót a mélyebbre ható belátás segítségével a közélet viszonyainak számára nemzetileg is biztosítottabbá tegyük? Vagy talán az irodalom aesthetikai oldala nem is tartozik a közélet oldalai közé? Ha nem tartozik, honnan azon elégületlenség, melyet irodalmunk aesthetikai oldalának irányai a belátóbb hazafiakban mindegyre táplálnak? Ha tartozik, hol lappang azon kóranyag, mely a mélyebbre vágyó tanulmányozást majdnem haldoklásig fonyasztja?

*) V. ö. az Új M. M. 1859. évi folyamában a szerző értekezését: „Mit eredményezett nálunk aesthetikailag a múlt? — Szerk.

Ha ügyeink folyamát elfogultság nélkül átvizsgáljuk, meg kell arról győződnünk : hogy az irodalom aesthetikai oldala, a nálunk elharapódzott előítéletek és az ezekből sarjadzott balfogások miatt, csakugyan nincs még valamennyi pontra nézve a nemzeti szellemnek rokonítólag összeforrasztó melegétől áthatva. És ez az, aminek érzése az imént említett elégtelenséget, a sok jónak fölmutathatása mellett is, mindegyre táplálja. De nyilvános jelek nélkül sem szükködünk, melyeknek átértése után nyomába jöhetünk mindeknek, ami a kiküszöbölendők vagy a kijavítandók sorozatába tartozik.

Ha nyomozásunk nem hibás, mi jelenleg az irodalom aesthetikai terén három tulajdon nélkülözünk : az okszerű világozságot, az okszerű rendezettséget és az okszerű alaposágot. Egész özönét lehetne fölhoznunk a sok példának ; de minek ott a példa, hol kétség sem támadhat az iránt, hogy aesthetikai tudásunk mezeje csakugyan nem dicsekedhetik még most az iménti tulajdonokkal. Az a szünetlen ingadozás a classicismus és romanticismus, a szép és rút, a fenséges és aljas, az illemes és pórias, meg a külföldieskedés és nemzetieskedés között ; továbbá az a léhálkodás, mely a tartalmat abba helyezi, ami valódi tartalom nélkül szükkölködik ; az a kuszálkodás, mely idomilag annál követelőbb, minél távolabb áll a tárgyszerűleg igényelt formától, meg az a fitytyet hányó legénykedés, mely magát annál töltözöttebbnek tartja szellemileg, minél kevesebbé hódol az elvalapos igazságnak, ezek és, a jó isten tudja, még minő badarabbnál badarabb megszokottságok, bizony nem mutatják, hogy igaz úton törekedünk a szép országának székpontja felé.

De nem is tanácsos az után ahitozni, fogják itt némelek mondani, mert az az igaznak híresztelt út ismét holmi megszorításokat erőszakolna ránk ; de nem is tanácsos azt most emlegetni, fogják mondani mások, mert mi a hirt és nevet árasztó korszerűség szabad vívományairól a világon semmiféle anya gyermekének pedantismusáért sem fogunk lemondani. Ezek körülbelül a korszerű vívományok embereinek okoskodmányai.

Igaz, fogjuk ezekre válaszolni, nagyon igaz, hogy az a

világossági, az a rendezettség, meg az az alapossági okszerőség, melyről imént szólánk, avval a nálunk most szélteben divatozó játszisággal sehogy sem látszik összepárosíthatónak; az is igaz, hogy azok az aesthetikailag játszó útféliségekhez szoktatott elmék a tárgy mélységén nyugvó fontosságra, mely nélkül a világossági, a rendezettség és az alapossági okszerőség pusztá szópengetés, nem igen szeretnek most ügyelni; de az is igaz ám, hogy az ilyfélékre az, ki előtt a nemzet és tagjai közt létező viszony nem szívárványszerű ábránd, hanem valódiság, hajszálnyit sem fog hederíteni. És ezt ő nem külözködésből, hanem meggyözödésből fogja így cselekedni. Az ily egyén meggyözödése szerint magának a saját világán belül önmagát időszerűleg ismerni tartozó nemzeti szellemnek áll érdekében: hogy az aesthetikai téren is mindaz átvizsgáltassék, ami e térbe okszerű világosságot, okszerű rendezettséget és okszerű alaposságot hozhatna. És mivel épen e tulajdonok egységében áll az, ami e téren aesthetikai tökélyességnek neveztetik: helyén lesz, ha mi most e kitévelt föladatunk megjelelése végett azonnal fölhasználjuk.

Mit akarunk tehát sajátképen? Az aesthetikai tökélyességnek minél tisztább megvalósíttatását. Vagy más szavakkal élve, azt akarnók: hogy irodalmunk aesthetikai oldalának homályosságát az okszerű világosság, bonyolultságát az okszerű rendezettség és fölszínességét az okszerű alaposság váltsa föl. De hogyan és miféle eszköz segélyével fog e föladat megvalósíthatóvá válni? Lássuk.

A közöttünk még mindig dúlakodó nézetek miatt szükséges, hogy a fölváltandó homályosság, bonyolultság és fölszínesség épen oly figyelemre méltó tulajdonokul tekintessenek, mint az őket fölváltó világosság, rendezettség és alaposság. Ha ezeknél valódi szükséglet az okszerűség: amazok elharapódzása sem történhetett meg elégséges okok nélkül. Mi a fölváltandó tulajdonokra nézve sem azok nézetéhez nem szítunk, kik őket csak egypár évtized szüleményeinek tartják; sem azokéhoz, kik forrásaikat valahol a magyar irodalom határain túl keresik. Véleményünk szerint az irodalom sohasem más, mint a sokféleképen, még pedig majd külsőleg majd belsőleg megmódosítható nemzeti életnek közvetett folyománya: követ-

kezőleg a kérdés alatti homályosság- bonyolultság- és fölszínességnek legközelebbi okait sem kell másutt, mint minmagunkon belül keresnünk. És épen e miatt oly tulajdonok, melyeket mi, ha aesthetikai ügyfolyásunkon csorbát ejteni nem akarunk, a jövő fejlődés irányainak megvitatásakor figyelem nélkül nem hagyhatunk.

Azon álláspont, melyről a múltnak és jövőnek fölfogása, valamint a talált elemek fölhasználása is legbiztosabb fogantatot ígér, csak a jelenkor álláspontja lehet. Ámde valamint a fának tavaszkori bimbói között nem mindenik való arra, hogy a viszonyok által vele közlött elemek természetű fölhasználása után egészséges gyümölcsöt hozzon: úgy a jelenkori adottságok elemei sem lehetnek mindnyájan olyanok, hogy azok a jövőkor fejlődésirányaira nézve mindenképen biztos alapokul szolgálhassanak. Melyik legyen biztosan fölhasználható, melyik nem, annak meghatározását a vizsgálódó egyén tartozik végrehajtani. Hogy ez az adottságok elemeinek átnyomozása és megbírlása nélkül meg nem történhet, magától értetik.

Kettő volt eddig szándékoltan kiemelve: a föladat és az eszköz. Föladat: az aesthetikai tökélyesség; eszköz: az adottságok bírálatos átnyomozása. A föladat megvalósítandó; az eszköz a megvalósíthatás végett alkalmazandó. Az aesthetikai tökélyesség nem valósíthatatik meg valahol az aesthetikai adottságokon kívül, hanem csak azokban és azokon keresztül. Ámde hogy az aesthetikai adottságok a tökélyesség elfogadására, illetőleg a megvalósításkori összedolgozásra képesekké váljanak, egyfelől mindentől meg kell tisztíttatniok, ami bennök a megvalósítást akadályozhatná; másfelől meg mindazt meg kell bennök hatályosítani, ami a megvalósításnak föltéte. Ezt a bírálatos átnyomozás teljesíti.

Mintegy magától jő most itt elő e tudakolás: mi az most nálunk az irodalom aesthetikai terén, ami, a jövő fejlődés irányai végett, minden más előtt bírálatosan átnyomozandó?

Három, másokkal fölváltandó tulajdonság érintetett már meg: a homályosság, bonyolultság és a fölszínesség, melyeknek széltében mutatkozó követői: a kapkodás, fércelgetés és a szétáradás. Csodálhatni-e azután, ha ilyféle hiányok

főlkapása mellett sem az elméleti sem a gyakorlati mozgás nem bír nálunk az örökös bizonytalankodásnak hinárai közül kivergődni. Akár a theoria akár a praxis legyen szemügyre fogva, mindenütt fogunk olyféle pontokkal találkozni, melyek a bírálatos átnyomozást szükséglik.

Úgy látszik még is, mintha most az átnyomozandók sorában legelső helyen állának a már említett három osztályra és az azokban foglalt egyénekre vonatkozó ismeretek. Legelőbb a naponkénti tapasztalás után ítélve főleg az említett osztályok és azok egyénei közül gyülekeznek most össze azon nézetbeli felhők, melyek miatt a szép sehogysem képes a kellő világosságot szétárasztani. Minő legyen az ezen osztályok mivoltát és viszonyait illető bonyolultság, azt amaz ítéletek is eléggé mutatják, melyeket magok az osztályok emberei hallatnak. Sok műkedvelő hajszálnyival sem akar kevesebbnek tartatni, mint a művész; a művész meg az itt-ott szerzett koszorúk halmazáról nem győz eléggé pattogni a műbölcsész ellen, ki, miként mondogatja, lelketlen abstrakcióival még a szépnek szentélyéhez is mer közeledni. Hallgatunk a bölcselő szerepében ragyogni akaró ítésekről, kik magokat a műkedvelők és a művészek irányában mindenre följogosítottaknak vélik, mihelyt valahol a szép országának valamelyik sikátorába valahogyan be is pillantottak. Arról, hogy ezen ország több, változhatatlan törvényeknél fogva belsőleg összefüggő és egymást a hatályterjesztésre nézve kölcsönösen kiegészítő tartományokból áll, az igéző szépség pályasíkjainak e kikiáltott bajvivói legkevesebbet sem akarnak tudni. Azon bölcselőkről sem fogunk itt emlékezni, kik, a szép közérvényüségének dacára, mindenütt és mindenben csak azt erőszakolják, ami nekik egyénileg tetszik. Tetszik-e az másoknak is vagy nem, és vajon az, ami tetszik, szükségképen vagy csupán esetileg tetszik-e, avval ők épen úgy nem törődnek, mint az előbbi műítészek.

Ilyen a tényállapot. De mi okozza tulajdonképen, hogy mi e léhító állapotból még most sem tudtunk kivergődni? Mi okozza, hogy nálunk még ama három osztályt illető fogalmak iránt sem tudott a nagyobb rész eligazodni? A' tárgyon

vagy ami elfogultságunkon belül nyomozandó-e e tüneménynek oka?

Kettőt lehet fölhozni : vagy azt, hogy az osztályok egyénei mind természeti adományaikban mind hatásköreikben tekintve sokkal rejteménydúsabbak, hogysesm őket eddig az irodalom fejlődöttségi állomásánál fogva irányyszerűleg átérthettük volna; vagy azt, hogy mi saját magunkban ragaszkodunk valamely állásponthoz, mely az irányszerű átértésnek végrehajtását mindeddig lehetetlenítette. Okozta legyen azonban bármi a haladásbani fennakadást, az ügynek fontossága sürgeti, hogy az akadályokat mielőbb elhárítsuk.

Ezek után járuljunk egykissé közelebb amaz osztályokhoz és azok egyéneihez.

Ha figyelmünket az osztályokra fordítjuk, észre fogjuk venni : 1) hogy azok egymással némelyekre nézve megegyeznek, másokra nézve különböznek ; 2) hogy a megegyezési pontok a rend, a különbözésiiek a világosság ügyében fontosak. A művészek, műkedvelők és műbölcsészek mindnyájan megegyeznek abban, hogy a széppel foglalkodnak és hogy e foglalkodás bennök a természeti műösztonnek folyománya. Megegyeznek tehát mind a tárgyra, mind a foglalkodás forrására nézve : következőleg azon törvények alól, melyek az általán vett szépnak és az eredetileg adott műösztonnek természetén sarkallanak, egyetlenegy foglalkodó sincs kivéve. Ezen oldal így véve is eléggé világos. A megegyezési pontoknál azonban sokkal rejtettebb alapúak és sokkal behatóbb nyomozást is szükségelők azok, melyek az osztályokat egymástól elkülönözik.

Ezen osztályok, mint viszonylag önálló egészek, mindnyájan megegyeznek arra nézve, hogy közöttük egy sincs bizonyos fokok nélkül, ámde mihelyt a fokok tulajdonai és e tulajdonok okai hozatnak kérdésbe, azonnal meglátszik rajtuk a nagy különbség.

Nem mondunk valami váratlant, midőn tárgyunkat illetőleg azt mondjuk, hogy e nagy különbségnek okait ama viszony hozza már úgy magával, melyben az osztályok egyénei a szép eszméjéhez állanak. Ez ama viszony, melynek az aesthetikai világ valamennyi mozgáskörén belül föltárul-

nak jelenségei. Minek következtében akárhol és akármikor jelentkezzék az aesthetikai mozgás, e három: a szép eszméje, a vele foglalkodó egyén, meg a közöttük levő viszony mindig olyféle mozzanatokul tekintessenek, melyek a behatóbb vizsgálódás folyamításakor kiválólag szemmel tartandók.

Nem ok nélkül mondjuk „kiválólag“, mert önmagát akasztaná meg észszerű haladásában az, ki az iménti mozzanatok gazdagságát, főleg nálunk, már is eléggé kimerítettnek gondolná. Ha valahol nincs, ezeket illetőleg csakugyan nincs még helyén a világosság, rendezettség és alaposság irányábani megállapodás. Hiszen még mi az iránt sem vagyunk minden oldalról tisztában, vajon ama viszony, mely a szép eszméje és a vele foglalkodó egyén között fennáll, esetleges-e vagy szükségképeni. Sőt sok előtt az aesthetikai mozgás indokainak ügye sem lön még olynemű tárgygyá, melynek iránylagos ismerete nélkül a szép országában senkinek sem lehet szó-lási joga.

Mi a szép eszméje és a vele foglalkodó egyén közötti viszonyt szükségképinek állítván, oly tárgynak vesszük, melyen belül nyomozandók az aesthetikai mozgásnak indokai is. Benne fog tehát azon ok is rejleni, mely miatt az aesthetikai mozgás tényezői egymást kölcsönösen szükséglik. Az eszme szükségli az egyént, mert e nélkül a világot tevő lények sorai között szellemileg meg nem nyilatkozhatnék; az egyén szükségli az eszmét, mert e nélkül az a maga rendeltetésének soha sem felelhetne meg igazán. Abból mindamellott, hogy mi az említett viszonyt szükségképinek állítjuk, az osztályok fokainak lehetősége ellen semmit sem lehet kihozni; mert, ha a viszony nem elvontan, hanem a foglalkodó egyének életmozgalmainak közepette fogatik föl, azonnal ki fog tetszeni, hogy a belső szükségképiség által sem az osztályok megalakíthatása, sem azok határain belül a fokok különbözősége nincs lehetetlenné téve.

Vannak, kik előtt a szép eszméjének megnyilatkozása valóságos mysterium. És igazok van, mert a szép megnyilatkozásának módja csakugyan mysterium; de csak addig, míg annak nyitját a szellem saját életfolyásán belül föl nem találja. Ha föltalálta, szétoszlathatóvá lesz ama ködréteg is,

mely előbb a szükségképiségnek és esetlegességek ugyanazon tárgyban öszhangzását át nem láthatóvá tette. Hogy ama nyitnak föltalálása és átértése után az irodalom aesthetikai oldalába behoandó világosság, rendezettség és alaposság ügye is több irányban előmozdítható, magától értetik.

Minék úgy-léte miatt érdekünkben áll, hogy itt amaz előítéleti ködréteg szétoszlatása a kérdésem osztályok titkainak fölleplezése által is, amennyire lehet, előkészítettessék. Lássuk tehát mi teszi sajátképen azokat a fölleplezendő titkokat.

Előbbi állításunk szerint a szép eszméje és a vele foglalkodó egyén közötti viszony nem esetleges, hanem szükségképeni. Állítás, melylyel a viszonynak fontossága is eléggé ki van fejezve.

E viszony erejénél fogva hatja meg az eszme a művészt, hogy őt saját megnyilatkozhatásának organumává tegye; a meghatást elfogadó művész ugyanannál fogva jó alkotó magasztosultságba; ámde hogy ez a magasztosultság a megható eszmének irányában célszerű minőséggel és hatályossággal is bírjon, az már nem az eszmétől, hanem a művésznek szellemi fejlettségétől függ. Amint ez a fejlettség mind tartalmára mind terjedékére mind hatályosságára nézve kisebb vagy nagyobb : a szerint az eszmének bizonyos mű általi föltüntetése is különböző leend. A minő a művészkedés eredménye, olyan lesz azután az osztálybeli fok is, melyre az ítézet az öntökélyességéről bizonyosságot tevő művészt a többiek sorában méltatni fogja.

Szinte azon viszony erejénél fogva hatja meg az eszme a műkedvelőt is, hogy ezt érzésbeni fölfogásra és önmagával minél bensőbb egyesülésre bírja : ugyanannál fogva nyitja meg szellemét a meghatás irányában és jó simulékony lelkesülttségbe a műkedvelő; ámde hogy ez a lelkesülttség oly bensőséggel és oly tisztasággal is bírjon, minőt az eszme mozgása szükségel, az már nem ettől, hanem a műkedvelő szellemi szerkezettségétől függ. Amint e szerkezettségi állapot a benne mozgó érzelmeknek mind elemeire mind irányaira nézve tisztább és természetesebb : a szerint az eszméveli egyesülésnek megvalósítása is különböző leend. A minő

a föltüntetett egyesülésnek mivoltossága, olyan lesz azután az osztálybeli fok is, melyre az ítészet az önszellemének mind tartalmi mind terjedéki mind iránybeli állapotáról bizonyágot tevő műkedvelőt a többiek sorában méltatni fogja.

Szinte azon viszony erejénél fogva hatja meg az eszme a műbölcészt is, hogy ezt önmagának, mint megható tárgynak, érdekében tudatkodásra és minél özszerűbben tartalmazott elmélkedésre bírja; ugyanannál fogva ragadja meg érzésileg úgy, mint tudatilag a neki megnyilatkozó eszmét a műbölcész is és ugyanannál fogva fog vele, mint már elméletileg áthatottal szellemileg azonosítani: ámde hogy az azonosultság oly bensőséggel, oly tiszta tárgyisággal és oly rendezettséggel is bírjon, minőt a fejlődő eszme szükségel, az már nem ettől, hanem a műbölcész szellemének özszerűleg vett fejlettségétől függ. Amint e fejlettség mind tartalmára mind alakjára mind hatályosságára nézve tökélyesebb: a szerint az eszmének ismeretekbeni fölfogása, átértése és rendszerezése is különböző leend. A minő a napfényre hozott egész, melyet magának belsejükből fejlesztett ismereteiből a szép eszméjével azonosult bölcész alkotott: olyan lesz azután az osztálybeli fok is, melyre az ítészet az önszellemének tudományos szervezetéről bizonyágot tevő műbölcészt a többiek sorában méltatni fogja.

Miknek következtében amaz osztálybeli fok, melyre az ítészet a művészt, a műkedvelőt, meg a műbölcészt a többiek sorában méltatja, nem a megható eszmétől, hanem a már kiemelt, szükségképi viszonyoknak tettleges méltányolásától függ, mely a méltányolók szellemi állapotának különbségéhez képest különbözőleg szokott kiütni. Minő legyen valódiilag a méltányolás valamelyik művésznél, műkedvelőnél vagy műbölcésznél, arról a művész a mű alkotásakor, a műkedvelő a szép élvezésekor, a műbölcész a mű megismerésekor tesz legjellemzőbb bizonyágot. Legjellemzőbbnek pedig e bizonyágot azért mondjuk, mert nincs, nem is lehet a széppel való foglalkodáson belül oly mozzanat, mely az illető egyéneknek szellemi tulajdonait és azok egymáshoz állásának érvényítettségét teljesebben visszatükrözné, mint az érintett alkotás, élvezés és ismerés folyamása.

Láthatni már most, miszerint e helyen a szellemi tulajdonok nem elvontan, hanem épen azon aesthetikai rátermettség szempontjából vétetnek, melyet a széppel való foglalkodáskor bizonyos műkörnek határai között tanúsítanak. Ha e tulajdonokat így vesszük, azok vagy szükségelttek, melyekben t. i. a viszonyméltányolás a kitűzött célhoz képes foganattal járó eszközökre talált; vagy nem-szükségelttek melyeknek akadályozó befolyása miatt a viszonyméltányolás gyakorlatilag célszerűbbé nem válhatott.

E méltányolás végrehajtásának ügyében sok függ azon különbségektől is, melyek a széppel foglalkodó egyéneket egymástól elválasztják. Itt azonban jelenleg csak az aesthetikai foglalkodásnak módját illető különbségre fogunk szorítkozni.

Mondottaink szerint mindenik foglalkodónál föltét, hogy a szép által meg legyen hatva és hogy e meghatás iránt fogékonysággal viseltessék; a pontok mégis, melyektől az illető egyének foglalkodásaikat megindítják, a folyamítás, melyet magokban a meghatottság elemeinek adnak, meg a közvetlen eredmény, mely után törekednek, különböző nézetek pártolására nyújtottak már alkalmat. Azt, hogy a pártolt nézetek a szép országának igézetes öszhangzását mindig és mindenütt előmozdították legyen, a hozzájuk ragadozó kuszáltság miatt, épen nem állíthatni. Sőt néhány, itt-ott nagyon is lábra-kapott helytelenségnek csakugyan ők voltak csirázatói. Minél fogva, már csak az ilyszerű nézetekbeni eligazodhatás végett is, szükséges: hogy az említett meghatottság ügyében egyikét fölvilágosító szót emeljünk.

Ha valaki a meghatottságot közelebről átvizsgálja, meg fog arról győződni, hogy az két tényezőnek, úgymint a szép eszméjének és a vele foglalkodó egyénnek közös előhozmánya. Következőleg oly két oldalból álló egész, melyeknek egyike az eszmétől, másika az egyéntől származott. Az eszme adja hozzá a tartalmat, az egyén a fölfogási alakot. Mivel azonban a tartalom sincs soha bizonyos alak nélkül: azért kell már itt a tartalmi és fölfogási alakokat egymástól jól megkülönböztetnünk; mert azok, habár tartoznának is, nem szoktak mindig és mindenben összehangzani. Hogy a

fölfogás és a, részben legalább, rajta nyugvó eredmény is annál tökéletlenebbek, minél kevesebbé hangzik össze a két alak, kétséget nem szenvedő dolog. És mivel a tartalmi alak szükségképi, a fölfogási ellenben esetleges: nem az eszme a fölfogáshoz, hanem a fölfogás tartozik alkalmazkodni az eszmének belső szükségű határozottságához.

A meghatottság továbbá oly tény-egész, melyben és mely által az önmagát tevő szellem saját életének bizonyos iránybani folyásáról tudomást szerezhethet. Ezen irány ama viszonyításban nyilvánuland meg, mely által a szellem saját öntevéséről tesz önmaga előtt bizonyoságot. Valámíg azonban a meghatottság, mint tény, a szellemben szünet nélkül változkodó tények sokaságából úgy ki nem emelkedik, hogy az egyfelől mint okozat, másfelől mint állapot tekintethessék: az öntevést gyakorló szellem itt épen azon mozgási szabadságot nélkülözi, mely az öntevést igazán szelleminek mutatja. Minek következtében a szerzendő tudomás világosságára nézve az érintett kiemelkedés nem kevesebbé fontos, mint a viszonyítás.

Ha tudakoltatnék, hogy ugyan mire viszonyítja magát a meghatott szellem, midőn épen e viszonyítás által akar saját öntevésének minőségéről önmaga előtt bizonyoságot tenni, válaszúl a már mondottak után ezeket hozhatnók föl. A viszonyítás, nehogy idegenszerű elem is vegyüljön a szükségelvények közé, csak a már kiemelt pontok határai között mozoghat. Viszonyúlhat tehát a szellem 1) a szép eszméjére, amennyiben ez oka a meghatottságnak; 2) viszonyúlhat a meghatottságra, mint önmagában lelt állapotra; viszonyúlhat végre 3) mind a kettőben önmagára. Lássuk e pontokat egyenként.

1) Ha a szellem az őt megható eszmének özszerűbb fölfogását folytatja, vagy a) önmagát viszonyítja az eszmére, vagy b) az eszmét viszonyítja önmagára, vagy c) mind a két viszonyítást együttesen érvényesíti. Midőn az első viszonyítást érvényesíti, megnyílik az őt megható eszmének, hogy tőle a tartalmat elfogadja; midőn a második viszonyítást érvényesíti, az elfogadott tartalmat önmagában szemlélve tárgyiasítja; midőn pedig az egyesítő viszonyítást érvényesíti, az

elfogadott és belsőleg szemlélt tartalmat a szabadon mozgó képzelem segítségével kialakítja. Az ily módon kialakított tartalom egységében, mint eszményben, az egyetemleges oldal az első viszonyításnak, az egyedleges oldal a második viszonyításnak eredménye. A szellem ezen tárgyilagosságműködésének egész mozzanatköre műszemlélésnek szokott nevezetni.

2) Ha a szellem az önmagában lelt meghatottságnak, mint állapotnak, fölfogását folyamítja, szinte három viszonyításon megy keresztül. Viszonyíthatja ugyan is 1) önmagát a meghatottságra, 2) a meghatottságot önmagára, 3) mind a két viszonyítást együttesen is érvényesítheti. Midőn önmagát viszonyítja a meghatottságra, azon eredeti, egyetemes és tisztán kedves ösérzésnek ad önmagában túlnyomóságot a többi érzés fölött, melyet benne a mindenségnek rajta is érvénykedőleg átvonuló öszhangzása előidéz. Az ember a mindenségnek alárendelt és a többivel ugyanazon törvények által egyesített tagja lévén, nincs, nem is lehet soha teljes hiával az ösérzésnek. Az esetleges viszonyok mostohasága miatt lehet ugyan az ösérzés a maga érvényülésében gátoltta, tisztaságában megzavartta és a vele valamennyi elemre nézve össze nem hangzó érzésfolyamok által háttérbe szoritotta, de megsemmisítetté soha. Ha megsemmisítették, maga az emberi rendeltetésnek megvalósítása válnék lehetetlenné.

Egészen más minősültség áll elő, midőn a szellem a meghatottságot önmagára, mint sokszerűleg föltétezett fejlettségű lényre, viszonyítja. Az emberi szellem állagilag egy és föloszolhatatlan, de hatványilag tekintve végetlenségre törekedő lény. Mivel azonban e törekedés csak a többi lényekkel való közösködés útján valósíthatatik meg, a végetlenség, mely a szellemet hatványilag megilleti, nem általános, hanem viszonylagos. A tárgy, mely felé törekszik, midőn önmagát fejleszti, végetlen; de a mód, melyet fölhasznál, vajmi nagyon határolt. Akármily állapotban lelje tehát magát az emberi szellem, azon állapot rá nézve, az ő természeti határoltságánál fogva, mindig fog magában oly elemeket foglalni, melyek a tisztán kedves érzésnek folytonosságát akadályozzák. Innen benne a vegyes, vagyis a majd

kedves majd nem-kedves érzéseknek ömlengése, melynek megindultával megindul az előbbi viszonyításokat együttesen érvényesítő viszonyítás is. Ezekből áll a szellem azon alanyilagatos irányú működésének mozzanatköre, mely műérzésnek szokott nevezetelni.

Mielőtt tovább mennénk, lássuk, hogy ugyan mi lehetne még az, ami az imént mondottak után fölvilágosítást igényel.

Úgy látszik az imént mondottak után, mintha a műszemlélés és műérzés egymást kölcsönösen kizáró működések volnának. Míg a műszemlélés folyamlík, a szellem figyelme az őt tartalommal ellátó eszmére és a tárgyakra van fordítva; míg ellenben a műérzés folyamlík, a szellem saját állapotának közvetlenségére vonatkozik. Amannak iránya tárgyi, emezé alanyi: azért van, hogy némelyek a vázolt mozzanatköröket épen nem tudják egységbe olvashatóknak gondolni. Szerintök a szépség ügye valamennyi elemének öszhangzását igényli; de hogyan szolgálhatnának az iménti körök, mondják ők, a szépség ügyének, miután annak igénylésével össze nem férhetnek? A műszemlélésnek tulajdona, mondják továbbá, a világosság, a műérzésé a homályosság: aki tehát e két mozzanatkör egyesítését szorgalmazná, az a széppel foglalkodó szellemet hozná önmagávali meghasonlásba.

És az így okoskodóknak igazok van, valamíg a kérdés alatti köröket csak külsőleg tekintik; de épen ez a bármily rokonulástól idegenkedő külsőség mutatja, hogy így még a fölfogás nem üti meg a kellő mértéket. A szépség-igényelte öszhangzásnak kútfeje magán a szépen belül van: ott kell tehát az előbbi mozzanatkörök egyesíthetésének alapját is nyomozni. Az a világosság, meg az a homályosság, melyekbe némelyek oly nagy súlyt szeretnek itt helyezni, fontosak; de mégis csak viszonylagos tünemények. Ami az egyiknek világos, lehet a másiknak homályos, és viszontag.

A műszemlélés és műérzés ugyanazon fölfogásnak egymást kiegészítő oldalai. Mi ugyan őket, okszerű átvizsgálhatás végett, elválaszthatjuk egymástól, de épen az, hogy mi választhatjuk el őket egymástól, bizonyítja eredeti összetar-

tozásukat. Ezen összetartozástól van, hogy olykor a műszemlélés és műértés mozgalmi szerepet is válthatnak. Olykor ugyan is a műszemlélésnek irányba vett mozzanatai vetik meg alapját azon mozgásnak, melyet a műértés elemei mutatnak; máskor meg a műértés elemei gyakorolnak ilyféle hatást a műszemlélés mozzanataira. Sőt a tulajdonságokban megegyező viszonyítások, melyekről fennebb emlékeztünk, az illető fogamat előhozására és hatályosítására nézve is föl szokták egymást segíteni. Az aa) alatt említett viszonyítások tulajdonsága az egyetemesség; a bb) alatt említetteké az egyedlegesség; a cc) alattiaké az öszlegesség. Innen az aa) alattiak positivitása, a bb) alattiak negativitása, a cc) alattiak concret alkata.

A szép eszméje által meghatottak között azon egyén, kiben a positivum túlnyomó a negativum fölött, teljében találja magát mind a tartalomnak mind az érzésnek; azon egyén, kiben a negativum túlnyomó a positivum fölött, hiányban leli magát mind a tartalomra mind az érzésre nézve; azon egyén végre, kiben az iménti mozzanatok egy, magasabb szellemi egésznek egymást kölcsönösen kiegészítő oldalai gyanánt érvénykednek, rendeltetésszerűleg öszhangzó fejlődésben fogja magát találni. Sohasem feledendő azonban, hogy az ily egyén rendeltetésszerű fejlődése sem folyamlík az őt sokféleképen megható viszonyoktól függetlenül. A haladás ösvénye, valamint másra, úgy rá nézve is, küzdési pálya. Folyvást tartozik ő is küzdeni amaz, önmagában lelt, esetleges származású és épen e miatt a szépség-igényelte öszhangzásra nézve akadályoskodó állapotok ellen, melyek vagy egészen eltávolítandók, vagy, ha ez nem sikerül, alárendeltségbe hozandók.

3) A fejlődésnek ily fokán találja magát a szép eszméjétől áthatott egyén akkor is, midőn benne az egymást kölcsönösen szükségülő műszemlélés és műértés egységbe olvadtan tűnnek föl. Ezen, önmagában megkülönböztett és fokokon keresztül érvénykedő egység, mint szellemi szervezültség az, mely műihlettségnek, lelkesedtségnek is szokott nevezettni. Mondottaink szerint sem a műszemlélés sem a műértés nem élettelen pangás: annál kevesebbé lehet tehát az egy-

ség, melyen belül azok, mint egymást szükséglő tényezők, a kölcsönös kiegyenlődésre törekednek. Hogy ezen törekedés csak úgy lehessen igazán megvalósítható, ha a tényezők az alárendeltségi viszonyoknak szabályaihoz alkalmazkodólag érvénykednek, mindenki gondolhatja. Melyik legyen a tényezők közül alárendelő, melyik alárendelt, az a meghatott egyén szellemi fejlettségének sajátos szerkezettségétől és állapotától függ.

Es ez tulajdonképen az ok, mely miatt a már érintett műihlettség is három fokát tüntetheti föl a fejlődésnek. Különösen α) ha a megihlett egyénben a műszemlélés lép föl határozólag a műérzés fölött, vagy is ha benne a műszemlélés közvetlenül, a műérzés csak közvetve hat: azon ténykedés fog érvényre jutni, mely a műalkotás nevét viseli. β) Ha benne a műérzés hat közvetlenül, a műszemlélés ellenben közvetve: azon állapotbeli folyamlás indul meg, melyet műélvezésnek mondunk. Ha pedig γ) mind a kettő folytonosított mozgásban gondolva belszükségű rendezkedéssel érvénykedik: előáll a szellemi műélet azon foka, melyen belül a szép eszméjétől áthatott és ugyanazon eszmében magát öntudatosanöszpontosító szellemnek szabad öntevése fog díszleni.

A szépség eszméjén belül öszpontosult, öntudattal járó, szabad öntevésnek folyamításában áll tehát valódilag azon élet rejteménye, melyet a széppel foglalkodók szelleme él. Mondják, hogy a költő születik; mi pedig azt mondjuk, hogy nem csak a költő, hanem a műkedvelő és a műbölcsész is születik; mert ama megadományozottságot, mely a művészt művészszé, a műkedvelőt műkedvelővé, a műbölcsészt műbölcsészszé teszi, a természetén kívül itt semmi más nem képes megadni. A különleges megadományozottság azonban nem érdem még az egyénre nézve; ámde ha ő a megadományozottságot hivatásszerűleg fölfogja, öntudatosan kifejti és az életnek különféle viszonyai között célirányosan érvényesíti, az már rá nézve valódi érdem. Ezen érdem fokának kimutathatása és közelebbi meghatározása lebeg az ítészet előtt, midőn a már többször említett osztálybeli fokok kijelelésével foglalkodik.

Hogy a szép eszméjétől származott meghatottságnak

folyamítása másképp üt ki a művészen, másképp a műkedvelőben, másképp a műbölcsészben, az annál természetesebb tü-nemény, minél különbözőbbek bennök a megadományozott-ság elemeinek sajátosságai. Egyik sem szükölködik sorai-
ban a műalakítás, műérzés- és műértéshez kívánt tehetségek nélkül, ámde miután bennök a tehetségek mind arányra mind irányra mind hatálykodásra nézve, már magokban véve is, másféle képességűek: látható, miszerint az illetők saját-szerűségének csakugyan más eredményben kell megnyilat-
koznia.

A művész alkot, mert benne a kialakító, a műkedvelő élvez, mert benne az érző, a műbölcsész ismerkedik, mert benne a gondoló tehetség bír túlnyomósággal a többi fölött. Szorosan véve érez a művész is, de alkotási percében az érzés a kialakítás alá van rendelve; alakít a műkedvelő is, de élvezési percében az alakítás az érzés alá van rendelve; alakít és élvez a műbölcsész is, de ismerkedési percében mind az alakítás mind az érzés a gondolkodás alá van ren-
delve. Azonfölül midőn a művész alakít, nem csak belsőleg, hanem valamely közeg segélyével külsőleg is hoz elő vala-
mit, ami úgy, ahogyan ő azt adja, nem volt még előadva; a műkedvelő ellenben és a műbölcsész csak azt alakítják ki önmagokban utánzólag, ami már nekik mástól adva volt. A művész alakítása eredeti, a műkedvelőé és műbölcsészé utánzó.

A művész alakít, hogy a szép országát új művel gazda-
gítsa; a műkedvelő alakít, hogy saját élvezésének táplálé-
kot nyújtson; a műbölcsész alakít, hogy a szép országában a világosságot, rendezettséget és az alaposságot terjeszthesse. A művész az őt megható eszmének positivitását saját tehetsé-
geinek positivitásával fogadja: így lesz azután a két össze-
munkáló positivitásnak közös eredménye — a mű. A műked-
velőben az eszme positivitása tehetségi negativitással talál-
kozik. A műkedvelő nem lévén arra képes, hogy az elfoga-
dott eszmét positiv föllépésének erejével új eredeti alakba
öntse, kénytelen a már létező alaknak a végetti utánzásával
is megelégedni, hogy így önmagában az őt boldogító műél-
vezést előidézhesse.

A műbölcsész mind a kettőnek fölötté állván birtokolja sajátjait is, csakhogy nála mindenik mozzanatnak más szerepe és más színezete van. Nála az alanyi positivitásnak súlyossága nem esik az alkotó phantasiára, hanem a gondolkodásra, mely miután az eszme tartalmát a létbeli viszonyokkal együtt rendszeresen áthatotta, a már előhozott művek áthatásán fölül áthatja még azon működési folyamlásokat is, melyek a megható eszme által a művészen és a műkedvelőben előhozattak. Nem alkot ugyan a műbölcsész, mint olyan, bizonyos közeg segélyével külsőleg is fölmutatható műveket; az érzésileg fölfogott széppel sem egyesül egyedül azért, hogy boldogságát a műélvezés határai közzé szorítsa: saját céljának megvalósíthatása végett utánéli mégis szellemileg mindazt, a miből a művészen és a műkedvelőnek műélete lényegileg állott. Innen van azután a műbölcsész elméleti oldalának azon emelkedettsége, melynek megtudatott hatalmánál fogva ő nem csak a művészen, hanem a műkedvelőnek irányában is határozólag kíván föllépni.

Határozólag? fogják e szónak hallása után több oldalról kérdezni, ami világosan mutatja, hogy itt már olynemű ponthoz értünk, melynél a széppel foglalkodók elágazó nézetekre oszlanak. És ezen megoszlás, miként az naponként tapasztalható, az elméleti szintűgy mint a gyakorlati téren nagyon különböző eredményeknek lön már szülője. Minél fogva kell valaminek az elért pontban rejleni, amit, síklékony elemekből állván, másképen magyarázhat és kezelhet a művész, másképen a műkedvelő, másképen a műbölcsész, mert ha ilyes valami nem rejlenék benne, a nézetekbeni elágazás merő különködéssé törpülne. A naponkénti tapasztalás mindamellet csak azt hirdeti, hogy a nézetek elágazása létezik; azt, hogy mi legyen sajátképeni alapja, kimutatni nem tudja. Mi ha úgy van, akkor ezen alap nem esetleges, akárki által könnyen fölfogható, hanem olyféle mozzanat, mely a szép álladékhöz tartozván behatóbb elmélést igényel. Az, hogy az illető egyének által különbözőleg fogatik föl, legkevesebbet sem változtat a dolog minőségén. Sőt magát ezen egyre támogatott különbséget is oly jel gyanánt tekinthetjük, mely

világosan bizonyítja, hogy azt, amin a nézetek elágazása sarkallik, mindenik osztály fen akarja tartani.

De mi tehát és hol keresendő tulajdonképen az, a min az említett elágazás nyugszik? Hogy azon valami korántsem lehet valamely képzelt alap, az a mondottakból eléggé látható. Ha pedig nem képzelt, hanem valóságos alap, akkor azt egyedül ama ténykörökön belül kell keresnünk, melyeknek határai, határai egyszersmind a széppel való foglalkodásnak is.

Előadottainkban e határok között ragadák meg figyelmünket: a megható szép, a meghatást elfogadó egyén, és a közöttök levő viszony. Ezekben és csak ezekben kell azon alapnak is rejlenie, mely módosuló befolyásával a nézetek elágazását előhozta, az előhozottat pedig a gyakorlás mezején szünet nélkül oszlopolja. Főadatunknak áll érdekében, hogy itt valahol amaz alaphoz rést találjunk.

A kétségbe nem hozható ténykörök sorában először is a tárgyilag vett szép körével találkozunk. A szép, mint tárgy, az őt felfogó szellemen kívül is létezik. Tétel, melynek megvitatása nem e hely dolga. Jelenleg őt olyannak vesszük, melynek irányában, a már végrehajtott megigazoltatás után, nem támadhat többé kétség. A tárgyilag vett szép köre a behatottabb vizsgálás előtt három egységet tüntet föl: az alakit, a tartalmit és az öszlegest, melyek az abstractio és reflexio segítségével elkülönözhetők ugyan egymástól, de valódiilag csak egymásban és csak egymás által azok, amik. Az alakit úgy szép, ha az őt átható tartalmat tökélyesen visszatükrözi; a tartalmi egység úgy szép, ha az őt visszatükröző alakot minden mástól függetlenül hatja át; az öszleges egység úgy szép, ha saját határai között az előbbieknak egymással kiegyenlődését teljesen tünteti föl. Minek következtében a szép tárgy önálló egész, melyen a tartalom bensőleg öszhangzó egyedleges és egyetemleges mozzanatainak egysége mindig oly alakban nyilatkozik meg, melyet a tökélyességen és szabadságon fölül a teljesség is jellemez. Mellőzzük a tartalmi és öszleges egységeket, mert azoknak itteni föltárolását semmiféle ok sem szükségli; de az alakitól nem távozhatunk el nyomhagyás nélkül. Különösen az alakit tökélyességet és

szabadságot kell kiemelnünk, minthogy vannak, kik azok iránt nincsenek önmagokkal tisztában. Az egyik épen úgy lényeges, mint a másik: hibáslandók tehát azok, kik a szép alakjában magát a tökélyességet is elégnak tartják. Sok tárgy bír tökélyességgel, de azért egyedül, mert tökélyesek, nem lehet őket szépeknek is mondani. Hogy szépek legyenek, alaki szabadsággal is kell bírniok. A tökélyesség azt mutatja, hogy a tárgy épen olyan, minővé lennie kell; a szabadság pedig azt, hogy a cél, mely végett a tárgy épen az, ami, nem külső, hanem belső. A szép tárgy saját célját önmagában érvényíti, és ez az, amin a követelt önállóság nyugszik. Minket itt most a tárgyilag vett szép elemei között főleg az alaki szabadság érdekel.

A tényörök sorában leljük továbbá az alanyilag vett szép körét is. E körben a meghatott egyén belső világának tényezői lépnek föl előttünk; mert hogy az egyén az őt megható széppel igazán egyesüljön, maga is széppé tartozik való szellemileg. Hogyan is egyesülhetne igazán az őt megható szép tárgygyal, ha ő ama működéseket sem bírná önmagában utánélni szellemileg, melyek épen az őt megható szép tárgy létezésének szükségképeni föltételei valának. Nem valamely külső cél, sem nem valamely kedvtelési mulékonyság, hanem a szépnak átvarázsló természete hozza azt úgy magával, hogy az iménti utánélés végrehajtottá legyen. Akkor, midőn ez végbe megy, az egyén maga is egészszé válik szellemileg, melyen belül a mozgásba hozott tehetségek a saját, eredeti határozottságuk szerint folyamló működésnek kifejtése mellett, a valamennyivel közös törvények aránylagos érvényültségénél fogva, oly alakot öltenek, mely nem csak tökélyes, hanem szabad is. Következőleg itt sem hiányozhatik az alaki szabadság.

De ha mind a tárgyilag mind az alanyilag vett szép szükségli az alaki szabadságot, szükséglendi azt azon működés is, mely által a kettő közötti viszonynak kisebb vagy nagyobb mértékben fogatosított érvényessége szokott föltetszeni. E működés a fölfogás, mely hogy a már többször érintett méltányolásnak biztos alapúl szolgálhasson, egyfelől a megható szép tárgyra, másfelől a meghatott egyénre tartozik

átölelőleg kiterjedni. De teljesíthetné-e ő ezt, ha szabadon nem mozogna? Aesthetikaivá legalább az ilyenmű mozgás nélkül sohasem válhatnék. A dolog igen világos. Valahányszor ugyanis a szellem az őt megható szép tárggyal igazán egyesül, akkor ő nem csak a szemléletileg bírt tárgyat érzi önmagában, hanem érzi önmagát is a tárgyban; nem csak a tárgynak öszhangzását élvezi a magáéban, hanem önmagának öszhangzását is élvezi a tárgyében.

Akárhol gyakoroltassék tehát a széppel való foglalkodás, ott az ezt végrehajtó szellem sohasem mond le, nem is mondhat le soha saját lényegéről, mely, miként tudjuk, a szabadságban áll. Íme a keresett alap, melynek erejénél fogva sem a művész sem a műkedvelő nem nézheti szó nélkül, ha foglalkodásuk irányában a műbölcsész határozólag akar föllépni. És ha föllép, akkor ők vagy egyszerűn tiltakoznak, vagy ügyöket védvekkel is támogatják. Jellemzetes mind a két eset, mert mindegyik külön forrásból ered. Az egyszerűn tiltakozó érzésre, a védvekkel támogató nézetekre szokott hivatkozni. Hivatkozzanak azonban bármire, kettőt méltán vélnek követelhetőnek. Követelik ugyan is 1) hogy irányukban sohase hozassék föl határozólag olynemű szabály, mely hatáskörüknek szabad menetét megháboríthatná. Követelik 2) hogy mindazt, ami hatáskörük előmozdítására szolgál, saját geniusoknak sugarlása szerint szabadon fölhasználhassák. Vagy rövidebben szólva, követelik a szabadságnak mind negatív mind pozitív mozoghatását.

De való-e hát az, hogy a műbölcsész az aesthetikai szabadság igényelt mozoghatásának ellenére dolgozik? Némelyek állítják, mások tagadják. Az állítók főleg a szép mivoltát és szükségképeni föltéteit; a tagadók főleg az öntudatosság előnyét tartják szem előtt. Amazok szerint a műbölcsész a műszabadságot azért akadályozza, mert okoskodásai a szép mivoltának egységével ellenkeznek; emezek szerint ellenben a műfoglalkodás csak úgy fog igazán megfelelni a szép mivoltának, következőleg a műszabadság is csak úgy fog igazán díszleni, ha az öntudat mértéktartó pontosságával gyakoroltatik. Mik után ítélve az aesthetikai fölfogás eredményének súlypontját mindenik fél másba helyezi; mert ha a

tagadók az öntudatnak mértéktartó pontosságát nyomatékozzák, az állítóknak az öntudat nélküli állapotban kell vesztelniök. Minek így-léte mellett az állítók fölfogási köre a közvetlenség, a tagadoké ellenben a közvetés. Mivel pedig az elvont közvetlenség a szemlélet-táplálta érzésnek, az elvont közvetés ellenben a gondolat-táplálta értésnek áll szolgálatában : kitetszik, hogy az állítók az aesthetikai fölfogás eredményének súlypontját az érzésbe, a tagadók ellenben az értésbe helyezik. Állítóink szerint az aesthetikai foglalkodáson belül az érzés, tagadóink szerint az értés határoz végérvényesen.

Azért idegenkednek az állítók mindentől, ami a hasogató értelem bonckésére emlékeztet; a tagadók szintúgy azért idegenkednek mindentől, ami az érzési eltompultságra emlékeztet. Állítóink szerint a hatás, melyet a szép tárgy okoz, csak úgy igazán aesthetikai, valamint az azt okozó tárgy is csak úgy igazán szép, ha egészes. Ez valódi oka, hogy a szép országában az összefüggésnek hideg taglalásánál nem ismernek nagyobb mételet. Innen van az a sejtelmes homályosság, mely foglalkodásukkal mindig együtt jár. Tagadóink szerint ellenben a szép tárgy-okozta hatás csak úgy lesz igazán aesthetikaivá, ha igaz okaira visszavezettetik; ami azonban sohasem történhetné meg, ha előbb az egészet tevő részek különleg meg nem ismertetnek. Innen a nézet, melynél fogva ők a szép országában az értelmi taglalásnál nem ismernek hasznosabb eszközt. Innen az a világosság is, mely foglalkodásuk valamennyi oldalára kiterjesztetik. Röviden: állítóink előtt a szép az érzésnek, tagadóink előtt ellenben az értésnek tárgya.

Három lön ismét megilletve : a szép, az érzés és az értés. A szép tárgyát, az érzés és értés módjait teszik az aesthetikai fölfogásnak. Rövidség okáért nevezzük e módokat mű-érzésnek és műértésnek; az ily elvont módokhoz szitókat pedig műérzőknek és műértőknek. De kik talajdonképen a már ismert három osztály egyénei között a műérzők és kik a műértők?

Hogy a szorosan vett műkedvelők és műérzők között nincsen különbség, azt könnyű átérteni. Szándékuk a szép-

nek, az aesthetikai szemlélés és az aesthetikai érzés közvetlen egységén belül folyamló, élvezése : minél fogva ők, mint olyanok, valamely ismeretnek okáért e közvetlenség határain túl sohasem lépnek. Azon fő pont, mely őket mindig egyesíti, a fölfogási közvetlenség. És mivel e közvetlenség lételköre a teljes ugyan, de önmagában még meg nem különített egység : akkor, midőn ők a közöttük és a szép tárgy között fennálló viszonyt fölfogják, közvetlen egységben vannak egyfelől a tárggyal, másfelől önmagokkal és e két közvetlen egységnek öszlegültsége teszi épen ama tünemény föltétét, mely közvetlen műélvezésnek mondatik. Valámig e műélvezés tart, érzik ugyan ők a szemlélt tárgynak létét, érzik annak szépségét is; de mi legyen a tárgy önmagában, mi legyen az, ami épen őt széppé teszi, és mi legyen maga a tárgyilag vett szép, arról ők legkevesebbet sem tudnak. Továbbá, valámig a műélvezés tart, érzik ugyan ők a bennök előhozott állapot létét, érzik annak megigéző kedvességét is; de mi legyen magában véve az ily állapot, mi legyen az, ami őt oly kedvessé teszi, arról ők nem tudnak semmit. Valámig tehát a műélvezés tart, annak, ami, szorosán véve, tudás, nincs, nem is lehet kelete; mert az a gondolás megkülönítő mozgása nélkül sohasem képes az adottságok homályai közül kibontakozni. Innen a műélvezőkben a széptől eredt meghatás iránti nagy fogékonyság; innen az a szenvedőleges odaengedés is, mely tanusítja, hogy nem ők bírják szellemileg a szépet, hanem inkább a szép bírja őket. Azért nem lehet csodálni, ha ők ilyenkor mindentől visszarezzennek, ami bennök az annyira kedves állapot-egységnek varázslatát szétlebbenthetné.

Es mégis szét kell lebbentetnie, mert e szétlebbentés a szellemre nézve szükséglet. Az a homály, mely a műélvezést körüllegi, a sovárgásnak bizonyos nemével jár. Kedves ugyan a szellemnek a műélvezési állapot, iparkodik is azt minél tisztábban fentartani; ámde mivel az, mint adottság, sohasem tarthat rá nézve minden nyomás nélkül : nem lehet valami után nem sovárognia, ami az őt nyomó adottságot önszerzette birománnyá tegye. De hogyan teheti ő ezt? Ha egyfelől a műélvezéssel, mint adottsággal, együtt-járó homályt

öntudatosan szétlebbenti; másfelől meg a műélvezés föltéteit önmagában újolag, de szinte öntudatosan, érvényre juttatja. Ennek teljesítése áll a műértők szándokában.

A műértők valamennyien oszják azon nézetet, hogy sem a mozdulatlan szemlélés, sem az önmagába sülyedt érzés nem lehet oly szövétnek, mely a szép rejteményei között eligazodni akaró egyént biztos útra segíthetné. A természetben szintúgy mint a művészetben belül fölötté sok tárgy van, melyek között némelyek szépek, mások rútak. Honnan ez a különbség? Honnan van, hogy az, ami tegnap szép volt, ma már rút? De mi sajátképen, és létezik-e valódiilag a szép? Ki vagy mi állhat jót azért, hogy több, mint pusztá látszat? Ha több, hol azon alap, melyen nyugszik? Ha nem több, honnan azon erő, melylyel oly nagy hatást gyakorol? Tudakolások, melyek az eligazodni akaró egyént mindenütt nyomban követik.

Azon műértők, kiket nálunk e név, a szép alapjára fordított nyomozgatás miatt, megillet, két osztályba foglalhatók. Az első osztály az ösztönszerűségi biztosságot, a másik a theoriai belátást szokta emlegetni: miből világos, hogy amaz inkább a műérzést, emez inkább a műértést nyomatékozza. Amaz a subiectivisták, emez az obiectivisták osztálya. Amazok szerint az alap, melyen az aesthetikai ítéletek sarkallanak, az érzés titokszerűségében keresendő; emezek szerint a szép tárgy mivoltába helyezendő. Amazok szerint a szép csupán tetszés, melyet valamely tárgy szemlélésekor érzünk; emezek szerint ellenben a szép tárgyi tulajdonság.

Tisztább eligazodhatás végett pillantsunk egykissé be mind a két osztálynak műnézetébe.

A subiectivista, miként állítók, a műérzést inkább nyomatékozza, mint a műértést. Állítás, mely könnyen okozhat zavart, ha a műérzés és műértés közötti határvonalat kellőleg szemügyre nem fogtuk. Minden más fölé emeli ugyan a subiectivista az érzés hatását, de nem azért egyedül, mert arra az érzésben megnyilvánuló szükségképesség által van kénytetve; hanem azért, mivel a theorianak szorosán átvizsgált nézetei között egyre sem talált, melyet közérvényességű elv gyanánt elfogadhatott és fölhasználhatott volna. És ebben

különbözik az elvont műélvezőtől, ki műélvezési közvetlenségébe merülvén távol tart magától mindent, ami a műismeretet megindíthatná. A subiectivista nem tart az ismerettől, sőt bizonyos fokig méltányolja is azt; neki mindamellett a szép országában nem tulajdonít más, mint negatív becset. Szerinte tehát minden, ami ott positiv becsü, az érzésben gyökeredzik.

Az obiectivista ellenben, miként állítók, a műértést nyomatókozza inkább, mint a műérzést. Ez is oly állítás, melyet nem hagyhatni szó nélkül. Az obiectivista ragaszkodik ugyan minden más fölött valamely theoriai nézethez, de koránsem azért egyedül, mert ez, mozgatag levén, az egyéni önkénynek inkább kedvez; hanem azért, mivel az érzést részint oly alaknak nézi, mely magába bármily tartalmat befogad, részint oly állapotnak itéli, melyet bennünk a tőlünk nem mindig függő tárgyak változkodásai gerjesztenek. És mivel azt is tapasztalta, hogy, alanyi hangoltságunknál olykor ugyanazon tárgy más és más érzést, egyébkor meg a különböző tárgyak ugyanoly érzést is fakaszthatnak: meggyőződik arról, miszerint a szép dolgában nem az érzés, hanem az értés határoz. Az érzést mindamellett ő sem veti meg, sőt méltányolja is azt; de csak akkor, ha már a fölvilágosító ismeret által meg lön tisztítva. Szerinte tehát minden, ami a szép országában positiv becsü, az ismeretben fölfogott szépen belül gyökeredzik.

Ilyen a műértők osztályainak egymáshoz állása. Sem az egyik sem a másik nem elégszik meg azon közvetlenséggel, melyen belül a műélvezés, mint olyan, vesztegel; hanem azon van, hogy az, ami valódi beccsel bír, rá nézve közvetítetté váljék.

Fordúljunk most a naponkénti tapasztaláshoz, és lássuk azon állapotot, melyet ott eddig a műélvezés és a műismerés ügyfolyása előidézett.

A műélvezésnek megmásíthatatlan föltéte: hogy a műélvező egyén a szépet tisztán tárgyilag fogja föl. Az ilyféle fölfogásnak meg szinte megmásíthatatlan föltéte: hogy az egyén saját egyéniségének mulékony oldalairól bármikor és bárhol minden legkisebb eröködés nélkül le tudjon mondani.

Ha nem tud lemondani, a szellem bizonyos elfogúltságtól nyomatik, mely a tehetségek szabad mozgását többé vagy kevesebbé akadályozza. Ha a kedély el van fogúlva, soha sem nyílhatik meg igazán az aesthetikai érzés boldogító melegének; ha a szemlélés a képzeleteknek rögzötté vált huzamlása által meg-megszakasztatik, sohasem fog a szép adottságaihoz kellőleg simúlni; ha a képzelem bizonyos idomokhoz van már szoktatva vagy valamely vágyiránytól le van már bilincselve: a szép tárgy tökéletes és szabad alakjának utánképzését sohasem fogja kívántan végrehajtani. Szóval sem akarjuk itt most azon értelmi és akarati egyoldalúságokat fölemlíteni, melyek napjainkban a valódi műélvezés folyamásának útját szokták állani. Látjuk ugyanis, hogy az itt még mindig csak olyas valamit tart szépnek, ami külföldi; másban meg csupán az idéz elő tetszést, ami belföldi; a harmadik meg a két oldal között nem tud megállapodni. Vannak, kik egész bensőséggel gyönyörködnének a bárhonnan eredt szép tárgy alakjában; de azért amaz érzéki kellemességet sem akarnák nélkülözni, melyet a tárgynak egyéb oldala nyújthat. Vannak mások, kik aesthetikailag mindenképen tiszta gyönyört óhajtanak a szép tárgy szemlélésekor élvezni; de a világerő sem tudják megállani, hogy annak vagy igazságát vagy erkölcsi becsét azonnal számba ne vegyék. És miért mindez? lehetne itt kérdezni. Azért adjuk rá feleletül, mert mi saját magunkon belül sem vagyunk még arra igazán képesítve, hogy szellemileg szépekké legyünk. És mi által lehetnénk arra igazán képesítve? Az elvontan vett műélvezés által egyedül bizonyára nem.

Ami műértőinket illeti, azok akár subiectivisták akár obiectivisták legyenek, sohasem mentek az egyoldalúságoktól; mert teoriáikban az ismeretnek sem pozitív sem negatív oldala nincs még oly mértékben kifejtve és úgy közvetítve, ahogyan azt az ellentétek bensőleges kiegyenlítettsége szükségli. Sok, fölötté sok kell még ahhoz, hogy subiectivistáink az érzésnek és az abban megnyilatkozó bizonyosság elemeinek fokait a tiszta gondolás segélyével úgy áthassák, amint azt a természeti alárendeltség meg az ezen keresztül érvényesítendő öszhangzás igényli. Hol az nálunk az aesthe-

tikai téren, ki a világ lényeiének általános öszhangzásán nyugvó és az általa bennünk folytonosan táplált ösérzést oly mértékben hatályosította volna már meg önmagában is: hogy azt, mint becsnyújtó tartalmat, a világ egyes részei által előidézett és táplált, mulékony érzéseken belül bármikor és bárhol biztosan meg tudná érvényesíteni?

Ha világos ismeretével akarunk bírni azon zűrzavar-nak, mely kedélyünk mozgalmait fölött uralkodik, vizsgáljuk át, de a megszokottnál egykissé behatóbb figyelemmel a közéletbeli hánykolódásokat, meg az ezekkel sokban versenyző lyrai költészet egyik ágát: és látandjuk, hogy ott majdnem minden más található, csak az nem, ami a szellem valódi magasztosságára mutat. És miért mindez? Lehetne itt is tudakolni. Azért, adnók rá feleletül, mert mi a helyett, hogy a kedélynek természeti, tehát eredetileg belé oltott, ideális szervezetét, a rendeltetésszerű öszhangzásnak megvalósíthatása végett, őszintén tanulmányoznók: örömet találunk abban, ha annak elparlagosodott kitéréseit amúgy szélteben hallhatólág megsujtásozzuk. És mi tehetne minket arra igazán képekké, hogy kedélyünk rendeltetésszerű öszhangzásnak is örvendhessen? Az aesthetikai subiectivismus egyedül bizonyára nem.

Az obiectivisták iparkodása sem ütött még eddig úgy ki, amint ohajtva lön. Némelyek az életbeli tartalomtól való abstractiót sokkal tovább vitték, hogysem annak üresitvényével a fürkésző reflexio együtt-járhatott volna: másoknál ellenben a bármely útféliséghez is örömet tapadozó reflexio szegte szárnyát az egyetemítő abstractiónak. Különösen két irány adta jelét az életnek: az individualisticus és az universalisticus, melyek közül amaz működési becének súlypontját a fogalmak realizálásába, emez ellenben a tárgyak idealizálásába helyezte. Aesthetikailag tekintve mind a két irány szükséges; helyén legyen azonban, aki őket akár elméleti akár gyakorlati szempontból kezelni akarja. Mivel eddig a kezelés az önálló gondolkodásban rendszerezett jártasságot alig tüntetett föl; és mivel a valamennyi oldalról átyamozott tárgynak irányyszerű megszólaltatása helyett inkább csak az egyéni vélemények hozattak elő: a kezelés folyományai sem

az elméleti sem a gyakorlati téren nem emelkedtek fölül a fölszínességen. Az universalizmus a nagyot-játszás ürességében enyészett el; az individualizmus a formáknak játszóságába csapott át: minnek következtében amannak sajátképi tartalmát a csengő szavakba burkolt tartalmatlanság, emennek sajátképi szabályát a szabadságnak ítélt szabálytalanság tevé.

Ezeknek fanyarságos érzéséből fejlődött azután ki a valami jobb, nemzeti sajátosságainkhoz hívebb, és a mind tartalomra mind alakra nézve tökélyesebb után való sovárgás; ámde mivel ama jobbnak, annak a nemzeti sajátosságainkhoz hívebbnek és annak a mind tartalomra mind alakra nézve tökélyesebbnek mivolti elemeit nem ott nyomoztuk, ahol nyomoztatniok kellett volna: a sovárgás nem elégtíthetett ki valamennyi oldalról. A helyett ugyan is, hogy amaz elemek a saját tisztaságában vett nemzeti közszellemnek belső szükségű nyilatkozásain belül nyomoztattak volna, elsőség adatott a sokféleképen megzákányosított népiességnek. A helyett tehát, hogy az annyiszor emlegetett népet a mind tettek mind gondolatok mind nyelv dolgában magasabb aesthetikai fejlődésfokig jutottakhoz fölemeltük volna, ezeket akaruk erőnek erejével levonszolni a népies nyerseségek zákányai közé.

És miért mindez? lehetne itt is tudakolni. Azért, adnók rá feleletül, mert nem éretett még el szellemileg azon álláspont, melynek birtokosaitól várhatni egyedül: hogy az eddig követett és egyoldalúlag nyomatékózott, aesthetikai nézetek egy, valamennyit átölelő és mindeniknek viszonylagos becsét elvszerűleg biztosító egészszé váljanak. És mi képes minket amaz álláspont fölavatottai közé beiktatni? Az aesthetikai obiectivismus egyedül bizonyára nem.

Így állván a dolog, sem egyedül a műérzők sem egyedül a műértők osztálya nem az, melylyel beérnünk lehetne. Egyoldalúságtól nyomatik mind a két osztály. Az egyoldalúság pedig, miként tudva van, soha sincs olyféle hiány nélkül, mely tárgyi alapon nyugvó kiegészítésre vár.

Ezek után két eset fordulhat elő: ugyanis vagy egészen lemondunk minden valódi haladásról a nemzeti élet aesthetikai oldalán; vagy, ha lemondani nem akarunk, eszköz

után látandunk, mely nélkül ott alig lehet valódi haladás. A lemondás itt nemzeti bűn: róla tehát szó sem lehet. Hát az eszköz? fogják erre az érdekeltek tudakolni.

Azt mondtuk, hogy a műbölcsész nem csak a művészek, hanem a műkedvelőknek irányában is határozólag lép föl. E mondat jelentőségének átértése a fölfogástól, a fölfogásé meg azon állásponttól függ, melyről végrehajtatik. Azt a föllépést, melyről itt szó van, nem elvontan, hanem úgy kell venni, ahogyan azt a szép létviszonyainak hely- és időszereése kívánja. A műbölcsész föllépése sem művészt sem műkedvelőt nem fog teremteni; azt azonban, hogy mind az egyik mind a másik tökélyesebbé váljék a maga megadományozottságának műköri belül, csakugyan kieszközölheti. Föllépése vagy óvó vagy előmozdító. Midőn óvólag lép föl megismertetendi mind a kettővel azt, ami őket saját céljaik elérésében akadályozhatná. Midőn előmozdítólag lép föl, magának a dolognak természetéből indulván ki, napfényre hozza mindazt, ami ugyanazon célok elérhetésének szükségképeni föltéte. Ami pedig meghatározó befolyásának erejét illeti, az nem külső hanem belső, vagy is olyan, mely azon egy a tárgy lényegében rejlő szükségképiséggel.

Hogy a műbölcsész ilyféle föllépése a művész és a műkedvelő által igényelt műszabadságra nézve kártékony legyen, azt már csak azért sem állíthatni: mert Wirth észrevétele szerint a tudomány törvényei mindig az egyetemességre vonatkoznak, erről pedig tudva van, hogy a különleges tüneményeknek sokaságát épen nem szokta kizárni. Az egyetemesség és különlegesség közötti viszonyban keresendő tehát ama pont, melyre sem a művészek, sem a műkedvelők nem ügyeltek akkor, midőn bennök a műbölcsész határozó befolyásától való idegenkedés megindult. Ezen idegenkedést látván úgy véltük, tanácsosabb lesz, ha a művészek és műkedvelők osztályait a műérzők- és műértőkével cseréljük föl. A fentebb érintett eszköz utáni tudakolás mutatja, hogy e fölcserelés a kérdés alatti ügy folyásának kedvezőbb fordulatot adott.

Mielőtt azonban a kívánt eszközt előmutatnók, azon nézetről kell még egypár szót ejtenünk, mely nálunk a mű-

érzők és műértők, meg a műbölcsészek között fenálló viszony minőségére szokott vonatkozni.

Az iránt, hogy az elvontan vett műérző nem azonegy a valódi műbölcsészszel, senkiben sem támad kétség; de azt, hogy a műbölcsész a kérdésbe hozott műérzés nélkül sohasem válhatik valódivá, nem szokták mindenütt úgy fölfogni és értelmezni, amint az a mindenkép özszerüleg vett szép eszméje által szükségeltetik. Következöleg nem a műbölcsésznek, mint olyannak, mívoltában, hanem a műbölcsész és a műérzés közötti benső viszonyoknak hibás felfogóiban és értelmezőiben puhatolandó az ok, mely miatt a műbölcsésznek határozó föllépése a műérző irányában kétségbe hozatik vagy épen tagadtatik. Ha tehát igaz, hogy a széppel való egyesülhetésre nézve a műérzés szükségképi föltét; továbbá ha igaz, hogy a műérzés elemeinek átnyomozása a műbölcsésznek hivatásához tartozik: úgy az sem szenvedend többé kétséget, hogy a műbölcsész az átnyomozás által önmagában megkülönített műérzés, mint egység, irányában is képes azon világosságot, rendezettséget és alaposságot meglétesíteni, melyről már előbb emlékezünk.

Az, hogy a műértő bir valamely részt azon bensőleg összefüggő ismeret-egészből, mely a valódi műbölcsész sajátja, oly tény, melyet senki sem tagadhat; azt azonban, hogy ezen részirtok miatt a műértő a valódi műbölcsészek sorába nem emelhető, még napjainkban is többen szokták tagadni. Azt, hogy a valódi műbölcsész műértő is egyszersmind nem tagadja senki; nagy ismereti homályba és zavarba fogunk azonban ütközni, mihelyt azon valamiről van szó, aminek bírása a műértőt a műbölcsészek sorába emeli.

Ezek így levén, ki lehet most már határozottabban mondanunk e tételt: a valódi műbölcsész mindazt magában foglalja, ami a műérzőben és a műértőben lényeges. Magában foglalja 1) a műérzésnek egészletét, de nem csak lételeg, mint a műérző, hanem tudatilag is; 2) magában foglalja a műértésnek mind obiectiv mind subiectiv oldalát a bennök előfordult nézetekkel együtt; de nem elvontan, mint a műértő, hanem az őket bensőleg átölelő összefüggésnél fogva egy, kialakított egészbe olvasztottan; következöleg 3) magában fog-

lalja a műérzési egységet szintúgy, mint a műértési nézet-sokaságot. Megjegyzendő mindamellet, hogy a műbölcsész szellemében sem az egység nincs a sokaságon sem a sokaság nincs az egységen kívül. Az egység át van hatva a sokaság által, valamint a sokaság is át van hatva az egység által. Hogy azon alap, melyen az imént mondottak sarkallanak, nem más mint az özszerüleg áthatott szép eszméje, magától érthető.

Mi ezek után az, ami a műbölcsészt valódivá teszi? A szép eszméjének az igazság és bizonyosság egységében bírt tudománya. Ez azon szellemi biromány, melynek hatalmánál fogva ő nem csak a művésznek, hanem a műkedvelőnek irányában is határozólag szokott föllépni. Más mindamellet a negatív; más a pozitív föllépés. Negative lép föl, midőn azon előítéleteket, balfogásokat és rögzöttségeket irtja, melyek a szép országának mind külsőleg mind belsőleg valódi díszledezését akadályozzák. Positive lép föl, midőn mindazt fölvilágosítólag, rendezőleg és megalapítólag érvényesíti, ami ugyanazon ország valamennyi oldalának valódi díszledezését igazán előmozdítja.

Mit szükséggel tehát nálunk, hol az érintett tulajdonságok, a sok előítélet, balfogás és rögzöttség miatt, nem verhetek még oly gyökeret, minő az iménti díszledezésnek valóságos föltéte, mit szükséggel tehát nálunk aesthetikailag a jelen?

Nem kevesebbet bizonyára, mint az özszerüleg vett szép országának tudomány-fejlesztette módszer által biztosított, őszinte tanulmányozását.

SZÉKELY TANULMÁNYOK.

BALÁSSY FERENTŐL.

IV.

Udvarhelyszék elsőbbsége a többi székely székek fölött.

Valamint közjogi, úgy történelmi tekintetben is érdekesek egyes törvényhatóságok, vármegyék vagy székeknek a többiek feletti előjogai vagy kiváltságai, ezek érdemében formált követelései és folytatott pörei. Ilyennek találok Udvarhelyszéknek a többi székely székek feletti elsőbbségi jogát, ennek tárgyában a kormány- és Csikszékkel keletkezett vitáját, s ennek folytán először az 1746-diki országgyűlés, azután a ministeri tanács eleibe terjesztett panaszát és folyamodását, melyet tárgyalni célja ezen értekezésnek.

A székely nemzet régi hadi s polgári rendtartása s eljárása szerint Udvarhelyszék a többi székely székek felett azon elsőbbséggel bírt: miszerint a banderiumok korában, a nemzeti fölkeléskor ezen szék zászlóaljai a fejedelem mellett mindig az első sorban harcoltak, a nemzet gyűlései, s főbbviteli törvényszékei eleitől fogva Udvarhelyen, vagy legalább e szék kebelében tartattak; sőt midőn az egész nemzetet érdeklő közös ügyekről kellett tanácskozni, e székeknek állott jogában a nemzet főbb tisztviselőit előleges értekezletre összehíni, s ezek beleegyezésével nemzeti gyűlést hirdetni: valamint a nemzet tizenhét bírát is, kikből az érintett főbbviteli törvényszék állott, az 1505-diki nemzeti gyűlés végzése szerint ezen székeknek főbb és lófő rendű birtokosaiból kellett választani*). Ahonnét aztán ezen szék mindig a Székelyföld első székének (primaria sedes) tartott; Kollár is e széket fő vagyis capitális székeknek mondja, így írván róla: „Septima, et ultima *Capitalis Sedes Regni Udvarhely-*

*) A nemes székely nemzet constitúciói stb Pesten 1818. 31. l.

zék, ubi causae appellatae discutuntur, et inde in praesentiam Comitibus deferuntur“ *).

De későbbben, valamint a székelység ősi katonáskodási rendszere az idők viszontagsági és válságai folytán megszűntetett: úgy más részről az unio következtében a három nemzetnek egymásétól eltérő törvényhozása, közigazgatása, és igazságszolgáltatása a fejedelmek souverainitása alatt szorosabban egyesítettvén, a székely nemzet országos ügyeinek eldöntése, és fölebbezett pöreinek megvizsgálása is a három nemzetből alakult törvényhozó testület tanácskozása, s a fejedelmek alatt állított kir. tábla bírászkodása alá került. S így aztán valamint a nemzeti banderiumok és fülkelések, úgy az Udvarhelyen tartatni szokott nemzeti gyűlés és törvénykezések is lassanként megszűnván, ezekkel együtt megszűnt egyszersmind ezen széknek az említett jogok, és címeiken alapuló elsőbbsége is; de mindamellett tovább is megmaradt ezen elsőbbségének némi jeléül azon joga, miszerint a nemzeti levéltárt és pecsétet azután is birtokában tartotta, annak őrizése e szék főkirálybírói hivatalát illetvén.

Azonban későbbben a szék ezen joga is kérdésbe hozatván, hosszas és heves vita tárgya lön. Ugyanis midőn Korda Zsigmond udvarhelyszéki főkirálybíró halálával ezen szék főtisztsege megüresedett, és húzamosb időig ürességben lett volna: ezen időközben a nemzet pecsétje felsőbb rendlet folytán gróf Haller János akkori erdélyi kormányzónak adatván át, és hosszabb ideig tartatván nála, a kormány magának e pecsét feletti rendelkezéshez jogot kezdett formálni, s azt vonakodott az illető szék birtokába visszabocsátani. Az ebből keletkezett vitába azután gróf Kálnoky Miklós csikszéki főkapitány is ingerálta magát, a pecséttartási jogot maga és törvényhatósága részére követelvén. Ugyanazért Udvarhelyszék ősi jogához ragaszkodván, s azt visszaszerezni kívánván, követői által az 1746-diki országgyűléshez a következő folyamodványal járult:

*) Kovachich, Scriptor. Rer. Hungaricar. Budae 1798. I. köt. 340. lap.

„A Méltóságos Gróf Praesidens Urhoz, Eö Excellentiájához, és az Erdélyi három Nemzetből álló Mságos Státusokhoz, Eö Nagyságokhoz alázatos Instantiája nemes Udvarhelyszék Deputatusainak :

Nagy Méltóságu Gróf és Praesidens Ur
Három Nemzetből álló Mságos Státusok
Jó Uraink, Patronusaink !

Nem célunk, hogy ezen Diaetára conglomerálódott sok országos terheit a Mságos Státusoknak szaporítsuk, vagy valakinek ezen alázatos instántiank alkalmatosságával terhire legyünk ; de nemes Székünk a Tekintetes Székelly Nationak ez Hazában való felállásától fogván vett és nyert volt magának oly Jus Praetorianumot, melly szerént :

1-o Tam Bello, quam Pace a több nemes Székek között elsőséget hordozott.

2-o A Tekintetes Natio közönséges Pecsétyének conservatiója a nemes Székhez volt köttetve.

3-o Valamikor nationalis Congregatio volt, mindenkor az egész Székelly Natio a mi Székes Hellyünkre Udvarhely Várossára gyülekezett. Minthogy

4-o A Tekintetes Natio Protocolluma is ottan tartatott mindenkor, és ma is ottan tartatik.

A harmadik Praerogativának, úgymint a nationalis Congregationak praxissa, az Nationak mondhatatlan nagy kárával nem gyakoroltatott ugyan egy időtől fogva: De caetero a Nationale Privilegiumnak conservatiója, és az Praetorianum Jus megtartatott minden aetasokban. Hanem a mi a nationalis Pecsét asservatióját nézi, midőn Mságos Korda Sigmond úr decessussával a nemes Udvarhely Széki Király Biróság vacantiába esett volna, medio tempore, az említett közönséges Pecsét ad conservandum Hazánk mostani Mságos Gubernatorának kezében adatott volna, és eö Excellentiájánál is állott jó ideig.

Hanem midőn in Anno 1742 Hazánk Mságos Deputussi által Felsőleges Királyné Kegyelmes Fejedelmünk méltotztatott volna az Erdélyi egész Hazának Törvényeiről, Szabadságáról, és minden Privilegiumairól Kegyelmes Királyi

Resolútióját hozzánk bocsátani: azokban a Tekintetes Székely Nationak Postulatumaira puncto 3-o Resolutionis suae Regiae signanter de *Primatu Sedis Udvarhelyi, Sigillique Siculo-nationalis asservatione*, sacro Verbi Regii Oraculo ekképpen méltóztatott eö Felsége parancsolni:

Nationem hanc in Possessionem sui Sigilli nationalis, quod et antea apud Supremum Judicem Regium Primariae Sedis Siculicis asservabatur, nunc vero prae manibus Gubernatoris Nostri Regii habetur, benigne restituimus etc.

Minthogy azért a ns Udvarhely széki Fő Királyi Biróság ma vacantiában nincsen; mert Istennek jóvoltából, és Felséges Fejedelmünk Kegyelmességéből azon Fő Tiszttség restauraltott: incumbál azért a Mságos Statusoknak a Királyi Mságos Guberniummal edgyütt, hogy mint minden Királyi Decretatiót, új a praecattigalt, és a Tekintetes Székelyt Natio Pecsétyének asservatiojáról positive, et Regia Autoritate statualtatott Kegyelmes Resolútiót is Excellentiád, Nságtok, Kglmetek manuteneallya, és azon említett nationalis Pecsétet az eö előbbi tam vetustate temporis, quam Regia Resolutione mediante legitimaltatott conservatorának, új mint a Primaria Sedes Praefecturájának restitualtatni etiam cum interventu Autoritatis Excelsi Gubernii atyaiképpen exoperálni méltóztatassék.

Mert ugyanis sem Felséges Haereditarius Fejedelme, sem a Mságos Statusok ellen nem impingált olly Delinquiumban nemes Udvarhely Szék a melly^amiá illy régi és ős Praerogativájától, Szabadságától és Praetoriana Jurisdictionjától mellyet még amaz Scithiából másodszer kijött hét Kapitányok alatt az egész Székely Natio Privilegiumával edgyütt ob reservationem Juris Postliminij dicsiretesen nyert, és mind ekkoráig is békeségesen bírt, hogj már most mind azoktól szegény, Székünk ok nélkül, contra Jus et aequum megfosztassék. Mert ugyanis Piaculum volna ártatlan embert, annyival inkább egy Széknek Communitását incognita causa, et ipsa Sede inaudita ad amissionem Honoris, et Jurisdictionis suae keresztény Justinianusoknak damnálni.

Azt hozván azért magával a Justitia distributiva: nem külömben a három nemzetből álló nemes Országnek Unio-

jának is vinculum, ut habetur Approb. Const. Part. 3-ae Tit. 1-o et Legis novellaris Principatus in Anno 1744 conditae Art. VI. De ezt erősítvén meg Felséges Örökös Fejedelmünknek fen allegált, és országos Deputatióra lett solennis Királyi Resolutioja. Azért minden igaz ok nélkül, és méltatlanul megszomorított szegény Székünket a kívánt Pecsétnek Restitutiójával Regnotenus megvigasztalni, és a Mságos Guberniumnak is ezen alázatos Instantiánkat arról adandó atyai kegyes válaszával edgyütt hathatosan recommendálni méltotassék Excellentiád Nságtok, és Kglmetek.

Hogy a miképpen a Tekintetes Vármegyéknek is nationalis Pecsétyek áll, és conserváltatik nem a Tisztségre nézve üdösbb Fő Ispánynál, hanem az első nemes Várme gyének Fő Ispánnyánál Mságos Gróf Mikes István Urnál : úgj a sokszor említett Tekintetes Székelly Natio Pecsétye is amint ab aevo, nem különben most, és ezután is asservaltassék a Praetoriana Sedesnek, Udvarhely Széknek Praefecturájánál.

Hogj ekképpen ne halasztassék Székünkben az Igazság elnyomatásáról való panasz, sőt inkább áldhassák a Mságos Statusokat, áldhassák a Mságos Királyi Guberniumot is Óseinkről maradott Jussainknak, s Tisztségeinknek megtartásában az Igazságnak kiszolgáltatásáért. Mi pediglen alázatos veneratióval perseverálunk mindenkor Excellentiádnak, Nagyságtoknak, és Kegyelmeteknek alázatos hiv szolgálai Nemes Udvarhely Széknek ezen folyó Diaetára authentica Instructiok mellett expediáltatott Deputátusi.

Ao 1746 diebus Junii Instantiája n. Udvarhely Szekk a nationale Sigillumnak ns Udvarhely Szék Praefecturájánál való asservatiójáról“ *).

Azonban nem csak nem lön ezen folyamodásnak kívánt

*) Udvarhelyszék követeinek ezen folyamodványa találtatik a kolozsvári ref. collegium könyvtárában lévő ily című kézirati gyűjteményben : „*Brevi Extractus ex Instrumentis Literalibus, utpote Diplomatum, et Donationibus a Divis Hungariae Regibus, et Principibus Transilvaniae Inclytae Familiae Rhedeianae olim ob egregia Acta, Gesta oblatis, et collatis excerpitus.*“

foganata, s Udvarhelyszék sérelme orvosolva ezen az országgyűlésen; hanem még Csikszék vagyis ennek főkapitánya gróf Kálnoky Miklós is föllépvén, Udvarhelyszéknek itt kimutatott előjoga s előadott panasza ellenére, maga, és törvényhatósága részére kezdette követelni a kérdésben forgó pecséttartási jogot, és heves vitára szolgáltatott alkalmatosságot, amint ez megtetszik Udvarhelyszéknek ezen országgyűlés után a ministeri tanács vagy conferentiához terjesztett folyamodványából, mely szinte az említett kolosvári kézirati gyűjteményben foglaltatik, s ekképen szól:

„Excelsa Ministerialis Conferentia,
Domini Domini Gratosissimo-Colendissimi!

Qualis, ac quam vehemens in novissima hac Principatus Transylvaniae Diaeta inter Illustrissimum Comitem Nicolaum Kálnoki, qua Trium Inclytarum Sedium Siculicalium Csik, Gyergyó, et Kászon Supremum Capitaneum, ac mentionatas Inclytas Sedes ab una, parte vero ab altera inter me, tamquam Inclytae Sedis Udvarhelly Supremum Regium Judicem, ipsamque praefatam Sedem intuitu Inclytae Nationis Siculicae Sigilli intercesserat disputatio, quae quanto animi fervore agitata, et quam diversum ab antiqua Consuetudine, ac Privilegiis sit distracta, nullus ambigo, quin Excelsa Ministerialis Conferentia de eadem satis, superque sit informata. Cum vero tantum absit, ut eadem inter ambas Inclytas Sedes, earumque Supremos Officiales exorta differentia complanata exstitisset, quinimo verendum, ne in futura generali Principatus Congregatione novarum rursus discordiarum Publico praedudicialium ansam praebeat: Hinc cum omni veneratione Excelsae Ministeriali Conferentiae rationes nostras submitendas esse duximus, ex quibus appareat, nos nihil, nisi justum et aequum sollicitare, nec in conservatione nationalis Sigilli aliud praetendere, quam quod tot Saeculorum usu, ac consuetudine Majores nostri possederunt, et in cujus indubitata possessione nos quoque in hunc usque diem perstitimus.

Nam si evolvantur Transylvaniae Annales, praesertim vero Inclytae Nationis Siculicae publica excutiantur Acta, indubitatum est:

Primo : Inclytam Sedem Udvarhelyi primas semper inter caeteras Inclytas Sedes Siculicales partes tenuisse, id quod tam exinde probari possit, quod quandocunque de communi Inclytae Nationis Siculicae conservatione, ac de rebus totam Nationem spectantibus in publico consulere necessum fuisset, penes solam Inclytam Sedem Udvarhelyi supremos Nationis Siculicae Officiales convocandi potestas residebat ita, ut unanimi Officialium consensu generales indicebantur Nationis Siculicae Congregationes. Videantur publica generalis Congregationis Inclytae Nationis Siculicae Acta de Ao 1505 sub Uladislaio Rege, ac Supremo Iudice Sedis Udvarhelyi Joanne Bögözi. Cum vel maxime in similibus Congregationibus quandocunque publicae extiterint determinationes, semper inclytae Sedis Udvarhelyi Officiales primi Acta publica subscripserunt, autoritateque sua corroborarunt; imo Congregationes generales totius Nationis Siculicae semper in medio Sedis Siculicalis Udvarhelyi instituebantur, et quidem more jam ab exordio ita instituto, prout haec omnia ex Actis generalis Congregationis Inclytae Nationis Siculicae de Ao 1506 in possessione Agyagfalva Sedis Udvarhelyi indictae liquido constant.

Extra quaestionem igitur est : Secundo Inclytam Sedem Udvarhelyi inter Inclytas Nationis Siculicae Sedes primam semper fuisse. Consectarium proinde ultro fluit, nempe : vi prioritatis et Sigillum nationis penes Eam conservasse, et tempore belli Eandem caeteris Inclytis Sedibus praefuisse, Praetoriamque totius nationis in medio sui exstitisse ad similitudinem prorsus aliarum duarum nationum; nam Sigillum Comitatum penes inclytum Comitatum Albo-Carolinensem, tamquam inter Comitatus primum, Sigillum vero Almae nationis Saxonicae penes primam Sedem Cibirensem ab antiquo in hunc usque diem conservatum fuit, et adhucdum ita conservatur, quae omnia apud Joannem Brutum in Historia Rerum Hungaricarum, et apud Volfgangum Bethlenium in vita Sigismundi Bathorii passim reperiuntur.

Tertio : Notorium est Inclytae Nationis Siculicae Protocolium, seu Archivum apud nostram Sedem adhucdum conservari; ipsa ergo rei natura, et ratio docet Sigillum quoque

ibi conservari debere, ubi Acta publica conservantur, nec obstat:

Quarto quod vita functo Sigismundo Korda Supremo nostro Regio Judice, nationale Sigillum moderno Excellen-
tissimo Gubernatori ad conservandum conceditum fuerat; nam id et interimale, nec ulla nostra culpa factum fuit, et in praejudicium nostri allegari propterea nequit, quod modo feliciter regnans Clementissima Domina nostra, ac Haereditaria Princeps Benignarum suarum Resolutionum Puncto 3-o Ao. 1742 emanato benignissime restituit. Verba sunt Regiae Resolutionis: „*Nationem Siculicam in possessionem sui Sigilli nationalis, quod antea apud Supremum Judicem Regium Primariae Sedis asservabatur, nunc vero prae manibus Gubernatoris nostri Regi habetur, benigne restituimus.*“

Mirari proinde satis nequimus, quid Illustrissimo Comiti Kálnoki Supremo Inclytarum Sedium Csik, Gyergyó, et Kászson Capitaneo ansam dederit, quod contra antiquum usum, Privilegium, Consuetudinem, ac expressam Benignam Regiam Resolutionem nationale Sigillum, eiusdemque conservationem sibi praetendat, et posthabita Regiae Resolutionis reverentia, tantos in novissima Diaeta excitaverit motus, tantamque publicorum negotiorum moram causaverit; nam in praejudicium antiquorum nostrorum Jurium, Privilegiorum, Praerogativarum, ac Usuum vel si aliquid per ceteras Sedes Siculicales conclusum quoque fuisset, nobis tamen non auditis, tanto magis insciis illud stare non posset, praesertim exstantibus in contrarium tot Legibus, ut earundem citatio supervacanea judicetur.

Proinde ad Gratosos Excelsae Ministerialis Conferentiae Pedes humillime provoluti, in eo demississime supplicamus, dignetur pensitatis ex aequo nostris rationibus, de totius controversae Materiae statu suam Regiam Majestatem Sacratissimam ita informare, ut in conformitate Benignarum suarum Resolutionum nationale Sigillum nobis benignissime restitui jubere dignetur. Quam Excelsae Ministerialis Conferentiae aequanimitatem exosculaturi perseveramus Excelsae Ministerialis Conferentiae

humillimi servi.“

E másolatban ugyan, amint láthatni, a folyamodvány keltének helye, és ideje nincs kitéve, s a folyamodók nevei sincsenek aláírva; de ezeket kivehetni, vagy legalább következtethetni a folyamodvány szövegéből, s egyes kitételeiből. Ugyanis:

a) a folyamodók mindjárt folyamodványok kezdetén ezt mondják: „Qualis, ac quam vehemens in novissima hac Principatus Transylvaniae Diaeta intercesserat disputatio.“ Ahonnét azt következtethetni, hogy e folyamodvány mindjárt az említett országgyűlés után még 1746-ban, vagy a következő év elején íratott.

b) a folyamodvány a többi között ezt mondja: „Qualis, ac quam vehemens inter Illustrissimum Comitem Nicolaum Kálnoki, qua Trium Inclytarum Sedium Siculicalium Csik, Gyergyó, et Kászon Supremum Capitaneum, ac mentionatas Inclytas Sedes ab una, parte vero ab altera *inter me, tamquam Inclytae Sedis Udvarhelyi Supremum Regium Judicem*, ipsamque praefatam Sedem . . . intercesserat disputatio.“ Ami azt mutatja, hogy a folyamodók élén vargyasi báró Dániel István állott; mert ő volt ekkor Udvarhelyszéknek főkirálybírája ¹⁾, ki, mint e szék főtisztje, ez ügy által hivatalos állása folytán érdekelve, és hivatala kérdésbe hozott és megtámadott jogainak védelmére kötelezve vala. Azonban aligha tévedek, midőn azt állítom, hogy e folyamodvány Udvarhelyszék közgyűlésének határozatából, és a szék nevében terjesztetett föl, s az az eredetiben az említett főkirálybíró, és a szék illető tisztsége által volt aláírva.

De továbbá ezen itt közlött két folyamodvány tartalmának, s az azokban foglalt vita tárgyának bővebb felvilágosítására szükség még a következőket megjegyezni. És pedig:

1) Miután a kormány az udvarhelyszéki főkirálybírói hivatal megüresedése folytán elfoglalt, s magánál tartott pecséthez jogot akart formálni, s azt vonakodott az illető széknek visszaadni; a székelység, mint az itt közlött két folyamodványból kitetszik, még 1742-ben járult e tárgyban ő fel-

¹⁾ Nagy Iván: Magyarország Családai. III. köt. 233. l.

ségéhez kérelmével, s ő felsége Erdély törvényei és kiváltságai biztosítására kiadott k. válaszában határozatképen ki-mondotta, hogy az elfoglalt pecsét a székelységeknek, s illetőleg Udvarhelyszéknek adassék vissza. Azonban e határozat 1742-től 46-ig nem foganatosított, hihetőleg azért, mert aközben gróf Kálnoki Miklós csiki főkapitány is föllépett e részben igényeivel, Udvarhelyszéknek pecséttartási jogát vita tárgyává tévén, s azt maga, s illetőleg hivatala részére követelvén, amint ezt mutatja a 2-dik folyamodvány eme helye: „Mirari proinde satis nequimus, quid Illustrissimo Comiti Kálnoki Supremo Inclytarum Sedium Csik, Gyergyó, et Kászon Capitaneo ansam dederit, quod contra antiquum usum, Privilegium, Consuetudinem, ac expressam Benignam Regiam Resolutionem nationale Sigillum, ejusdemque conservationem sibi praetendat.

2) Úgy látszik, hogy a csiki főkapitány, igényét s követelése címét arra állapította, hogy ő tisztségére nézve a többi székelly székek főtisztei között legidősebb. A követelés ezen címe ellen látszik intézve lenni Udvarhelyszék követeli folyamodványának eme helye: „Hogy a miképpen a Tekintetes Vármegyéknek is nationalis Pecsétyek áll, és conserváltak nem a Tisztségre nézve üdösebb Fő-Ispánynál hanem az első nemes Vármegyének Főispányánál Mságos Gróf Mikes István Urnál: úgy a sokszor említett Tekintetes Székelly Natio Pecsétye is amint ab aevo, nem külömben most, és ezután is asserváltassék a Praetoriana Sedesnek Udvarhely Széknek Praefecturájánál.“ Azért hivatkozik a ministeri tanácshoz terjesztett folyamodvány is Fejér vármegye, és Szebenszék azon előjogára, miszerint a magyarok pecsétje a fejérvári főispánnál, a szászoké pedig a szebeni királybírónál tartatik, mint amely vármegye és szászszék a többiek fölett elsőbséggel bír; hogy kimutassa, miszerint a székelyeknél is nem a hivatalára nézve idősb főtisztet, hanem egyedül és kizárólag Udvarhelyszéket illeti ezen pecséttartási jog.

3) E kérdés az említett országgyűlésen Csik és Udvarhelyszék között, és ezeknek főkirálybírái között nagy tüzzel tárgyalatott, és mind a két részről élénk és heves vitatkozásra szolgáltatott alkalmatosságot, amint ezt mutatják a fel-

hozott folyamodványnak következő helyei: „*Qualis, ac quam vehemens intercesserat disputatio, quae quanto animi fervore agitata etc Cum vero tantum absit, ut eadem inter ambas Inclytas Sedes, earumque Supremos Officiales exorta differentia complanata exstitisset, quin imo verendum, ne in futura generali Principatus Congregatione novarum rursus discordiarum, publico praejudiciósarum ansam praebeat.*“ Alább ismét: „. . . posthabita Regiae Resolutionis reverentia, *tantos in novissima Diaeta excitaverit (t. i. Comes Kálnoki) motus, tantamque publicorum negotiorum moram causaverit.*“

4) Úgy látszik, hogy Csíkszékben, és talán más székekben is e tárgyban már azelőtt gyűlés tartatott, abban Udvarhelyszék előjogának sérelmére Csíkszék igényére kedvező határozat hozatott, és a csíki főkapitány követelésének támogatására ezen határozatra hivatkozott, s ezen határozat érvénye ellen mondatik a ministeri tanácshoz terjesztett folyamodványban: „*Nam in praejudicium antiquorum nostrorum Jurium, Privilegiorum, Praerogativarum, ac Usuum vel si aliquid per ceteras Sedes Siculicales conclusum quoque fuisset, nobis tamen non auditis, tanto magis insciis, illud stare non posset.*“

Már hogy ezen folyamodásra mily leirat, vagy határozat érkezett? arról nincs tudomásom; de annyi bizonyos, hogy a székek ezen folyamodása, s követelésének alaposága felsőbb helyen is tekintetbe vétetvén, és kimutatott ősrégi joga elismertetvén, a kérdéses pecsét visszaadatott, 1848-ig e szék főkirálybírói hivatalánál állott.

KORNIS GÁSPÁR FELJEGYZÉSEI

ERDÉLY ÉS CSALÁDJA VISZONTAGSÁGAI RÓL

1678—1683.

K ö z l i

SZILÁGYI SÁNDOR.

Kornis Gáspár, Kemény János fő bejárója, a nagyszőlősi csata után nótáztatott ugyan, de fölmentetvén 1663-ban, Apafi bizalmát ki tudá érdemelni. Tíz év múlva márosszéki főkapitány lett. Befolyásos és tehetséges államférfi volt, s e mellett családjának hanyatló fényét is vissza tudá szerezni. E följegyzések nem csak családja történetére és saját igyekezeteire vetnek világot: kiváló fontosságot kölesönöz azoknak azon körülmény is, hogy az események leírását egy katolikus államférfi commentálja jegyzeteivel. Benne nem csak a nyomozó talál új adatokat, hanem a kritikai feldolgozó is új szempontokat, melyeket annyi protestáns emlékiró mellett figyelmére *kell* méltatnia.

De térjünk át a Feljegyzésekre.

In nomine Domini Anno 1678. kezdtem ez íráskámhoz.

Egy kis rövid policia, melyek nem magam csekély elemém mutogatására, sem más politikusabbak tanulására, hanem isten az kiket ez Kornis házban megmaraszt, jóvoltából azoknak tanuláságra nem ártalmasnak itéltem pennára venni, sokféle látogatási között az felséges istennek, búskodó gondolkodásim közben.

Azért ez világ állhatatlansága, minnyájunk előtt világos, sokat ígér, keveset ad, előszámlálhatatlan, s akármely mély elméjű embertől is ennek mivolta s változósága nem csak leírhatatlan s magyarázhatatlan, de kigondolhatatlan is,

sokszor ha jót mutat is, csalárdul rosszszál fizet, s szép szín alatt mérget, szerencse alatt veszedelmet nyújt; illik azért igen mind azkiket isten s az szerencse előbb való állapotban helyeztett, s mind azkiket csak magok születésök szerént való rendekben vagynak is, magokra igen vigyáznak, minden directiók alatt ugyan, mindazáltal legszorgalmatosban kiket közületek isten ez eleitől fogvást nemzetségünk szerént végső és már csaknem utolsó végére jutandó magyar nemzetünk között az Erdély birodalmacskában isten meg is továbbra tartván helyhez tett és helheztetett; eleitől fogvást mennyi változó veszedelmes állapotokban ment légyen maga fogyattatásával által ez az kis haza Erdély, hogy az küljebb valóról ne szóljak, az sok bölcs elméjű emberek irt krónikájkából kitetszik, de hogy feltett célomnak s igyekezetemnek rövidebben és könnyebben végére jussak, hozom az magunk házán forgott sok boldogtalanságának csak részecskéit elő az következőknek (ha az jó igaz és irgalmas itéletű istennek úgy tetszik) tanulságára, melyek ugyan oly rendesen azmint kívántatnék, nem eshetnek, mivel sok helyekről való krónikák előgyűjtésével s szorgalmatos olvasásával lehetnének meg, arra pedig sem üdöm, sem módom nincs. Kezdem azért ez írásom az boldog emlékezetű nagyságos öreg Kornis Gáspáron, kinek egyik fia volt Ruzskai Kornis Boldizsár, annak fia Ruzskai Kornis Ferenc, annak fia isten irgalmából még ez életben én Kornis Gáspár. Az megírt öreg Kornis Gáspár 1594. esztendőben s azután sok időkig, előtte is huszti kapitányságot viselt, ki is sok emlékezetes dolgot vitt véghez ez haza javára, Mihály Vajda veszedelmes idejében is, sőt az mi akkori szükség úgy kívánván, s teljességgel hazánk s édes nemzetünk attól az törvénytelen oláh fejedelemtől elnyomattatván, kinek is istentelen directiója alól az Római Császár ő Felsége segítségéből isten után szabadultak fel, az akkori hazafiúi akaratjából az megemlített Kornis Gáspár legátiójára küldvén segítségül ő Felsége Básta generálját, ki is nagy győzedelmesen Mirislónál nemzetünkkel az Mihály vajda hadát debellálta, noha annakutána Básta magának akarván tartani az erdélyi fejedelemséget, sok rossz dolgokat követett szegény hazánkban s nemzetünkben, mely miá isten

nem is boldogította dolgát, és mint a krónikákból kitetszik ez megírt méltóságos eleinknek is mind ennyi elő nem számolt dicséretes munkái után is, ez hitván világ igen mostohájúl fizetett, megírt nagyságos Ruzskai Kornis Boldizsár fia Gáspárnak. Ki is az akkori urak előtt nagy szeretetben tekintetben vala, s az imperiumban is a szentelt vitézek közül egyik, igen megjádza ez világ, mert Bátori Gábor igen istentelen és minden szemérem nélkül való fajtalan fejedelem levén, sok becsületes rendeknek, kinek feleségét, s kinek hajadon leányát, akit másképen nem, erőszakkal és megfertéztetett szeméremmel elegyes szomorú emlékezet! az megírt vitéz úr Kornis Boldizsár ágyára is erőszakos fertéztetéssel igyekezett. Radnóti házához menvén, hirtelen vagy véletlenül ezen istentelen fejedelem, kegyelmességjel-mutatásképpen, mely hallatlan s keresztyén ember előtt irtózó cselekedetiért ez pogány fejedelemnek, levén mások is az nagy rendek és urak közül vagy hasonló cselekedetiért vagy egyéb törvénytelen dolgaiért megsebhedve szívekben, több búskodó megbántódásokat ez ilyek gerjesztvén az egymás között való panasz köztök arra fakadott, meggondolván azt, hogy nekik, conditiós urak s hűti ellen ily pogányhoz sem illendő halálnál, sem keserves dolgokat rajtok követvén, kötelességek felszabadult légyen s nem urak már, hanem tyrannusok. Így ők ős hazafiakúl öszve beszéllettek, végeztek, Kendi Sándor, Bátori István, akarván s kívánván édes nemzeteket olyan fajtalan pogány fejedelem törvénytelen directiója alól felszabadítani, de abban az időben ez világba is levén akik nem a köz igazra, sem az istenes dolgokra, s az unio szerént egyszer istennek letött hitökre, hanem urak előtt való kedvessegre vigyásván, azki is grátiáért hazájok szép szabadságát lábokkal tapodták (kiknek is isten megfizetett világ szerént is, mert sem maradékok, sem értékek, maradt fen, csak böcs-telen emlékezetek), s nem hogy igaz megbántódásokban az unioi kötelesség szerént egymás mellett fogtak volna, sőt találkozott olyan, az ki emez méltóságos igaz hazafiait elárulta, melyből következett az megírt uraknak veszedelmek, mindazokat megfogatván, kik kezeken közüllek meg nem ölettettek, Kolosvárott országos gyűlést hirdettetvén az fejedelmi

tekintete ugyanott az ország népivel az többi között Kornis Boldizsár is megszenteltáztatván kegyetlenül feje is vétette-tett, s jószági is confiscáltattak : Radnót, Kékes, s az többi, s minden ezüst némű s több jovai között prédára hányattatódván, kinek is keresztélyi, tisztaságszerető, tökéletes házastársa Tek. Nagys. Keresztúri Kata asszony sok szomorú keresztviselése után egy leányával Nagys. Kornis Borbárával, az pozsonyi szent Klára szerzetén levő apácák klastromában tiszta életét istenének ajánlván, ezen megírt leányával, ugyan klastromban holt meg apácai szerzetben, hagyván magok után isten jóvoltából két fiat, Kornis Istvánt, és Ferencet. István is jezsuitai életet fogadván, abban is adta meg lelkét istennek dicséretesen, maradván ez világi állapotban még Kornis Ferenc, kinek is fia isten jóvoltából vagyok én még ez életben Kornis Gáspár Tekint. Nagys. Veselényi Katától. Ezen megírt vitéz úrhoz is igen mostohán fordult volt ez világ, mert noha néhai Méltóságos Ruszkai Kornis Zsigmond uram, ki Boldizsárral egy volt, az Bátor Gábor elveszése után (mivel ő Nga esett volt üldözésben) édes hazájából visszajövéen Bethlen Gábor és öregebbik Rákóci György fejedelemségeben sok dicséretes szolgálatjával nagy részét az Kornis jószágnak sőt azon kül többeket is nyervén az megírt fejedelmektől, maga magtalan ember levén minden jószágit hagyta édes öcscsének Kornis Ferencnek. Az öreg Rákóci György után csakhamar, szép megélemedett korában Kornis Zsigmond is meghalván, succedált a fejedelemségben ugyan Rákóci György, fia az öregebbiknek, kinek is mellette valók, magához hasonló ifjak, s többnyire együtt nőtt rendek közül némelyike mindgyárt ez világ szokása szerént, amint a bölcs írja : Nulla fortuna sine invidia, megkezdék sokallani boldog emlékezetű édes atyám uram szép úri jószágát, házait, várait, rárohanván sebességgel az irigyeknek lelke, büzt dühös nevét kezdék költeni, elsöben hogy minden dolgait az fejedelemnek, úgymint már ifjabbik Rákóci Györgynek ő írja meg az római császárnak, s mivel már elméjét készítették ő Felsége ellen, az egyszerre elég volt a gyűlölségszerzésre, melyet pápistai vallása igen segített. E miá úgy annyira jutott édesatyám, hogy is reá alattomban

az megírt fejedelem, sőt Orj György deák nevű becsületes fő ember szolgálját meg is fogattatta, hogy már az viszi az áru-
ló leveleket, de mindezeket az igazságnak istene s lelke hazugságban mutatta maradni; annakutánna azon csalárd világ kiáltotta jezsuitának s azok fautorinak, melyhez is nagy keménységek levén, hogy azután mind szegény atyám remélje veszedelmét s mind jószága elnyerésit kaphatják, nagy zenebonát indítanak e hazában, szegény atyámat isten ez nagy ellenkező zivataros szélvészbe is megtartá, hanem az katolikusoknak nagy lelki szomorúságokra Kolosmónostorról pater Millej István és Derkai György uramékat, kik is igen istenfélő exempláris és jó lelkű tanítók valának, azon fejedelemmel kiüzetének. Látván, hogy semmiképen megírt édes atyámat el nem veszthetik, sok fáradságos és élete kockáztatásával az régi fejedelmektől nyert fiskális és inscriptiós jószágot, melyek Kornis Zsigmond uramról deveniáltak volt édes atyámra, kit felesége summáján s kit más törvénytelen úton csak elvonattak; ártalmas tanácsosokkal, s conditioja ellen semmi ötlet méltán illető tisztességes tiszttel is az megírt fejedelem nem hogy megtisztelte volna, sőt unalmassá lőtt személye látása is öelötte, hanem az egy kolosvármegyei főispánságot is még talán az atyja fogta volt, az öreg Rákóci, adni azt is, ki is igen nagy becsületben tartotta annál inkább Kornis Zsigmondot, mivel isten után ő is volt egyik nagy oka fejedelemségben való megmaradásának, melyet az megírt módon hálált fia meg szegény atyámnak, úgy hogy legalább reá menne ezer házjobbágyra közel, melyet imígy amúgy elvett s másnak conferált az atyámról ifjú Rákóci György, egy szóval conditioja ellen valami böcstelenséget, kártételt elkövetetett, azt el nem múlatta, minden ok nélkül, hanem sufficit Papistam esse, vel fuisse. Sok keresztviselésé leírásának olvasása unalmat hogy ne szerezzon, utoljára ugyanezen ifjú Rákóci Györgynek havasalföldi s moldovai vak szerencse kockája vetvén egy győzedelmet, ottan mindjárt támodtak alatta valói közül az Nagy Sándor vitézi tolvaj követői, kik noha istennek nem mondták, de a szerencsét üstökön ragadtnak hitték tőle s predikálták azmint mindjárást az lengyel király könnyű elnyerésit, bor mellett

híven vallották és az vallás terjesztésére még az papokat is kénszeríteni kezdték. Az Dominandi Libidót benne megismer-
 ven, adták az dolgot kezére, ha mely tanács pedig az ellen
 szólt, vagy bolond vagy áruló neve költ. Végezetre elindúl-
 ván azon ifjabbik Rákóci György Lengyelországba erős téli
 üdön népinek rettenetes veszedelmével, svéd és kozák meg-
 egyezésével az országban rettenetes pusztítások, pápista ba-
 rátok gyalázatos ölések után juta az egész magyar nemzet a
 fejedelemmel együtt nagy veszedelemre, minden confoederá-
 tusi jól gazdagon megtöltözvén praedával mellőle elállván
 azok békével és gazdagon hazájokba mentek, imitt maradván
 Rákóci csak az magáéval, azki is azelőtt ellenséget nem ta-
 lál vala, mostan hol elől, oldalfélt, hol hátul ütten ütik hadát
 s nemzetünk hulltan hull, az hívek s némelyek azkik sze-
 gény atyámat serio állították árulónak, magokat pedig az nagy
 poharak mellett (mivel az akkor igen dicséretes vala) igen
 híveknek, és semmit az haláltól nem írtódzóknak, nemzetünk
 veszedelmét csak a tábor derekáról szemlélik és az tanács-
 adásban igen lehettek. Sok veszedelmin nemzetének szíve
 megesvén édes atyámnak, benne lévén az jó indulatú vér s
 ösztönözvén nemzete szereteti, ottan-ottan, noha semmi reá
 bízott nem volt, mint urától megvettetett emberre, de még
 is az nagy ügyben az kikkel lehetett succurrálni kezdvén a
 veszedelemben forgóknak szerencsésen, látván fejedelme,
 hogy száma nélkül az őtőle igen méltatlanul megbántódta-
 tott s semmi böcsben nem levő úr hadai között mit mivel,
 nagyra született indulatja megesik édes atyám munkáin, s
 már veszedelemre fordúlt szerencsési között, amint az akkor
 ott levő becsületes hazafiai s rendek bizonyítják, sirva cse-
 lekedetéről ifju Rákóci fejedelem édes atyámot megkövetvén
 sok maga ajánlásával reménkedve kéri, hogy az nemes vár-
 megyék generálisságát felvegye, s édes atyám is látván már
 sátorok ajtaja előtt veszedelmét édes nemzetének, generális-
 ságot felvévén nemzetének az többivel együtt javalója lött
 Rákóci közülök eljövételének, mivel már értették az tatár
 Chám utánok létét. Így az mezei had és vármegye s némely
 része a' gyalogoknak az fejedelemtől elmaradván, némely teks.
 hazafiaival, úgymint Haller Pál és János, Kapi György és

öreg Petki István, Bethlen Farkas és Barkóczy István, s több nevezetes becsületes rendekkel az fejedelem Erdélybe haza jő nagy ínséggel, s fáradsággal s mindennek odamaradásával. Az nagyelméjű Tek. Kemény János az édes atyámmal, az megírt hadakkal s sok becsületes főrendekkel elmaradván, noha ott is tetszésére más lett volna szegény atyámnak, de előbb levén Kemény János uram, hajlani kellett, megvárván az tatárságot. Sok bajvívási után szegény nemzetünk, az megírt urakkal, s főrendekkel, úgymint mostani kglmes urunkkal Apaffi Mihálylyal, Boldizsárral, Mikola Zsigmond úrral, Nagy Tamás, Vér Ferenc, Ispány Ferenc és becsületes rendekkel, esének mindnyájan rabságokba; az ott maradtak, ki előbb, ki később az kik meg nem holtak vagy harc közben el nem hullottak, vagy sáncakon szabadúltak. De hogy csak a magunk dolgára, nemzetünk elrablása után, mind török tatár édes hazánkra fordítá pusztító fegyverét, hazánktól is szép erősségeit elvévén, Váradat, Jenőt, Lugost, Karánsebest s több helyekkel együtt szegény édes anyámnak is szép két kövárát, Desznit, Papmezőt. Annakutána sok üdövel maga is nagy saccon szabadúla, mert 50 ezer tallér vala sacca, melynek felét épen úgy mint huszonöt ezer tallérokat meg is fizettünk, kihozván Havaselföldiből szegény atyámat Kemény János urammal; hátramaradott résziért Mina vajda lött kezes, az akkori havaselföldi vajda, de az bölcsen mindeneket igazgató isten úgy adta, hogy élvén még fejedelemségében ifju Rákóci György, Mina vajda is emennek factiójából az török ellen pártot ütött, az akkori tatár chám is az porta előtt kedvetlenségben esvén kiüzettetett: így noha az 25 ezer tallérokat is nem különben, hanem az idebé vagy keresztyén birodalomban megmaradott jószáginak nagyobb részeit szegény atyámnak el kellett zálogítani s úgy megfizetni; — de az hátra maradt 25 ezer tallért meg nem fizetők akkori praefectussának (mivel az édes atyánk és a sok búsulás közben meghala), — úgymint gyekeli jószágot a Szamos melléki falunkkal három ezer tallérban, Kolosban Györgyfalvát két ezer tallérban, a Szilágyban Sámson nevű helyünket több portióval úgy jut eszembe ezer négyszáz tallérban, Somkút nevű falut a Sz. Benedeki jószágból ezer tallérban, ugyanonnan Rév és

Lankafalvát hétszáz tallérban, Kalocsát, völcsei, paptelki portiókat hétszáz tallérban, semberi portiót Fejér vármegyében nyolc száz tallérban, nádosdjai hét, úroji, gogánváraljai portiókat öt száz tallérban, rufi jószágot, öt száz tallérban Gyeken kívül, mivel Kemény János uram sacca azalatt leszállott, míg Suzával Havaselföldet érték ő nga bizonyos summa tallérokat szegény atyám saccában adván, isten jóvoltából onnan mindketten megszabadulván, fele sacca az változás miá ide maradt edes atyámnak, de maga is a sz. laurentziai házat, mely Olaszországban vagy on, fogadása szerint meglátogatván velem együtt én is már akkor odafel lakván, nem sokára hazájába jövő útjába Ausztriában Bécsben gutaütés miá csakhamar istennek, szép szokásunk szerént való devotiók közben, míg annyira eléré, lelkét megadá, holott is a római császár *Leopoldus Ignatius* ő felsége beneficiumából igen tisztességesen temetteték az Pater Franciskánusok templomában Bécsben. Mind ez üdö forgási alatt sok változásait hazánknek rendes írásban kibocsátott könyvek tanítják, az fejedelemség sok korban változott; az töröknek nagy haragja Rákócit tiltotta, Rhédei Ferencet akarta; Barcsai succedált, Rákóci ellen haddal bejövén, sok romlásaival szegény hazánknek, utóljára Gyalunál csakugyan megnyomattatott az temédek pogányságtól, és sok vitézkedési után, maga is halálos sebbe esvén, Váradon halt meg. Barcsai fejedelemségében megerősédék ugyan, de mi okokra nézve másunnan tanulhatni ki, az haza fiai megidegenedének tőle, az nagy elméjü feljebb megemlített Kemény Jánost kezdték fejedelemséggel kínálni, ki is kapván az alkalmatosságon s talán keresvén is, dolgát annyira vitte, hogy azt el is nyerte, Barcsait pedig illetlenül megölette ő tudja miért: az idők alatt edes atyám eltemetése után, in Anno 1661 én is hazámba jöttem, — az nagy emlékezetü vitéz gróf Zrinyi Miklós szolgálja lévén akkor — csak házam szemlélésére és ha mim a sok romlástól maradt volna; holott is kevés házam s jószágim hamvát találtam, de visszamenetelemet igen tilalmazza megemlített fejedelem Kemény János ő nga, sőt udvarában főbejárói hivatalban állásomat kívánván parancsolá, melyet ha nem cselekedném, edes atyám saccában adott summáig jószágim elfoglaltatná. Engedelmeskednem kelle mások tanácsából, de nem sokára ez

világ mostohaságát magam szomorún tapasztalám, mivel a szegény Barcsai megöletése után fellobbant és ellenünk gerjedt dühössége miá az pogány nemzetnek, fejedelmestől hazánkból ki kelle bújdosnunk az német császár birodalmába Magyarországra; holott már az előtti sok tractája után az római császár Leopoldus Ignatius ö Felsége leküldette ármádiáival az Szilágyban Csigamező nevű falu tájékán megegyezünk, és viszont tűzben lángban füstelgő édes hazánk felé sok szép magyar és német haddal fordulánk. Az alatt az hatalmas nemzet is vévén eszében, hogy az keresztyénség Erdélyt még egészen az pogányságnak elnyelni könnyen nem engednék, romlott hazánkban megmaradt kevés fő és nemesi rendeknek sok romlási égetési s pusztítási után, egy kis jó reménységét mutatta, és tatárországi rabságából nem sok időkkel azelőtt szabadult mostani keglmes urunkat Segesvárról az végett kivánta, s fejedelemségre emelte. Mi az alatt Kemény Jánossal és az német generállal s az egész hadal Kolosvár felé jödögélünk vala. Kolosvár tájékára érkezvén, megérzé a német keresztyén fejedelmét már lenni Erdélyben, Kolosvárbán, Számosujvárbán, Sebesvárbán, Kővárbán praesidiumokat helyeztetvén, maga mindnyájunk nagy szomorúságára csak visszadobola s meg is vála. 1662 esztendőben sok solicitátiójára Kemény János fejedelemnek, az német generál — már az derék pogányság mostani urunk mellől elmenvén, csak kevés számú törökkel és mellette levő néhány fő és nemesi rendekkel maradván — mellénk rendelé Zák nevű colonellust válogatott ezer vagy két ezer némettel. Télre kelvén az idő ezen collonelussal s maga szép fizetett hadaival megemlített keglms urunkra Apafi Mihályra bejövénk s Segesvárt ö ngra rá szállánk. Az alatt Kucsuk Mehmet nevű basa ö nga segítségére beérkezvén, mi szállánk Szöllöshez szent Pál fordulása napján, holott véletlenül az új segítséggel együtt Kucsuk bennünket megütvén, rendetlenül noha sok kárával, de felgázola s megemlített Kemény fejedelem lóesése miá ott is vesze, s véle együtt nagy jó reménységű vitéz ifjú Gyulai István is, fő asztalnokja, nekem igen kedves meghitt barátom s szolgatársam, s magam is csak a jó isten irgalmából sok veszedelmes próbáim által szabadúlék. Idő telve akkori jó ke-

gyelmes, de igen megszorodott asszonyomtól szolgátságom kötelessége mellől bucsúzván, csakhamar a szegény anyám adott Kemény János pénzével adoptálnak s azután nem sokára Szatmár vármegyei jószágomat Szinérváralját az özvegy fejedelemasszony, mostoha fiával Kemény Simon urammal, elfoglalák 7532 tallérokban, melynek is annakutána sok ügyes bajos dolgaim között a méltóságos öregbik gróf Csáki Istvánné asszonyom néném, gróf Peréni Krisztina asszony, ki az édes anyámmal Veselényi Katával anyával egyek voltak, atyafisága s isten irgalma kiváltására segite több atyámfiaival is, mivel maradtunk az édes atyánktól anyánktól négyen egy testvérek, három leány s negyedik én, melynek nagyobbikát vette volt ngos Hallerkői Haller János uram Kornis Katát, ezután való vagyok én, az másikat Kornis Annát ngos Peréni Prinyi Gábor, harmadikat ngos Peréni Prini, Ferenc Kornis Krisztinát; — egy időre az sok félelmes és boldogtalan időknék szélvésze ide s tova elhányatása után, isten ismét összevezhván bennünket, mostani kglmes urunk ő nga fejedelemségében, úgymint Apafi Mihály Urunknak idejében, Erdélyben néhai Rátóti Gyulafi László özvegye Balázi Erzsébet elvétele után (kivel egynéhány esztendőig élvén) megsztozánk és minden kezennél megmaradott kevés, erdélyi birodalomban mostan keresztény kéznél levő jószágot egyesség szerént az ő kezekbe bocsáték, úgy hogy engemet ő kegyelmek is segéljenek a feljebb denotált váraljai jószágocskám kiváltására, melyek leveleinkből rendesen kilátszanak, és így legelsőbben jutottam Váralja kiváltásához. Annakutána isten segítségéből ő felsége szorgalmatosságomat boldogítván Fejér vármegyében palosi portiómat 1300 talléron, holott jó köházokat építtettem, annakutána megint váltottam Jekét jószágostól Doboka vármegyén tallér: 3000-e-ken, isten kegyelméből már birdogálván részemben jutott, ellenség tüzitől megemésztetett házamat is építgetém s laktam. Ez alatt régi őseimtől maradt három falut, noha akkor Szatmár vármegyeieket, de most Kővár vidékieket, az többi között azokat is, úgymint Sáróst, Bozontát, Felső Mistót falut, melyeket ifju Rákóci törvénytelenül elfoglalt vala megemlített édes atyámtól, de én is sok szép úri jószágunktól s édes eleink

lakóhelyeitől, az hatalmas nemzet miá megfosztatott lévén, úgy mint : Deszni várától kihez volt colon. 800, szabados 30, gyalog 310; Papmező, melyhez volt szolgáló colon : 500 szabados 20, gyalog 30; Belényes városában derék házunk, ház s jobbágy több 200-nál Váradon, jó házunk több 150 jobbágyoknál az Mezőség felé, Szent-Miklós nevű puszta hely colon : 30 vagy 35, de derék majorkodtató igen jó föld. Tudván mindezeket ily nagy káraitam mostani kglmes urunk Apaí Mihály uram, sok solicitátiómra, ő nagysága mégis megadá Bozontát és Sárosst s megemlített ifjabb Rákóci György fejedelem relictája is Felső Mistót falut, így már isten jóvoltából mind hármat együtt most bírom. Annakutánna megint idővel Kalocsa, Paptelke s Bölc s nevű portiókért is a Szamoson túl, adék talleros 400; hasonlóképen Szent-Benedekhez való faluért Lonkafalváért tallér 700, az rufi jószágért Hallér János urammal tallér 500, mely jószág felében egy akaratból ketten Topolcsán az Maros mellett építettük az hámort. Mindezek így lévén isten kegyelméből őseinnről maradt két ágról lévő jószágocskámat nem fogyattam eddig, hanem édes anyám saczában elzálogosítottakat is visszavenni s szerzeni igyekeztem, sőt másunnan is szaporodásával fáradoztam, azmint ugyan fennebb megírt kglmes urunk Apaí Mihály uram idejében Libátont aquiráltam magam, annakutánna igaz pénzemen mind az vérektől s mind az fiscustól az korodi kis portiócskát Küküllő vármegyében, hozzátartozó szentmártoni és balavásári portiókkal, s Bácska Madarasi portiót is, hollott most vettem isten jóvoltából egy szőlőt Marosszékbén, Mezőmadarason is szép portiót, továbbra isten mire segít, szent felsége titkában van. Spes confisa deo nunquam confusa recedit. Non vidi justum a deo derelictum neque semen eius querens panem. Így mostan mindezeket isten kegyes gondviseléséből bírom s ruinájokból építgetem s mivel az két hugaim Magyarországbán laknak, azoknak is némely részeknek jutott portiókat pénzemen megvettem. Feljebb említett elsőbb feleségem gyermektelenül melőlem elhalván, újabban isten jóvoltából vöttem házastársul Tek. Ngos Keresztszegi Gróf Csáky István úr hajadon leányát, gróf Csáky Mária Klárát, kit is mivel édes anyja gróf Lónyai Margit meghalván, egynehány esztendőig Munkácson

az néhai méltóságos erdélyi fejedelem Rákóci György uram ö nga relictája méltóságos Báthori Zsófia özvegy fejedelem-asszony ö nga tartott s ugyan ö nga adta meg is Munkács várában in Anno 1665. 11. augusti, s isten ezzel a feleségemmel szép gyermekekkel álda meg, kik éljenek nagy neve dicsőítésére s lelkek üdvösségére Amen.

Így az én istenem egynehány idegen országokon tengeren járással s egyéb fegyvereskedésem és ez időnek s világnak szerencsétlen veszedelmes szélvészé után, gyermekségmentől fogvást való tapasztalható gondviselése édes hazámban békével telepedésemet engedi, holott is jóllehet édes említett eleim némely keresztviselésében elég részem, melyeket is bővebben leírni most nem bátorságos, mert az régi magyar beszéd gyakorta szokott teljesezni (Mondj igazat s betörik a fejed) Verba iniqua praevaluerunt super nos et impietatibus nostris tu propitiaberis, az én istenemben való bizodalom vigasztal engem s benne vetett bizodalom meg sem csal.

De hogy már előbbi írásom szerint, feltött célomra jussak és csekély elmém ez világnak ennyi változási között még fogható politiájához szóljak, nem elmém mutogatásáért, hanem isten az kiket gyermekimben megtart, azoknak tanulásáért, ez világban minden állapotokat és hivatalokat nagy állhatatlan és változás alá vettetettnek bátran merek mondani, melyet az papok praedikálnak, az írások bizonyítanak, sőt reggeltől fogvást estéig való dolgát nézd el cselédjének s szemed előtt tapasztalod. De hogy tovább menjek és csak az mi világunkról s ámbár nem az régi monarchiákról gondolkodjunk, lásd meg e kis hazánkban ifjú Rákóci ideitől fogvást való világot, az okos, tanult, már az vitézségben sokszori próbái után expertus fejedelem mivolta kimenetelit; tekintse meg az, mely alávaló nemből az ez haza nagyrendű fiai eleiben emelt azoknak nagy szomorúságokra s külső szomszédinknak, kik is az nemzeteket tudták, nevetségekre most hol vagynak? csak ez 20 vagy 22 esztendőök forgása alatt se hírek se porok többnyire, s azon becsületes hazafiainak pedig, kiknek ez világ böcstelenséggel fizetett, istennek hála akiknek megért i egekben, sok hazafiainak szomorú sohajtózási közben, lelkeket az ő teremőjőknek meg kellett is adni,

de mindazoknak isten szép maradékot helyekben hagyott. De én mindezeknek rendesb leírásokat hagyom az nagyobb elméjű emberekre, nem is lévén bátorságos ad particularia leszállni, hanem csak hagyom akiket isten közületek édes maradékim megtart, hogy ez világ boldogtalan és állhatatlan voltát igen szemetek előtt viseljétek; azkiket isten uratokúl és ez haza fejedelméül rendel s ez haza közönségesen uralja, ti is uraljátok, haszintén mostohán mutatja is hozzátok magát; véteni semmiképpen ne merészeljétek mint istentől elötökbe állított uratoknak, vagy jó, vagy kemény hozzátok, mert ha jó istennek nagy áldása, azt nagy háládással s gyakor imádsággal istennek köszönni méltó, ha kemény s hozzátok idegen, ti őket nem adván reá, békességes türéssel s isten előtt nagy meghunnyászkodással illik azt is szenvedni, — bizonyos jele lévén az, hogy valamennyi tartományoknak isten gonosz fejedelmeket ad, conditiójok megszegésére kicsiny bosszúságért hanyatt homlok áll, mellette levő hízkelkedő alacsony s többire nemtelen nemből állókat, az igaz úri nemből álló hazafiai elnyomattatásával, sőt azoknak oppressiójával s jószágok elfosztásával, színes praetextusok alatt megöletésekkel nagyra emel, de mind az ilyen s több szomorú látogatási közben is istennek, igaz lelkiismeretet, urához hazájához igaz kötelességet szükség viselni, s lesz idő, hogy az igazság és békességnek szerető istene nem hagyja az őket szeretőket, s öérette ártatlanul szenvedőket, ez élethen is megvigasztal, s mihelyt látja az isten elégséges voltát az látogatásnak, ottan mindjárt mutatja az irgalom virágát. Vagynak s volnának erre sok példáink, kik megútván az istentelen fejedelem guberniumát nem akarták alázatossággal látogatását viselni, hanem összehoztanácskozván sokak, akarták rólok elfordítani az isten(től) látogatásul adott gonosz urokat, de magok isten ellen való vétkekért nem elégedvén még meg az büntetésnek idejével, még magokat nagyobb veszedelembé ejtették; melytől az magunk nemzete is egészen üres nem volt, mivel, hogy tovább ne menjek, 1607 esztendőben Bátor Gábor succedálván az erdélyi fejedelemségben, noha hazánk törvénye szerint ő is erős hittel eleibe adatott conditióinak megtartására esküdt meg, s úgy választatott az haza urának is, s az hazafiai is nem kü-

lönben, ha ő conditióinak áll praestáltak neki homagiumokat, de még is sem az maga letött hitéről meg nem emlékezővén, sem az istennek törvényeit előtte nem viselvén, sokképen conditióit megszegvén, az szegény hazafiai is sokképen törvénytelenül nyomorgattatván, felette istentelen dolgok cselekedetiben rendkívül való fajtalanságokra fakadt, kinek istentelen cselekedetin megkeseredvén az becsületes igaz úri és főrendű ágyból született rendek, akarták nyakokról a megnevezett tyrannus fejedelmet letenni, de az felséges isten ítéleti nem lévén megelégedve, bűnekért nyakokra adott tyrannus fejedelem elvételével édes eleink munkájokat nem boldogította, sőt azon tyrannus fejedelem büntetését engedte, amint feljebb is írtam, noha ugyan őtet is istentelenségiben sokára nem bocsátotta, hanem ez világon is gyalázatosan minden maradék nélkül ez föld színéről tüztől (?) kitörlette, ugyanis Váradon 1613 esztendőben 17. octobris Velence nevű várába, szokott feslett erkölcsseit akarván üzni, egynéhány becsületes megszorított főrend által agyon vereték. Jóllehet annakutánna succedálván Bethlen Gábor, ki is sokakban előtte levő fejedelmeknek vétkes természetéhez hasonló lévén, talán hogy ő is szabadosabban követhesse az, mire a másik nem érkeztetett s hogy félelmet csináljon az hazafiai között azzal is, megjegyzé azon szegény főrendeket méltó cselekedetekért, méltatlan köszívvel megszententiaztatván meg is öletett benne kettőt. Annakutánna ugyan sok dicséretes munkái is, igaz dolog, ez hazában voltak Bethlen Gábornak, melyekkel egyéb vétkes cselekedeti híré az emberi emlékezetben rész szerint nagyra és dicséretesekké tette; így innen is kitetszik, hogy isten akarátja ellen nem erőszakkal s okoskodással kell ellent vetni, hanem az alatta valóknak élete megjobbításával, magok megalázásával, poenitentia-tartással istenhez sűrű buzgó sohajtással való fohászzkodással kell az engeszteléshez nyúlni, és könyörgeni, hogy ha ő felségének is úgy tetszik, kit-kit mentsen meg az tyrannus büntető ostorozása szenvedésitől, amikor ő felségének tetszik méltóztassék az iránt végezni és áldásúl mást mutatni; ez alatt senkinek, amennyiben lehet, vétni nem kell, bosszúság-illetést mind felső, hasonló, s alacsony minden kerülnie igen kell, sőt akinek lehet bűn nélkül szolgálni,

kedveskedni szükség, s minden ellenkező dolgot istenért, mind ő felsége látogatását békességes türéssel az jó reménysége alatt szenvedni kell. Mivel pediglen mindenkor szokott dolog az, hogy akármely nagy emberek s annál inkább fejedelmek körül a szerencse igen belső s kedves embereket emel, s gyakorta alacson nemből is, de kivált az gyenge könnyen forduló elmejű fejedelmek mellé, ha kiket ilyeket emel a szerencse, jó s veszedelmes tanácsesi között ítéletet nem tudván tenni, s emezek is tudván urak elméit, egynéhányan annyira öszveszövik fonják dolgokat, hogy valamit akarnak, mindeneket urok hatalma színe alatt magok kezekre hajtják nyereséges dolgokat, ha urokkal távulabb valóknak pedig valamelyiknek ártatni akarnak, nagy titkos mesterséges szép színek alatt, sok jó magok ígéretekkel, urokkal való szembenjutással, sőt magok ajánlásával is magokévá csinálnak másokat addig, míg arra ujjokat s mérges fullánkokat ki nem önthetik; annakutánna pedig azon meghitt barátjokat még hamarabb igyekeznek nyakkal vetni a veszedelembé; ha kiket pedig sajdítanak urokhöz közelíteni, s uroknak is ahoz kedvét hajlani, annak nagy serényen áruló hírét, dühös nevét urak előtt híven állítják, akarván ezt elhítenni, hogy több hívek náloknál nincsen, s nem éri elméjével az csekély elme, hogy nem az ő hozzája való hűség cselekedtetni, mert az hűség, az igazság, hamisságot nem kíván, de aki magát a máséból akarja hamis úton gazdagítani, más jámbor embernek megromlása nélkül nem tehet, aki másét hamisan nem csak kívánja, hanem ugyan el is veszi mesterséges fogásokkal, ez merő hamisság s nem hűség, de még is hogy magában elszánt dolognak nyertes végét érje, hűség színe alatt mást hamisan veszedelembé ejt ez világ fia gyakorta. De ki győzné ez világ mesterséges politikáját és csalárd mesterségét mind pennára venni? Amint azért feljebb is írák: *medio tutissimus ibis*; igyekezzetek mindennek szolgálni, senkinek nem véteni, lelketek ismeretét tisztán tartani, máséra nem vágyódni, ha mikor eljönnek is e világ tengere sirénusi veszedelmekre, kedves hallású, gyönyörűséges szavak kibocsátásával ösztökélvén benneteket más jámbor emberek megromlására, hazátok szabadsága bántására, egy kevés kedvességet nyújtván vagy

igérvén, fületeket bedugjátok, vigyázzatok : azt amit közönséges gyűlésekben több becsületes haza rendei követnek, isten segítségével ti is minden jókban kövessétek azokat, s ámbátor nyomorgatástok legyen is választott uratoktól s mellette levő belső emberektől, tanálkozandnak is bátor, kik ezen igát le akarnák tenni fejekről, de ha nem egész közönséges gyűlésben hozák, ti elsők effélében akármilyen biztatásra, ajánlásra se légyetek, noha nagy, szép helyes okokkal szokták az ilyet állítani, mivel veszedelmes ; és ha példákkal merészlenék élni, igen közel való példát tudnék előhozni mind fejedelmek és ország között, mind pedig belső és nagy emberek között, melynek ma is sokkan vallják kárát. Hamikor pedig efféle közönséges országgyűlése eleiben titok nélkül mégyen, az olyan casus látni való, hogy istennek az népen és hazán vagy áldása, vagy nagyobb látogatására út nyitattik. Ekkor ti is az közből olyan állapotban magatokat hazátoktól el nem vonhatjátok ugyan, de elsők úgy is ne legyetek, magtartván azt, hogy : *medium tenuere beati* ; ha istentől léssen, módot és utat mutat isten. Azért mindenekben, de kivált az olyan nagy dolgban tiszta lelkiesmérettel, böjtöléssel szabad istentől magadolgai igazgatására szent lelket és mintegy tanácsot kérdeni, mely ha tökéletes szívből léssen, bizonynyal csudálatos vezérlését istennek ember magán tapasztalja, letevén minden bosszúság-üzést, maga-haszon-keresését, mert noha szokták mondani, hogy *quisque suae fortunae faber est*, de nem istentelen úton, mert ha látszik is ideig, de *nullum violentum durabile*. Annak felette szükség azt is igen elöttetek viselni, hogy ez világnak az ő megveszése igen gonosz politiát nemzett az emberi társaság közé. Találkoznak néha olyan társaságok is, kik igen nagy barátságosan, sok esküvésekkel sőt ajándékokkal s több szeretetnek jeleivel is az ember mellé adják magokat csak azért is, hogy titkos dolgokat s dolgait, az természeti hajlandóságot kitanulhassák, s mihelyt azokat jól kitanulják, rabjoknak tartják, és kevés bosszúságért igen ártalmas ellenséggé válik a nagy barátság, mert noha az embernek úgy látszik, hogy soha annak az meghitt barátjának nem vét, sem az öneki, de az világ és a következő s jövődő dolgok még mit hozzanak magokkal, tudja csak a jó isten, ember

néha akarhatja ellen is vét akármely meghitt barátjának, és néha pedig az kéntelenségből is oly ügyet gördíthet ember eleibe a szerencse. Azért jobb valamely titkot, ha szükség nem kényszerít a kimondásra, magánál tartani (a meghitt szolgálóról is így gondolkodni illik), mert a szó csak addig emberé, míg ki nem mondja száján, de ezentúl másé mind magyarázása mind elébb való adása. Megtartásra illő amaz keresztyén poeta írása: *Virtutem primam esse puta compescere linguam, proximus ille deo est, qui scit ratione tacere*, mert haszintén (azminthogy úgy is illik) valakivel lehet tökéletes barátságot tartani az embernek, s mind ezen barátság sem hozza azt magával, hogy minden titkát ember kibeszélje s másról értettet is kimondja; sőt, ha más nektek jelenti is titkát, sem bosszúságban sem egyéb akármilyen alkalmatosságban is nem illik az megjelentett barátja ellen kijelenteni, feltévé az, hogy ura s hazája ellen való dolgokat nem forgat, mert az olyaténokra hűtesek szoktak lenni minden hazafiai. Egy szóval mind boldog s boldogtalan állapotjában embernek ez világ sokféle veszedelmes tőrei között úgy kell járni, mint az mezétlábos ember az tövisek között. Rövideden azt is illik elöttetek viselni: *Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris*. Hogyha pediglen isten benneteket vagy közületek valamelyiket megtartja s jobb szerencsével áldand meg, melyeket istentől kívánok, s uratok előtt kedvességet s hitelt találtok, azon is istennek hálaikat gyakor imádsággal adjatok s azt tökéletes és józan s tiszta étellel őrizzétek, mert soha senki oly kedves és hiteles nem lehet, hogy néha gyűlölségre s megvettetésre ne jusson, s minél hitelesb s kedvesebb ura előtt valaki, annál inkább támad ellene való s igyekező társa, s az értékkel, jó szerencsével együtt nevededik s sokasodik ellensége irigye, s gonosz akarója: az poetaként: *nulla fortuna sine invidia*. De mind az ilyen állapotban is, ha kitanulhatta is az gonosz akaró annak elejét, ne bosszúsággal s más üldözéssel igyekezendő venni, hanem inkább illendő állapotjához képest való becsületi megadással, békességes szenvedéssel, sőt ha lehet még azoknak is szolgálattal kell lenni s istenesen barátságosan az valóságról meginteni, okosan tartani is az olyaktól, s elöttök meggondolt okkal beszélni, s ha mikor lehet mások előtt is

gyakrabban, hogy ha oly dologban vádaskodnék ellenetek, bizonyság mentségetekre lehessen. Így mivel a szerencsének kerék formájába gyakorta akik felfordúlnak, nagy értékekkel, urak előtt való belsőséggel, hitellel felruháztatnak, és viszont mindazok aláfordúlnak s előbbi boldogságuk szomorú boldogtalansággá válik, s mind az út mellé vetett borsó mindentül szaggattatik, így az boldogtalanságra jutott ember magánál alábbvalóktól is megvettetik, s ellene töröknek, s ha kiknek az előtt vétett, szájok nyillik. Valakiknek lehet azért felszolgálni, mikor módja van embernek benne, kicsintől fogva nagyig mindeneket megbecsülni, kit-kit az ő rendiben; azonban ha miben vétnek is, elsőbben tisztességes intéssel, azután megijesztéssel, haugyan az sem elég okos, ítélet szerént való megbüntetéssel, az megbüntetés is pedig nem hirtelenséggel s maga megbúsulásában legyen embernek, mert az olyat gyakrabban meg szokta bánni, hanem gondolkodás után. Az illendő félelem szükség mindazáltal, hogy magát is mindegyikkel szerettesse illik, mert akármilyen időben is, de boldogtalanságban még is válik az sok baráti s jóakarói közül embernek vigasztalója s esetinek nem örülője, hanem sohajtói léznek, s ha maga méltó okot esetre nem ad ember, néha előbbi boldog állapotjára isten és barátja felemelik. Valahol azért a szerencse, hidjed bizonynyal nem messze a szerencsétlenség is, s valamint, hogy nem megmaradandó város ez nekünk, úgy bizonynyal nincs is megváltozhatatlan jó ez földön, sőt mindenek változás alá vettettek. Ne ígérjen senki azért akármilyen boldog állapotjában is magának állandóságot ez világban, mert mind az régi seculumok s mind az mostani teli példákkal; nincs ez ellen sem erő, sem tanács, sem kincs.

Ez állhatatlan világ sok veszedelmes törei közt, melyben mind lelki, mind testiképpen sok veszedelemre vivő utak, különb-különb formában való módok, az emberek megejtése után szüntelen ólálkodó testi lelki ellenségei munkáiban, az felséges istennek szükség segítségét tiszta, józon s tökéletes életben buzgó gyakor imádságban kérni: mert sem voltak, sem lesznek oly mester politikusok, kik magokat úgy tudják vezérelni, megeséstől hogy ne féljenek. Istent híván pedig segítségül, s az ő szent felsége törvényit s az természet

reguláját kiki maga előtt viselvén, s dolgait a szerént igazgatván, kétség kívül sz. lelke által úgy igazgatja s vezérli az őket félőket, hogy ha láttatik is embernek dolga nem jól folyása mindenekben, mindazáltal mindazokat a felséges isten javára adja azon embernek, mivel ígérete is tartja ő sz. felségének, mert a Krisztus Jézus szentséges tanítása által, az mindennapi, előnkbe adott szent imádságban édes atyánknak ígerte magát bizonyára minden keresztyén lelkeknek. Azért valakik édes teremő istenőknek, ez nagy atyjoknak parancsolatját s édes igéjét örömmel viselék, teljes benne való bizodalomban meg nem csalatnak, s sz. lelke által úgy igazgattatnak, hogy ez világ sok szélvész habjai között is megtartatnak, az örök életnek koronáját is elnyerik. Ámen.

Az kiket azért, édes gyermekeim, isten közületek megtart, ha azt akarják, hogy régi jó emlékezetű előtök dicsérete s nevének megmocskolójok ne legyetek, és ez világ előtt is tisztességetek meglégyen s csendes becsületes életetek, féljétek az istent, az igaz római katholika vallásban erősek legyetek, az felséges isten törvényi betöltésére igyekezzetek, az isteni szolgálatban szorgalmatosok legyetek, mindennemű dolgaitokat szorongatástokat a felséges istennek ajánlván, igyekezzeteket és munkátokat az úrnak nevében kezdjétek, így nyugodva légy minden ezt követő lélek, hogy tapasztalható igazgatását oltalmát, dolgaidban előmenetelt szemlátomást érzeni fogsz, s tapasztalsz magadon.

Továbbá pedig édes maradékim s nemzetim ajánlak mindnyájan benneteket az teljes szent háromság egy bizony úr isten kegyes gondviselése alá, és szent vezérlése alá, s megtestesült ige az úr Jézus Krisztus dicsőséges szent anyja patrociniuma alá s minden szentek szent esedezések oltalma alá. Éljetek szaporodjatok az ő nagy neve dicséretére lelketek idvességére

1683. 12. April.

Szentbenedeki házamb. Kornis de Ruska.

ADALÉK A „DOBÓK“HOZ.

NAGY IVÁNTÓL.

Nem udvarlasi viszketeg, hanem a tudományos buvár-
latok gyarapodása fölött támadt hazafiúi öröm nyújtja az el-
ismerés tapsait ama jelesen kikerekített „Családtani Adalé-
kok“ tudós írójának, ki az Új M. Múzeum 1860. VII. füzeté 115.
s köv. lapjain a kihalt Lévai Cseh nemzetségnek nem csak
okadatolt leszármazását mutatá ki, de eme történelmi csalá-
dunknak tösmagyar eredetét is minden kétségen túl revindi-
cálta, azon — általam is munkámban után-írt — állítás ellené-
ben, melyet e század elején, akkor még okleveles gyűjtemé-
nyünk parlag korában, nagy érdemű tudósunk Wagner a
túl becsült Balbin nyomán elfogadott. E körülményből is
megtanulhatjuk, mennyire le kell értékében olvadni azon szár-
maztatási adatoknak, melyeket közel szomszédaink hasonló
forrásai, milyenek Balbin, Sinapius, Lazius, Paprocus és
mások nyújtanak tösgyökeres nemzetségeink őseinek cseh,
lengyel és isten tudja, micsoda földeken meghordozásá-
ban, pusztán címerek hasonlósága után képzelt összekötte-
tések és mesés szétágazások kimutatásában, valamint más-
résről külföldi családoknak magyar vérből származtatásá-
ban, milyen például a Sandroschwetzi vagy Sandruski len-
gyel háznak a Hunyadiaktól ¹⁾ származtatása; legújabbán
pedig a porosz *Simolin* báróknak a Báthoriaktól ügyetlenül
koholt eredeztetése ²⁾ stb.

A följebb említett Családtani Adalékok I. közleménye
után, mely a Lévai Cseh tösgyökeres magyar családról ér-

¹⁾ A Hunyadiak a Scaliger, a római Valeriana, a lengyel Kor-
vin stb. családoktól származtatása ismeretes. L. Teleki, Hunyadiak
Kora I. köt. 27. 34. 39. stb.

²⁾ Das Haus Báthory in seinen Verzweigungen bis auf den heu-
tigen Tage. Von Christ. Stramberg. Berlin 1853. — És: Stammtafeln
des edlen Geschlechts der Báthory von Simolin. Berlin, 1855.

tekezük, — hasonló élvezetvágygyal fogtam ugyanezen folyóirat IX. füzeté 161. s köv. lapokon megjelent II. közleménynek, a *Dobók vérségének* olvasásához is, mely ha előadási szépségére nézve versenyez az előbbivel, részletességeire nézve szinte meghaladja amazt; azonban engem, mint a családtani történelem bűváráját, kevésbé elégítte ki, mert, habár a nagy nevű Dobó vérség későbbi nemzékrendének egyes hézagait és itt-ott történt tévedést kiigazít, s főleg a leányági összeköttetésre dús és tanulságos adatokat tár föl, de a családtan igénye szerint, — mely a nemzetségeknek főképp fiágon álló törzseit kívánja megismertetni, — még sok kívánni valót hagy hátra; kívált midőn a Dobók régiségét határozatlanul csak a szerednyei várrom régiségéhez kötve, leányágon emeli föl az Ákus nemből eredt, de csak a Hunyadiak korában emelkedett Upory család¹⁾ egyik tagjág, Upory Lászlóig. Tagadhatatlanul érdekes tudnunk a leányági leszármazást és összeköttetést is, de ezzel még a férfiágon kívánt leszármazásra nézve kielégítve nem lehetünk, és ha szakadatlan leszármazásra nézve eddig kiadott okleveles codexünk vagy kézirati ismert gyűjteményeink sem elegendők még, legalább csek alapján az egyes régiebb ősök felemlítendőik nem csak a tudományos buvárkodók elésegítésére, hanem megmutatására annak is, hogy a család férfiágának már előbbi korban is találhatni biztos nyomait.

Már családtani munkámban²⁾ érintém, hogy a Dobó család, régiebb Ruszkai nevén már a XIV. század végén mint adományos család volt ismeretes. Addig is tehát, míg akár okleveles gyűjteményeink szaporodása, akár más levéltári adatok által följebb mehetnénk, el nem hallgathatjuk, hogy *Ruszkai Jakabnak* fiai *Domokos* mester, *Balás* és *István* már Mária királynétól hű szolgálataik jutalmául kapták Bereg megyében Csomonya, Szernye és Ignic helységeket, melyeknek birtokában őket új adomány címen 1386. a Bold. Szűz születése ünnepe utáni nyolcadnapon Zsigmond király is

¹⁾ Láss az Upory családra már előbből oklevelet Fejér Cod. Diplom. tom. X. vol. 8. 583.

²⁾ Magyarország Családai. III. köt. 328.

megerősíté¹⁾. Ez oklevél tanuság arra is, hogy már előbb a család Ruzska helységnek (az Ung megyei Dobó-Ruszkának) birtokában volt, melyről mint ősi birtokukról a fentebbi donatáriusok nevezettek is.

Hogy pedig Ruzskai Jakabnak most említett három fia közül *István* már *Dobónak* is nevezetett, hiteles okmány igazolja; mert a leleszi conventnek azon tiltakozásában, melyet 1403-ban sekrestyéjének és levéltárának földülása miatt a Palóczy testvérek és ezeknek cimboráik emelt, ez utóbbiak között világosan említetik „Ruzskai Jakabnak fia *István*, ki *Dobónak* is nevezetik (Stephano filio Jacobi Dobó appellato de Ruzka)²⁾. Zsigmond királynak ugyanezen esetre vonatkozó 1406-ban kelt oklevelében³⁾ pedig így említetik: „*Stephano filio Jacobi dicti Dobó de Ruzka*“, mely szerint már az atyja, Ruzskai Jakab is *Dobónak* nevezetett.

Mátyás király korában a nevezett három testvér egyik utódát találjuk azon ruszkai *Dobo Domokosban*, kinek özvegye *Veronka*, 1478-ban már Csáholyi András hitvese⁴⁾, ellen hatalmaskodás mián ismét a leleszi convent eszközöl királyi vizsgáló parancsot, mely még mint kiadatlan oklevél hadd álljon itt egész terjedelmében:

Serenissimo Principi, Domino Mathiae, Dei Gratia Regi Hungariae, Bohemiae etc. Domino eorum gratioso Capitulum Ecclesiae Scepusiensis orationes in Domino devotas perpetua cum fidelitate. Vestra noverit Serenitas, nos litteras ejusdem vestrae Serenitatis inquisitorias, nobis directas, summo cum honore recepisse in haec verba: Mathias Dei gratia Rex Hungariae, Bohemiae etc. Fidelibus nostris Capitulo Ecclesiae Scepusiensis Salutem et gratiam. Dicitur nobis in perso-

1) Fejér, Cod. Dipl. tom. X. vol. 1. p. 298.

2) Fejér, Cod. Dipl. tom. X. vol. 4. p. 273.

3) Szirmai A. Notitia topogr... Comitatus Zempléniensis. p. 313.

4) E *Veronka* maga is a Csáholyi nemzetségből való volt, mert Szirmai A. *Szatmár várm. leírásában* II. 110. 130. lapon írja róla: hogy Csáholyi Veronikának, Dobó Domokos özvegyének 1497-ben Csáholyban és Csengerben részirtok adatott adományban; — hacsak a Csáholyi nevet ne talán második férje nevééről kapta, vagy Szirmai tévedt legyen az oklevél kivonatában?

nis venerabilis ac religiosi Blasii Praepositi Ecclesiae de Lesz, quomodo circa festum divisionis apostolorum proxime praeteritum generosa domina Veronica alias relicta condam Dominici Dobo de Ruzka, nunc vero consors Andreae de Chahol, missis et destinatis Sigismundo Huszár, Andrea et Michaele Isak de Bachka, Gregorio Vythys de Budahaza, et Benedicto de Davidhaza familiaribus, nobilibus videlicet Benedicto Rogyás, Nicolao, Gregorio, Dominico Deák, Thoma Thapaztho, Stephano Oláh, Antonio Ráthy, Andrea Mathy, Petro Rathyn, Emerico Magno, et Jacobo Téch in Ruzka, Dyonisio Zabo in Padych, Francisco Kapor, Dionysio Biró, Stephano Ferencz, Ladislao Zabo, Petro Komorthal, Francisco et Sebastiano Vuthkay, Joanne Sándor, et Benedicto, Jobagyonibus scilicet suis, possessionibus in praefatis comorantibus manibus armatis et potentiariis, ad quandam piscinam ipsorum exponentium Holtthyzwa vocatam in territorio possessionis ipsorum Vyzoka vocatae in Comitatu de Ungh existentis et adjacentis, abindeque erectis, et annullatis quinque lacunis Jobagyonum dictorum exponentium, eandem piscinam occupari fecisset, occupataque uterentur etiam de praesenti. Caeterum circa festum S. Georgii martyris in anno proxime transacto praeteritum, praescripta domina Veronica transmissis praescriptis familiaribus et Jobagyonibus suis, noctis in silentio, manibus armatis et potentiariis ad domum et curiam dictorum exponentium in possessione Kapus in dicto Comitatu de Ungh existentes, habitas, abinde universas literas et literalia Instrumenta factum possessionis eorundem exponentium Kapos praedictae tangentia et concernentia, quo ipsorum placuisset voluntati, fecissent potentia mediante, in praejudicium et damnum dictorum exponentium valde magnum. Super quo Fidelitati vestrae firmiter praecipientes mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo praesente Laurentius Deseu de Nyarad, aut Petrus vel Gregorius de Mokcha, sin Blasius, sive Ladislaus de Marath, sive Nicolaus de Galocz aliis absentibus homo noster ab omnibus, quibus incumbit meram de praemissis experiatur certitudinis veritatem, quam tandem nostrae Personali Prasentiae fideliter rescribatis. Datum die decimo pro-

ximo ante festum nativitatis virginis gloriosae anno domini millesimo quadringentesimo septvagesimo octavo.

Nos itaque praeinsertis praeceptis et mandatis Vestrae Serenitatis obedientes, ut tenemur, unacum praefato Laurencio Deseu de Nyarad, homine vestrae Serenitatis unum ex nobis, videlicet honorabilem Magistrum Michaellem Socium et Concanonicum nostrum ad praemissam inquisitionem exequendam nostro pro testimonio duximus destinandum, qui demum exinde ad nos reversi nobis uniformiter retulerunt, quod ipsi feria quinta proxima post festum sancti Michaelis Archangeli proxime praeteritum in dicto Comitatu de Ungh pariter procedendo, homo vestrae Serenitatis ipso nostro testimonio praesente, omnibus, quibus decens et opportunum fuisset, diligenter inquirendo, talem de praemissis scivissent, et comperissent certitudinis veritatem, quod praemissa facta potentia-ria, sic et suo modo, prout videlicet et quemadmodum tenor literarum vestrae Serenitatis contineret praescriptarum facta et perpetrata exstitissent. Datum octavo die diei inquisitionis praenotatae anno domini praenotato¹⁾.

Ezen oklevélbeli *Dobó Domokost* azért mondám a föl-jebb említett három testvér *utódnak*, mert habár már 1478. előtt kimúlt legyen is, még is a kortávolság miatt azon rusz-kai Dobó Domokossal, ki 1386-ban testvéreivel a fentebb érintett Bereg megyei három helysége adományt nyert, s már akkor *magisternek* neveztetett, egy s ugyanazon személynek lenni nem hihetem. És így öt méltán *II. Dobó Domokosnak* nevezhetjük.

Mindezek így levén, bizonyára már a *III. Dobó Domokos* volt az, kitől tisztelt tudósunk e folyóirat 173. lapján a Dobók nemzékrendét tisztázva lehozá, mely nemzékrendhez — a többire kérdéseimet utoljára hagyva, — nincs már egyéb adandóm, mint

1-ör az, hogy eme *III. Dobó Domokos* fiának *IV. Do-*

¹⁾ Kaprinai, Mss. C. tom. III. p. 166 — 7.

²⁾ E *III. Domokos*, mint tudjuk, 1505-ben ungi követ, volt, kit nem sokára Tárczay Miklós gyilkolt meg.

mokosnak nem csak leánya *Anna*, hanem *Jakab* nevű fia is volt, kiről az 1578—80. évekre Szirmay emlékezik ¹⁾).

2-or hogy a sz. benedeki convent egy oklevele szerint az egri hősnek Dobó Istvánnak egy *Damián* nevű fia, habár rövid ideig, élt.

3-or Hogy Dobó István 1553-ban I. Ferdinánd kir. által emeltetett a bárók, vagy is vörös pecsétviaszszal élhető nagyságos rendűek közé ²⁾; és így a Dobó családnak főrendisége csak is ekkor kezdődik.

4-er Hogy *Dobó István* Léva várát 1558. jan. 8-án kapta saját és testvére *Domokos* (a III.) és unokái *János*, *László* és *Miklós* részére ³⁾. 1558. jan. 10-én kapta Veglés várát, és ez évi jan. 12-én a barsi főispánságot.

5-ör A Dobó család egykor támadható monographusa részére ide jegyezzük, hogy János királynak Dobó Ferenchez, az István testvéréhez intézett, levele található Pray Mss. tom. LIV. p. 96.

És most a Dobók nemzékrendének teljesen tisztába hozatala végett vesszük föl még azon kérdéseket, melyeknek tételére adatok jogsítnak:

1-ör Ki volt azon Dobó *András*, ki a Bihar megyei 1552-ki Regestrum szerint azon megyei Sarándon birtokolt ⁴⁾. E Regestrum szerint e megyében birtokolt akkor *Dobó István*, és *Ferenc* is.

2-or Kinek a leánya volt azon *Dobó Krisztina*, ki 1579-ben Kis-Várday Mihály főpohárnok hitvestársának iratik ⁵⁾. Egy személy-e ez Balassa Bálintnéval, vagy nem?

3-or Ki volt IV. *Dobó Domokos* hitvestársa? Ezen kérdésre igyekezem itt azonnal megfelelni; s talán nem téve-

¹⁾ Szirmay A. Notitia C. Ugocsa, pag. 144. hol Dobó Ferenczel mint árva Perényi Zsófiának gyámjai mentetnek föl.

²⁾ Kaprinai Mss. B. tom. XXVIII. p. 252.

³⁾ Ugyanott; és innen közlé ez okiratokat a forrás megnevezése nélkül Podhradzky József a Tudományos Gyűjtemény 1837-ki X. köt. 61—65. lapjain. Mindkét okmány Dobó István életrajzához a leghitelesebb adat.

⁴⁾ Bielek, Majores Hungarorum. p. 116.

⁵⁾ Szirmay, Szatmár várm. II. 149.

dek, ha állítom, hogy *IV. Domokos* háromszor nősült. Első neje kétségkívül *Bajony Katalin* volt, ki 1554-ben halt meg gyermekével együtt, mint az alább következő sírirat mutatja. 2-ik neje *Balassa Fruzsina* volt 1560-ban¹⁾. Harmadik neje *Jaksith Scholastica* lehetett, kinek nevét (a forrást nem jegyeztem föl) mint Dobó Domokos hitveseét találtam.

Bajoni Katalinnak, Dobó Domokos első hitvesének hamvai fölé helyezett sírkövön még a fölirat következő töredéke olvasható²⁾:

Quam tegit urna brevis Dominam, Catharina vocata est,

Et sata de clara stirpe Baiionis erat.

Nuper erat conjunx *Dominici* casta *Dobonis*,

Cum regeret Dacos Monticolasque Getas.

Fata brevem dedere vitam matri, sobolique

Claudentes ambo peste furente die.

Dum vid tis fuerit eti . . . s

Et sternit et illa senes.

Hoc igitur tumulo positi nunc quiescunt,

Donec eos Dominus evocet ad

A sír körül:

„Filius matrem praecessit moriens sexto die, mater vero obiit decima quarta die mensis septembris in Déva anno D. 1554.“

A sírirat mellett a címer egy, két lábon álló, jobbra néző oroszlán, felvont ívet tartva, a Bajoni kihalt családé volt.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

Irodalmi Napló.

— Encyclopaediai munkák és folyóiratok.
— *Magyar Akadémiai Értesítő 1859-ről.* Matematikai és Természettud. Osztályok Közlönye. Az ak. rendeletéből kiadta *Toldy Ferenc*. Harmadik füzet, 163—242. l.

¹⁾ Szirmay A. Notitia C. Ugocsa p. 19.

²⁾ E síriratot velem a nem rég kora halállal kimúlt Kéméndi Váradi *László* közlé Hunyad megyéből.

Tartalma : 1. Debrecen földtani viszonyai egy színes rajztábl. *Török Józseftől*; 2. A növény magva kifejtése és csírázásáról *Gönczy Páltól*; 3. Az emésztés körüli jelen nézetekről általjában, a máj kövéregkészítő szerv-létéről s a máj összehasonlítási physiologiájáról különösen *Pólya Józseftől*; 4. A fémbarometerről *Sztoczek Józseftől*.

Magyar Akad. Értesítő, a Mathematicai és Természettud. Osztályok Közlönye 1860. Az akademia megbizásából szerkeszti *György Sándor*. Második füzet, 45—106 l. (a 25 éves kötet előf. ára 3 ft).

Tartalma : 1. A levegői nyirkosság némely égalji befolyása *Berde Árontól*, s erről észrevételeik *Szabó József és Kovács Gyulának*. 2. A különméretű vetületek megnyiségtni megalapítása *Weisz János Armintól* öt köirátú tábl. 3. Az óbébai ásványvíz vegybontása és hazánk ásványvizeiről általánosán *Nendtvich Károlytól*.

Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény- és Történettud. Osztályok Közlönye. Az akad. rendeletéből szerkeszti *Csengery Antal*. 1860. Negyedik szám. 363—473 l. (Az új folyam I. kötetének vége). Az egésznek ára 3 ft.

Tartalma : 1. Népesedési viszonyok Magyarország soproni, budapesti, nagyvárad, pozsonyi és kassai közigazgatási kerületeiben *Konek Sándortól*; 2. A magyar örökösödési jog szelleme *Tóth Lőrincetől*, II. cikk; 3. A világtörténet s az emberiség fajkülönbségei, *Kerpoly Károlytól*.

Budapesti Szemle. Szerk. és kiadja *Csengery Antal*. Pest, 1860. XXXV—VII. füzet vagyis XI-d. kötet. N8r. 386 l. Tíz füzet ára 10 ft.

Tartalma : 1. Irányeszmék *gr. Mikó Imrétől*: A hazán kívül lakás. 2. Az éjszaki sarkvidékek, III. közl. Az éjszaknyugati átjárás s a Franklinjárat maradványának fölfedezése *Hunfalvy Jánostól*; 3. Katoná József és Bánkbánja *Gyulai Páltól*; 4. Gr. Széchenyi István emlékezete *gr. Teleki Domokostól*; 5. Béli Pál és a bújdosók, történeti korrajz *Szilágyi Sándortól*; 6. Olaszország újabb történetei Reuchlin nyomán *J. F.* 7. A középkori építészet I. *Henszlmann Imrétől*; 8. Magyarország és Erdély 1848 előtti alkotmánya, I. *Wenzel Gusztávtól*; 9. M. Tudom. Akad. és 10. Irodalmi Szemle, s e rovatban különösen Béla kir. névtelen jegyzője és német bírálói *Szabó Károlytól*; Az újabb francia drámai irodalom *Fekete Mihálytól*; Laboulaye b. Eötös Józsefről *Lukács Móriétől* stb.

Egyetemes Magyar Encyclopaedia. Kiadja a Szent-István-Társulat. Szerkeszti *Török János*. Második kötet: Aka—Amerika. Pest, 1860. Kir.8r. VIII. és 1130 szelet. (a Sz. István Társulatba 3 ft évpenzzel belépők, egyéb nyomtatványokon kívül évenként egy ily kötetet kapnak az Encyclopaediából).

— I r o d a l o m. — *A Magyar Irodalomtörténet vázlat*a. Segédkönyvül nagygyrnásiumi s ipartanodai irodalomtörténeti előadásoknál. Írta *Környei János*, a székesfej. nagygyrn. m. nyelv és irod. tanára. Pest, kiadja *Lampel Róbert*. 1861. N8r. VIII és 185 l. Füzve 1 ft.

Magyarische Gedichte patriotisch-lyrischen Inhaltes, in die deutsche Sprache übertragen durch *Stephan Graf Pongrácz*. Mit beigefügtem ungr. Original. Pressb. 1859. (könyomat). 8r. 79 l.

(19 költemény Vörösmarty, Bajza, Kölcsey, Császár, Lukács Pál, Berzsenyi, Garay, Petőfi és Eötvöstől).

Maerzweilchen auf ungrischem Boden gesammelt von *Stephan Grafen Pongrácz*. Pressb. 1860. Schreiber bet. K8r. 21 l.

(9 költ. Tinódi, Bajza, Garay, Petőfi stbtől).

Gedichte von Johann Arany. Versuch einer Musterübersetzung Nach d. Ungr. v. *Kertbeny*. Genf, Fick bet. 1861. 16r. XIX, 114. és 15 l.

— Szépirodalom. — *Remény*. Irodalmi és művészeti évkönyv. Szerkeszti *Vachott Sándorné*. Pest, kiadja Heckenast G. 1961. 4r. XXX és 120 l. képekkel Díszkiadás pompás kötésben 12 ft.

A művészeti részben b. Eötvös József, Kazinczy Fer. 1791-ki arcképei, genre- és tájképek szöveggel. Az irodalmi tartalom b. Eötvös, Tompa, Lévai, Szász K., Greguss Ágost, b. Podmaniczky Frigyes, Bajza Lenke, Vachott Sándorné stbektől. Mind a két rész becses darabokat hoz; a kiállítás a külföld legszebb albumaiéval vetélkedik.

— *A Haza és Szerelme*rl. Költemények. Írta *Szabados János*. Pest, 1860. Gyurián bet. 16r. 144 l.

Bulcsu Károly Költeményei 1850 – 1860. Kecskeméten, nyom. Szilády Kár. 1860. 12r. 350 l.

Nemzeti Koszorú. Költemények, írta *Vida József*. Pest, Ráth Mór bizománya. 1860. 16r. 227 l.

Lyrái Áloék. Nyúgoti költőkől ford. s újra összegyűjté *Szász Károly*. Pest, 1861. kiadja Ráth M. 32r. XV. és 256 l.

— *Kövér Lajos Száművei*. 4 kötet. Pest, Emich tul. 1861. 16r. 235, 260, 241, 296 l. Füzve 4 ft.

Tartalom: I. Csak kitartás! vígj. 3 felv. Gazdagság és szegénység, színj. 4 felv. Nöm meghalt, vígj. 3 felv. — II. Az első követeles, vígj. 1 felv. Hűség hűtlenségből, vígj. 4 felv. Coelestina, dráma 4 szak. Egyik a kettő közöl, vígj. 1 felv. — III. Meg akarok halni, vígj. 1 felv. Hódítás falun, vígj. 3 felv. A szép marquisné, dráma 4 felv. Cholera és női szeszély, vígj. 1 felv. — IV. Este és reggel, vígj. 3 felv. Még titok, vígj. 3 felv. Indiána, tört. színj. 4 felv. Férj-elv és női esel, vígj. 1 felv.

A pörös atyafiak. Regény, írta *Vas Gereben* Két kötet. Pest, 1860. Pfeifer bizománya. K8r. 211 és 185 l. Füzve 2 ft.

Jókai Mór Dekameronja. Száz novella. 1X. és X. köt. Pest, kiadja Heckenast G. 1860. 8r. 173 és 183 l. Füzve 2 ft.

Parlagi Rózsák. Történeti beszélyek. Írta *Halmágyi Sándor*. Két kötet. Pest, 1860. Ráth M. 8r. 144 és 173 l. Füzve 2 ft.

Legújabb Külföldi Regénycarnok. 43. és 44. füzet. *A Párisi Mohikánok*, regény, írta *Dumas Sándor*, ford. többen. 31. és 32. köt. Pest, kiadja Pfeifer Ferd. 1860. 207 l.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

X. ÉV.

DECEMBER. 1860.

XII. FÜZ.

N A G Y N A P O K.

II.

KAZINCZY SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADOS ÜNNEPE.

A biztos körökben rég megpendített, de az akademia megerősíttetésének sokáig függőben volta miatt előrelátás által visszatartatni parancsolt eszme nagykésőn ugyan, de végre még is, és pedig ugyanazon akademiai ülésben, melyben az elnök az alapszabályi ügyet befejezettnek jelenthette ki, ú. m. 1858. nov. 22-kén, indítványba tétetett, s az akademia által egyetemes felkeléssel és hangos helyséléssel fogadtatván, a bekövetkezett nagy gyűlésen, dec. 16., a százados ünnep megtartatni végleg elhatároztatott ¹⁾ — s elhatároztatott, miután az első végzés a hatalom által fel vala függesztve, s az ügy csak a másod elnöknek, felső helyen, személyes nyílt és buzgó fellépése által mentetett meg ²⁾.

¹⁾ L. a Magy. Tudom. Akad. Értesítőjét 1858. 560. s köv. 11. és a 631. lapot.

²⁾ Igen kétes becsű szolgálatot tett e nehéz időkbén a kényes ügynek egy időelőtti (különben bármely szép) felszólalás, mint azt a

A históriai igazság s az igazságosság követeli felje gyzését annak, hogy Albert főhg, akkori főkörmányzó, ez ügy körül, az alárendelt organumok ellenében, lovagias érzületet tanúsított.

1859. oct. 27-dike a nemz. muzeum díszteremében beszédek és költemények előadásával, a dicsőített mellszobrának felállításával, egy emlékkönyv s egy emleérem kiadásával rendeltetett ünnepeltetni. Pályázat nyittatott egy széptani-történeti s egy költői műre; Kazinczy élettörténete megbízás útján rendeltetett elkészíttetni. — Magyar nők egy a dicsőnek életéből vett jelenetet ecset által kívántak megörökíttetni.

Mozgalmas idő következett, mely a munkás elméket függőben tartotta; kételyek keletkeztek: vajjon nem dől-e dugába minden. Béke lett a csatatéren; de nem a kedélyekben.

S ím october 27-dikén a nemzeti génus, megragadva a letelt század s legérdemesb irodalmi hőse tettei és szenvedéseinek emlékezete által, egy nagyszerű érzéskifakadásban dicsőítette meg magát, s ezzel öntudatának históriáivá lett tanuságát adta.

Nem az akademiának, az irodalomnak, Pestnek, nem csak Magyarországnak, hanem az *egyetemes magyar nemzetnek* nagy napja lett az, az Oceántól a Bosporusig.

Nem sorolom elő a kül- és belföld azon számos helyeit, hol, részint nagy díszszel s ezrek részvételével, részint kisebb körökben, de nem kevesebb lelkesedéssel és kedélyességgel, ültetett meg Kazinczy emlékezete, irodalmi és színi előadásokkal, lakomákkal és tánccal, ünnepies menetekkel és *áldozatokkal*. Könyveink vannak, és számos röpirataink, mik ezeket a jövődőségnek átadják. Csak a tények egyeteméből beszéllő erkölcsi nagy eseményt állapítottam meg.

Áldozatokkal. Mert gróf Dessewffy Emil kevés szavai a pesti Kazinczy-lakomán viszhangra találtak az egész hazában, s egy pár hónap alatt ötvenezer forintra gyűlt a *Kazinczy-alap*, melynek rendeltetése a dicső férfi nevét viselő utódai nevelését örök időkre fedezni.

következés is mutatta, mely a nagy horderejű eszmét már szinte eszedelembé ejtette volt.

S felszólítás nélkül gyűltek adományok egy emlékre is. Ott áll a nemz. muzeum kertében az érc mellszobor; Érsemlyént pedig, azon ház udvarában, hol száz év előtt a nagy ember és író született, egy gránitoszlop fogja beszélni

... hol kele hajnali fény.

Mi élők tudjuk azon rendkívüli hatást, s ennek mélységét és erejét, melyet az ezen alkalomból élőszóval és írásban terjesztett eszmék és felköltött érzések gyakorlottak. Nem maradt általok érintetlen a nemzetnek egy ízecskéje sem. A divat cikkeitől kezdve a gastronomia tárgyaiig — mindenek mik az Ő nevét vették fel, rég helyet fogtak engedni új meg új vendégeknek; de a hatás, mely az e név elnöklete alatt ébredt, terjedt, megerősödött emlékezetek, érzések, meggyőződések és elhatározásokban nyilatkozott, az el nem múlik.

E százados ünnep lett azon pont, hol, hosszas eldaráboltság után, minden magyar, gondolatban, érzésben, s ezek kijelentésében, találkozott, egyesült. Ez egyesülésben erkölcsi hatalmának érzése dobogott, s lángolt ennek újabb s újabb tettekben kifejezést adni.

III.

KISFALUDY KÁROLY TETEMEINEK ÁTTÉTELE.

E nemzeti mozgalom közepett az egyetemi ifjuság egész csendben egy cselekvényét készíté elő a nemes kegyeletnek, mely mindenek felett az ifjuságot díszesíti.

Kisfaludy Károly tetemei a város megszüntetett régi temetőjében porlottak. E sir harminc éven át tárgya mindennapi hazafiúi látogatásoknak, tavasszal virágokkal meghintve, halottak napján örökzöldből font koszorúkkal beaggatva, a sírkert jelen elhagyott állapotjában nem kerülhette el, hogy az 1853-ban felállított új síremlék érc képletei rontó és fosztó kezektől ne szenvedjenek.

A jogász ifjuság, megmentendő azt a további erőszakos roncsolástól, a tetemek s a síremléknek a kerepesi út melletti új temetőbe áttételét határozta el, hol most már az elhúnyt-nak nemes barátjai, Bajza és Vörösmarty, is nyugszanak.

November 21-dikén, Kisfaludy halála napján, hiában telt meg számtalan, részben koszorúkkal felkészült, résztvenni akarókkal azon egy órányi hosszaságú sor, mely a váci-gát-melléki temetőből a váci, ország- és kerepesi úton keresztül az új temetőbe vezet. A legszigorúbb tilalom gátolta volt a célba vett díszes gyászmenetet.

Képzeltetetlen akadályok s formanehézségek legyőzése után, melyek alapja egy nemzeties érzelmenyilvánítástól való félelem volt, az engedély végre úgy adatott meg, hogy az átétel sötétben és kíséret nélkül történjék.

December 12-kén, éjfél után három órakor, fáklyafény-nél nyitattott meg a sír, melyben a kedélyes nyájasságok s az emberszerető humor mestere nyugodott. Ó mi az ember! Ízenként szedettek ki az enyészet országából azon porhüvely részei, mely egykor oly magasztos léleknek szolgált lakásul . . . s rakattak össze egy új koporsóba. Négy ifju ¹⁾ s az elhúnytának régi hű barátja, e sorok írója, állták körül a komoly scénát az egyház képviselőjének oltalma alatt ²⁾; s megindult a gyászkocsi a feketén letakart koporsóval, melytől minden írás és jel el volt tiltva. A szokatlan és népetlen temetés lassú léptekkel vonult keresztül az elébb nevezett úton, csak egyes álmélkodó emberekkel találkozáva, kik napkölte előtt indultak ki kenyérkeresetök helyeire. Öt órakor ért a gyászkíséret az új sír helyére, mely megható ünnepiességgel szenteltetvén be a fenkölt érzésű prépost által, a drága maradványok a vallás és honszerelem imái közben takarítottak el — ha isten is úgy akarja, örök — nyugalomra, melynek helyét az oda áttett, újra feldiszített csinos emlékkő jeleli meg.

Három nappal utóbb Pest városa anyatemplomában a világ legszebb ifjusága, délceg nemzeti öltözetben, magasztos komolyságban állotta körül az elhúnytának nemzetségi címereivel, koszorúkkal s lobogó gyertyákkal díszített kata-

¹⁾ Fésűs György, vezérlelke a fenségesen szép cselekvő nynek, Hilóczky Béla, Úrváry Lajos és Toldy István. Legyen nevök tudva a maradék előtt azoknak, kik a szolgaság korában is tartaléktalan tolmácsai voltak annak, mit az ő és társaik szabad lelke érzett.

²⁾ Főtiszt. Szántófi Antal Pest-belvárosi prépost-plébános úr adta meg, önkényt és kegyelettel, az éji ünnepnek az avatást.

falkot, s meglőn, a két város válogatott hazafiúi koszorújában — melynek élén a Kisfaludy-Társaság elnöke, báró Eötvös József volt észrevehető — a vallásos-hazafiúi halotti emléküldező. Senki nem hagyta el az isten házáat lelkesítő remények, sőt megindulás nélkül, azon ifjak sorai közt lépdelve, kiknek tekinteteiből az elszánt akarat s törhetlen hazafiúi hűség sugárzott — zálogául egy jobb jövődőknek.

Az új temetkezés és egyházi ünneplés öszves, nem csekély, költségeit az ifjuság maga fedezte. A papság díja — önérzete volt.

IV.

NEMZETI ADAKOZÁS AZ AKADEMIÁRA.

Még folytak az adakozások a Kazinczy-alaphoz, midőn az akademia elnöke, felhatalmaztatást vevén az igazgató tanácstól, az akademiai töke nevelése s egy akademiai épület érdekében, községekhez, testületekhez és egyes hazafiakhoz intézte körleveleit, e kisdéd mesterműveit a meggyőzés-, rábeszélés, megindításnak, melyek ellenállhatatlanul határozzák meg az akaratot, s azt az áldozás nemes terére ragadják. Gr. Dessewffy Emil halhatatlan beszéde, melylyel az akademiaiát 1858-ban újra bemutatta a nemzetnek, s az irántai nézeteket oly élesen és tisztán szabatolta; a Kazinczy-mozgalom, melyet b. Eötvös József valóban remek szónoklata emelt teljes öntudatra, elkészíték vala a tért, hol amaz oltár emelkedett, mely köré az egész nemzetet láttuk seregleni áldozataival. Egy év alatt 230,000 ft nevelte a régi alaptőkét, s a palotára azonkívül 400,000-nél több gyűlt.

Mutassatok nekem nemzetet, mely a szegénység és sa nyar napiban, ily célra, így tud áldozni!

Nagy napok azok, melyeket éltünk, mert mindenikők fenkölt érzés tetteit látott — ama sztambuli magyar *kocsis* adakozásától kezdve, ki keservesen zsugorgatott három aranyát önkényt és felszólítatlan tette le a haza oltárára, azon orvoséig, ki gyilkos golyótól átjárva, a véletlen halállal szemben, az ifju szép élet tűnése közben, már csak *egy* gondolatának adhatott kifejezést — s ez vagyonának ez oltárra tétele volt.

Ó te meg nem halsz, nemzetem! Az emberiségnek sirnia kellene ily nagy és nemes tagja veszedelmén.

V.

MARTIUS 15. ÉS APRIL 8.

Szomorú kapcsolatú, szomorú napok! Amott a „Szózat“-nak először felzengő hangjai ártatlan vérrel nemzeti szenthymnusúl felavatva, s egy névtelen koporsó körül számos ezrek komolyan ünnepies néma nyilatkozása; itt a hazáját vérbe borúltni sejtő szerető szív megtörése.

Széchenyi István halála, küszöbén jobb napoknak, nemzeti veszteség, de egyszersmind — a Gondviselés csodálatos útjai szerint — nemzeti nagy nyereség. A rémületet eszmélés, ez gondolatokat ébreszt, sőt *egy* gondolatot, melynek nagysága átrezzen a nemzet mindenik ízén. Felkél emlékezete mind annak, mit a nemzet nagy embere érezett, gondolt és tett, s minden magyar világosan átérezvén azt, részesévé lesz a nagy ember szellemének. A számtalan gyászáldozat a nemzetnek egy új, dicső kézfogásává lesz. *Élnünk* kell *Azért*, amiért ő meghalt.

Köszönöm nektek, édes fiaim, hogy
 Úgy ünneplitek — nem a nevemet,
 Hanem — egy *eszmét*, melyet, mint a fátyolt
 A nevem körül úgy kötöttetek.

Ó gyermekim! ti azt nem is tudjátok
 Az én lelkenek ez mi jól esik,
 Hogy az én édes régi jó hazámat
 Még anyyan, és oly hön szeretik.

Az Aetna tüze nem látszik idáig,
 E messzeségig, hol most én vagyok,
 De szíveteknek honszerető lángja
 Mint földi csillag ide felragyog.

Ha tudtam volna — mert gyarló az ember,
 Földi éltében olyan téveteg —
 Ha láttam volna azt amit most látok,
 Ó fiaim, nem haltam volna meg!

De itt se vagyok én oly egyedül, nem:
 Vagyunk mi itten sokan, magyarok,

És értetek az istennek könyörgünk
Hogy szent áldása légyen rajtatok.

S mi látjuk azt, hogy titeket megáldand,
Hogy bennetek szent kedve megtelik :
A honszerelmet ő oltá a szívbe :
Szereti, kik a hazát szeretik.

Ötöle szállt belétek a nagy egység,
A bizalom, hit, és az akarat :

S az ő művei fennállnak örökké :
Az embereké mind elporlanak.....*)

Ismét, indítványozó, felhívó nélkül gyűltek az áldozatok, s királyhoz méltó emlék örökítendi — a nemzet nagy gondolkozását.

VI.

A KÖLTŐK ÜNNEPEL.

„A nagy egység, a bizalom, a hit és akarat“ ez érzetében erősödik a nemzet; remény hatja át a szíveket, a legnagyobb nap előérzetében derül a kebel világa.

Ily derűtségben állják körül az ország minden vidékeinek képviselői két nagy költő emlékeit.

Valóban szép napok voltak azok, melyeket Balatonfüreden június 11-dikén Kisfaludy Sándor szobra, és Miklán június 14-dikén Berzsenyi Dániel síroszlopa körül éltünk. Ezekben Zala és Somogy megdicsőítették magokat. A távol vidékek fiainak találkozásai — még Horvátország sem hiányzott —, a fogadási s üdvözlési szertartások és szónoklatok, a lakomák s ezek asztalbeszédei, a színház, hangversenyek és táncvigalmak jelentős vonatkozásaik nem kevesebbé, mint a vallásos előzetek, a leleplezési és avatási cselekvényekkel járt s észhez és szívhez szóló részletek; a sümegi költő reggelvilágának a balatoni gőzösről élvezése, s a miklai dalnok háza- és méhese- és kertjének bekalandozása, hol minden nyomon szent földet tapostunk, s a levegő is szent hangokat sugdosa az avatott látogató lelkébe — s mind e scéna szerep-

*) Tóth Kálmánnak, hanyag formája dacára, gyönyörű költeményéből.

lői egyetemében gazdagon képviselve a lelkes magyar nővilág, a főúri és nemes, a tudós és polgári rend, baráti egyesülésben, s tisztelettel körülvéve e hasonlíthatatlan földnépe által, mely mérföldekről ezenként gyűlt kocsiaiain és lóháton — mint egykor rákosi gyűléseire a nemesség — *megható, komoly, ajtatos kegyelettel* részt venni a nemzeti ünnepekben: — ó mondom nektek: dicsők voltak e füredi napok, s fenséges a miklaji ünnep! Valahára ismét magyaroknak érezhettük magunkat teljes s a legnemesb értelemben; semmi sem emlékeztetett reá, hogy még nem mienk e haza, sőt egy darab vala ez a nemzet mennyországából: s mindenki azon megerősödött hittel tért házi tűzhelyéhez, hogy — a feltámadás közel van, mert megérdemeljük azt.

VII.

OCTOBER HUSZADIKA.

S közel volt. — A nagy napok következten — a legnagyobb nap.

A Fejedelem, áthatva azon sűrű fátylon, melyet az absolutismus szolgálai azon perctől fogva szöttek körülé, midőn a kormányt fiatalon, házáat veszélylyel fenyegető belháború közepett, átvette volt, meghallgatá a népek férfiait, felismerte a dolgok való állását, s kimondta a nagy szót: a törvény visszaállítását. Nyitva az út a régi szabadság felé: adja isten, hogy az átmeneti korszak bonyodalmain is szerencsésen áthatolva, okosság, mérsék, s szilárdsággal egyesült loyaltással minden akadály legyőzve, s mielőbb befejezve álljon a kiengesztelődés és újjá-születés nagy munkája.

Isten segíts! királyok istene!
Emeld fel hozzád a király szivét!
Értelme légyen mint napod szeme,
Hogy végig lássa roppant helyzetét:
Hogy aki fényben milliók felett van,
Legyen dicsőbb erényben, hatalomban.

A BIRTOKOS RAGOK ALKATRÉSZEI

A MAGYAR NYELVBEN.

MACHIK JÓZSEF TANÁRTÓL.

„Győzzön a mi jobb!”

Akademiánk e kitűzött vezérelvének védpaizsa alatt bártorkodom a figyelmet oly tárgyra fordítani, mely csodálatos szerkezetű nemzeti nyelvünk legcsodálatosb, eredetibb s érdekeseb részét képezi. Ama tölem választott jelige fölment oly gyanú alól, mintha tudomány- s eredetiségfitogtatási viszke- teg szolgált volna indokúl e nyelvészeti fejtegetések írására, mintha ebbeli nézeteimet másokra erőltetni, vagy a kitűzött tárgyra nézve döntő szót szándékoznám emelni. Távol legyen. Szerény célom figyelemgerjesztés, alkalmatszolgáltatás további elmélkedésre s nyomozásra. Tiszta szándékom, újabb fény- sugárt árasztani dicső nyelvünkre, s újabb adatokat szolgál- tatni annak megmutatására, miszerint eredeti nyelvünk ra- gyogó nap, mely önmagát világosítja, s másoknak is világos- ságot nyújthat, nem pedig vak csillag, mely más égitesttől kölcsönöz fényt s világosságot. Szándékom, nyelvünk méltó- ságát tisztelve, rejtélyes tüneményei kiderítésében nem for- dúlni addig idegen nyelvhez, míg azokat saját nyelvünk ter- mészetéből kimagyarázhatjuk, tisztelve annak eredetiségét, nem más nyelvnek firmája alatt mutatni fel azt a tudományos világnak.

Valamint nemzeti nyelvünk az eddig ismert nyelvek sorában majdnem páratlan tulajdonságainál fogva kitűnő he- lyet foglal el, úgy a birtokosragok nyelvünk egyik legérde- kesb és csodálatra méltóbb részét képezik, melyet jelen fej- tegetésem tárgyául választék. Halhatatlan érdemű Révaink szerint a birtokos ragok mind a személyes névmásokból let- tek a zsidó nyelv mintájára, s ez volt Révai után majdnem általánosan philologusaink véleménye. Én e véleménynyel

nem igen tudtam megbarátkozni, mivel nem bírtam azt meg-
 egyeztetni nyelvünk ritka s minden nyomon mutatkozó böl-
 csészetével. E kételyemet igazolni látszának a debreceni
 nyelvtan eme szavai : „és így ugyanazon személyesektől : *én*
te ő, vették hihetőképen eredetöket általában a ragasztékok :
hozzá tévén ezekhez , még ezen mutató névmását is : a, mivel
nehéz elgondolni, hogy a harmadik személynek a ragasztéka az
effélékben : ruhája, bora, ebből lett volna : ő, vagy övé.“ De még
 inkább növekedék kételkedésem nagyérdemű tudós hazánkfia
 Fogarasi úrnak az 1839-ki Figyelmező 14. számában olvas-
 ható eme szavaira : „Az eredetnyomozásról szólván, meg nem
 állhatom, mert nyelvtani eszméink világosulása véleményem
 szerint sokat függ attól, hogy ne érintsem, miként philologu-
 saink meg nem tudnak menekedni Révai után ezen tantól,
 hogy a *személyragok, birtokragok, igeragok*, mind a személyes
 névmásoktól lettek s „az én könyvem“ annyi mint „az én
 könyv én,“ „én írok v. én írom“ annyi mint „én ír én“ stb ; a
 több személyek birtokait jelentő ragokat pedig még ezeknél
 is nehezebben tudják kisütni. Lehet-e ezeknél képtelenebb s
 igen sokszor nevetségesebb dolgokat gondolni, p. o. ökröm
 annyi volna : ökör én, szamarad = szamar te stb ? Ez volna
 azon philosophiai és eredeti nyelv, s természet nyelve, mely-
 lyel úgy szeretünk dicsekedni ? hiszen nyelvünk *legtöbb, leg-*
eredetibb, leysajátibb része a mondott ragokból áll, minek ne-
 künk a többi csak igen-igen kevés okoskodás (és ez is hiá-
 nyos), ha philológiánk legnagyobb része képtelenség ? Nem
 helyesen mondatott-e már egyszer ? „Úgy dobjuk a Dunába
 minden philologiai munkáinkat.“ — Nem, barátim ! sapere
 audete. Ha igaz, hogy nyelvünk eredeti, hogy sok és szép sa-
 játságokkal bír, hogy annyi viszontagságok ellenére is ele-
 nyésznie nem lehetett, úgy ne elégedjete meg művelődése
 bölcsőjében támadt egy-két philologusnak tanjaival, ne elé-
 gedjete meg régibb nyelvemlékek nyomozgatásával, és nyel-
 vünknek zsidó vagy akármely nyelvvel összehasonlításával,
 hanem ügyekezsetek róla eredeti okfők után is gondol-
 kozni, s fejtegetsetek azt ami eredeti, amennyire csak telje-
 síthető, *az ész eredeti törvényei szerint* — — — — —
 s mindenek fölött újvizsgálatoktól ne féljete, hanem inkább

támogassátok részvételtekkel. Ami új, ha helyes is, egyszerre tökélyesnek nem születethetik, de a több oldalú vizsgálatás és az idő megérlelendi.“ Ezek Fogarasink szavai, melyek e tárgy feletti önálló elmélkedésre s mélyebbre ható nyomozásra buzdítanak.

Mindenek előtt az önálló birtokeset (casus possessivus) é ragát vevém boncolás alá, s kiderült, hogy e rag nem egyszerű, hanem összetett rag, mely a mondatban meg nem nevezett bírt tárgyat képviselő mutató névmásból *ez*, s a harmadik személyű birtokos ragból *e* = *suum*, van összetéve, s hogy az egész birtokeset nem egyéb, mint körülírás a tulajdonítóval (dativussal), p. o. kié nem egyéb mint kinek *ez-e*? = *kinek* = *cui* (est, a copula, mely a magyarban kimaradt) *ez* = *istud*, *e* = *suum*? Péteré nem egyéb mint Péternek *ez-e* = Péternek: *Petro (est)*, *ez* = *istud*, *e* = *suum*. Apostrophálván a genitivus vagy helyesebben a dativus *nek* ragát s az *ez* mutató névmás vég *z* betűjét, marad: *ki'e'e*? *Péter'e'e*, mely két rövid *ee* hangzó hosszú *é* hangzóvá olvadván lett: *kié*? *Péteré*. A palócoknál azonban még most is hangzik a kettős rövid *ee*. Lehet-e a birtokeset viszonyát, melyben mind a birtokos, mind a bírt tárgy, mind pedig a bírás eszméje képviselendő, helyesebben, szabatosabban, s a nyelv bölcsészetével megegyezőbbben kifejezni? Alig hiszem, s ha e csodálatos szerkezetű é ragnak nyomára a sanskrit és zend nyelvben mint a dativust és genitivust képviselő ragra akadunk, mint azt Bopp tanúsítja: („Im Sanscrit und Zend ist é die Bezeichnung des Datives, die dem Demonstrativ-Stamm é anheim fällt, — der aber selbst, wie es scheint, nur eine Erweiterung des Stammes *a* ist;“ és másutt: *hé* ist im Zend das Zeichen des Genitivs z. B. *vehrka-hé* = *farkas-é*) miután e nyelvekből e ragnak alkatrészei s a birtokeset viszonyát oly logikailag kifejező jelentése mint nyelvünkben ki nem magyarázható, nyelvünké marad e tekintetben az ősrégiség és eredetiség pálmája.

Térjünk most által a szorosabb értelemben vett birtokos ragokra. Ezek használata a magyar nyelvben oly nagy, s a nyelv egész alkotmányán annyira átható, hogy azok csodála-

tos, a logikai következetesség typusát magán hordó, szerkezetét méltán bámuljuk, mely maga nyelvünknek a nyelvek sorában kitűnő helyt biztosít, s melynél fogva azoknak majdnem minden betűje egész szó, tehát külön fogalmat jelent úgy, hogy azon gyökérszó, melyhez birtokos rag ragasztatott, egész mondatot képvisel. Lássuk közelebbről, például e szó: *ház-am* áll a gyökérszóból: *ház*, a mutató névmásból: *az ez*, mely apostrophálva *a' = iste, a, ud*, és az első személynek birtokát jelentő *m = meus, a, um* betűből; úgy hogy e szó *házam* vagy tulajdonképen *ház-a'-m* a következő mondatot fejezi ki: *ház = domus, a' = ista est* (a copula, mely a magyarban elmarad), *m = mea*, tehát *házam = domus ista est mea*. Ezen szó: *ház-ad* áll e törzsből: *ház*, a mutató névmásból: *a'*, és a második személynek birtokát jelentő *d = tuus, a, um* betűből; úgy hogy e szó: *házad*, vagy tulajdonképen *ház-a'-d* a következő mondatot fejezi ki: *ház = domus, a' = ista est, d = tua*, tehát *házad = domus ista est tua*. Ezen szó: *ház-a* áll a törzsből: *ház*, és a mutató névmásból *a*; de már itt semmi személyes rag nem fordul elő, mivel a takarékoság elve, mely nyelvünkben annyira uralkodik, tiltja, hogy a lények szükség nélkül szaporittassanak; már pedig ha nem az első, nem a második személy, magától értetik, hogy annak a harmadik személynek kell lennie, nem szükség tehát ezt különös jegy által képviselni. A bölcsészetnek ugyanazon elvét követi nyelvünk az *igék hajtogatásában*, hol a harmadik személynek, a parancsoló módot és a szenvedő alakot kivéve, nincsen személyraga. E szó tehát: *háza* vagy tulajdonkép *ház-a'* a következő mondatot fejezi ki: *ház = domus, a' = ista est* — és mivel sem az első, sem a második személynek raga nem fordul elő, önkényt következik, hogy itt a harmadik személynek birtoka értendő, azaz *illius*, tehát *háza = domus ista est illius*.

Ezekből kitetszik, hogy a birtokos ragok a magyar nyelvben nem azonosak a személyes névmásokkal, mely állításnak helytelenségét Fogarasi úr fenidézett szavaival érintette, s mely a következőkből még inkább kiderül. Hogy az első személynek birtokát jelentő *m* nem annyi mint *én*, a második személynek birtokát jelentő *d* nem annyi mint *te*, mu-

tatják azon nyelvek, melyekben ezen betűk szinte az első és második személynek birtokát jelentik, mert valamint a német *m*-ein nem annyi mint *ich*-ein, és a *d*-ein nem annyi mint *du*-ein, hanem mint C. W. Bok is (Erklärung des Baues der berühmtesten und merkwürdigsten ältern und neueren Sprachen Europa's, Asien's) mondja: „Die althochdeutschen Wörtchen: *min*, *miner*, neuhochdeutsch: *meiner*, heissen folglich eigentlich, wie das tatarische *mini*: *von mir*. Was der Bedeutung von *mir* = *meiner* = *mein* auch vollkommen entspricht. Mein Vater, bedeutet dasselbe wie: der Vater *von mir*, oder wörtlich: der Vater *von ich*; s valamint a német nyelvben a *m*-ich nem annyi mint *ich*-ich; *d*-ich nem annyi mint *du*-ich, hanem *m*-ich a gondolkozás törvényei szerint annyi mint *mein*-ich, *d*-ich annyi mint *dein*-ich; s valamint továbbá a latin nyelvben a *m*-e nem annyi mint *ego*-ego, hanem *meum* ego, és a *t*-e nem annyi mint *tu*-ego, hanem *tuum*-ego; úgy a magyar *almá-m* sem annyi mint *alma-én*, és az *almá-d* sem annyi mint *alma-te*. Ugyanez áll a szláv *m*-oi, *t*-voi, s a latin *m*-eus *t*-uus-ról. Ezen állításnak, hogy „az én almám“ annyi mint „én alma én“ képtelensége nem szűnik meg az által, ha ráerőltetjük is magunkat az *én*-t itt nem tisztán személyes névmásnak venni, s azt hinni, hogy az a birtok eszméjét fejezi ki, ha pleonastice is, mert az *én* itt és mindenütt csakugyan személyes névmás, és nem egyéb, és soha sem fogja a birtok fogalmát kifejezhetni, mit itt csakugyan ki kellene fejeznie. Még jobban kéri e képtelenség a tulajdonító névmásokban: *enyém*, *tied*, *övé*, melyek, mint tudjuk, a személyes névmásokból s a birtokos ragokból vannak összetéve, mert ha ezekben az *m* betű annyi mint *én*, a *d* annyi mint *te* s az *é* annyi mint *ő*, akkor az *enyém*, *tied*, *övé* nem lesz egyéb mint: *én-én*, *te-te*, *ő-ő*. Nem illenek-e erre igazán Fogarasi úr fenidézett szavai? Úgy látszik, hogy itt a személyes névmások tulajdonítója lappang, mit ha fölteszünk, a dolog egészen más alakot nyer, mert akkor „az én almám“ nem lesz annyi mint „az én alma én“, hanem: *én* (dativus lappangván itt) = *mih* est (copula), *alma* = pomum, *a'* = istud, *m* = meum; „te almád“; *te* = tibi est, *alma* = pomum, *a'* = istud, *d* = tuum, és „ő almája“: *ő* = illi est, *alma* = pomum, *a'* = istud, *ja* =

suum. Enyém vagy is inkább *en-em* annyi lesz mint : *én* (dativus lappangván itt) = mihi est, *e'* = istud, *m* = meum ; tied vagy *te-ed* annyi mint : *te* = tibi est, *e'* = istud, *d* = tuum ; és *övé* vagy *ő-ee* annyi mint : *ő* = illi est, *e'* = istud, *e* = suum.

Hátra van még ama rendkívüli szerepről szólnom, mely a birtokos ragoknak az *igék hajtogatásában* jutott. Tudva van, hogy az igék hajtogatásában a határozott alak a birtokos ragok által képeztetik, de nincs annyira tudva annak oka, miért választattak erre épen a birtokos ragok, mert ha „*én írok*“ annyi mint : „*én ír-én*“ és „*én írom*“ is annyi mint : „*én ír-én*“, kár volt ugyanazon fogalmat, tudnillik az első személynek fogalmát, két különböző jegy által képviselni, mert a nyelv bölcsészetenél fogva két különböző jegynek, két különböző fogalmat is kellene ébresztenie. Nem is azt követeli a határozott alaknak fönséges eszméje, hogy a *személy* ezen alakban különböző jegy által képviseltessék, sőt ezen alaknak eszméje abban rejlik, hogy a *tárgyat*, melyre a cselekedet áthat, közelebbről meghatározzuk, s arra mintegy rá mutatunk, azt pedig az „*én írom*“ által el nem érjük, ha az „*én írom*“ nem más mint „*én ír-én*“. *Másnak kell tehát itt rejlenie*, aminthogy rejlik is. A határozott alaknak eszméjénél fogva háromnak kell itt képviseltetnie : 1) a cselekedetnek, 2) a tárgynak, melyre a cselekedet áthat, 3) a személynek, ki cselekszik. Már pedig mind a három fogalom felségesen van képviselve a magyar igék határozott alakjában, így p. o. ezen szóban : *verem*, vagyis inkább *ver-e'-m* a cselekedet képviselve van az igeörzs *ver* által ; a közelebbről meghatározandó tárgy, melyre a cselekedet áthat, képviselve van a mutatónévmás *e'* által ; a személy pedig, kié a cselekedet, képviselve van az első személyben *m*, a második személyben *d* által, a harmadik személyben pedig nincsen személyt képviselő rag, mert ha nem az első, nem a második személy, magától értetik hogy annak a harmadiknak kell lennie. Hogy a harmadik személyben a mutató névmás *a'*, *ja-ra*, az *e'* pedig *i*-re változik, az azért van, nehogy e rag a félmúlt időnek *a e* ragával találkozzék. Hogy a határozott alakban a ragok egyik alkatrészt csakugyan a mutató névmás képezi, s hogy az nem a széphanzást közvetítő közbeszúrt euphonicus betű, bizonyítja

ezen alakban a félmúlt időnek egyesszámú harmadik személye: *veré*, mely ebből lett *ver-e-e'*, hol a cselekedetet a *ver*, a félmúlt időt az első *e*, a tárgyat pedig, melyre a cselekedet áthat, a második *e'*, mely nem egyéb mint mutatónévmás, képviseli; a harmadik személy pedig itt sincs képviselve rag által, hódolva itt is nyelvünk geniusa a takarékoság elvének, mely az egyesszámú harmadik személyt, valamint a határozatlan úgy a határozott alakban, személyes rag nélkül hagyja. *Hogy a határozott alak ragaiba csakugyan a mutató névmás van bekeblezve*, azt észrevette Schleicher is (Sprachen Europa's), hol többi közt azt mondja a 94. lapon: „Diese doppelte Form hat bisher, so viel ich weiss, keine genügende Erklärung gefunden. Die bestimmten Formen enthalten offenbar der Bedeutung nach *den Accusativ des Pronomens der dritten Person* (ihn, sie, es; helyesebben a mutató névmás tárgyesetét); wir glauben nachweisen zu können, dass sie ihn auch lautlich enthalten, und dass sie sich hauptsächlich dadurch von den unbestimmten Formen unterscheiden, dass vor den Personalendungen das Suffixum der 3-ten Person (im Magy. natürlich aller Genera) eingeschoben ist.“ Ismét más helyen: „Die 2-te Pers. Sing. ist in der unbestimmten Form ohne Bindevocal, mit zu *sz* erweichtem *t*, also *ír-sz* du schreibst, die bestimmte Form *ír-o-d* schiebt vor das gewöhnliche Suffix der 2. Person (*d*) einen Vocal ein, *der das Pronomen ausdrückt* und zugleich als Bindevocal dient Im Imperfectum kann das Suffix *a* e desshalb nicht in Unterscheidender Weise an der bestimmten Form zum Vorschein kommen, weil der Character dieses Tempus ein Bindevocal (*a, e*) ist, der vor allen Suffixen (diese gelten in der Conjugation als Personalendungen) nach einer allgemeinen Regel gedehnt werden muss; mit diesem langen Vocale verschmilzt das Suffix der 3-ten Person. Allein in der 3-ten Person Singul. zeigt sich auch hier der Vocal-Zuwachs, der durch dieses Suffix hervorgebracht wird; unbestimmt: *ír-a* er schrieb, aber bestimmt: *ír-á*, er schreib es Die bestimmte Conjugationsweise des Magyarischen ist ein entschiedener Anklang an das Einverleibungssystem.“

Akadunk mi a bekeblezésnek más nyomára is nyel-

vünkben, mert p. mi egyéb a *lak lek* igerag mint bekeblezés, hol tudniillik az *l* betű a szenvedő második, a *k* pedig a cselekvő első személyt jelenti? Érdekes reánk nézve még, hogy a birtokos ragoknak a gáel nyelvben is találtatik nyoma, így p. fo = alatt, fodham = alatt-am, fodhad = alattad, fodha = alatt-a; ag = hoz, ag-am = hozzám, ag-ad = hozzád, aige = hozzá. (Lásd C. W. Bock Erklärung des Baues der berühmtesten und merkwürdigsten älteren und neueren Sprachen Europa's, Asien's, Afrika's, Amerika's und der Südsee-Inseln).

Ezek tehát azok, miket a birtokos ragok alkatrészeire és azok szerkezetére, nemzeti nyelvünk e fénypontjára nézve, érinteni bátorzkodtam. Tiszta szándékom öntudatában megelégszem, ha nemzeti nyelvünk dicsőségére célzó soraim további elmékedésekre s nyomozásokra nyújtandnak alkalmat. Azok pedig, kik itt talán matematikai bizonyosságot követelnek, s azt gördithetnék nézeteim ellen, hogy itt lábaink alatt ingadoz a talaj, azok szíveskedjenek tekintetbe venni, hogy nyelvészeti téren vajmi sokszor így vagyunk, s hogy legtöbb nyelvészeti állítások merő behozáson alapúlnak. Foszszak tehát meg nemzeti nyelvünket, ha nekik tetszik, legnagyobb kincsétől, bölcsészetének mély tengéréből fölhozott keleti gyöngyeitől, az urali bércek tövében fogamzott ragyogó gyémántjaitól, s erőltessenek rá zsidó vagy más idegen ékszereket: én részemről azt hiszem, miszerint nézeteim kelleleg indokolva vannak, nem alapszanak pusztá állításon, s ennélfogva újra mondom, miszerint a birtokos ragok szerkezetét nyelvünk fénypontjának s legnagyobb dicsőségének tartom, melyre, ha nyelvünkben valamire, illenek Ebersberg eme szavai: „Einen Riesenfortschritt hat die Cultur der ungarischen Sprache seit einem kurzen Zeitraum gemacht, und wahrlich nicht mit Unrecht! den wenn es eine Sprache gibt, die in Hinsicht der Einfachheit ihrer Formen, der Volltönigkeit und Melodie ihres Rhythmus, der Prägnanz und Deutlichkeit ihres Ausdruckles Beachtung verdient, so ist es sie, von welcher man, trotz der so vagen Vermuthung für die Ableitung aus der mongolischen Sprache, keine Abstammung kennt, und die so construirt ist, als hätte ein Verein der scharfsinnigsten Philologen es sich zum Zwecke gemacht, eine Sprache

nach Allen Regeln der Harmonie, der Deutlichkeit und Kürze auszuarbeiten, und dabei Alles sorgfältig zu vermeiden, was in den Mundarten anderer Völkerschaften unregelmässig, und für die Aussprache mühsam erscheint. Legyünk tehát ovatosak nyelvünk geniusára olyasmit ráfogni, mi képtelenségre vezet, csupán azért, hogy e tekintetben a zsidó és magyar nyelv közt hasonlatosságot fitogtassunk, mert sokkal észszerűbben megfejtethető a birtokragok alkotása nyelvünk dicső természetéből, s ha már azokra nézve más nyelvekkel hasonlatosságot keresünk, feltaláljuk mi azt, mint láttuk, oly nyelvekben is, melyek nyomán indulva nem vezettünk képtelenségekre.

A SZERKESZTŐ ÉSZREVÉTELEI.

Engedje meg a tisztelt olvasó, hogy magam is előadhassam röviden ez értekezés olvasása közben támadt gondolataimat; s ezt annál inkább, mert annak egy helye egyenesen engemet, vagyis a Fogarasi úrnak általam 1839-ben kiadott és Machik úr által felhívott cikkéhez általam tett megjegyzést is érdekli, melyben kérdeztem, vajon „nem mondjuk-e : *a te szamarad?* s lehet-e itt a *te-t* tisztán személyes névmásnak venni, s reá fogni, hogy az annyi, mint : *te szamár?* sőt nem inkább a birtok eszméjét fejezi-e ki, ha *pleonastice* is?”

Mindenek előtt az *é* birtokos névragnak a mutató névmás (*e*) s a harmadszemélyi birtokrag (*e*) összeolvadásából támadta ellen nem igen lehet kifogás. De hát mi ezen harmadszemélyi birtokrag (*e*) egyéb, mint az *ő* személyes névmásnak helyzeti s hangj elváltozása? Egészen hasonló módon járt el a takarékoskodni igen szerető magyar nyelvgenius az *is* (etiam, auch) kötszó megállapításában, mely nem egyéb a hátra vetett *és*nél, mely kezdetben *es* volt, mit mind a nyelvemlékek mutatnak, mind a maig is dívó legesleg intensív harmad fok, mind az *e* hang elnyomása (*s*), mind az összetételek : *esmeg* (ismég, ismét); ezen *és* kötszó az illető

szók mögé vettetvén, kezdetben volt *es*, de volt igen soká *és-is*, t. i. midőn időhaladtával a hangzók nyújtása annyira elhaltalmazott, és csakugyan az Érdy-Codex állandóan így írja az *is-t*: *és*, míg az *es-t* (*et*, *und*) állandóan röviden használja még; míg végül lett *is*. S jelentése is megmaradt, bár árnyéklattal, s lön *etiam*, mi szinte az *et*-ből jő, és *auch*, mi némely germán nyelvben, *og* alakban, egyenesen *és-t* jelent.

De elég. Hogy a takarékoskodó magyar nyelvszellem így járt el a birtokos ragoknak a személyes névmásokból készítésében, s pedig nem csak a 3. személyben, mint azimént láttuk, hanem a többiben is, tán el fogjuk hinni a keleti nyelvek segedelme nélkül is, melyekhez Révai folyamodott, a következőkből:

Machik úr szerint

házam = ház + a' + m
domus haec mea

házad = ház + a' + d

De tegyük hozzá a többest is

házunk = ház + u + n-k
domus + haec + mea in plur. vagyis nostra

házatok = ház + a + t-k
domus + haec + tua in plur. = vestra

házok = ház — o + k
domus + haec + sua in plur. = illorum.

De azt: bekeblezett mutató névmás-e ez az *a*, *o*, *u*, *s* magas nevekben *e*, *ö*, *ü*? méltán kérdezhetjük, mert az nem csak ott használtatik, hol a *bírt dolog* meg van határozva, péld. ezen házam, hanem ott is, hol az nincs meghatározva, péld. valamely házam.

Azonban megengedve hogy a hangzó ezekben nem segédhangzó, hanem bekeblezett mutató névmás (*ez*, *e'*): Machik úr ezzel még nem cáfolta meg Révai nézetét, az *m*, *t*, *a*, *e* eredetére nézve, mely mint utórag kétségkívül *meum*, *tuum*, *suum*-ot jelent, s nem többé *én*, *te*, *ő-t*; de hát honnan támadt? arra nem felel. Szabad legyen tehát hinnünk, hogy a második személy *d*-je, *s* az elsőnek *m*-je a *te* és *en*- (maiasan *én*)-nek olyformán hátra vetése, még pedig módosult értelemmel, mint az *is* az *és*-nek szakadéka.

Mert mi egyéb a birtokviszony, mint valamely tárgy-
nak (itt birtok) valamely más tárgyra (itt birtokló) viszonyí-
tása, mely birtokló, minden esetre első, második, vagy har-
madik személy alakjában jelenik meg?

A hangbeli változás semmi nehézséggel nem jár. Vajon
az igékben :

ver-e-m

— — d

— i

nem én, te, ő-t jelent-e az *m*, *d*, *i*? s íme épen azon formát
vette itt fel az *én*, *te*, *ő*, melyet nevek után mint birtokrag
vett fel, amiért az akademia a birtokragot a Magyar Nyelv
Rendszerében egyenesen személyragnak is nevezi.

Ellenben az igék határozott vagy helyesben tárgyias
formájában a *mutató névmás bekoblezése* nem csak elmés, ha-
nem termékeny, s mi több, valószínű nézet is. Ha e szerint
oldozzuk azt fel elemeibe, tehát :

ver- e- m

actio in quem per quem

úgy meg van fejtve a tárgyias ige titka, még pedig nem csak az
egyed számban, melyben Machik úr mutatja ki, hanem a töb-
besben is :

ver-i-ük

ver-i-tek

ver-i-k ;

lát-i-uk

lát-i(a)-t-ok

lát-i(a)-k.

Itt a mélyhangú igékben a harmadik személy *a*-ja úgy
szerepel mint a hajlított infinitivusban : látni-*a*, mely kezdetben
hibásan, de a szokástól megszentésítve, a második személy-
ben is fentartotta magát : látitok helyett (veritek).

De itt is újra, s végül, kérjük : a többes második sze-
mélyében mi ez a *t* más, mint személyes névmás : *ti*, *vos*, vala-
mint a *d* az egyes számban = *te*, *tu*, és nem *vestrum*, *tuum*.

Meglehető tisztában volnánk tehát a tárgyias módra
nézve, mely valamennyi időn és módon keresztülvihető :
csak a többes első személye, mely hangzóval, o, u, e, ö, ü-

vel (p. látjuk, nem látjunk) fejeztetik ki, s hol a *mi-* személyes névmásnak az *m-*je elenyészik, aligha sokáig nem várja még Oedipusát.

Ha e magyarázata a tárgyias igeragozásnak áll, s abban a tárgy a mutató névmás (e, a) bekeblezése által jelentetik; úgy nem fog Hunfalvy Pál úr nézete állani, melylyel ezelőtt öt évvel magyarázta azt, ki a Halotti Beszéd hadlava, terumteve (azaz hallava, terömteve) formájában vélte megtalálni a tárgyragot, ú. m. a *va ve-t*, mely neki önállólag képzelve *öv*; s melynek aequivallense a régi, közönségesen toldottnak nevezett e forma: *tudnája*, *vélnéje*. Én ugyan a Halotti Beszéd példáit így vagyok hajlandó elemezni:

hadl - a - v - a

terumt - e - v - e

törzs - mut. névm. - ajakszellet - múlt

Igy a *ja je* is a feltételes módban: mondanája, kérnéje, laknéjek, megszolgáltatójak stb. aligha más mint a mutató névmás *a* s a félmúlt jelzője *a*, közéjük vetett (segéd) ajakszellel. A Hunfalvy Pál úr által például felhozott *tudna-va* (tudná értelemben) s *tudaja* (tudá)formákat — én legalább — a régiségben mind eddig fel nem találtam.

Végül meg kívánom jegyezni, hogy a tárgyias igeragozásban a mutató névmás szereplését Schleicher is sejtítette már, mint a szerző által is felhozott hely mutatja; de hogy Schleicher 1850-ben tette közzé e nézetet; Machik úr pedig azt már deák nyelven 1840-ben megjelent magyar nyelvtanának kéziratában fejtette ki, mint én annak censurái példányából győződtem meg; és csak azon okból törölte onnan ki, mert úgy hitte, az ily fejtegetések tankönyvben helyökön kívül állának.

VISZONT ÉSZREVÉTELEK

MACHIK JÓZSEF TANÁRTÓL.

Ama kérdésre, melyet Toldy úr Figyelmezőjében (1839-ben) tett, s itt észrevételei bevezetésében ismét, szolgáljon feleletül: hogy itt a *te-t*, igen is, tisztán személyes névmás-

nak nem csak lehet, hanem kell is venni, mert ez itt nem a birtok, hanem a birtokos fogalmát fejezi ki, s a pleonastikus kifejezés a *személyre* s nem a birtokra van irányozva, világos tanubizonyoságául annak, hogy az *m* rag nem csak hogy nem személyes névmás, hanem hogy általa inkább a személynek birtoka van képviselve, s azért igyekszik a nyelv geniusa ott hol a nyomatékosság kívánja a személynek képviselését, a birtokraggal ellátott szó elejbe helyezett személyes névmás által jobban kiemelni. Különben a magyar nyelv bölcsészete, takarékoskodása mellett meg nem volna okosan fejthető, miért használ ugyanazon fogalom képviselésére két jegyet, mert nihil sine ratione sufficienti. Hogy azonban azon kifejezésre *te szamarad* nem lehet ráfogni, hogy az annyi mint *te szamar* az bizonyos, mert hol a birtokos rag *d* a szó végén kihagyatik, ott nem lehet ugyanazt érteni, mint ha az ott volna; de hogy a *te szamar-ad* annyi mint *te szamar-te* azt azok állítják, kik a *d* ragban személyes névmást látnak; azok kik abban nem a személyes névmást, hanem a második személynek birtokát látják, e kifejezést *te szamar-a-d* így fogják latinra fordítani: *te* = (a dativus raga lappangván itt) *tibi est*, *szamar* = *asinus*, *a* = *iste*, *d* = *tuus*; épen úgy mint e kifejezést: Péter' *szamara* következőleg: *Péter* = *Petro est*, *szamar* = *asinus*, *a* = *iste suus*.

Önkényt elismerem azon igazságot, hogy az *is és*-ből, ez pedig *es*-ből vette eredetét; de ebből épen nem lehet következtetni, hogy a 3-ik személyi birtokrag *e* nem egyéb, mint az *ő* személyes névmás átváltozása, s ha valahol, bizonyára itt „*claudicat similitudo*,” mert az egyes számú 3-ik személyben nincs is a személy nyelvünk takarékoskodásánál fogva különös jegy által képviselve sem a neveknél sem az igéknél, mert ha nem az első, nem a 2-ik személy, magától értetik, hogy az a 3-ik személy, itt tehát a birtokragoknál csak a mutató névmás fordul elő, s az *é* birtokos névragnak második *e* betűje is eredetére nem egyéb mutató névmásnál, mely azonban egyszersemind a 3-ik személynek birtokát jelenti.

Továbbá az *és*-nek *is*-re átváltoztatása nem annyira azon alapszik, hogy „a magyar nyelv' geniusa igen szeret takarékoskodni,” mint inkább azon, hogy a fogalom vagy is a je-

lentés „megmaradt, bár árnyéklattal“ s innen van, hogy ezen átváltoztatás az idézett szóra nézve nem csak a takarékoskodó magyar nyelvben, hanem más nyelvekben is előfordúl, mit a Toldy úr által előhozott példák eléggé bizonyítanak; már pedig ezen fogalom-rokonság a 3-ik személyi birtokrag *e s* a személyes névmás *ő* közt nem létezik, mert a birtok *s* a birtokos két egészen különböző fogalom, s így a nyelv bölcsészete szerint két egészen különböző jegy által képviselendő.

Toldy úrnak azon észrevételére: „De bekeblezett mutató névmás-e ez az *a o u*, s magas nevekben *e ö ü*, méltán kérdezhetjük, mert nem csak ott használtatik, hol a birtok log meg van határozva, péld. *ezen házam*, hanem ott is, hol az nincs meghatározva, péld. *valamely házam*;“ azt feleljük: hogy e birtokraggal ellátott szó: ház-*a*-m, ha nem áll is előtte az *e* mutató névmás, már magában eléggé meg van az által határozva, hogy azt mondom, hogy a ház az enyém s nem másé, s azért igen is helyén van itt a mutató névmás bekeblezése. Bizonyítja ezt nyelvünk geniusa is, midőn ily birtokragos szók előtt a határozott névelőt, mint a bekeblezett mutató névmás által feleslegessé váltat kihagyja, s az igét még is határozott alakba teszi, péld. ház-*a*-m-at láto-*m*. Hogy azonban e határozottságot a szó elejbe tett *e* mutató névmás által pleonastice emelni, vagy pedig az *egy, valamely* stb elejbe rakott szók által gyöngíteni lehet, magától értetik.

Azon kérdésre pedig: „de hát honnan támadt azon *m, d, a, e*?“ akkor fogok felelni, ha Toldy úr nekem arra felel, honnan támadt az *m, d*, mint az első és második személynek birtokát jelentő jegy a felhozott indoeurópai nyelvekben; addig pedig szabad legyen hinnem, hogy valamint a latin nyelvben a *m-eus*-ban az *m* nem az *ego*-ból támadt, a német nyelvben a *m-ein*-ban az *m* nem az *ich*-ből, a szláv nyelvekben a *a m-oi*-ban az *m* nem a *ja*-ból; úgy a magy. nyelvben az *enyim*-ben és *engem*-ben sem támadt az *m én*-ből; különben mind az *enyim*, mind az *engem*, s a fejlődött *g* kihagyásával, mely a második személyben is előfordúl, az *en-em* annyi volna mint *én-én*, s nem képtelenség-e ezt állítani? — s nem-e inkább ezen *en-em* s mai alakjában *eng-em* annyi mint: *meum ego*?

A harmadik személyi birtokrgról, az *a*, *e*-ről pedig már említettük, hogy az nem egyéb a mutató névmásnál.

Hogy „a birtokviszony nem egyéb mint valamely tárgy-
nak (itt birtok) valamely más tárgyra (itt birtokló) viszonyí-
tása, mely birtokló, minden esetre első második és harmadik
személy alakjában jelenik meg;” — az bizonyos; de a bir-
tok s birtokló két különböző fogalom, s épen azért nem lehet
e viszonyt, mely két *különböző* fogalmat föltételez, oly jegy
által, mely *egyedül csak személyt* jegyez, vagy is a személyes
névmás által képviselni, szükség volt tehát oly különös jegyre,
mely a személynek *birtokát* is fejezze ki.

Valamint a nevek után az *m*, *d*, *a*, *e*, mint fén bőveb-
ben kifejtettük, nem jelent *én*, *te*, *ő-t*; úgy a tárgyas vagyis
határozott *hajtogatásban* is az *m*, *d*, *ja*, *i* nem személyes név-
mások, hanem inkább a személyek birtokát jelentő ragok, s
azért csekély nézetem szerint e nevezet: „birtokragok” in-
kább illik reájok mint „személyragok”, s épen e tárgyas haj-
togatásban mutatkozik dicső nyelvünk bölcsészeti szelleme
legszebb fényében, mert a magyar nyelv geniusa itt nem csak
a *cselekedetet*, a *tárgyat* melyre az hat, s a *személyt*, mely cse-
lekszik, akarta képviselni, hanem azt is, hogy ama bizonyos
meghatározott tárgy, melyre a személy hat, ennek tudatában,
hatalmában, azaz szellemi vagy érzéki *birtokában* van, külön-
ben nem hathatna reá, s azért választá nyelvünk geniusa e
dicső hajtogató előállítására nem a csupán személyeket je-
lentő személyes névmásokat, hanem a személyek birtokát is
jelentő *birtokragokat*.

Az utolsó kérdés, melyet Toldy úr hozzám intéz, így
hangzik: „De itt is újra s végül kérdjük: a többes második
személyben mi ez a *t* más, mint a személyes névmás: *ti*, *vos*;
valamint a *d* az egyes számban *te*, *tu* és nem *vestrum*, *tuum*.”
Erre röviden azt felelem, hogy valamint a *d* az egyes szám-
ban, mint már bővebben kifejtettem, nem annyi mint *te*; úgy
a többes számban a *t* sem annyi mint *ti*; mert valamint a
neveknél a birtokragok többese az egyes számú birtokragok-
ból a többes szám jegyének a *k*-nak hozzájárultával képez-
tetett, mint azt régi nyelvemlékeink bizonyítják, péld. az
ura-*m*-ból lett ura-*m*-*k*, később az *m*-nek *n*-re véknyulásával

ur-a-n-k, s csak ebből *ur-u-n-k*; s a többes számú második személy: *ur-a-tok* hasonlóan az egyes számú második személyből *ur-a-d-k*-ből fejlődött a *d*-nek megkeményülésével, s a kimondást közvetítő hangzó hozzájárultával: *ur-a-t-o-k*; — úgy járt el a nyelv geniusa a tárgyias hajtogatásnál is, a többes számot az egyes számból képezvén, az egyes számú ragokhoz a többes számot képviselő *k* betűt toldván.

Miért maradt legyen el a tárgyias hajtogatásban a többes számú első személyben az *m* betű, vagy is az egyes számú első személy birtokraga, p. várjuk várjunk helyett, az talán onnan magyarázható, nehogy a jelenidejű kötmód vagy parancsoló mód többes számú első személyével találjon. Ehez járúl még, hogy a nyelvszokás e kihagyásra nézve nem következetes, mert a félmúlt időben mai nap is halljuk ezeket: vár-á-n-k, ver-é-n-k ezek helyett: vár-ó-k, ver-ő-k.

Ezek tehát szerény nézeteim, melyeket a Toldy úr által támasztott kétségek s tekintőleg kérdések megfejtésére a tisztelt nyelvészeti közönség elébe terjeszteni szándékoztam, mire egyedül az ügy fontossága, azaz nyelvünk dicső szerkezetének s bölcsészetének lehető legnagyobb fényre-derítése szolgált indokul.

SZERKESZTŐ VÉGSZAVA.

Submittálom a pört.

A GYALÚI VÁR KRÓNIKÁJA

GRÓF ESZTERHÁZY JÁNOSTÓL.

Kolosvártól két mérföldnyire, a Várad felé vonuló országút mellett balra, egy ponkon, fekszik a gyalúi várkastély, melyről ez értekezés szól, s mely össze nem tévesztendő a Gelou oláh fejedelem várával, mely ettől mintegy fél órányira a hegyek között, hol a Hideg és Hév Szamos folyói egyesülnek, egy magoslaton állott, s melybe valószínűleg a Tuhutum által legyőzött futó Gelou fejedelem, szétvert sergével vo-

núlni szándékozott, ha ellenei a Kapus folyó mellett meg nem ölik¹⁾. Ma ezen vár romjai alig kivehetők.

Volt még ezen Gelou várával szem közt az úgynevezett báthori havas hegyláncolat legmagasabb csúcsán egy római őrtorony, amint az ottan található római téglák bizonyítják; valamint a Gyalún átfolyó Kapus nevű patak bal partján felhagyott kőbányákból áradáskor a víz által gyakran kimosott cserépedények, és eltöredezett darabjaik, úgy szinte faragványokkal ellátott kőtáblák, a rómaiak itteni telepére utalnak; ezen faragványok ábráit más alkalommal fogom közzéadni.

Okmányilag Gyalú tudtom szerint legelőbb 1246. 1282. 1298.²⁾ években említették, amikor is az erdélyi püspökség

¹⁾ Anonym. Belae R. Capt. XXVI—XXVII.

²⁾ Fontes Rerum Austriacarum. Zweite Abtheilung XV. Band. Urkunden-Buch zur Geschichte Siebenbürgens. I. Theil. 66. l.

LXIII. Anno 1246. 6. Mai. Bela Dei gratia Hungarie, Dalmacie, Chrowacie etc. rex accedens ad presenciam nostram venerabilis pater Gallus episcopus transiluanus, a nobis humiliter ac deuote postulavit quod cum sua dioecesis hostili persecucione Thartarorum ad tantam inhabitancium devenerit raritatem, quod a tempore persecucionis usque ad sua tempora nulli vel pauci in Alba, que est sedes episcopatus sui katedralis, et in aliis curtibus pontificalibus, quarum nomina sunt: Herina, Byolokol de comitatu Dobika, *Golou* de comitatu Culusiensi etc. habeantur inquilini . . .

CXXXI. (ugyanott 127. l.). Anno 1282. 21. Martii. Nos Ladislaus Dei gracia rex Hungarie. etc. venerabilis pater Petrus Dei gracia episcopus Transiluanus ad nostram accedens presenciam, a nobis humiliter supplicando postulavit. Quod cum sua dioecesis hostili persecucione ad tantam inhabitancium devenerit raritatem, quod usque ad hec tempora pauci in Alba, que est sedes episcopatus sui katedralis, et in aliis villis suis, sive curtibus pontificalibus quarum nomina sunt hec: videlicet in comitatu Albensi villa Sard, et in comitatu de Torda villa sancti regis, item in comitatu de Kulus villa Kuluswar villa *Gylo* inquilini habeantur etc.

CCX. (ugyanott 204. l.). Anno 1298. 13. Januar. Nos Capitulum Albensis ecclesie beati Mychaelis archangeli Transsiluani etc. venerabilis pater P. (Petrus) Dei gracia episcopus Transsiluanus ad nostram accedens presenciam confessus dixit quasdam duas villas suas episcopales contiguas Vyvar et Foludi vo-

birtokában találjuk. Ezen okmányok utólag megerősítetik Benkő József azon sejtelmét ¹⁾, mintha ezen birtok a nagyváradi püspökség tulajdona, és ehhez adományilag sz. László király által jutott volna, ki a kúnokon nyert cserhalmi győzelem emlékezetét így akará dicsőíteni; valamint azon állítását is, hogy Martinuzi György mint váradi püspök a XVI. században csatolta légyen ezen birtokot az erdélyi püspökséghez.

Ez időtől fogva nincs Gyalúról emlékezet, valamint arról sem, hogy a vár mikor épült; azonban 1500-ban már állott. Egyetlenegy, a mostani várkastély nyugot-éjszaki bástyáján látható ily tartalmú felirat van: PETRO MORE DE GALACZ PROCVRANTE OPVS CEPTVM ET PERFECTVM. — minden évszám nélkül. Ezen More Péter ²⁾ 1540

catas, inspecta utilitate terre et ville Louna vocate (Szász Lona Kolos megyében) que inter terras, et possessiones episcopales Gyolo (Gyalu Kolos megyében) et Fenes sita existit pro ipsa terra seu villa Lona celebrato permutationis contractu in concambium dedisse etc.

¹⁾ Iosephi Benkő: Pars posterior sive specialis Transsylvaniae Principatus cognitio. Liber I-us. terra Hungar. Capt. 5-um Comit. Kolosensis. Kéziratban: Arx et Dominium Gyaluense ad bona Episcopatus Varadinen. olim pertinuit, decimasque et Kalotaszeg, ad eundem Episcopatum, et Capitulum Varadinense pendi debuere, docente articulo dietali de anno 1554. festo conversionis Pauli, cuius ego hunc *obtinui* extractum: Decimae in Kalotaszeg que tunc (1554) et antea ad Episcopatum et Capitulum Varadinense pertinebant, inter nobiles eius loci subdividuntur, sed ita ut certa arenda Episcopatu iuxta morem antea indictum solvi debeat. Facile me paterer in eam adduci sententiam, ut credam haec beneficia Episcopatu Varadinensi donasse D. Ladislaum Regem (ittén jön Salamon király és sz. Lászlónak Kyrieleis-nél, a mostani Kerlés, vagy Cserhalomnál, a kúnokon nyert győzelme leírása Turóci szerint capt. XLIX. kivonatban) ut se gratum Supremo Numini pro victoriis hoc quoque facto exhiberet seculo XVI-to Georgius Martinusius Episcopus Varadinensis (Dominium Gyalu) secum ad Episcopatum Albensem transtulisse videtur.

²⁾ Introductorium et Statutorium Mandatum Ioannis Regis pro parte Egregii Petri More de Galacz Provisoris, et Castellani Castri Gyalu, super portione possessoriana in possessione Pálfalva etc. Datum Feria secunda proxima post Festum Ascensionis Domini An. 1540. — Az eredeti okmány a kolosmonostori Kápt. Fasc. M. N-ro 77.

körül gyalúi várnok volt, ki alatt készült valószínűleg e felirat; hogy azonban, azon bástyára, avagy más valamely e vár körül tett építkezésre vonatkozik-e az, annival nehezebb meghatározni, mivel ezen kölap a várnak legújabb átalakítása alkalmával a romok között találtatván illesztetett oda.

1543-ban Tarvisini Musio Ágoston ¹⁾, Gritti Lajos híve, Erdélyben utazván említi Gyalút, mint az erdélyi püspök várát. Ezen falak között tartózkodott Izabella királyné ²⁾, valamint Martinuzi György is ³⁾, és lett később az erdélyi püspökség székhelye.

1551. beütvén Castaldo Erdélybe, Gyalút is elfoglalja, őrséget helyez belé, a parancsnokságot Kálnásy Ferencre ⁴⁾ bízván 1553-ig. — Secularizáltatván a papi birtok 1556-ban, e vár a fiskus kezére kerül, az ország eme határozatának egyelőre az akkori püspök Bornemisza Pál engedni nem akarván, Gyalú várába húzódik vissza ⁵⁾, és egynehány havi ostromot áll ki, míg végül kérésére Izabella királyné tisztességesen Váradra kísérteti. A következő évben Bebek Ferenc e vár birtoklatát a vajdasággal együtt kéri Izabellától, de eredménytelenül ⁶⁾.

1587. július 26. erdélyi kormányzó Géczy János adományilag lett e vár és hozzá tartozó részeinek tulajdonosa ⁷⁾. 1594. a Báthory András bíbornok kezén találjuk, ahová Kendy Sándor, Báthory Zsigmondnak Kövállról, a Kolosvárt egybe

¹⁾ Magyar Történelmi Tár III. köt. 64. lap: Jalu Castrum D. Statilii Eppi nunc Transylvanie.

²⁾ Magyar Történelmi Tár I. köt. 261. lap.

³⁾ Fejér György Authentia et vis probandi Diplmt. 199. lap.

⁴⁾ Carol. Wagner Diplomtr. Comit. Sarosiensis pag. 405.

⁵⁾ Wolffangi de Bethlen Histor. Tom. I. libr. 4. pag. 600. és Georg. Pray Epistolae Procer. Tom. III. pag 79. N-ro 19.

⁶⁾ Wolffg. de Bethlen Tom I. libr. 4. pag. 604.

⁷⁾ Introductorium, et Statur. Mandatum Sigismundi Bátori de Somlyo Vajvodae pro parte Joannis Gyczy Gubernatoris super Castro Gyalu, oppidoque eiusdem Castris etc. Datum Albae Iuliae vicesima sexta die Mensis Iulii Anno Milesimo quingentesimo octagesimo septimo, az eredeti okmány a kolosmonostori Kápt. Fascic. C. N-ro 65.

gyült rendekhez intézett levele következtében futamodott, sejtve tán sorsa szomorú kimenetelét*).

Itten játszotott a fenn említett évben ama nagy drámának egy jelenete, melynek tényezője a vérszomjas, álnok, és bosszúálló Báthory Zsigmond volt, kinél több vést és inséget e hazára alig hozza valaki, s melynek végleges eredménye Mihály vajda és Bástá kegyetlenségei valának, melyeknél nagyobbakat ez ország még a pogány töröktől sem tapasztalt soha. Csoda-e, ha ennyi szenvedések után, midőn ezerek mészároltattak le, a nemzet egyesült vagy visszanyerni előbbeni szabadságát, vagy elvérszeni ha a végzet úgy hozta magával, de nem tűrni soha az idegenek uralmát. Ez eszméért később, valahányszor veszély fenyegeté e kín-látott hazát, valahányszor a szomszéd és testvér hazán keresztülnyomuló ellenség jogaiban csonkítani akará, mind annyiszor a nemzeti fejedelmek, a magyar nemzetiség e védpajzsai fegyvert fogtak, és, ha változékonyan is, de többnyire eredményesen utasították vissza a támadókat; különböző pacificációk ez ügy diadalát hirdetik. Ezen folytonos surlódás, ezen tusa, habár sajnosan fogyasztá is e nemzetet, de túlfelől vajon nem edzé-e meg erejét a későbbi nemzedéknek, kinek még annyi nagy tennivaló volt fenhagyva; avagy nem tanítá-e őt, különböző érdekeit egymásnak áldozatul hozva egybeforrni, hogy így egyesülve elég erős legyen tűrni mind azt, mit a későbbi végzet reája mért.

Ugyanis Báthory Zsigmond a török frigyét felbontani, és a némettel szövethetkezni akaró, a veszélyes de kedvenc rögeszméjét minden áron hátrálni kívánó rendek elől a kővári várba szökött, s alig tartá, a rendektől visszahíva, Kolosvárt augusztus 8. bevonulását, már is elhatárzá a monostori jezsuiták kertjében elleneitől véres boszú által megszabadulni. E végre tíz nappal később, 28-kán, egy vasárnap, midőn a tu-

*) Wolffg. de Bethlen Tom. 3. libr. 8. pag. 403. Postquam litterae a Sigismundo Vajvoda Kővárino ad Comitum Claudiopolim celebratae exaratae publice in templo minori lectae fuissent Alexandrum Kendium tanta moestitia, salutisque tutandae sollicitudo incesserit ut in Gyalu, Cardinalis Andrae Báthorei vicinum urbi castrum, fuga se contulerit.

lajdon palotájában egybe gyűlt rendek misére akarák kísérni, érdekes leveleket mutat elé a fejedelem, és egy oldalterembe vonúl vissza; azonban felnyílik az ajtó, s megjelenik Király Albert fegyveres erővel, ki elleneit elfogja; kiknek azután egy része Kolosvárt, Szamosújvárt, és Branyicskán végeztetett ki. Kettő közülök, Kendy Ferenc és Bornemisza János, szeptember 8. Gyalúba vitettek, és külön záratván el, ugyanazon hó 12. ölettek meg; elébb Kendy Ferencet, a várnok Ohwáry János tulajdon szobájában (mely a mostani várkastély második, és éjszakra nyíló kapuja felett volt) késő este a drabantok által fojtatá meg sok vérvesztéssel; Bornemisztát a fenn említett kapu között ölék meg, ki midőn a vesztőhelyre vezeté, zsoltárokat énekelt ¹⁾. A vár átalakításakor találtak ezen kapu alatti üregben egy közönséges koporsót két csontvázal, lábszáraikban vas békókkal; a csontvázaikhoz száradt selyem, barna posztó ruha, selyem zsinór, és finom vászon darabokról ítélve előkelő személyeknek kellett lenni.

Náprádi Demeter, elébb egri prépost, és Rudolf császár ügynöke, 1597. május 1. kelt adománylevelé nyomán, mint erdélyi püspök jut e vár birtokába ²⁾.

1599. a könnyen hívő, és Mihály vajda cselszövényei által körülfont bíbornok Báthory András halála után, Bocskay István hajdúival Gyalút és környékét pusztítá ³⁾.

1601. a Kolosvárt egybegyűlt rendek az erdélyi püspökséget Náprádi cselszövényei miatt eltörölvén, Gyalú újra az állam tulajdona lett. Ez évben Básta Erdélyre ront, és megszalasztván Goroszlónál augusztus 2. Báthory Zsigmondot, hadai egy része Gyerőfi János Kolos megye alispánjától vezényeltetve a gyalúi várba szorúlt, hol még Náprádi idejéből

¹⁾ Enyedi Pálnak az erdélyi veszedelmekről írt énekei. Kéziratban nálam 103—129. ll.

²⁾ Donatio, et Collatio, unaque Introductio Sigismundi Principis pro Demetrio Náprádi Episcopo Transylvaniae super Gyalu etc. Datum in Civitate Alba Iulia prima die Mensis May Anno Domini Milesimo quingentesimo nonagesimo septimo. Az eredeti okmány a kolosmonostori Kápt. Fascic. F N-ro. 42.

³⁾ Wolffg. de Bethlen Tom 4. libr. 10. pag. 465.

egy Szilvási János nevű pap volt parancsnok ¹⁾). Ezt észrevévén a Básta hajdúi, csellel akarák e várt kezekre keríteni; e végre a vár alá közeledvén, a reájok kirohanók elől futást színelve, és a lesben állókkal egyesülve, hirtelen megfordultak; sikerült is így nekik vagy ötödfél százat az őrségből levágni, azonban a várt hatalmokban nem ejthették. Ebbeli bosszúból a helységet felperzselvén, Kolosvárra visszavonultak. E vár megvételeire tehát Básta, Pecz János nevű hadnagyát német zsoldosokkal küldé ki még ez év végén ²⁾ vagy 1602 elein; a mindenben hiányt szenvedő, már alig két százra menő őrség a fenn nevezett Szilvási János parancsnoksága alatt ellenállani nem tudott, az ötvenhetedik lövésre, hitre feladá magát, de ebhitre: az ellenség t. i. nagy részét az őrségnek kardra hányatá, a várt feldúlá, hajdú és rác had tölté azután itt a telet, s midőn Básta Szatmárra kivonult, őrséget helyezett belé.

1603. Sennyey Pongrácnak adományozá Rudolf ³⁾).

1605. a német pártbeliek kezén van. Mihály vajda egyik volt hadnagya György ⁴⁾ a parancsnok, ki keményen védi magát, és csak éhség miatt adja fel, kit Rákóci Zsigmond, Bocskay parancsa dacára életben hágy. Így e vár a kormány kezén marad, Sennyey, a Rudolf híve, a meggyesi országgyűlésen száműzetvén ⁵⁾; de még ezen évben Bocskay, Rác Györgynek, elébb az ellenpárt, most Segesvár feladásáért kegyelmébe fogadott hívének adományozza, de nem sokáig bírja ez is, mert hol a némettel, hol Raduly vajdával a fejedelem ellen szövetkezvén, megfogatik, és Szamosújvárt fejevételik 1606. A várra újra rá teszi a fiskus kezét, melyet azután Báthory Gábor, a kéjenc fejedelem, holmi szerelmi kalandokért a szép Moizses Katának, vagyis inkább férjének

¹⁾ Erdélyi Történelmi Adatok I. köt. Enyedi Pál énekéből az erdélyi veszedelmekről: 186. 191. és 192. lapok.

²⁾ Magyar Történelmi Tárb. ez áll VI. köt. 260. lapon: Eodem (1601.) . . . Anno Saxones (talán Vallones) obsident castellum Gyallw.

³⁾ Wolffg. de Bethlen Tom. 5. libr. 12. pag. 423.

⁴⁾ Nicol. Istváni Histor. pag. 505.

⁵⁾ Wolffg. de Bethlen. Tom 6. libr. 14. pag. 333. és Approbt. Const. Transyl. Principt. Pars. 4. Tit. 13. art. 5.

Kamuthy Farkasnak adományoz. Kemény János a fejedelem, Önéletírásában említi ezt, azt tevén hozzá: Ugyan rusnya proverbium is kelvén akkori időben: „tarts fiam Kata Gyalú váráért.“ Ezen gyöngéd alapokra fektetett birtoklati jogot 1616. Bethlen Gábor fejedelem május 4. adományilag megerősíti ²⁾. 1623. Ferdinánd ellen újra harcra kelvén a fejedelem, és Várad felé vonúlván ki a szomszéd Magyarországra, Gyaluban augusztus 14. Kamuthynál ebédel; innen útját folytatván, megbetegszik; nem hiányoztak, kik e rosszullételt a gyalúti ebédnél Kamuthy Farkasné által nyújtott méregnek tulajdoníták ³⁾.

A Kamuthy Farkas halála után fia Miklós megerősítetik a vár birtokában 1628. ⁴⁾.

1636. tájt, az állam birja újlag. I. Rákóci György gyakran időzött itt; az Eszterházy-féle kertben ezelőtt pár évvel egy fát mutattak, melynek kiterjedt ágai alatt a fejedelem pihenni szokott; ma e régi fa kipusztult; továbbá egy téglá, szinte az Eszterházy-épületek egyik ajtaja felett befalazva, ezen hagyományilag a fejedelem által bevéselt felirattal: „*Georgius Rákoczi 30. Mai 1636.*“ tartja fenn emlékezetét.

1658. Midőn II. Rákóci György szerencsétlenül végzett

¹⁾ Wolffg. de Bethlen Tom. 6. libr. 14. pag. 327. és *Introduitorium et Statutor. Mandatum Stephani Principis pro Georgio Rác de Zalonkemény, in totali oppido Gyalu etc. Datum in Civitate Megygyes die decima sexta mensis septembris Anno 1605.* Az eredeti a kolosmonostori Kápt. Fascic. R. N-ro 1.

²⁾ *Donatio Gabrielis Bethlen Principis Transylvaniae pro parte Wolfgangi Kamuthi, super Dominio Gyalu. Datum in Civitate Alba Julia die quarta Mensis May An. 1616.* — az eredeti a kolosmonostori Kápt. Fasc. K. N-ro 44.

³⁾ Kemény János fejedelem Önéletírása, kiadta Szalay L. 45. lap.

⁴⁾ *Introductor. et Statutor. Mandat. Serenissimi Principis Gabrielis Bethlen pro parte Egregii Nicolai Kamuthi de Szent-László filii quondam Wolfgangi Kamuthi de Szent-László, in Dominium Castri Gyalu et appertinentias praefatae arcis. Datum in Civitate Alba Julia die quinta Mensis Decembris An. Dni. 1628.* Az eredeti a kolosmonostori Kápt. Fasc. K. N-ro 19.

lengyel hadjárata után, bosszúját a pogány egész Erdélyen tölté, a gyalúi vár bántatlanul maradt ¹⁾.

E vár és Szász-Fenes között terülő síkon ütközött meg 1660. május 22. ²⁾ szombatnap Rákóci György a budai basával (melyet Bethlen János Commentárjaiban oly körülményesen ír le); a fejedelem kisebb serge a számosabb török által túlszárnyalva megfutamodik, melyet midőn az élére álló fejedelem újra rendezni akar, fején négy mély sebet kap, hívei őt a csata színhelyéről eltávolítván, a Gyalú és Kapus helységek közötti, ma is úgy nevezett Rákóci forrás vizével, sebeit hagyományilag megmossák, a Körös folyóhoz sietve kompokra szállnak, Váradra érnek, hol a fejedelem halálos sebei következtében tizennyolcad napra, azaz június 8., kimúlik.

Apaffi Mihály idejében Gyalú jogos tulajdonosa a számkivetésben élő Zólyomi Miklós ³⁾. Ennek birtokát a fejedelem, a porta többszöri unszolására vissza is adja, csak hogy Erdélybe visszatérvén, a képzelt, és a törököktől ellenében adó nem fizetés esetében mind annyiszor felállított vetélytársát inkább szem előtt tarthassa, azonban Bánffi Dénes, ki ezen várt, tízezer magyar forintot a fejedelemnek kölcsönözve inscriptio útján már bírta, és a fejedelmet is ottan gyakran megvendégelé, jóllehet hogy cserébe a szamosújvári erőddelel is kínálák, visszaadni mindenképen vonakodott. Lefejztetvén a betleni várban Bánffi Dénes, minden vagyona elkoboztatott, de fiának Györgynek, későbbi Erdély kormányzójának visszaadatván, Gyalú is újra a Bánffi család tulajdona lett. Itten hala meg a fennemlített Bánffi György első felesége Dániel Zsófia 1683.

Rákóci Ferenc támadásakor, midőn Kolosvár hol magyar, hol német kezeken volt, a szomszédos Gyalú is hol

¹⁾ Kazy Histor. Reg. Hungr. libr. 8. pag. 225.

²⁾ Nagy-Váradai Inceédi Pál Naplója 1. lap. Közlik Szabó Károly és Szilágyi Sándor.

³⁾ Historia rerum Transilvanicarum Auctore Joanne Bethlenio kiadt. Horányi Elek. Tom. 1. pag. 328—348.

⁴⁾ Vizaknai Briccius György Naplója, közlik Szabó Károly és Szilágyi Sándor. 106. lapon.

egyik, hol másiknak hódolt. 1707. Rákóci Ferenc april 23. bévonulván Kolosvárrá, 25. Gyalú látására ment.

Végül hagyományilag Petky Lőrinc, Rákóci egyik vezére, Gyalút, mint az ellenpárti Bánffy György várát, löveté össze. Ez időtől fogva romba dülve közel 130 évekig állott, csak déli része maradván lakható. Bánffy György kormányzó után örökölte hasonnevű György fia, utána ennek fia Dénes, ki még e vár rengeteg erdeiben bölényeket vadászott. 1773 tájt ki telvén az inscriptionális idő, újlag elzálogosított Dénes fiának Györgynek, későbbben e néven második erdélyi kormányzónak, és ennek testvér húga Ágnes, későbbi gr. Eszterházy Jánosnénak, kiknek mind két ágoni utódjai nagyobb részt máiglan is bírják.

1838. gróf Bánffy Dénes, György fia, e romokat hamvaiból újra feltámasztá, régi alapjaira új és korszerű kastélyt emelvén; vári alakja, valamint külső véd fala eltűnt ugyan, de a kastélynak itt-ott ölnyinél vastagabb fala emlékeztet némileg ez erődre, mely annyi nagy és dicső személyeket fogada egykor magába, s vérrel ittas földje gyakran az e hazáért kínos halállal kimúlt vértanúk árnyait varázsolja előnkbe. Sáncai behúzza, szép és tágas kertnek adtak helyet. Mostani birtokos úrnője Komáromy Györgyné, gróf Csáky Rozália.

PÁPAI PÁRIZ FERENC ÉLETÉHEZ

GR. KEMÉNY JÓZSEF *).

Jeles tudós hazánkfia *Páriz-Pápai Ferencnek* életét és számos munkáit írta le: Bod Péter: „Magyar Athénás.“ 210. — Horányi Elek: „Memor. Hungaror.“ III. 32, és Weszprémi István: „Biogr. Medic.“ I. 124. lapon. De életének leghívebb rajza található a következő című könyvben:

„Justissima Adorea piis Manibus Viri quondam Litteratissimi, ac exinde toto orbe erudito Celeberrimi Dni Dni

*) Közli Vass József tanár s m. akad. t. — Szerk.

Francisci Pariz Pápai, Medicinae Doctoris, et in eadem Facultate in Academia Basileensi Assessoris, ut et in Illustri Betleniano Professoris Inclytissimi perpetuoque Paedagogiarthae, ab eodem Collegio decreta, et immortalitati Nominis tam optime tamque diu de se meriti L. M. Q. consecrata. Claudiopoli. Impressit Paulus Pap Telegdi. Anno 1717. — Negyedréiben, 4 $\frac{1}{2}$ ivre.

Mivel pedig jelenleg nem mindennek kezébe akadhat ezen ritka könyv, azért Páriz-Pápai Ferenc életének leírását itt újra közre bocsátom ugyanezen könyvből :

„Natus D. Doctor Franciscus P. Pápai senior in Oppido Dées An. 1649. ortus suos Reverendo dum viveret Antistiti D. Emerico Pápai Déesiensibus primum, mox Principi Rákocio II, et demum Ecclesiae Alba Juliacensi Reformatorum a Sacris ab una; ab altera autem parte Matronae Génerosi Stemmatibus D. Christinae Kávási acceptos ferens, infantilibus aetatis annis vix Albae exactis, ab ea quam A. 1660 arma civilia et barbara concitaverant tempestate, ipse quoque cum dulcissimis Parentibus summotus, dum illi Claudiopoli et Bistricii quaerendum sibi asylum rentur, Maros-Vásárhelyini ponenda Literarum tyrocinia suscipit. Hanc ille suae ad amplissimam eruditionem velificationis primam harenam dum graviter urget, amantissimo Patre, cui Albensis Ecclesiae cathedra ornanda obtigerat, orbatur Anno 1666. Nequicquam fractus hac orbitate nihilominus, Albano-Betlenianum Collegium, quod a desolatione Albensi in exili admodum semine Claudiopoli conservatum, rentissime Enyedini plantatum erat, salutaris, acrius caepto instat, donec togatorum illius Collegii Alumnorum accenseri meruit Anno 1669. Magnorum ibi Professorum cura, D. Samuelis Enyedi, Pauli Tsernatoni, Joannis Nadányi, Stephani Tsepregi tantum profecit, ut non Poesos Praeceptoratus honore duntaxat mactaretur, verum ex quadrienni diligentia, illorum non minus quam suo iudicio dignus censeretur, qui in exoticis artium empiriis studiorum suorum lucrosiorem mercatum quaereret. Quippe Medicae facultatis comparandae ergo peregrinatione suscepta Anno 1673 proprii aeris (quod ex patrimonio satis amplum ipsi erat) subsidiis nixus, Lipsiae primum, tum Marburgi jecit Academico-

rum studiorum fundamenta, Heidelbergensem quoque Academiam, tum in flore, et omnium Germaniae Academiarum antiquissimam et amplissimam visitans. Quo cum profectu, facile assequitur conjectura: siquidem fertur, a magnis sibi Viris ipsi intimatum esse, ut Philosophiae Professoratum illic ambire non recusaret. Visum tamen ipsi est florentem quoque Helvetiorum remp. et Academias visitare, et primum quidem Tigurensem, ubi apud Celeberrimum Hejdeggerum hospitium quaerens, ejusdem et Zvingeri Clarissimorum Virorum commercio diu satis perfruitus est; post Basileensem, ubi Magni Hottingeri de cultiore Latinitate, et Antiquitatum orientalium peritia famigeratissimi mensam sibi et commercium emens, ut illi ampliolem literaturam, ita Bauhino celebratissimo Medicinae Doctori et Professore Medicae artis peritiam, acceptam tulit. Ibidem tunc, necessitudinis et commercii literarii, quod cum Joh. Jacobo Hoffmanno Professore nunc Basileensi, viro multae eruditionis indesinenter coluit, fundamenta jecit. In eadem Academia Medicinae Doctor creari, quin in facultate Medica Assessor renunciari meruit. Tot ergo adoreis mactus ac honoribus insignis, illam quam sub quadrienni peregrinatione collegit variae eruditionis, ac experientiae merces, in patrium solum intulit Anno circiter 1677. Ubi plus quam biennio in vico Földvár ad Felvintzium, privatam domi suae trahens vitam, praeterea, quod de amplissimi nominis Parente regni Optimatibus non esset obscurus, a praxi quoque Medica innotescere perexit, eo quidem usque, ut Professore interea literatissimo D. Paulo Tsernatonio ex forti apoplexia An. 1679 vita decedente, vacans illius cathedra cum Paedagogiarchatu, Principis et Curatorum votis sibi sit oblata An. 1680. 4. Januarii, quam continuis 35 annis varie ornavit. Hic enim ille Graecam Lingvam tum Novi T. tum exoticorum Scriptorum ad usque Poetas Homerum, Pindarum, Hesiodum, Theologorum imprimis; hic Politicam Secularium; hic Logicam, Physicam, Historiasque utrorumque causa, ex professo, quamque captato laboris occasione a temporibus et studiis, tractabat. Quicquid ab ordinariis laboribus restabat temporis, id quoque publico consecraturus, vulgandis in publicam utilitatem libellis animum adjecit. A primis quidem

Professoratus sui ingressibus, Historiam Reformationis, quam *Rudus Redivivum* appellare voluit, exemplo in ea quidem materia a nemine nostrorum tentato, tum etiam *Pacem Animae*, obtulit. Altero decennio, *Pacem Corporis*, ter jam scriptorium prelum expertam, utilitati publicae propinavit: nec non *Artem Heraldicam*, *Pacem Aulae*, *Pacem Sepulchri*, enixus est. Tertium decennium fere *Lexico* elucubrando impendit ea assiduitate, ut ne motibus quidem civilibus, ipsaque eversione Oppidi Enyed, (in qua amissis fortunis vix cum Collegis salvus evasit), quin etiam plus quam annuo exilio, in quod motus civiles propulerant, ab incepto pedem revocari passus est, adornata etiam ex Gallico sub eandem temporum acerbiter *Pace Crucis*. His viri de rep. meritis oportune accensuero (praeter beneficia, quibus nostri ipsius auspiciis domi forisque aut frui sunt, aut adhuc fruuntur) Electorale illud binis, successive Alumnis ab Annis plus quam viginti usurpatum, in quo impetrando plurimus fuit.“

„Maritus successive trium uxorum ex familiis non plebejis oriundarum, cum prima, quae ex familia *Zöldiana*, tum Debrecinensi olim Belényesiensi septem; cum altera, quae filia fuit Generosi quondam D. *Andreae Szeghalmi*, diu apud Portam Residentis (vulgo Kapitihae) quinque annorum brevia gaudia egit; cum moestissima nunc relicta *Juditha Nyirő* longissima. Liberis masculis et faeminis ex quavis susceptis, ex prima *Barbara* C. D. *Stephani Veszprémi* consorte, et *Anna* demortua; ex altera *Francisco*, nunc apud Britannos experientiae causa peregrino; et *Christina*, consorte C. D. *Petri Nádudvari*; ex tertia denique *Emerico*, nunc apud Belgas studiorum causa peregrino; *Andrea* adhuc impubere, tribusque filiabus demortuis.“

„Vir admodum rarae eruditionis, Latinus tersissimus et suavissimus, Graecus exactissimus, Hebraeus, Gallus, et Germanus sic satis curatus, Philosophus per omnes Scientiae partes versatissimus; Theologus fundatissimus; Historicus promptissimus; Medicus experientissimus, et felicissimus, et hinc apud omnes ordines domi forisque magnae autoritatis; ex prosopographia etiam innata gravitate reverendus; indefesso labori, imprimis sub civilis belli octennio gravia passus,

quin ex morbo Colico et Calculari fractus, succumbere cepit Anno circiter 1713, usque quo sensim magis ac magis deficiens, et vivis annumerari desiit Anno 1716. 10. Sept. hora 3. matut. natus annos aetatis 67.“

Eléggé tudatik ugyan, hogy ezen idősb Páriz Pápai Ferencnek csakugyan Ferenc nevű nagyobb fia is magát az orvosi tudománynak szentelte. (Lásd : „Weszprémi Biogr. Medic.“ II. 15—19. l.), de alig tudatik az, hogy utolsó fia András is 1732-ben a viadrai akademiában az orvosi tudományt tanulta, s ott october 15. nyilván védelmezte és sajtó alá bocsátotta : „*De vero, et necessario Medicorum Archano*“ című értekezését.

MAGYAR TÖRTÉNELMI ADALÉKOK

TOLDY FERENC TÖL.

VI *).

VALAMI SZ. ISTVAN KIRÁLYROL.

Szent István király, fiához Imre herceghez írt atyai Intelmeiben többi közt ezt mondja : „Puer es, deliciarum vernula, pulvinaris accola, fatus educatusque in deliciis cunctis, *expeditionum, laboris, atque diversarum gentium incursionis expers: in quibus ego iam fere totam meam contrivi aetatem* (Bevezetés, 6. szak).

E hely mindenkor igen nevezetesnek látszott előttem. Mindig azt hívő voltam, hogy azon elhatározott fellépés s rendkívüli bátorság és erély, melylyel István a keresztyén s az európai viszonyokkal egyeztethetőknek nem talált régi intézvényeket lerombolta, miszerint azok felett a maga új státusát felépítse: nem lehet hogy szintoly elhatározott, bátor és kitűrő ellenhatást, sőt ellenállást ne idézzen elő az erőteljes, ősi vallásukhoz, szokásaikhoz, gyakorlott hatalmukhoz ragaszkodó törzsökfők ré-

*) L. a folyó évi Új M. M. I. k. 38 sk. és 113 sk., a II. k. 183. sk. II.

széről, mely ellenállás, sőt támadás első jeladója Kupa volt. Az ifju fejedelem szerencséje vajon megtörte-e a többi hatalmas főnököket is? Az Árpád *hétmagyara*, a *septem principales personae*, a magyar *archonok* unokáiknak *egy* fejük volt-e csak, mely Kupával elesett? — Képzeltetetlen; holott látjuk, hogy az oly hosszú idő alatt végre csakugyan megtört ősi törzsfjedelemségek dacára, oly mély vala az ősi hithez és intézvényekhez való ragaszkodás s az idegenek elleni gyűlölet, kiknek segélyére volt István az ómagyarság elleni harcában utasítva, hogy, amint a király szemeit behúnyta, az új vallás s új institúciók ellen a nemzet egy része felkelt, s e gyűlölet még Endre s I. Béla alatt is, véres kitörésekben nyilvánkozott. Még is a história, István negyven évi uralkodásából mindössze csak öt vagy hat háborúja emlékezetét tartá fenn: a Kupa elleniét 997. évb., az erdélyi fejedelem Gyula (1002), a bolgár Keán (1003.) a marosvári fejedelem Ochtum ellen (1004 vagy 5 körül) viselt háborúké; húsz évvel utóbb a morva hadjáratét, mely úgy látszik egy csapással végeztetett el, és a Konrád császárral (1029) folyt háborúét, s így fiatal korabeli mintegy hét háborús éve, s az utóbbi rövid ideig tartott csatázásai letudásával, 1030-ban, midőn Imre fiához írta könyvét, uralkodásának *huszonöt éve békében folyt volna le*. Melyek tehát azon „**hadjáratok**?” és „**különféle népek berohanásai**,” melyek közt István király „**szinte egész életén át törte magát**?” Valóban a király saját *állítás*a nekem hitelesnek látszik a krónikák *hallgatásánál*. S a király tétlenül nézte volna a horvát s az aldunai részeknek görög és velencei fenhatóság alatt létét? s húga eljegyeztetése a doge fiával, s fiáé a horvát Crescimír leányával nem lehetett-e épen berekesztője velök viselt háborúknak? Sa harcához szokott, makacs és hatalmas törzsökök csakugyan oly bárány szelidséggel engedék-e magokat *fejdelmi* jogaik és birtokaikból sorban kivetkeztetni: amit pedig ki *kell*ett vinni, hogy a vármegyrendszer szervezése s a megyéknek várispánok kormányja alá adhatása, s így egy erős középponti hatalom megteremtése, hogy továbbá az eladdig *nemzeti* birtoknak *személyes* és családi birtokká átváltoztatása lehetségessé legyen, mely nélkül az Árpádkori *princepek* nagy hatalma

meg nem törethetett, s helyébe egy kevesebbé hatalmas s a királytól függő főúri és nemesi birtokosrend nem állíttathatót volna? Előttek ugyan igen hihető, hogy Istvánnak Kupa után még soká kellett kisebb Kupákkal apró de folytonos harcokat viselni: különben nem voltak volna Endre alatt Vatak, s Béla alatt a fejevári ösgyűlés nem lép vala fel régi institúciói és vallása mellett oly ijesztő bátorsággal. És csak ha így: lesz értelmök István szavainak: in quibus ego iam fere totam meam contrivi aetatem.

És ismét: csak is így történhetett, hogy a nagy szervező, ki a fiához intézett könyve szerint az ország és fia jövődjét oly buzgón viselé szíven: *még sem ért reá fia nevelését személyesen vinni: ő, a Deodát gróf által oly jelesen nevelt atya!* Különben nem mondható vala fiának — kétségkívül nem minden szemrehányás nélkül azokra nézve kiknek kezében vala örökös távollét és mozgalmas élte folytán — Imre nevelése: *Puer es, deliciarum vernula, pulvinaris accola, fatus educatusque in deliciis cunctis . . . laboris stb expers*: mely sorok közt kétségkívül oly dolgok olvashatók, mik Gizla királynénak különben is kétes szentsége nimbusának mind több sugarait elhalaványítják.

S ím, a német háború (1029) befejezése s egykorúlag az országnak valahára befejezettnek látszó lecsendesítése után látjuk őt Imre trónra-ültetését előkészíteni, s neki, miután nevelését személyesen, folyton legalább, nem vezethette, legalább jövődjé fontos pályájára úti kalauzúzl megírni azon gyönyörű munkát, mely István dicsőségének egyik legszebb címe, s melyből ama pár sort is kiemeltük.

Tudom, hogy azon történelmi realisták, kik az írott hagyományok betűin túlmenést tiltják; kik az *eleven felfogást*, ha holt betű nem támogatja világosan, képzelgésnek, történetcsinálásnak nézik: e kombinációk által ki nem elégítettnek. Szerencsére néhány holt betűt is hozhatok fel, mely legalább *részben* tanúsítja feltételeim valóságát. Hát ha más szerencsés lesz egykor a többi részekre is eddig lappangott tanutételeket lelmi?

Ugyanazon XV. századbéli barát, *Bergamói Jakab Fülöp*, kit a múltkor *) Beátrix királynéről beszéltettem, ott idézett munkájában, Giszla királyné életében, többi közt ezt írja:

„At Stephanus ipse Rex . . . cum regnum maiorum suorum non admodum latum, ymo tenue haberet, nonnullas barbaras nationes bello sibi subdidit, et earum civitates pene innumeras in deditionem suam redegit, deque regibus ac ducibus, NECNON REGVLIS QVASI INNVMERIS, triumphavit. Ex quorum spoliis stb. stb. Adeo namque hi optimi reges, scilicet Stephanus et Geysilla, suae gentis, ipsius post adeptum baptisimi (igy) sacramentum, auxere (regnum), ut multo maiores efficerentur eius termini, quam ipsa hactenus fuerit vngaria. Nam *trans Danubium transgressi, et Sclavos, et bosnenses, et servios seu rasianos*, qui Tribali seu Mysii dudum dicebantur, *nec non et Valachos*, quos partim gethas partimque transiluanos appellant, *vsque ad polonos, suo adiecerunt imperio.*“ (fol. CLXV. b).

Kik lehetnek már azok a *szinte számtalan kiskirályok* egyebek, mint ama hatalmas *törzsök- és nemzetségfők*, kikről szóltam?

S ha a „*Valáchusok*“ alatt *usque ad polonos* a Gyula erdélyi, a Keán (mai) moldvai, az Ochtum temesi oláhait értjük, kikről ismeretes kútfőink szólnak: nemde még itt *Sclavusok* (bolgárok? horvátok?), *Bosnensesek*, és *Serviusok* azaz rákokról is van szó? S nem szabad-e itt egyenesen a *diversarum gentium incursiókra* visszaemlékezni? —

Igen, de ez XV. századi író! —

Való; de oly író, ki életrajzai írásakor nem sokat okoskodott, hanem régi legendáriusokat és krónistákat használt, kivont, kiirt: s köztök olyakat is, kik elvesztek, vagy lapanganak, vagy kiket mi nem ismertünk.

S így legyen szabad Bergomas tanutételét, mint *István kir. saját szavai támogatóját* és világosítóját, az István kir. történetébe felvételre méltónak tartanom, ha az előre bocsátott kombinációk nem érdemelnének is gyelmet.

*) L. XL. füz. 195. sk. 1.

VII.

NYÉKI VÖRÖS MÁTYÁS FELJEGYZÉSEI MATYÁS
KIRÁLYRÓL.

Hadd rekeszszem be ez Adalékokat — tekintve a keletieknél szent *hetes* számot — VII. alatt néhány érdekes aprósággal.

Soproni Lackner Kristóftól két munka találtatik az egyetemi könyvtárban egybekötve (Galea Martis, és Aphorismi Politici, mindkettő Tubingae 1625), melyek első birtokosa *Nyéki Vörös Mátyás*, a pápóci prépost és azon idő kedvelt magyar tanköltője volt (l. Költészettörténetem I. 233. l.). Ennek a kötet mellé fűzött fejtér papíroslapokon találtató számos beírásai közt a következő is találtatik, mely Mátyás király eleven, sebes, és jelentékenyen éleskedni szerető elméjének egy új sugarát mutatja fel.

„Ex veteri traditione accepimus de Rege Matthia, regum sui saeculi principe, quod Viennam Austriae Urbem per viginti septem fere septimanas forti oppugnatione pressam, in suam rede gisset potestatem, et solenni triumpho magna Magnatum, Heroum, Militumque caterua stipatus Ciuitatem ingrederetur, huc illucque circumspiciens, videret in multis parietum et templi lateribus scriptas quinque vocales **A, E, I, O, V**, quid illae significarent, sciscitabatur. Tandem ex Proceribus Germaniae responderunt: Clementissime Rex, a maioribus nostris haec significare accepimus: **Austria Erit In Orbe Vltima**. Quibus auditis Rex subridens, ad suosque conversus, ita interpretari debere dixit: **Ageb! Eltedben Ioszagodat Oltalmatlanul Vezted.**“

Nem szükség mondanom, hogy az agg Fridrik császár volt éllessége tárgya.

— A többi beírások közül ide vetem még ezeket, mik a tudottakat újra megerősítik.

„Anno Domini 1476. die 16. mensis Augusti obsedit Viennam Matthias Rex Hungariae, Martis ille alumnus vigil

et strenuus, qua deinde Anno 1477 (sic) mense Februario gloriose potitus; demum Anno 1490 vitam ibidem finivit, magno sui desiderio apud Hungaros relicto, et sepultus Albae Regali, magna omnium Statuum moestitia. Cum quo etiam virtus Hungarorum occubuisse maiori ex parte videtur.“

„Anno 1487. die 17. Augusti Novam Ciuitatem in suam potestatem recepit Matthias ille inelytus Rex Hungariae.“

„Matthiae Regis Hungariae clarissimi *laudes et gesta rusticus* sub haedera, *miles* utriusque ordinis sub hasta, *citharoedus* in singulis conviviis *canit*, et conventus hominum per pagos, vicos et compita celebrat.“

Praegnans hely ez költészetünk történetére nézve, még pedig a XVII. század elejéről. Ha tehát Göröcsöni Ambrus deák a XVI. században panaszkodik:

Én nem hallok oly jó énekszerzőket,
Kik előhoznák jó fejedelmünket,
Mátyás királyt, régi jó vezérémet!
Elfelejtjük mi jól tett emberünket.

az csak annyit mutat, hogy Ambrus deák nem ismert olyakat, és nem hogy a Mátyás királyról népelemek akkor már elhangzottak, mert *ugyan ezen időben* Liszti János veszprémi püspök Bonfini példányába, a Mátyás korabeli kenyermezei ütközet leírása mellé ezt az oldalgjegyzést veti: „Haec omnia nostri *transylvani fidicines in tabernis* longe aliter et verius decantant“ (Kovach. Scriptt. Min. I. 337); Zrínyi Miklós pedig, a költő, Nyéki Vörös Mátyásnál későbbben is, esmert még népdalokat Mátyás királyról, felhozván azok egyikéből egy, Mohammed Jaica alóli futására vonatkozó, verspárt:

Mikor magyar király zászlóját látá,
Jó lovának szíját futni bocsátá.

OKLEVELEK KIVONATBAN.

KÖZLI

Ifjabb KUBÍNYI FERENC *).

XXVI.

1263. A nyitrai káptalan bizonytságot tesz a felől, mi-kép gróf *Enderé*, *Beche* és *Bychen*, Pomnen-nek fiai, még elébb, *Enderéd* helység határában egy ekére való földet, három ezüst márkáért elzálogosítottak volt *Rennaldus*nak, *Rennaldus* fiának, olyformán, hogy ha azon zálogbirtokot a kitüzött határnapon ki nem válthatnák, az *Rennaldus* örökös birtokába menend át; mely kitüzött határnapon *Enderé*, öcs-cseinek nevében is, megjelenvén, nevezett zálogbirtokát nem volt képes kiváltani, minek következtében, újabbi négy és fél márka felvétele mellett, átruházá azt örökösen *Rennaldusra*, magára vállalván egyszersmind, az említett föld birtokában *Rennaldust*, netaláni háborítók ellenében megoltalmazni. Anno ab incarnatione domini M. CC. LX. tercio. magistro *Demetrio* lectore ecclesie nostre existente.

Pergamen lap, szél. 10¹/₂ hüv., mag. 6¹/₂ hüv. Nagy, és olvasható betűkkel van írva. Viaszba nyomott pecsétje piros, kék, és sárga selyem zsinóron függ alá, s megegyez a M. Tört. Tár II. köt. 30. sz. alatti pecsét-rajzával. A sorok fölött A. B. C. elnyírt betűk alsó fele látható. Eredetie Bágyonban, *Ondrejovics* László birtokában *Endréd* és *Endröd* néven mintegy hat külön megyében léteznek helységek, valószínű, hogy itt a barsmegyei *Endréd* helységről, mint a nyitrai káptalanhoz, legközelebb esőről van szó. Említettik még az okmányban *Proryuch* helység, és *Leuna* folyó.

*) L. Új M. Muz. 1859. II. 85 s köv. ll. — és 1860. I. 177 sk. ll.

XXVII.

1276. IV. László király, tekintetbe vévén *gróf Pangraciusnak* és *Péternek*, *gróf Cazmer* fiainak, számos hű szolgálataikat, melyek által magokat első ifjuságoktól fogva már IV. Béla és V. István királyok idejében kitüntették, s utóbb is különböző alkalmakkor személyöket és vagyonukat veszélynek kitenni nem késtek, nevezetesen *Chehte* ¹⁾ várúknak megvédése alkalmával akkor, midőn az ország fő ellenségének (capitali inimici) a cseh királynak seregei a többi, *Vág* folyón túl fekvő várakat ostrom alá fogták volna — nevezett *gróf Pangraciusnak* és öcscseinek visszaadja, s újonnan adományozza azon hontmegyei *Lomptow* ²⁾ helységet, melyet még IV. Béla király idejében, atyjok, *gróf Cazmer* valami módon birtokából elvesztett volt, — érvénytelennek s erőtlennek nyilvánítván egyúttal mindazon okmányokat s irományokat, melyek netalán időközben, ezen adomány tárgyában, ellenök fel találnának mutattatni. Datum per manus venerabilis viri, magistri Benedicti, sancte Strigoniensis ecclesie clerici; Budensis prepositi, et aule nostre vice Cancellarii dilecti et fidelis nostri. Anno domini Millesimo, ducentesimo, Septuagesimo Sexto. Regni autem nostri anno Quarto.

Pergamen lap, szél. 15 hüv. mag., 6½ hüv. Viaszba nyomott pecsétje piros és zöld selyem zsinóron függ le, egyik oldalán királyi alak trónon ülve, jobbjában királyi pálcát, baljában pedig az ország almáját tartva; másik oldalon paizs közepén kettős kereszt. Eredetie Bágyonban, Ondrejovics László birtokában. *Chehte*, a későbbi *Csejte* vár és mezőváros, fekszik Nyitra megyében, Vágújhelyhez kis órányira. Róla történészeinknél csak a XV. századtól, Mátyás király idejétől kezdve tétetik említés, mikor Szénás László várnagsága alatt a híres cseh *Swehla* nevű zsványkapitányt hozták ide fogva ³⁾. Fennebbi oklevélből világos, mikép Csejte vára a XIII. század második felében már fennállott, s

¹⁾ Chehte = mai Csejte, Nyitra megyében.

²⁾ Lomptow = mai Lontó, Hont megyében.

³⁾ L. Bél, Notis. Hung. IV. 468. l.

azt ezen időben gróf Pangracius és testvére Péter bírták, s Ottokár cseh király seregei ellen vitézül meg is oltalmazák. Mikép került a későbbi századokban az *Ország* család birtokába, arra nézve valószínűleg, a jelenleg már kihalt Ország család levéltára nyújthatna felvilágosítást.

XXVIII.

1333. Pál gróf országbíró kutató levele, a *Warkep féle birtok* kipuhatólása iránt, *Pribelen*¹⁾. Datum in Wysegrad nono die octauarum beati Michaelis Archangeli predictarum. Anno domini M. CCC. XXX. tercio.

Pergamen lap, szél. 24 $\frac{1}{2}$ hüv., mag. 14 $\frac{1}{2}$ hüv. Első fele része majd szóról szóra megegyez Pál országbírónak 1337-ben kelt s V. sz. alatt kivonatban közlött levelével,²⁾ s miután ezen okmány aligha nem az ugyanott említett *Pribeli pör* kezdetét képezi, úgy mindenesetre érdekes volna ismernünk másik fele részének tartalmát is, azonban, a lap, jókora terjedelme mellett, nem kevesebb mint 15 kisebb, nagyobb repedést és lyukat számít, ide nem értve az egészen lekopott sorokat, s a betűk is 78 hosszú sorban oly igen aprók, hogy az olvasás majd lehetetlenné válik. Független pecsétjének egykori létezését az illető bevágásokból gyaníthatni. Eredetie Keszihócon, a Keszihóci Dacsó család levéltárában.

XXIX.

1359. A nyitrai káptalan előtt *Peted-i Jakab* és *András*, Loránd fiának, Jakabnak fiai, személyesen megjelenvén, élő szóval bevallották, miként ők Komárom megyei *Peted*³⁾ birtokuknak délfelé eső fele részét 20 évre zálogba bocsájtották *Peel-i Wobal* fiának, *Mihálynak*, huszonkilenc márkáért, négy forintot egy márkába számítva, még pedig olyformán, hogy a húsz év tartama alatt, említett *Petediek* zálogbirtoku-

¹⁾ Felső és alsó Pribel, helységek Hont megyében.

²⁾ L. Új. M. Muz. 1859. II. 88. s köv. II.

³⁾ *Peted* helység, ha csak nevét meg nem változtatá, ma már nem létezik, legalább geographiáinkban hasztalan keresém.

kat ne kereshessék, sőt Peeli Mihályt annak háborítlan birtokában saját költségökön tartozzanak megoltalmazni; eltelvén azonban a 20 év, nevezett Petedieknek jogukban álland, birtokukat a huszonkilenc márka letétele mellett, visszaváltani. Datum in festo sancti dominici conf. Anno domini M. CCC. LIX.

Pergamen lap, szél. 12 hüv., mag. 3½ hüv. Viaszba nyomott pecsétje piros és kék selyem zsinóron függ alá, s megegyezik a M. Tört. Tár II. köt. 40 sz. alatti pecsét rajzával. Eredetie kóvári levéltáramban.

XXX.

1369. Gróf Zeechi Miklós, országbíró, beigtatja *Chery Miklóst*, Pál fiát, a Hont megyei *Chery* helységben, lyánynegyed fejében jogosan őt illető birtokrészbe. Datum In Wysegrad sedecimo die dictarum octauarum festi beati Mychaelis Archangeli. Anno Domini Millesimo CCC-mo LX-mo nono.

Pergamen lap, szél. 24½ hüv., mag 10 hüv. Pecsétje zöld és szinehagyott vörös selyem zsinóron függ alá, s közepén kétfejű sast ábrázol. Eredetie Kóváron. Ezen oklevél igen érdekes világot vet az akkori igtatási eljárásra, a meny nyiből nevezett *Chery Miklós* rokonai több ízben ellenszegülének a törvényes beigtatásnak, s e végett kettőztetett bírságpénzekben lőnek elmarasztalva. Kiviláglik belőle szintén, mikép az előbbi országbíró, *Bubeek István*, fentkített 1369-ik évi *Jakab* apostol nyolcadai előtt halt meg, s úgy lépett utánna az országbírói méltóságba *Zeechi Miklós*. Említetnek továbbá az oklevélben ügyvédek, nevezetesen: *János Herepk* fia, *Tamás Kosuk* fia, *Abustyan-i Fábrián*, *János* fia; aztán *király embere* (homo regius) *Chemper*¹⁾ *Mihály* (Mychael dictus Chemper); végre a *Chery* család megnevezett tagjait következő kis leszármazási tábla tünteti elénk, mely a *Chery* család eddig ismert ágazatától egészen különbözik²⁾:

¹⁾ Chemper = tán Sember-nek variánsa? Tudjuk, hogy *Sember* helynév már a XIII. században létezett, l. Új M. Muz. 1859, II. 86. l

²⁾ L. Nagy Iván „M. or. Családai“-ban a *Csery* családot.

Stark de Chery

Péter

Pál	Margit (Miklós)	Kata (Chery Pál)	Gergely
Benedek. Tamás. 1369.	János. Mihály. István.	Chery Miklós kinek részére tör- ténik a beigtatás. 1369.	Demeter. 1369.

XXXI.

1397. Gróf paztuoth-i János országbíró előtt *David*, *Inakai Miklós* fia, személyesen megjelenvén, élő szóval bevallja, miszerint ő, mostoha atyjától *Rede-i Pétertől*, *Mykotha* fiától, anyának *Klára* asszonynak hozományára, valamint ingatlan és ingó javaira nézve is, tökéletesen ki lett elégítve. Datum in *paztuoth* tercio die festi penthecostes. Anno domini Millesimo CCC-mo nonagesimo Septimo.

Pergamen lap, szél. 9½ hüv., mag. 3½ hüv. Pecsétje hiányzik. Eredetie Kóváron.

XXXII.

1404. Zsigmond király, tekintetbe vevén azon számos hü szolgálatokat, melyek által *Nyényei**) *Demeter* (Dachow fiának, Jánosnak fia) és *Kwzepnemty-i Mátyás*, (László fia) különböző időkben és helyeken magokat kitüntették, különösen azon zavarok alkalmával, midőn az ország néhány egyházfőnökei, előkelői és nemesei tőle elpártolván, *Durazzói Károly* (de Duracio) fiát *Lászlót* akarák királyuknak megválasztani, s nevében sereget (Banderium) állítván, az ország különböző helyeit s kiváltképp több dalmát- és horvátországi várost iparkodának hatalmukba keríteni, s kikhez, *Debreői Istvánt*, Zsigmond király nyilvános és fő ellenségét (publico et notorio infideli) követvén, *Palagh-i Domokos* és *Jakab* testvérek is tartozának — fennemlitett *Demeter* és *Mátyás* ellenben, *Peréni Péter* székelyek grófjának példája után indulva,

*) Nyenye = mai *Házás*- és *Luka-Nénye*. Hont megyében.

hozzá állhatatosan hívek maradának, — ezen érdemeik jutalmául, a már nekik elébb adományozott csehországi *Kwlche* és *Breznyche* helységek helyett, saját kérelmök folytán, cserébe és új adomány cím alatt adományozza azon Wngh megyei *Palagh*¹⁾ és *Dorma* helységeket, melyek nevezett *Palaghi Domokos* és *Jakab* testvérek hűtlenségi bélyegén a koronára szálltak volt; oly feltétel alatt azonban, hogy említett Demeter és Mátyás, vagy helyetteseik, azon helységek hűtlen jobbágyait a korona iránti hűségre visszatérítsék. Datum Cassouie in festo beate Dorothee virginis et martyris. Anno domini M-o CCCC-o quarto.

Pergamen lap, szél. 13 hüv., mag. 9½ hüv. Pecsétje papíroson lévén átnyomva, a körirat e miatt olvashatatlan; középen címerpaizs látszik, négy mezőre osztva, melyek közül az első és harmadik négy vízszintes vonalat, a második és negyedik pedig ágaskodó oroszlánt tüntet elő. Az okmány sorai fölött, jobbra, olvassuk: *r. pïponis de Ozora*, a sorok alatt pedig, szintén jobbra, egészen a lap szélén, e szavak láthatók *vj. fl. aurj*, mely *hat arany forint* bizonyosan az oklevél kiállításának díját jelenté. Eredetie Kóváron.

XXXIII.

1413. Máté, esztergami kanonok, (egész címe ez: *Matheus de Vicedomnis de Placencia*, vtriusque Juris doctor, Archydiaconus Nitriensis, Canonicus et Vicarius in spiritualibus in ecclesia Strigoniensi generalis), bizonyoságot tesz arról, miszerént *dalmad-i*²⁾ *Gergely*, Mihály fia, *Margit* asszonyt, az őt illető lyánynegyed és jegyajándék fejében, nyolcvannyolc forinttal kielégítette. Datum Strigony — — — festi beati Georgy martyris. Anno domini M-mo CCCC-mo Tredecimo.

Pergamen lap, szél. 12 hüv., mag. 3½ hüv. Pecsétje hiányzik. Eredetie Keszihócon.

¹⁾ Palagh = a későbbi *Palagy* helység. *Palagyi* család létezett még a XVIII. században.

²⁾ Dalmad helység jelenleg is létezik Hont megyében.

XXXIV.

1416. A váci káptalan előtt egy részről *Vjlak-i* ¹⁾ *Jakab*, Miklós fia, más részről pedig *Waniarch-i* ²⁾ *Mihály*, János fia, *István*, és *Antal*, László fia, személyesen megjelenén, élő szóval bevallják, miszerint említett *Jakab*, részbirtokát Nógrád megyei *Vjlak* helységben, húsz új forintért (nove monete) elzálogosítá nevezett *Waniarchiaknak*, bent elősorolt feltételek alatt. Datum feria secunda proxima — — — — — lucie virginis. Anno domini M-mo CCCC-mo Sextodecimo.

Papírlap, szél. 9 1/2 hüv., mag. 3 1/2 hüv. Pecsétje küldaláról lemállott. Előfordúl az okmányban *Bonchahathara* helynév. Eredetie Keszihócon.

XXXV.

1421. Átirat. Zsigmond király meghagyja a váci káptalannak, mikép *Berchel-i* ³⁾ *Miklóst*, Mihály fiát, igtassa be az őt zálogcímen illető Nógrád megyei *Vylak* pusztába, s királyi emberekül (homo regius) *Zantho-i Imrét*, vagy *legen-i Lászlót*, *Bertalant* vagy *Miklóst*, *Wanyarch-i Antalt*, vagy *Way Jakabot*, végtére *Vsa Tamást* jelöli ki. Datum Bude feria sexta proxima post d — — In — — Anno Domini M-mo CCCC-mo vigesimo primo.

XXXVI.

1424. A váci káptalan, Zsigmond király fennebbi meghagyása végzésében eljárván, átírja a királyi oklevelet, s tudósítja Zsigmond királyt, miszerint *Berchel-i Miklóst*, az *Vylaki* puszta birtokába *legen-i Bertalan*, királyi ember, és *Zala-i Domokos*, káptalani küldött, törvényesen bevezették, senki sem mondván ellent. Datum sexto die Statucionis supradicte. Anno domini memorato (1421).

¹⁾ Vjlak alább pusztának íratik.

²⁾ Waniarch = mai *Vanyarc* helység Nógrád megyében.

³⁾ Berchel = mai *Bercel* helység, Nógrád megyében.

Papírlap, szél. $8\frac{1}{2}$ hüv., mag. $6\frac{3}{4}$ hüv. Pecsétjének küloldalán csak helye látható. Eredetie Keszihócon.

XXXVII.

1423. Garai Miklós nádor és kúnok bírāja, adja hírül mindenkinek, kit illet: miszerint az általa *Gyarmat*¹⁾ város mellett tartott általános gyűlésében Hont és Nógrád megyék közönségeinek, (feria quarta proxima post festum omnium sanctorum), *Terbeded-i*²⁾ *Lewstak* özvegye *Erzsébet*, (Kezw-i Dachó fiának, Miklósnak lyánya) gyermekeinek ú. m. *Demeter* fiának, *Katharina*, *Anko*, *veronica*, és *Cristiana* lányainak nevében is, atyja Miklós után lánynegyed fejében: *Kezw*³⁾, *Lam*⁴⁾, *Zwhan*⁵⁾, *palohta*⁶⁾, *Nemphy*⁷⁾, *Sutowch* és *Palásth* helységekben öt illető birtokrészekre nézve, megegyezett onokaöcscseivel, nevezetesen *Demeter*, *István* és *Loránd*-dal, (Dachó fiának, Jánosnak fiaival), oly formán, hogy ezek néki és gyermekeinek, említett lánynegyed fejében, *Patasthi* részbirtokukból hat jobbágyházhelyet, és ugyanott a *Corpona* folyón létező malombani részöket, örökösen átadák, azon kikötéssel azonban, hogy fentnevezett *Erzsébet* lyányai közzül egyik se mehessen nem-nemeshez férjhez, kihalás esetében pedig ezen birtokrészek ismét visszaessenek említett Dachó Jánosnak, mint a család fejének, fiaira vagy maradékira. Datum vigesimo Sexto die Congregationis nostre predictae. In loco memorato. Anno domini M-mo CCCC-mo vigesimo Tercio.

Pergamenlap, szél. 20 hüv., mag. 6 hüv. Pecsétje vörös és kék selyem zsinóron függ alá, közepén a Garai cimer t. i. kígyó, körüle pedig: † *S. Nicolai d. Gara Palati. et Judicis Comaor.* f. — — (Sigillum Nicolai de Gara Palatini et Judicis Comanorum. — —) Eredetie Keszihócon.

1) Gyarmat = mai Balassa-Gyarmat, Nógrádban.

2) Terbeded = tán a mai *Terbeléd*?

3) Kezw = valószínűleg *Keszihóc*, 4) Lam = mai *Ducsó-lam*,

5) Zwhan = mai *Szuchány*, 6) palohta = mai *Palojta*, 7) Nemphy = mai *Némethi* helységek Hont megyében.

XXXVIII.

1451. A sági, boldogszüzről címzett konvent, Palóci László országbíró ítéletének következtében, határleírást eszközöl Hont megyei *Kwallyakezew*¹⁾ és *Kezew* máskép *Harazthy*²⁾ helységek közt, s birtokosaik, nevezetesen egy részről *Kezew-i* máskép *Harazthy-i László*, Mihály fia, más részről pedig *Nényei Dacho* család tagjai közötti kölcsönös megállapodásukat, különösen a *Kwallya kezew-i erdőre* nézve, megerősíti. Datum feria quarta proxima ante festum penthecostis A. d. M-mo CCCC-mo L-mo primo.

Pergamenlap, szél. 17 hüv., mag. 8. hüv. Fügő pecsétje az ismertek egyik példánya. Eredetie Keszihócon. A határleírásban említettnek: *Chenke*³⁾, *Zelen*⁴⁾, és *Pribel*⁵⁾ helységek. Kivül pedig ez van írva: *Metalis inter harazthy et kwallyakezyw et compositioalis inter nobiles possessio-num vtrarumque.*

XXXIX.

1460. Mátyás király, meg akarván jutalmazni *Synnye-i Was Márton*t és *Jánost*, számos hű szolgálataikért, nekik összes jószágaikra, bármely megyében volnának is azok, *pallosjogot* adományoz, úgy amint azt az ország törvényei meghatározzák. Datum Bude feria tertia proxima ante festum Kathedre beatj Petri apostoli Anno dominj M-mo CCCC-mo Sexagesimo.

Pergamenlap, szél. 16 hüv., mag. 8 hüv. Pecsétje hiányzik. Az okmány felső, jobboldali szögletében olvassuk: *commissio propria domini Regis, Osualdo de Rozgon Comite Siculorum referen.* Eredetie Keszihócon.

¹⁾ Kwallyakezew = tán mai Kőkeszi? vagy tán Keszihóc, mely helység egy magas szikla alatt fekszik?

²⁾ Kezew máskép Harazthy = mai Haraszti, ³⁾ Chenke = mai Csenk, ⁴⁾ Zelen = mai Szelény, ⁵⁾ Pribel = mai Pribely, helységek Hont megyében.

XL.

1468. Pál prépost és a sági konvent, adják hírül, miszerint *Nyenyei Luca Tamás*, Lőrinc fia, Palóci László országbíró bizonyos ítéletét kívánván *Kezyhowcz-i dacho Demeter* fiain ú. m. *Miklóson, Györgyön és Lászlón* végrehajtatni, ez utóbbiak jobbnak látták, két rossz közt a kisebbikét választani, s barátságos kiegyenlítés végett Hont megyei *Dacho Nyenye* helységben lévő hat jobbágyházhelyöket és egy nemes telköket örökösen átruházzák említett Luca Tamásra és testvéreire. Datum feria quinta proxima post festum beati Bartholomei apostoli. Anno domini M-mo CCCC-mo Sexagesimo Octauo.

Pergamenlap, szél. 16 hüv., mag. 10 hüv. Függő pecsétje hiányzik. Eredetie Keszihócon. Az okmányban felemlítettnek dacho Demeter onokái is, ú. m. Miklós lyánya *Advig*, Györgynek gyermekei: *János, Miklós, Péter, Sophia, Ilona* és *Anna*, végre László gyermekei: *Mihály, János, Advig, Borbála* és *Vrsula*. Kivül olvassuk: *Filiorum Luca Super vj Sessionibus et Curia Lorandj in dacho Nyenye.*

XLI.

1471. Pál prépost és a sági konvent, adják hírül miszerint *Rathkai János* elöttök személyesen megjelenvén, nővérenek *Veronicának* is nevében, kijelenté, mikép az őket ösanyjok *Erzsébet, persehaza-i Bertalan* lyánya után *perseházán* s másutt, lyánynegyed fejében illető részökre nézve, *persehaza-i István* által készpénzzel tökéletesen ki lettek elégitve. Datum die d — — proximo post festum Beati Bartholomei Apostoli. A .d. M-mo CCCC-mo Septuagesimo primo.

Papirlap, szél. 11 hüv., mag. 6½ hüv. Pecsétje küloldaláról lehullt. Eredetie Keszihócon.

XLII.

1473. Mátyás király tudatja a nádorral, országbíróval, s helyetteseikkel, továbbá Gömör megye fő- és alispánjaival,

szolgabíráival, valamint az ország többi bíráival is, miszerint ő, *Gorthwa-i* ¹⁾ *Osualdot*, ki annak következtében, hogy öcsésének *Gorthwai Miklósnak*, mint legközelebbi rokonának, vérét kiontá, fej és jószágvesztésre lett ítélve, — különös királyi kegyelemből ezen ítélet alól tökéletesen felmenté. Datum Bude in Vigilia festi Beate Marie de Nme Anno dominij M-mo CCCC-mo Septuagesimo tercio. Regnorum nostrorum Anno Hungarie etc. sextodecimo, Bohemie vero quinto.

Papírlap, szél. 11^{1/2} hüv., mag. 7 hüv. Pecsétje papíroson lévén átnyomva, tisztán ki nem vehető. A sorok fölött jobbra olvassuk: de commissione propria domini Regis. Eredetie Keszihócon.

XLIII.

1475. Gwth-i Ország Mihály, nádor előtt, egyrésről *lythwa-i Horwath Péter*, és *Frusina*, Horwath *Damian Ban* özvegye, más részről pedig *Tamás, Miklós* és *György, Nyenyei Lwka* Lőrinc fiai, személyesen megjelenvén, egymás közt barátságos egyességre lépnek, *Nyenyei Dacho István* után maradt részbirtokokra nézve *Kezwholcz, lam, Zwhan, Kelenyen*²⁾, *lehothka* ³⁾ és *paloytha* helységekben. Datum Bude feria quarta proxima ante festum Sacratissime T — —. Anno domini M-mo CCCC-mo Septuagesimo Quinto.

Papírlap, szél. 11 hüv., mag. 10^{1/2} hüv. Pecsétje hiányzik. Eredetie Keszihócon.

XLIV.

1478. Átirat. Gwthi Ország Mihály nádor és kúnok bírása, meghagyja a sági konventnek, hogy miután *Erzsébet, Kezy-i Benedek mester* leánya, és *Kelenyei Czako Miklós* özvegye, előtte panaszt emelt, *Berky-i László* és *Imre*, szintén *Kezy-i Benedek mester* fiai ellen, mikép azok, említett *Benedek mester* halála után, ennek hátrahagyott, s öt velök

¹⁾ Gorthwa = mai *Gortva* helység Gömör megyében.

²⁾ Kelenyen = mai *Kelenye*, ³⁾ lehothka = mai *Lehotka* helységek Hont megyében.

közösen illető birtokrészeit *Kezy*, *Sember* és *Warbok* ¹⁾ helységekben, Hont megyében, továbbá: *Berky* és *Erd* helységekben Pest megyében, végre *Rethisaag* ²⁾ helységben Nógrád megyében, jogtalanul birtokukban tartják, s ez által említett *Erzsébetnek* igen nagy kárt okoznak, — az igazság kiderítésére küldjön a konvent bizalmat érdemlő embert, aki *Zelen-i Tamás* vagy *András*, *Kewkezew-i* ³⁾, *Gonda Lőrinc* vagy *Vitalis*, *Gywrky* ⁴⁾ *Miklós*, *Nene-i László*, *Kezyholcz-i dacho Miklós*, vagy *György*, királyi emberek közül egyikkel, idézze nevezett *Berky-i Lászlót* és *Imrét* sz. Mihály napjára az ő színe elé, annyival is inkább minthogy akár meg fognak jelleni, akár nem, ő, a nádor, a megjelenő félnek igazságot fog szolgáltatni. Datum Bude Sabbato proximo post festum Beatj vrbani pape. A. d. M-mo CCCC-mo Septuagesimo octauo.

XLV.

1478. György prépost és a sági konvent tudósítják Gwthi Orzaag Mihály nádort, mikép előbbi levelének következtében *Kewkezew-i Gonda Lőrinc*, mint királyi biztos, és a konvent részéről *Benedek* szerzetes, említett *Berky-i Lászlót* és *Imrét* megidéztek sz. Mihály ünnepének nyolcadaira a nádor színe elé. Datum quarto die Execucionis premissorum. A. d. supradicto, (1478.).

Papirlap, szél. 11 $\frac{1}{2}$ hüv., mag. 8 hüv. Pecsétje küloldaláról lehullott. Eredetie Keszihócon. Kivül olvassuk: Pro nobili domina Elizabeth consorte Nicolai Czako de Kelenye Contra Ladislaum et Emericum de Berky Ad octauas Festj Beatj Michaelis Archangelj nunc venturis.

Inquisicionis
Euocacionis et
Insinuacionis.

¹⁾ Warbok = mai *Korpás- és Kecske-Varbók*, Hont megyében.

²⁾ Rethisaag = Rétság Nógrád megyében.

³⁾ Kewkezew = *Kökeszi*, ⁴⁾ Gywrky = mai *Gyürki*, helységek Hont megyében.

XLVI.

1482. György prépost és a sági konvent felírnak Mátyás királyhoz, mikép Bathor-i István országbíró elébbi levelének következtében *Alsó Chehy-i Balázs*, királyi biztos, s a konvent küldöttje, *Harazthy* helységben levő bizonyos rész-birtok tárgyában, *pyr-i Bertalan**) ellenében, megidéztek Jakab ünnepe nyolcadaira a király színe elé: *Annát*, Kezyhowcz-i Dacho György özvegyét, s ennek fiát *Péttert*, továbbá *Dorottyát*, palasthi Tamás nejét, s ennek fiát *Andrást*, aztán *Margitot*, Fíged-i János nejét, s végre *Marthát*, Harazthy-i Péter deák (litteratus) özvegyét. Datum secundo die Euocacionis Antedictae. A. d. M-mo CCCC-mo octuagesimo secundo.

Papírlap, szél. 8 $\frac{1}{2}$ hüv., mag. 6 hüv. Pecsétje küloldaláról lemállott. Eredetie Keszihócon. Kivül olvassuk: Domino Regi Pro Bartholomeo de pyr Contra nobilem dominam Annam Relictam petri litterati de Harazthy et alios intrascriptos ad octauas festi beati Jacobi apostoli. Euocacionis.

XLVII.

1483. A sági konvent újlag felír Mátyás királyhoz, mikép ugyanazon tárgyban s ugyanazon személyeket *Horwath-i László* királyi ember, s a konvent küldöttje *László* szerzetes, újra megidéztek a király színe elé, elmarasztalván őket egyszersmind a bíróság s az ellenfél elégtételének (pro satisfaccione) fejében, tizennyolc márka lefizetésében. Datum secundo die Euocacionis Antedictae. A. d. M-mo CCCC-mo octuagesimo tercio.

Papírlap, szél. 11 hüv., mag. 6 $\frac{1}{2}$ hüv. Pecsétje lehullt. Eredetie Keszihócon.

*) Ezen *pyr-i Bertalan* 1497-ben honti alispáni hivatalt viselt, l. Új M. Muz. 1860. VII. 41. l. — s még másképp *Castellanus de Sa-uar* (tán Saruar? vagy Szatmár?) minőségben is fordul elő, egy 1489-ki okmányban, a keszihóci levéltárban.

XLVIII.

1484. A sági konvent harmadszor felír Mátyás királyhoz, miszerint ugyanazon tárgyban, ugyanazon személyeket *Ebeczk *)-i pyry Antal*, királyi ember s a konvent küldöttje, *György* szerzetes, harmadszor megidézték a király színe elé, s a bíróság s az ellenfél elégtételének fejében, őket 54 márka lefizetésében elmarasztalták. Datum tercio die diei prescripte vltime proclamacionis A. d. M-mo CCCC-mo octuagesimo quarto.

Papirlap, szél. 11 hüv., mag. 6 hüv. Pecsétje lehullt. Eredetie Keszihócon.

XLIX.

1486. Báthori István országbíró előtt, egy részről *daras-i Symon*, úgy mint *Annának*, *Kezyholczi dacho György* özvegyének, *Dorottyanak*, *palásthi Tamás*, és *Margitnak*, *ffigedi János* nejeinek, és *harazthy-i Péter deák* leányainak nevében, más részről pedig *harazthy-i Péter*, *László* fia, a maga és unokaöccse *Miklós*, *Benedek* fiának, nevében, személyesen megjelenvén, abbeli egyességeket nyilvánították, miszerint említett *harazthy-i Péter* és *Miklós*, az általok eddig jogtalanul birtokolt ház, udvar, s hozzátartozó egész birtokrészre nézve *Hont megyei Harazthy* helységben, minden jogaikról és igényeikről lemondottak, *darasi Symon* által képviselt rokonaik javára. Datum Bude feria quinta proxima ante festum — — — — ynis et martyris A. d. M-mo CCCC-mo octuagesimo Sexto.

Papirlap, szél. 11 hüv., mag. 8 hüv. Pecsétje küloldaláról lehullott. Eredetie Keszihócon.

L.

1488. Átirat. Mátyás király meghagyja a *Kew-i* káptalannak, hogy miután *Tharyan-i Solyom Kelemen* és *Zenth-Mihal-i Miklós*, *György* fia, előtte panaszt emelének, először

*) Ebeczk = helység Nógrád megyében.

is *Tharyani Imre* ellen, hogy ez t. i. bách megyei *Tharyan* helységben levő házát régi helyéről lehordatván, a közös útcára építteté, s ez által az utcát Solyom Kelemen földére kiszorítá, ezenkívül említett Solyom Kelemennek *Thelekerde* nevezetű erdejéből egy darabot erőszakosan elfoglalván, *Wagogyakar* nevű saját erdejéhez csátolá, — úgy szintén *Kecsmen-i Péter*, *Kyskezy-i Gábor*, és *Zenth-Mihály-i Demeter* ellen, mikép ezek Zent Mihali Miklós birtokaiba, ú. m. *Tharcsa* és *Kereked* helységekbe Bách megyében, fegyveres kézzel berontván, jobbágyait fogságra hurcolák, s a jószágokat is erőszakosan elfoglalák; sőt ezzel be nem érven, saját jobbágyaikat felverve, fegyveres kézzel, említett Miklósnak *Zylerdew* nevű erdejét megszállották, annak nagy részét kivágatták, s a fából annyit, mennyi nekik tetszett, elhordattak, panaszlónak igen nagy kárára — az igazság e tárgybani kiderítésére küldjön a káptalan bizalmat érdemlő embert egy Bách megyei esküdttel együtt a hely színére, s minden erre alkalmasnak látandó egyént — vonakodás esetében 16 nehéz súlyú márka büntetés alatt, — kihallgatván, s vallatásokat eszközölvén, iparkodjanak a dolog való voltát kitudni; s ezenkívül idézzék fentnevezett vádlottakat sz. Mihály nyolcadaira a király színe elé. Datum Bude feria sexta proxima ante festum Natiuitatis Beatissime virginis Marie A. d. M-mo CCCC-mo Octuagesimo Octauo.

LI.

1488. A Kew-i káptalan felír Mátyás királyhoz, mikép fennebbi levelének következtében *Nag Bodon-i Dénes*, Bács megyei esküdt, s a káptalan részéről *Rewka-i Demeter mester* kanonok a hely színére kimenven, s a kérdéses tárgyra vonatkozólag különféle nemes és nem-nemes egyéneket kihallgatván, s vallatásokat eszközölvén, említett *Taryani Ierm*, *Kechmeni Péter*, *Kyskezy-i Gábor*, és *Zent Mihali Demeter* ellen emelt vádakát alaposaknak s igazaknak találák, minek következtében őket sz. Mihály ünnepe nyolcadaira a király színe elé idézték azon kijelentéssel, hogy akár megjelenendnek, akár nem, a jelenlevő fél kívánatára, a fennálló törvények

értelmében, az ügy el fog döntetni. Datum sextodecimo die diei Inquisicionis. Insinuacionis et Ewocacionis. A. d. M-mo CCCC-mo octagesimo octauo.

Papirlap, szél. 16 hüv., mag. 10 1/2 hüv. Pecsétje küldő oldaláról lehullt. Kívül olvassuk : Personalis presencie Regye ad Octauas festi Beati Michaelis Archangeli nunc venturis pro Nobilibus Clemen Solyom de Tharyan et Nicolao de Zent Mihal.

Inquisicionis
Insinuacionis
et Ewocacionis.

A bent elősorolt tanúk s kihallgatott egyének, az úri rendből *Tharyani Ambrus*, *László és Pál*, *Bodon-i István*, *parrag-i Tamás*, *Kechmen-i Imre*, és *János*, *Kechmeni Huzar János*, *Zenth Mihal-i Osuald*, *Mihály* és *Miklós*; úgy szintén a földmíves osztályból : *Kelpy János*, *Tharyani János* jobbágya, *Martini András*, *Tharyani Ambrus* jobbágya, *Ambrus*, *Zent Mihali Sebestyén* jobbágya. Eredetie Keszihócon.

A BELGRÁDI ÉS MAGYARORSZÁGI

GYŐZŐDELMEKRŐL.

PECSEVI TÖRÖK TÖRTÉNETIRÓBÓL FORDÍTVA

Közzli

VÁMBÉRY ARMÍN.

A padisah 927. Dsemaziül akhir 11-kén útra kél.

Azon időben, midőn Mohammed Khán Gazi a hódító (II.) Belgrád ostromától győzelem nélkül visszatért; akkor Saaban bég Iszhak basa a szendrői szandsákbég fia azon rendeletet kapta, hogy azon környéken az említett vár szo-

rongatására Bögürtlen*) váracsot építse. Ekkor mintegy öt év folytában az igazhivők kezében maradt, utóbb a gonosz magyar király hatalmába kerítette, kitől Ahmed pasa a rumeliai beglerbég ismét visszahódította, és a mozlím várak sorába igtatta. Szerém és Izvornik hitelenci még mai napig is ezt Sabác névvel nevezik, én a pogányok történelmi műveiben kutattam, és megtaláltam, hogy ezek is alapítóját Sábánnak nevezik, kinek eltorzított nevével a helyet bélyegezték.

Belgrád és Zimony várak bevétele.

A gonosz király Belgrád őrsége szaporítására háromszáz puskást küldött, kik az ostrommal foglalkozó Khoszrev bégre találván, megfordultak, és Zimony várába tértek. Itt sem levén igen kedvök magokat elzáratni, sokan a várat odahagyván, Budára a királyhoz visszasietni készültek. Ez alighogy a fővezérnek tudtára esett, midőn Khoszrev béget 500 jancsárral Zimony várához indítá. Az ágyuzás már néhány napig folytatott, midőn a gonosz csoportok egyik kapitánya Khoszrev béggel egyik toronyról beszélgetvén, az isten kegyelméből ezen torony összeomlott. A hitetlen ledőlven, a mozlímok kezébe került, és társai ijedtségből azon erősséget feladák. Ez alatt a pogányokból számtalanok elestek, és a kímélet ígéréstével kibocsátott háromszáz fogoly a padisah különös rendeletére a Belgráddal szemközt levő szigetre vezetvén, lekoncoltattak.

Iszlankemen vára bevétele.

Ali bég, Jahjapasa fia, e helyre ütven, a hitetlenek a várukat odahagyván megfutamodtak. Az igazhivők azt elfoglalták, és Szerém és Pozsega környékét pusztítva bejárták. Kopenik, Raszova és más erős helyek bevétele után az akindsi sereg két csapatra oszlott, az egyik Mihaloglu Mehemed bég vezénylete alatt Oláhországon keresztül, Erdély mellett elvonulva, Temesvár környékét szét dúlni küldetett; egy

*) B. törökül tövisbokrot jelent.

másik Ömerbégoglu Haszán bég alatt a nagyúri táborban marasztaltatott. Egy másik vitéz csapat az ottani vidéket bebarangoló, és hűri szépségű két nembeli foglyokat töménytelen számmal hoztak.

Az érc falu Belgrád bevétele 927-edik év Ramazán 26-dikán, egy csütörtökön.

A boldogságos padisah azelőtt a gonosz magyar királyhoz egy csauzt követség útján küldött, kit az szemtelen különféle megvetéseknek kitett, és ezen bánásmóddal azt nyéré, hogy a nagyúr egészen Buda nevű fővárosáig szaguldozni elhatározott. E magas föltét komoly hatása mindenütt ismerve levén, a vezérek azonnal helyeslésöket is adák, csak Pir Mohammed basa, a fővezér szólalt fel a határozat ellen mondván, hogy oly erős várat mint Belgrád hátban hagyni semmikép sem tanácsos. Szavára eleinte csak keveset ügyeltek, és a figyelem kizárólag Sabácra fordítottatott, utóbb Musztafa pasa szaguldás végett átkelvén mégis Belgrád falai alá tért, az ágyúkat kiszégezve és az ostromszereket készen találva, a működést mindaddig felfüggeszté, míg a padisah és Zimony alá érkezhén, Pir Mohammed tanácsát elfogadni méltóztatott. — Musztafa basa a fővezir sáncába tért, ez pedig a vár fölötti részen az aknák ásatásához fogott. Ahmed pasa a szigeten sáncokat hányatott, és így a lövöldözés kellő szorgalommal megkezdett. — A Mindenható segedelmével a győzelem feladás által létre jött. A hódolók birtokra jogosítva, a várban vagy az ozmán birodalom egyéb részein megmaradhattak. — A pogányok saját történelmi műveikben ezt említik: „A frenk nemzedékhez tartozó két istentelen tölünk megszökvén, a mozlímok táborába ment, és ök voltak azok, kik az aknákat és a szigetről jött tüzet irányozták. A várban nem volt több hétszáz katonánál, az éhség és más egyéb nélkülözések gyötrelme volt az, mi a vár feladását eszközlé. A törökök azonban a kíméleti ígéretről megfelejtkezve, mindent fogságba hurcoltak.“ — Bevétele óta e vár a szendrői szandsákba bekebelezve, Kücsük Bali bégnek adatott át, a bosznai szandsák élére Khoszrev bég állíttatott. Belgrád kijavítására

az államkincstárból húsz ezer arany határoztatott, amire a hadjáratból visszatérni és 927. év Zilkade havában a ragyogó székvárosba visszaérkezni méltóztatott.

A mohácsi hadjárat rövid vázlata.

E hadjáratban Ibrahim pasa a fővezír és ruméliai beglerbég a szerdárság rangjára emeltetvén, most Drinápolyhoz közeledvén, a katonai főnökök és előkelők, fogadására elébe mentek. Behram pasa az anatóliai beglerbég is ez alatt Gallipolinál átkelve, Drinápolyba érkezett, és a zultáni táborhoz csatlakozott. Itt hat csapat (bölük) fölött szemle tartatott, és a hadieszközök kiegészítése után megindulván, Saaban 16-kán Zsófiába érkeztek. Ezen állomást elhagyván a fővezír sok jancsárság, 2000 puskás és 150 tarackkal előre küldetett. Nevezett hó 24-dikén az anatóliai csapatok fölött egy általános szemle tartatott, melyeknek főnöke Behram pasa, Musztafa pasa második vezír, Ajasz pasa harmadik vezírral egyetemben a nagyúr kíséretében maradtak, és mindig előre haladva Ramazan 19-dikén a belgrádi térségre, Sevval 4-dikén pedig a szerémi partra értek.

Pétervárad bevétele.

A fölséges padisah Sevvel hóban Szlankemen váránál beszállt. A fővezír azalatt Pétervár bevételeire indult és két napi lövöldözés után győzedelmes bevétellel megszerencsésített. Tomori Pál a boldogtalan királynak e határvidéken kapitánya, ki a nevezett vár fölött a főparancsnokságot is bírta, őrzésére számtalan hajókat összegyűjtött, ezeket puskákkal tele rakva az érkező igazhivőknek az utat elrekeszteni szándékozott. De hiába: a Stambulból jött 800 darab sajakából álló hajóhad mozlím parancsnokának nem állhatván ellent, utóbb megszökött és Illok alá menekült. Ezen helyet is gyalogság és 200 lovassal tele rakta, de őrzésére képtelen inét is megugrott.

Valpó és más várak bevétele.

Pétervárad bevétele után az iszlam sereg a fővezír vezénylete alatt Illok alá sietett, és ezen erősséget isten segedelmével bevette. Utána Dimitrofcsa, Ireg, Gorgorovcsa, Bokair, Szonlok, Valpo, Erdőd, Cserevink, Rácsa, Eszék, Vukovár és Kupanik várai és párkányai mind az igazhivők kezébe estek. Lakosai némelyiknek a hegyek és rengetegekbe elszéledtek, másokéi pedig irgalomért esedezve helyeiken megmaradtak. Eszék vára földig leromboltatott, a városnak az iszlam sereggel telerakása parancsoltatott. — Erre egy 3 nap alatt készült hídon a győzelem-koszorúzott iszlam csapatok Zilkade 12-dikén átkeltek, és ezzel Magyarország földére léptek. A híd pedig, hogy az iszlam birodalommal minden közlekedés reménye eltöröltessék, azonnal leromboltatott.

Észrevétel.

A mohácsi ütközet elbeszéléseiről észrevettem, hogy nem csak az azt tárgyaló történelmi művek, de a szemtanuk hátrahagyott kimondásai is rendesen egymástól eltérők, úgy hogy az igazság kiválasztása és összeírásában legnagyobb figyelemmel kellett eljárni. Ezen emlékezetes csatában a boldogult ösöm, a bosznai alajbég mint derék vitéz részt vett, és róla itt azért is megemlékezünk, hogy barátai vagy más viszonyban állók e sorokat olvasván, egy kegyeletes emléket tőle meg ne tagadjanak.

Midőn a nagy és híres Mohammed a hódító Bosznaországot óriási birodalmához csatolta, akkor Mirnetbegoglu Mohammed béget mint első szandsákbéget ezen tartományba helyezte. A dicső ösöm akkori időben Kara Daud pasa fegyvernöke volt, és vagy e pasáhozi rokonság vagy más viszonyból a bosznai alajbégséget 50,000 akcse hűbérrel megnyerte, és az arra vonatkozó beraat (okmány) még mai napig az én kezemben van. A mai korunk vezírségi rangjánál az akko 50 ezres hűbér sokkal előkelőbb volt. Az atyám saját szájából több ízben így hallám: „Én Bosznában Kara Malkocs alatt ki-

tüntetésre alkalmat nyertem és oly roppant zsákmányt kerítettem, hogy részemre mintegy 60,000 akcse esett. Az alajbégi hivatalra jutásomnak ez volt fő oka.“

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTÓRIAI FORGÁCSOK.

— LI. *Mármaros vármegye Békekötése a lengyel szélekkel 1616.* —

Nos Stephanus Bethlen de Iktar Illustrissimi Domini Domini Principis Transylvaniae etc. Consiliarius, Comitatum Hunyadiensis et Maramorosiensis Comes, ac Supremus Arcis et Praesidii Husztiensis Capitaneus, Joannes Petrovay, Franciscus Ztoyka, Vice-Comites Comitatus Maramorosiensis, Stephanus Buday de Beolsse Salis Camerae Rhonensis Praefectus, Quatuor Judices jurati ac tota Vniuersitas Nobilium, ac etiam plebeorum Incolarum antelati Comitatus Maramorosiensis etc. Damus pro memoria per praesentes. Quod cum aliquot iam ab annis, nescitur quo primum Orto principio, causaque primaria, mutuum inter nos, Accolasque transalpinos, inhabitantes videlicet Oppidi Wlodkouü, ac Villarum Stolpe Zate, Myszin, Kosmacz, Wierbiaz, Saporouúcze, Kloczeuü, inferioris Kamenae Lucza, Aropoluü Prokomozwa, Zaluczi, Przew, Popiesniky, Sopouü, Kuydanczy, Ispas, Knydanczidonow, Ivanoouúcze, et Tlumaz, caeterarumque possessionum intra limites incliti Regni Poloniae (conterminarum videlicet nostrarum alpium) existentium, Velitationes, Ouium, aliorumque pecorum depradationes, rerum violentae ablationes, utrinque incursiones et excursions, invicem agrorum et Villarum depopulationes, ac quod majus aliquando etiam incendia, humanaeque caedes exercitatae, per fas atque nefas fuere, quae, alpium usum, fructus, emolumenta, proventuumque vtrinque perceptiones prohibuere, negotiationes, quaesturas interdixere, vtrinque securum aditum et transitum ocludere, itinera formidolosa effecere, quae non Christianos, verum paganos decebat exercere vicinos. Quales mutuae dissensiones, viarum interclusiones, agrorum, pagorum direptiones, pecorum ablationes, incendii et homicidii patrationes ut in posterum penitus tollantur, vetusque et auita vicinorum amicitia, ac Vicinitas, ad mutuam, nostram et eorum accessionem, talem cum praedictis incolis, dictarum Villarum aliarumque possessionum nobis Conterminarum, in finitimarum, dominisque eorum terrestribus, uel possessoribus modernis, Magnificis videlicet et Generosis Dominis Matthia Jablonowczky Vice-Capitano Colomiensi, Christophoro Roüzuyatouczky, Laurentio Wronouúczky

et Joanne Pruskoúiczky iniimus pacem et Concordiam, perpetuo foelicibus auspiciis duraturam. Quod nimirum a moderno die in posterum, nullae penitus vnquam injuriae a nobis, successoribusque nostris, ipsis inferentur. Via segura quibusuis transeuntibus, et huc venientibus praestabitur. Armenta, Ones et pecora cuiusuis generis, nec clam nec palam auferentur. Pascua montanea, Alpium vsus liber quibusuis Conceditur, fructus et emolumenti perceptio, absque impedimento, ritu veteri permittitur. Negociatoribus et quaesturam exercentibus, facultas huc veniendi, reuertendi, hic negotia sua exercendi, quouis diuertendi tuta similiter conceditur. Hac tamen interveniente Conditione, ut ipsi quoque et Successores sui, Nos, nostrosque Successores, in praemissis omnibus, iuxta spónsionem eorum iam nobis datam, intacte Conservare teneantur, non enim alioquin nos etiam obstringimur, his pactis adhaerere. Ad quae singula sancte et inuiolabiliter obserwanda nosmet ipsos obligamus et promittimus. Imo spondemus non transgressuros modo praemisso. Harum nostrarum Vigore et Testimonio literarum mediante. Datum in Oppido Zigeth, die Septima Mensis Martii: Anno Domini Millesimo Sexcentesimo decimo Septimo.

Stephanus Bethlen. Stephanus Buday. Joannes Petrouaj.
de Iktar mp. de Beolsse mp. V. Comes Mar.
Franciscus Ztoyka.
V. Comes Mar.

Stephanus Petrovay, Georgius Kodra,
Lucas Szaplonzay et Georg. Lipezey,
Judices Jurati praedicti Comitatus Maramorosiensis.

Közli *Lugossy József.*

— LII. *Bethlen Gábor a száldobosi savanyúvízben.* — Bethlen Gábornak utolsó betegségéről s haláláról Kemény János terjedelmesen értekezett. Ennek emlékirataiban (Szalay kiadása 138. lap) olvassuk, hogy az Udvarhelyszéki száldobosi savanyúvizet mintegy négy hétig használta. Az Apáczai Encyclopaediájában is feltaláljuk ez adatot kis különbséggel, ahol is a 123. lapon következő adat áll: Németországban sok jó savanyú(bor)vizek vannak, mint Erdélyben is, kik közül az erdővidékiek legnevezetesebbek, melyek mellett a b. e. és mindenfelé tündöklő hírű nevű nagy Bethlen Gábor, halála előtt nem sokkal, medicusi tanácsaiból három holnapig múltott.

Szilágyi Sándor.

— LIII. — *Apaffi Mihály erdélyi fejedelem két rendbeli utasítása Gyulafi László követe számára 1679. és 1682.* — Meghalván Weselényi Ferenc nádor, és az összeesküvésnek tagjai 1671. kivégeztetvén, Leopold a rég várt alkalmat a magyar alkotmány eltörlésére felhasználni elhatározá; mely végre egy, Pozsonyban székelő, és az elnyomottak

birtokai elkobzásával foglalkozó bizottmány nevezetett ki Rottal János elnöksége alatt. Mivel ezen elnyomottak nagyobb részt lutheránusok és kálvinisták voltak, ezek ellen fordult a bosszúállók egész dühe: templomaik elfoglaltattak, lelkészeik elűzettek, s Széchenyi György kalocsai érsek zsoldosok kíséretében a Hegyalját kezdé térítgetni. Ily körülmények között Wesselényi Pál (és nem István Pálma szerint*), az elhunyt nádor öcsésének fia, az Erdélybe menekültek kíséretében, a hajduvárosokkal egyesülve, mindenkép igyekezett ezen erőszakot gátolni; sikerült is neki az ellene küldött német serget minden oldalról visszanyomva, az imént elvett protestáns egyházakat visszafoglalni, és a katolikus lelkészeket boszúját tölteni. Folyt azonban a háború változó szerencsével, az ellenszenv mind inkább nőtt egymás iránt, mely 1673. Ambringen Gáspár János a német rend nagymesterének Magyarország kormányzójává való kineveztetése által éré el a tetőpontját; a hitfelekezetek szidalmakkal, méltatlansággal, gúnyiratokkal illették egymást, a császári párt a protestáns lelkészeket oly térítvények aláírására kényszeríté, melyeknél fogva tisztökről lemondani, vallások mellett szót emelni tilos volt, az ellenkezők kivándorolni kénytelenek, vagy hűtlenségi bűnben marasztaltattak, Triest és Nápolyba gályákra küldettek, bárd, kerék, és karó napirenden voltak. Nincs fogalmunk a tolerancia jelen századában mind azon kegyetlenségekről, melylyel a keresztyén magyarok egymást illették, s mely örökké szégyenfolt marad e nagy nemzet történetében. — Kiűtvén 1675. tájt Leopold és XIV. Lajos között a viszálykodás, Apafi a franciáktól segélyezve felkarolá a bújdosók ügyét, Teleki Mihályra bízván a fővezérséget, kinek visszavonulása után Tököli Imre ragadá meg a vezéri pálcát, ki, midőn nagyobb szerencsével folytatván a hadjáratot, és a császáriak által 1679. indítványozott fegyverszünetet elfogadá, azon gyau alá esett, mintha a császári udvarral egyet értene. Ennek következtében a bújdosók újra Weselényi Pálra veték szemeket; ez nyár közepén ki is jött Erdélyből, de Tököli elfogató versenytársát, és Somlyóra küldé, ahonnan kiszabadulván, táborát Zsibónál vereté. Ezen viszályok között küldé Apafi, követét Gyulafi Lászlót, Veer Mihálylyal a Tököli táborába külön utasítással, melyet itt közlök. Találatik ennek eredtie az Eszterházy család oszlopi könyvtárában Veszprém megyében, a 350. számmal jegyzett kéziratkötetben 268. lap.

Instructio pro Spect. et Magnifico Ladislao Gyulaffi de Rátót, Aulae nostrae Familiari, Primar. ordinis Ablegato ad Castra Hungarorum Pro Deo et Patria militantium expedito, data die 6. mensis 8-br. A. 1679. in Castro nostro Radnóth.

1. Isten eő kglmét ki vivén, veér Mihalj Urmal egjgjtűt, az Hadak közzé, Leveleinket pzentállja; szonkal köszöntse: hasonloképpen Tökölyi Urk is, levelünket meg-adgja.

2. Jelentse meg elő kélmé azt ; hogj méltatlanul okoztatunk mi azzal : hogj ighéretünk szerént , követeinkk Tractára való küldését, mind ez ideig is nem effectualtuk : holott mind annak, megakadékoztatások, s-mind egjébb aránt való , alkalmatlankodásokk , vesseléni Pál és dolgai , voltak akadáljul. Mert követeinket veszedelemre meg nem indíthattuk, securitas, és salvus passus nélkül. Azt peniglen lehozták volt szatthmárig ; de meg értvén, az Magjarok közt való viszálkodást, veseléni Pálk velle egjjet értökkel elszaladását : azokat Bécsbe vissza vitték. Remélvén azt hogj másképpen is ezek által az alkalmatlanságok által az magjari dolgokb. véget vethetnek. Nem mi azért ; hanem veseléni Pál, és velle egjjet értök, szerzették ez nagjjob való akadálljokat. Egjjebaránt is mind jo dolgokk foljtatasab. való gátlodást.

3. Csudálkozással tsudálkozunk azon hogj sem az Fénjes Portához való kötelességekről , sem nekünk sokszor adott hitekről, meg nem emlékeznek : egjmásk adott kötelességeket is szemek előtt nem viselik ; hogj várhattják kedtől dolgokk boldoghittatását ? azok megszeghésivel, akár mellj felé gondolkozzak is ?

4. Mi az oka hogj , nem forog szemek előtt , a kozákokk jelen való példájak ? Kik a Fénjes Portához adott hiteket meg szeghwén ; mi némü boldogtalanságra jutottak ? miben forogjan mostan is dolgok ? tudhattják. Avagj nem hasonloképpen , vagj még rosszabbul is következhethének az Magjardolgok ?

5. Magok egjenlő tettzésből , bé küldött Capikihájok levelét olvassák meg : mitt tartson abb. való irás megérthetik : az is nem az elkezdett haszontalan, és a közönséges jó dolgokat ronto állapotokra, s-az elkezdett hasonlásra ; hanem egjébre mutat.

6. Franciai királj előtt, ma is a dolgok jól foljk ; ugj a Fénjes Portán is : tsak ezek a nagj dissensiok el ne bont(an)ák.

7. Fő Vezér, maga tulajdon levele által tudakozodik tőlünk : az Magjarok állapotjáról, mikorban ? és mint legjék ? melljről, mit tudunk egjebet irnunk, ez rendeletlenségnél, és hozzánk mutatott né-melljek hűség telenségnél, ha jobbra nem fordíttják dolgokat ? magok meg itélhetik. —

8. Nem tudunk mi a követtségek állapotján is el igazodni : mert noha hozzánk követtséggel és levelekkel eljönnek az hadak közül, de alig, avagj nem is, érhetnek vissza a válással, miüdön azzal ellenkező , és azt meghamissító levelekkel, elérkeznek. Igj az első második ; azt harmadik meghazudtato követtség , az állapotokat gázolván ; melljiknek adattathatik méltán hitel. Igazán Csuffságra s-mindenektől meg itéltetésre, méltó állapotok.

9. Veseléni Pálk adassék eleiben , kiküldött Assecurationkra jöjjön bé ; s-bántodása nem léssen : ha hol nem ; mást tőlünk ne várjon : de joszágha s-mindene nélkül el léssen.

10. Monoki urat sok kérésére ki bocsátottuk, de ; ugi hogj oda ki ne késsék ; hanem bé siessen : hogj ha onnét felljül, a securitás és Passus, el érkezik, utánna való váraozással, akadálj a dologb. ne légjen.

11. Várad Passának, Tököli Ur kívánsága szerént irtunk : eö kglme levelünket küldgje meg.

12. Csak eö kglk, alkalmaztask jól magokot, váránk kdtől, Hatals Császártól, s-mi töllünk is sokszor adott hitek szerént, mind jót reménlhetnk. Szükség azért, Kgltek, krasznán kiadott parantso-latunkhoz tartásák, mindenekbe magokat. Egjébaránt ha efféle visz-szalkodással dolgokat rontják : mi sem kd, sem a Fénjes Porta előtt, számot vesszedelmekről nem adunk : magunkot meg mentjük. Vesz-zedelmmk pennig magok, nem mások lesznek okai.

Apafi. mp.

P. H.

A pecséten Erdély címere, közepén az Apafi családé ezen kör-irattal : MICHAEL. APAFI. D. G. PRINCEPS. TRAN. PAR. R. HV. D. ET. SI. CO. Hátirata ez : Apafi Mihálj Atjámk adatot In-structioja az midón az Magyar Táborhoz küldtetet.

— 1682-ben a török célúl tűzte ki magának Magyarország meghodítását. Ezen okból a zultán parancsából Apafi is kénytelen volt őt sergével támogatni ; ki is jött Erdélyből, és augustus havában Füleek alatt táborozott, ahová vetélytársa Tököli is érkezett, a viszály elkerülése végett mindketten a budai pasa főparancsnoksága alatt állottak. Ezt megelőzve július havában Apafi, Gyulaffy Lászlót Bu-dára küldé, magát késedelmességeért némileg kimentendő ; mely al-kalommal adta ki a következő utasítását, mely a fennidézett codex-ben a 272. lapon találatik eredetiben.

Pro Spect. ac Magnifico Ladislao Gyulafi, praecipuo Aulae Nostrae Familiari ad purpur. Vezérüm Budensem ablegato Instructio.

Isten kegyelméből úttját Kgd fel vévén ; az mely végh helye-ken continuallya, azon véghéli tisztetek szonkal betsülettel köszönt-vén, leveleinket psentállya, és utazását segítő succursusakat vévén folytassa uttját hüseges szorgalmatosággal.

Budára érkezvén, az Vezér tihájával legyen szben, és leve-lünket- s-ajándékunkat is néki psentálván, köszöncse becsülettel, és általa audientiát solicitálván, az Vezérral is szembe lenni szorgal-matoskodgyék.

Audentia lévén az Vezértől illendő maga alkalmaztatásával kövesse az szembenlételet, és látogató köszöntésünkel levelünket- s-ajándékunkat is adgya megh.

Az Vezérk szolló levelünk látogató, és megh indulásunknak már eö Ngák értésire adott terminussárol valo ujjab tudositásunkat contineállya, Hatalmas Császárunk parancsolatyához valo készségünk

szerént, eő Ngával valo szembe létünk siettető szorgalmatoskodással edgyütt: melyhez képest ha tudakozik, Kgd. magát alkalmaztat-hatya; - s-alkalmaztassa is kglssen parancsolyuk.

1. Ha egészségünkről kérdést tézsen Hatalmas Császárunk, és eő Nga szolgálatyára szenvedhető egészségbe légyünk megh mond-hatya.

2. Ha indulásunk terminussát kérdésbe hozza: Kgd levelünk tenora szerint megh mondhatya, éjjel nappal szorgalmatoskodunk azon, az mint eő Ngát ez előtt is, eő Nga hozzánk küldött követ Ur hive által tudositattuk, ok vetetlen megh indulhassunk, eő Ngával ma-gunkat- s-Hadainkat Conjungálván Hatalmas Császárunk parancso-lattya szerént valo készségiünket hűséggel cselekedhessük.

3. Ha kérdi miért nem előb? Felellyen Kgd: mivel hogy ez országh vitézli rendej, nem fizetett Hadak, hanem többire egy egy lovas szegény emberekből áll, kiket Postán nem is vihetünk, hogy el ne fogyatkozzanak, és Hatalmas Császárunk fényes thárházáb. tartazo Adaját is ez országb. ezek szokták megh adni; az tábori készü-let, és az adozás is nagy szorgalmatoságot kíván nem lévén többire semmi kereskedésnek alkalmatossága ez országb. hogy ha kiknek valami modgyok lehetne is benne, pénzt szerezhessenek: Elsőb ren-dei pedig ez országb. többire az országh Adoja őszve szerzésébe fáradazo tiszték lévén, az tábori készületre és az Ado körül kíván-tato szorgalmatoskodásra is igen nehezen érkezhethnek: egyéb iránt ha az országh adoját is magunk jelenlétebe őszve nem szerzehetjük, ez országh népe táborozván, semmiképpen az iránt valo fogyotkozást el nem távoztathatjuk, mind azon által éjjeli nappali szorgalmatos-kodásunkal az késedelmet el távoztatni munkálodunk.

4. Tökölyi uram iránt ha mi kérdéseket teszen; igen nagy onsideratioval, és discretioval megh ércse; de az dolgok valósága mellől el mulni igyekezzék: megh mondhatja mind az által részünk-ről nem lehetett semmi panaszsza, noha eő Kglme részéről ellenkező maga alkalmaztatását értettük- s-értjük is naponként.

5. Egyéb dolgok iránt kívántato maga discretioja, és attentioja között, mennyen annak is végére, hol lehatt az Vezérrel valo szembe lételünk, és Hadainknak is conjungálása: hogy ahozképest folytathassuk előttünk álló dolgainkat.

Conclusio. Mit kívánnyon, és hozzon az szükséges alkalmatos-ságh, azt megh nem határozhatván bizzuk az occurrentionkat eő Kgme hűseges maga alkalmaztatására meg nyugodván abb., hogy valamit maga discretioja, és szorgalmatoskodása által elkövethet, és érthet fogjotkozáss. nem lészen. Isten pedig eő kgmét békességgel hordozván, hozza kívánotos válosszal, és hirekkel is hozzánk. Datum in Civite Nostra Alba Julia die 3. July A. 1682.

Apañ mp.

P. H.

A pecséten az erdélyi címer, közepén az Apafi családé, ezen körirattal : MICHAEL. APAFI. D. G. PRINCEPS. TRAN. PAR. R. HV. D. ET. SI. CO. Hátirat : Instructio pro Illmo Comite Ladislao Gyulafi ad Purpurat. Vezirium Ablegato in A. 1682.

Gróf Eszterházy János.

— LIV. — *Gyulafi László, az erdélyi hadak főkapitánya fizetéséről szóló egyezmény.* — 1684-ben Gyulafi László az Apafi hadának főkapitánya lett. Érdekes az évi fizetéséről szóló conventió, mely szinte a fenn idézett codexben találhatik eredetiben :

Conventio Spectabilis ac Magnifici Ladislai Gyulafi de Rátot Exercituum nostrorum Campestrium Supremi Capitanei cujus Annus incipit die 6. Junii Anno 1684.

Leszen kész pénz fizetése Esztendeigh négy száz foint fl. 400.

Ruházattjára nyolez sing Angliai poszto Ul. . . no 8.

Magának eő Kglmek Fejér czipoja kettő. c. L. Alb. 2.

Bora asztali három Iteze no 3.

Praebenda czipoja harmincz c. lib. com. no 30.

Praebenda bora négy iteze no 4.

Husa tizenött font . . . c. libr. no 15.

Boráértt. Buzájaértt. Zabjáértt. az nagy Szőlösi mindennemű Dézma etc.

Datum in Citte nos. Alba Julia die Anno ut supra

Apafi mp.

1685. 1. Januar. levált
eő Nga két ho p. fl. 100.

1684. Die 22. Xbris
leválta nyolez sing
Angliai posztoját eő
Nga. ull. 8.

És így tovább ezen időnkénti nyugták 1688. első septemberéig terjednek. — Ezen Gyulafi László volt még erdélyi tanácsnok, és marosszéki főkirálybíró, 1694-ben sept. 17. gróf lett, erről a diploma a kolosvári gr. Eszterházyak levéltárában van); felesége Gyerőfi Borbála, fia : gróf Gyulafi László elébb udvarhelyszéki főkirálybíró, később, 1741., erdélyi udvari korlátnok és belső titk. tanácsos, meghalt Bécsben 1754. sept. 26. és vele a rátóti Gyulafiak vég fuisarjadéka sírba szállott. Felesége báró Haller Éva, kitől egyetlen leánya Borbála felesége lett gróf Eszterházy Dánielnek.

Gr. Eszterházy János.

— LV. — *Rác dölások a Rákóci támadásban.* — A múlt század elején a Rákóci-forradalom alkalmával történt rác pusztításokhoz a ceglédi levéltárban következő két érdekes adatot találunk : „1703-ban, midőn a rácok pusztították Cegléd városát, Kádas János és Vágó András jelenlétekben veszték össze a Gogány szélibe, amidőn másodszer jöttek a Mélusok marhájáért a rácok, akkor szorították a templom keretésébe a népet is, mivel akkor öltek

meg két rácot a Gogány szélébe, a rákok kivánták a két megölt rácnak díját a nagykőrösiektől. Beretvás János bíróságába kijöttek három, Halász és Farkas, megállottak a megölt rákok felett, tagadták, hogy nem a nagykőrösi határba, hanem a ceglédibe vagyon. Mondották, azonnal a rákok bejöttek Ceglédbe, azonnal főbíráját Bóbis Gergelyt, Vágó Andrást, Jámbor Istvánt, mint juhok pásztorát, köztöze vitték a rákok a helyre, csakugyan el sem is bocsátották meddig a vérbírságot le nem fizették, 300 frtot.⁴

Továbbá a ceglédi első számú jegyzőkönyv 111. és 112. lapján olvasható adat szerint a ceglédi tanács a budai apácákna mint földesurok fejedelemasszonyától relaxációt kért. Azon okok közt, melyekkel e kérelmet támogatták, a következő is előfordul: *Tum vero miserabili illo et nunquam satis deplorando Anno D. 1709. d. 3. Pentecostalium 7 et aliis vicibus a Ratzianis tum in personis plusquam 73 tum in bonis ac clenodia, internis et externis judicabilis ruinatio clementer considerata . . . stb.*

Közi *Szilágyi Sándor.*

ADALÉK A NÉPSZOKÁSOK ISMERETÉHEZ.

Kis leányok, nyáron, magok között így is játszanak s mulatnak.

Megfognak egy kis pöttögetett piros, héjas rovar, szabadon mászni hagyják a gyöpen vagy kezeiken. Néki danolnak: „*Buda Buda bácsi, merre visznek férjhez*“ — s ezt addig ismétlik, valámíg a bogárka repülni nem indul valamely irány és táj felé, s arra viszik.

Most röpítenek egy második leánynak, azután harmadiknak, stb.

Edvi Illés Pál.

IRODALMI NAPLÓ.

— *Encyclopaediai munkák.* — *A Magyar Tudományos Akademia 1860. oct. 12. tartott Ünnepélyes Közülésének s az oct. 13. tartott Széchenyi ünnepélynek Tárgyai.* (Az Évkönyvek X. kötetének 1. darabja). Pest, Emich bet. 1860. N4r. 122 l. Füzve I ft 50 kr.

Tartalma: 1. Megnyitó beszéd *gr. Desseffy Emil* elnöktől. 2. Az akad. történetei 1860-ban *Toldy Ferenc* titoknoktól. 3. A magyarok Rómában 1350-b. *Wenzel Gusztáv*tól. 4. Gróf Kemény József emlékezete, *gr. Mikó Imrétől*. 5. A magyar alföld alakulása földtani tekintetben *Szabó Józseftől*. 6. Bárá Wesselényi Miklós emlékezete, *gr. Teleki Domokostól*. 7—15. Jelentések az akadémiai pályázatokról. 16. Az akad. új és függőben levő jutalomtételei és pályázási szabályai. 17. Gróf Széchenyi István emlékezete *b. Eötvös József* alelnöktől. 18. Széchenyi emlékezete, költemény *Arany Jánostól*. 19. Az elnök végszavai. 20. A XXI. nagygyűlésen választott tagok névsora.

A Magyar Tudom. Akadémia Évkönyvei. Tizedik kötet III. darabja: *A Deákmonostori XIII. századi Román Basilica.* Hely- és műtörténeti Monographia. Írta *Ipolyi Arnold.* Pest, Emich bet. 1860. N8r. 116 l. és hat, részben színes, körajzi táblával, füzve 2 ft.

E jeles mű nem csak régi geographiánk egy nagy érdekű momentumát vezeti elénkbe, nem csak egy figyelembe sem vett nevezetes hazai műemléket ismertet meg a műtörténeti eruditio teljes készületével, hanem egyszersmind általános érvényű bevezetés a középkori architektura históriai és műismeretébe, ezen újdont-új tudomány mai állása szerint, mely nem csak az archaeológgra mellőzhetetlen, de világos szép tárgyalásával minden, hazája műveltségtörténete által érdeklett, hazafinak mint tanulságos és élvezetes olvasás ajánlható. Egészen más szemmel fogja az e munka által felavatott olvasó tekinteni azon nem kevés, de eddig, érdemlett figyelem nélkül hagyott, műmaradványainkat tekinteni, s nem ritkán oly gyönyör-érzésre képesítettetni, melyet az avatatlan nem is sejt, levén neki az, mitől az ismerőnek keble dagad, nem egyéb, mint — egy néma darab kő.

Budapesti Szemle. Szerk. és kiadja *Csengery Antal.* Pest 1861. XXXVIII. és XXXIX. füz. vagyis a XII. kötet. 1. 2. füzeté N8r. 1—238. l. Tíz füzet ára 10 ft.

Tartalma: 1. Az Anjouk és Míveltségünk. A m. kir. egyetem által koszorúzott pályamű *Vass Józseftől.* Első közlemény: bevezetés; első rész: a magyar nemzet anyagi állapotja: nemzeti szorgalom; pénzügy; közótalom. 2. Olaszország újabb történetei *Reuchlin* után. II. közl. 1820—48. *Jánosi Ferenctől.* 3. A középkori építészet, II. közl. *Henszlmann Imrétől.* 4. *Pitt Vilmos*, *Macaulay*nak halála után megjelent műveiből. 5. Akadémiai ülések oct. 29-től az év végeig. 6. Irodalmi Szemle, s ebben *Hornyik* „*Kecskemét városa története*“ és *Horváth Mih.* újra dolgozott jeles történelme ismertetve, úgy az angol clubboké *Esquiro*s *Alfonz* után.

— I r o d a l o m. — *A Magyar Nemzet Classicus Irói.* Pest, *Heckenast G.* 1861. Második folyam 4—5 kötet, vagyis: *Kölcsey Ferenc Minden Munkái*, második bővített kiadás *Toldy Ferenc* által. VI. VII. kötet: Törvénytörvényi és politikai beszédek, Országgyűlési izenetek, Országgyűlési napló 1832—3. Srétben 163 és 249 l. — *Zágoni Mikés Kelemen Törökországi Levelei.* A szerző saját kéziratából életrajzi értekezéssel közli *Toldy Ferenc.* I. köt. 224 l. (a gyűjtemény 10 kötetes folyamának ára 5 ft. — E folyam további kötetei tartalma: *Kölcsey Munkái VIII-dik kötete*: b. *Wesselényi Miklós* védelme és Levelek; *Mikés II-d. kötete*; *Bajza Munkái I. és II. kötete*).

Csokonai Vitéz Mihály Stremleke. Két rajztáblával. Közli *Bereg-szászi Pál.* Debrecen, a város nyomd. 1860. K8r. 60 kr.

Gedichte aus Ungarn patriotisch-lyrischen Inhaltes, in die deutsche Sprache übertragen durch *Stephan Graf Pongrácz.* Pressb. 1861. *Janig* könyomata. N8r. 85 l.

Ötvenegy költemény Vörösmarty, Bajza, Kölcsey, Kazinczy, Császár, Lukács Pál, Berzsenyi, Garay, Erdélyi, Petőfi, Eötvös, Kisfaludy Sándor, Virág, Vachott Sándortól. Nem hiányzanak itt sem helyenként némi apróbb szabatlanságok, de egészben hűség s érzeménnyel dolgozott a fordító, s a jobbak közé sorozandó azok között, kik költészetünket a külfölddel ismertetni kívánták. Új átnézés után megérdemelné e füzet a nyomtatást, mert, e nehezen olvasható köiratban, úgy látszik, csak ismerősei körének szánta azt szerzője.

Zuruf. Aus dem Ungrischen des *Michael Vörösmarty*, vom Prof. *Joseph v. Machik*. Pest, 1861. 8r. 4 l. 5 kr.

A Szózatnak kétségkívül legjobb német fordítása valamenyi közt.

— Irodalom történet. — *A régi Görög Irodalom Története*. Müller K. O. és Donaldson után angolból Récsi Emil által. Első kötet, Pest, Emich G. tulajdona. 1861. Nsr. öszv. 461 l. füzve 3 ft.

Kell-e még ma is az irodalomtörténetnek tanulságos, sőt nélkülözhetetlen és gyönyörködtető voltát hirdetni, midőn az, az öszves mívelt világ által a polgári históriával azonegy fokra rangoztatik? Kell-e emlékezetbe hoznunk, hogy az emberi szellem működésének — a költészet, a bölcsészet, a történetírás terén — fejleményei nem kevesebbé főtasak, mint a társadalmi élet terén ható ethikai és kül-erői momentumoké? S kell-e e téren a keresztyén világra nézve épen a görög irodalom története első rangú fontosságát vitatni, miután a keresztyén világ öszves culturájának első s legmélyebb alapja, közvetlenül vagy közvetve, kétségkívül a hellen nép mértékadó szellemében van úgy, hogy nincsen tudomány s művészet, melynek organikai fejlődését, a görög irodalom ismerete nélkül, teljesen érteni lehessen. S még is, mely szűk s elégtelen mind az, mit ez irányban irodalmunk bír! Budai irodalomtörténete óta, mely nem egyéb nevek és címek sorozatánál; Szvorényié óta, mely csak iskolai rövidlet, csak néhány világtörténelmi munka az (Bajza, Maar, Cantu ford.), mely e tudomány mai állásáról nyújt némi fogalmat: de nagyobb, tárgyát tüzetesen előadó munkánk nincsen. Valódi s mély szükségét pótol tehát a Müller-Ottfried-Donaldson féle munkának irodalmunkba áttültetése. A tudományos vizsgálatok jelen állása magasságán áll az; de nem csak az eddig nyert eredmények, hanem saját beható studium alapján állítja elénkbe, nem az adatyomozás száraz modorában, hanem a valódi történész művészi alkotásával s eleven lelkes felfogásával, a görög nép szelleme fejleményeit és műveit, azoknak a nemzeti jellemből és történetből organikai kifejlését, s így a nemzeti állapotok, erkölcsök, gondolkodás és érzésseli szükségképeni összefüggését tartva folyvást szem előtt, s oly konkrét, világos, eleven ecsettel, mely e gazdag ragyogó képet magát is valódi *szépművé* teszi. Midőn tehát a választást mint a legszerencsésbet üdvözöljük — oly munkára esvén az, mely nem csak tudományosan kielégítő, hanem

műbecsével és szépségével hivatott, a görög, sőt általában az irodalomtörténetet nálunk megkedveltetni — nem tagadhatjuk meg magunktól azon óhaját kifejezését, bár a szakavatott fordító azon aesthetikai gondot fordítaná a hátralevő két kötetre, mely képes legyen az eredetinek érdemét teljesen éreztetni; valaminthogy a nyomdai hibátlanságot is ily munkában nyomosan sürgetni el nem mulaszthatjuk.

— *Classica literatura.* — *Hellen Remektrók* magyar fordításokban. VI. kötet: *Homer Iliáda*, V—IX. ének. Görögből fordította folyóbeszédben *Télfy János*. Pest, 1860. Lampel Róbert. 16r. 101—200 l. Füzve 40 kr.

Romai Remektrók magyar fordításokban. XI. kötet: *Tacitus Agricólája és Germániája*, ford. *Télfy János*. Pest, 1861. Lampel Róbert. 16r. 83 l. Füzve 40 kr.

Virgil Eneisze, magyarítá *Sebők Arkád*, pannonhegyi bencés és tanár. Esztergam, Horák Egyed tulajd. 1860. N8r. 294 l.

S így immár teljesen bírjuk a romai epika e mesterművét, s költői nyelvünk mai állásához mértén szép és hű fordításban. Voss is esmételve javított homéri fordításain: óhajtjuk, hogy Sebők úr se tagadja meg első, lelkes rohammal véghezvitt, munkájától a folytonos javító és szépítő gondot, hogy megtartsa azon tér birtokát, melybe magát oly szerencsével beiktatta. Érdemli azt a Virgil költeménye s a maga jóneve egyformán.

— *Szépirodalom.* — *Két Nőszív*. Regény. Írta gróf *Batthyány Arthúrné*. A franczia kéziratból fordította *Toldy István*. Pest, Emich G. tulajdona. 1861. 8r. 232 l. Füzve 1 frt 30 kr.

Egy végig érdekesen szőtt elbeszélés, s tükör mely a magyar asszonyt olyanok mutatja fel, milyennek lennie — kellene.

— *Nyelvtudomány és nyelvkönyvek.* — *Magyar Nyelvészet*. Szerkeszti *Hunfalvy Pál*. Ötödik folyam, VI. és utolsó füz. Pest, kiadja Osterlamm Károly. 1860. N8r. 449—560 l. Az egész folyam ára helyben és postai szétküldés mellett is 5 frt 25 kr.

Tartalma: Nyelvészeti hulladékok, *Budenz József*. Ballagi értekezéséről „a m. nyelvészkedés köré“, *Hunfalvy*. A szanszkrit igeidők a magyarra viszonyítva, *Budenz*. Fábíán István Finn Nyelvtana, *Hunfalvy*. A magyar „talan, telen“ képzőről, *Budenz és Hunfalvy*. Az Akad. Értesítő 1851—5. és 8-ki folyamaiban összehasonlított magyar szók jegyzéke. — Cím, tartalom és név s dologmutató a M. Nyelvészet ötödik folyamához.

Magyar Nyelvészet. . . Hatodik folyam I. II. füzete, 1—160 l.

Tartalma: A M. Nyelvészet politikája 1861-re. *Hunfalvy*. A görög nyelv nyomai a magyarban, *Torkos Sándor*. Dr Lichtenstein Pasiológiája, *Torkos*. Hangviszonyok az áltaji nyelvekben, *Fábíán István*. Nyelvészeti hulladékok, *Budenz*. Török olvasmányok, *Budenz*. Fábíán finn Mondattana, *Hunfalvy*. Koczányi magyar igeidőről észrevételek

u. az. Pázmány Kalauzának nyelvészeti ismertetése, *Lauchsz Lőrinc*. Hasonlatok, *Szilády Aron*; észrevételek ezekre *Budenz*től.

Midőn itt utolszor van alkalmam e valóban tudományos szellemű folyóiratot a magyar nyelv minden tanulmányozóinak figyelmébe, s a m. nyelv minden barátja pártfogásába ajánlani: ki akarom mondani, hogy — bár némely egyoldalú vagy korai nézet- s számos egyes állításban vele egyet nem érthetek — nyelvtudományunk egy új időszakát látom általa megállapítottnak, s oly alapokon, miken kívül nincs üdvösség. Minden elfogulatlan, részrehajlatlan nyelvvizsgáló meggyőződhetett e masszája után a tényeknek, melyek e gazdag tárban lerakvák, hogy nekünk a magyar nyelvnek nem csak anyagát, de formáit is, nem szabad többé — mint mondani szokták — egyedül a magyar nyelvből fejtegetni. Ha magyar nyelvtudományt akarunk, a *scythia* (altaji) nyelvtudományt kell elébb megteremteni segítőnk: miben a „M. Nyelvészet“ már is halhatatlan érdemet tett; s azt a nagy közösséget kell kimutatnunk az utolsó íziglen, mely e nagy és nevezetes nyelvosztály tagjai közt van, mely épen nem kevesebb nemes a nemesbséget oly fenjen követelő indoeurópai nyelvosztálynál. Azt a közös ösnyelvet kell tudományos úton halottaiból feltámasztanunk, mely az egész *scythia* család anyja: akkor fogjuk biztosan, öncsalás veszedelme nélkül, nyelvünk minden fontos kérdéseit kimagyarázhatni, s egyszersmind azon feltűnő tényt, mely nyelvünk bámulatos érintkezéseit tünteti fel az indoeurópai nyelvosztálylyal, szabatosan meghatározhatván, egy úttal nyelvünk őstörténelmét, mely a nemzet őstörténelmére is biztos világosságot vetend, meghatározhatnunk. Hidegség, makacsság, gúny ezentúl se ijesztsze vissza e nemes munkásokat, kik már egy tekintélyes iskolát képeznek, kiknek igyekvései már Európa által becsültetnek, s kiké — mert az igazságnak végre is győzni kell — az egész jövő.

A *Magyar Nyelv rövid Tan- és Ismétlőkönyve*, nagyobb részint az I. és II. nyelvgyakorló és olvasókönyvekbeni szabályokra alapítva. Írta *Fischer Náthán*, főelemi iskolai (értsd: elemi-iskolai fő-) tanító. Pest, Osterlamm K. tulajdona. 1861. 16r. 164 l. 40 kr.

Magyar Alváry *), azaz Latin Nyelvtani szabályok a nevek neméről, ejtegetéséről, az igék múltja és hanyatjáról, és a hangmértékről, számos példakkal felvilágosítva és rövid verstannal ellátva a gymn. ifjuság számára emlézeti tárgyul írta *Mutschenbacher Alajos*. 2-d. kiad. Pest, Emich tul. 1861. nagy 8r. 99 l. Füzve 70 kr.

Latin Hangmértéktan. Az Alvari-féle latin versezet nyomán a tanodai ifjuság számára írta *Cserkúti Czech József* k. r. tanár. 2-d. jav. bőv. kiad. Szeged, Burger bet. 1860. n8r., 16 l. 10 kr.

*) Engedelmet! Ez az „*Alváry*“ történetesen nem *Alváry*, s nem magyar, hanem portugál jezsuita, ki a XVI. században élt. Ne tegyük a nevüket nevetség essé.

Kulcs, vagyis angol fordítása az Ollendorff tanmenete szerint készített angol nyelvtanomban foglalt magyar gyakorlatoknak. Írta *Dallos Gyula*. 2-d. kiad. Pest, Lampelnél, 1860. 8r. 46 l.

Angolmagyar és Magyarangol Szótár, minden angol szónak a magyar hangrendszeren alapuló kiejtésével, a sajtáságos Shakspeare-ki-fejezések külön megjelölésével, és két rövid nyelvtannal, a legjobb forrásokat fölhasználva írta *Dallos Gyula*. Angolmagyar rész. I. füzet. Pest, Ráthnál, 1860. k8r. (Angol nyelvtan elemei 31 l. Szótár 1—128 l. két hasábon A—Crack). Az első kötet (3 füzet) ára 2 frt 50 kr.

— Nevelés, ifjúsági iratok. — *Néptanítók Könyve*. Prot. nevelészetű közlöny. Szerk. és kiadják *Szeberényi Lajos* és *Vince Sándor*. Az új folyam I. köt. VI. füzete. Arad, 1860. Réthy gyorssajtóján. 8r. 145—288 l.

E füzettel a negyedik, v. új folyam első kötete be van rekesztve. Tartalma: Mikép vezéreljük növendékeinket honszeretetre? *Vince S.* A német tanítók 11-d. nagygyűlése. Ismét egy hang a külföldön iskoláügyiünkről. *Kállay Istvánnak* üdvöt *Szeberényi Andor*. Tárca.

Néptanodai Oktatástan. Gondolattöredékekben. Tanodaigazgatók, tanárok, tanítók, nevelők, szülők és nevelésbarátok számára *Kellner Lajos* után magyarította *Kempelen Győző*. Szeged, Burger tul. 1860. N8r. 217 l.

Illendőségtan és életre hasznos tanuságok. Írta *Sasku Károly*. Harmadik kiadás. Pest, Heckenast bet. Szerző tulajdona. 16r. 415 l.

Hervadt Bokréta. Volt növendékeinek emlékül *Lukács Pál*. Pest, 1861. kiadja *Osterlamm Károly*. (Lukács Pál Gyermekiratai III-dik kötete). 16r. 60 kr.

Kegyeletek Oltára, a világtörténelem drágakő-darabjaiból építette *Boross Mihály*. Második kötet, 1—2 füzet. Pest, Osterlamm tulajdona. 1859. 16r. 102 l.

Történeti-erkölcsi anekdoták.

Szent István, MO első királya. Mindkét nembeli kathol. ifjúság számára írta *Remellay Gusztáv*. Szeged, 1860. Burger bet. 16r. V és 151 l.

Emléklap a kecskeméti kegyesrendi feltanodának 1859. évi oct. 1. történt megnyitási ünnepélyéről. Az intézeti könyvtár javára kiadta *Horváth Döme*. Kecsk. 1860. Szilády bet. 8r. 22 l. 20 kr.

— Történelem s rökön. — *Világtörténelem*. Írta *Cantu Caesar*. A VII. turáni olasz kiadás után. Kiadja a Szent-István-Társulat. Ötödik kötet. VI. korszak. Pest, 1860. Kozma bet. N8r. 1—480 l. Füzve 2 frt.

Egyetemes Világtörténel a felsőbb gymnásiumi ifjúság használatára. Szerkesztette *Schröck Ferenc*. II. kötet: Középkor. 2. jav. kiad. Pest, 1861. Kilián tul. N8r. 187 l. Füzve 1 frt.

Nem a közönséges iskolakönyvek sorába tartozó huszadik compiláció tizenkilenc előbbi compilációból. Szerző, tárgyát, szeretettel

tanulmányozta, s lelkesen reproducálja. E könyvből a fiatal s nem fiatal olvasó nem csak tényeket tanul, hanem gondolkodni is a tények politikai s erkölcsi tartalma körül.

— *Monumenta Hungariae Historica.* — [Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a M. Tudom. Akadémia Történelmi Bizottmánya. *Második Osztály.* Írók. Kilencedik kötet: *Verancsics Antal Összes Munkái*, közli *Szalay László*. Hatodik kötet: *Vegyes levelek 1538—1549.* Pest, 1860. N8r. VI és 373 l. Füzve 3 frt 15 kr.

E kötet a Monumenták negyedik folyamának első, vagyis az összes gyűjtemény, 13-d. kötete. Mindenik, négy-négy kötetből álló folyam ára 10 frt 50 kr újp. — (Az Írók osztályának VII. és VIII. kötete sajtó alatt van s később jö ki, ennek foglalatja: XVII. századbeli magyar történetírók Kazinczy Gábortól, u. m. Illésházy István nádor, Mikó Ferenc, Gyulaffy Lestár és Szamosközi István történetírásaik).

Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. Simor János győri püspök kegye tolása mellett kiadják *Ráth Károly és Dr Römer Flóris*, m. akad. tagok. I. füz. Győr, 1861. Sauervein Géza bet. N8-r. 96 l. Füzve 1 frt.

Tartalma: Sebesi Ferenc budai követsége 1658; Asszonyfai okmánytár; Céhszabályok; Komornyik Istv. holmiának összeírása 1597; Levelek a XVII. századból — *Ráth Károlytól*. Egy győri Corvín-féle codex; Klempai ájtatos alapítványok; Nyéki Vörös Mátyás énekei a B. Szűzhöz; Kesző 1592; Egyveleg — *Römer Flóristól*.

Ha minden egyházmegyében oly tanult s buzgó férfiak környeznek a püspöki, káptalani s egyéb levél- és könyvtárakat, mint a Győri Füzetek írói; s egyszersmind oly áldozatkész tudomány- és művészetbarátok ülnének a főpásztori székből mint Győr mostani püspöke, ki kormányzása e kevés éve alatt már nem csak egyházi, köznevelési és humanitási, hanem szépművészeti téren is eltörölhetetlen nyomait hagyta fenkölt érületének; — vagy inkább (mert vannak a haza sok vidékén gondos kutató férfiak és nemes irányú főpapok) ha mindenütt találkozónék ily indítványozó lelkeség és munkakészség, mely főpapjaink pártfogását kinyerni és kiérdemelni igyekeznék; és így vagy húsz oly kisebb középpont támadna a hazában, ahonnan koronként ily Győri Füzetek indulnának ki: tíz rövid év alatt mily sikert tapasztalnánk tudományosságunkban! Mindenütt új nevendékei merülénének fel a hazai Klónak, az archivális és archaeologiai tudomány szerte a hazában elterjedne, és míveltetvén előmozdítatnék, historiai és műemlékeink nem csak napvilágra jutnának rejtekeikből, hanem az elszórottak vagy veszendőfélben levők megmentetnének s a tudománynak visszaadatnának; e publicációk, helybeli érdekből is felkarolva, új közönséget teremtenének, s a tudomány tárháza nagyszerűen gazdagíttatnék. S mely mérsékelt — s az ily füzeteknek csak mégis némi keletök levén — mely csekély s mind csekélyebbre olvadna le az egyes pártfogókra háramló áldozat! Minden

ily kis középpont lassanként egy-egy kis historiai egyesületté alakúlna, s valóban — tíz év alatt historiai intelligentiánk arányos magasságon állana a számos ily organumokkal bíró Német- és Franciaországéval. — Ó bár a győri főpap nemes példája kezdetévé lenne egy ily szép kornak!

— *Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok.* Szerkeszti és kiadja *Veszely Károly*, károlyfehérvári gymn. igazgató és szentszéki jegyző. Első kötet. Kolosvárt, a kath. lyc. bet. 1860. N8r. 436 l.

Örömmel látjuk a főleg akademiánk példáján megindult kútfőkeresést, gyűjtést, kiadást az egyháztörténelem mezején is követettni. A jelen kötet az erdélyi kath. egyház külső és erkölcsi történeteire fontos irományokat és actákat hoz: 1. Egyh. constitúciók a XVII. és XVIII. századb. 2. A gyergyó-szentmihályi egyház regestruma. 1586—1672. 3. Erdély vallást illető törvénycikkei 1543—1689. 4. egy gazdag s érdekes okmánytárt. A kiadó helyes elő-, utószókat és jegyzéseket szórt a beces anyag közé.

Magyarország Történetének Forrásai, Magyarország alapításától a XVI. századig, fordítva s bírálati jegyzetekkel ellátva. I. kötet. Az Árpádházi vezérek és királyok kora 889—1300. I. füzet: *Béla király Névtelen Jegyzőjének könyve* a magyarok tetteiről. Ford. *Szabó Károly*. Második kiadás. Pest, 1860. Nt. 00 l. — II. füzet: *Rogierius mester váradai kanonok Siralmas Éneke* Magyarországnak IV. Béla kir. idejében a tatárok által történt romlásáról. *Tamás* spalatói esperest: a tatárjárás története. Nagy-Magyarország dolgáról *Richard* döméstől. Ford. *Szabó Károly*. Pest, 1861. Ráth M. N8r. VI és 101 l. Füzve mindenik füzet 1 frt.

A kútfők nem csak a történetvizsgáló és író, hanem minden történetkedvelőnek folynak. Semmi sem költi és táplálja a történelmi érzéket inkább, mint azon közvetlenség, melylyel ezek az olvasókra hatnak. Ezért fordítják más nemzetek is kútfőszerű íróikat; ezért kezdtek a mieink is már régebben: Anonymust kétszer, Küküllői Jánost, sőt Istvánfit is (bár ez még mind eddig az egyetemi könyvtár kéziratai közt nyugszik). Szabó úr oly szoros ismeretséget kötött ősrégi hazai krónikáinkkal, hogy tán senki annyira mint ő tolmácsokul hivatva nem volt. Nem kevesse emelik kiadványai értékét beces, sőt kritikai realjegyzései is. Legközelebb *Kézai Krónikáját* várhatjuk *Lévai József* közreműködésétől.

Béla király Névtelen Jegyzőjének idejekora és hitelessége. Oklevelek, egykorú és közelkorú kútfők szerint bírálta és értelmezte *Podhradsky József*. Buda, 1861. Bagó Márton bet. N8r. 430 l.

— *Magyarország Története Szalay László által.* Első kötet, második kiadás. Pest, 1861. Lauffer és Stolpnál. N8r. XIV és 322 l. füzve 4 forint.

Kilenc eszt. múlva egy második kiadás e mesteri műből (sőt Horváth Mihályéból húsz év múlva)! Valljuk meg: furcsa historiai

nemzet vagyunk! De higyük, hogy ez másképp lesz, s reményljünk. A szerző e kötetben, mely a nemzet Európába érkezésétől az aranybulla megalkotásáig megyen, helyenként újabb vizsgálatok eredményeit hintette be, s egy szép, mondhatjuk megillető, előszóval vezette azt be.

A Magyarok Östörténelme. Írta *Jósika Miklós.* 3 köt. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv. 1861. 8-r. 300, 330 és 332 l. Füzve 6 frt.

A húnok, avarok és Magyarország elfoglalása történetei.

— *A Párthus és Hünmagyar Scythákról.* *Bartal György.* A szerző arcképével s rövid életrajzával kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1860. Emich bet. N8r. VII és 67 l. Füzve 60 kr.

Különnyomat az Új M. Muzeumból.

A Magyarországi Szerb Telepek jogviszonya az államhoz, Szalay László által. Pest, kiadja Heckenast G. 1861. 8r. 143 l. füzve 1 frt.

Fiume a Magyar Országgyűlésen, Szalay László által. Pest, 1861. kiadja Ráth Mór. N8r. 24 l.

A Horvát Kérdéshez. Szalay László által. Pest, 1861. Lauffer és Stolp. 8-r. 94 l. Füzve 80 kr.

Tömött, világos, meggyőző történelmi és közjogi fejtegetései a fontos kérdéseknek, azon inposáns nyugalommal, melyet, szemben a lázadással, hálátlansággal s historiai akart hazudságokkal, csak a jogos állás érzete, s az erkölcsi és műveltségi felsőbbség adhat.

Magyar Krónika. Írta *Andorlaki Máté.* Pest, Osterlamm K. 1861. 8r. öszv. 200 l. füzve 60 kr.

— *Magyarország Családai* címekkel és leszármazási táblákkal. Írta *Nagy Iván.* 31—36. füzet VI. kötet vége, 481—568 l. és VII. kötet eleje: 1—384. *) *Kubinyi—Mednyánszky.* N8r. Minden kettős füzet ára 1 frt 70 kr.

Az újonnan megbírált Magyarországi Crouy nemzetség négy okiratának időszámítása. Vizsgálta *Dr Érdy János.* Pest, 1861. Kozma bet. N8r. 28 l.

Magyar Hölgyek Életrajza. Írta *Kulini Nagy Benő és Sárváry Elek.* Debrecen, 1861. Csáthy bizományá. N8r. 304 l. Szilágyi Erzsébet arcképével 3 frt.

* — *Magyarország és Erdély eredeti képekben,* rajz. Rohbock Lajos, írta *Hunfalvy János.* Első szakasz: Magyarország. Második kötet. Darmstadt, 1860. kiadja és nyomtatja Lange G. Gy. Pesten, Lauffer és Stolp bizom. 49—52. szám. N8r. 97—128 l. finom acélmetszettel 2 frt 10 kraje.

Nem vásári, hanem komoly igyekvéssel készült helyrajzi s hely

*) A boríték címei szerint: VIII. kötet 3. 4., és a IX. köt. 1. 2. 3. 4. füzete. — Csakugyan kívánatos volna ez iszonyú zavart megszüntetni, s a címet a valósággal valahára öszhangzásba hozni! A filentésre semmi szükség ily becses munkánál. Így is úgy is négy füzet 3 frt 40 kr, s ki drágállaná azt, akár több akár kevesebb kötetre van azonegy tömeg osztva!

történeti munka, melyet nem annyira részletes pontossággal (mi a kis alaknál fogva nem is oly fontos) mint egészetes helyes felfogással felvett, gyönyörű technikával kivitt tájképek díszesítenek, s a szöveggel együtt méltóvá teszik a munkát, hogy minden hazai könyvtárt ékesítsen.

Kecskemét város Története Oklevéltárral. Hornyik János által. Első kötet, 6 pécsetrajzzal. Kecskeméten, Szilády bet. 1860. Szerző tulajd. Sr. XVI és 279 l. füzve 1 frt 50 kr.

Egy szorgalmas, józan vizsgálónak kútfők alapján kelt dolgozata. A Dunatiszaköz régiségei előrebocsátása után, Kecskemét városa töredékes története következik a mohácsi vészig, de mely annak jelentékenységéről tanúskodik már a törökvilág kora előtt. A 1731-ig menő oklevéltár többnyire kiadatlan okmányokat hoz.

Kis-Kán-Halas város Története. Írta Tooth János. Jegyzetekkel s oklevéltárral ellátva kiadta Szilágyi Sándor. Pest, Pfeifer Ferd. bizománya. 1861. Nr. IV és 124 l. füzve 1 frt.

Harmadik kötete a Lugossy, Szabó Károly, Szilágyi István és Sándor által kiadott „Történelmi Emlékeknek, a magyar nép közsé- gi és magán életéből.“ Ebben is, mint az elébbieken, számos a közsé- gi életre s adóügyre tartozókon kívül, az országos, különösen a Rákóczi támadást érdeklő, dolgok találhatnának.

— *Lengyelország bukása.* Történetrajz. Raumer után fordítá Horváth Döme. Kecskemét, nyomt. Szilády, 1859. 12r. 104 l. füzve 60 kr.

Szigorú igazságszeretettel s lelkesen rajzolt kép, melyet minden magyarnak ismernie kellene.

A Hitújítás Bajnokai. Egyháztörténeti Képesarnok. Írta Boros Mihály. I. füzet: Vikleff János. II. f. Husz János. Pest, 1861. Kiadja Osterlamm Károly. 16r. XV és 78, meg XVI és 86 l. Mindenik 20 kr.

— *A Földrajz elemei az algymn. és ipartanoda alsóbb osztályai számára* írta Batizfalvi Istv. Harmadik javított s hazánk viszonyaihoz alkalmazott kiadás. Pest, Osterlamm tul. 1861. 8r. 115 l. 50 kr.

1861, de még az oct. 20-ka előtti Magyarország!

A Magyar Királyság Földrajza az alkotmányos felosztás szerint, iskolai s magán használatra írta Batizfalvi István. Pest, Osterlamm K. tulajd. 1861. 8r. 135 l. füzve csak 40 kr.

Jelenleg a legbővebb s legpontosb földirati tankönyv az ös- ves magyar birodalomról. Egy második kiadásban a horvát tartomá- nyok körüli historiai érintések közé csúszott hibák kijavítását ohajtjuk.

Statistikai Közlemények. A hazai állapotok ismeretének előmozdí- tására kiadja a Magyar Tudom. Akademia [Statistikai Bizottmánya. Első kötet, I. füzet. Pest, 1861. Nr. IV és 158 l. füzve 1 frt.

Tartalma: A Statist. Bizottmány által megindított népszámlá- lás, Konek Sándor. Gymnásiumaink állása 1852-től 59-ig Hunfalvy Já- nos. A hazai bányászat: Selmec, Faller Gusztáv. Az egyházmegyék kö- réből; Magyarországi takarékpénztárak, Galgóczy K. Újabb adatok a

magyar birodalom földterületi viszonyairól s egyenes adójáról, *Lónyay Menyhért*. A népesség mozgalma Pest városában 1859-ben, *Tormay Károly*. Egyveleg.

Utazási Emlékek. Írta *Ormós Zsigmond*. Második kötet. Pest, Pfeifer Ferd. bizománya. 1860. 8-r. 272 l.

Bécs, Grác, Triest, Innsbruck, Prága. Főleg művészeti tekintetben.

— Jog és politikai tud. *Magyarország Közjoga* amint 1848-ig s 1848-ban fennállott. Rendszeresen előadva *Récsi Emil*, bölc. és jogtudor, m. kir. tudomány-egyetemi rendes nyilv. jogtanár, és a m. tudós társaság *) lev. tagja által. I. II. füzet. Budapest, 1861. Kiadja Pfeifer Ferd. N8r. 1—320 l. A három füzetben 30 ívre terjedő munka ára 3 frt.

A m. közjog fogalmáról és kútfőiről értekező bevezetés után öt fejezetben tárgyalja e kézikönyv a m. közjogot, s e fejezetekben névszerint a magyar államtest történelmi kifejlődését, politikai alkatrészeit, közjogi minőségeit s alkotm. alaptörvényeit, továbbá a fejedelem s a nemzet jogait. Mind a rendszert, mind a tárgyalást tekintve egy *önálló, saját vizsgálatokon alapuló*, az újabb történetkutatás jogtörténelmi eredményeit átgondolva számba vevő, valódi *tudományos* s a mérséklet *komoly* szellemében készült munka, mely a közelebbi múltnak tekintélyes munkái mellett, és sokban felett, díszes állást foglal el irodalmunkban.

Magyarország Alaptörvényei, közjogi fejtegetésekkel és fölvilágosításokkal. Írta egy *Jurista*. Pest, 1861. Lauffer és Stolp tulajd. 16r IV és 214 l. füzve 1 frt.

Szerző, nyolc fejezetben, az arany bullát, a koronázási hitlevél, a kir. örökösödési rend, a vallást illető törvények, az ország függetlensége, önállása és polit. jogai, a koronázás, területi épség, s az 1848-ki törvények közjogi tekintete felett értekezik, közbe iktatván a főbb törvényeket is, mind eredetiben, mind fordítva, részben kihagyásokkal.

A Magyar Birodalom Alaptörvényei. Az eredeti deák szöveg mellé vetett magyar fordítással, közjogtani segédkönyvül kiadta *Toldy Ferenc*. Budán, a m. kir. egyetem bet. 1861. 16r. XVI és 362 l. füzve 1 frt 20 kr.

Csupán törvénygyűjtemény, gondosan kiállított eredeti szöveggel és fordítással. Harminchét fejezetben közli — hitelesség okáért s a tudomány érdekében teljesen, kihagyások nélkül — mind azon tör-

*) A M. Tudományos Akadémia ez elébbi neve (M. Tudós Társaság) *diplomatice megszűnt*, s *nem octroyált*, hanem maga az akadémia által két régi *diplomatikai* nevei közül választott s mostanra és jövőendőre megállapított, *egyetlen* neve. Rendes, hogy nálunk nem csak a személyek és testületek nevei *correct leírásában* mily gondatlanok még trók is, de hogy gyakran szabad kéj szerint keresztelgetik is azokat el.

vényeket, melyeket a közjog írói alaptörvényeknek tekintenek; de kiterjeszkedve az *összes magyar birodalomra*, tehát Erdélyre, a kapcsolt Részekre, Fiuméra is. A Függelék az 1804-ki leiratot hozza, mely az osztriai császárság kihirdetése mellett is fentartotta Magyarország régi törvényes állását, továbbá az 1848-ki, mind magyar mind erdélyi, ideiglenes választótörvényt.

Magyarország Különállása Németország egységének szempontjából. *Egy magyar államférfútól*. Pest, 1861. Emich bet. N8r. 122 l. füzve 1 frt.

Ezen — nem röpirat, hanem — munka, melynek feladása levén *Magyarország különállását európai szükségnek bizonyítani be*, s így legközelebb az osztriai és nagy-németországi kormányok és népeknek e politikai nagy igazságról való meggyőzése végett iratván, eredetileg németül jelent meg; de mind a tárgy magyar életfontossága, mind a kidolgozás remekisége kívánatosá tevék, hogy az a magyar közönségnek is minél hozzáférhetőbb legyen, s a magyar irodalomnak legalább postliminio visszaszereztessek. A szerzőnek engedelméből — kiben a figyelmes olvasó csakhamar a „XIX. Század Eszméi“ nagytudományú és mélyelmű íróját fogja felismerni — készült e fordítás, *Toldy István* által, mint az Ajánlás aláírásából látni.

Mik jelenleg Teendőkink? Debrecen, Csáthy és társa tul. 1860. N8r. 18 l. füzve 40 kr.

Foederált Hunnia, vagy a nemzetek egyesülése. Írta gr. *Károlyi Ede*. Kassán, Werfer bet. 1860. N8r. 18 l. füzve 25 kr.

Irányeszmék gr. Mikó Imrétől. Külön lenyomat a Budap. Szemléből. Pest, Emich G. bet. 1861. N8r. 80 l.

E lelkes, a legtisztább fő belátásával s a legtisztább hazafíúi kebel melegével írt lapok a következő tárgyakról értekeznek: I. Nyelv és irodalom. II. Egyetértés, társadalmi egybeolvadás. III. A magyar ifjuság. IV. Nőink hivatása. V. A történeti alapok megőrzése. VI. A hazán kívül lakás.

A Pápai Fejedelmiség és Birtok. Írta *Zerich Tivadar* (károlyfejérvári, most már egyetemi tanár). Kolosv. 1860. a romai kath. nyomda bet. N8r. 67 lap. Füzve 50 kr.

Nemzetgazdászati Észleletek, különös tekintettel Szeged jövőjére. Írta *Bodnár István*. Szeged, 1859. Burger Zsigm. bet. N16. 52 l. Füzve 30 kraj.

Az új Iparrendtartás. Népszerűen magyarázta *Kúnhegyi Kamill* Szeged városa tanácsnoka. Szeged, Burger, 1860. 8r. 104 l.

— *Mathematikai és Természettud.* — *A Magyar Természettudományi Társulat Közlönye 1860*. Szerkesztő *Szabó József*. 2-d. füzet. Pest, 1860. N8r. 67—186. l.

Tartalma: Térfogatos elemzési jegyzetek, Dr *Thann Károlytól*; A szolyvai, hársfalui és ploszkói ásványvizek vegybontása *Molnár Jánostól*; Lehető solfatárának nyomai Szatmár megyében *Szabó Józseftől*; A 3. és 4. fokú számbeli egyenletek feloldásának új módja *Gross-*

*mann Ignác*tól; A Gerhardt-féle jelleg-elmélet a szerves vegytanban *Preysz Mórtól*; A borkő ikerkristályai *Preysz Mórtól*; A földrengések legnevezetesebb kiindulási vagyis középpontjai Magyar- és Erdélyországban *Jeitteles L. Henrik*, kassai gymn. tanártól; Ásványvíz *Albertfalván*; a budai melegforrások folytatása Pesten, *Szabó Józseftől*; Ülések apr. 21. — jul. 1860.

Erő és Géptan, technikai intézetek, gyakorló és magán tanulók számára. Írta *Petzval Ottó*, egyetemi tanár és a m. tudom. akademia rendes tagja. Kiadja a *M. Tudom. Akademia*. Első kötet, 1. 2. füzet. Pest, 1861. Emich G. m. akad. nyomdásznál. N8r. XI és 288 l. 140 ábrával fekete alapon. Egy-egy füzet ára 1 frt 50 kr.

Íme elseje azon szorosán *tudományos* és meglehetősen *kimerítő* kézikönyveknek, melyek lassanként a tudomány özsves körét beölelni rendeltetvék. Az *akademia* azokat *tagjaival*; *megbízás útján* készíteti, s íme az első, mely mind a tárgy fenségét, mind annak, kivált korunkban, gyakorlati fontosságát, mind végre a szerzőnek országszerte ismeretes virtuozitását előadását tekintve, a leendő roppant esarnoknak egyik fényes oszlopát képezi. Ilyennek vallják a tudomány emberei, kik az akademia előtt bevégezve álló munkát ismerik. Nyomban követik a többi füzetek az első, mely kiállításra s az aránylag mérsékelt árra nézve is a meglepő jelenetek közé tartozik. S utána, mint tudjuk, *Weisz János* akad. tag *Felsőbb Mennyiségtana*; s készülöben egy nagy kiterjedésű *Egyetemes Földrajz*, *Hunfalvy János* akad. tagnál, szintemegbízásból.

A Körnek új általános Törvényei és Egyenletei. Írta *Sasku Károly*. (Az Új M. Muzumból lenyomatva). Pest, Emich bet. 1860. N8r. 16 l. fametszettel.

Számolástan. Kézikönyvül gymn., alreáliskolák, felső elemtanodai s magán használatra írta *Dr Szabóky Adolf*. I. és IV. r. Pest, Geibel tul. 1861. N8r. I. r. ötödik kiadás 188 l. 96 kr. IV. r. harmadik kiadás 96 l. 64 kr.

Természettan algymnásiumok számára *Pisko F. J.* után *Kühn Rajmund Lajos*. Pest, 1860. kiadta Heckenast G. 8r. 248 l. füzve 1 ft 20 kr.

Az Állattan vázolata. Algymnásiumok és alreáltanodák használatára írta *Dr Soltész János*. S.-Patak, a ref. főisk. bet. 1859. N8r. VIII és 171 l. Füzeve 84 kr.

Az Ásványtan alaprajza, felgymnásiumok számára készítette *Dr Soltész János*, természetrajz tanára. 75 ábrával. S.-Patak, a főisk. bet. 1861. N8r. IV és 197 l. Füzeve 85 kr.

Szerző, ki több, igen használható tankönyvvel ajándékozta már meg irodalmunkat, itt az állattant alsóbb, s az ásványtant a földtanal felsőbb oktatásra adja. Amott a részletes leirással kezd, s a zoophysiológián végzi, mindig a legjellemzőbbeket, s különösen az állatok erköléseit tárgyalva; itt a bélyegismével kezd, s így fog az ásványok leirásához, melynél különös gonddal jegyzi fel a külső jellegek

után a vegytani alkatrészeket, a lelhelyeket; a hazaiaknál lehetőleg bő s használatos.

Pabst Kalauza a Szarvasmarhatenyésztésre. Németb. Császár Ferenc. A fordítást az 1859-ben megjelent 3-d. kiadáshoz idomította, s Magyarországot érdeklő jegyzetekkel ellátta *Galgóczy Károly*. 10 könyomatú színes ábrával s 54 fametsz. Pest, Emich tulajd. N8r. 274 lap. Füzve 5 frt.

A Szobránczi Fürdő gyógy- és természettani tekintetben. Írta *Turner Ferencz*. S.-Patak, a főisk. bet. 1860. K8r. V és 119 meg 35 l. füzve 1 ft.

A Görvegek (Scrofulides) megalapítása és beigtatása a bőrbetegségek természeti rendszerébe. Írta *Poor Imre*, orvostudor és egyetemi m. tanár stb. Pest, 1860. Pfeifer Nándornál. Kir. 8r. Első füzet. 1—64 l. füzve 60 kr.

Szerző, igen helyesen, a kútegek természeti rendszerének híve, a görvélyes kútegeket a többi alakra, hasonló, de természetekre különböző bőrbajok közül kiszedi, és *görveg* néven külön osztályként tárgyalja, az újabbak, különösen a francia orvosok tapasztalásaira és a magáéira támaszkodva.

— E g é l y. — *A Zsoltárok Könyve* a vulgáta szerint, figyelemmel az eredeti szövegre. Káldi György fordítása nyomán, Allioli J. F. jegyzeteivel átdolgozva. *Az apostoli szék jóváhagyásával.* Eger, 1860. Az érseki lyceum nyomd. N8r. 356 l. Díszkiadás (deák és magyar szöveg).

Tudva volt köz hírből, s most a jelen könyv előtt álló ajánlólevélből, melyet *Bartakovics Béla* egri érsek intéz *Lonovics József* kinevezett egri (most scardonai) érsekhez, hogy ő excejá, az 1822-diki pozsonyi nemzeti zsinat által már kifejezett szükségnek, melyet az időközben megjelent Szepesy- és Szabó-féle bibliák nem pótlottak, meg kívánván felelni, ama zsinat véleménye szerint is, a Káldi György fordítása átdolgozását elrendelte, s a szentírás olvasása sikerbitésére Allioli jegyzetei kíséretében, az apostoli szék jóváhagyása alá terjesztette. Pápa Ö Szentsége Csajághy Sándor csanádi, Szenczy Ferenc szombathelyi, Lonovics József volt csanádi és Fábry Ignác kassai püspökökkel vizsgáltatta és bíraltatta meg a szent munkát. Az ószövetség könyvei már legnagyobb részt átvizsgálvák; hogy pedig addig is, míg a köztisztelőtű érsek az egész szentírás kiadását megindíthatná, „a kath. magyar egyházzal megismertesse azon modort és eljárást, melylyel az új átdolgozás teljesítettik“, kibocsátja a Zsoltárokat, mint azon könyvét az ószövetségnek, mely a köz és magán ajtatosságnál leginkább használtatik. Szeretettel hasonlítottuk össze ez új átdolgozást mind Káldi, mind a más maiglan közhasználatban levő bibliafordítással, de amennyivel Károlit Káldi múlja felül mint művet, annyival áll felebb az egri biblia e mutatványa valamennyi társain. A nyelv a mai cultúra fokán áll: rövid, választékos, szigorúan szabályos, de nem modern: megvan rajta a bibliai stíl saját zamatja. *Tárkányi úr*, kit az egri nagy főpap e munkával megbízott,

tartandó emléket állított magának abban. Nevelik a kiadás érdemét, a deák vulgáta szövegén kívül, Allioi jegyzetei, melyek egyszersmind azon helyeket emelik ki mindenütt, hol a vulgáta az eredetinek *betűjéből* eltért, s közlik azokat a zsidó betű szerint is; azon kívül folyton kísérik a szöveget világosítólag, magyarázólag. A kiállítás a munka méltóságához illő díszszel történt.

Keresztyén Katholika Hittan. II. Részletes. *Talabér György és Lukács János*, néhai Sámson János, veszprémi hittanár latin rendszere(?) után. IV. kötet. Pest, 1861. Müller Gyula sajátja. N8r. VI és 265 l. füzve 2 frt.

Egyházi Szokások s Szerartások Magyarázata, kisebb tanulók számára írta *D. Zimmermann Jakab*. Kecskem. 1860. Gallia Fül. tulajd. 12r. 22 l. 4 kr.

Rövid Egyházi Beszédek, vagyis úrimádság, anyagi üdvezlet, isten és egyház parancsai, szentségek és főbűnök egyszerű és nyájas fejtegetése *H. J. Thomas* által. Francia eredetiből a hatodik kiadás ut. magyarítá *Talabér György*. 2 köt. Pest, 1860. Müller Gyula tul. 8r. 268 és 256 l. füzve 3 frt 20 kr.

A magyar nemzet nagyságának és dicsőségének megalapítása első apostoli királya, *Szent István* által. Országos ünnepén 1860-ban egyházi beszédben elmondva a budavári főtemplomban *Róder Alajos*, esztergami címz. kanonok, pesti egyetemi hitiszónok és nyilv. r. vallástanárral által. Pest, Emich bet. 1860. N8r. 14 l.

Egyházi Emlékbeszéd, melyet a kalocsai székesfőegyházban a Jézus társasága ünnepélyes bevezetése alkalmával 1860. sept. 30. mondott *Kovács József* apát és kanonok. Kalocsa, 1860. Malatin bet. N8r. 40 lap.

Sírnáli Beszédek. Készítette *Flóris Benő*, tanító és kántor. Komárom, 1860. Szigler testv. bet. és költs. 8r. 36 l.

Szent István, Magyarország első királya. Mindkét nembeli kath. ifjúság számára írta *Remellay Gusztáv*. Szeged, kiadta s nyomt. Burger Zs. 1860. 16r. 151 l.

Vezérszöveg az üdv elnyerésére. Imakönyv a kathol. nőnem használatára. Szerk. *Tárkányi Béla*. Pest, 1860. Heckenast tulajdona. 8r. 348 l. 5 finom acélmetszettel. Disz példányok 4 frttől 25 frtig.

Ez imakönyv szerzőjének vallásos írásai és énekei, más írónkét felett át vannak hatva azon mély, bensőséges és malasztos szellem által, mely nem szóvirágokkal dúsalkodva inkább a képzelmet foglalja el, hanem a keresztyén isten-eszmét az észszel megismertetve s a szívbe plántálva, az isteni mindenhatóság, mindentudás, végtelen jószág s atyai gondviselés érzését költve, azon keresztyén alázatosságot, önmegadást, az isteni (=erkölcsi) parancsok iránti engedelmisséget táplálják, melyek nélkül az élet külső mostohaaságai és szenvedései közt nincs lelki nyugalom s így belső boldogság.

Ájtatos Fohászok és Énekek a bold. szűz Mária hét fő öröméről. Pest, 1860. Bucsánszky. 8r. 32 l. 6 kr.

Ájtatos Imádságok és Énekek a kereszten függő Jézusnak hét szavairól. Pest, 1860. Bucsánszky. 8r. 48 l. 8 kr.

Lelki Zöldkoczorú. Pest, Bucsánszky. 1860. 16r. 192 l.

A két sz. szűz atyafi Gertrudis és Mechtildis Imáds. és Énekeskönyve. Pest, Bucsánszky, 1860. 16r. 288 l.

Vezérkönyv az „Élő sz. Olvasóról“ nevezett Mária-Társulat számára a sz. fehérvári püsp. megyében. Szerk. *Huszár Károly.* Székesf. 1860. 32r. 112 l.

Egyházi Énekek a ker. kath. számára *Zibrány József* tanítótól. Új jav. kiad. Komárom, Szigler testv. tul. 16r. 435 l.

Temetési Gyászénekek a szokásos egyházi imák és sz. szertartásokkal. Szerk. és kiadák *Garay Alajos és Sohlya Antal*, Engeszer Mátyás közreműködése mellett. Pest, Emich bet. 1860. N8r. 167 l. benyomt. hangjegyekkel. Füzve 1 frt 50 kr.

Gyermeki Áldozatok Oltára. Szerkeszté *Fellner Antal.* Pest, 1860. Engel, Mandello és Walzel tulajd. 16r. 166 l.

— *Protestáns irodalom.* — *Egyházi Könyvtár* a magyar ref. vallású nép számára. Kiadja a tiszántuli ref. egyházkerület. Szerk. *Révész Bálint.* Második folyam, III. IV. füz. Debr. a város nyomd. 1860. 8r. 127 és 128 l.

Pál apostolnak a korinthusiakhoz írott második levele. Röviden magyarázta *Boleman István*, pozs. ágostai hitv. főisk. hittanár. Pozsony 1860. Schreiber bet. 8r. 137 l. 1 frt 10 kr.

Goel, vérbosszús, kiváltó, szabadító=rokon. Szentírásmagyarázati értekezés, írta *Kátori Sámuel.* Pozsony, Wigand bet. 1860. N8r. 14 lap.

Bibliai Történetek. A helyv. vallású ifjúság számára, szorosán a biblia szerint kiszedte *Dobos János.* Negyedik kiadás. Pesten, nyom. és kiadta Bucsánszky. 8r. 223 l.

A Hittan vázlata. S.Patak, a ref. főisk. bet. 1860. 8r. 130 l.

A kijelentett Vallás rövid Története. S.Patak, a ref. főisk. bet. 1860. 8r. 79 l.

Különféle Papi Dolgozatok. Szerk. *Szász Károly.* III. füzet. Pest, 1860. Kiadja Osterlamm Károly. 8r. 183 l. Ára 1 frt 75 kr.

Különféle gyászbeszédre. Búcsúztatói alkalmaztatások, sírnál mondandó halotti és gyászbeszédre. *Czike Dániel*, óbudai ev. ref. lelkész-től. Pest, 1860. Engel és Mandello tulajd. 8r. 158 l.

Arany Csésze, a helyv. vallást tartó ker. sz. Hetedik kiadás. Pest, 1860. Trattner 12r. 311 l.

Áldozatok, Imdk kötött beszédben művelt keresztyének számára. *Witscheln*ek német eredetijéből a 20-d. kiadás szerint magyarítá *Csalomjai* (Pajor István). B.-Gyarmat, Kék László gyorssajtóján. 1860. 16r. 166 l. Ára 1 frt.

A költői és buzgalmi tekintetben elismert becses eredetinek valóban gondos és szerencsés fordítása, mely elődeit minden tekintetben felülmúlja, s buzgalmi irodalmunk egyik legajánlatosb darabja.

Keresztjén Énekeskönyv az ágostai vallást tartó evangélikusoknak a Dunán túl levő superintendentiája által. Pest, Bucsánszky. 8r. VIII és 624 l.

Énekeskönyv a békés-csabai ev. egyház külön használatára. Arad, Réthy L. nyomd. 1860. K8r. 239 l.

Haan Lajos, a csabai buzgó pap és literátor, szerkesztménye. *Elfogyván* t. i. a csabai ev. község számára 1847. kiadott kis énekeskönyv, s azolta ott *rendes vasárnapi magyar isteni tisztelet* alakulván, állítottatott össze e jelen, melynek része a pozsonyi és győri (Kis Jánosféle) énekeskönyvekből szedettet, része többől fordítottatott, oly énekek t. i., melyek a csabaiaknál rég behonosultak. Az újak a következő szerzőktől vannak: Csorba Mihálytól 3, Haan Jánostól 1, Haan Lajostól 35, Horkai Antaltól 1, Kemény Páltól 7, Szeberényi Gusztávtól 4, Szeberényi Lajostól 3, Sztraka Károlytól 8, Thury Györgytől 2. — Hogy ez áldásos igyekvés nemzeti tekintetben jelentékeny, nem szükség kiemelnünk. Az énekeknel a jól ismert tót énekek dallamára utalás is célszerű volt.

— *E l e g y.* — *A sakkjáték elemei.* Vezérfonal a sakkjáték megtanulására *Lange M.* után *Rozsnyay Mátyás.* Kezdők számára. Pest, 1860. Heckenast. 8r. 96 l.

Pesti Furcsaságok. Humoristikus életképgyűjtemény. Írta *Szokoly Victor.* 2 k. Pest, Ráth M. bizománya. 1860. 18r. 120 és 136 l. Füzve 2 forint.

Tulipiros Bokréta. Húmoros költemények. Írta *Rákosi László.* Pest, Emich bet. 1860. 16r. 94 l. Füzve 70 kr.

Dongó. Tarka lapok a jókedv, szeszély, gúny, tréfa és elméncség könyvéből. Mások bosszuságára és saját veszedelmére szerzé és kiadja *Kmetty István.* Második évfolyam. Szeged, nyomt. Burger, 1860. 16r. 131 l.

Vigszeszélyű Könyvecske. Írta *Kálmán Ferenc.* Pest, 1860. Kozma bet. 16r. 64 l. füzve 60 kr.

Kazinczy-irodalom. *)

21. *Széphalom.* Adalékok a magyar nyelv és irodalom történelméhez. — *Kazinczy Ferenc* *Levelezése Berzsenyi Dániellel.* 1808—1831. Kiadta *Kazinczy Gábor.* Pest, Heckenast Gusztáv tulajdona. 1860. N8r. XVI és 266 l. Díszkiadás, füzve 2 frt.

22. *Gr. Dessewffy József bizodalmas Levelezése Kazinczy Ferencsel.* 1793—1831. Kiadta *Kazinczy Gábor.* Második kötet (egyszersmind má-

*) L. a folyó évi I. köt. 83—85. és 189—191. ll.

sodik kötete gr. Dessewffy József Irodalmi Hagyományainak, s ennek képe). Pest, Heckenast Gusztávnál, 1861. N8r. 404 l. füzve 3 frt.

23. *Guzmics Izidor és Kazinczy Ferenc közli Levelezés 1822-től 1831-ig. Közli Gulyás Elek*, pannonhegyi sz. Benedekrend tagja. Esztergom, Horák Egyed bet. 1860. N8r. 282 l. füzve 1 frt 50 kr.

Minden művelt nemzet nem csak kíváncsian, de pszichologiai és kedélyes érdekeltséggel kap nagy írói levelezéseiben, melyek őket nem írói diszruhájokban, hanem magányos óráik csendében, barátaikkal folytatott bizodalmas társalkodásuk közben mutatják fel. — Olvasóink ismerik már a *Dessewffy-Kazinczy* levelezés erkölcs-történeti s korrajzi becsét azon érdeken felül, melyet ezen még mind nem érdeme szerint ismert státusférfin, gr. Dessewffy József, gerjeszt. — A *Kazinczy-Guzmics* levelezés két tekintetben tartozik a fontosak közzé: amennyiben K. még Kissel váltott leveleiben sem adja elő oly hímezetlen nyíltsággal utolsó tíz évének sanyarú szenvedéseit; másfelül aesthetikai és religiói sűrű eszmecserejéért, mely utóbbi tárgy egy katolikus szerzetes és Calvin híve, de mindkettő a humanismus egyformán magas vonalán álló széplélek, közt vitatva, különös érdekekkel bír. — A *Kazinczy-Berzsenyi* kötetben literatúránk egy szép, egy nemes időszak két legnagyobb költőjének, s egyszersmind két emberileg kiváló egyéniségnek szív- és észcsereje adatik. Ez, eltekintve az irodalmi fejleményinkre, sőt nemzetiségi és politikai állapotainkra is háramló világosságtól; a remeklő formával, mely a két férfi szellemének e keresetlen bájú nyilatkozataira a classica bélyeget nyomja; azon *drámaszerű mozgalom* és érdekekkel, mely a viszonyukba kapó ellenséges befolyások által előidéztek; s főleg Kazinczy lelkületének erkölcsi fenségével, nem csak szellemi élvezetet nyújt, hanem emelő s nemesítő hatást is gyakorol. — Valóban oly könyvek (21—3), melyeknek egy irodalombarát könyvtárában sem kellene hiányozniok.

24. *Kazinczy és Kora. Írta Toldy Ferenc*. Harmadik könyv. Pest, 1860. Emich bet., a m. akad. kiadása. 4r. 149—211. és XXIII—XXX. l.

E rész Kazinczy életének 1795—1801. közé eső szakaszát, tehát fogsága történetét beszéli el, melyben egyszersmind a Martinovics-féle összeesküvés is megvilágosítottatik.

25. *Kazinczy-Ünnep H.M. Vásárhelyen* dec. 27. 1859. A Ráday-könyvtár m. nemzeti használatra megszerzésének elősegülésére kiadja néhány ügybarát. Szeged, nyomt. Burger. 1860. 8r. 20 l. füzve 20 kr.

Tartalma: Felolvasás Kazinczyról, *Imre Sándor* gymn. igazg. Zárszó *Szikszay Károly* tanártól.

Széchenyi-irodalom. *)

25. *Mi öröktől s teszi áldottá köztünk a nagy emberek emlékezetét.* Egyházi beszéd, melyet néhai gr. Széchenyi Istvánnak, a legnagyobb

*) L. a jelen kötet 70. 71. és 242. ll.

magyarnak, gyászemlékünnepe alkalmával a miskolci h. h. avasi templomban 1860. április 22. elmondott *Kún Bertalan*. Miskolc, 1860. nyomt. Rácز Ád. 8r. 23 l.

26. *A Nemzet Nagy Halottja (Karcasai G.-től)*. Különnyomat a Szegei Híradóból. Szeged, Burger bet. 1860. 16r. 16 l.

27. *Széchenyi Emlékezete. Arany Jánostól*. Olvstatott az akadémiai Széchenyi-ünnepélyen oct. 13. 1860. Pest, 1860. N4r. 16 l. (Akadémiai díszkiadás). — S több utánnymot.

28. A M. Tudom. Akadémia 1860. oct. 12. tartott ünnepélyes köz ülésének, s az oct. 13. tartott Széchenyi-Ünnepélynek Tárgyai (a M. Akad. Évk. X. köt. I. dbja). Pest, Emich bet. 1860. 4r. Benne áll: b. *Eötvös József emlékbeszéde Széchenyi felett* a 95—114. ll. — *Arany költeménye* (1. 27. sz.) a 115—20. ll. *Gr. Desseuffy Emül végszava*. 121. l.

29. *Széchenyi-Emlékkönyv* M.DCCC.LXI. A nagykőrösi főiskolai önképző társulat megbizásából szerkeszték *Rácز Miklós és Veress Károly*. Kecskem. nyom. Szilády, 1861. 8r. XVI és 164 l. füzve 1 ft 50 kr.

Tartalma: egy prózai darab Széchenyiről *Warga Jánostól*, Emlékezés Széchenyi halálára, vers *Csávolszky Lajostól*; s külön szépirodalmi darabok, köztök költői műfordítások *Szász Károlytól*; végre egy történeti rajz *Szilágyi Sándortól*: Regényes házasságok.

MAGYAR AKADEMAIAI SZEMLE.

JÚLIUSTÓL az akad. év végeig.

A *nemzeti adakozás* e hóban az eddigiekhez képest hanyatlást mutatott, mely azonban természetes, miután a szétküldött ívek nagy száma már a múlt felévben befolyt. A tőkére t. i. 9793, a házra 22,255 frt, s így együtt mégis 32,048 frt folyt be.

— *Az osztályok havi működései* közül kiemelendő mindenek előtt, és sor szerint is, a július 2. tartott *nyelvtudomány-osztályi* ülésből *Czuczor Gergely* úr előadása, melyben, átesvén a nagy szótár első kidolgozásán, azon elvekről és eljárásai módokról szólt, melyek a munka folytában követtettek.

Júl. 16. a *mathematikai és természettud. osztályok* ülésében *Arányi Lajos* lt. székét foglalta el a bonctani rajzok hasznai és kellékeiről értekezvén; előterjesztettek továbbá *Molnár János* úrtól a kinkindai keserűvíz vegybontása; *Thann Károly* úrtól az elméleti vegytan feladatáról és jelen állapotáról szóló értekezés; a *Margo Tivadar* úr vizsgálatai a puhányok izomrostjairól, mik az Évkönyvekbe rendeltettek felvételni.

A *philos., törvény- és történettudományi osztályok* ülésében július 23.

Érdy János rt. a kelenföldi ásatások eredményeit ismertette meg, *Ipolyi Arnold* lt. a *Pados János* úr által Bodajkon (Fejér vm.) lelt régiségekről írt tudósításokat közölte s kísérte észrevételeivel: s ugyanekkor Érdy János „Erdélyi Éremtana“ nyomatni rendeltetett.

Egyébiránt e hónapban az akadémia leginkább szervező munkákkal volt elfoglalva. Jul. 9. az *Ügyrend* állapított meg az 1848 óta koronként változott viszonyok alapján; megalakult a *math. és természettudományi állandó bizottmány* (állattan: Frivaldszky, növénytan: Kovács Gyula, ásvány- és földtan: Szabó, őslénytani: általános: Kovács Gy., emlősöké: Kubinyi Ferenc, meteorologiai: Jedlik és Sztoczek, vegytan: Nendtvich, magasságmérések: Kruspér, építészet: Petzval) s két szünidei *utazást* indított meg: *Hantken Milcsa* bányamérnökét a Buda és Tata közti vidék föld- és őslénytani felismerésére, és *Szabó János* l. tagét az Al-Dunán, melynek tárgya annak földtani nyomai keresése, volt-e a Dunának magasabban a kifolyása mint a magyarhoni medence fejlődésének tanulmányozása kívánná. Továbbá az *archaeologiai bizottmány* új szervezése dolgoztatott ki; megindultak a *statistikai bizottmány* előmunkálatai is; végre a bel és külföldi tudományos intézetek és akademiákkal viszony állapított meg. A *kézírónyvi bizottmány* ajánlatára Hunfalvy János úr a júl. 30-kai összes ülésben egy „Egyetemes Földirat“ készítésével bízott meg. Megjelent végre az *Évkönyvek VIII-d. kötete* 1848—1858. évekről.

Pályázatnak négynek járt le június 30. határideje, t. i. a hölgyek díjára egy *növénytani* (a fűvészet alapvonalai) melyre 1; egy *természettani* (közönséges természettan) melyre 5; egy *politikai* (népszerű nemzetgazdaságtan) melyre 3; s végre egy *irodalomtörténeti*, melyre 2 pályamunka érkezett, s vizsgálat alá bocsáttak.

A szünidő (aug. sept.) letelte után, mely alatt számos pályamunka vizsgálata s némely bizottmányok munkálása folyt, *oct. 1.* öszves ülés volt, melyben *Kerkapoly Károly* pápai tanár foglalta el mint új lev. tag, székét az emberiség fajkülönbségeiről értekezve. Az osztályok ezután *nagy gyűlésig* bizottmányilag dolgoztak, előkészítve ennek tárgyalásait, melyek a nagygyűlés végzéseit tárgyalták, u. m. a nagy jutalom, a pályázatok, az új jutalmak kitűzése, s a választások, melyek az *oct. 12.* tartott ünnepélyes közülésben, s minden lapokban kihirdetve, közönségesen ismertettek. A közülésbeli előadások: *gr. Desseffy* Emil úr tartalmas elnöki megnyitó beszéde, a titoknoki előadás az akadémia 1860-ki történeteiről, *Wenzel Gusztáv* úré „a magyarok Rómában 1350.“ és *Szabó József* úré a magyar alföld geologiai fejlődéséről, *gr. Teleki Domokos* úr emlékbeszéde b. Wesselényi — és *gr. Mikó Imre* úré *gr. Kemény József* felett, megjelentek az *Évkönyvek X-d. kötete* első darabjából, melyben az *oct. 13-dikán* tartott *Széchenyi-ünnepély* két mesteri előadása: a szónoki, b. *Eötvös József* úrtól, s a költői, *Arany János* r. tagtól is foglaltatnak. A köz ülésben osztogatott „Jelentése az Igazgató Tanácsnak a M. Tud. Akad. munkálódásairól

s pénztára mibenlétéről“, aug. és sept. havakra még ez összevegek megajánlását vagy beérkezését jelentették : a tőkéhez: 10,730 frtot, a házra: 37,882 frt, s így együtt: 48,612 frt. *Öszves* vagyona pedig az akademiának sept. 30-ig 1,357,110 frt. — Ezekkel fejeztetett be ez akadémiai év; oct. 15-dikén kezdetett meg az új, 1860—1-ki akadémiai év.

NÉVTELEN LEVELEK.

II.*)

Gróf *** A*** úrhoz.

Az a kiseded magyar könyvtár, melyet Ön, tisztelt Gróf, az én javaslatom alapján beszerzett, látom, nem csak ékessége dolgozószobájának, hanem egész érdekelttségének tárgya. Ön kedvesen van meglepve néhány történeti, politikai, szépirodalmi írónk által; örömmel olvassa Jósika történeti regényeit, bámulattal Vörösmarty költeményeit, de sociális regényeinkben nem találja épen a societást, s kérdezi: mi annak oka, hogy egy-két főrendű író munkáján túl minden egyéb vagy gyenge, vagy valótlan?

A tárgy valóban méltó, hogy bővebben nyomoztassék, mint azt egy levélben futólagosan lehet. Annyi bizonyos, hogy nem talentomok hiányában kell annak okát keresni, hogy tulajdonkép nincs is társadalmi regényünk, vagy legalább hogy abban szegények vagyunk. Mily szerencsével míveltettek közöttünk nem csak a lyrai költészet felsőbb nemei, hanem az alakító erőt annyira megkivánó történeti regény, sőt az epos is! Mélyebben látszanak tehát az okok fekiünni: *a fejletlen társas nyelvből, és, mi viszont ennek oka, a fejletlen társadalmi életben, melynek két fő tényezői a nővilág s a magas körök.* Még kevéssel ezelőtt nagyon is igaz volt, hogy a nemzet közép, s így legszámosb osztályánál a két *nem* nem olvadt össze kellőleg. A magyar, a társaságban úgy mint a lakománál, a szebb nemtől el szerette magát különözni: vagy attól tartva, hogy, más levén álláspontjok a nőknek, nem értetik meg

*) Íme másodikik azon leveleknek, melyeket, az I-öt közölván (Új M. M. ez idei I. kötete 71—78.), említettem. Ez, irásaim között elévedvén, csak most akadt kezembe, s bár azon eszme, melyet buzgón sürget, azóta — minden előleges egyetértés nélkül a levélíróval — egy valóban lelkes főrendű nő, *bárá Lipthay Leóna* Csekonics Jánosné assz. által, ki hazafiúi hűségénél fogva köz tisztelet méltó tárgya, már létesítettett; még sem tartám szükségtelennek, ha későskén is, közölni azon nézetek fejtegetése miatt, melyek e jeles nő tettleges indítványozásában oly példányszerű kifejezést találtak. T. F.

áltak s nem számíthat nálok nemzeti sympathiára — hisz nem oly régen még nőtelen országnak nevezte a nagy költő hazánkat — ; vagy nem tartva elég művelteknek arra, hogy ne csak őket szellemesen mulatni, de tőlök is tanulni tudjon (pedig mely művelő, tanulságos, nemesítő az emberiség e gyengéd szervezetű s a műveltség által oly erkölcsi magasságra képes felének társalkodása !) vagy merőben idegennek találva őt — hol valóban, hol, mi még vétkesebb, negédből — nemzetiségétől. De egy részt e különválás oka mégis a férfiakban volt : azon korlátlanági hajlamban, melynek minden tartalék nyommasztó, melynek társaságban a választékos önviselet terhes, mely az illem határain túl szeret csapongani, s kétértelmű, sőt széles jó kedvében trágár beszédekben is gyönyörködik, amiért a legszebb női koszorúnak a dohányzó szobát elébe teszi. Ily mindkét oldali viselkedés mellett egy finomabb, a szellem fényével, az elmésség szikráival, a kedély melegével vonzó választékos társasnyelv a középrendnél, mely pedig majd egy századon keresztül szinte maga volt a magyarság megőrzője, nem képződhetett. E mellett keleti kényelemből társaságban, a magyar nem igyekezett kifejezésére azon gondot fordítani, mely szabotosság, világosság és csín által vonz, mely a nyers tréfa helyett a szellemet játszodtatja, esetlen megszólás helyett finom élességgel metsz és mulattat. E tartalék és gond alkalmatlansága, másfelül büszkesége, mely a lenézetésnek még sejdíthetésétől is irtózik, tartja vissza a felsőbb osztályba vegyülni, melylyel, ha az állására, neveire, vagyoni helyzetre többnyire előtte áll is, magát közjogilag végre is egyenjogúnak tartja, nemzetiségi buzgóságban pedig érdemesbnek. Másfelül a hagyományos kastszellem a polgári rend bár műveltebbjeivel sem engede társas összeforradást.

De a főrendnél sem fejlődött magyar társadalom. A múlt század elejétől fogva idegen elemekkel saturálva, sőt nemzetiségéből meglehetősen kivetkőzve, csak a politikai téren érintkezett a közép-nemességgel, s míg házi nyelve főleg a német vala, itt a deák uralkodott. Ezen túl el volt tőle különözve, sőt szinte szigetelve, jelentékenyebb részében külföldön lakása, nyáron hol külső fürdőekben, hol falusi kastélyaiban mulatása által : minél fogva nem képződhetett oly központi tér, mely más nemzeteknél a nemzeti társadalom, nyelv, műveltség nevelőanyja; hiányzik ezért egy *valóságos főváros*, melyben t. i. az ország valamennyi főnemes családjai palotákat bírva, vagy állandó lakást nyitva, legalább a téli szakban összegyűlve volnának, hol teremeik nyitva a politikai élet, a tudomány, szépirodalom s művészet embereinek, sőt a nagyipar és kereskedelem notabilitásainak is, e minden karok színe, gyakori találkozásban, egy nagy és válogatott, a nemzet minden szellemi irányait és erőit képviselő társasággá simúlna össze, ismereteit, tapasztalásait, eszméit kicserélve gyarapodnék, a művelt társas élvezetekben tovább nemesülne ; s míg a főrendet valódi nemzeti közszellem s közérzület hatná át, egyszersmind *felsőbb csínú, de*

egyetemességénél fogva nemzeti, s egyszersmind nemzeties társasélet és nyelv fejlődnek, t. i. épen az, mi nincs; s — innen az, a közélet s irodalom útján lassanként minden rétegekre kiáradna. De ily nagy országnak a geographiai szükség több másodrendű középpontot teremtett: Kolosvár, Kassa, Pozsony, mindannyi tartományi főváros régtől fogva, s székei egy-egy országrész fő arisztokrátiájának: nem fognák-e ezek a középpont példáját követni? S ha nem csalódom, e tér, a sociális, az, melyen a magyar főnemesség, miután kiváltságait — nem elvesztette, hanem — feláldozta, nagyszerű pótolékot alkothat magának: nevelve historiai nevének díszét, vagyonának ily módon nemzeti érdekűvé tétele által pedig oly erkölcsi felsőséget biztosítva magának, mely állását mindenkorra köz tisztelet s a legnemesb irigység tárgyává tenné. E téren fogna európaisodásunk műve idővel befejezve lenni: mi pedig ki akarunk bontakozni végkép keletiségünk minden maradványaiból — kivéve az ázsiai fensíkokról magunkkal hozott ősi erőt és szabadságszeretetet, mely nem csak nemzetünknek tartá fen, ezer évi ittlét és küzdés után is, elpusztíthatatlan ifjúságát, de az egyesekét is: mert a magyarnak ősz fővel is láng lobog erében.

Akkor aztán az újkori nemzeti társas étellel és társas nyelvvel — legyen a Gróf elhitetve — lesz társas regényünk és drámánk, de nemzeti művészetünk is, és minden; mert e nemzetet Isten jó kedvében teremtette; s örök küzdésre is csak azért, hogy magát soha el ne hagyja. —

S tehát soha sem volt e nemzetnek magyar társas élete? — Volt kétség kívül, olyan, amilyen a középkori köz viszonyok s e folyton harcias élet mellett lehetett. S ehez képest volt a társas életnek megfelelő — nem ugyan regénye, hanem — költészete.

Valóban nagy veszteség, hogy a magyar bajnoki kor költői emlékei reánk nem maradtak. A XVI. század irodalma annak bizonyosan nem hű tükre. Ez az iskolázott emberek alsóbb rendétől, írődeákok, iskolamesterek, falusi papoktól került, s a költőietlen században a száraz való minden költészet felibe állíttatván, ott is előlte a költői esirát, ahol volt. Így ez *írók* kezében, kik a sajtónak dolgoztak, a költészet versírásáa laacsonúlt. De ezeket a lantos deákokat bizonyosan egy szebb kor előzte meg úgy, mint Németsországban a Meistersaengereket a Minnesaengerek; ama hegedősöké t. i., kik hagyományos úton vették át s folytatták a hallomásra készült énekeket, s nem nyomatták, hanem *énekelték* a hősök tetteit. S valóban a classicaei és olasz ízlésű Mátyás királyt e királyi dalmokok sem fiatalságában el nem ragadják vala úgy „hogy ételről italról is megfélekedznék“, sem király korában asztala felett meg nem hallgatja, midőn a törökök ellen viselt jeles tetteket és szerelmet énekelték, ha Tinódi és társainál nem jobbak, hasonlíthatatlanúl nem jobbak. A céhbeli féltékenység fosztott meg, úgy látszik, azok birtokától, nem íratván le azok, nehogy más céhbeli dalmokok is magokéva tehessék. A verseny tekintete hozta

ezt így magával. A XVI. században megszűnván a magyar udvar, elkorcsosodott a régi ének, kivált midőn az iskola emberei kezébe került, kik sok egyebet tanultak, de a hagyományos társas költészet élő kútfejéből nem merítettek. A XVII. század főurainak magyar levelezései annyi csinnal, könnyűséggel, simasággal, oly szép fordulatokkal s valódi urbanitással gyönyörködtetnek, hogy az akkor még létezett főúri magyar társaságot várteremeiben véljük kihallgatni. Tartott még akkor kétségkívül nyelvünk társadalmi virágzása, mely nélkül mint sok-százados udvari nyelv nem lehetett, bármit higyük is a középkor keményebb erkölceiről. E teremi nyelv folytatólag az erdélyi fejedelmi udvarban találta középpontját: az 1691-ben született s II. Rákóczi Ferenc körében élt Mikes Kelemen utolsó utódja e kornak, s levelei annak utolsó szép emlékei. A XVIII. század közepén a hazai főnemesség nem volt többé magyar.

Azóta javult ugyan a dolog. A középrend míveltsége előhaladt, elő a nők is, de mindkettőé jobbára idegen. A múlt század végnegyedében nem csak a Cornidések és Ederek, hanem a Bárociak és Pécezeliek is, el-elfeledve magokat, nem ritkán franciául leveleztek, így még a németül rosszul tudó Virág Benedek is a *magyar* költészet mellett lelkesülő ifju Csehyvel; a kassai fényes körök József es. alatt annyira németek, hogy Kazinczy Ferenc, grófi ipa társaságában, németül beszélt, sőt, mi több, magyarul mint németül tudó feleségével is németül levelezett; németül társalkodott s levelezett egymással Kisfaludy Sándor és Károly; s a pesti nagy arisztokratia, még pedig a java, 1820 előtt nem csak a gróf Károlyiak lovardájában, hanem a nagy színházban is adtak a nőegylet részére német előadásokat, hol gróf Teleki József, az utóbbi akadémiai elnök, Körner ismeretes darabjában Szulimánt, b. Mészáros Johanna Zrinyinét játszották: azon német színházban, melyet Szentiványi, Bodor, Ráday Pál gróf, a magyar színészet 1790-ki pártolója, s gr. Brunszvik tárnok béreltek egymás után s tartottak fenn áldozatokkal, míg a magyar színészet a Beleznai és Hacker szalákban, deákok és mesteremberek pártfogása mellett, nyomorgott! Ezek voltak a kor erkölcei! Avagy nem emlékezünk-e még Vörösmarty panaszos és esdeklő szózataira a magyar nők irányában? Nem volt-e csak huszonöt év előtt is érdem minden magyar szó, melyet nő, társaságban, kivált főrendű nő, ejtett, s még akkor is, miután az örökké szerető emlékezetünkre érdemes nádorné már magyarul szólott volt az ország rendeihez? Hála istennek! az erkölcsök változtak, s jobbra: most már tartalékkal mondatik ki a német szó; nem csak a legszebb, de egyszersmind a legelőkelőbb ajkak bájosan és könnyűséggel ömledeztetik a magyar szót, s büszkén — hogy magyar nők.

S még is csak a dolog elején állunk. Megvan csirája a *magyar fővárosi társaságnak*: de nevekennie, erősödnie kell. Meg kell nyílni minden mívelt előtt a főúri teremeknek. Hol tanuljon bár talentomos

író világot, társaságot ismerni, hol sajátítsa el ama szép tónust, melyre az életben s az élet varázstükrében, a költészetben, de még a komoly tartalmú munkákban is annyi szükség van, hogy amazok valók legyenek, ezek a világnak s ne csupán iskolának és tudósnak szóljanak? Valóban, nem a közönséges élet viszonyaiban, nem is a tanszéken s a papi katedrán fejlődik ki először az a szellemes, könnyű, tapintat és illemteli, elegáns előadás, mely ki nem zárja a jellemet, sőt mely általa kedvesb, s az alaposágot, mely csak általa lesz igazán gyümölcsözővé. Nem-e a Periklesek és Aspásiáknak, sőt a szellemes Láiszoknak, vagyis a mívelt athenaei társaságnak köszöni főleg a görög próza *classicitását*, mely a szépnak valóításában áll nem kevesebbé Thucydides és Xenophon historiai munkáikban, mint Sokrates élő szóbeli és Plato frott philosophiai tárgyalásaiban? Nem a Laeliák és Liciniák társasága fejtette-e ki a romaiak társas szép nyelvét, mely Cicerónak nem csak leveleiben, de minden más munkáiban és Caesar improvizált beszédeiben iltte diadalmait? Mi teremtette a szellemi világot meghódított francia classici prózát, mely az új világban utóéletlen áll, minden egyszínűsége dacára, ha nem a társas nyelv és ékesszólás? Nem-e ez a Gibboneket és Macaulaykat? S a mely néhány társas regényűntket a Gróf, levelében, tetszéssel említ, nem főrendbeli szerzőktől van-e? — Hát a színész hogyan tüntesse fel a színpadon a társas nemes formákat, sőt a magas köröket, ha azokat csak hallomásból ismeri? — A tehetségesb képzőművész is nélkülözheti-e a szép társaságot alakjai tekintetében, melyek, historiai művekben nagyon is gyakran a magas rétegekben mozognak — avagy Phidias az athenaei piacon tetté stúdiumokat Jupiteréhez, s nem a köztársaság legnagyobb emberei körül, kiknél az állás érzete fejt ki azon nyugalmas méltóságot, mely a fenségesnek alapja? nélkülözheti-e azon *ízlés ítéletét*, mely a szerencsésb állású halandóknál a szépített élet s a szép tárgyak gyakoribb látása által tápláltatik, mely hibázhat, de mindig tanulságos?

Azonban elég, sőt sok is egy levélre, kivált a Gróf irányában. Hasson tehát Ön oda, rokonai, barátai, rangtársai útján, hogy e periklesi kor nálunk is megjöjjen. Azt nem lehet előbűvölni, de *kezdeni* kell; s a Gróf, ki új, de már is oly buzgó kívánója sőt pártolója nemzeti csinosodásunknak, ki oly *valóságos* szép tónussal bír — mert abban a jóság az értelmességgel, a szellem az ízléssel párosul — s ekkép különösen van hivatva e kezdeményezésre. Ön nem külön *írói estvélyeket* fog rendezni, melyeken több kevesebb írói kitűnőség mint mennyi divatickk lesz kiállítva a nagyvilág kíváncsiságának — ámbár már e kíváncsiság is nyereség és szerencsés jel — hanem bármely nemű érdem előtt meg fogja nyitni teremeit, s a háziúr leereszkedés nélküli szívessége, s a háziasszony erőltetés nélküli figyelme példáját fogják adni azon valódi noblessnek, mely mindnyájak iránt egyforma, s nem különböztet meg *senkit*, nehogy maga a megkülönböztetés a kivételesség súlyát éreztesse. A nyereség kétoldalú lesz — szerényte-

lenség nélkül mondhatom, mert a Gróf tudja, hogy amely köröket ifjuságomban annyira szerettem s koronként örömmel és annyi tanulsággal élveztem, korom, életmódom, napszámom által igénybe vett időmnél fogva nem én fogom gyakrabban felkeresni — bátran isméltelhetem: a nyereség kétoldalú lesz: az Önök emberismerete, s enél is több, épen úgy fog gyarapodni a sokféle állásponttal megbarátkozás által, mint az új vendégeké: de a közre kiható haszon csak az idő eredménye lehet, mert az csak a változott erkölcsök folytán állhat elő, ez út pedig hosszú és késedelmes, de — csalhatatlan. Kezdeni kell tehát mielőbb, s nem egynek, de többnek, soknak: a dicsőség a kezdőé lesz. Míveltségünk története az eszme létesítőjét egykor ép oly hálálával fogja megnevezni mint bármely reformátort, ha ennek tettei ragyogóbbak is. A francia erkölcsi felsőség gyökere a társaságban van: ennek szülötte a francia irodalom is, melynek csatornáján hódította meg e nemzet a világot. A mi kilátásaink szerényebbek: nálunk egy magyar nemzeties társaság megteremtése nem lehet hódító, hanem conservatív, s a magyarnak csak a conservatív útján van jövője.

Nem azt fogja-e a Gróf mondani: Amphora cepit institui, currente rota . . . urceus exit. De e dolgok szorosan összefüggenek, s én kimondtam, mi szívemen volt. Legyen a Gróf meggyőződve azon őszinte tiszteletről stb.

—y.

SZERKESZTŐI ZÁR- ÉS BÚCSÚSZÓ.

Íme utolsó füzete e folyamnak s egyszersmind e folyóiratnak is, mely az elvesztett szabadság napjaiban első volt, mely, Claudián szép szavaival, biztatólag emlékeztetve a nemzetet a csendes, de állandó és kitérő munka hatalmára az erószak irányában, tíz éven át minden lépten az erkölcsi, míveltségi és nemzetiségi érdekek előmozdítását sürgette, annak vég céljaképen a nemzet megerősödését s megelözhetetlen diadalmát elég érthetőleg hirdette: mely e végre még az első, elég hosszan tartó, zsibbadtság közben a legnemesb erőket buzdítva, munkásságra ösztönözve, oly időszaki tért nyitott a tudományos fáradozásnak, mely néhány évig az egyedüli, majd más, hol egyetemes, hol különszerű közlönyök mellett, a tudomány, s így emelkedésünk ügyét egy egész évtizeden át híven s haszonnal szolgálta — az egyiptomi fogság végeig.

A szerénység sérelme nélkül mondhatom ezeket, mert ami érdeme van e gazdag gyűjteménynek, azt igazságosan — és szívesen — azon jeles társaim és barátainnak tulajdonítom, kik munkáikkal azt

fontartották, s fontartották minden jutalom nélkül azon kívül, melyet a tudományos ügy előmozdításának tudata nyújt; valamint azon a hazai tudományosság élén álló intézetnek, mely szinte a végső időig munkálatai egy becses részét ez úton engedte a közönség elibe jutni.

Szívesen bevallom, hogy nem voltam képes e folyóiratot valószínűs korirattá és tudományos szemlévé tenni. Részből az anyagi alap hiánya, részben más munkák, melyeket a kor szükségéi parancsolólag követeltek tőlem, sőt számos mellékes irodalmi foglalkodások is, mik külön viszonyaimnál vagy a futó alkalomnál fogva elutasíthatatlanoknak látszottak, gátoltak benne, hogy kevés ürességemet ez egyre központossítsam, de más erőket is — különösen a legnehezebb és legdrágább, a kritikai téren — igénybe vehessek, s a koronként felmerülő nevezetesebb kérdéseket korszerű vitatás alá vétessem vagy vegyem. Ezért ily többszöri kísérleteim töredékeseknek tűnnek fel, s jó szándékú ígéreteim egyszer is másszor is teljesítetlen maradtak. E neméről tehát egy folyóirat érdemének az Új Magyar Muzeumnak kell mondanom: helyette azonban engedjék honfi társaim azzal nyugtathatnom magamat, hogy tíz évi gondom és fáradságom után még is egy oly tudományos r a k t á r t hagyok, mely sok gyümölcsöző eszmét, sok becses ismeretet terjesztett, különösen pedig az irodalmi és köz történelemre nézve számos kútfőszerű, s azért állandó becsű anyagot hozott.

Korom int, hogy az időszaki pályáról, melyen harminc év alatt hét külön organumot hol magam, hol társaimmal vezettem, végkép lelépjek; intenek még sürgetőbben befejezetlen munkáim, úgy egy az évek hosszú során át előkészített, s ha magamat nem ámitom, jelentékeny vállalat: a XVI. és XVII. század összes magyar költői kiadása, s végre a háttérben egy munka, melyre életem minden tanulmányai irányozva voltak, s mely nélkül pályám csonka fogna maradni: Magyarország egyetemes Tudománytörténeté. Számot vetettem éveimmel, s búcsút veszek munkatársaimtól, kik a jelen vállalatban lelkesen segíteni, s olvasóimtól, kik részvétőkkel eleddig kísérni szívesek voltak; és végül köszönetet mondok becses kiadómnak, Emich Gusztáv barátomnak, kin nem múlt volna, hogy a Muzeumnak, anyagi veszteségei mellett is, még egy sor kötete legyen.

TOLDY FERENC.

KECSKEMÉT TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA